
3 1761 05912266 3

Dr. HORVÁTH MIHÁLY

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME.

UJONNAN ÁTDOLGOZTA

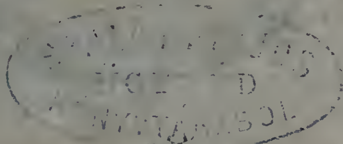
Dr. HATVANI MIHÁLY.

MÁSODIK KIADÁS.

ELSÖ KÖTET.

A MAGYAR NEMZET EURÓPÁBA KÖLTÖZÉSÉTÖL

1301-ig.

PESTEN, 1860.

HECKENAST GUSZTÁV TULAJDONA.

Pest, 1860. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

ELÖSZÓ.

E munka első kiadása azon korba esik, midón a felsőbb iskolákban, a haza törvényei szerint, a magyar nyelvnek kel vala elfoglalni a latin helyét. Irodalmunkban akkoron hiá nyozván Magyarország történelmének e czélra alkalmas kéz könyve, annak mennél elébbi elkészitését sokan a szerzőtő várták, kinek „Az ipar és kereskedelem története Magyarországban" czimü munkáját a Magyar Tudós Társaság éper akkor méltatta volt jutalomra. Szerző maga is érezte e hiányt; érzett kedvet s hivatást is magában annak pótlására de helyviszonyai, melyeknélfogva falun, minden nagyobl könyvtártól távol lakván, a szükséges kutfőkhöz nem férhe tett, ilyféle vállalattól őt sokáig visszarettenték. És midőı végre a több oldalról jövő, ismételt felszólitásoknak enged ve, a munkába belefogott, azt csak azért tette, mivel meg vol győződve, hogy kisebb hiba, a pillanat szükségét oly munká val elégíteni ki melyben, ha hiányzik is a történelmi tényel apróbb részleteiben a pontosság, de az események csoporto zása, a felfogás és előadás szelleme olyan, minőt a nemzet s a kor viszonyai igényelnek, mint olyféle munkának engedni á a tért, mely, ha tán pontosabb is az események egynémely részleteiben, de szellemére nézve nem felel meg a kivánt czél nak s nem termi meg az óhajtott gyümölcsöt a fiatal olvasók tanulók kezében. E meggyőződést nevelte még azon remény is hogy, az égető szükség fedezve lévén, a kézi könyvek nagyobb kelendősége szerint, az elsőt gyorsan követendi egy második kiadás, melyben a hibákat s hiányokat könnyen meg lehetend javítani. Szerző tehát ezen indokokból hozzá fogot a munkához, bár a tulajdonképeni kutfőket igen korlátolva használhatá. S igy jelent meg az első két szakasz egymás után 1842 végén s a következő év elején.

A munka azonban, bár néhány főiskola tanárai nem késtek is azt tanitványaik kezébe adni, az illetők által, itt fejtegetni szükségtelen okok miatt, nem fogadtatott el kézi könyvül. Szerző, ekként czéljától elüttetvén, szeretett volna a munka folytatásával egészen felhagyni, hogy azt később

készületeinek teljesbitése után, kedvezőbb helyviszonyok közt, elülről kezdje meg; de egynémi ok még is rábirta őt, hogy a megkezdett munkát a két utósó kötettel befejezze, ha nem is egészen azon modorban és terjedelemben, melyet az iskola szükségei igényelnek. — És ezen kedvelenitő körülmények közt végre csak világot látott mind a négy szakasz, annyi hibával s hiánynyal, annyi aránytalansággal az egyes részek között, hogy szerző azonnal elhatározta magát, a munka elkelte után nem annak második, javított kiadását bocsátani közre, hanem egészen ujból dolgozni ki történelmüket a nagy közönség használatára. Ez lon azontul a szerzőnek kedvencz eszméje, melyet szeretettel ápolt, melynek valósitására hivatalos foglalkodástól ment óráiban készületeit teljesbité s egyebek közt néhány hazai levéltárat is felkutatott. De a közbejött események nem engedték teljesedni óhajtását.

1850-ben azon kellemetlen hír jutott a szerzőhöz, hogy egy hazai könyvárus a megjelent munkát német nyelvre fordíttatta s már kiadását is megkezdette. A szerző e munkát, melynek magyar nyelven létezését is restelte, még németül is kiadatva látni egváltalában nem akarta: letiltá tehát a német kiadót a tudta s megegyezte nélkül megínditott vállalat folytatásától. De ő, okul adván, hogy fordíttatási költségeit már megtette s a nyomtatást megkezdette, czélja pedig nem más, mint nemzetének a külföldön hasznos szolgálatot tenni, vállalatával az ellentmondás daczára sem hagyott fel. Szerzőnek, kivételes körülményei közt, tűrnie kellett a jogán ejtett sérelmet. E kellemetlen esemény által azonban csak óhajtását érzé felfokozva, mennél elébb uj kidolgozásban adhatni nemzetének történelmét, melylyel foglalkodni, megváltozott viszonyai közt sem szűnt meg soha. Hosszu nyolcz év mulva végre lehetővé lett óhajának valósitása: s ő haladó korának türelmetlen hevével ragadta meg az alkalmat, bár balsorsa ugy akarta, hogy a hazai könyv- és levéltarakat s az ezekben felhalmozott anyagokat most se használhassa. Ha tehát ezen ujabb dolgozatban is sok kivánni való maradt, azt erejének gyöngeségén felül jobbára ezen körülmények s viszonyok mostohaságának tulajdonítsa az olvasó.

ELSŐ KÖNYV.

A költözködő s honalkotó magyarok vezéreik alatt.

ELSŐ FEJEZET.

A magyarok Pannonföldre költözésök előtt.

I.

Eredetök, őskoruk, a nemzeti mondák szerint.

Azon nagy népáradatnak, mely a negyedik századtól kezdve északi Ázsia s Európa térségein több századon keresztül ide s tova zajlott, egy hulláma volt a magyar nép is. Ő volt a nagy népvándorlatok korszakában e költözködött s egymást üzött népek közől az utósó, mely Európában megtelepedvén, államot alkotott s tagjává lett az európai miveltebb nemzetcsaládnak.

Eredete, őstörténete homályos, bizonytalan, mint minden ősnépé; még nevét sem tudjuk eléggé megfejteni. Nemzeti hagyományos mondáink Noe egyik fiára Jafetre viszik fel származását. Nemrót óriás Thana fia, Jafet maradéka, — mondják e hagyományok, — a bábeli nyelvzavar után Evilàth földére, a mai Perzsiába költözött, hol nejével, Enethtel, két fiat nemzett, Hunyort és Magyart. Más nejeitől utóbb még több fia s leánya lett Nemrótnak, kiknek maradékai Perzsiában laktak s a perzsanépet alkották.

Hunyor és Magyar első szülöttek lévén, az atyjokétól külön földön laktak. Történt pedig, hogy egy napon, midőn vadászának, egy nőstény szarvas bukkant fel előttök a pusztában. A vadászok messze üzték a szarvast, mignem az végre a meoti mocsárok közt eltünt szemeik elől. A testvérek bejárván a nagy tó vidékeit, a tartományt igen alkalmasnak találták baromtenyésztésre. Atyjokhoz tehát visszamenvén, engedelmet kérnek vala tőle, minden marháikkal oda költözniök. A meoti tartomány Perzsia szomszédja, — ugymond a hagyomány, — melyet mindenfelől tenger környez, s csak egy keskeny földszoros köt össze a többi száraz földdel; bővelkedik erdőkben, mezőkben, vizi, szárnyas és más vad álla-

tokban. A testvérek itt megtelepedvén, öt évig laknak vala a nélkül, hogy onnan messzebb távoztak volna.

A hatodik évben egy napon messzebb kirándulást tévén, a keleti szellő egy erdőből dalhangokat hoz vala füleikbe. A kiváncsiak e hangok után indulván, egy sereg nőszemélyre bukkannak. E nők az alánok nejei s leányai voltak, az erdőben férjeik s fivéreik nélkül ünnepet ülők. A csoportban két kitünő szépségű szűz vonta magára figyelmöket, Dulde, alán fejedelem leányai. A vadászok szerelemre gyulván, őket elrabolják s beviszik vala meoti tanyáikra, hol az egyiket Hunyor, a másikat Magyar vette hitveséül [1]). E két asszonytól származtak, mond a hagyomány, valamennyi hunok és magyarok.

Évek multával annyira elszaporodott Hunyor és Magyar sarjadéka, hogy a nagygyá lett nép a tartományban nem fért s elegendő táplálékot nem talált többé. Kémeket küldének ki tehát észak felé, Scythiába, kik uj hazát keresnének. Ezek jó hirrel tértek vissza, s az egész nép, összesen 108 nemzetség, minden marhájával egyetemben kiköltözött, és az alpzurokat és rutheneket legyőzvén, székeikből kiszorította, tartományukat elfoglalta.

Az uj hazát a hagyományok Scythiának nevezik, melyet egyebek közt két nagy folyam, az Etil, — vagyis a Volga — és a Don öntöz s három tartományra oszt, melyeknek nevei: Baskardia, Dentia és Mogeria. Scythiának szomszédjai a besenyők és kunok. Maga a roppant térségü haza, a nemzetségek szerint 108 kisebb tartományra osztatott.

Itt is elszaporodván mint a tenger fövénye, egykoron nagy nemzeti gyülést tartának vala, melyen hét vezért választottak. E vezérek egyike volt Keve, másika Béla, harmadika Kadocsa, — mind a hárman testvérek, a Zömény nemzetségből származók; a vezérek másik hárma szintén három testvér vala: Etele, Réva és Buda, Bendegőcz fiai az Érd nemzetségből. A hetedik vezér neve volt Kádár a Torda nemzetségből, kit egyszersmind főbiróvá is neveztek, hogy a viszályokat elintézné, a gonosztevőket megfenyítené, a népnek igazságot szolgáltatna.

A vezérek tanácsot tartván, elhatározták a nyugoti tartományokat is magok alá vetniök. Kiválasztának tehát a

[1]) Ily nőrablásról több nép ősmondái szólnak. Nem említve a római mondát a sabinnők elrablásáról, a török is hasonló módon elrablott nőkből származtatja nemzetét.

108 nemzetség mindenikéből tiz tiz ezer bátor erős férfiut, s ezekkel megindulván, meghódoltatták a besenyőket, a rutheneket, a fehér és fekete kunokat, mig végre a Tisza partjaira jutottak. E vidék megtetszék nekik s ott megtelepedének. Majd a Dunán is átkelvén, Makrinus és Detrikus vezéreknek római, longobard, alleman s több más nyugoti népekből öszszeszerkesztett seregét Potentiana város közelében éjnek idején meglepték s megverték. Makrinus és Detrikus e miatt boszura gyultak, s mégegyszer megütközni kivántak; miért is hadaikat a Tárnokvölgyben táborzó hunokra vezeték. A szerencse most a nyugoti népeknek kedvezett; mert bár ezek közől 210 ezeren, a hunokból csak 125 ezeren estek el, ezek mégis megfutamodtak. De Makrinus és Detrikus hada is visszavonulni kénytelenittetett a nagy veszteség miatt; mit a hunok észrevévén, a harczmezőre visszatértek; fölkeresték az elesett Keve tetemeit, s őt szittya módra eltemetvén, sirja fölött kőszobrot állitottak; s azon földet Keveházának nevezték.

A nyugoti népek hátrálása ujabban neki bátoritotta a hunokat. Detriket és Makrint tehát, kik Tulna felé vonultak, Cesunmaurnál ismét megtámadták. A harcz iszonyu volt : reggeltől estig tartott. Béla, Réva és Kadocsa negyvenezer vitézökkel elhullottak. De a római-alleman vezérek is elestek, seregök pedig megsemmisittetett.

A győzedelmes hunok elesett vezéreiket az ütközet után Keveházára vitték eltakarítani. A hét vezér közől még csak Etele s öcse Buda volt életben. Etelét most a nemzet királyjá kiáltotta ki, aztán a maga roppant birodalmának keleti részét, a Tiszától a Don folyamig öcsének, Budának kormányára bizta; maga pedig győzedelmes fegyvereit egész Európában körülhordozván, lőn a világ félelme, istennek ostora.

De nem követjük tovább hosszas elbeszéléseiben Etele győzedelmeiről a nemzeti legendát, mely, mióta a hunokat Pannoniába vezette, a népmondát történelmileg való eseményekkel szövi össze, melyek más forrásokból tisztábban meríthetők. Csak ott fogjuk fel ismét az elbeszélést, hol az megint mondává lesz, s közeledik a magyarokról szóló hagyományokhoz.

Miután Etele a maga birodalmát a világ mind a négy része felé szélesen kiterjesztette, azt kezdé eszében forgatni, hogy a tengeren átkelvén, Egyiptomot, Assyriát és Afrikát is meghódoltassa. Mielőtt azonban e nagy hadjáratot megkezdené, a bractánok királyának leányát, a szép Mikoltot is

fölvette számos nejei közé. De a menyekző éje halált hozott a világhirü királyra. Bor és szerelem által felhevült vére aludtában orrából megeredt s a hanyatt fekvőt megfojtotta. Holt tetemei szintén Keveházán a nemzeti nagy necropolban takarittattak el.

A nagy királyt nem sokáig élte tul roppant birodalma. Fiai közől ketten ragadták kezeikbe a főhatalmat, Csaba, kit Honoriával, a byzanczi császár leányával, — és Aladár, kit Kremhild német herczegasszonynyal nemzett. Amazt a hunok, emezt a többi, meghóditott népek pártolták. A testvéreket a ravasz Detrik nem késett viszályba keverni. Az első ütközetben Csaba győztes lett, de a másodikban, mely Sicambriánál tizenöt napig tartott, végre legyőzetett. Aladár hadi népéből csak 18 ezren maradtak életben. Csaba 15 ezred magával nagyatyjához, Honorius császárhoz Görögországba menekült. 3 ezren Chigle földén, Erdélyben, a havasok közt kerestek menhelyet, kik magokat azontul székelyeknek nevezvén, állandólag ott lakának, utóbb az Árpád alatt Pannoniába költözött magyarokkal mint rokonok egyesülendők.

Csaba, bár nagyatyjától vendégszeretőleg fogadtatott, nem találta nyugtát, nem lelte honát Görögországban. Néhány év mulva visszaköltözött Scythiába, ott maradt vérrokonainál s nem szünt meg őket ösztönözni, állanának boszut elesett rokonaikért a németeken. De Csaba, ki görög anyától származott, s a Korozmin népből vőn feleséget, népszerüségre nem tudott szert tenni az ősi hazában, szava nem nyert meghallgattatást [1]).

Számos évek mulva egy nemes férfiu, kinek neve Ögyek (Ugek), volt Scythia vezére. Ő 819-ben a dontövi magyar hazában (Dentumogeria) Önedöbel főnök leányát, Emesét vette nőül, kitől Álmos nevü fia született. A fiu onnan nyerte nevét, hogy anyja, midőn jó reményben vala, egy éjen álmot látott. Karvaly alakjában isteni jelenet tünék fel előtte, s őt megtermékenyité; majd egy patakot látott eredni ágyékából, mely messze földre elszármazott. Az álomfejtők ebből azt jósolják vala, hogy messze földön hatalmas királyok származandanak magzatjától, ki is ezért az ég sugallta álomtól Álmosnak neveztetett.

---

[1]) Eddig a XIII-dik századbeli Kézay Simon krónikája. Endlichernél: Rerum Hungaricarum Monumenta. Sangalli 1849. l. 85 és köv.

Az isteni jóslatu gyermekből mind testre, mind lélekre nézve kitünő férfiu vált. Arcza barna, de szép vonásu, szemei nagyok s feketék, termete sugár, magas, kezei izmosak, ujjai hosszuk. Lelkét, kedélyét, midőn férfiuvá érett, annyi erény s jelesség ékesité, hogy szemlátomást az isten kegyelme volt vele: ő kegyes, jóakaró, adakozó, vitéz, bölcs vala, bölcsebb s hatalmasabb minden más főnököknél; miért ezek az ő tanácsa, segélye nélkül semmihez sem fogtak. Egy nemes főnök leányát nőül vévén, Árpád fiát nemzé, a honalapitót.

A dontövi szittya-magyar nép időközben annyira elszaporodott, hogy honában már sem helyet, sem élelmet elegendőt nem talála magának. A hét fejedelmi személy tehát, főnökei a hét törzsnek, melyekre az egész nép oszlott volt kik egyszerüen Hétmagyarnak neveztettek, egymással tanácskozván elhatározták, hogy kiköltözzenek, s magoknak ujabb, nagyobb hazát szerezzenek. Választásuk Pannonföldre esett; mert nemzeti hagyományaik, ős mondáik szerint, az volt egykoron a nagy Etele király földe, kinek nemzetségéből származott Álmos, Árpád atyja. Belátta a hét főnök, hogy ily nagy czél elérésére egy fejedelem alatt szükség egyesülniök, ki valamennyinek parancsoljon. Szabad akaratból s köz megegyezéssel a mennyei jóslat által eleve is kijelölt vitéz és bölcs Álmost választották tehát fejedelmökké, ugy hogy halála után is, mig csak magva nem szakad, mindig az ő nemszetségéből legyen fejedelmök. „Mai naptól kezdve, igy szólott a Hétmagyar, te légy a mi vezérünk és parancsolónk; a hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk“ [1]). „Az ur születése után 884-ben, folytatja a nemzeti hagyomány, miképen az évek szerinti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy, kik Hétmagyarnak neveztettek, ezután a scythiai földről kiköltözött nyugot felé.“ Valának pedig a szerződő hét magyar nevei következők: Álmos, Árpád atyja, Előd, Szabolcs atyja, kitől a Csák nemzetség származott; Könd, Csörsz atyja; Ond, Ete atyja; kitől a Kalan és Kolsoy nemzetség eredt; Tas, Lél atyja; Huba, kitől a Szemere nemzetség vette eredetét; végre Töhötöm, Horka atyja, kinek fia volt Gyula és Zombor, kiktől a Maglód nemzetség származott [2]).

---

[1]) Béla király névtelen jegyzője: De rebus gestis Hungarorum. Endlichernél: u. o. l. 5. köv.

[2]) Béla névtelen jegyzője. U. o.

De szakaszszuk itt félbe nemzeti hagyományaink elbeszélését, mi ezentul mondából jobbára való történelemmé válik, a minthogy már az említett, alább bővebben előadandó ős szerződés is az; s lássuk, mit mond külföldi emlékek nyomán a történelem nemzetünk eredetéről s azsiai őskoráról.

II.

Eredetök, őskoruk a történelem nyomán.

Nem szándékunk nyomozást intézni eleink eredetéről s óstörténelméről: e tárgyban az adatok összeállitása s kritikája sokkal több tért igényelne, mint a mennyit reá szánhatunk. Már az is kötetekre terjedne, ha mind azon véleményeket adataikkal s birálatukkal együtt adnók elő, melyek szerint a magyar nép eredeti törzsökfajnak, vagy a pártusokkal, pelasgokkal ugyanazon népnek, vagy a chinai irók szerint a tukiue népből származottnak, vagy a finn népcsalád egy tagjának mondatik. Csak röviden akarjuk érinteni az elágazó s nagyobb hitelre vergődött véleményeket, s kimutatni, mily különböző irányban keresik a tudósok némzetünk származását s őstörténelmét.

A nemzeti hagyományok szerint 884-ben kr. u. költözött ki a magyar nemzet ősi lakhelyéről. Ezen évszámitásban tökéletesen megegyeznek velök a byzanczi irók hiteles tudósitásai. Vegyük tehát ezen évet kiindulási pontul, melyről a régiebb korba biztosan visszatekinthessünk. A byzanczi irók szerint a mondott évtől kezdve három esztendeig laktak őseink, kiket turk néven neveznek, Lebedia tartományában, a kozárok szomszédságában, [mint ezeknek szövetséges fegyvertársai [1]).

E tartomány, a mint az ujabb történelmi nyomozás kétségtelenül kimutatja, azon földet foglalja magában, mely a Don és Dnéper folyamok közt az Azov és Fekete-tengertől észak felé terjed [2]).

A kozárok pedig egy a magyarral vérrokon, egy törzsről szakadt nép voltak, mely Etele birodalmának szétbomlása után az Atil, vagyis a Volga folyam körül virágzó birodalmat alkotott. A kozár fejedelem a Volga torkolatának egy

---

[1]) Constantinus Porphir. De administ. Imp. Cap. 38. Bonni. kiad. 168 lap.

[2]) Jerney János: Keleti utazása a magy. ő. helyeinek kinyomozása végett, 1844 és 1848-ban II kötet.

szigetén épült és szinte Atilnak nevezett nagy városban lakott [1]). Hatalma kiterjedt egész a felső Dnéperig, hol a ruthen nép tanyázott, a kozároknak sokáig adófizetője. De mióta az oroszok, kiket warangoknak is neveznek, a ruthenektől meghivatván, az Oroszbirodalom alapjait megvetették, a IX-dik század második felétől kezdve, Oroszország uj fejedelmei a ruthen törzseket a felső Dnépernél kiszabaditották a kozárok uralma alól.

A kozárokkal nem először jöttek érintkezésbe eleink a lebedi térségen. Sőt ugy látszik, az összeköttetés e két rokon nép közt meg sem szünt néhány század óta, s valamint most, midőn a lepedi, vagy lebedi sikra költöztek, ugy elébb is, midőn a nemzeti hagyományok szerint a Volgán tul Baskardiában, vagy a közep Don és Volga közt Dentumogeriában laktak, szomszédjai voltak eleink a kozároknak.

A kozárok ugyanis mint mondók régóta laktak a Káspi-tenger s a Kaukáz hegység északi részein. A perzsa és arab irók e tengert nem is igen nevezik másként, mint Kozár-tengernek. A nagy világbirodalomnak, melyet az 5-ik század közepén Etele, a nagy hun király alkotott, a kozár nép is egy tagja volt, valószinüleg már akkor is szomszédja, szövetséges társa a magyarnak. Etele a birodalom e keleti részének kormányára, honi hagyományaink szerint a maga öcsét, Budát, külföldi emlékek szerint fiai egyikét, Ellákot küldötte volt a Don folyamhoz.

Etele birodalmának szétbomlása után az alsó Volga és Don folyamok vidékein különféle hun-scytha népek, úzok, besnyők, bolgárok, szabirok, oroszok, kozárok és magyarok hullámzottak ide s tova, kikről azonban csak töredékes tudósitásokat tud felmutatni a történelem. A kozárok 456 táján, az úzokkal szövetségben harczoltak Georgiának fejedelme, Kartli ellen [2]). 462-ben a kozárok több más rokon népekkel együtt elnyomattak a Volga balpartjaról a szabirok által, s azon sikságon ütötték fel tanyáikat, mely e folyam jobb partja, a Don és a Kaukáz hegység között terjed [3]). Az ötödik szá-

[1]) Hasdi ben Ishak spanyol zsidó rabbi lev. a kozár fejedelemhez. Cassel : Magyarische Alterthümer.

[2]) Histoire de la Georgie traduit du Georgien par Brosset. St. Petersbourg 1550. in 4-o l. 150 és 155. 5) alatt.

[3]) Ld. Vivien de St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850. Aprili füzet l. 26. Májusi füz. l. 188. — Ugyanaz : Etudes du Geogr. et d'Ethnographie Asiatique Paris 1850. 8-o I. 220.

zad végétől kezdve, — miként a perzsa irók bizonyitják [1]) — a kozárok egy pár századon keresztül csaknem folytonosan háboruskodtak a perzsákkal s arabokkal a Kaukáz hegység vidékein, s majd a kozárok törtek át Derbenden Perzsiába és Örményországba, majd a mozlemek lettek győztesek, s kényszeritették adózásra a kozárokat. Sőt 732 táján Merván, arab vezér, a kozárok Derbendjén (szorosán) áthatván, azoknak több várát megvette Turkesztánban, s khagánjokat nemcsak adófizetésre, hanem a mozlem-vallás fölvételére is kényszeritette. —

De ha mind igaz is, mit az arab-perzsa irók a khalifáknak a Kaukáz lejtőin nyert győzedelmeikről irnak a 7-dik és 8-dik században : való mindazáltal az is, hogy a kozárok hatalma éjszak s nyugot felé mindinkább növekedett a 7-dik század elejétől kezdve. Miután a bolgárok a Meoti-tenger vidékéről az Al-Dunához költözködtek [2]), s ott a görög birodalmat is többször megremegtetett hatalmas országot alapitottak, elhagyott székeiket a kozárok foglalták el. Innen mind tovább terjeszkedvén, a 8-dik század elején nemcsak a Tauri Chersonest, a mai Krimet, hanem a Dnéper és Dnester folyamok tartományait is elfoglalták. E foglalások által a kozárok szomszédjai lőnnek az e folyamok felső részein tanyázó szláv népeknek; s azokat is adózóikká tévén, birodalmukat egészen az erdélyi havasok keleti lejtőjéig kiterjesztették. Hatalmok a 8-dik század 2-dik felében lőn legvirágzóbbá, s körülbelől a Kárpátok keleti részétől s a Dnéper felső völgyétől egészen a Volgáig, s a Kaukáz hegységtől az Oka folyamig, a mai Oroszország szivéig terjedett. A kozárok uralmának Ukraniában s a mai Oroszország közepén maiglan több emlékei léteznek számos helység neveiben [3]).

Mind ezekből kétségtelen lévén, hogy a 7-dik század kezdetétől fogva a kozárok lévén urai a Don és Volga vidé-

---

[1]) Dorn : Tabary's Nachrichten über die Chazaren, nebst Auszügen aus Hafis-Abru stb. Memoires de l'Acad. de scienc. de St. Petersbourg VI-me serie Tom. VI, 445 köv. — D'Ohsson : Des peuples du Caucase. Paris 1828.

[2]) E bolgár költözés a 6-ik sz. elején kezdődött, s a 7-ik közepe táján lőn befejezve, ekkor vándorolván ki a bolgárok utósó csapatai. Ld. Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850 Aprili füz. l. 26.

[3]) Ilyenek p. o. Kazarinovo, Kazarovka, Kozary, Kazaret stb. Ld. Schaffarik Slavische Alterthümer. II, 64.

kének, a magyarok, kik 884 előtt szintén e folyamok vidékein tanyáztak, s onnan csak az említett évben költöztek ki a lepedi sikokra, sok ideig szomszédjai, szövetségesei lehettek a rokon kozároknak. Maga azon körülmény, hogy a hatalmas kozárok eleink e költözésének elébe semmi gátot sem vetettek, sőt ugy Lebediában, mint utóbb Atelközben, velök folyton barátságos viszonyban léteztek, bizonyítja ezen állitást. E viszony kétségtelenné teszi azt is, hogy a két nép egy eredetü, egy törzsről szakadt, s ha tán különböző kiejtéssel is, de bizonyára ugyanazon nyelvet beszélte; s valamint a hetedik század elejétől kezdve hatalomban, ugy az elébb lefolyt századok alatt viszontagságban is osztozott vele : vele együtt ismerte el a különben rokon hunok felsőségét, mióta ezek elébb Ázsiában s utóbb Európában is hatalmas birodalmukat megalkották.

És ekként, ha nem ismerjük a magyarok őskori történetét 884 előtt, legalább nyomaikra találunk a velök vérrokon kozároknál [1]) kiknek valószinüleg folytonos szövetséges fegyvertársai voltak, fel egészen a keresztény időszámitás első századáig, midőn a hunok birodalma virágzani kezdett nyugoti Ázsiában.

De ha már eddiglen is kevés nyomaikra találunk a történelembe, még homályosabbá, kétesebbé válik előttünk a a tér, midőn eleink eredetét, származását, bölcsejét keressük. Annyi bizonyos, hogy a Meoti-tenger keleti sikjai, a Don és Volga vidéke, honnan a történelem, nemzeti ősmondáinkkal egyezőleg, költözteti ki őket 884-ben Lebediába, nem volt, nem lehetett a magyar nép bölcsője. E vidék, melyen a kimryk, a szarmaták, az alánok, a hunok, a bolgárok, az úzok egymást üzve hullámzottak, a magyaroknak is csak néhány századig szolgálhatott tanyául, azon korban, midőn már harczias néppé váltak : bölcsőjök más vidéken, távolabb őskorban keresendő. De a vélemények erre nézve igen eltérnek egymástól. Némely honi iróink délről, mások s a külföl-

---

[1]) A kozárokról legtöbb tudósitást találunk ezen munkákban : Klaproth : Mémoires rélatifs à l'Asie. l. 147. — Abel Remusat : Recherches sur les langues tartares. Paris 1820. l. 315. köv. — D'Ohson : Des peuples du Caucase. . . et de la mer Caspienne. Paris 1828. — Fraehn : Veteres Memoriae Chazaror. ex Ibn-Fozlano stb. a sz.-pétervári academia évkönyveinek VIII-dik köt. 577. köv. l. — Vivien St.-Martin : Nouvelles Annales des Voyages 1851-ki folyam 2-dik és 3-ik köt.

diek egyáltalában, észak-keletről származtatják őket a Volga s Don vidékeire.

Honi iróink közől első volt Horvát István, ki a scytha nevezetből, mely alá a magyar is soroztatik, kiindulva, Perzsiában és Syriában *pártos* név alatt, — s a még régiebb korba hátrálva, *pelasgok* neve alatt Görögországban, Kis-Ázsiában, — s még elébbre menve, Egyiptomban és Aethiopiában kereste a hún-magyar-scytha népek eredetét.

Ezen, némelyeknél bámulat, — másoknál sokféle gúny tárgyává lett történelmi nyomozásoknak a nagy tudós halálával megszakadt fonalát ujabban is felfogta egy pár honi irónk [1]) Jerney János a magyarokat szinte pártus eredetüeknek vitatja egy különben nagybecsü munkájában [2]). Állitásait némely régi görög irókon kivül arra alapitja, hogy nemcsak a magyar ősvallás, s a vallási tárgyak nevei meglepőleg hasonlók a perzsákéihez, hanem igen sok perzsa uralkodók, hivatalok és helyek neveit is csak a magyar nyelvből lehet megfejteni és értelmezni; a magyar név számos emlékei pedig máiglan élnek Perzsiában. Ő Partiából a 3-dik század elején hozza ki a magyarokat a Kaspi- és Fekete-tenger vidékére, hol más rokon scytha népek, hunok, kozárok stb. már régóta laktanak. Szerinte, e vándorlás után épitették volna a magyarok azon várost, melynek némi romjai a Kuma folyamnál máiglan léteznek, s mely az ott lakott népektől Madzsarnak neveztetett.

Az indokok, melyek a magyarok pártiai származásáról fölállittatnak, nem szükölködnek ugyan minden erő nélkül. Mondják ugyanis e vélemény pártolói, hogy ha egyebet nem tekintünk is, már egyedül a perzsa s magyar ősvallás tárgyneveinek s intézményeinek meglepő hasonlatossága is elég arra, hogy történelmi ténynek tartsuk, miképen e két nép egymással s pedig hosszabb időn keresztül szorosabb viszonyban létezett, s melyről egykoron, ha majd a régi perzsa, örmény és arab évkönyvek bővebben felkuttatnak s tanulmányoztatnak, talán még nyerhetünk is némi felvilágositást. Akkoron majd felderülhet az is, mennyiben alapos azon

---

[1]) Szabó István egy elmés értekezést irt Arcadiáról, mint a magyarok hazájáról. Uj Magyar Muzeum 1852. folyam X-dik füzet 571 s köv. lap.

[2]) Keleti utazás stb. II, Partiai kutatás 163—315. ll.

etymologiai szóhasonlatosság, melyre a magyarok pártus eredete építtetett.

A külföldi irók ellenben Jugriából, a finn népek szomszédságából, származtatják a magyarokat, kiket szintugy mint a hunokat, kozárokat és bolgárokat finn faju népeknek tartanak. Jugria, vagy mint mások nevezik, Ugria, miként az ujabb földirati nyomozások kétségtelenné teszik, azon roppant téreket foglalta magában, melyek az éjszaki szélesség 56-dik és 67-dik fokai közt, az Ural hegység keleti részén, az Obi folyam mind a két partvidékén, egészen az Ayan és Alsó-Irtis folyamokig — tehát körülbelől az Altáj hegységig terjednek; s melyek délről török, éjszakról Vogul, Szamójed s más finn eredetü népek földével voltak határosak. „Ime valódi helyzete azon hires Jugriának, mely régi hagyományok szerint a magyaroknak, s hihetőleg a hunoknak és avaroknak is hazája volt, — mely népek utóbb megremegtették a barbárságba sülyedt Europát“ — mondja Klaproth [1]).

És valamint a legtöbb német és szláv, s utánok a franczia irók ezen Jugriát állitják a magyarok ősi hazájának: ugy a magyarokat, kozárokat, bolgárokat, s néhányan a hunokat és avarokat is finn eredetü népnek hiszik. E hitben vannak régi hagyományaik nyomán magok a finnek is [2]), kik szerint „az Ural és Himalaja hegység közt az Ob és Szir folyamok forrásai körül és mentében valának tágas lakhelyei a hun nevü népeknek, melyeknek utódjai a későbbi korok hunjai, magyarjai és finnjei.“

Kik a magyarokat és finneket egy törzsből származtatják [3]), azon rokonságra hivatkoznak, mely a magyar és finn nyelvek közt létezik. És valóban, az ujabb összehasonlitó nyelvészet nyomozásai után a rokonságot puszta tagadással nem is lehet többé elvitatni [4]). Azonban a nyelvészeti nyo-

---

[1]) Mémoires rélatifs à l'Asie. l. 120.

[2]) Ld. Lönrot-ot a finnek eredetéről. Uj Magyar Muzeum 1851. foly. XI. füz. Magy. tud. intézetek hivatalos közlönye CDXXXVII.

[3]) Ilyenek egyebek közt már a régi Nestor, a szláv történelem apja, kinek XI-dik századbeli évkönyveit Schlötzer fordítá le, s ennek nyomán maga Schlötzer is; — továbbá Müller: Der ungarische Volksstamm. Berlin 1837. — Neumann: Die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847. — Klaproth: Tableau historique de l'Asie. Paris 1826. Schaffarik: Slavische Alterth. Leipzig 1843. stb.

[4]) Ld. Hunfalvy Pál értekezését az Uj Magyar Muzeum 1851-ki XII-dik és 1855-ki több füzeteiben.

mozásokból az is kitünik, hogy a török nyelvvel körülbelül szintannyi nyelvünk hasonlatossága mint a finnel. Sőt kétségtelen az is, hogy nyelvünk a mandsu-mongolhoz is hasonlit mind szellemére, nyelvtani szabályaira, mind számos gyökszavaira nézve, ugyannyira, hogy némely szavainknak, miként ma azokat elszármazott alakjaikban birjuk, csak a mandsu-mongol nyelvből fejthetni meg ősértelmét [1]). Mi több, még

---

[1]) Ime közlök itt néhányat Podhorsky Lajos nyelvtudósunk kutatásaiból. :

Asszony : a mongol gyökszó értelme szerint annyi mint szoptató, ápoló, nevelő.

Aratás, mi nálunk a munka diját fejezi ki, a mongolnál annyi mint földmivelés.

Al : láb; *alhu* : lépés.

Andal, mongol szó, annyit tesz, mint hiba, Irrthum.

Baj, mongolul : czél, ijharcz. Da : főnök; innen *Vaj-da :* hadifőnök, *Bajra* : harczmező.

Bán, mongolul : föld.; tehát *bánság :* földuraság. *Bolor :* kristály; *bolod :* aczél.

Bátor : ellene szemébe néző.

Béke : die Festigkeit; innen bekdez : pánczél.

Bihar : terméketlen, sivatag.

Buda, mongolul : rizs, a főtáplálékuk, nálunk ez *buzá*-ra változott, a gabona nemével együtt.

Émekcsi : orvos, az émelyegtető, hánytató; mert a mongolnál a betegség annyi, mint rosz emésztés; ez pedig, e*mkekü :* rágni.

Feke : tinta; innen nálunk a *fekete* szin.

Hang : magyarban is *hang*, ton; *han :* wohllautend.

Halál : csatai öldöklés ; ez lévén haláluk legközönségesebb neme.

Hon : téres, legelő; — nem leli honát a házában.

Irni, mongolul igy ejtetik ki : *biti-hű*, mi nyelvünkben szó szerint . betü-irni.

Köke : kék szin; innen nálunk *kökény*, *Kholosz*, (kalász) : bambusznád.

Körej : ugyanaz, mi nyelvünkben : peripheria.

Szak : óra; innen nálunk : idő-*szak*.

Szat-ur : vőlegény, vevőlegény : *szatócs*.

Sivatag : köves róna. — *Tálya :* téres legelő.

Ször : a majestas eszméjét fejezi ki, egyszersmind ezt is : die Furchtbarkeit, Tapferkeit; innen a magyar *szörnyü*. *„Ször-ver taro-kha“ :* szörnyen torolá, gyakran előforduló mondat a mandsu mongolnál a bosszuállás helyett; egyébiránt bosszuállás, nálok : *bösz*.

Tenni : mongolul is ugyanazt jelenti; de a mongolban e szónak oly származékai is vannak, melyek nálunk már nem léteznek. Ilyen, p. o. *ten-gge :* Kunst, müvészet; *tekerme :* gép, Maschine stb.

Tarló : szántóföld; *tarjaláng :* ugyanannyi; *tara :* szántani.

Üde : dél, idő per excellentiam stb. stb.

azt sem lehet kétségbe vonni, hogy számtalan gyök- és származék-szavunk a khinai nyelvben találhatja értelmének megfejtését [1]). Miből ismét azon következmény áll elő, hogy a

---

[1]) Hogy, például, ebből is hozzunk egynémit : a magyar igeragokat a khinai segédigékből lehet csak teljesen megmagyarázni; minek fejtegetése azonban nem ide való. Ugyanez áll a névragokról, melyek azonban, mint a többi gyökök is, jobbára megforditva vannak a két nyelvben. Igy : *szé :* ész; *lé :* él; *szu :* usz-ik; *szi :* isz-ik, stb. Szavaink nagy része, kivált, melyek a technika, a moral és politika körébe vágok, a khinai nyelvből magyarázhatók.

Ime lássunk nehányat :

Tav (finnul : o-tava): gönczöl szekere; innen a magy. tavasz, mikor a gönczöl ama déli tartományban láthatóvá lesz.

Hiu : magyarul is hiu.

Hiung: hiány. A khinai *ng* rag megfelel a magyar lágyabb *ny* ragnak.

Ji : jö, intrare, redire. — *Ing:* herbae a vento agitatae : ing, ingovány.

Vei : cingere; magy. öv; finnül vü-ä.

Sze : Vesper, obscurum; mongolul : üde-szi; magyarul : este; finnül : eh-too.

Fu : currere, velox : fut.

Ssi : cibus; finnül : szü; magyarba megforditva, mint sok más szóban, esz-ik.

Ma : equus, ló. Tán innen származott a : *magyar ;* lovag per excellentiam.

Cso : ivoire, elefánt-*csont*. — Ku : os, ossis; innen a magyar : kü, kemény.

Khe : nigrum; a mong. *feke :* tinta, fekete.

Keu : superbia; *Öl :* fi, legény; innen kevöl, kevély.

Jeü : debilis, gyenge, zsenge.

Pui : equus fusci coloris : pej.

Ló : equus albi coloris; a magyarnál a fehér ló volt a kedves, evvel áldozták. tehát *ló* : equus per excellentiam.

Kiu : csikó. *Csi :* color carneus, cruentus corporis rudi, recentis nati; igy : *Csi-ing* : ujdon született leány.

Lán : concupiscere, orosz-*lán*, lány.

Ti : corpus, test, tetem.

Teng : crescere, magyarul is teng, tenyész.

Le : köles; *Ping :* placenta, innen : lepény.

Jeo : bibere, inni, ivó.

Kieu : ulcus. A kettős *eu*, mivel még a palócz él, l betüre változtatott : kel, kelés.

Csin : nitidum, verum, pulchrum : csinos.

Ku : causa, megforditva : ok.

Hiu : tigris, hiuz; *hiung* : kegyetlen.

Hiao : aurora; finnül : *kai ;* magyarul : *haj*-nal.

Li : acies, megforditva, él.

Kjuan : liber, könyv. A khinai szent könyv : *king* (ng=ny) kiny könyv.

Ku : antiquus, megforditva, ük.

mandsu-mongol és khinai nyelvekkel egyaránt rokonságban áll a magyar nyelv. Már pedig ha e nyelvrokonságból eddigelé még senkinek sem jutott eszébe azt állitani, hogy a khinai vagy a mandsu-mongolfaj egy a magyarral: a nyelv-rokonságból arra sem lehet érvényesebben következtetni, hogy a magyar nép a finn-fajhoz tartozik.

Elismert tény a tudósok között, hogy a nyelvek hasonlatosságából nem lehet következtetést vonni a népfajok azonságára; két népet, csak azért, mert nyelvök egymással rokon

---

Jeu: dextra, jobb. *Czo*: manus sinistra. Gyö-te! Czo-te! a magyarban.
Háng : guttur, vomere : hány-ni.
Huang : sonus campanae, hang.
Ki : tussis, köh. — *In* : palatum, iny.
Sung : grave suly, — az *ng* hol *ny*-re, hol *ly*-re változik.
Juen : plumbum, ón.
Jo : sanus, valetudo, egészség, jó per excellentiam.
Suan : acidum, savany. *Kui* : vincire : köt. — *Fán* : assare, fánk. — *Kie* : kéve.
Je : éj; finnül : jö. — *Han* : pax, quies : pi-*hen*. —
Hin : hév. — *Szin* : sziv. — *Hao*: hü, hiv; finnül: hüvü törökül : ejü.
Tien : Coelum és Deus. *Is*, az altai népeknél : ész és isten; tibet nyelven : *esen*.
Csuen, és *Cseu* : navis, cymba; mandsu : *csehodáj*; csónak palóczosan : csuonak.
Li : stare; mandsu : *il-ime*; török : *il-mak*; magyar : áll-ni.
Dsi : sol és dies : csillag. — *Ho* : ignis, hö. — *In* : sonus, concentus; finn : ään : ének.
Fa : germinare, producere : magy. fa. *Mei* : prunus silvestris : megy.
Niu : crescere; finnül : *nei*; magy. nö. *Men* : porta, exire : menni.
Kiuan : canis, kutya, ezen alapfogalommal : scutari, kutat.
Kin : metallum, kén; — *Kin-cs* : ércz-fi. A khinai *finak* (cs) nevez minden edényt, ugy mint a magyar is egynémit : asztalfiók, vásárfia.
Pe : albus, *fe*-hér. *Pen* : principium : fej, fensö. *Ti* : truncus, tö.
Kuo : loculus, *ko*-porsó, vagy palóczosan : kuoporsó.
Tü : intueri; mandsu : *tua*, rokon ezekkel a magyar tüz, tükör.
Sze : speculari, contemplari, szem; finnül : *szil-mä*. — *Szin* : cor, animus, sziv.
Sin : sapor mordax, sin-lödni. — *To* : sok, comparativ : több.
Öl : auris ansa; törökül : *kul*, magy. fül.
Si : sagitta, dsida; — *J* jaculari, sagitta : iv, ij.
Csán : proeliari sagittis; *Ta* : ütni, csata, ütközet.
Csáng : arcum intendere : csángó magyar : íjász. — *Tsáng*, (más jegygyel) dux belli.
Vei : custodire, védni. — *Kei* : Victoria, Keiza, Geiza, gyözö.

De legyen elég ennyi a velem közlöttekböl, mi elég talán annak kimutatására, hogy a khinai és mandsu-mongol nyelveknek is van rokonsága a magyarral.

nem lehet egy eredetünek mondani [1]). „Alapos történelmi ismeretektől támogatott ethnographiai tanulmányok, bizonyitják, — u. m. egy nagyhirü tudós [2]) — hogy a népeknek és nyelveknek, melyekkel e népek bizonyos időkorban éltek, összehasonlitásában nagy óvatossággal kell eljárni. Hódoltatás, hosszas együttlakás, idegen vallás befolyása, a törzsek összekeverése . . . mind a két continensen egyenlőkép megujuló oly tüneményt okoztak, miszerint egy s ugyanazon eredetü fajnál egymástól egészen különböző nyelvek, — s viszont egymástól igen különböző származásu népeknél ugyanazonnyelvtörzs idomjai találtatnak.“ „A nyelvnek sem rokonsága, sem különbözése nem lehet elégséges megoldani a népek származásának nagy problemáját; mondja másutt ugyanazon tudós [3]) — azokból legfölebb valószinüségeket következtethetünk.“ Népek eredeténél szükség egyebek közt még a physiologiai, vagyis a testalkati elemeket s idomokat is figyelembe venni, melyek bizonyára tartósabbak a nyelvieknél. A nyelvet többféle külbefolyás könnyen megváltoztatja : az csak az idő dolga; de nem a testalkatot. „Idegenek jöhetnek valamely nép közé, azt meghódithatják, kifejthetik nyelvét, megváltoztathatják nevét anélkül, hogy annak testi jellegeit megmásitanák. Kis szám is elég meghódoltatni a sokaságot, s befolyni szellemére; de a testalkat nem változik oly könynyen [4]).“ —

Schlötzer óta divatossá lett a németeknél a finnekkel egy eredetünek mondani a magyart, mivel nyelve rokon a finn népcsalád nyelveivel. De valjon hasonló-e a magyar e népekhez testalkatra is? A finn-faj általában vörös haju; a vogulok, osztjákok, szamojedek szemei kicsinyek, mély üregekben létezők; arczcsontjaik kiállók, mint a mongolokéi, és

[1]) Mily gyarló dolog, a nyelvhasonlatból a népfajnak azonságát állitani, mutatja például némelyek véleménye a kozárok finnfajuságáról. A kozárnyelvből csak egy szó emléke maradt fen : *Sarkel* vár neve. E szó a Biborban-született Konstantin császár tanusága szerint, annyit jelentett, mint : Fehérház vagy Fehérvár. És minthogy e szó finn etymologia szerint is annyit tesz körülbelül, a kozárokat többen már egész határozottsággal a finn népcsaládhoz számitják, holott pedig *Sari-Kala* törökül is Sárga-várat jelent; s a török népeket mégis egészen más fajhoz sorozzák.

[2]) Humboldt Sándor : Cosmos I, 384.

[3]) Voyage aux regions équinoxiales du nouveau Continent {par Alexandre Humboldt et A. Bonpland. Paris 1819. I, 496.

[4]) Edwards : Les Caracteres physiologiques. l. 55.

szakállatlanok. Különösen „a vogulok arczában kalmuk idomok léteznek, s általában nagyon kevés a szakálluk [1].“ A hol pedig e finn typus egyszer gyökeret vert, egyáltalában kiirthatatlannak látszik. Megmaradt az évezred mulva ott is, hol tulnyomólag van a finn összekeveredve más fajokkal [2]. Azon finn-fajbeli népek, melyek északi Ázsiában maradtak, az osztjákok, vogulok, mordvinok, cseremiszek, csuvaszok, szamojedek, számos évszázad óta élnek együtt s összekeverve más testalkatu török-tatár-fajokkal a nélkül.hogy testi tulajdonságaik változtak volna. „Az európai finneknél az alkat már jóllét s miveltség által megnemesült némileg; de az arczjelleg mégis változatlan maradt [3].“

És ezen csodálatos szivóssága a typusnak s állandósága az idomoknak, mi a finn-faju népeknek mindenütt, Europában szintugy mint Ázsiában tulajdona, csak a magyarban hiányzanék, daczára finn eredetének? s hiányzanék oly annyira, hogy nem sokára bevándorlása után Pannonföldre egyikévé válhatott a legszebb typusoknak? —

Miben állapodhatunk meg tehát a magyar nép eredetét, fajrokonságát és ősi hazáját illetőleg? Abban, mit nemzeti hagyományainkból merítünk; mert ezt támogatják legkétségtelenebbül mind az egykoru, legjobban értesülhetett külirók tanubizonyságai, mind az összehasonlító nyelvészetből s a physiologiai, testalkati viszonyokból merített indokok.

Ezek szerint a magyar nép tagja az altáji, vagyis a hun-scytha [4]) népcsaládnak s vérrokonainak számithatja a hun vagy

---

[1]) Pallas : Reise durch verschiedene Provinzen stb. II, 259. Ammianus Marcellinus (Lib. 31, Cap. 2) a hunokat is szakálatlanoknak mondja ugyan, de okát is megfejti, állitván, hogy ők már gyermekkorukban megvagdalják arczukat, hogy a sebhelyen ne nőjjön szakállok.

[2]) Klaproth : Reise in den Kaukasus I, 160.

[3]) Storch : Gemälde des Russischen Reiches. Riga. I, 511.

[4]) E népnevet : *scytha*, különbözőleg magyarázzák. Jernei János. Keleti utazásaiban egyértelmünek veszi azt, görög jelentése szerint, e szóval : *vas.* Helyesebben értelmezi azt Hunfalvy Pál egy jeles értekezésében (Uj Magyar Muzeum 1855-ki foly. VI. és VII. füzet, 354. lap.) Ő e szót : *Csud*, mely a szláv nyelvben idegent, ismeretlent jelent, egyértelmünek és eredetünek veszi a *scytha*-szóval, ezt görögösen *szküth* (σκυθ)-nek irva. A *csud*, u. m. lapp-nyelven : ellenség; *csudeh*: csatanép, csatározó; ugyanezt jelenti szerinte a *szküth*, továbbá a finn *sota*, a magyar *csata*; rokon vele a török *giöcs*, *giüds* : hatalom, erőszak, foglalás; a jakut *kös* : csatangolni, és *küsz* : erő ; ugy hogy a *szküth* vagy scytha, a *csud*, *csata*, *sota*, *giöcs*, *giüds*, *kösz*, *küsz* szavak körülbelül mind egyértelmüek és származásuak.

kun, a kozár, bolgár, avar, orosz, palócz, úz és besnyő népeket [1]). E népek közől kisebb nagyobb csapatok részint vándorlásaik közben csatlakoztak a magyarokhoz, részint utóbb telepedtek meg köztök mai hazájokban. A megtelepülés valamint a honfoglaláskor, ugy utóbb is jobbára tömeges volt; minélfogva e népek szintoly könnyen megőrizhették, s bizonyosan meg is őrzötték volna nemzeti nyelvöket, ha az különbözik vala a magyartól, mint megőrzötték a magyarok közt lakó többi külön népek a magokét. De a mennyire történeti emlékeink terjednek, semmi nyomára sem akadunk, hogy ezen népségek a magyartól külön nyelvet beszéltek [2]), külön testalkati jelleggel [3]) birtak volna. A mi különbség a nyelvben létezett, fenáll az maiglan a kun, palócz, székely, göcsei és csángó szójárásokban; s maga ez is bizonyítja, hogy e népek egy eredetüek, egy törzsről szakadtak.

Hol volt ezen törzs őshazája, hol sarjaztak ki abból e népek, mint megannyi külön, de testvérágak? — nyomozni, hiu törekvés eddigelé s tán marad is minden korra, habár

---

[1]) Ld. erről bővebben Wenzel Gusztáv „Eszmetöredékek a magyarok eredetéről" czimü jeles értekezését az Uj Magyar Muzeum 1851-ki folyamának VI, VIII, és IX-dik füzeteiben. Az oroszokról különösen a májusi füzet 446. lap.

[2]) Arról ellenben, hogy egy nyelvet beszéltek, vannak némi adataink. A kozárok egy törzse, a kabarok, mint alább látandjuk, a magyarokhoz csatlakozott. E kozárokról a Biborban-született Constantin azt mondja: „hogy megtanitották őket a kozárok nyelvére, s még ma is (a X-dik század közepén) ezen szójárást követik, de beszélik a magyarok másik nyelvét is. Világos ebből, hogy a magyarnyelv csak szójárásban, dialectusban különbözött a kozárnyelvtől; mert csak nem fogja valaki hihetőnek mondani, hogy két nép egymás nyelvét ha azok egészen különbözők, félszázad alatt eltanulhatta volna. A bolgárok nyelvéről egykoru arab irók, egyebek közt Ahmed ben Fozlan, bizonyitják, hogy az egy a kozárok nyelvével. (Ld. Klaproth Memoires relatifs a l'Asie. 153. lap.) A székelyek, kunok nyelvének azonságát a magyarral, fölösleg volna mutogatni. Csak azt emlitjük, miképen igen valószinü, hogy a kozárok e törzse, a kabarok, ugyanazok a kunokkal, kik emlékeink szerint Kiew táján csatlakoztak eleinkhez, s kiket a szláv emlékek palóczoknak neveznek. (Ld. erről Horvát István értekezését a tudom. Gyüjtemény 1834-ki III. és IV-dik füzeteiben.)

[3]) A magyar jelleg, mint tudjuk, két árnyéklatu, barna és szőke. Ugyanezt mondják arabirók a kozárokról is. „Les khazars . . . sont de deux races. L'une, appelée kara khazar, est de couleur jaune, tirant sur le noir, de sort qu'ils paressent etre une espèce des Hindous. L'autre est blanche et remarquable par sa beauté et par sa stature. Klaproth: Mémoires rel. à l'Asie. 153. lap.

némi világot vethet is e kérdésre a régi arab, perzsa, örmény és khinai irók bővebb ismerete s tanulmányozása. Elég tudnunk, hogy a magyarok hazája azon korig, melyről már kétségtelen történelmi bizonyságaink vannak, Lebediába vándorlásukig, az Atil vagy Volga folyamvidéke volt, azon tartomány, melyet honi s külföldi irók egyaránt Baskardiának, Baskiriának vagy Dentumogeriának neveznek; s hol a Julián nevü magyar dominicanus szerzetes, szintugy mint más külföldi utazók, még IV. Béla királyunk idejében is feltalálták az általok ugynevezett Nagy-Magyarországot. „Feltalálta őket (a magyarokat, Julian) a nagy Etil folyó mellett; kik őt látván, s megértvén, hogy magyar, nem kevéssé örvendeztek megérkezésén, körülvévén őt házankint és falvankint, s keresztény testvéreik királyáról s országáról tudakozódván. És bár mit akart nekik akár a hitről, akár egyebekről előadni, őt buzgóan hallgatták, mivel teljességgel magyar volt a nyelvök, s megértették őt és ő is azokat... Őseik hagyományaiból tudják azt is, hogy ama magyarok tőlök származtak, de hol volnának, nem tudták [1]).“ De lépjünk már eleink eredetének s őstörténetének homályos teréről, történelmök némileg világosabb mezejére, vándorlásaik korára.

III.
Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe.

„Krisztus születése után 884-ben, — ugymond honi történelmünk ősatyja; I. Béla király névtelen jegyzője [2]) — miként az évek szerinti krónikákban foglaltatik, a hét főszemély, kik Hétmagyarnak neveztettek, a scytha-földről — Dentumogeriából — nyugot felé költözének,“ a hagyományok szerint, mivel igen elszaporodtak volt, valóban pedig a besenyők által nyomatva, kiket ismét az úzok üztek ki Volgán tuli lakjaikból. A költözködő nép hét törzsből vagy nemzetségből állott, melyek nevei a görög irók szerint: *Nyék*, *Megyer*, (honnan származott hihetőleg a magyar elnevezés),

---

[1]) A magyar Julián utazásáról s fölfedezéséről ld. De facto Ungariae Magnae Pray: Annales Hunnorum et Avarum. Dissertatio praevia de Hungaris 316. lap. A külföldiek közöl Plan Carpini János és Ascellin János tudósitásait Fejér: Cod. Dipl. 4, 1, 421. és 428. lap. Megegyez ezekkel Ruisbroeck (Rubruquis) Vilmos kapucinus szerzetes tudósitása 1252-ről, kit Lajos franczia király küldött volt a tatárokhoz.

[2]) Endlicher: Rerum Hungaric. Monum. Arpadiana. 8. l.

Kürt, *Tarján*, *Jenő*, *Kára* és *Kaza*. Az uj hazát, hol megtelepedének, ugyanazon irók Lebediának nevezik, s a kozárok szomszédságába helyezik. E föld, mely a legujabb nyomozások szerint a Fekete-tenger északi részein, a Dnéper folyam mellékén terült el, a kozárok földje volt, mert ez időben e nép uralkodott a Volgától az említett folyamig, s a Krimben és a Kaukáz hegység fölött. A kozár-fejedelem nemcsak nem akadályozta a rokon nép megtelepedését, hanem minthogy vele, hihetőleg régóta barátságos viszonyban éltek a kozárok, még szorosabb szövetséget kötött a nyugtalankodó besnyők és úzok ellen. Hogy e szövetség a sógorság kötelékei által még szorosabbá váljék, Előd vajdának [1]), a Hétmagyar egyikének, ki hozzá legközelebb települt meg népével, egy előkelő kozár nemzetségből származott nőt adott feleségül [2]).

A lebedi térségen azonban csak három évig élhetett nyugton a magyar nép. A besnyők, kik őket régi hazájokból kiszoritották, a Don folyamon is átkelvén, ujabb támadást intéztek ellenök. A nagy számu ellenségnek, mely ereje, hatalma miatt kankarnak is neveztetett, nem volt képes ellentállni, a számra is kisebb, de kivált azért gyöngébb magyar nép, mivel eddigelé fejedelmök, ki az egész nemzet fölött uralkodnék, nem lévén, öszpontosittatlan állapotban léteztek. A magyarok ütközetet vesztvén, szerkezetök hiányát most még avval nagyobbitották, hogy midőn a győzedelmes besnyőktől kiköltözésre kényszerittettek, két részre szakadának. Egyik, a kisebbik, hihetőleg mivel a tartomány közepére behatott besnyők által a többiektől elvágatott, a Don folyamon átkelvén, a Kaukáz hegység vidékére, Perzsia szomszédságába költözött, honnan még később is sokáig összeköttetésben maradtak elszakadt testvéreikkel. A másik nagyobb rész nyugot felé költözött. A Dnépert tömlőkön átuszván, azon földre érkezének, melyet a Bug, Neszter, Pruth és Szereth folyamok

---

[1]) E szót *vajda*, melylyel Constantinus Porphyr. a Hétmagyart nevezi, eddigelé közönségesen szláv eredetünek tartották. Az ujabb, összehasonlitó nyelvészet a mandsu-mongol és a khinai nyelvekben fedezte fel annak gyökeit a *baj* vagy *vaj*, *fai*, *vei* és *da* szavakban. A khinai *Vei* annyit tesz, mint védeni, *fai* annyit, mint cum aequali bellum gerere; a mandsu : *baj* pedig : czél, ijharcz; *bajra* : csatamező. A *da*, mogolul : főnök. Tehát a *Vaj-da* : harcz-főnök. Igy származik ebből *buda* : rizs, (buza), *buda-da* : konyha-főnök, szakács.

[2]) Constantinus Porphyr. De administ. Imper. Cap. 38. Bonni kiad. 168. l.

metszenek keresztül, s melyet e miatt Atelköznek [1]), folyamok közti tartománynak neveznek az emlékek. E földben a folyamok neveiről a mai Moldvára és Besszarábiára ismerünk.

E költözés következtében messzebbre estek a magyarok a kozároktól; s ezeknek khánja nem örömest látta volna, hogy a szövetség, mely a két nép között régóta létezett, a lak távolsága miatt megtáguljon. Látta a khán azt is, hogy a magyarok gyöngeségének leginkább azon öszpontosittatlan állapot az oka, melynél fogva eddigelé nem volt fejedelmök, ki az egész nemzet felett uralkodva, azt szükség idején egy czélra egyesítené. Követet küldött tehát Előd vajdához, s őt magához kéretvén, kérdésére, miért hivatta őt? azt felelé, hogy miután őt nemes, bölcs, nemzetében nagy tekintélyü férfiunak lenni tudja, őt a nemzet fejedelmévé kivánja emelni. De Előd nem hajlott a khán kivánságára. „Szivességedet, felelé, melyet irántam mutatol, köszönöm; de ajánlatodat el nem fogadhatom, mivel magamat a fejedelemségre elegendőnek nem érzem. Sokkal alkalmasabbnak tartom arra magamnál, az utánam lévő vajdát Álmost, kinek Árpád nevü fia is van. Ezekből legyen tehát valamelyik, akár Álmos, akár Árpád fejedelemmé; mert ő is engedelmeskedik szavadnak.“

A tanács tetszett a kozár khánnak, és midőn Előd visszatért, követeket küldött a magyarokhoz, kik velök a fejedelem választása iránt értekeznének. A magyarok e háborus körülmények közt, melyekbe jutottak, maguk is belátták az egy fejedelem szükségét, ki a nemzetet egységben tartsa, békében igazgassa, harczban vezérelje, s hajlottak a jó tanácsra. Azonban a férfikor virágában élő, észre, tanácsra, vitézségre valamennyi közt legkitünőbb Árpádot mindnyájan alkalmasabbnak látták a fejedelemségre, mint a vénsége miatt már gyöngülő atyját, a különben tekintélyes Álmost. Árpádot tehát kozár-módra paizson fölemelvén, vezérökké, fejedelmökké nevezték [2]).

Ekkor történhetett, mit honi emlékeink, az egykoru s igy ebben hitelesebb Constantin császártól eltérve, Álmosról mondanak, hogy a Hétmagyar, a választásban szabad akaratból megegyezvén, a választottnak mondta légyen : „mai nap-

[1]) Atel, Atil, Itil, Etel, Til, a tatár nyelvekben folyóvizet jelent, hihetőleg egy eredetü a magyar *ital* szóval. A Volgát, mint azon táji legnagyobb folyót per excellentiam Atel vagy Etelnek nevezik.

[2]) Constantin. Porphyrog. De administ. Imp. idézett helyen.

tól fogva téged ismerünk el vezérünknek, parancsolónknak; a hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk.“ Ezt mondván, a hét vajda s hihetőleg a nemzetségek többi főnökei is vallásos eskühöz készültek. Előhozatott a szent edény, s abba a főnökök mindegyike néhány csepp vért bocsátván tőreikkel felmetszett karjaikból, átkot mondának azokra, kik a jelen szerződést valaha megtörnék. A szerződés hat pontban lőn meghatározva, melyek következők :

1. Mig Árpád nemzetsége él, mindig abból legyen a nemzet vezére, fejedelme.

2. A mit közös erővel szerzendenek, abban mindnyájan igazságosan részesüljenek.

3. Miután a főnökök szabad akaratból választották Árpádot s utódait a nemzet fejedelmévé, sem magok, sem utódaik soha ki ne zárassanak a fejedelem tanácsából, az ország kormányából.

4. Ha maradékaik közöl valaki hűtlenné válnék a fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana közte s vérrokonai között, a bünösnek vére folyjon, mint az ő vérök folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.

5. Ha e szerződést valaki akár a vezér, akár a főnökök utódai közől valaha megszegné, örök átok essék reá.

6. A ki a nemzeti gyülésekre megjelenni nem akar, ketté hasittassék [1]). E szerződés pontjai, melyeken mint első alapköveken fejlett ki utóbb a nemzeti alkotmány, egységet s evvel együtt nagyobb erőt hoztak az eddig laza kapcsolatu nemzeti testbe; egyszersmind fényes bizonyitványai eleink szabadság- és rendszeretetének, józan értelmességének.

Alig telepedtek meg uj hazájokban a magyarok, midőn VI. Leo görög császár vezérei egyikét, Niketászt követségben küldé hozzájok, hogy őket Simeon bolgár fejedelem ellen, kivel háboruja volt, szövetséges társakul hivná meg. Niketász ajándékai, melyeket a fejedelem és a vajdák közt felosztott,

---

[1]) Az öt első pontot Béla névtelen jegyzője irta le, a 6-dik a székely krónikában (A nemes székely nemzet Constitutiói. Pesten. 1818 l. 277.) létezik, mely különben az öt első pontra nézve teljesen megegyez a névtelen jegyzővel. Ld. e krónika hitelességét erős okokkal bebizonyítva Szabó Károly által az 1854-ki Uj Magyar Muzeumban. A szerződés e hatodik pontja igy áll a székely krónikában : Siquis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur.

Horváth Mihály tört. könyvéből.

hajlandókká tették ezeket a szövetség elfogadására. Kétség kivül a nép is, mely a besnyők elleni harczokban vagyonának nagyrészét elvesztette volt; örömest kapott az alkalmon, mely gazdag martalék reményével biztatott. Elvégezték tehát, hogy mihelyt a császár hajóhadat küld az Aldunára, a magyarok azon átkelvén északról, a görögök pedig ugyanazon időben délről intézzenek támadást a bolgárok ellen. Niketász a szövetség biztositására túszokat is vitt magával a magyarok közől vissza a császárhoz.

A hadjárat 888-ban ment végbe [1]. Leo császár, az egyesség szerint, hajóhadát, melyen a magyarok átkelnének, a Dunára küldötte. A magyar sereg Árpád fiának, kit Constantin császár Liuntinnak nevez, vezérlete alatt jelent meg a Duna partján. Az átkelés eleinte semmikép nem akart sikerülni; mert a bolgár fejedelem értesülvén, hogy hajóhad érkezett a folyamba, ezt erős kötelekkel elzáratta, miáltal a magyarok a kiszállásban egyideig meggátoltattak. Látván ezt Barkalász Mihály, Eustathius ezredes és patricius hajójának főkormányosa, más két hajós legénnyel fegyvert ragadt s csolnakon odaevezvén, a köteleket elvagdosta s a magyaroknak utat nyitott. A magyarok megszokván, hogy köztök a legfőbb személyek a legvitézebbek, Barkalász vitézségének láttára felkiáltának : „ezt illetné meg, hogy patriciussá s a hajóhad vezérévé neveztessék.“ Igy aztán a magyarok, valószinüleg Galacz fölött, hol maiglan egy Vad-Ungar (Magyar-rév) nevü helység áll [2]) a Dunán átkelvén. a bolgár vezéreket, kiket Simeon elejökbe küldött, két izben megverték, s az országot széltében egész a Balkán hegységig beszáguldván, tömérdek foglyot és zsákmányt gyüjtöttek. Végre maga Simeon is megütközött velök, de vezéreinél nem szerencsésebb, szintén megveretett s maga is alig menekülhetett seregének romjaival Distrába, a mai Szilisztriába. A győzedelmes magyarok, a várvívásra szükséges készületekben szükölködvén,

---

[1]) Jelesen értekezett e hadjáratról Szabó Károly az Uj Magyar Muzeum, 1852-ki juniusi füzetében, megróván egyszersmind szerzőnek Stritter hibás forditása után elkövetett tévedéseit. Köszönjük az utba igazitást, bár arra már elébb magunktól is eljutottunk. A megrovásra csak az a válaszunk, vajha oly jeles készültségü férfiu, mint Szabó K. ur, kinek már is sokat köszönhet hazai történelmünk, mind azon görög irókat leforditaná, melyek történelmünkre forrásul szolgálnak.

[2]) Jerney János : Keleti utazás I, 16. köv.

avval nem is bajlódának; hanem miután Leo császár ama kivánságukat, hogy segedelmök dijául váltaná ki tőlök bolgár foglyaikat, teljesítette, a Dunán ismét átkelvén, nagy zsákmánynyа tértek vissza Etelközbe [1].

A görögök, kik mint a császár biztosai a magyarok táborában megfordultak, ütközeteikben jelen voltak, bámulva szemlélték azoknak hadakozási módszerét. Ezeknek tudósitásaiból Leo császár következőleg irta le hadműtanában a magyarok hadszerkezetét s harczmodorát.

„Szólunk a turkok (igy nevezi mindenütt a magyarokat) állapotjáról és hadszerkezetéről .... Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje.

„Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll, s a szükségletekbeni fogyatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi. —

„Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágyók lévén, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajándékokkal be nem telnek; hanem mielőtt az adományt elvették, már cselt és szerződésrontást terveznek [2].

„S a kedvező alkalmat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyeznek legyőzni.

„Karddal, vérttel, ijjal és láncsával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közőlök kettős fegyvert viselnek, vállaikon láncsát hordanak, kezökben ijjat tartanak, s mindkettőt, a mint a szükség kivánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik.

„De nem csak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy lemezzel vannak borítva.

„Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.

---

[1]) Constant. Porphyrog. De administr. Imp. Georgius Monachus és Leo Grammat. Corpus Scriptorum Hist. Bizant. Bonnae 1838. l. 173. 357. 701.

[2]) A tudós császár e rajzát épen nem igazolja a magyarok későbbi történelme.

„Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltassanak, részint hogy annál többeknek látszassanak.

„Sánczokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve, lovaikat télen s nyáron folytonosan legeltetve. Háboru idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve, turk sátraik közelében őrzik a had rendezkedéseig, mit éjjel szoktak megkezdeni.

„Örseiket távolban, de egymáshoz közel állitják, hogy könnyen meg ne lepethessenek.

„Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak három részben, hanem különböző csapatokban ezredenként állanak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolságra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik.

„Van a hadrenden kivül tartalék-erejök is, melyet titokban küldenek az ellenök gondatlanul táborzók ellen, vagy nyomott hadosztályuk segélyére tartanak. Poggyászukat a hadrend mögött, attól jobbra vagy balra, mintegy kétezer lépésnyi távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.

„Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé állitják annak védelmére. Hadrendjük tagjainak mélységét, azaz a sorok számát, határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömöttségére mint mélységére, s az arczot egyenlően és sürüen állitják.

„Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbeejtését és bekeritését, a szinlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a szétszórt csatározást.

„Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmányolásával, hanem mind addig nyomulnak, mig az ellenséget teljesen szét nem verik, erre minden módot fölhasználva.

„Ha ellenségeik erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szüke miatt ellenségeiket kézre keríthessék, vagy kényök szerinti egyességre birják. S először könnyebb föltételeket kivánnak, s ha ellenségeik reáálltak, más nagyobbakat toldanak hozzájok.

„Ellenökre van a turkoknak háboruban a legelő szüke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak. . . . Ellenökre van a sik puszta-vidék, s a tömötten rendezett s őket szakadatlan üldöző lovasság is. Ellenökre van a kézviadal nehéz gyalogsággal. . . Nagyon szomorítja őket, ha közőlök némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkodásu, hogy haszonvágyók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra és az egymás iránti jó indulatra nem sokat adnak. Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni, és általunk szivesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlök elpártol [1]).“

Bölcs Leo császár ezen tudósitása, bár nem ment azon kevélységtől, melylyel a görögök minden más, kivált pogány népek iránt viseltettek, bár különösen a hitetlenségről, szószegésről, — mik épen a görögöknek voltak fő büneik, — az igazságot sértve róvja meg eleinket, nagy világot vet ezeknek átalános miveltségi állapotára is. Látjuk ebből, nem kevésbbé mint a vérszerződésnél meghatározott nemzeti alkotmányból, mit még bővebben látandunk pannonföldi hazájokban nyilvánult életökből, hogy eleink még sem voltak oly vad csordák, minőknek őket az előttök remegő, őket mint ellenséget gyülölő, elfogult nyugoti irók ábrázolják.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedelem.

I.

Kiköltözésök Atelközből a Pannonföldre.

A görög szövetség s a bolgár háboru, bár mily szerencsésen folyt ez le különben, ujabb bajt, ujabb veszedelmet s költözési kényszert hozott eleinkre, mintha csak a Nemezis érte volna el őket, hogy egy rothadozó, enyészetnek indult

---

[1]) Leonis imperatoris Tacticorum. Cap. 18. Szabó Károly forditása szerint. Uj Magyar Muzeum 185$^1/_2$-ki V-dik vagy februarisi füzetében. Hasonló módon irja le a magyarok hadi mesterségét, nyilazási ügyességöket, cselvetéseiket stb. Regino Chron. Pertz: Monum. Germ. Hist. I. 599.

birodalom gyámolitása végett, bolgár rokonaikra oly nyomort árasztottak. Simeon, bolgár fejedelem, mihelyt országából a magyarok kitakarodtak, békét kötött a görög császárral s azon törte fejét, miként álljon boszut a magyarokon. Tudván, hogy ezek a besenyők által szorittattak ki előbbi hazájokból, azokhoz követeket küldött, s velök a magyarok megtámadására szövetséget kötött [1]).

A magyarok 889-ben némi hadjáratra távoztak volt székeikből, hihetőleg, hogy az észak felé lakott szláv törzseket meghóditsák s uj hazájok határait kiszélesitsék. Ez jó alkalom volt Simeonnak végrehajtani boszuterveit. Mig tehát a magyar hadak Árpád alatt nagy részben távol harczolának, Simeon a Dunán átkelvén dél felől, a besenyők pedig ugyanazon időben kelet felől a honnmaradt magyarokra rohantak, tanyáikat elpusztitották, sokakat leöltek, a többieket észak felé szoritották. Az elveszettek közt volt Liuntin is, Árpád fia, a mult évi bolgár háboru győzedelmes vezére, — mert ezentul semmi nyoma az emlékekben. Köztök volt hihetőleg maga az agg Álmos is; mert bár őt a névtelen jegyző Munkácsig hozza, más emlékek szerint e tájakon mult ki [2]). Némely irók mondják, hogy egy csapat az ellenségtől nyomattatván, Erdély hegyeibe menekült.

A távollévő harczosok hihetőleg csak azon csapatoktól vették a veszedelem hirét, melyek megmenthetett marháikkal együtt feléjök futottak. Árpád s a vajdák erről értesülvén, lemondtak a reményről, hogy tanyáikat a két hatalmas ellenségtől visszafoglalhassák; mert a besnyők azonnal felütötték ott sátraikat s állandólag megtelepedének [3]). Nem volt tehát mi mást tenniök, mint tovább költözniök észak felé, hogy a

---

[1]) Const. Porphyr. i. h. 170. l.

[2]) Thuróczi: Chron. II, Cap. III.

[3]) A besnyők nagy, erős nép voltak; egy görög iró (Cedrenus) igy ir rólok : gens scythica est, eorum scytharum, qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens scythica resistere sola possit. Nem csoda, hogy a már kétszer is megoszlott, meggyöngült magyarok sem mertek velök kikötni, s még utóbb is, pannonföldi hazájokban, midőn őket Leo császár követe Gábriel pap által felszólitá, vernék ki a besnyőket honukból, melyben elébb ők lakoztak, azt válaszolták a követnek : „mi a besnyőkkel össze nem ütközünk, mert nem vagyunk képesek ellenök harczolni, minthogy földjök nagy, népök sok, s fene gyermekek." Const. Porphir. Cap. 8. Szabó Károly forditása szerint. Uj Magy. Muz. 185$^1/_2$. V. füz. 309. l.

ruthenektől, kik orosz vezéreik alatt nem rég szabaditották fel magokat a kozárok uralma alól, némi tartományokat elfoglaljanak.

A kiállott veszedelmek által igen meggyöngült nemzetet azonban nem nagy remények kecsegtethették e tekintetben; mert közeledtök hirére az oroszok a szomszédjokban lakó kunokat segedelmökre hivták. De a büszke faj, mely eddig semmi más nemzetet nem uralt, most sem akart sem a győzedelmes besenyőknek, sem az oroszoknak alattvalójává lenni, egy uj szabad hon szerzését tüzte ki czéljául, s a nagy czél elszánt bátorsággal tölté kebleiket, edzé meg karjaikat.

És igy lőn, hogy az oroszokat és kun szövetségeseiket, kik utjokat állták, egy elhatározó ütközetben megverték. A győztes Árpád azonnal a hódoltatáshoz látott. Egy hét alatt gyors lovaikon oly messze villogtatták fegyvereiket, hogy Kiew városán s vidékén kivül az egész tartományt magokénak mondhatták. A második héten Árpád már Kiew ostromához fogott. A városba szorult orosz és kun vezérek azonban bátorságukat vesztvén, követeket küldének a magyarok vezéreihez, kérvén őket, ne üznék ki népöket lakhelyéből; kelnének inkább a havas hegyeken Pannonföldére: e föld, mondák, igen szép és termékeny, a Duna, Tisza s más folyamok által öntöztetik, melyek halakban bővelkednek; e földet most szlávok, bolgárok, oláhok lakják, kiket könnyen magok alá vethetnek.

A hagyományok Pannonföldről, mint Etelének a nagy hun királynak országáról, még éltek a nép ősmondáiban, s midőn most e földet emlittetni hallották, ellentállhatatlan vágy ragadta meg kebleiket, oda vándorolniok s elfoglalniok Etelének örökségül rájok néző szép országát. Árpád s a vajdák tehát hajlandóknak nyilatkozának békében hagyni a ruthenеket, ha tizezer gírát lefizetnek, s az atelközi veszély következtében ruhanemüekben szükölködő népet a szükségletekkel ellátni akarják. A ruthenek csakhogy tőlök szabaduljanak, teljesíteni igérkeztek minden kivánságukat; előbbkelőik fiait, igéretök teljesitésének biztositásául, túszokul adván Árpád vezérnek. Majd átküldötték neki a tizezer gíra ezüstöt, ezen felül ezer lovat ruthen módon felszerszámozva; a himmenyét, nyest, czoboly-bőröket, s ruházatul szolgálható egyéb anyagokat s más ajándékokat számos teve hordá át a magyarok táborába.

E sarcznál azonban sokkal nagyobb nyeremény lőn a magyarokra nézve az, hogy a kunok vezérei s az oroszok több főnökei Árpáddal s a vajdákkal megismerkedvén, elhatározták magokat hozzájok csatlakozniok, velök együtt harczolniok Etele hajdani országának birtokáért. Valának pedig a kun vezérek nevei következők: Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vojta és Ketel; mert a kun nép is szintugy mint a magyar hét törzsből állott. Árpád s a vajdák örömmel fogadták az uj szövetségeseket, különben is vérrokonaikat, akár kunok, akár mint a Biborban-született Constantin császár mondja, a kozárok egy törzse, melyet kabarnak neveztek, voltak légyen azok [1]. A szövetséget ünnepélyes eskü követte, melynek alkalmával a kun vezérek s az orosz főnökök hittel kötelezték magokat, hogy Árpádot fejedelmökül ismerik, neki engedelmeskednek, s az etelközi szerződés egyéb pontjait is megtartandják [2])

Ezután nem sokáig késtek eleink Kiewnél. Ruthen kalauzok vezetése mellett megindulván, az összes vándor-nép Ladomér városához érkezett. E város és tartomány fejedelme eleve is lemondott a reményről, hogy fegyverrel állhasson ellen a magyaroknak, kik már a sokkal hatalmasabb kiewi fejedelmet legyőzték. Fegyver helyett tehát ajándékokkal ment népe előbbkelőinek élén Árpád elébe s neki városát is megnyitotta. A magyarok itt sátorokat ütvén, három hétig pihenték ki a hosszu ut fáradalmait. A negyedik héten, miután a ladoméri vezér a maga két fiát, főbb embereinek fiaival együtt Árpádnak túszul adta, s két ezer gíra ezüstöt, 100 gíra finom aranyat, huszonöt tevét megrakva nagy menyiségü

---

1) Mikor egyesült a kozároknak Kabar nevü törzse (Kabar zsidó nyelven bajtárst jelent. Ld. Cassel: Magy. Altert. l. 172) eleinkkel, bizonytalan; a tény azonban a Biborban-született Const. tanusága után kétségtelen. Horvát I. után ujabb iróink közöl többen ugy vélekednek, hogy Const. kabarjai ugyanazon nép a névt. jegy. kunjaival, s a szláv irók palóczaival. És valóban azon tájakon, melyeken e kunok az uj hazában megtelepedtek, mint a cserháti palóczságban — hol Ede és Edömér, — valamint Baranyában is, hol Ete és Vojta szállottak meg, a névtelen jegyző szerint, népeikkel, több oly nevü helység létezik, mely a kozár kabarok és a kunok vagy palóczok azonságára mutat; amott ugyanis, a Mátra vidékén, ***kozár*** és ***kozárd***, emitt Baranyában szinte több ***kozár*** nevü falu.

2) Béla névtelen jegyzője. Cap. 8. Endlicher: Monum. Árpád. l. 9. — A magyarok Kiew felé költöztét egyebek közt bizonyitja a XI. század végén s a következő elején élt Nestor is. Schlötzernél II, 119. III, 107 és 118.

drága bőrökkel s ruhákkal, háromszáz fölszerszámozott lovat s ezer teherhordó ökröt adott ajándokul, a vándor nép felszedvén sátrait, ismét utra kelt Halics, Galiczia felé.

A megrémült halicsi fejedelem, hogy a jövevényeket megkérlelje; mint emlékünk mondja, meztelen lábbal s drága ajándékokkal ment Árpád elébe, s megnyitván neki városát, őt és népét három ezer ezüst, kétszáz arany girával, több száz lóval s drága prémü ruhákkal ajándékozta meg, s egyetlen fiával együtt főbb embereinek fiait is zálogul adta Árpádnak. A pihenés itt egy egész hónapig tartott [1]).

Itt történhetett, hogy a székelyek, kikről Kézai krónikája mondja, hogy Etele birodalmának szétoszlása után, Chigle földén, az erdélyi havasok közt kerestek menedéket, s kik rabonbánjaik, vagyis rovóbánjaik igazgatása alatt függetlenségöket, s evvel együtt nemzetiségöket mind eddig fentartották, — hirét vévén, hogy a rokon magyar nép, Árpád vezérlete alatt, Etele birodalmának visszafoglalására utnak indult, s már a Havashegyeknél tanyázik : követeket küldének Árpád üdvözlésére, s őt Zandirhám főrovóbán s valamennyi nemzetségeik nevében szinte vezérökké, fejedelmökké fogadták. Árpád nagy örömmel vette a testvérnép csatlakozását, s az etelközi szerződés kőre metszett hat pontjával bocsátá őket vissza küldőikhez. Zándirhám vévén a szerződést, melyet a krónika hat kő-szernek nevez, a nép valamennyi nemzetségeit összegyüjtötte Bondvárra, a nemzeti nagy áldozatok helyére, s a szerződési pontokat azoknak felolvastatta. A népnek határtalan volt öröme, s ünnepélyes áldomást, vagyis áldozatot tartván, a magyarokkal kötött szövetség s a szerződés megtartását véres esküvel pecsételte [2]).

---

[1]) Névtelen jegyző Cap. 11. Endlicher : i. h. l. 12.

[2]) Kézai : Chron. I. Cap. 4. Isti enim Zaculi hunnorum sunt residui qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt. Endlicher : Mon. 100. A székely krónikának, melynek hitelességét Szabó Károly az 1854-ki Uj Magyar Muzeum egy füzetében diadalmasan bebizonyította, ide vonatkozó helyei következők : A székelyek, u. m. ejusdem originis ac Hungari Pannones . . . a scythico populo, Atilla nobili, a primo eorum ingressu in Pannoniam propagati terramque alpestrem, proprio marte acquisitam inter se per tribus distribuere, atque tribuum generationes . . . usque ad tempora Arpadii se submittebant Rabonbano supremo rectori unanimiter electo. — Hoc . . . tempore gens Hunnorum (sub) altero duce Arpad adveniens. . . missis legatis, Zandirham, eandemque nobilitate pollentem

II.

Honfoglalás.

Miután ekként a székely nép is tagjává avattatott a magyar nemzetnek, Árpád a megpihent s mindennemü élelmi szerekkel megrakodott népet a Kárpát hegység felé utnak inditotta. A haliesi vezér két ezer íjászt s fejszékkel, ásókkal ellátott három ezer parasztot küldött előre, kik utjokat a hegyeken s erdőkön keresztül kiegyengetnék. S igy ereszkedék le aztán a vándor nép, még 889-ben [1], a vereczkei szoroson, a Latorcza folyam mentében, a mai Bereg vármegyébe, az első helyet, melyet annyi munka s fáradság után elfoglalt, Munkácsnak nevezvén. Árpád e helyet nyomban megerősittette; s mig aztán a nép itt negyven napig részint pihent, részint a várépitéssel foglalkodott, a megijedt szláv lakosság főbbjei hizelegve közeledtek Árpádhoz s neki önként meghódolván, táborát bőségesen ellátták élelmi szerekkel [2].

A mai Magyarország akkoron, miként Árpádot a haliesiak is tudósitották, több kisebb nagyobb fejedelemségekre volt felosztva, melyek az avarok birodalmának felbomlása óta keletkeztek. Azon vidéken, hol a magyarok a szerzendő hazába léptek, a Kárpátoktól kezdve délnek, a Duna és Tisza folyamok közt Szalán fejedelem uralkodott, kinek atyja Keán, a

---

gentem . . . excepit, expositisque legibus sculptis in lapidibus Hat-kőszer, celebratoque more Rabonbani in arce Bonda sacrificio, sequentes leges ex lapidibus perlegens adplicuit genti suae. Itt következnek a szerződés pontjai, majdnem szórul-szóra egyezők a névtelen jegyző öt pontjával. A hatodik pont, mely a névtelen jegyzőből kimaradt, igy áll e krónikában : Si quis vero ad sacrificium supremi Rabonbani (ez, mint egyebekből kitetszik, a nemzeti gyülést jelenti) non comparuerit, per media viscera transfigatur. — Quibus perlectis et adplicatis aulici impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sangvineis, potum prae gaudio celebrantes sumpsere. — In cuius memoriam legum a Siculis gentibus transacceptarum, Arpad ex tribu sua genti siculorum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum Uopoletum, Uopour et Uogron, quibus gestis ascendit terram Munkács, celebratoque sacrificio, renovatis legibus, intrat terram Pannon." A nemes székely nemzet constitutioi. l. 276. köv. Mily szépen egyez e krónika a névtelen jegyzőével!

[1]) Chronicon Reginonis. „Anno d. inc. 889 gens Ungarorum ferocissima . . . a scythicis regnis et a paludibus quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est. Pertz: Monum. Germ. Histor. Scriptores Vol. I, 599.

[2]) Béla névtelen jegyzője 16—18. fej. i. h.

görög császár felsősége alatt alapitá meg országát. Alattvalói a Kárpátok táján szlávok, dél felé a Duna s Tisza közt jobbára bolgárok valának. Azon föld, mely a Tiszától az Ingvány erdőig, a Szamos mind a két partján a Marosig terjedett, a kozár származásu Marót bihari fejedelmet uralta; alattvalói részben kozár, részben oláh népségből álltak. A Marostól a Dunáig, a mai temesi bánátban a bodonyi származásu bolgár Glad volt a fejedelem. A mai Erdély, Gyalu oláh fejedelemnek hódola, kivéve a délkeleti részeket a Marostól a Havashegységig, hol a magyarokkal már összeköttetésbe lépett székelyek szabadon, függetlenül éltek főrovóbánjaik alatt.

Árpád s a vajdák Munkácstáji táborukban a bentalált népség főbbjei és kémeik által tudósitásokat vévén az ország körülményeiről, mindenekelőtt Ungvár alá szálltak, s azt körültáborolták. A várkapitány, kit a magyarok Laborcznak, honosai Dukának neveztek, s ki ezen tájakon Szalán fejedelemnek volt helytartója, erejében nem bizván, a várból titkon megszökött s az erősebb Zemplén vára felé sietett; de az utána eredt gyors lovu magyar vitézektől elfogatván, egy folyam partján felakasztatott, mely róla máiglan Laborcza vizének neveztetik. Ugvár ennek következtében rövid megszállás után feladta magát.

Az első vár megvétele, honnan ezentul biztosabban lőn intézhető a honfoglalás, nagy öröm és vigasság tárgya lett a magyar népnek. Ósi szokás szerint nagy áldomást tartottak az istennek s négy egész napig lakmározásokban vigadának. Ugvártól Árpád külön irányokban küldé ki hóditó csapatait. Kelet felé az egész földet Ugocsáig, dél felé a Bodrogközt foglalta el. A szláv lakosság jobbára mindenütt ellentállás nélkül hódolt, kivált miután Laborcz sorsának hire elterjedvén, meggyőződtek, hogy az ellentállás mitsem használ, s csak kegyetlenségre ingerli a győzőket.

Szalán a történtek hirét vévén, igen megfélemlett; de mivel ellentállásra nem volt felkészülve, csak fenyegetéssel akarta megijeszteni Árpádot, követei által megintvén őt, ne merészelne a Bodrogon tul terjeszkedni, különben a görögök s bolgárok hatalmát viszi rája. Árpád hallván a kevély üzenetet, akként válaszolt, hogy „bár a föld, mely a Tisza s Duna közt Bolgárországig terjed, egykoron ősének, a hatalmas Etele királynak birodalmához tartozott,— nem a görögök s bolgárok hatalmától félve, hanem barátságból Szalán iránt, megelégszik

avval, ha e vidéket a Sajó folyamig neki békésen átengedi, s a Dunából egy korsó vizet, Alpár mezejéről egy csomó füvet küld neki, hogy lássa, oly édes-e ott a fű, mint elhagyott ősi honában, oly jó-e a Duna vize, mint minő a Doné." Árpád ugyanis, mielőtt keményebb harczra kelne az uj hazáért, annak egy részében előbb kissé honosabb kivánt lenni, s a rémülést, mely a magyarok betörésének hirére a népet s urait egyaránt elfogta, arra használta, hogy harcz nélkül is nyerhessen némi birtokot. Követekül az említett válaszszal a vajdák kettejét, Ondot s Ketelt választá, kémül hozzájok adván még a kun Tarczalt, ki a földet megvizsgálván, hirmondásával a követeket megelőzné. Ajándokul Szalánnak tizenkét fehér, nemes lovat, ugyanannyi tevét és szintannyi kungyermeket, Szalán nejének tizenkét ruthen leányt és ugyanannyi aranyos szövetü s drága prémezetü ruhát vittek a követek.

Midőn a követek Sátor-hegyénél egy patak mellett lovaglának, azok egyikét Ketelt, megbotlott lova a megáradt patakba buktatta, ugy hogy őt társai csak bajjal tudták megszabadítani. A patak azontul Ketel-patakának neveztetett, mai nap Rettel-patakának nevezi azt a vidék népe. Tarczaltól meg azon hegy vette nevét, melyen ma a világhirü tokaji bor szűretik. A három utas, jó kedvében, versenyt futott a hegytetőre, s Tarczalé lett a győzedelem. A hegyes vidék, mely eddig a magyarok birtokába jutott, ugy látszik, nem igen tetszék, a sikról jött, sikon nevelt magyaroknak. De midőn a három férfiu e hegyről azon roppant sikságon széttekintett, melynek határait a szem el nem éri, örömükben, melyet a dontői sikokhoz hasonló gyönyörü, gazdag földnek látásában éreztek, egy kövér lovat leölvén, nagy áldomást késziténck istenöknek.

Tarczal a jó hirrel nyomban visszasietett Árpádhoz. Ond pedig és Ketel utjokat folytatván, harmadnapon Alpárra, Szalán székhelyére érkezének. A fejedelem elébe vezettetvén, benyujtották neki a hozott ajándékokat s előadták Árpád kivánságát. Szalán, ki gonoszabb hirtől tartott, igen megörült a békés követségnek; átengedte a Sajóig kért földet, s a korsó dunavizet s a nyaláb alpári füvet drága ajándékok mellett adta át a követeknek Árpád számára. És midőn Ond és Ketel visszatértek, ismét követeket küldött Árpádhoz, kik vele békét kötnének. A magyar nép három napi áldomással és vendégeskedéssel ünnepelte az örvendetes eseményt.

Árpád ezután a nemzet főbbjeivel maga is a Hegyaljára lovagolt, hogy lássa a szép földet, melylyel birtoka nagyobbodott. Azt mindnyájan oly szép és szerencsés szerzeménynek találták, hogy a helyet, melyről szemeik az alföld mérhetetlen sikjainak szemléletébe elmerültek, Szerencsnek nevezték. Nem is késett Árpád fegyveres csapatokat kiküldeni, melyek egy részről Ede és Edömér kun vajdák vezérlete alatt a Sajó völgyét le egészen a Mátráig, más részről Bors vezérlete alatt a Hernád völgyét fel egészen a Tátráig meghódoltatták s a Havasok szorosait megerősitették [1]).

Mind ez 890-ben és a következő évben történt. Ezen időre esik még egy másik hadjárat is a Tiszántuli vidékre Marót fejedelem ellen, kit soknejüsége miatt a magyarok Mén-Marótnak neveztek el. Árpád, hagyományaink szerint, elébb ehhez is követeket küldött Biharba, követelvén tőle, engedné át szépszerével a Szamos folyam vidékét, s a Nyirséget a Meszes hegységig, mint Etele királynak a magya népre szállott örökségét. De Marót bizakodván a byzancz[r]. császár s a bolgárok segedelmében, kevélyen válaszolt, hogy[1] sem szeretetből, sem félelemből egy talpalatnyi földet sem hajlandó a magyaroknak átengedni. Miután a követek, Öcsöb és Velek e válaszszal visszatértek, Árpád Tast, a Lehel vagy Lél atyját, Szabolcsot, az Előd fiát és Töhötömöt küldötte ki törzseik fegyveres népével Marót ellen. Ezek a Tiszán átkelvén, a mai Szabolcs vármegyében ütöttek tábort, hol aztán a további hadmüködés biztositására Szabolcs-vajda a meghódolt lakosság segedelmével várat épitett, melyet a maga nevéről Szabolcs-várnak nevezett. A sereg itt két részre oszolván, Szabolcs és Tas a Tisza s a Nyirség közt fekvő földet hóditák meg; azután Szatmár vára alá száguldának, s azt három napi vivás után megvették; és miután a vidék népe itt is meghódolt, a Meszes hegység vidékeig nyomultak. Ez alatt Töhötöm és fia Horka, a sereg más részével a Nyirségen haladt keresztűl s az Érmellékét egészen Zilahig elfoglalta. Marót, mondják emlékeink, nem mert velök harczra szállni, s csak a Körös, folyam védelmére szorítkozott. Zilahról Töhötöm szinte a Meszes felé tartott, Szabolcscsal és Tassal ott egyesülendő.

Hadjáratuk jó sükerét innen Árpádnak feljelentvén, a ravasz Töhötöm, ki, mialatt a Meszes vidékén táborozának,

---

[1]) Béla névtelen jegyzője : 16—18. fej. i. h.

nem mulasztá el Erdély földét, népének s fejedelmének hatalmát a szemfüles Ogmánd által kikémleltetni, engedelmet kére Árpádtól hadosztályával Erdélybe menni s azt is meghódoltatni. Miután tehát a hirnök az engedelemmel Árpádtól viszszatért, Szabolcs és Tas a Körös és Szamos folyamok közt fejezték be foglalásaikat; Töhötöm pedig a meszesi kapun, vagyis szoroson átkelvén, Erdélybe tört a maga nemzetségével. E tartomány északi s nyugoti részein Gyalu vezér uralkodott, jobbára oláh népség fölött, melyet a besenyők, kik a magyarok etelközi tanyáin ezek kivándorlása után megtelepedének, becsapkodásaikban azóta igen megtizedeltek. Gyalu mindazáltal értesülvén a magyarok betöréséről, seregeivel mindjárt elejökbe jöve. Az ellenséges hadak az Almás folyónál találkoztak, hol Gyalu ijászait felállitván, az átmenetelt meggátolni ügyekezett. De Töhötöm seregének egy osztályát a bekövetkezett éjjel kiküldötte, hogy a tábor fölött gázlót keresvén s azon átkelvén, hátulról támadja meg az ellenséget, mig maga a derék haddal szemközt erőszakolandja az átkelést. A csel jól sikerült : Gyalu, két tüz közé szorittatván, heves harcz után seregével együtt futásban keresett menedéket; de az őt üzőbe vett gyors lovu magyaroktól utóléretett s vitézül harczolva esett el. A nép előkelői hirét vévén vezérök halálának, önként meghódoltak s hűséget esküdtek a győztes Töhötömnek. A hely, hol ez történt máiglan Esküllőnek neveztetik. Töhötöm itt a maga nemzetségét megtelepitvén, ezentul majdnem független vajdájává lett a tartománynak, mignem az utóbb, egy század mulva, szorosabban Magyarországhoz kapcsoltatott [1]).

E győzedelmek hirével Árpád ujabb követséget küldött Szalánhoz, kivánván tőle, engedné még át a Zagyváig nyuló földet, melyre foglalásainak kikerekitése végett van szüksége. A követek, Ete és Vojta, Alpáron találták Szalán vezért, ki a hír hallatára nagy rémülésbe esvén, a kivánatban, melyet megtagadni elég ereje még nem volt, ha nem örömest is, megegyezett. Mihelyt a követek visszatértek, Árpád a Sajón átkelvén, a Zagyváig nyomult előre táborával. És igy már azon egész föld, mely a Mátrától Marmarosig, a Tátrától a Körösig terjed, s ezen felül Erdély Árpádot ismerte el fejedelméül. A győzedelmeket a kegyes és igazságos Árpád min-

[1]) Béla névtelen jegyzője 24. s köv. fej. i. h. l. 24.

dig nagy áldomásokkal, s az elfoglalt földnek a nemzetségek közti felosztásával ünnepelte. A Mátra táján Ede és Edömér kun vajdák nemzetségeit telepítette meg, holott mai napig a palóczok laknak. Szintén kun nemzetségek szállottak meg Acsád és Böngér vajdáikkal a Sajó jobb partján a mai Borsod vármegyében, mely Borstól a Böngér fiától nyerte nevét. A méltányos Árpád, mint látszik, legelébb is uj kun alattvalóit elégítette ki a szerzett hazában [1]).

Mire a magyar nép megtelepedésének második évét betöltötte, megelégedéssel tekinthetének vissza eleink a kiállott fáradalmak s vivott harczokra, melyek árán egy, bár még a baromtenyésztő nép számához és szükségeihez képest szük határu, de szépen kikerekített hazára tettek szert.

Győzedelmeik, honfoglalásuk híre hamar elhatott Németországba, melynek ekkoron az erőteljes Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme ellenében igen meggyült volt a baja.

Az avarok birodalmának szétbomlása után a közép Duna mind a két partján, kisebb szláv fejedelemségek támadtak volt. A 9-dik század második tizedében egy szláv főnök, Privina, megkeresztelkedvén, II. Lajos német király pártfogása alatt, a Duna bal partján, Morvaországnak vetette meg alapját. De e tartomány nem sokára egy más főnök, Moimir hatalmába esett, s a megfutott Privina ugyanazon Lajos király kegyelméből a Duna jobb partján, Alsó-Panoniában alkotott ismét egy szláv fejedelemséget, mely a Dunától a Dráváig terjedt.

Morvaország mind Moimir, mind utóda, Ratiszláv alatt több izben kisérletet tőn, függetlenné tenni magát a német királyoktól, de mindig süker nélkül, mignem Szvatopluk 870-ben Ratiszlávot megbuktatván, és Privina fiainak halála után ezeknek birtokát, Alsó-Pannoniát is elfoglalván, a Nagy-Morvaországot megalapította. A hatalmas férfiu, daczolva a német királyokkal, a cseh és lengyel határszélektől lefelé egészen a Dráváig uralkodott; a Kyrill [2]) és Methodius testvérek apostolkodása által megtéritett népének kebelében, Rómától csaknem független nemzeti egyházat alakított, — ha a szerencse kedvez, északon a cseh és lengyel megszakadozott tartományokat, délen az elsatnyult bizanczi császárság

---

[1]) Névtelen jegyző 30. s köv. fej. i. h. 28. s köv. l.

[2]) Ugyanaz, ki ifjuságában Krimben missióban járt, hogy a kozárokat a keresztény hitre téritse.

fenhatósága alatt létező Horvát és Dalmátországot is hatalma alá kerítendő.

Ekként, midőn a magyar nemzet, elhagyván őshazáját, a Kárpátok déli lejtőjén leereszkedett s az uj hazában megtelepedett, egy hatalmas szláv birodalom volt alakulásban, mely az északi és déli törzseket, egy állammá, egy nemzetté egyesíteni törekedett.

Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szertedarabolt, széthuzó német tartományokat és törzseket a frank s kivált a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesíthetik vala? Mi lett volna Európa történelme a lefolyt évezred alatt, ha Dalmatia déli határaitól s a Haemustól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig, az egyesült szláv törzsek, egy testben, egy nemzetté olvadva, akkoron megszilárditják vala hatalmas birodalmukat?

De a váratlanul megjelent magyar nemzet a készülőben lévő nagy szláv birodalom alakultát meggátolta; és midőn, mint látni fogjuk, Pannoniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna vidékéről elüzvén, ék gyanánt furódott be a szláv törzsek közé, s azok egyesülését mindenkorra megsemmítette, a gondviselés rejtélyes végzései szerint uj irányt adott az európai nemzetcsalád történelmének.

Midőn II. Lajos 876-ban meghalálozott, fia Karloman jutott Bajorországban, az az a keleti frank királyságban uralomra, ki aztán Karinthiát és Felső-Pannoniát törvénytelen ágyból született fiának, Arnulfnak kormánya alá helyezte. 4 évvel később Karloman, s 882-ben utóda, III. Lajos is meghalálozván, II. Lajosnak legifjabb fia, a tunyasága miatt Vastag melléknevet nyert Károly császárra jutott a keleti Frankország. Arnulf ennek fenhatósága alatt folyton megmaradt fejedelemségében. Majd azonban Ostmark, a mai Ausztria miatt nagy viszályokba keveredett egyrészről nagybátyjával a császárral, kit tehetetlensége miatt megvetett; másrészről a hatalmas morva fejedelemmel Szvatoplukkal, kit ellene Aribo, az Ostmark grófja segitségűl hivott. 885-ben egy időre megszünt Arnulf és Szvatopluk közt a háboruskodás, mely azonban két év mulva, midőn Arnulf a gyáva császárt megbuktatván, magát Frankország királyává kiáltatta, ismét megújult. De Arnulf ekkor sem birta megtörni Szvatopluk hatalmát, s minthogy a normannokkal is háborúja támadt, vele 890-ben békét kötött.

Mihelyt azonban ezt a következő esztendőben szerencsésen bevégezte, ismét arra fordítá minden ügyekezetét, hogy a birodalmára nézve oly veszedelmessé vált nagy morva fejedelmet megalázza.

Szvatopluk ekkoron hatalmának tetőpontján állott, s mitsem hajtott Arnulf parancsára, ki őt mint a birodalom hűbéresét, maga elébe idézte. Arnulf nem rég vette hirét Árpád és népe megtelepedtének és győzedelmeinek a Tisza vidékein. Minthogy tehát saját erejével nem reménylé megtörhetni Szvatoplukot: a magyarok fejedelmével kivánt szövetséget kötni oly módon, hogy mig ő maga nyugot felől, ez keletről támadná meg a hatalmas szláv fejedelmet.

Árpád ez időben, midőn hozzá Arnulf követsége megérkezett, épen az Eger folyamnál táborozott, a nemrég nyert országrészt, a Zagyva torkától a Mátráig, hódoltatván s osztván ki a nemzetségeknek telephelyül. Az alkalom kedvezőnek mutatkozott az uj haza határait nyugot felé is kiszélesíteni, s Árpád örömmel fogadta a szövetséget. Foglalásait tehát dél felé későbbre halasztván, azonnal egy erős hadat indított meg nyugot felé Huba vajdának és saját nagybátyja Hülek fiainak, Szoárd és Kadocsának vezérlete alatt. A vezérek ügyesen megfeleltek a fejedelem várakozásának. A sereg egy része a Mátra tövéből, Pásztóról megindulván, Verőczén keresztül az Ipolyig nyomult, s ott tábort ütvén, bevárta a másik hadosztályt, mely Gömörön át kerülve s azt birtokba véve, hatott az Ipolyig. A vezérek eddig ellentállásra sehol sem találtak, s a föld lakosai önként hódolának. De a vezérek is eszélyes mérséklettel bántak a lakossággal: az előkelőket ajándékokkal édesgették magokhoz s földjeik birtokában meghagyván, megelégedtek avval, hogy hűségök biztositása végett fiaikat zálogul küldjék a táborba.

Ezután az Ipolyon átkelvén, a Garamig nyomultak előre, s ott egy földvárat megvévén, bevárták Borsot, kit Árpád egy ujabb hadosztálylyal küldött erősitésökre. A négy ur itt tanácsot tartván, s a föld lakosainak előkelőit is kikérdezvén, hasznosabbnak látta seregöket ismét kétfelé osztani, ugy hogy annak harmadrészével Bors a Garan völgyén fölfelé, a többi hadakkal pedig Huba, Szoárd és Kadocsa a Vág felé nyomulna előre. Bors sehol sem talált ellentállásra, s a föld népének segedelmével a folyam mentében két várat épitett, Barst és Zólyomot. Ez alatt Huba, Szoárd és Kadocsa a

Nyitra folyamig nyomultak előre, hol Zobor, a morva fejedelem nyitrai vezére, egy erős haddal utjokat állotta. A magyarok három napig ügyekeztek, de mind hasztalan, kierőszakolni az átmenetet; de a negyedik napon ijászaik oly sűrü nyilzáport küldenék át a folyamon, hogy a morvák azt tovább nem állhatván, a partoktól beljebb vonultak. Most tehát nyomban átkelt a magyar sereg, s az ellenségre villámkint rácsapván, azt széjjelverte. Zobor maga is futásban keresett menedéket, de Kadocsa gerelyétől utóléretvén, lováról lefordult s fogolylyá lett; seregének maradványai pedig Nyitra várába zárkoztak. A magyar vezérek most azt kivánták Zobortól, hogy a várat ellentállás nélkül szolgáltatná kezökre; mit midőn ez tenni vonakodnék, — hogy eleve példát adjanak, miképen valamint a hódolók iránt kegyelmesek, ugy az ellentállók irányában kegyelmet nem ismernek, őt az ezóta róla nevezett hegyen felakasztatták. A vár két napi kemény vivás után hatalmokba esett.

Nyitra elestének és Zobor halálának híre annyira megfélemlíté a vidék lakosságát, hogy azontul senki sem gondolt ellentállásra, s itt is, mint elébb az Ipoly és Garan táján, mindenki önként hódolt. Még csak Galgócz, Sempte, Bolondócz, Trencsén s némely más várak őrségei vonakodtak feladni váraikat; de ezek is megvétettek, s a győztes vezérek egész a Morva folyamig elhatottak; a népet mindenütt meghódoltatták, annak előbbkelőit pedig foglyokká tették. De a bölcs Árpád, miután a győzedelemről tudósittatott, a foglyokat, hogy ellenségből hű alattvalókká legyenek, megesküdtetvén, szabadon bocsátotta s birtokaik élvezetében is meghagyta. Nyitra várát az ujdon szerzett tartománynyal Árpád, Huba vajda kormányára bizta [1]).

A legyőzött, megalázott Szvatopluk, — mert más részről Arnulf is győzedelmet nyert fölötte, — a hagyományok szerint, nyomtalanul tünt le hatalma tetőpontjáról. A magyar hagyományok szerint, bújában a Dunába fullasztotta magát. Regényesebb véget adnak neki a szláv hagyományok. Látván hatalmának lesülyedtét, az elvesztett ütközetből egy sürű erdőségbe futott, mely Zoborhegyét fedte. Itt egy elrejtett barlangban, melyet minden oldalról magas szirtek öveztek, három remete lakott, kik életöket egy általok épitett kápol-

[1]) Névtelen jegyző 33—37. fejezet i. h. 29—33 l.

nában imádságokkal töltve, csak vad gyümölcscsel és gyökerekkel táplálkozának. Ezek közé menekült Szvatopluk is a szirtek egy nyilásán. A barlang közelébe érvén, melyet talán vadászataiból ismert, gödröt ásott, lovát leölte s királyi palástyával és koronájával együtt eltemette. Aztán eltépvén és sárral eléktelenítvén ruházatát, koldus képében jelent meg a remeték előtt, kérvén őket, engednék meg, hogy velök tölthesse hátralévő napjait. A remetéktől befogadva, még számos évig élt itt a megbukott király, s csak halála óráján fedezte fel kilétét a remetéknek. Ezek tehát őt eltemetvén, e szavakat irták sirjára : „Itt fekszik Szvatopluk, eltemetve országa közepén.“ [1]). Kétségtelenebb adatok szerint, Szvatopluk csak 894-ben halt meg. Halála s fiainak Moimirnak és II. Szvatopluknak viszálkodása az atyai örökség felett, megkönnyítette Árpádnak nagyobb erőfeszités nélkül is megőrzeni az e részben tett foglalásait s azokban megszilárdítani a magyar uralmat.

A német birodalomnak valamint e hadsegély, ugy e foglalások állandósitása által megbecsülhetetlen szolgálatot tőn a magyar nemzet, a déli és északi szláv népek egyesülését örökre meggátolván. És igy már első föllépte, honfoglalása által is nagy hatást gyakorolt e világrész viszonyaira, más irányt adván közép Europa alakulásának.

Szvatopluk fiainak viszálkodása nagy szerencse volt a magyarokra nézve. Szalán a magyar hadaknak e részeken való elfoglaltatását hasznára fordítani sietvén, a görög császártól és a bolgár fejedelemtől segitséget eszközölt, ki magának, s evvel megerősödvén, gőgösen reáizent Árpádra, elfoglalt földéről takarodnék azonnal. Árpád, hagyományaink szerint, azon válaszszal bocsátá vissza a követeket, hogy ő ugy tudja, hogy Szalán nehány évvel ezelőtt, midőn neki dunavizet s alpári füvet küldött, e jelkép alatt az egész Duna s Tisza közti tartományt átengedte neki a tizenkét fehér lóért. Seregét ezután haladék nélkül összegyüjtvén, a Tisza mentében, a Titelből kiindult Szalán elébe sietett. Az ellenséges hadak egy estve, kevés nap mulva megközelítették egymást Alpár homokpusztáin. Az éjet mind a két fél készüle-

---

[1]) Cosmas Pragensis 894. évhez. Dubravius. Histor. Boem. l. 4. Timon. Imago Antiquae Hung. Lib. 3. Cap. 3. ki azonban ezt az ifjabb Szvatoplukról beszéli.

tekkel tölté a jövő válságos napra, s cseles megrohanástól tartván, ébren, nyeregben virrasztott. Hajnal hasadtával Árpád hadrendeit körüllovagolván, s vitézeit lelkesítő szavakkal felbuzdítván, az ütközetre jelt adott. Lél, [1] a Tas fia, megfuvá harsány kürtjét és Bulcs, a Bogát fia, a nemzeti zászlót megragadván, nemzetsége csapataival az ellenségre rohant. Követték őt a többi hadosztályok, s a harcz rövid idő mulva az egész vonalon mind a két részről nagy elkeseredéssel folyt. A magyarok etelközi hazájok elpusztitása, rokonaik leölése miatt bosszutól égve rohantak a bolgárokra, kik a magyarokéihoz hasonló fegyverekkel, hasonló módon [2] harczolva, Szalán seregének főerejét képezték. Hosszu, véres harcz után a bolgárok mindinkább ritkuló sorai végre hanyatlani kezdének. Szalán ezt látván, minden reményt vesztve, futásban keres menekülést, mi által egész hadát maga után vonja. De nagy részök az üldöző magyaroktól a Tiszára szorítva, abban leli halálát. Maga Szalán Bolgár-Fehérvárba futott. —

Az elhatározó ütközet, mely az egész Duna s Tisza közti tartományt a magyarok hatalmába ejté, rést nyitott nekik az e folyamokon tul fekvő tartományokkal is kikerekíteni a már is szép terjedelmü hazát. A hon e növekedése, annak czélszerü felosztása s megerősitése, a minden tekintetben több oldaluvá lett nemzeti viszonyok, s a még fejletlen kormány-rendszer hiányai arra birták a bölcs fejedelmet, hogy mig népe magát a heves ütközet után kipihenné, a törzsek s nemzetségek fejeivel mind ezen viszonyok elintézéséről, mind e hiányok pótlásáról tanácskozzék. — E nemzeti gyülésről, mely a Körtvélytó közelében, a Gyümölcsös erdő árnyékában, a róla maiglan Pusztaszernek nevezett vidéken, harmincznégy napig tartott, részletes tudósitást nem adnak emlékeink. A névtelen jegyző, az ezt említő egyetlen kutfő, csak azt mondja, hogy ott a jogok s kötelességek, a nép, a főrendek s a fejedelem közti viszonyok bővebben meghatároztattak, az igazság kiszolgáltatására birák rendeltettek, a vétségekre büntetések

---

[1]) Lélnek ekkoron még nagyon fiatalnak kellett lennie, miután 955-ben is vezérkedett a nevezetes, de mind reá, mind hadára szerencsétlen augsburgi ütközetben.

[2]) Leo császár a magyarok harczmódjának leirásában többször említi, hogy a bolgárok fegyverzete s harczmodora egészen megegyezett a magyarokéval.

szabattak, szóval a közigazgatás szabályoztatott. Azonban e néhány szó is elég arra, hogy bizonyosnak tartsuk, miképen mind az ország felosztásának, mind a honvédelemre alapított vármegyei igazgatásnak már itt vettettek meg alapjai. Épen azért nevezték el a gyülés helyét is *Szernek*, mert az uj haza itt nyerte szervezetét. E szervezést azonban, nagyobb összefüggés végett a többi belviszonyokkal együtt, alább adandjuk elő. Térjünk most vissza a honfoglalás történetének elbeszélésére.

E vidéket, melyen a nevezetes ütközet s az uj hazában az első nemzeti gyülés lefolyt, Ond vajda szállotta meg a maga nemzetségével, s nem sokára fia Ete, a Tisza egy kanyarulatában földvárat hányatott fel a vidék védelmére, mert a Tiszán tul még a kozár Marót vezér volt ura a tartománynak. A szláv népség, melyet a munka végrehajtására használt, Csernigradnak nevezte a várat, mely alapja lett a későbbi Csongrádnak.

Árpád a gyülés bevégzése után seregével egészen Titelig leszáguldott, s onnan a tábor egy részével Lélt, a Tas fiát, Bulcsot, a Bogát fiát és Botondot a Kolpán fiát, Bolgár-(később Nándor)-Fehérvár ellen küldötte. A vezérek nem messze a várostól keltek át a Dunán, s miután a bolgár hadat itt ujabban megverték, a várat táborolták körül. De már kőfalaiban sem bizott Simeon fejedelem s a magyar vezérektől békét kért. Ezek attól nem valának idegenek, de föltételül azt kivánták, hogy Szalánnak pártját ezentul ne fogja, évi adót fizessen s fiát túszul adja. Simeon mindenben megegyezvén, a béke e föltételek alatt megköttetett. A vezérek ezután Ráczországra törtek s azt dél felé egészen a Vazul szorosig, mely a Balkán hegységben létezik, pusztítva és zsákmányt szedve bekalandozták. Onnan az Adriai-tengernek fordulva, megvették Spalatót, Zágrábot, Pozsegát, Vukovárt meghódoltatták egész Horvát és Tótországot, s az előbbkelők fiait magokkal hozván, 896-ban gazdag zsákmánynyal terhelve tértek vissza Árpádhoz. A lantosok utóbb még azt is regélték énekeikben, hogy a magyar had ekkoron egészen Konstantinápolyig kalandozott, s annak aranyos kapuját Botond vezér buzogányával belyukasztotta [1]).

Árpád e közben, miután a Tisza s Duna folyamok közét

[1]) Névtelen jegyző : 38—43. fej. i. h.

meghódoltatta s a nemzet birtokába vette, Csepel szigetére hajózott át, mely a Kun-Csepeltől, a fejedelem lovászmesterétől vette nevét. E szigetet annyira megkedvelte Árpád, hogy ott családjának palotát épittetett. Ott gyültek össze körülötte a nemzet főbbjei is, szinte épittetvén házakat családjaik számára.

Glád fejedelem, ki a Maros, Duna s Erdély közt, a mai temesi bánságban, oláh-bolgár népség fölött, valószinüleg a bolgár király fenhatósága alatt uralkodott, mind eddig békében maradt tartományában. Ezt most már az Erdélylyel való összeköttetés végett nem lehetett tovább nélkülözni a haza testéből. Árpád tehát, ugy látszik, 896-ban, ennek meghódoltatására is kiküldé seregeit. Szoárd, Kadocsa és Vojta, kikre e vállalat bízatott, a Tiszán átkelvén, a Temes folyamig semmi ellentállásra nem találtak. De e folyam mögött egy nagy sereggel erős állást foglalt el a tartomány fejedelme, s a magyarokat az átkelésben egy ideig meggátolta. Szoárd tehát öcsét Kadocsát a sereg egy részével a folyam mentében leküldé, hogy azon lopva átkelvén, az ellenség hátába kerüljön, mig azt maga s Vojta szemben foglalkodtatja. A csel teljesen sikerült : a két tüz közé szorított Glád nem sokáig állhatott ellent a magyarok rohanásának, s megfutamodván, Keve várába zárkozott. De ide is követte őt a győzedelmes magyar sereg, s a várat azonnal körültáborolta. Glád azonban minden bizodalmát vesztvén, már harmadnapon kiüzente a magyaroknak, hogy megadja magát, ha őt Árpád fenségsége alatt tartományában megtűrik. Az elfoglalt nagy térség a Duna s Tisza közt, s a Dunán tuli vidék, melynek meghódoltatását már a Csepel szigetre keltekor tervbe fogta a fejedelem, több mint elég volt az aránylag kis számu magyar nép tanyájául, s ily csekély hatalmu hűbéres főnök nem látszék veszélyesnek. Miután tehát Glád hűséget esküdött, s népe előbbkelőinek fiait zálogba adta, ajánlatát a vezérek Árpád megegyeztével elfogadták. Glád a tartományban maradt, s tőle származott utóbb azon Ohtum nevü fejedelem, ki sz. István király alatt lázadt fel a magyar felsőség ellen.

E politica, mely szerint a föld régi urai javaik birtokában mind azon vidékeken meghagyattak, melyeket mint fölöseket, a magyar nép meg nem szállott, s tőlök csak fiaik

---

[1]) Névtelen jegyző 38—43. fej. i. h.

kivántattak beküldetni, hűségök zálogául, Árpád udvarába, igen eszélyes és hasznos volt az állam gyors megszilárditása tekintetében. A birtokaikban megmaradt urak ellenségből barátokká, fiaik pedig a fejedelem udvarában, magyarok közt nevekedvén, magyar ifjakkal társalogván, nem sokára magyarokká, a fejedelem hű alattvalóivá, a nemzet tagjaivá lőnnek.

Szoárd, Kadocsa és Vojta a tartomány hűségét ekként biztosítván, lementek Orsova váráig s azt megvették. Vojta innen a sereg harmadával visszament Árpádhoz; a két testvér pedig kalandvágytól ingereltetvén, Árpád engedelmével a görög birodalomba intézett hadjáratot. Bolgárországon keresztül lehatottak Philippopolig; innen bekalandozták Macedoniát. A görögök, mivel hogy seregeik Ázsiában voltak elfoglalva, békét vásároltak a magyaroktól, s őket a különben is nyugtalankodó bolgárok megtámadására ösztönözték. Szoárd és Kadocsa tehát ismét a bolgárokra törtek, s őket két véres ütközetben megverték. Egy harmadik ütközetben mindazáltal, bár huszezer vitézöket vesztették, mégis az övék lett a győzelem. Szoárd és Kadocsa e vereség után az Adria felé fordultak s Durazzóig zsákmányoltak; honnan ismét a ráczok földére száguldván, egy nagy tartományt szereztek magoknak, melyben hadi népökkel együtt megtelepedének. „Azon nép, u. m. a névtelen jegyző, mely most ostoba magyarnak neveztetik, onnan kapta nevét, hogy urának Szoárdnak halála után sem ment vissza hazájába“ [1]).

Árpád végre megérkezettnek látta az időt, a Dunán tul is megkezdeni hóditásait; mert mióta Csepel szigetéről e tartományt megpillantá, annak elfoglalása is határozottá vált lelkében. Miután tehát Vojta, Orsova tájáról győzedelmes seregével visszatért: a fejedelem a törzsek s nemzetségek fejeivel több napig tanácskozván, Soroksár fölött a Rákos patak mellett tábort ütött; majd a Dunán is átkelt a sereggel. A helyet, hol ez történt, Magyar-révnek nevezték eleink,

---

[1]) Névtelen jegyző 44 és 45. fej. i. h. A külföldi évkönyvek közöl a fuldaiak és Herimannus Augiens. (ld. Pertz Monum. Germ. Hist. Script. I és V, 110 896 év alatt) e hadjáratról ekként emlékeznek: „Haec audientes . . . Bulgari cum omni festinatione recurrunt, consertoque illico proelio, victi sunt: iterum pari tenore recumperare nitentes, secundo caruere victoria. A bolgárokból ezen évkönyv szerint 20 ezer lovas esett volna el.

s a Duna partján Ó-Buda felett máiglan létezik annak emléke Megyer faluban. A felhévvizeknél, melyeket ma Császárfördőnek nevez a maradék, táborba szállván, bemenének Etele városába, melynek jobbára romokban fekvő házai s palotái a mai Ó-Buda helyén léteztek. „Bámulva szemlélgették, ugymond a krónika, a nagy kőépületeket, és elteléneк örömmel, mivelhogy harcz nélkül jutottak Etele városának birtokába, kinek nemzetségéből származott Árpád vezér. Naponként nagy vigassággal lakmározának Etele palotájában, dal és zene mellett; az étel és ital a fejedelemnek és a főembereknek arany, a vitézeknek ezüst edényekben hordatott fel, mert az Isten az ő kezökbe adta a szomszéd országok kincseit. A fiatalság naponként harczi játékokat intézett a nemzet vezérei előtt ; s Árpád jó kedvében különféle arany s ezüst edényekkel s birtokokkal adományozta meg azokat, kik magokat kitüntették.“ A vidéket Etele városától Százhalomig, a hajdani Keveházáig, Kondnak, a Csörsz atyjának adományozta a rajta fekvő várral együtt, mely aztán Csörsz-várának neveztetett. Számos nemes jövevények is jelentek meg Árpád előtt, kiket győzedelmeinek s vendégszeretetének híre hozott a dicső fejedelemhez. Ezek mindnyájan szintén nagy birtokokkal adományoztatván meg, tagjaivá esküdtek fel a magyar nemzetnek.

Husz napi mulatás után Etelvárból kiindulván Árpád, először is Százhalomnál, a Duna mellett állapodott meg seregével. Ezt itt három részre osztván, egyiket Ede és Vojta vezérlete alatt Baranyavár, másikat Öcsöb, Szabolcs atyja és Öse alatt Veszprém felé küldötte, a harmadikat magánál tartotta. Amazok nem nagy ellentállásra találván, Baranyavárt rövid napok alatt megvették, s a tartományt a Dráváig Árpád uralma alá hóditották. Nagyobb ellentállásra talált Öcsöb és Öse Veszprém alatt, mely katonákkal jól el volt látva. De másfél héti ostrom után e vár őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, s egy éjen megszökött. A magyarok a várat birtokukba vevén s őrséggel megrakván, a futamlók után eredtek, s őket a Karantán földig üzték, s a tartományt a Lapincs folyamig, mely az országnak máiglan határát képezi, meghódoltatták.

Ez alatt maga Árpád a bodóháti (utóbb Vértes) hegység alján nyomult előre a sereg harmadik osztályával; és miután a morva szlávok egy seregét, mely Bánhidánál utját

állotta, egy eldöntő ütközetben megsemmiti vala [1]), a Sz. Márton hegyén, hol rég idők óta egy kápolna állott, ütötte fel táborát. E hegyről Pannonia térein széttekintvén, nagy örömmel telt meg szivök az uj szerzemény szépsége miatt. Innen aztán tovább haladva, a Rába és Rábcza folyókig értek, sőt azokon tul is kelvén, a Karantán föld egy részét is beszáguldozták, s nagy martalékkal tértek vissza. A nagy részben elfutott lakosság helyét a sereg nyomában a Dunán átkelt magyar népség azonnal mindenfelé megszállotta. A róna földről származott nemzet nem kedvelte a hegyes, bérczes vidéket, s a bentalált népséget ott békében hagyta élni, megelégedvén hódolatukkal. A Tisza partjain elnyuló nagy sikságot azonban, valamint a Dunán tul fekvő, szelíd dombokkal ékes, gazdag tartományt kizárólag magának tartá meg. Itt az uj szerzeményben foglalt maga Árpád is Fehérvár vidékén földeket a maga nemzetségének. A Vértesalja Előd vajdának és fiának Szabolesnak, ki aztán ott Csákvárt épitette, jutott osztályrészül. Bulcs vajda Szalában a Balaton táján telepedett meg nemzetségével. A Sárviz vidékén Vojta, Baranyában Ede szállott meg népével az uj szerzeményben. Örs vajda már elébb a Sajó vidékén, Kond pedig a Nyirségben telepítette meg nemzetségét [2]).

Be levén fejezve a Dunán tuli vidék meghóditása, Árpád a nemzet főbbjeivel ismét a Dunához tért vissza, s vitézeiket haza bocsátván, a Vértes erdejében tiz napig vadászattal mulatának. Midőn ezután Árpád Csepel szigetére, családja körébe visszatért, még az évben egy örvendetes esemény boldogítá a honalkotó fejedelmet: hitvese fiat szült, kit Zsoltnak nevezett. Zsolt születése nagy öröm tárgya lett az egész nemzetben, s azt több napi vendégséggel s harczi játékokkal ülték meg. A byzanczi irók, különösen a Biborban-született Constantin [3]), elébbi időkre nézve három vagy épen négy fiát említik Árpádnak, Tarkost, Jelest, Jutóczot, s ezeken felül egynek, miként a 888-diki bolgár háboruból láttuk, még Liuntin nevet is adnak; mely nevet azonban némely iróink Levente melléknévül a három valamelyikére ruházzák. De bár mint legyen ez, annyi bizonyos, hogy Árpád e fiai hihetőleg

---

[1]) Kézai Chron. II, Endlicher : Monum. 103.
[2]) Névtelen jegyző 46—50. fej. Endlichernél 42. s köv. l. Kézai Chron. II. U. o. 103.
[3]) De Adm. Imp. C. 40. Corp. Script. Hist. Byz. Bonni kiad. l. 174.

a vívott harczokban elhullván, az uj haza megalkotásakor már nem voltak életben. S igy az ujdonszülött Zsolt lőn hivatva fentartani a halhatatlan dicsőségű fejedelem nemzetségét.

Még csak az egy Marót maradt az ország elébbi fejedelmei közől, ki Árpádnak nem hódolt. Midőn 891-ben Szoárd és Kadocsa a meszesi szorostól visszatérvén, a Tisza s Körös közt hódoltatásaikat bevégezték, kisérletet tőnnek a Körösön is általtörni. Marót akkoron vitézül ellentállott a Körösnél; s Árpád, talán mivel a rokon kozár nemzetségbeli fejedelmet még kimélte, talán mivel akkor már a morvák elleni hadjáratra készült, békében hagyta őt. Most azonban, midőn Marót birtoka már mindenfelől magyar birtok által környeztetett, az Erdélylyel való kapcsolat végett sem lehetett tovább tűrni függetlenségét. Árpád tehát Velek s Öcsöb vajdákat küldé meghódoltatására; egyszersmind a székelyeket is felszólitá, csatlakoznának egy haddal a magyar vezérekhez, mit ezek készséggel teljesitettek is. A lefolyt 5—6 év alatt Marót oly hatalomra látta vergődni maga körül a magyarokat, annyi rémitő hírt vett győzedelmes fegyvereikről magánál hatalmasabb fejedelmek fölött, hogy már ellentállni sem volt többé bátorsága, s Bihar várából az Ingvány erdőségbe menekült. Velek és Öcsöb Bihart körültáborolván, azt már 13-ad napon vívák, s épen végrohamra készülének, midőn Marót vezérei reményöket a további ellentállhatásra vesztvén, a várat kegyelemre feladták. Maga Marót is tanácsosnak látta követni Glád példáját. Nagy ajándékokkal hirnököt külde tehát a magyar vezérekhez, kérvén őket, engednék, hogy békeköveteket küldhessen Árpádhoz, kinek azt akarja tudtára adni, hogy ő, ki előbb egy talpalattnyi földéről sem akart lemondani, most egész országát Árpád kegyelmébe ajánlja. A vezérek ebben szívesen megegyeztek, s Marót követeit Árpádhoz a Csepel szigetére vezettették. Ezek, a fejedelem elébe járulván, kérték őt, ne fosztaná meg urokat mig él, tartományától. Neki egy kis leányán kivül ugy sincs más örököse; fogadja tehát ezt Árpád a maga fiának, Zsoltnak jegyesévé, s Marót halála után hadd örökölje az ifju pár békésen a tartományt. Árpádnak tetszett a követség beszéde: Bihart a megalázott fejedelemnek azonnal visszaadatá, leányát pedig Zsoltnak eljegyezvén, a maga udvarába hozatta.

Bár a jegyesek még kis koruak voltak, a bölcs, előre látó Árpád fontos politicai okoknál fogva nem sokára nász-

ünnepélyre hivta meg Csepel szigetére a törzsek s nemzetségek fejeit. Az összetartás még nagyon laza volt a külön törzsek között; a fejedelmi méltóság, a nemzeti egységnek e fő kapcsa még uj, idő s hagyomány által még nem volt megszentesítve. Eddig ugyan az elfoglaltság, a honszerzés nagyszerű munkája, mely mindenkit lelkesedéssel töltött el, nem engedte felbomlani az egyetértést; a vajdák s nemzetségfők engedelmességével is meglehetett elégedve. De mi fog történni, ha maga, ki igazságos kormányával, eszélyes mérsékletével minden viszályt el tudott háritani, fiának még gyermekkorában találna kimulni? Nem fogják-e a büszke urak megvetni a gyermek-fejedelmet? Nem bomlik-e majd fel a nemzeti egység, kivált ha még többen is követnék unokaöcseinek Szoárdnak és Kadocsának veszélyes példáját? Mind ezen okok arra birták a bölcs fejedelmet, hogy idején gondoskodjék utódáról, s általa a nemzeti egység megszilárditásáról. Erre a gyermekpár násza legillőbb alkalmul szolgálhatott. Miután tehát lefolyt a nászünnepély, melyen áldomások, lakomák, az ifjak harczjátékai egymást több napig váltogatták, fiának Zsoltnak, az etelközi szerződés szerint a fejedelemséget is biztosítani kivánta. A nemzet fejei, kiknek e kivánságát előadá, hasznosnak látták az előrelátó fejedelem gondoskodását, s ünnepélyes gyülekezetökben magokat Zsolt iránt esküvel kötelezték, s őt ősi szokás szerint paizson fölemelvén, jövendő fejedelmökké kiáltották. — Marót leányának násza után már a második évben meghalálozott, országát a békeszerződés szerint vejére hagyván örökségül [1]).

Árpád magát és nemzetét a közép Duna, az egész Tisza, Maros és Dráva vidékeinek birtokában látván, s tapasztalván a külön nemzetségek megtelepedtéből azt is, hogy az eddigelé elfoglalt uj haza, — mely észak s kelet felől félkör alakjában a Kárpát hegyláncz, délről az Al-Duna, és a Száva, nyugotról a Lapincs, Lajta s más kisebb folyamok és a Lajta hegységben mintegy a természettől kitüzött határokkal birván, szépen ki van kerekítve, nemzetének több mint elegendő: nehogy a tovább terjeszkedés által a nemzeti összefüggést meglazitsa, megszünt a további foglalásoktól, s azontul népe belügyeinek rendezésére fordítá gondjait. Ideje,

---

[1]) Névtelen jegyző 50—52. i. h.

hogy mi is vessünk egy pillanatot a nemzet belállapotaira, miként azokról emlékeink által, elég szűken tudósittatunk.

III.

Belső állapotok.

Az elfoglalt, megalapított uj haza, mintegy 7—8 évi harcznak s diadalnak lőn áldott gyümölcse. És mi tette a rokonaitól elszakadt, aránylag kiesiny magyar nemzetet oly erőssé, hogy egy részről a nagy számu szláv, másról a bolgár-oláh népek hatalmát néhány ütközetben szétporlasztván, magának a görög és német hatalmas birodalmak között állandó hazát alapithasson?

A külföldi, kivált német irók ennek okát kizárólag azon ellenséges viszonyban keresik, mely akkoron a német és az alakulásban lévő szláv birodalom közt létezett, s melytől indittatván Arnulf német király, maga hivta meg Árpádot a morva-szlávok ellen. Ez kétségtelenül egyik helyes, de nem egyedüli, nem kielégitő oka a nagy eseménynek. Magában a magyar nemzetben is kellett rejleni amannál még hatékonyabb okoknak, hogy a honfoglalás, az államalapitás megfejthető legyen. S ezen ok nem más, mint a nemzetnek, kis száma mellett is nyilvánuló erőhatalma, erkölcsi tulajdonságai, erényei, hadi s polgári szerkezete.

A német iróknak különös kedvök telik benne, a beköltözött magyarokat szilaj, vad csorda gyanánt ábrázolniok. De megfeledkeznek, hogy vad csordák, a szerencse kedvezvén, nyerhetnek egy pár ütközetet : oly hatalmas két birodalom közt, minő akkoron a görög és a német volt, nem alapíthatnak állandó hazát, független, hatalmas államot, melyből a nemzet, mihelyt magát egy kissé rendbe szedte, fél századon keresztül remegésben tartá a két birodalmat.

Az erőt, melyet a magyar nemzet első fellépésében nyilvánított, természeti értelmessége s életrevalósága mellett, — mi hatását mindenben öntudatossá tette, mindenekelőtt nemzeti egységökben, társadalmi szerkezetökben találjuk fel.

„A hova szerencséd vezet, mi követni fogunk!“ És „veszszen a ki hűtlen a fejedelem iránt, a ki viszályt támaszt közte s a nemzet között!“ Igy esküvének a 7 törzs és 108 nemzetség fejei, midőn honszerzésre indulandók, Árpádot közös fejedelmökké választották. És ezen esküt híven megtartották a vajdák s a nemzet többi főnökei. Ezen egység, e hű-

séges közremunkálás a bölcs, erélyes, igazságos — s mint a Biborban-született Constantin császár irja — „fejedelemségre termett“ Árpád vezérlete alatt ellentállhatatlanná tette a nagy czél öntudatában föllelkesült, vezérének engedelmeskedő nemzet hatását.

Ezen összetartás, ezen engedelmesség a fejedelem iránt annál nagyobb dicséretére válik a vajdáknak, minthogy társadalmi szerkezetök, még az uj hon megalapitása után is jóformán amaz etelközi szövetségen alapult, s a fejedelemnek a külön törzsek felett nem nagy lehetett közvetlen hatalma. „A törzsökök — mond Constantin császár — külön-külön folyamok partjain lakván, kölcsönös szerződés által vannak arra kötelezve, hogy ha valamely törzs megtámadtatnék, azt közös erővel mindnyájan segitsék.“ A beligazgatást törzseik s nemzetségeikben a vajdák csaknem független hatalommal kezelték ugyan; de ugy látjuk emlékeinkből, hogy Árpád az ország felosztásában eleitől fogva ügyelt arra, hogy a nemzetségfőknek a fejedelemre nézve könnyen veszélyessé válható, a nemzeti egységet lazító hatalma korlátoltassék. Ez volt egy részben oka, hogy nemcsak a bentalált lakosok főnökeit meghagyta birtokaikban, hanem idegen jövevényeknek is nagy földeket adott. Egyébiránt a föld közös birtoka lett a nemzetségnek, mely azon megszállott : egyéni birtok sz. Istvánig nem létezett a magyar hazában.

Azon intézkedések, melyeket Árpád a pusztaszeri gyülésen s utóbb Csepel-szigetén tett az ország felosztására, igazgatására nézve, tetemesen nevelték a fejedelem hatalmát, korlátozták a nemzetségek fejeiét; más részről az uj államnak is erőt kölcsönöztek. A társasági viszonyok egészen a honvédelem s már a régi frigyrendszerben is meg volt hadszerkezet alapjára épittettek. A későbbi kifejlés bizonyossá teszi, mit a névtelen jegyző is említ, hogy Árpád az országban talált, vagy az ujdon épitett várakat azok vidékével és földnépével együtt mint a hon védelmének fokhelyeit, nemzeti javak gyanánt tartotta fenn; a nemzetségfőknek azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói, igazgatói jogot adván [1]).

---

[1]) Igy mondja a névtelen jegyző 37-ik fejezetében: Et dux Árpád Hubam fecit Comitem Nitriensem et aliorum castrorum et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Zitva. Igy mondja — hogy többet ne említsünk, Borsról : Borsum in eodem Castro Comitem constituit et totam curam illius partis sibi condonavit. A nép főbbjei tehát a várakra nem,

A várak körül letelepült nép két harmada azoknak őrizetére rendeltetett [1]). Ezek lőnnek sajátlag az ország katonái, annak védelmére mindig készen állni kötelesek. Ezek őrzék váraikban minden megtörténhető külberohanás ellen a hazát, — melynek védelmére az etelközi bolgár-besnyő pusztításból merített szomorú tapasztalás után több gondot fordítának, — mig a többi szabad nép, kaland- és martalék-vágytól ingereltetve, utóbb a külföldön száguldozott. És ekként a vármegyei szerkezetnek, melyet utóbb sz. István bővebben kifejtett, már Árpád vetette meg alapjait; bár a vármegyéknek e korbani számáról különböznek a vélemények. E honvédelmi rendszer, mely minden társadalmi viszonyok sarkkövét képezte, adott aztán oly erőt és tartósságot az uj államnak, hogy mig az épségben fenállott, külellenség nem igen törhetett be büntetlenül az országba.

Az uj állam e hadi szervezetében a rendet szigoru fegyelem tartotta fen. „Még most is megismerhetitek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak.“ A névtelen jegyzőnek ezen állitását külirók is igazolják. Már Leo császár megirta rólok, miként harczmodoruk leirásában fentebb láttuk, hogy a főnökök, hadnagyok kemény büntetéssel lakoltatják a vétkeseket. S hasonlót mondanak rólok még egy század mulva is a német szemtanuk. A mily szigoruak voltak pedig a főnökök alárendeltjeik iránt, oly tisztelettel viseltettek felsőbbjeik, kivált a fejedelem irányában. „A fejedelemnek mond freisingeni Otto püspök [2]) mindnyájan ugy engedelmeskednek, hogy őt nemcsak nyilt ellenmondásokkal haragítani, de még alattomos morgással sérteni is tilosnak tartják.“

És ezen szigoru belfegyelem mellett meglepő a szelíd bánásmód a hódolt benszülöttek irányában. A kegyetlenség-

---

hanem azokon kivül más javakra nyertek birtokjogot. A várak igazgatási tiszte, vagyis a várispánság azonban a vezérek korában még apáról fiura szállott, s ebben, mint látandjuk, sz. István alatt történt csak változás.

[1]) Uluptulma filius Ketel castrum construxit ad servitium cuius castri tam de populo secum adducto, quam a duce acquisitio duas partes condonavit. U. o. 15. fej. Még világosabb erre nézve az 57-ik fej., melyben ezt olvassuk: „Billa pedig és testvére Bocsu (ezek besenyők voltak), tanácsot tartván, a magokkal hozott nép két harmadát a mondott (Pest) vár szolgálatára adták, egy harmadát hagyván utódaikra.“

[2]) De Rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 31. Christ. Urstisius Germ. Histor. illust. Tomus unus Francofurti 1585. l. 424.

nek ezek iránt csak két példáját találjuk emlékeinkben Laborcz, az ungi várnagy, és Zobor, Szvatopluk vezére iránt: mind a kettőt felakasztatták, de csak azért, hogy a benszülötteket az ellentállástól elrettentvén, a vérontást kevesbitsék. Azokat, kik önként hódolának, nemcsak birtokaik élvezetében meghagyták, hanem társaikká, a haza s nemzet tagjaivá fogadták. A benszülött nép elébbi viszonyaiban maradt; s a várak őrizetében is, kivált a felvidéken, osztályosává lett a magyar népnek. Ezen emberséges bánásmód, Árpád s a nemzet főbbjeinek lovagias, vendégszerető magaviselete még számos jövevényeket is hozott az országba, kik hasonlókép mint magok a magyarok, birtokokkal láttattak el. Csakis ezen emberséges bánásmódnak és több tekintetben a magyarok erkölcsi felsőbbségének tulajdonítható, hogy a benszülöttek nemsokára, habár nyelvre nem is, de legalább érzelemre, hazafiságra nézve egygyé váltak a magyarokkal és soha semmi kisérletet sem tettek fellázadni ellenök.

Különösen emlitést érdemel, hogy a benszülöttek keresztény vallása irányában sem voltak türelmetlenek. A magyar, még mint pogány sem volt soha ábrándosan buzgó vallásosságában; a mennyire emlékeink hatnak, ő csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. A vallás tekintetében bizonyos higgadtság, bizonyos józan mérsékeltség volt e népnek mindig sajátja, melynél fogva, ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartotta is ősi vallását, rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másra tukmálni, tűrelemmel viseltetett a másként hivők iránt. E közöny, vagy helyesebben, e józan, higgadt értelem, e tűrelem más hite iránt, valószinűleg még akkor lett sajátjává eleinknek, midőn a nyelvre, származásra rokon kozárokkal, mint azok szövetséges fegyvertársai, egy vidéken laktak [1]). De, bár mi volt is oka, annyi bizonyos, hogy a magyar térítő vagy üldöző soha sem volt, s közönyös szemmel nézte a keresztény vallás gyakorlatát. Vallás és népiség különbsége nélkül minden önként meghódoltat egyenjoguvá fogadott az uj hazában.

Már maga azon társadalmi érettség, melynek oly fényes

---

[1]) A kozárok ősi vallása hasonló volt a magyarokéhoz. De e mellett az izlam is korán elterjedt köztök: egy fejedelmöket már 740 táján mozlemmé tette az arab Mervan; utóbb, miként fentebb emlitettük, a zsidó, sőt még a keresztény hitvallás is elterjedt közöttök.

bizonyitványát adták az etelközi vérszerződésben, azon még egyszerű, még fejletlen, de szabad, tágas alapu, majdnem népuralmi alkotmány, mely e szerződésnek lett eredménye; azon hadi mesterségök, melynek leirását fentebb az egykoru Leo császár után közlöttük, s melynélfogva a honfoglalásban meglepő tacticai és strategiai ismereteket tanusítva jártak el; s végre az uj hazának rendezése, a honvédelmi rendszer, melyet álladalmi szerkezetök alapjául elfogadtak; azon nemzeti gyülések, melyeken, a névtelen jegyző szerint, „minden szokásos törvényeket s jogokat, a nemzetnek a fejedelem és főnökök iránti viszonyait meghatározták, a vétségekre büntetéseket szabtak;" az eszélyes bánásmod a benszülöttek irányában: mind megannyi világos tények, kézzel foghatólag bizonyítók, hogy eleink mégsem voltak oly vad, barbár csordák, minőknek őket a régi német évkönyvirók gyülöletből, az ujabb német tudósok könnyen megfejthető okokból szeretik ábrázolni.

És ugyanezen eredményre jutunk szellemi, erkölcsi állapotaikat vizsgálván. Miveltségök, való igaz, nem a keresztény, európai miveltség volt; s azért ennek mérlegét sem alkalmazhatjuk reájuk: de valamint álladalmi életök érett, egészséges értelmökről, ugy erkölcsi viszonyaik miveltségök bizonyos fokáról tesznek tanuságot. Egélyök, vallásuk a nyers természetimádáson felülemelkedve, tiszta egyistenimádás (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög iró tudósit bennünket [1]), a tüzet, a léget, vagyis az eget és a vizet, hymnusokat énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, azt fentartja s igazgatja; ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom nálok már annyira tisztult, s emelkedett vala, hogy istenöket mint személyes istent, a teremtő, a gondos atya alakjában tüntette fel képzeletök [2]). Sőt miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népök saját

---

[1]) Theophilactus Simocatta: Corp. Script. Histor. Byzant. bonni kiad. 286. l. Ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnum concinunt; adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc verum universitatem aedificavit.

[2]) Ha a finnek isäntä-je és isä (őse) egy eredetű a magyar Istennel, mi valószinűbb, mint a parz Izdan-nal való hasonlatosság, ugy az Isten a magyaroknál is atyát, házigazdát jelent, ki a világegyetemnek atyai szeretettel viseli gondját.

védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekinték, ki a mennyég közepén, a felhők fölött lakik. „A szivárvány képezte kézíjját, s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek s villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak; s ha valaki ellene romlását kivánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben.“ [1]) A mennyég istenén kivül, ugy látszik, az alvilágnak is tulajdonitottak egy főurat, ki a sirokon s ezek lakói fölött uralkodott. Ennek emléke él még maiglan a „*manó*“ szóban, „vigyen el a manó!“ „eredj a manóba!“ átokformákban [2]). Ezeken kivül különféle szellemekkel, tündérekkel is megnépesitették a természetet.

A mennyég személyes istensége fogalmának tisztultságából, emelkedettségéből fejthetni meg egyedül, miért voltak eleink oly türelmesek a keresztények iránt, miért vették fel magok is oly könnyen a kereszténységet, mely szintugy mint a zsidó és izlamvallás némileg már akkor ismeretes volt előttök, midőn a kozárok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fegyvertársai. Ezen érintkezés az egyistenség, monotheismus más formáival kétségkivül már elébbi hazáikban fejlesztőleg hatott vallásos öntudatokra.

A cultus, melylyel istenöket tisztelték, főleg azon áldomásokban állott, melyeknek alkalmával állatokat öltek le, s áldoztak fel az istennek. A ló, kivált a fehér ló volt legbecsesebb áldozatuk [3]). Az áldozatokat papok, ugynevezett táltosok hajtották végre, kik a szó ősértelme szerint [4]), a nép tudósai, bölcsei, jósai [5]), költői, dalnokai voltak, kik azt a torok, vendégségek, áldomások alkalmával kobzaik kiséretében hős dalokkal dicsvágyra gerjeszték, kebleikbe erőt, állhatatosságot önték, őket eleik dicső példáinak követésére ösztönözték, vagy szelídebb érzeményeket keltének föl bennök

---

[1]) Csengeri Antal: Az altáji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. A magy. academ. évk. IX. köt.

[2]) *Mana*, a finn mythologiában földalatti istent jelent. U. o.

[3]) Occiso equo pingvissimo fecerunt magnum aldumás. Névtelen jegyző 16. fej.

[4]) Finnül *taitaa*: tudni s *taitaja*: tato, tatos; tehát *tátos*: tudós, böles. Csengery Antal. i. h.

[5]) Habentque Sacerdotes in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. Theophilactus. i. h. A magyar mythologiáról ld. Ipolyi Arnold jeles müvét.

népdalaikkal. A táltosok különféle vallásos műtételeire mutatnak a nyelvünkben maiglan élő *büvölés, bájolás, igézés, iralás, rovalás* szavak is. E papjai iránt a nép határtalan tisztelettel viseltetett; de őket külön cast-tá válniok, mint sok más keleti népnél történt, általok szabadságát megsértetni, korlátoltatni nem engedte.

Hitték továbbá a lélek halhatatlanságát, egy tulvilági jobb életet, melyben mind azok, kiket a csatatéren ölnek le, őket szolgálni fogják. Halottaikat leginkább folyamok, források mellé temették el [1]), s emléköket gyásztorral s énekekkel ülték meg. Különösen szent volt előttök az eskü, mit egyéb szertartások közt avval erősitének, hogy fölmetszett erökből egy közös edénybe vért bocsátának, jeléül annak, hogy az esküszegőnek vére ontassék.

Házasulási szokásaikról alig tudunk egyebet, mint hogy többnyire az apa választa menyet magának, feleséget fiának [2]). Az eljegyzés, mint maga e szó is mutatja, némi külső jegyek — némelyek szerint [3]), apró ezüst bálványok által történt. A többnejüségtől idegenkedett a magyar [4]) : csak egy hitvessel, feleséggel osztá meg szerelmét; mi azt bizonyitja, hogy az asszony (tápláló, szoptató, nevelő, mandzsu nyelven) nagy becsületben állt előttök [5]).

Nem akarunk szóllani nyelvökről, ,,mely a régi magyarok értelmi derékségének — ugymond Toldy Ferencz — legszólóbb emléke, . . . mely ősformákban gazdagabb volt a mainál . . . s oly becses alaptőkéjét hozta magával a gyökereknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párositott, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelentes multat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsülyedt miveltségi időszakot kell tulajdonítanunk : habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hirét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt

---

[1]) Mint például Tulmát, Névt. jegyző 15. fej. Árpádot U. o. 52. fej. Botondot U. o. 56. fej.

[2]) Igy Árpád Zsoltnak, ez Taksonynak. Névt. jegy. 51. 52. 57. fej.

[3]) Franc. Pariz. Pápai : Art. Herald. C. 12. 125. l.

[4]) Azért nevezte a sok nejü Marótot is Mén-Marótnak.

[5]) Miveltségi állapotaik s erkölcseikről bővebben ld. Horváth M. Párvonal az Europába költöző magyarok, s az europai népek miveltsége között. Pályamunka.

régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörülte.“ És mig nyelvök ily szellemi fejlettségnek tanuja : az irás bizonyos neme sem volt előttök ismeretlen. A betű szó ősrégi jelentését feltaláljuk a mandzsu-nyelvben, melyben e szó *biti* irásjegyet jelent. Az etelközi szerződés is kőtáblákra volt felróva, melyeket *Hatkőszernek* nevez a csíki székely kronika. Sőt még a művészetek némelyike, például a szobrászat is honos volt nálok szintugy, mint Etele hunjainál, kiknek százhalmi nemzeti necropolját szobor, bálvány ékesitette, vagy mint a magyarok után Lebediába költözött kunoknál, kiknek maradványai a Jerney János által Moldvában feltalált számos kőbábok, síri szobrok. I. Endre és I. László királyaink törvényei nem hagynak bennünket kétségben, hogy azon helyeket, melyeken áldozataikat istenöknek bemutatták, pogány eleink is szobrokkal, bálványokkal, hihetőleg, mint az istenség jelképeivel ékesitették.

De semmi sem czáfolja meg erősebben azon külföldi irókat, kik oly nagyon szeretik hánytorgatni, hogy ilyen amolyan barbár, vad csorda volt uj hazájába költöztekor a magyar nép, mint azon hatalom, melylyel a honfoglalás után déli s nyugoti Európában felléptek s ezt félszázadon át folytonos remegésben tartották győzedelmeik és zsákmánylásaikkal, és mint maga e kalandos hadjáratok története.

HARMADIK FEJEZET.

Hadjárataik a külföldre.

I.

Hadjárataik Árpád alatt. Ennek halála.

A magyaroknak valamint megtelepedése, honfoglalása Pannonföldön oly európai esemény volt, melynek következményei egy évezreden keresztül érezhetők e világrészen : ugy a honfoglalás után végrehajtott tetteik, kalandos hadjárataik is nagy hatást gyakoroltak Európa viszonyainak átalakulására.

A harczok, csaták zaját, kedélyingerlő veszedelmeit megszokott nemzet pezsgő vérű fiatalsága a honszerzés munkája után sem akart tétlen maradni. A béke foglalkodásai, a

földmivelés, mesterségek, kereskedés, — miktől több évig tartott vándor, nyugtalan életök alatt elszoktak, de mit elébb kétségen tul üztek vala [1]), — nem volt már ínye szerint való foglalkodás a harczias, büszke népnek, s azt, mint szolgai munkát jobbára a meghódolt népre bizván, maga kalandos hadjáratokban kereste ujságvágyó, nyugtalan kedélyének kielégitését. „A magyarok — mond a névtelen jegyző [2]) — ez időben semmi mást nem szerettek, mint földeket foglalni, népeket meghódítani s a harczok veszélyteljes munkájával tölteni idejöket; mert ez időben annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok; és ha igy nem tesznek vala, nem is örökölhettek volna oly sok szép földet utódjaikra."

Hagyományaink e végszavai nyilván tanusitják, hogy az ujságvágyon, a kincsek után való sóvárgáson felül egy magasabb eszme is élt őseinkben, mely őket külföldi hadjárataikra ösztönzé. Félelmessé kivánták tenni a magyar nevet a szomszéd nemzetek előtt, egyszersmind meggyöngíteni akarták ezeket, hogy miután elébb, dontői hazájokból való kiköltözésök után, már két uj hazát elvesztettek, a harmadiknak birtokát fegyverhatalmok híre s félelme által is biztositsák.

E fölött, a győzedelmek, melyeket a honfoglalás alkalmával vívott csatákban, a hadi mesterségekkel jobbára ismeretlen, lovasságuk rohanásainak ellentállni nem tudó népek fölött nyertek vala, őket egy részről elbizottakká tették, más részről azon hiedelemmel töltötték el, hogy e népek gyávák, fegyverhatalmoknak ellentállni nem birók. Az első szerencsés kalandok, melyeket még a honfoglalás szakában a görög birodalom tartományaiba tőnnek, őket e hitökben megerősitvén, s tömérdek kincsek birtokába juttatván, ellentállhatatlan ingerül szolgáltak, mind meszebb és sürűbben intézniök kalandos hadjárataikat a külföldre.

És a mit óhajtának, teljesedett. Nevök majdnem félszázadig félelem és rettegés tárgya lett a legtávolabb déli s nyugoti országokban; erejök, fegyverhatalmok meggyőzhetetlennek tartatott. Kegyetlenségökről, melynek hirét a

---

[1]) Erről kételkednünk nem hagynak a nyelvünkben létező szavak, melyek a földmivelésre vonatkoznak, s melyeket mint más rokon nyelvekben is hasonló értelemmel létezőket ősi hazájokból hoztak ki magokkal, minők például *aratás*, *tarló* stb.

[2]) 44. fej. Endlicher : Monum. 41. l.

félelem nagyitá, a legmesésebb mondák keletkeztek a külföldön, melyek szerint leölt ellenségeik szivét gyógyszer gyanánt ették, vérökkel oltták el szomjokat [1]. „Leölik a népeket, — ugymond egy német krónikás [2] — s hogy annál félelmesebbekké váljanak, a leöltek vérét iszszák.“ A hit, hogy emberi hussal élnek, annyira meggyökerezett a nyugoti frankok közt, hogy a szó melylyel a magyarokat nevezték *(Hongre)*, az egész közép korban egy emberevő óriást jelentett, ki leginkább a gyermekek gyönge husára vágyódik. A szerzetesek, kik ezen kori krónikákat, évkönyveket irták, de a kik a pusztító, rettegett csapatok közeledtére a városokba futván, vagy várszerű klastromjaikba zárkozván, soha magyart talán nem is láttak, félelmök s gyülöletökben iszonyu testalakot tulajdonítának nekik. Fejök egy idomtalan hustömeg, melyből apró gyilkos szemek villognak ki. Arnulfot még halála után is átkokkal halmozták el, hogy e szörnyeket, e vadállatokat mintegy lánczaikról felszabadítá, s őket a morvák ellen meghíván, dulásaik csapását Európára hozta. A lombard Luitprand a boszu vad gyönyörével irja le, miként emészték fel a féregnyavalyában haldokló császárt e bűne miatt, a tetvek százezrei! A mit e krónikások a régi irókban gyalázót, átkost találtak följegyezve a régi scythákról, pártusokról, hunokról s avarokról, krónikáikban szórul szóra lemásolva ruházzák a magyarokra. — Szerintök a magyar népnek származása is szintoly csodás mint utálatos és rémséges vala. Eleik s vérrokonaik a Filimér góth királytól a pusztába űzött vásott erkölcsű tábori nők, ugynevezett alirumnák s az ördögök ölelkezéseiből eredtek [3]. És csodálatos! maiglan is találtatnak külföldi szomszédaink közt oly magyarfaló irók, kik a krónikások gyűlöletét örökölve, hitelt adnak azok harag és rettegés szülte meséinek, s azok nyomán egész tudós komolysággal az emberi nem legaljasabb fajához tartozónak számitják a beköltözött magyarokat. És csak azon nem győznek eléggé csodálkozni, miként nemesedhetett meg oly annyira, s pedig vérkeverés nélkül, ezen szerintök fél-barom faj, hogy nem csak erkölcsi tekintetben kitünő helyet foglal el az európai népcsaládban, hanem testalkatra a legszebb

---

[1] Regino Chron. Pertz : Monument. — Script. I, 600. Dandulo, Muratorinál : Script. rer. italicar. XII. köt.
[2] Conrad Urspergens. 901. évhez.
[3] Jornandes Cap. 24.

népek egyikének ismertetik. Valóban, ha félelemgerjesztés volt egyike az indokoknak, melyek őseinket a honfoglalás után messze tartományokba, harczias kalandok keresésére vitték, teljesen elérték czéljokat. Félszázadig iszonyat tárgya lőn nevök : istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, mentené meg a népet a magyarok nyilaitól, melyek előtt számra nagyobb hadak sem mertek s birtak megállani; az innen eredt szégyenérzet pedig még hosszu kilencz század lefolyta után is ébren tartja e népek egynémely iróinak gyülöletét!

Becsapásaikat, a német birodalom tartományaiba, különösen a keleti határgrófságba, és a Karantán-földre már akkor megkezdték a magyarok, midőn Öcsöb és Őse a Lapincs folyamig, Árpád maga pedig a Lajta hegységig kiszélesitette az uj hazát. A szláv urak felső Pannoniában, kik a morva birodalom szétbontása miatt a németekre még inkább haragudtak mint a magyarokra, magok hivták ezeket a tartományba; sőt hajokat magyar szokás szerint lenyirván s velök szövetkezvén, versenyt dúlták és zsákmányolták a magyarokkal a német földet. A bajorok pedig azokat, kik a délkeleti határgrófságra törtek, ajándékokkal ügyekeztek megkérlelni s eltávolítani tartományukból [1]). Egy kisebb csapat, mintegy kémlelőleg ekkoron, vagy 898-ban Friaul és Lombardia felé is kalandozott, mert ez ellen szándékoztak, — tán mivel őket e tartomány gazdagságának híre leginkább ingerelte — legelőször intézni nagyobb hadjáratot. De Frigyes, aquileai patriarcha, a hegyek közt utjokat állván, őket visszatérniök kényszerítette.

A tervezett hadjárat 899-ben folyt le. A magyar sereg mindenekelőtt Bajorországba tört be, melynek akkoron Karantán és Kraina is tartományait képezték. Ha igaz, mivel a felső pannoniai szláv püspökök a bajorokat vádolták, ezek ismét ajándékokat adtak a magyaroknak, s hogy tőlök szabaduljanak, még magok is ösztönözték őket, mennének inkább Olaszországba zsákmányolni. Erre egyébiránt nem volt szükség, magoknak is a gazdag Lombardia lévén czéljok a hadjáratban. Még tavasz ideje volt, midőn seregökkel a

---

[1]) A bajor püspökök levele IX. János pápához. Hansiz : Germ. Sacra I, 177. Fehér : Codex Diplom. Hung. I, 229. A levél, mint e szavak mutatják, juvenculus rex noster, 900-ra teendő, mert atyja Arnulf 899-ki december 8-án halt meg.

Brentán áthatván, Padua és Verona táján megjelentek; de e városokat igen megerősitve találván, nem bajlódtak ostromukkal, hanem a kisebb mezővárosokat dúlták egészen Páviáig, mindenfelé zsákmányt és foglyokat gyűjtvén, a tartományban. Ekkor történhetett, hogy Luitvard vercellei püspök, egykoron Károly császár tanácsosa, ki a magyarok elől kincseivel futni akart, elfogatott s megöletett, kincsei zsákmánynyá lettek [1]. Tavasztól a nyár végéig pusztitották már a gazdag tartományt, midőn végre Berengár, a magyarokénál háromszorta nagyobb sereggel átjött a Pó folyamon és őket ugy bekerítette, hogy menekülésökre alig találhatának rést. A magyarok látván az ellenség nagy sokaságát s helyzetök veszélyességét, vakmerőségnek tartották vele megütközni s utat kerestek a szabadulásra. Szerencséjökre Berengár, hadától messzebb egy kis városban kéjelgett, s késett őket megtámadni. A magyarok tehát felhasználva a kedvező körülményt, az Adda folyam felé kezdének hátrálni; de a pihentebb lovaikon utánok eredt olaszoktól utóléretnek. A futamlók, az ellenségtől szorongattatván, bár lovaik fáradtak, tolongva ugratnak a folyóba, hol aztán sokan vesztöket találják. De azok sem menekültek meg a veszélytől, kik a vizen átjutottak, mert az ellenség itt is nyomukban, lovaik pedig már nem győzik a futást. A vezérek e körülmények közt, rövid tanácskozás után követeket küldenek Berengár királyhoz, és minden zsákmányt visszaadni igérnek, ha őket bántatlanul hazatérniök engedi. Berengár azonban gúnynyal válaszol, s béklyokat készittet elő az elfogandók számára. A magyaroknak e visszautasitás után nem volt más választásuk, mint kissé megpihent lovaikon ismét folytatni a futást. Midőn a veronai sikra érkeztek, a helyet lovasságuk kifejtésére alkalmasnak látván, harczrendbe sorakoztak, s az olaszoknak utánok eredt lovas hadosztályát megverték s visszanyomták. De a szerencsés csata sem mentette meg őket a veszélytől; mert alig volt idejök lovaikat kissé megpihentetniök, az ellenség derék hada máris közeledett. Ismét tovább álltak tehát, és szerencsésen eljutottak a Brentához. Itt azonban az átkelés után megint utóléretvén, lovaik nagy fáradtsága miatt lehetetlennek látták a további szabadulást; a tetemes veszteségek

---

[1]) Kézay II, Cap. I. Endlicher : i. h. 104. Névt. jegyző 53. fej. Annal. Aleman. Pertznél : Scrip. I, 53. Ann. Fuldens. U. o. I, 415.

után pedig az annyiszorta számosabb ellenséggel megütközni nem egyéb lett volna, mint a megsemmittetés vezélyének tenni ki a sereget. A vezérek tehát mégegyszer meg akarták kisérteni a békealkudozást, s követeket küldvén az ellenség táborába, most már nem csak minden foglyot s martalékot visszaereszteni, hanem fegyvereiket s minden fölösleg lovaikat is átadni igérték s fogadást tőnnek, hogy soha sem mennek többé Olaszországba, ha őket most békében hazatérni engedik. De Berengár mennél közelebb hitte magát a teljes győzedelemhez, annál kevesbbé hajlott az ajánlatra; ő nem csak zsákmányukat s lovaikat, hanem a kalandorokat magokat is ugy tekintette már, mint bizonyos foglyokat, kiket semmi sem menthet meg kezeiből. De másként történt. A szégyen e másodszori elutasitás miatt, a boszu e meggyaláztatásuk érzetében, a kétségbeesés e végveszély perczeiben visszaadja bátorságát az üldözött seregnek. Halni vagy győzni! kiáltának egy hangon; s látván, hogy az ellenséges had pihenni s étkezni telepedett meg, mielőtt rájok mérné a végcsapást, elhatározták ezt megelőzni s meglepni a győzedelem biztosságában gondatlan ellenséget. Azonnal harczrendbe sorakoznak tehát, s táboruktól jobbra s balra egy-egy csapatot küldenek ki, melyek észrevétlenül átkelvén, az ellenséget oldalba fognák, mig a derék had a homloktámadást intézendi. És mind ez, mind a csel a szárnyakon teljesen sikerült. Az elbizottan s gondatlanul lakmározó olaszok alig vették észre a villámsebességgel rájok csapott magyarokat, midőn az első nyilzápor sokaknak torkába szegzi falatjokat. Mindenfelől meglepetve s körülrajongva csak ekkor kapkodnak fegyvereikhez; de sorakozásra, harczrendre gondolniok sem lehet többé : a második nyilzáporral magok a nyilazók is köztök teremnek, s iszonyu mészárlást visznek végbe a fejöket vesztett, a zavarban magokon segíteni nem tudó olaszok közt. Ehhez járult, hogy Lajos burgundi gróf, Berengárnak az olasz királyságban vetélytársa ezt a legválságosabb perczekben cserben hagyta, s bár helyzeténél fogva alkalmasan teheti vala, nem segítette meg őt. Husz ezer olasz hullott el a csatamezőn, a többi, ki merre tudott, futásban keresett szabadulást az öldöklők dühétől [1]).

[1]) Luitprand Antopodosis. Pertznél : Monum. Germ. Hist. Script. III, 290. köv. Annal. Sangallenses Majores. Pertznél. Script. I, 76. Ezen évkönyv *agarenek*-nek nevezi a magyarokat. Annal. Augiens. U. o. 68.

A győzedelmes magyarok most már nem gondolkodtak egyhamar a hazamenetelről; hanem miután magok s lovaik megpihentek, több csapatokra oszolva kalandozták be az egész felső Olaszországot, hol többé az erősebb városokon kivül sehol sem találtak ellentállásra. A gazdag Milano, Pavia, Brescia számtalan más városokkal, virágzó helységekkel, dúsgazdag klastromokkal s templomokkal együtt kizsákmányoltatott s feldúlatott. A győzők még a telet is bentöltötték. Egy csapat egész Turinig s a savoyi hegységig pusztított; egy másik a Po folyamon átkelvén, Pármа tartományban, Nonantuláig zsákmányolt; egy harmadik az Adriai tenger partvidékét járta be, s talpakon még Velencze ellen is intézett támadó kisérletet; de a velenczei jól felkészült hajóktól visszaüzetett. Berengár végre nagy összeg pénzzel birta reá a dúlókat, hogy országából kitakarodjanak. S igy aztán zsákmánynyal rakottan, számos foglyot bilincsben hozva magokkal, a 900-dik év derekán tértek vissza hazájokba egy részök a Száva melletti Pannoniát, más részök Bajorországot pusztitván utközben [1]).

A tömérdek zsákmány, melyet magokkal hoztak, csak ujabb ingerül szolgált más törzseknek is, követni amazok példáját. Az alkalom erre Németországban most annál kedvezőbb volt, minthogy Arnulf császár 899 végén meghalálozván, utóda, a gyermek Lajos, alatt viszályok támadtak. Miután tehát Bajorországot kikémleltették, 900-dik év nyarán egy erős haddal a keleti-határgrófságba törtek, majd az Ens folyón is keresztülhatván, ár gyanánt özönlék el az országot. Sebességök, melylyel azt beszáguldák, oly rendkivüli volt, hogy, mint egy német évkönyv említi, egy nap alatt ötven mérföldnyi tért pusztitottak el széltében hosszában; feldúlták egyebek közt Sz. Flórián gazdag kolostorát és Regensburgot. A bajorok, kik magok is nem rég intéztek egy dúló hadjáratot Morvaország ellen, látván országuk pusztitását, rögtön egy nagy sereget gyűjtének a magyarok ellen. De ezek zsákmányukat már elégelvén, mihelyt a bajorhad közeledtéről értesűltek, oly sebesen mint jöttek volt, kitakarodtak az országból. Csak egy kisebb, pár ezernyi csapatnak jött még

[1]) Chron. Nonantulan. Muratorinál I, 195. Dandulus. U. o. XII, 197. Regino : Pertznél, hibásan 901 évhez I, 609. Annales Fuldenses 900 évhez Pertz : I. 415. Annal. Beneventani szintén Pertz : Script. III, 174.

kedve a Duna bal partján is folytatnia barangolását. De vesztére; mert Luitpold keleti határgróf s Lajos kiskorusága alatt a bajor hadaknak is vezére, Richard passaui püspökkel s több bajor urakkal a Dunán átkelvén, a pusztító csapatnak utána eredt, részöket levágta, részöket a Dunába kergette. 1200 magyar elvesztét jegyezték föl a német évkönyvek [1]). Luitpold további becsapásaiknak gátat vetendő, ezután építette fel Ensburgot, mely aztán tulajdonképen határává lett a két birodalomnak. —

De e kis csapat veresége korántsem rettenté el a többieket hasonló kalandoktól. Ellenben a gazdag martalék s a birodalom viszályai, melyek azoknak szerzését megkönnyítették, hatalmas ingerül szolgáltak a kalandra és zsákmányra egyaránt vágyóknak. A következő 901-ki év tavaszán ismét egy nagyobb had indult el nyugot felé, ezuttal a délkeleti határgrófságba, a Karantán-földet tüzvén ki dúlásaik szinhelyéül. De alig haladtak tul Laibach várán, midőn Eberhard határgróf, Gottfrid merani herczeggel, s az aquileai patriarchával szövetkezve, utjokat állotta. Az ütközet, mely husvét előestején, nagyszombaton vívatott, igen véres volt. Német évkönyvek szerint [2]) a birodalmi hadaké lett volna a győzedelem; a magyar kutfők tanusága szerint azonban, bár a magyar sereg nagy veszteséget szenvedett, de végre mégis diadalt aratott. Eberhard és Gottfrid vezérek halva maradtak a csatatéren; az aquileai patriarchiát gyors lova mentette meg. A győzedelmes had Karinthiát, Karnioliát és Stiriát bejárván, nagy zsákmánynyal tért vissza Magyarországba [3]).

E becsapások a birodalomba, kibékülésre inditák a bajorokat és morvákat, kik egymással már több évek óta háboruskodának. Ez birhatta reá Csörszöt, Kond vajda fiát, hogy 902-ben a morvák ellen vezesse ki hadait, kik, mint fentebb elbeszéltük, maguk is segítették elébb ellenségeik a bajorok ellen, a határszéleken kalandozó magyar csapatokat. A mor-

---

[1]) Annales Fuldens. Pertznél : Script. I, 415. Annal. Aleman. et Laubiens. U. o. 54 Sangallenses U. o. 76.

[2]) Annal. Sangall. hibásan 900 évre Pertznél : I, 77. Szintigy Annal. Aleman.. U. o 54. Herimannus Augiensis (Hermannus Contractus) Pertznél : Script. V., 111.

[3])Turóczy Chron. II, Cap. 23. Hasonlókép a Budai Krónika, mely Eberhardot Bernardnak nevezi, — és Kézay Chron. II, Cap. 1. Endlichernél, i. h. 104. Megegyez a honiakkal Dandulo Muratorinál : XII. 198.

vák saját erejökben nem bizván, a kötött béke értelmében, a bajorokat hivják meg segedelmökre. Ezek tehát gyorsan felkészülvén, a zsákmányló magyar had közelébe sietnek; de ellenséges támadás helyett barátságot szinlelve, mintha a morváknak még folyton ellenségei volnának, követséget küldenek a magyar táborba, és a vezéreket, szövetség kötésének ürügye alatt vendégségbe hivják magokhoz. A gyanutlan Csörsz, ugy vélekedvén, hogy a vendégi jog a németeknél is oly szent és sérthetlen, mint a magyaroknál, elfogadja a meghivást, hadnagyaival átmegy a bajorok táborába. Ezek egy ideig barátságosan társalognak vendégeikkel; de midőn a kupák legvigabban forognak, a gyanutlanokra rohanván, őket egy szálig felkonczolják. Ezalatt seregök is megtámadja a táborukban heverésző harczra fel nem készült magyarokat. A vezéreitől megfosztott sereg nagy veszteséget szenvedhetett, bár a kutfők csak röviden értesitenek, hogy megveretvén, hazájába futamodott [1]). Ezen aljas tettöket, melyhez hasonlót a német évkönyviróknak, bár különben gyülöletöknél fogva mindenben gyalázzák a magyarokat, ezekről soha sem volt alkalmok följegyezni, nehány év mulva elég okuk lett megbánniok a bajoroknak.

Most azonban egy ideig kerülték eleink ezen országot, hol ily szószegőleg bántak társaikkal, s nem is tudunk egyebet rólok, mint a mit némely külföldi évkönyvnek pár szóval, szárazon említenek: egyik, hogy 904-ben Olaszországban kalandoztak [2]); másik, hogy 906-ban Szászországot pusztitották [3]); harmadik, hogy a bolgárokat és a görögöket szintezen évben meggyőzvén, őket adózóikká tették légyen [4]). Az évkönyvek e hallgatása oda mutat, hogy ez évek alatt gyérebben intéztek hadjáratot a külföldre. Igen valószinű, hogy a bölcs fejedelem, meggyőződvén, miképen az eddig viselt hadjáratok elegendők arra, hogy a külföld a magyar nemzet fegyverhatalmát megismerje; tartván talán attól is, hogy az

---

[1]) Annales Sangal. Pertznél: I, 77. Aleman. U. o. 54. Herimann. Augiens. Pertznél: V, 112.

[2]) Luitprand Antopod. Lib. II. Cap. II. Pertznél: i. h. Annales Benevent. Pertz. III, 175.

[3]) Annales Hildesheim. Quedlinburgens. Weissenburg. et Lamberti Pertznél: Script. III, 52. köv. Annal. Ortemburani, Pertz. V, l. 4.

[4]) Sigebert. Gemblac. Chron. Pertznél: VI, 345. De ezen hadjárat hihetőleg ugyanaz, melyről az elébbi évek alatt emlékeztünk.

ilyféle pusztitó becsapások, ha igen sokszor ismételtetnének, a nyugoti népeket egységesebb támadásra birhatnák az uj haza ellen; látván végre azt is, hogy e hadjáratok, bár többnyire diadallal végződtek, tetemesen fogyasztják a harcznépet s módfelett felingerlik annak kincsszomját: a nemzetségek főnökeinek megegyeztével maga vetett határt e kalandos kirándulásoknak.

A 907-dik évben nagy gyász érte a nemzetet: a honalkotó fejedelem, ki majdnem husz évig oly bölcseséggel és erélylyel, annyi kormányzói s hadvezéri dicsőséggel intézte a nemzet sorsát, életének egyik legválságosabb korszakában, megszünt élni. Tetemei, ősi szokás szerint, megégettetvén [1]), hamvai egy patak fejénél temettettek el, mely akkoron kőmederben folyt le Etele városába, Ó-Budára. A hálás utódok sirja helyén utóbb a kereszténység felvétele után templomot, mely a Szűz Mária Fehéregyházának neveztetett [2]), épitettek a halhatatlan fejedelem emlékére. A lefolyt kilencz század zivatarjai, s különösen az e helyen másfél századig tanyázott törökök pusztító dühe még romjait sem hagyta fen a nagy fejedelem sirját jelölő templomnak.

II.

Zsolt fejedelem.

Zsolt 10—11 éves vala, midőn atyja meghalálozott. „Ő — ugymond a névtelen jegyző — kissé kancsal, fehér bőrű, puha sárgás haju; s midőn felnőtt: közép termetű, harczias, bátor lelkű, alattvalói iránt kegyes, de uralkodni vágyó fejedelem vala, kit a magyarok, ugy a főbb rendüek, mint a vitézek fölötte szeretének.“

Gyönge kora miatt a kormányra még elégtelen lévén, a nemzet főnökei Árpád halála után gyülést tartottak, a nemzet belügyeiről intézkedendők. — Mindenek előtt kormányzókat s főhadvezéreket választottak, kik a nemzetet Zsolt felnőttéig békében, hadban igazgatnák. A közbizodalom Lélt, Bulcsot és Botondot jelölte ki a magas

---

[1]) Erről ugyan, valamint általában a halottak megégetési szokásáról nem emlékeznek hagyományaink; de e szokást kétségtelenné teszi a 925-ben előfordult, s alább emlitendő eset.

[2]) Névtelen jegyző 52. fej. Endlichernél l. 49.

méltóságra. Azután pedig, mivel az érdekek surlódása a gyarapodó államban természetszerűleg növekedett, az ország tanácsa egy birót is választott, „ki . . . a seregnek törvényt szolgáltasson, a pörlekedő feleket megnyugtassa a gonosztevőket . . . megbüntesse, olyképen, hogy ha a főbiró méltánytalan itéletet hozna, azt a közgyülés megsemmithesse, s ez a hibás vezért és főbirót is kénye szerint letehesse [1]).“

Árpád halálának híre nagy mozgalmat okozott a német birodalomban. Azt hitték, a magyarok eddigi hadi szerencséje Árpád nevéhez van kötve, s gyermek-utóda alatt könnyebb lesz a győzedelem. Luitpold bajor herczeg, Ditmár salzburgi érsek és számos gróf és püspök 907 nyarán jelentékeny hadat egyesített az Ens vidékén, mely, miután maga Lajos király is Ensburgba érkezett zászlóaljaival, roppant sereggé növekedett. A vezérek junius 17-én tanácsot tartván, azt végezték, hogy a magyarokat Pannoniából, Bajorország szomszédságából el kell űzni. Mint egykoron Nagy-Károly az avarok ellen intézett hadjáratában, a sereget három részre osztották. A Duna balpartján Liutpold herczeg, a jobb parton Ditmár érsek számos más püspökkel nyomult előre, mig Sieghard herczeg, a király rokona, Rathold, Meinhard, Eisengrin s más bajor nagyokkal a Dunán egy hajóhadon ereszkedtek az országba. Lajos király maga Ensburgban maradt hátra.

De a magyarok fővezérei, Lél, Bulcs és Botond készen fogadták az ellenséget, ki német lassusággal csak augusztus második hetében érte el a határokat. Némely lovas csapatokat a Duna balpartjára küldvén, kik ott Liutpold herczeget foglalkodtatnák, aug. 9-én egész erejökkel Ditmár érsek s a püspökök seregére rohannak. Mindenekelőtt, szokásuk szerint, a nyilak záporával köszöntik az ellenséget, majd gerelyeket

---

[1]) A névtelen jegyző szerint ezen intézkedés Zsolt tizenhárom éves korában, tehát nem mindjárt történt volna Árpád halála után; bár másrészről valószinű, hogy a nemzet fejei mindjárt gondoskodtak hadvezérről, miután Németország felől veszély fenyegette a hazát. 53. fejezet. Emlékezik róla Kézai is II. Cap. 2. Endlichernél: 89. Erre vonatkozik a Biborban-született Constantin is, midőn mondja: „Habent autem primum ducem exercitus principem e prosapia Arpadae, cum quo duo alii Gylas et Carchan, qui judicum vicem obtinent.“ És másutt: Estque Carchas dignitas, quemadmodum et Gylas, quae tamen major est quam Carchas. A görög iró e szavaiban kétségkivül a Gyülés és Kárkán rejlik.

lődöznek kemény szaru-íjjaikról. És mialatt a vető fegyverek az ellenséget megzavarják, rájok rohanván, közelről, kézviadalban kezdik azt fogyasztani; majd, midőn észreveszik, hogy magát rendbeszedte, ismét visszavonulnak gyors lovaikon, hogy ujra nyilzáport küldjenek reája. De nem sokára megint az ellenség nyakán teremnek, ugyanazon gyorsasággal intézvén rohamaikat és színlelt futamlásaikat, ugyannyira, hogy midőn magát már győzőnek hitte, legnagyobb veszélybe ejtetett az ellenség. Gyorsaságuk oly nagy, hadifordulataik oly eselesek voltak, — mond az évkönyv — hogy nehéz meghatározni, vajjon közelről-e vagy távolról, megrohanva-e vagy visszavonulva ártottak többet az ellenségnek. — És miután ekként nyilaikat és gerelyeiket záporként röpítve, majd homlokban, majd a szárnyakon, majd ismét hátba kerűlve, az ellenséget kifárasztották, végre minden oldalról egyszerre rohanást intézve vágták, ölték azt, mig nem rendetlen futamlásnak eredt. Ditmár érsek, a vezér számos püspökkel és a sereg nagyobb részével a hareztéren maradt halva.

A magyarok ez alkalommal nem messze űzték a sereg futamló romjait, mert még azon éjjel átkeltek a Dunán. Luitpold herezeg a folyam balpartján, alig vette hirét társai veszedelmének, midőn a győztes magyar sereg már tábora előtt termett, és a meglepett herczeget, mielőtt seregét harczrendbe állithatná, Eisengrin fő étekfogóval s tizenöt más előkelő urral és hadaik nagy részével együtt felkonczolta. De a két napi véres munka sem fárasztá még el karjaikat. Augusztus 11-kén hasonló erővel rohannak a hajóhadra, hol a megfélemlett ellenséget már nem volt nehéz legyőzniök. A három napi ütközetben, mond a krónika, a bajor nemesség nagy része elveszett, s a köznépnek megszámlálhatatlan sokasága öletett le [1]).

A német had romjai a győzők által üzetvén, a tartalékhadakkal az Ens folyam partjain maradt Lajos király védelme alá futottak, ki azonban, mihelyt a veszedelem hírét vette, sietve visszavonult. A győzedelmes magyarok ezután pusztító árként özönlötték el Németországot. Midőn Szászországban és Thuringiában zsákmánylának, Burghard thüringeni

---

[1]) Annal. Aleman. et Laubacens. Pertznél : Script. I, 54. Contin. Reg. Trevir. U. o. 614. Annal. Corbeiens. U. o. III, l. 4. Annal. Einsiedlens. U. o. 141. A részleteket közli Aventinus Lib. IV, 480.

herczeg, Egino gróf. Rudolf püspök s több más urak még egyszer megkisérlék a hadi szerencsét; de seregök megveretett, magok megölettek. A győztes hadak ezután egész éjszaki Németországot bekalandozták s egyebek közt Brema várost is feldúlták. Az elébb oly elbizakodott Lajos király most kérelemhez folyamodott. Követei által a magyar vezéreknek nagy összeg pénzt küldött, s még többet igért, csakhogy őket a pusztitás folytatásában megállítsa. A vezérek az ajándékot elfogadván, vitézeik számára még egy összeget, s ezenfelül évi adót kivántak. A király, hogy őket eltávolítsa, a pénzt is megküldötte, az adót is megigérte; mire azonban, mihelyt a dúló hadak foglyaikkal és zsákmányukkal hazamentek, nem gondolt többé [1]).

A következő években nem volt, ki határt birt volna vetni a pusztító szilaj csapatoknak; és a bajor, alemann és frank föld egyaránt szenvedett becsapásaik alatt, melyekről tömérdek foglyokkal és zsákmánynyal tértek vissza [2]). 910-ben — mert a gazdag martalék a nyert győzedelmek után már minden évben becsalta a magyarokat — egy sereg ismét Karinthiába törvén, miután azt elpusztította, Bajorországba beljebb, a Lech folyam felé kalandozott. Az ifju Lajos király, a birodalom nagyjaitól ösztönöztetvén, betörésök első hírére Augsburg mellett ismét egy nagy sereget gyüjtött össze, hogy boszut álljon a három évvel elébb a Dunánál szenvedett vereségért. Serege számában bizakodva, alig várhatá, hogy szemben lehessen a magyarokkal, s mihelyt ezek a Lech folyamhoz értek, őket haladék nélkül megtámadta. A magyarok megpillantván az ellenséget, azonnal csatarendbe sorakoznak; szokásuk szerint azonban a sereg egy részét oldalt, egy berkes lapályba küldik, hogy cselt hányjon az ellenségnek. Az ütközet egy ideig mind a két részen keményen folyt; a magyarok azonban, bár egyre harczolva, lassanként hátrálnak, majd, mintha a németek fegyverét tovább ki nem állhatnák, megfutamodnak, mignem az ellenséget annyira magok után vonták, hogy a cselbe kiküldött csapatok annak hátába jutottak. Ekkor az adott jelre a hátrálók is megfor-

---

[1]) Annal. Aleman. 908 évhez. i. h. Conrad. Urspergens. hibásan 901 évhez. Annal. Ortemburani U. o. V, l. 4.

[2]) Annal. Aleman. 909 évhez. i. h. l. 55. Annal. Sangall. U. o. 77. Annal. Augiens. U. o. 68

dulnak, s elől és hátul egyszerre rohamot intéznek. A meglepett németek, kik győzedelmöket már bizonyosnak tartották, csak most veszik észre a cselt, s rövid védelem után, mindinkább megzavarodva, ki merre birt, futásban kereste menekvését [1]).

A győzedelmes magyar sereg ezután apróbb csapatokban kényére kedvére zsákmányolta és sarczolta Bajorországot. Majd megint összegyűlvén, nyugoti Frankország felé vették irányukat. A két tartomány határain azonban Gebhard herczeg, Gozpert s Luitfred grófok több más urakkal ismét utjokat állották; de magok megölettek, seregök szétszóratott [2]). A kettős diadal után a Rajnán is átkelt a magyar sereg, hol többé ellentállásra nem talált; s miután nyugoti Frankország nagy részét is pusztítva bejárta, zsákmánynyal terhelve tért vissza honába [3]).

A félelem és rettegés mind nagyobb lett a német birodalomban a szilaj lovas csapatoktól, melyek miután a lassu, gyalog német hadakon annyiszor győzedelmet nyertek, már szinte győzhetetleneknek kezdének tekintetni. S így lőn, hogy a nemet és frank tartományok majd egyike, majd másika csaknem évenként keblében látta a kelletlen vendégeket. A folytonos szerencse, a német hadaknak, hol tán ellentállni kisérletet tőnnek, bizalmatlansága önmagukban, minek következtében kevés kitartással harczoltak, a magyarokat mind elbizottabbakká s oly vigyázatlanokká tette, hogy nemcsak apróbb csapataik nagy távolságra merészeltek kalandozni, hanem hadi fegyelmök is lazult, gondatlanok lettek. Igy történt aztán, hogy Arnulf bajor herczeg, Erchanger és Berthold, testvér grófokkal egy zsákmányló csapatot 913-ban az Inn folyamnál meglepett, s annyira megvert, hogy — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak — csak harminczan szabadultak volna meg belőle. Honi kútfőink szerint három ezer magyar veszett el; de a győzedelem mégis az övék lett [4]).

---

[1]) Annal. Hildesheim. Quedlinburg. stb. Pertznél: III, 53. — Liutprand Antopod. U. o. 288.

[2]) Contin. Reginonis Pertznél: I, 614. Annal. Aleman. U. o. 55. 910 évhez.

[3]) U. o. 911 évhez.

[4]) Annal. Aleman. i. h. 55. — Annal. Sangall. U. o. 77. — Contin. Regin. U. o. 614. — Annal. Einsiedl. U. o. III, 41. Megegyeznek velök a honiak: Névtelen jegyző 55. fej. (de az eseményeket összezavarva)

De e veszteség koránt sem rettenté vissza a merész kalandorokat, s a következő években ismét hol egy, hol más német és frank tartományban találjuk őket. Elősegítette e becsapásaikat ez időben különösen azon pártütés is, melyet Arnulf herczeg, Erchanger és Berthold grófok, a Gyermek-Lajos utóda Konrád király ellen támasztottak. A pártütők magok hivták meg őket a király ellen. A magyarok tehát ez időben ismét évenként vendégei lettek a németeknek. 915-ben egész Alemanniát, Thüringent és Szászországot feldulták, s egyebek közt a fuldai monostort is kifosztották [1]. Behatottak Frankországba is [2]. A következő évben ismét Alemanniában száguldoztak, azt tűzzel vassal, mint az évkönyv mondja, nyomorúságosan pusztítván [3].

E közben Konrád király a pártütőket legyőzvén, Erchangert és Bertholdot elfogatta s lefejeztette. Arnulf herczeg e szigortól megrettenvén, nőstül, gyermekestül a magyaroknál keresett menedéket. Zsolt fejedelem, ekkoron már deli ifju, vendégszeretőleg fogadta őt, ki aztán Konrád haláláig folyton Magyarországban maradt [4]. Hihetőleg ennek ösztönzéseire történt, hogy a magyarok 917-ben ismét nagy sereggel törtek Alemanniára. Ez uttal a telet is kün töltötték, s 918-ban Baselt megszállván, január 21-én megvették s feldúlták [5], és miután azon tájon több hónapig kalandoztak [6], Elsasson keresztül Lothringent mentek pusztítani [7].

Konrád király 918 végén meghalálozott, s ajánlatára a szász Henrik, ki Madarász melléknevet viselt, választatott királylyá. De a híres Ruidger vitéz is vágyott a királyságra; s valószinűleg általa meghivatva, törtek a magyarok 919-ben Szászországra, melyet aztán, mivel a készületlen Henrik

---

Turóczy : II, Cap. 24. a magyarok veszteségét három ezerre teszi; de a győzedelmet nekik tulajdonítja.

[1] Contin. Reginon. Pertznél : I, 614. Annal. Quedlinburgens. U. o. III, 53. Annal. Einsiedl. U. o. 141. Heriman. Augiens. U. o. V, 112. Turóczy : II, Cap. 25.

[2] Annales Ortemburani Pertznél : Scriptores V, 4. Annal. Corbeiens. U. o III, 4.

[3] Herimann. Augiens. Chron. U. o. V, 112.

[4] Luitprand : Antapodosis, Pertznél : III, 290.

[5] Annal. Wirziburgens. U. o. II, 241.

[6] Chron. Mediani Monast. U. o. IV, 89.

[7] Annal. Augiens. U. o. I, 68. — Contin. Reginon. U. o. 615. Herimann. Augiens. U. o. V, 112.

védelmezni képtelen volt, mint az évkönyv mondja, kegyetlenül elpusztítván, tömérdek martalékkal, s mind a két nemű foglyoknak nagy sokaságával tértek vissza hazájokba [1]). Arnulf bajor herczeg, Zsolt vendége, mihelyt Konrád király haláláról értesült, azonnal hazament. A vendégszeretet oly szent volt a magyaroknál, hogy a kit egyszer vendégül befogadtak, azt mindenkor barátjoknak tekintették : mig Arnulf élt, tartománya, Bajorország, ment maradt a magyarok becsapásaitól.

De nem csak Bajorország, egy ideig a német birodalom többi tartományai is kipihenhették magokat; mert a magyarok most dél felé, Olaszországra fordították fegyvereiket. Miként elébb Arnulf Németországba, ugy most Berengár, Lombardia királya, az olasz földre önmaga hívta meg a magyarokat segítségül. Berengárnak ellensége volt Rudolf felső- vagy Jurántúli-Burgundia királya, annál veszélyesebb Berengárra nézve, minthogy ennek alattvalói közől többen, maga Lambert, milanói érsek, Gislebert gróf, Olderik palotagróf, sőt még Adalbert határgróf, Berengár veje is a burgundi király pártjához szegődtek.

Ketten a magyar urak közől, ugymond a krónika [2]), Bogát és Tas (Dursac), kik 921-ben épen Verona táján kalandozának, jó barátságban voltak Berengárral; velök tehát szövetségre lépett s megkérte őket, támadnák meg ellenségeit. A magyar vezérek szívesen megtették, mi tőlök kivántatott, s Berengár emberétől kalauzoltatva, mellék utakon az ellenség táborának hátába kerűltek. Rudolf tábora még álomban szunnyadozott, midőn a magyarok egy nap hajnalán reátörtek. A meglepés oly nagy volt, hogy az ellenség alig nyerhetett időt fegyvert fognia. Sokan közőlök megölettek, sokan elfogattak. Az elsők közt volt Olderik palotagróf; az utóbbiak közt Adalbert határgróf, Berengár veje, és Gislebert. Adalbert azonban, midőn látá, hogy a fogságot el nem kerülheti, drága ruháját gyorsan eldobá, s egy közvitéz ruháját ölté magára, hogy meg ne ismertessék. Igy fogatván el, kéré a magyarokat, kik-

---

[1]) Annal. Corbeiens. U. o. III, 4. — Liutprand Antapod. U. o. Lib. II, Cap. 8.

[2]) Liutprand Antapod. Pertznél : III, 290. Lupus Protospastarius (U. o. V, 53.) szerint 920-ban mentek volna Olaszországba ; de ez hibás időszámitás, vagy más betörés, mint a 921-ki.

nek hatalmába került, vezetnék őt egy közel kastélyhoz, ott ugymond rokonai vannak, kik őt jó pénzen kiváltandják. A magyarok jobban örülvén a váltságdijnak, mint a közvitéznek hitt fogolynak, kérelmét teljesítik; s Adalbert ott egy katonája által kiváltatta magát. De Gislebert gróf megismertetvén, Berengár elébe vezettetett. A magyarok e segedelmök díját Olaszország kizsákmánylásában nyerték; az egész évet, sőt a következőnek nagyrészét is ott töltötték. 922-ki február 4-én vonultak be Apuliába, honnan azután zsákmánynyal terhelve hazájokba visszatértek [1]).

Mig ezek Olaszországban történtek, más csapatok ismét Szászországot pusztították. Henrik király látván, hogy a magyarokat Olaszország foglalkodtatja, a Szászországgal határos, engedetlen daleminczi szlávok ellen fordítá fegyvereit. Ezek, ellentállni erőtlenek, a Morvaország nagyrészének meghódoltatása és Csehország adózóvá tétele után csaknem szomszédaikká lett magyarokat hivták segítségül. Ezek tehát Szászországra törtek, s annak egy részét pusztítván, nagy martalékot vittek ki magokkal. Visszatértében még a szövetséges dalemincziek földén volt a magyar had, midőn ujabb kalandvágyó csapatok is jöttek volt ki a hazából. Ezek látván, hogy társaik nagy zsákmányukkal már hazamenőben vannak, üres kézzel magok sem akartak visszatérni, s a szövetséges dalemincziek földét akarták feldúlni, kikre különben is boszonkodtak, mivel nem őket, hanem más törzset hivtak meg segítségül [2]). A Szászországból visszatértek azonban ezt ellenzették, s tanácslák társaiknak, menjenek ők is Szászországba, hol még számokra is van elég martalék. A dalemincziek ekként megmenekültek a pusztitástól; nehogy azonban amaz ellenséges indulatu csapat visszatértében töltse rajtok boszuját, kérelmökre az első had is mindaddig földükön

---

[1]) Chron. S. Bened. in Monte Casino. Pertznél : III, Annal. Beneventani U. o. 175. Annal. Flodoardi U. o. 370.

[2]) Ez arra mutat, hogy e rabló kalandokat a nemzet külön törzsei külon szokták volt üzni; s épen e miatt szenvedett tőlök néha ismételve ugyanazon tartomány. Midőn egy törzs valahonnan gazdag zsákmánynyal tért meg, szerencséje fölingerlé más törzs vagy nemzetség kincsvágyát, s ez aztán amannak nyomán ujabb hadjáratot intézett. De mutatja ez egyszersmind azt is, hogy az erélyes Árpád halála után kevés egység létezett az országban, s a vajdák s nemzetségfők keveset függtek a magok törzsére, nemzetségére nézve a fejedelemtől.

tanyázott, mignem amazok is visszajöttek Szászországból. S igy aztán mind a két had egyesülve hozta be hazájába az összeharácsolt martalékot [1]).

Berengár halála, ki 924-ben orgyilkosok keze által mult ki, ismét Italiába vitte a szövetségesük halálát megboszulni kivánó magyarokat. Vezérökül Szalárdot, vagyis Szoárdot említi a krónika [2]), ellentétben névtelen jegyzőnkkel, ki szerint e magyar úr, miután a görög birodalom nagyrészét bekalandozta, a Ráczföldön házasodott s halt volna meg. Némely iróink Pray után magát Zsoltot vélik rejleni a név alatt. De bár ki volt is e vezér, annyi bizonyos, hogy 924-ben már kora tavaszon körültáborlá a népes, gazdag Páviát. A város erős, magas falai miatt a roham nem sikerülvén, azt kiéheztetni szándékozott, és szorosan elzárta seregével. De nem sokára más eszköz is esett kezök ügyére, mely őket a kiéheztetésnél gyorsabban uraivá tette a városnak: sikerült ugyanis a várost tüzes nyilaikkal több helyt felgyujtani. A pusztító elem kevés nap alatt az egész várost rommá tette. Megmérhetetlen kincs veszett itt el, — mond az évkönyv; — leégett negyvennégy templom. A város püspöke, a verczellei püspökkel, ki szintén itt keresett menedéket, és sok ezer lakossal együtt a tüz és füst miatt veszett el. Mondják, hogy midőn az égés szüntével a magyarok a városba hatottak, annak lakosai közől csak egy pár százan voltak még életben, kik aztán nyolcz véka ezüstön, melyet a hamu s romok közt szedegették össze, váltották meg életöket s az üressé lett városnak még mindig ép falait [3]).

Ezután Olaszország egy részét pusztítván, az Alpokon keresztül Galliába hatottak. Rudolf kis-burgundi király, ugyanaz, kit pár év előtt, mint Berengár ellenségét, megverték, és Hugo provenczei gróf a hegyek szorosaiban útjokat állták. A magyarok lovas csapatait, mivel a szoros helyeken ki nem fejlődhettek, nagy veszély környezte az ilyféle hegyi csatákban gyakorlottabb ellenség gyalogságától; miért is amazok minden módon el akarták kerülni az ütközetet. Szerencsére a kémkedésre kiküldött csapatok oly útakat fedeztek föl, melyeken, bár kerülve, e szorosokból kijuthatván,

---

[1]) Vidukind Lib. I. Pertznél : Script. III, 426.
[2]) Luitprand, Pertznél : III, 304.
[3]) Annal. Flodoardi. U. o. 370.

Gothiába, a későbbi Languedocba, érkezének. Rudolf király, ki már bizonyosnak tartá győzedelmét, későn vette észre eltűntöket, s bár utánok eredt, csak az utócsapat maradozóiból sikerült nehányat elejtenie. De Gothiában az ellenség fegyvereinél még ártóbb baj érte eleinket. Midőn a tartományt pusztítanák, a nyár rendkivüli hősége miatt a hirtelen halál egy neme, mely fejgyúladással kezdődött, tehát hihetőleg orbáncz, tizedelte soraikat; másokat a meg nem szokott déli gyümölcsök bőségesebb étkezéséből támadt vérhas ölt meg. Kik még életben maradtak, a piemonti havasokon és Lombardián keresztül siettek hazájokba a dögvész elől [1])

De e természeti csapás sem volt képes őket visszatartani a már rendes foglalkodásként űzött kalandoktól. A következő 925-ki évben két sereg indult meg nyugotra, egyik éjszak, másik délfelé tartván. Amaz Szászországot tüzte ki kalandjai czéljává. Az országot széltében, hosszában bejárván, több várost kirablottak. Henrik király, bár ellenök már évek óta készült, még gyöngének érzé magát, velök nyilt harczban szembeszállni, s csak várainak védelmére szorítkozott. Maga Werlaon várába zárkózván, tétlenül nézte országa pusztitását, melyen „hogy mily csapást ejtettek, hány monostort gyujtottak fel a szilaj csapatok, jobb elhallgatni", mond a krónikás [2]). Történt azonban, hogy a magyaroknak valamely előkelő vezére, kit némelyek magának Zsolt fejedelemnek tartanak, elfogatván, a királyhoz vitetnék. A magyarok roppant váltságdíjt igértek követeik által Henriknek, ha a foglyot szabadon bocsátja. De a népe javát minden kincsnél többre becsülő derék király az ajánlatot megvetette; sőt a fogoly szabadon bocsátása mellett maga igért évenként adót fizetni, ha a magyarok vele békét kötnek, s megfogadják, hogy országát kilencz évig megkíméllik. — A béke tehát megköttetett, s a vezér szabadon eresztetvén, a sereg is visszatért hazájába.

A másik had kalandjairól oly bőséges részleteket nyujtanak az évkönyvek, minőket egy hadjáratról sem találunk bennök. És minthogy e részletekből láthatjuk, tulajdonkép mit míveltek, miként éltek e kalandjaik alatt általában e

---

[1]) Annal. Flodoard. u. o. 373. Luitprand i. h.
[2]) Vidukind : Res. gest. Saxon. i. h. 431.

rabló-csapatok, s láthatjuk azt is, mennyire túlzottak, valótlanok azon többnyire igen rövid tudósitások, melyeket a magyarok e beesapásairól adnak az évkönyvek, midőn pár szóval odavetik, hogy „az egész népet, nagyát apraját leölték,“ hogy „mindent fölégettek, s a virágzó városok romjai jelölték nyomaikat“ stb. : érdekesnek véljük e had kalandjait az évkönyv naiv elbeszélése szerint egészen közölni. A magyarok életmódján, napi szokásain, dévaj kedvesapongásain kivül, láthatjuk ezen elbeszélésből, hogy jobbára csak a krónikákat iró szerzetesek képzelődése nagyított hírek után rótta fel azon hajborzasztó kegyetlenségeket eleinkre, melyeket e krónikák említenek, s hogy inkább kalandvágy, kedv- és időtöltés meg zsákmánygyüjtés, mint pusztitási düh és vérszomj vitte őket a messze külföldre.

E sereg elébb Alemanniába tört, s mig egy része szerteszét száguldozott, más része Ágosta városát tartá körültáborolva; de miután azt elég hosszu vívás után sem birták megvenni, végre hajlottak Uldarik püspök kérelmeire s ajánlataira, ki nekik a város váltságául egy összeg pénzt fizetett. Innen a Boden-tó keleti oldalának tartván, a Felső-Rajnán keresztül Schweitzba törtek, Sz. Gál monostorát tüzvén ki rabló kalandjok egyik czéljául. Ime a krónika elbeszélése egész terjedelmében.

„Engilbert, a monostor apátja, hallván betörésöket, s látván, hogy fegyveres népe csak menekülésről gondoskodik, a szerzetesek izmosabbjait fölfegyverzé, s maga a csuklya alá pánczélt öltvén, nekik is azt parancsolá tenniök, mondván, eddig, az Istenben bízva, szellemmel küzdöttünk az ördög ellen, most ugyanazt kézzel is cselekedjük. Azonnal nagy sürgés kezdődik a kolostorban, lándzsákat, gerelyeket gyártanak, vastag posztóból és nemezből pánczélokat készítenek, parittyákat s fűzágakból paizsokat fonnak, nyársakat, dárdákat hegyeznek.“

„A szerzetesek közől nehányan a hírnek hitelt nem advân, a monostort odahagyni vonakodtak; majd azonban kiválasztanak egy alkalmas helyet, melyet maga az Isten látszott kijelölni védelmökre, (ez hihetőleg Meldegg) a Sitera-patak táján, melyet hajdan sz. Gál a sz. háromság tiszteletére nevezett el [1]), három egymásba szakadó ágáról. A szűk hegy-

---

[1]) Sitera=sint—tria unum.

orom árkokkal s földművekkel kastélylyá erősíttetik, s oda hordatnak fel nagy sietséggel a szükségletek. . . . A monostort környező helységből a vének s gyermekek Wazzirburgba (a Boden-tó tulpartján megerősített félszigeten fekvő Lindauba) küldetnek.“

„Ezután kémek küldetnek ki az ellenség mozgalmait szemmel tartani, bár még sokan nem hitték a magyarok jöttéről szárnyaló híreket. E miatt maga Engilbert apát is csaknem elkésett a legértékesebb tárgyakat a kastélyba szállíttatni. Igy maradt ott az ezüst-lemezzel borított szentségtartó-szekrény sz. Otmár kápolnájában. Az ellenség nem egy testben, hanem kisebb csapatokban járt, mert senki sem állott ellenök; csapatonként támadták meg, fosztották ki s gyujtották fel a városokat s falukat. (Majd meglátjuk, igazoltatik-e ezen állitás, későbbi eljárások által sz. Gál monostoránál.) Nem járván nagy tömegekben, könnyebben meglephették a vigyázatlanokat. Az erdőből százanként, vagy még kisebb számban rohantak elő; mindazáltal a füst nappal, a tüzöktől vereslő ég éjjel elárulá a csapatok hollétét.

„Vala pedig akkoron a mieink közt egy Heribald nevű hóbortos, együgyű szerzetes, kinek beszédei s tettei sokszor nevetség tárgyául szolgálának. Midőn ezt a kastélyba siető barátok egyike nagy ijedten futásra szóllitaná: „ám fusson, a ki akar, mondá ő, én ugyan nem futok, mert a klastrom gazdája az idén még nem adott bőrt, hogy magamnak sarut csináljak.“ Midőn pedig őt a végső perczben a többiek kényszeríteni akarnák, hogy velök menjen, ő ellentállva megesküdött, hogy mindaddig nem megyen, mig neki a sarubőr ki nem adatik. Igy tehát ő, a magyarokat félelem nélkül bevárva, . . . ott maradt, henyén fel s alá sétálgatván. Az ellenség végre félelmesen fölfegyverkezve megjelent; s minthogy minden szöget lyukat gondosan ki szokott kutatni, ugy látszék, semmi kor- vagy nembelinek nem fog kegyelmezni. De csak magát lelik ott félelem nélkül állva a klastrom közepén. Csodálják, mit akar, miért nem futott ő is el; de nem bántják, hanem, midőn a főbbek őt tolmácsaik által kikérdezvén, hobortosságát látnák, mindnyájan nevetésre fakadnak, s neki megkegyelmeznek. Sz. Gál oltárához nem is nyúlnak, mert már többször csalatkozva tapasztalták, hogy ilyenekben csontokon s hamun kivül semmi sincs. Kérdezik aztán a hobortos baráttól, hol van elrejtve a klastrom kincse. Ez tétova nélkül

elvezeti őket a kincstár rejtett ajtajához, melyet nyomban fel is törnek; de midőn ott megaranyozott gyertyatartók s villároknál egyebet nem találnak, melyeket a szerzetesek futni sietésök miatt hagytanak ott, a barátot pofoncsapással fenyegetik. Ketten közőlök felmennek a toronyba, s azt vélvén, hogy a hegyén lévő kakas, melyet a hely istenének neveztek, bizonyosan értékesebb érczből, aranyból van öntve, azt egyikök lefeszíteni ügyekezik; de midőn e végett erősebben nyujtózkodnék, a magasból a pitvarba zuhan és szörnyet hal. Ez alatt a másik, hogy az egyházat magának a hely istenének színe előtt meggyalázza, a templom keleti részének legfelsőbb ormára lépvén, onnan lecsunyítani szándékozik; de hanyat esvén, ő is összetöri magát. Miként Heribald később elbeszélte, mind a két hullát a templom pitvarában máglyára tették s megégették [1]). A lángok, melyeket mindnyájan vetélkedve élesztgetének, erősen csapkodtak a boltozatokhoz; de azért sz. Gál templomát, valamint sz. Magnusét sem birták *(mert nem akarták)* felgyujtani. Vala pedig a pinczében két borral teli hordó, melyek, mivel a gyors futás alkalmával senki sem mert ökröket befogni, ott maradtak. Ezeket, nem tudom, mi más szerencsének tulajdonítható mint hogy zsákmányos szekerciken ilyenekkel bővelkedtek, közőlök senki sem nyitá fel. Mert midőn egyikök baltájával egy abroncsot ketté vágott, Heribald, ki magát köztök már otthonosnak érzé, rákiált: „mit mívelsz jó ember, hát mi aztán mit igyunk, ha ti egyszer elmentetek?“ Megértvén ezt a tolmácstól a magyar, hahotára fakadt, s kéré társait is, ne bántanák eszelősük hordait. . .

„Ezután kémeket küldének mindenfelé, kik az erdőket és rejtekhelyeket megvizsgálnák, s nyugodtan bevárák azoknak tudósitásait. Végre . . . az udvaron s a mezőkön mindenfelé elszéledének, s lakmározni kezdenek. Némelyek sz. Otmár kápolnájának szentségtartójáról, melyet a sietve menekülők el nem vihettek, fejtik le az ezüst boritékot. Néhány főbbek a klastrom előtti mezőn telepedtek le, s bőségesen lakmároztak. Heribald velök, mint utóbb maga mondá, jobban ellakott, mint bármikor életében. És midőn amazok szokásuk szerint

[1]) Ebből látjuk, hogy őseink megégették halottjaikat, — ha csak ez kivételes szokásuk nem volt a hadjáratok alatt. Jellemző az is, hogy vetélkedve élesztgették a máglya tüzét.

zöld szénán telepedének le az étkezéshez, ő magának és egy fogoly-papnak széket vitt. Ők pedig, midőn a félnyers husdarabokat kések nélkül, egyedül fogaikkal szakgatva szét, felfalták volna, a csontokkal egymást pajzánkodva hagyigálták. A borból is, mely teli kupákban állt előttök, mindenki a mennyit akart, tetszése szerint ivott. Miután pedig az italtól neki hevűltek, mindnyájan iszonyuan kiabáltak isteneikhez, a papot és eszelősüket is kényszerítvén ugyanazt tenniök. A pap, ki nyelvöket jól érté, s ki épen ennek köszönhette életben maradását, velök együtt hatalmasan kiabált; miután pedig nyelvökön már elég bolond dolgokat mondott, a sz. keresztről, melynek feltaláltatása épen a következő napon (május 3-án) ünnepeltetett, szóló antiphonát : „sanctifica nos", könyezve kezdé énekelni. Vele tartott ebben Heribald is, bár elég rekedt hangon. A foglyok szokatlan énekét hallván, mindnyájan összecsoportozának, s csapongó jó kedvökben a főbbek előtt toborzani (tánczolni) és birkozni kezdének. Némelyek fegyverrel is vívtak, mutogatva jártasságukat a hadi mesterségben. A pap azt vélvén, hogy e közvigságban legalkalmasabb az idő szabadon bocsáttatásáért esedezni, miután a sz. kereszt segedelméért könyörgött, zokogva a főbbek lábaihoz borult. De ezek szilaj kedvökben füttyökkel s rémséges morgással adják tudtára katonáiknak akaratjokat. Azok tehát dühödve oda futnak, a szegény embert gyorsan megragadják, s előveszik késeiket, hogy tonsurájából azt a csúfságot csinálják mit teuton nyelven picchinnek neveznek, mielőtt fejét vennék [1]). De e közben a kastély felé fekvő erdőből hirtelen megriadnak a kürtök, s a kémek előfutva hírül hozzák, hogy közelökben fekszik egy várda, mely tele van fegyveresekkel. A papot és Heribaldot tehát a klastromba magokra hagyván, mindnyájan kisietnek, és szokásuk szerint, gyorsabban mint hinni lehetne, harczrendbe állanak. Megértvén pedig, hogy a kastély oly fekvésü, hogy azt megrohanni nem lehet, s csak egy hosszu, könnyen védhető ormon át, nagy veszélylyel lehetne azt megközelíteni; minélfogva őrei, ha eleségök van, azt feladni nem fognák : a monostort, mint melynek istene, Gál, a tüzön uralkodik, végre elhagyták; s

---

[1]) E fejvétel szándokát csak a krónikás fogja rájok, mint az egész jelenet mutatja, s a következés is bizonyitá, csak tréfát űztek a pappal jó kedvökben.

minthogy már sötét kezde lenni, a falu néhány házát, hogy lássanak, felgyujtván, a Konstancz felé vezető uton zaj és kürtszó nélkül, nagy csöndben eltávoztak. A kastélybeliek azt vélvén, hogy a monostor ég, miután távoztukról értesültek, rövidebb utakon utánok eredtek, s az őröket, kik a csapatot távolról követték, megtámadván, közőlök néhányat leöltek, egy megsebesültet pedig magokkal foglyul vittek. A többiek elfutván, kürtszóval intették a csapatot vigyázatra. Ezek tehát gyorsan a róna mezőre száguldottak, hogy ha szükség, harczrendbe álljanak. Utóbb szekereiket s egyéb poggyászukat köröskörül elhelyezvén, s az őröket felosztván, a fűre heveredve iddogáltak és aludtak. Korán reggel pedig a közel fekvő falukat befutván, a mit az elfutott nép ott hagyott, elrablák, s az épületeket utjokban felgyujták [1]).

„Az apát — mond befejezőleg a krónika — a klastromba visszatérvén, csodálkozva látá, hogy sem Heribaldnak baja, sem boros hordainak sérelme nem történt. Az elfogott sebes magyar utóbb megkeresztelkedvén, megházasodott s gyermekeket nemzett. A kastélyból visszatért szerzetesek tréfálva kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki sz. Gál oly számos vendégei? „Igen jól, felelé ez, higyétek, sohasem láttam klastromunkban vígabb embereket; ételt, italt bőségesen nyujtának; a mit én fösvény pinczemesterünktől hasztalan kérnék, hogy nekem szomjazónak italt adjon, ők azt önként bőséggel adának.“ — „Sőt még pofoncsapással is kényszeritének innod, midőn nem akartál,“ — veté utána a fogságból megszabadult pap. „Az ugyan nem tetszett, mondá erre Heribald, hogy oly féktelenek voltak; mert mondom nektek, sohasem láttam sz. Gál klastromában oly fegyelmetlen embereket, kik csak ugy mulattak, dévajkodtak a templomban és a klastromban, mintha mezőn voltak volna. Es midőn egy izben kezemmel inték nekik, hogy megemlékezvén

[1]) Ez is hihetőleg csak a krónikás ráfogása. Mig szemtanu vallomása nyomán irt, megkiméltetí velök a klastromot, templomot, helységet, s ebben csak néhány házat, hogy a sötétben lássanak, gyujtat fel általok az erdő szélén. De mihelyt őket szem elől veszti, rájok fogja, hogy minden utjokban eső épületet felgyujtanak. Nem azért teszszük ezen észrevételt, mintha védelmére akarnánk ebben kelni a rabló kalandjaik alatt kétségkivül elég kárt s kegyetlenséget elkövetett eleinknek; csak figyelmeztetni kivántuk az olvasót, hogy mi hitelt érdemelnek a jobbára nagyított kósza hírek s hagyományok után irt krónikák.

az Istenről, legalább a templomban lennének csöndesebbek, jól nyakszirten ütöttek; de tüstént megbánták, hogy ellenem igy vétettek, s borral kinálva, — mit közőletek senki sem tenne, tették jóvá hibájokat.“ Heribald annyira megkedvelte a magyarokat, hogy midőn viszzatértökről később némi hírek szárnyalának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná le őt a kastélyból, hova őt is felvitték volt, „kedves magyarjaihoz [1]).“

És nincs okunk kétségbe vonni, hogy mindenütt ily víg kedvcsapongással mulatoztak légyen a magyarok kalandjaik alatt, melyeket már szinte rendes időtöltésül tekintettek. Hol ellentállásra nem találtak, bizonyosan másutt is szintugy nem kegyetlenkedtek, mint sz. Gallenben nem; s megelégedvén azzal, ha mi értékesebb martalékot szereztek, a czéltalan rombolásban nem igen találták kedvöket; ugyhogy mit a krónikák, nagyított hírek után, tűzzel vassal elkövetett pusztításaikról általános rövid kifejezésekben följegyeztek, tán legtöbb esetben hasonló volt ahhoz, mit a sz. gáli monostorban cselekedtek. És ezt annál bizonyosabbnak tarthatjuk, minthogy másutt e sz. gáli kalandjokról is a legvalótlanabb tudósitásokat olvassuk. „Ezen tartományt is, — mondja az egyik [2]) — a Boden-tó mellett, körül fogta a barbár nép, és megszámlálhatatlanokat leöldösött, és a helységeket környöskörül mind leégette.“ — „Már akkoron nemcsak híre futott a magyarok jöttének — mondja egy másik, későbbi sz. gáli barát [3]) — hanem dühök a klastromot is mindenfelől körülfogta. Majd az egész had zsákmánylásra oszlik széjjel, s telhetetlen kincsszomjjal üríti ki a kincstárt; a templomokban máglyák rakatnak, az oltárok felgyujtatnak, s a szentek ereklyéi tűzbe vettetnek, de melyek a lángokon győzedelmeskednek [4]). Leromboltatnak az épületek, mások a lángok martalékai lesznek. Ily pusztítási dühhel mentek sz. Magnus templomába is, és azt, máglyákat rakva akarták felgyujtani.“ De elég, hogy lássuk, mennyire eltérnek e képzelet-szülte elbeszélések, a szemtanúk tudósitásaitól.

---

[1]) Ekkhardi IV. Casus St. Galli, Pertz : Script. II, 104. köv.

[2]) Acta Sanctor. Mens. Maji Tom. I, máj. 2-ka alatt. Codex Ms. St. Galli, Goldastnál.

[3]) U. o.

[4]) Heribald szemtanú szerint láttuk, hogy az oltárokhoz nem is nyúltak, tapasztalásból tudván, hogy azokban mi zsákmányra sem tehetnek szert.

A kalandorok sz. Gallenből távozván, Konstancz alá száguldának s a várost ostromolni kezdték, mialatt a külváros le is égett. De látván, hogy az erős falaknak mitsem árthatnak, a várost odahagyták, s Alsatiát és Galliát befutván, Alemannián keresztül tértek vissza hazájokba. Némely évkönyvek [1]) a következő évben ujra pusztíttatják általok a nevezett tartományokat; de ezek tévednek az évben, mert miután a Szászországban járt másik had vezérei Henrik királylyal 925-ben kilencz évre békét kötöttek, a magyarok megelégedve az évi adóval, és szavokat, mint szokták, híven beváltva, az egész kilencz év alatt nem háborgatták Németországot. Sőt egy kiránduláson kivül 927-ben Bolgárországba, melyet azonban minden részletek nélkül említ egy görög iró [2]), más országokba intézett hadjáratokról sem tudósítanak ez időről az évkönyvek.

Mig a magyarok ezen éveket hazájokban nyugalmasan tölték, Henrik király ügyesen felhasználta a béke idejét a birodalom hadi hatalmának nevelésére. Nagy buzgalommal épített várakat, öveztette falakkal a mezővárosokat, melyekben a netalán ismétlendő becsapások alatt a nép védelemre találjon; hadi népét a fegyverfogatásban, s hadi mozdulatokban szorgalmasan gyakoroltatá, és, mi főleg említendő, nagy számu lovas sereget alakított, miben eddig a nyugoti népek hiányt szenvedtek [3]).

Miután az igy begyakorlott hadsereg a daleminczi s más szláv törzsek ellen győzedelmesen viselt háborúkban tüzhöz szokott, önmagában bízni tanult : Henrik király megérkezettnek látta az időt, midőn már a győzedelem reményével szállhat szembe a magyar hadakkal. Az adót tehát 933-ban megszűnt fizetni, s azt, midőn érette Zsolt fejedelem követeket küldött, egyenesen megtagadta.

A magyarok ezért boszut akarván állni, 934-ben háborúra készültek. Mielőtt azonban Németországba megindulnának, Görögországba kivántak tenni hadjáratot, hogy azt, mivel a béke ott is letelt volt, ujabban adófizetésre kényszerítsék. Tavasz nyiltával tehát Thraciara rontván, aprilban

[1]) Cont. Reg. Pertz : I, 615. Herimann. Aug. U. o. V, 113.
[2]) Cont. Theophanis. Parisi kiad. 255.
[3]) Annalista Saxo Pertz: Script. VI, 596; s a kiből jobbára merít, Vidukind. U. o. III, 434.

már Konstantinápoly körül száguldozának. Romanus Lacapenus császár ellentállásra felkészülve nem lévén, Theophanes patriciust küldé követül hozzájok; ki aztán őket az adó megujitásának igéretével nemcsak békére, hanem a foglyok szabadon bocsátására is könnyen reábirta [1]).

Görögországból hazatérvén, Henrik királylyal is hasonló módon kivántak elbánni. De régi szerencséjök itt hűtlen lett irántok. Még az év nyarán egy nagy sereggel Thüringenbe törtek, hol két részre oszolván, egy rész nyugot felől, hol kevesebb vár létezett, a másik délkelet felől támadta meg Szászországot. E megoszlás veszedelmére lőn a magyaroknak. A nyugot felé kalandozó had, midőn apróbb csapatokban zsákmánylaná a tartományt, hol most is oly kevés ellentállásra vélt találni mint hajdan, a thüringeni grófoktól meglepetvén, megveretett. A másik hadosztály értesülvén, hogy Henrik nővére, a thüringeni Vido neje, roppant kincseivel Merseburgba zárkozott, e város ostromához fogott. S már kevésbe is mult, hogy azt be nem vette, midőn Henrik a város alatt termett jól felkészült hadaival, s azon helyen, mely Riede nevet viselt, tábort ütött. Erről s a nyugoti csapatok vereségéről egyszerre érkezett a hír a magyarok táborába. Felhagyván tehát az ostrommal, másnapra ütközetre készülének, s hogy a szerte kalandozó csapatokat összegyűjtsék, nagy tüzeket rakva adának jelt. Henrik másnap reggel támadásra vezérlé seregeit. Régóta betanította volt katonáit, miként kelljen a magyarokkal megütközniök. Egyebek közt jól tudván, hogy ezek nyilaikkal a távolból szoktak legtöbbet ártani az ellenségnek, a kézviadalt pedig nem szeretik, s e miatt arra törekednek, hogy harczrendjeikhez igen közel ne is jusson az ellenség : meghagyta katonáinak, hogy ütközetre menendők, harczsoraikban szorosan együtt maradjanak, s egyik a masikat lovának sebessége, vagy saját harczvágya miatt meg ne előzze; s ekként magukat pajzsaikkal az első nyilzápor ellen fedve, közeledjenek feléjök; midőn pedig látják, hogy az ellenség nyilait először ellőtte, sebes vágtatva rohanjanak reá, s kényszerítsék őt kézviadalra, mielőtt nyilait másodszor ellőhetné. A németek pontosan teljesítették a vett parancsot, s az első nyilzápor után *Kyrie* szót kiabálva, nagy

---

[1]) Cont. Theophanis. Párisi kiad. 262. Cedrenus 629. Orosz irók e hadjáratot 933. teszik. Ld. Pray. Diss. X. in Annal. vet. I. 239.

sebességgel csaptak a magyarokra, kik viszont *hajrá-t* (hui-hui-t mondanak a külföldiek) hangoztatva fogadták az ellenséget. Az ütközet azonban nem tartott sokáig. A magyarok meglepetve az ellenségnek nem kevésbbé nagyszámu lovasságától, mint eddigelé szokatlan, uj harczmodorától, hihetőleg, hogy ellene a távolból nyilaikat ismét használhassák, lovaikat gyorsan megfordíták. Ilyféle színlett futamlásnak elébb, midőn jobbára gyalog ellenséggel harczoltanak, mindig jó sikerét tapasztalták; de most csalatkoztak : a német lovasság a futamlóknak is nyomában maradt. Tervökben ekként megzavartatván, s a kézviadalra a pánczélos német lovassággal nem nagy kedvet érezvén, ujra sarkantyu közé fogták lovaikat. A németek egészen az Elbéig űzték a futamlókat, kik egyébiránt holtakban is, foglyokban is csak kevés embert vesztettek [1]). Táboruk azonban a győztes Henrik martalékává lett, ki aztán a számos német foglyot megszabadítván, a csatamezőn térdre esve adott hálát az Istennek az első jelentékenyebb győzedelemért, melyet a németek az oly sokáig győzhetetlennek tartott ellenségen kivívtak [2]).

Mig Henrik király élt, nem is háborgatták eleink Németországot. De mihelyt halálának hírét vették, azonnal ismét fölébredt bennök a kalandvágy. Henrik után nem sokára meghalt régi szövetségesök, Arnulf bajor herczeg is; és igy sem félelem, sem barátság nem gátlá többé őket e vágyuk kielégitésében. 937-ben tehát egy sereg utra kelt, s megkezdé azon bámulatos rablókalandot, melynél sem távolság, sem idő tekintetében hosszabbat eddigelé még nem tettek a szilaj lovagok. Keresztül haladván Bajororszägon, bejárták Alemanniát s az egész keleti Frankországot, azután a Rajnán, Wormsnál átkelvén, az Oceanig száguldoztak, pusztítva, zsákmányt gyűjtve mindenütt [3]). Éjenként — mond az évkönyv — a tüzeiktől vereslő ég jelölte utjok irányát. Itt is leginkább a gazdag monostorok és templomok vonták őket

---

[1]) „Videntes exercitum armatum fugerunt, ut peracto milliario, vix pauci coederentur vel caperentur.“ — mond az egykoru, s erre nézve minden más forrásnál hitelesebb szász Vidukind.

[2]) Vidukind, Pertz : III, 434. köv. Liutprand Antapod. U. o. 293. köv. A többi évkönyv mind csak röviden említi. Igy Annal. Corbeiens. U. o. 4. Einsiedlens. U. o. 141. Contin. Regin. U. o. I, 617. Ann. Quedl. U. o. III, 56 stb.

[3]) Herimann. Augiens. U. o. V, 113. Sigebert. Gemblacens. U. o. VI, 348. Amaz 937, emez 938 évhez.

maguk felé, ezekben találván legtöbb martalékot. Egy csapat sz. Vazul (S. Basoli) monostorát látogatta meg, de a szerzetesek jöttökről eleve értesűlve lévén, értékesebb vagyonukkal a legközelebb fekvő kulcsos városba futottak. A tágas lakot üresen találván, benne ütötték fel tanyájokat a kalandorok; innen száguldozták be az egész környéket.

A krónikák számos csodákat regélnek, melyekre a magyarok e kalandja nyujtott alkalmat. Több templomot föl akartak volna gyujtani; de minden erőködésök sükeretlen maradt. Azt hitte ugyanis az együgyű nép, hogy miután kalandozásaikban néhány templomot s házat akár történetesen, akár szándékosan felgyujtottak, mind azon templomok s monostorok és városok, melyeket föl nem égettek, csak azért maradtak épségben, mivel azokat felgyujtani nem birták: föl sem tehetvén rólok, hogy valamit szándékosan hagytak volna épségben. Nem sokára, miután az említett monostorban ütötték fel táborukat, egyikök a sz. Márton oltárára akart fölkapaszkodni, hogy azt valamely ékszerétől megfossza. De alig tette kezét az oltárra, tenyere a márványnyal összeforrott; miszerint aztán őt csak ugy szabadíthatták meg társai, hogy a követ tenyere körül kivésték; a kődarab azonban ekkor sem akart elválni tenyerétől, s rajta maradt, mignem egész keze elszáradt. A fogoly papok közől is többen csodásan szabadultak meg. Egyiknek mennyei jelenés oldá meg — mint hajdan sz. Péternek — bilincseit, és vezette ki őt a börtönből. Másiknak, kit verseny-nyilazásuk czéljául kötöttek ki, testéről a nyilak, mint a márványról pattantak le a nélkül, hogy azt csak meg is karczolták volna [1]).

Bekalandozván Francziaországot, hol a fejedelmek viszálkodásai miatt semmi ellentállásra nem találtak [2]). Kis-Burgundián keresztül, kincsekkel rakodva, Olaszországba mentek. Itt még gazdagabb martalék várta őket Capuában, Liburiában, Beneventben. Egyebek közt tizenkét napig időztek a Monte-cassinoi klastrom közelében, s annak több emberét tették foglyaikká. A monostor krónikája hosszu sorban számlálja elő az arany- s ezüst-szereket, posztó- és selyemruhaféléket, melyekkel a monostor a foglyokat kiváltotta.

---

[1]) Flodoardi Annal. U. o. III, 384. és ugyanannak : Histor. Rem. Lib. II, Cap. 3.

[2]) Richeri Histor. U. o. III, 589.

Kaland- és zsákmányvágyuk egyaránt ki lévén elégítve, a marsok földén harmadévben tértek vissza hazafelé. Utjokban mindazáltal a vigyázatlanul szerte kalandozók közől többeket megölt a hegyek szorosainál lesben álló olasz nép, mely nagy zsákmányuk hírét hallván, ezt tőlök elragadni ügyekezett [1]).

Mialatt e sereg a nyugati s déli országokban zsákmánylott, egy másik értesűlvén, hogy Henrik utóda, Otto király több herczeggel súlyos viszályba bonyolódott, 938-ban „hogy az uj király haderejét próbakőre tegye" északnyugotra csapott be; s megjárván Thüringent, Szászországban is zsákmánylani kezdett. Értesűlvén, hogy Otto király az öcscse, Henrik herczeg, ellen fellázadt urak megbüntetése végett Bajorországban van hadaival, a Bode folyam partján tábort ütvén, egyes, apróbb csapatokban barangoltak az országban. De Szászországban, melynek népét Henrik a hadakozásra oly jól betanította volt, már megtört a magyar fegyverek varázsa. Egy csapatot, mely a sok eső és rosz utak miatt fáradtan érkezett Stadierburg tájára, a neki bátorodott polgárok megszalasztottak. A futamlókat azután a mindenfelé feltámadt lakosság nagyobb részben leöldöste. Egy más csapatot egy hűtlen szláv kalauz Thirmining — a mai Drömling — erdő táján mocsáros helyekre vezetett, hol miután a süppedező vidékről könnyedén el nem futhattak, a mindenfelől reájok rohant fegyveresekkel harczolva, nagy részben elhulltak; maga vezérök is elfogatott, de utóbb tetemes összegen kiváltatott. A többiek a Bode melletti táborukban e szerencsétlenségekről értesűlvén, s hirét vévén annak is, hogy a Bajorországban győztes Otto király nagy napi utakban siet haza ellenök, táborukat fölszedvén, hazatakarodtak. Az utóhadat Otto mégis utólérte, s egészen Mettis városáig üldöztette [2]).

De a szenvedett veszteségek, bár a hadinépet tetemesen fogyasztották, még sem szegték kedvét más törzseknek ujabb kalandoktól. Csak a tért változtatták, hol zsákmánylásaikat folytassák. 940-ben, már april havában Olaszország-

---

[1]) Chron. Comit. Capuae 939. évhez. U. o. III, 209. Névtelen jegyző 56. fejezet. — Leo Ostiens. Chron. Monte-Casino. Cap. 55. Pertz : VII.

[2]) Vidukind. i. h. 442. l. Annal. Hildesheim. Quedlinburg. stb. U. o. 56 Annal. S. Maximini Trevirens. U. o. II, 213. s több mások.

ban száguldoztak [1]). Két évvel később ismét Lombardiában találjuk őket. Hugo király, hogy országát pusztításaiktól megmentse, vezéreikkel alkudozásba ereszkedett. A szerződés szerint Hugo tiz véka ezüst-pénzt adott a békeért, melynek megtartásáról őt a magyarok kezésekkel is biztosították. Mivel azonban kalandvágyuk még nem nyert kielégítést, kalauzt kértek a királytól, ki őket Spanyolországba vezetné. Itt, hol magyar csapatok még soha sem jártak, az arábok gazdag, mívelt tartománya ingerlé fel a kalandorok rablásvágyát; miért is Cordova felé vezettették magukat. Miután Gallián keresztül hatottak, utjok egy viztelen köves sivatagon — minő Spanyolországban több találtatik — huzódott keresztül. Két napig csak tűrték az ut fáradalmait; de harmadnapon elfogyott türelmök, s annyira felbőszültek kalauzok ellen, kiről azt hivék, hogy magokat és lovaikait szomjan akarja elveszteni, hogy őt agyonverték, s a kietlen földről gyorsan hazatértek [2]).

Sokkal mostohább sors érte őket 944-ben Bajorországban, hol, mivel 913 óta semmi szerencsétlenséget nem szenvedtek, kevés óvatossággal barangoltak szerteszéjjel. Berthold herczeg ezalatt egy erős hadat gyűjtött bajorok s karanthánokból, s őket aug. 11-én Welsnél, a Traun folyam közelében megtámadván, oly vereséggel űzte ki az országból, minőt, mond a krónika, még sohasem szenvedtek Németországban [3]).

E veszteségért ez időtájban Görögországban szereztek magoknak kárpótlást. Hogy ezt annyi évek óta nem háborgatták, az okozta, mivel a görög császár, miként fentebb elbeszéltük, 934-ben pénzen vásárlott tőlök békét, s évi adóval tartá őket távol birodalmától. — Most azonban, vagy mivel a béke ideje letelt, vagy mivel németországi veszteségeik által őket annyira meggyöngülteknek tartotta a byzanczi kormány, hogy az adót szintén megtagadhatni vélé : a magyarok ujabban betörtek Thraciába. De alig értesült erről a görög császár, sietett őket követei által ismét megengesztelni, s évi adófizetés igéretével a békét ujabb öt évre megkötni. A görög politica

[1]) Lupus Protospat. Pertz : Script. V, 53.
[2]) Liutprand U. o. III, 332.
[3]) Contin. Regin. U. o. I, 619. Az Annal. Sangallens (U. o. I, 78) és Herimann. Augiens. (U. o. V, 114.) e hadjáratot 943-ra teszik.

e béke ideje alatt egy titkos terven munkálódott, mely, bár teljesen nem sikerült, még sem maradt hatás nélkül a magyarok erkölcsi s vallási állapotának átalakítására. A görög kormány a béke biztosítása végett azt kivánta, hogy egy előkelő magyar vezér menjen tuszul a byzanczi udvarba. A magyarok ráálltak, s Bulcs vajda, hihetőleg nagy kisérettel, mely méltóságát megillette, ment Byzanczba. A görög udvarnak ebben nem más volt a terve, mint hogy ezen, egymást időnként felváltandó magyar urakat a keresztény vallásra édesgesse, s általok a népben is utat nyisson a kereszténység fölvételének. Ez volt oka, hogy a görög udvar mind Bulcsot, mind Gyula vajdát, ki őt néhány évvel később — hihetőleg az öt év mulva letelt béke megujitásakor — felváltotta, nemcsak kincsekkel halmozta el, hanem patriciusi méltóságra is emelte. A dolgot valóban is annyira vitte a görög udvar, hogy mind a két vajda fölvette a kereszténységet. Bulcs ugyan, miután hazatért, nem sokat gondolt az uj vallással; Gyula mindazáltal hazatérvén, egy Hyerotheus nevű szerzetest hozott magával, s nemcsak maga hű maradt uj vallásához, hanem családját is megkereszteltette. Gyula leánya: Sarolta, utóbb Géza fejedelem hitvesévé lett, s férjénél is elkészítette az utat a kereszténység fölvételére [1]).

Miután a kalandorok előtt a béke Görögországot elzárta, Németországba pedig a szenvedett veszteségek után betörni nem igen vágytak: a nemzet több évig nyugalomban töltötte idejét. S ezt nemcsak a vett csapások s a harczfiaknak azok alatt történt tetemes megfogyása, hanem Otto király ellenséges szándokai is egyaránt javasolták. Ugy látszék, a német király, miután országában békének örvendhetett, megboszulni kivánja Németország hosszu szenvedéseit, s a magyarokat saját földjükön szándékozik fölkeresni. Zsolt e miatt az ország nyugoti határszéleinek megerősitéséről komolyan kezdett gondoskodni. Vas megyében ugyanis, hol a még Árpáddal bejött magyar faju oroszok telepedtek volt meg, általok egy várat építtetett, mely Kőszeg nevet nyert. Kissé feljebb, a Fertő tava táján, a nem rég bevándorlott harczias besnyőket telepítette meg, „nehogy — u. m. emlékünk [2]) — a szenvedett csapások miatt dühös németek Magyarország határain

[1]) Cedrenus. l. 636. Parisi kiad.
[2]) Névtelen jegyző 57. Endlicher. l. 53.

áttörjenek." Észak felé, a szlávok szomszédságában, a Morva folyamot tüzte ki határul, oly feltétel alatt engedvén át az azontúl elébb magyar birtokban lévő földet a csehek vezérének, hogy azért neki s utódainak évi adót fizessen.

Zsolt, bár még férfiu korának javát élte, belefáradván kalandjaiba, még a kormány gondjaitól is ment nyugalomban kivánta tölteni hátralévő napjait; miért is 947-ben fiára, Taksonyra ruházta át ősi szokás szerint a fejedelmi hatalmat, egyszersmind feleséget is adván neki a kunok nemzetségéből. Zsolt csak három évig élte túl e lemondását a hatalomról.

III.

Taksony fejedelem.

Taksonynak, ki 931-ben Marót bihari fejedelem leányától született, hagyományaink szerint, szép nagy szemei, fekete haja, mely dús növésű volt mint az oroszlán sörénye [1]), harczias tekintetet adott. Tizenhét éves korában vévén át atyjától a fejedelmi hatalmat, elődei példája szerint hadi kalandok által vágyott magának hirnevet szerezni, s évenként hol egy, hol más tartományban találjuk barangoló, zsákmányló hadait. Uralkodásának mindjárt kezdetén, Lombardiára csapott seregeivel, mert a béke, melyet Hugo király e tartomány számára 943-ban tiz véka ezüstön vásárlott, már az elmult évben, 946-ban letelt. Hugo halálával II. Berengár, Hugo utóda, ennek példája szerint szintén tiz véka ezüsttel sietett megváltani tartományát, mert ez jó alkalom volt, egyszersmind magát is mèggazdagítani a nép verejtékéből. A krónikás ugyanis megjegyzi, hogy a sarczot nem a magáéból adta, hanem az egyháztól és a szegény néptől zsarolta ki, minden fejre, még a csecsemő gyermekére is egy pénzt vetvén. Azután még a magyarokat is rászedte, az ezüst közé rezet kevertetvén, néhány vékából tizet csinált; a többi ezüstöt magának tartván meg [2]).

A németek ellen azonban Taksonynak sem kedvezett a hadi szerencse. 948-ban s két év mulva ismét érzékeny csa-

---

[1]) U. o. 55. fej.

[2]) Liutprand Antapod. Pertz. III, 332. Lupus Protosp. U. o. V, 53. Szerinte Olaszországban lehatottak egészen Otrantóig. Sigebert. Gemblac. U. o. VI, 348. e hadjáratot 949. évre helyezi.

pást szenvedett Bajorországban, mint némely évkönyvek pár szóval tudósítanak [1]). Ez utóbbi alkalommal Henrik, az uj bajor herczeg, még a határokon is átcsapott, s a magyar föld egy részét pusztítván, néhány főbbek nejeit s gyermekeit foglyokul vitte magával.

E vereség, ugy látszik, meghűtötte Taksony ifju tüzét, s pár évig hon maradt, mignem az atyja, Otto király ellen föllázadt Liudolf herczeg őt 954-ben maga be nem hívta Németországba [2]). Otto erről értesülvén, azonnal megindult ellenök; de a magyaroknak, kiket e hadjáratban Bulcs vajda vezérlett, nem volt kedvök vele megütközni, s miután Liudolf herczegtől nagy összeg pénzt, és kalauzokat nyertek, a Rajna felé vették utjokat. Wormsban Konrad herczeg, Liudolfnak sógora, s e lázadásban társa, virágvasárnap mart. 19-én vendégelte meg a kalandorokat, és segedelmöket nagy öszszeg aranyon s ezüstön megvásárolván, a maga ellenségeire vezette őket. Utóbb Francziaországba csaptak át, s april második hetében már Cambray alatt táboroztak. A város püspöke, Fulbert, már elébb megerősítette volt a várost, minél fogva a roham, melyet ellene intéztek, nem sikerült. Látván, erőködésök hasztalanságát, az ostrommal felhagytak, s a várostól nem messze terülő síkságon egy folyó mellett ütöttek tábort .Történt pedig, hogy a városbeliek, kik a külvárosban barangoló magyarok ellen lesben álltak, Bulcs vezér unokáját, kinek nevét azonban a krónikás elfeledte, midőn néhányad magával a város körül lovagolna, megtámadták s agyonverték, s fejét egy lándzsán a falakra tüzték. Bulcs erről értesülvén, szörnyű haragra gyúlad, és hadát rögtön fegyverbe szólítván, a várost ismét megtámadja. A harcz hosszan tartott; de ostromgépek hijában a magas falaknak mitsem árthattak. A sükeretlen erőködésbe elfáradván, végre beizennek a városba, s igérik, hogy nemcsak elvonulnak a vidékről, hanem az itt szedett zsákmányt és foglyokat is visszaeresztik, ha nekik a meggyilkolt fejét visszaadják. A várbeliek azonban ezt cselnek tartván, az ajánlatot nem fogadták el. A tagadó válasz által még inkább fölingerlett magyarok most tüzes nyilakat kezdének egy a falakhoz közel fekvő templomra

---

[1]) Annales Quedlinburgens. 950 évhez. Pertz : III, 58. — Annal. Ortemburani U. o. V, 4.

[2]) Contin. Regin. Pertz : I, 623.

lődözni s azt nem sokára fel is gyujtották. De midőn látnák, hogy a tűz a benlevők által mindjárt eloltatott, a külváros egy részének felpörkölésében töltötték boszujokat. Némelyek Sz. Gaukerig templomát is fel akarták égetni; de a kanonokok által megkérleltetvén, távozni kezdének. Ekkor történt, hogy egy pap a toronyból nyilat lőtt közéjök. E miatt megharagudván, visszatérnek, a templomot feldulják s porráégetik, a benlevőket felkonczolják [1]. Boszujokat ekként kielégitvén, a vidékről eltávoztak, s miután még Francziaország déli részeit is bejárták, Olaszországon keresztül tértek vissza hazájokba [2].

A dus zsákmány, melyet e hadjárat eredményezett, a következő 955-dik évben ujra hivatlanul is becsalta eleinket Németországba. Számosabban, mint valaha — százezerre számitják őket, bizonyosan nagyítva, a sz. gáli évkönyvek, — özönlék el Bulcs Botond és Lél vezérek alatt Bajorországot; s itt két táborra szakadván, egyik Bulcs és Lél alatt Ágostát fogta ostrom alá, a másikat Botond a Majna felé vezette zsákmánylásra. De ekkoron Otto király már kibékült volt fiával Liudolffal s vejével Konrád herczeggel; többi ellenségeit pedig legyőzvén, a békét helyreállitotta birodalmában. Otto csak az imént tért vissza a bajor földről Szászországba, midőn testvére, Henrik herczeg őt a magyarok betöréséről értesitette. E hír annál váratlanabbul érte a királyt, minthogy csak kevés nap előtt járt nála egy magyar követség, mely semmi ellenséges szándokot nem látszék elárulni [3]. Mindazáltal vévén öcscsének tudósitását, és hadait összeszedvén, nyomban viszszaindula Bajorországba. A magyar hadaktól a mult években szenvedett csapások, s a nem rég megkötött béke most összetartókká tette a német fejedelmeket. A svábok Burghard herczeg alatt nagy számmal gyültek a táborba. Oda érkezett a királylyal nem rég megbékült Konrád herczeg is nagy számu frank lovas hadával, mi az egész német táborban nagy lelkesedést ébresztett. A németek bőjttel, imádsággal készültek az ütközetre. Különösen Konrád herczeg, mint mondják,

---

[1]) Widukind Pertznél III, 455. Heriman. Aug. U. o. V, 114. Gesta Episcop. Camerac. Lib. I. C. 75. U. o. VII, 428.

[2]) Widukind és Heriman. Aug. i. h. Sigebert. Gemblac. hibásan 955 évhez U. o. VI, 349.

[3]) Widukind Pertznél III, 457.

azért imádkozott, engedné isten, azon bünének bocsánatáért, hogy a magyarokat elébb hazájára hozta, most magyar fegyver által lelnie halálát [1]). A magyar sereg, mely eddigelé az Udalrik püspök által vitézül védett Ágostát ostromlá, s abban egyebek közt Sz. Afra egyházát is felgyujtotta, értesülvén, hogy a német had a várostól nem messze szállott táborba, az ostrommal felhagyván, ütközetre készült. Bulcs seregének egy részét a beállott éjjel a Lech folyamon átküldötte, hogy mig maga és Lél szemben, amaz hátulról támadná meg az ellenséget.

Alig hajnallott augusztus 10-kén, midőn Otto király nyolcz dandárban megindítá — s nehogy a szemközt álló magyar sereg nyilaitól sokat szenvedjenek, csalitos, cserjés földön vezette — hadait a magyarokra, nem kételkedvén, hogy vett tudósitásai szerint velök rövid időn szemben találkozik. De másként történt, mint a német vezérek gyanították. Mert mig seregök óvatosan halad előre s minden pillanatban várja a magyar had feltüntét, ennek a mult éjjel kiküldött része a tábor hátába került, s az utósó dandárt, melyet csehek képezének, véletlenül megrohanja, szétveri s az őrizetére bizott egész poggyászt elfoglalja. Ezután nyomban a hetedik és utóbb a hatodik dandárt támadja meg, s bennök sokakat leölvén, azokat is megfutamítja. Midőn Otto király ennek hirét veszi, egyszersmind, de még jó távolban, feltünni látja maga előtt a magyarok derékhadát is. Konrád herczeget tehát a 4-dik dandárral rögtön kiküldi, hogy magához vévén az ötödik dandárt is, állitaná meg a sereg hátában megfutott dandárokat, s ha lehet, üzné vissza az ott már győztes magyarokat; maga addig megállapodván, csöndesen várá be a magyarok közeledő táborát. Konrád herczeg gyorsan megfelelt a megbizásnak. A prédára esett magyar hadosztályt vértes lovasságával megrohanja, foglyait s martalékát jobbára elveszi, magát futamlásra kényszeríti, s még mielőtt a derék hadak megütköztek, győztesen tér vissza a királyhoz.

Otto ekkoron lelkesítő szavakat intézett az eddigi jó süker által különben is felvillanyozott hadaihoz, s megragadván paizsát s a szent lándzsát, az időközben teljesen kifejlett magyar derékhadat egész erejével megrohanja. És most egy

---

[1]) Sigebert. Gemblacens. U. o. VI, 349. de hibásan a 957-dik évhez.

véres harcz fejlődik ki a mind két részről nagy harczvágygyal összecsapott ellenséges hadak között. A támadást és védelmet mind a két fél jó ideig egyenlő tüzzel és makacssággal folytatja; mind a két részen százanként hullanak a harczsorokban. Ekkor érkeznek vissza a magyar táborba némely csapatok azok közől, melyek az ellenség megkerülésére kiküldettek, s Konrád által megverettek. A magyar vezérek ebből meglepetve látják, hogy a támadással elkéstek. A szerencsétlenség híre hamar elterjed a seregben s köz lehangoltságot idéz elő, minek következtében mig egy részök a németekkel már heves kézviadalba ereszkedett, a többség hátat fordít, s részint a közel fekvő helységekbe, részint a Lech folyam felé futamodik. De ezeket is, amazokat is egyaránt veszély várja: amazok a helységekben körülfogatnak s lovaik fáradtsága miatt meg nem futhatván, harczolva hullanak el, vagy a felgyujtott házak lángtengerében vesznek el; emezek a folyamon átuszván, hasztalan ügyekeznek annak tulpartjára felkapaszkodni: a part mindenütt meredek, s a feltörekvő fáradt lovak visszabuknak, s uraikkal együtt a hullámokban találják halálukat. Bulcs — kit a német évkönyv [1]) Pulszinak nevez — Léllel s még egy más vezérrel és számos közvitézzel együtt fogságba került. A foglyok egy része a helyszinén különféleképen leöletett. Többeket Eberhard, a bajor had vezére, Ebersperg várába vitt. Ott elszedé tőlök az arany lánczokat, melyek nyakaikon s a többi arany s ezüst ékszereket, melyek ruházatok alján függének. Egy részöket ezután elevenen temetteté el egy nagy árokban, a többit különféle módon kínoztatva ölette meg. A három fogoly vezér Otto parancsára Regensburgban felakasztatott.

De a németek sem nyerték olcsón a nagy győzedelmet, melyhez kevés hasonlót említhetnek évkönyveik. Konrád herczeg, midőn a nap s ütközet hevében, hogy fris léget szíjon, sisakját leoldá, egy magyar nyil torkába furódott, s óhajtása szerint halva rogyott le a csatamezőn. Vele együtt estek el az augsburgi püspök testvére, Dietpold gróf, s huga-fia Reginbald gróf, két Kyburg s több más grófok és vitézek. Otto király nagy magasztalás tárgya lett népénél, mert „kétszáz

---

[1]) Annal. Sangallens. Pertznél I, 79.

év óta egy királyuk sem nyert ily nagy győzedelmet", u. m. a krónika [1]).

A nemzeti hagyományok szerint a megvert magyar hadból, melynek romjait az utja közben mindenütt föltámadt földnépe is egyre fogyasztotta, csak heten érkeznek vala vissza hazájokba, kiket aztán a büszke nemzet, hogy ők is inkább nem választották a hősi halált a gyáva megfutásnál, *gyászmagyaroknak, magyarkáknak* gúnyolt s nevezett el, és javaiktól megfosztva, szolgaságra kárhoztatott. A közvélemény e kemény itélete még utódaikra is kiterjedt: gyermekeik, unokáik megvetett koldusokként bolyongtak a házában, mignem őket Sz. István király az esztergami Sz. Lázár klastromának adományozta, mely időtől fogva Sz. Lázár szegényeinek neveztettek [2]).

Botond, a másik had vezére, hirét vévén társai veszedelmének s a kegyetlenségnek, melylyel a németek magyar foglyaikat halálra kinozták, minden német foglyait szinte leölette, és miután a győzedelmétől elbizakodva hazatérő német had szerte barangoló csapataitól a magyarok augsburgi táborában szerzett zsákmányuk nagy részét elszedte, hadát szerencsésen visszavezette hazájába [3]).

A német irók, azoknak kivált egy ujabb iskolája, büszkén szokta emlegetni a Lech-parti ütközetet, mint a német szellemi, erkölcsi fensőbbség eredményét; és valaminta németek eddig szenvedett vereségeinek okait egyedül a birodalom fe-

---

[1]) Fő forrás ezen nevezetes ütközetre az egykoru Widukind : Res gest. Saxon. Pertznél III, 457. kövv. Említi azonban rövidebben majd minden más évkönyv is Pertz gyüjteményében. Thietmár krónikája (Pertznél III, 746) és Annalista Saxo (U. o. VI, 612) ugy irják le az ütközetet, mintha Konrád herczegnek az utóhadat megtámadt magyar csapatok felett nyert győzedelme aug. 9-kén, a főütközetet megelőző napon történt, s igy két nap egymás után folyt volna a harcz; mit azonban Widukind tanulmányozása hibának mutat.

[2]) Chron. Budense 1838-ki Podhradczky-féle kiad. l. 45.

[3]) A sangalleni évkönyvek (Pertznél I, 79) mondják ugyan : „et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, exstincto exercitu eius", — de mig egy részről ezen tudósitás bizonyossá teszi, hogy mind Bulcs mind Lél elfogatott; más részről kétségtelennek tarthatjuk, honi kutfőink szerint azt is, hogy a másik had vezére Botond vala, s nem az ő hada, mely szerencsésen haza érkezett, s nagyobb is volt mintsem hogy a cseheknek megfelelni képes ne lett volna, hanem az augsburgi ütközetből megfutott kisebb csapatok ölettek le a lesben álló cseh herczegtől.

jedelmeinek viszályaiban keresik: ugy az augsburgi ütközetről szóló elbeszéléseikben jobbára ilyféle következtetésekkel állnak elő: ime, mihelyt Henrik s Otto alatt a birodalom nagyjai egyesültek, a német vitézséggel, szellemi s erkölcsi fensőbbséggel nem mérkőzhetett többé a barbár magyarság. Egy kettő elismeri azt is, mit forrásaik tanusága után tagadniok nemis lehet, hogy Henrik hadrendszerét megjavította s különösen lovasságát tetemesen megszaporította.

A tény, hogy a magyarok, kik félszázadig annyi diadalt aratva, nevöket félelem s rettegés tárgyává tették Európában, azontul a németekkel szemben többnyire a rövidebbet huzták, kétségtelen. De e következményeiben a magyarokra s németekre egyaránt nevezetes, nagy eseményt soha sem fogjuk eléggé indokolhatni, ha egyoldalúlag mindig csak a németekre tekintünk s a magyarokat számba sem veszszük. Mind a két nemzet állapotát szükség mérlegelni, hogy az eseményt megfejthessük. És ezt téve, ugy látjuk, hogy mig a német nemzet számtalan veszteségeiből merített tapasztalásain okulva, a magyarok példája szerint lovasságát megszaporította, hadszerkezetét javította, harczmodorát tökélyesbitette, szóval, egy uj honvédelmi rendszernek vetette meg alapjait, s egyszersmind politikai egységét és összetartását is megszilárdította; és ekképen minden tekintetben haladt, fejlett, erősbödött: a magyarnál ugyanezen idő alatt mind erkölcsi mind politikai tekintetben hanyatlás állott be. A külföldön gyüjtött tömérdek martalék az erkölcsöket megvesztegette; a dicsvágy helyét sokaknál pénzszomj foglalta el; a folytonos győzedelmek, melyeket az előttök járó félelem s rettegés mind könnyebbé tett, elbizottságot, hanyagságot szűlt; a hajdan oly szigoru fegyelem megtágult, óvatosságuk, mindenre kiterjedő figyelmök, mit még VI. Leo császár annyira dicsért, gondatlansággá fajult a kalandokban, melyek lefolyta alatt a zsákmánylás végett kisebb, könnyen legyőzhető csapatokra széledének. S e mellett politikai egységök is majdnem egészen megsemmisült. A külön törzsek alig függtek össze többé; az államegység annyira meggyöngült, hogy hadjárataikat, melyeket elébb, helyes tapintattal, nevök s fegyverhatalmok tekintélye s uj hazájoknak a számra sokkal nagyobb népek, a hatalmas két császári birodalom közt annál gyorsabb megszilárditása végett, nemzetileg intéztek, a külön törzsek már külön, mindenik csak a maga kezére működ-

ve, egyedül rablás, zsákmánylás végett hajtották végre. Még Augsburgnál is csak két törzs fiatalsága volt jelen. Szóval, a fegyelmében, hadi szerkezetében, erkölcseiben és politikai egységében egy időre hanyatlásnak indult magyar azon erőt, melylyel Európát elébb félszázadig remegésben tartá, annál kevésbbé lőn képes azontul kifejteni, mivel számban is tetemesen megfogyott félszázadig üzött kalandjai alatt.

Az augsburgi ütközet következményei jelentékenyek voltak mind a kül, kivált a német, mind a belföldre. Csak mellékesen említve az erkölcsi következményeket, a németek nemzeti érzetének, önbizalmának hatalmasabb fölébredését; ellenben a magyarok kedélyének szükségkép annál kínzóbb hangulatát, minthogy e vereséget igazságtalanul támadó, szükségtelen háborúban, jobbára megoszlottságuk, ezen anynyiszor elkövetett hibájok miatt szenvedték — : az ütközet kétségtelenül mind a magyar, mind a német nemzetre nevezetes társadalmi s politikai átalakulásnak lőn kútfejévé. A magyarokra nézve : ez lőn egyik főbb indokává, hogy felhagyván a rabló kalandokkal, mindinkább békés foglalkodásokhoz, földmíveléshez, műiparhoz szokjanak, melyek nélkül államintézmények a szó szorosabb értelmében alig képzelhetők: ez hatott, habár közvetve, siettetőleg a kereszténység fölvételére is, miután, tekintvén a magyarok összes erkölcsi állapotát, igen valószinü, hogy e rablókalandok nélkül a keresztyénség már eddig is utat tört volna magának a nemzetben. A német birodalomra nézve pedig egyebek közt legnevezetesb következménye lett ezen ütközetnek az, hogy a határgrófságok, melyek a magyarok betörései miatt régóta megszűntek, mind éjszak- mind dél-keleten, Magyarország egész hosszában helyreállíttattak, s a birodalom politikai felosztása mindinkább azon alakot nyerte, melyet aztán több századon keresztül birt. Ezen korban vetette meg II. Otto császár pártfogása alatt Berchtold és Luitpold testvérpár az éjszak-keleti grófságban (Ostmark), melyet utóbb Ausztriának neveztek, a két századon keresztül virágzott Babenberg fejedelmi ház alapját. Ekkoron emelte föl hatalmát Piligrin püspök is a passaui egyháznak, mely aztán szinte befolyást gyakorlott a magyar nemzet megtéritésére.

E nevezetes következmények mindazáltal nem mutatkoztak rögtön a magyar nemzetben. Nem egy könnyen tudtak leszokni eleink a félszázadnál tovább űzött rablókalandok-

ról, melyek egy részről a földmíveléstől rég elszokott, azt szolgai munkának tekintő harczias népnek foglalkodást szereztek, kandiságukat, kaland- s ujságvágyukat kielégíthették; más részről őket nagy kincsek birtokába juttatták. Miután tehát Németországot az ágostai ütközet után háborgatni nem látták tanácsosnak, s legfelebb a határszéleken, ott is már nem martalékért, hanem a haza határainak védelmében, harczoltak néha-néha a kelet felé terjeszkedő határgrófok ellen [1]: a bolgár és görög tartományokba tettek kirándulásokat.

Ha honi kutfőinket hallgatjuk, az ágostai ütközet után némely olasz tartományokat zsákmányoltak ki, azután pedig öt évig pihentek eleink. Ezen évek elteltével Bolgárországon keresztül barangolván, Drinápolyig hatottak, s onnan, minthogy ellentállásra nem találtak, egészen Konstantinápolyig kalandoztak. E hadjáratról több mondát regélnek hagyományaink. Egy napon itt egy óriási termetü görög jő ki a császári fővárosból, ki egyszerre két magyarral kivánt megvívni, mondván, hogy ha mind a kettőt le nem győzi, Görögország évi adót fizessen a magyaroknak; de ha legyőzi, a magyarok távozzanak a birodalomból. A magyarok közől egy ideig senki sem állott ki a görög ellen a fövenyre; de midőn a görög tovább is hetvenkednék, kilép végre Botond vezér, s az óriásnak a vivásra jeltadandó, a város érczkapujához futván, azon oly lyukat üt buzogányával, hogy rajta öt éves gyermek keresztül bujhatott, s a csodálatos erő emlékéül azt a görögök utóbb sem igazították ki. Ezt tévén Botond, fegyvertelenül áll ki a síkra. A magyarok lóháton kört képezve, a görögök a város falaira gyűlve, készülnek a vívás szemléletére. Kilép végre a görög óriás is, és midőn Botondot egyedül látná a téren, felkiált: miért nem hozott magával még egy magyart a maga segedelmére? Botond azonban válasz helyett megragadja a görögöt, s birkozva kezd vele küzdeni; egy órai kemény tusa után végre oly erővel sujtja őt a

---

[1]) E határszéli harczokról kevés tudomásunk van. Egyet említ Thietmár (II, 17.) melyben a magyarok lőnnek győztesek. De minthogy 970 táján már mind a karantán, mind az osztrák határgrófságot helyreállítva találjuk, kétséget nem szenved, hogy ezen tartományokért, melyek a század eleje óta részben a magyarok birtokában voltak, több harcznak, ha tán apróbbnak is, kellett vívatnia.

földhöz, hogy annak karja kettétörvén, felkelni sem birt többé saját erejéből. A császár és a császárné a görög urakkal, ennek láttára, szégyenpirral sompolyognak le a falakról. A magyarok ezután a győzedelem díját, az adót követelik; de midőn arra a császár csak mosolygással válaszolna, a város alól elszállván, a görög tartományokban szedett zsákmánynyal szereznek kárpótlást a megtagadott adóért. Ezzel zárták volna be a magyarok hadi kalandjaikat, melyekkel félszázadon tul nyomorgatták Európa népeit [1]).

Bizonyosabb ezen hagyományos népmondáknál, mit a görög és német irókban találunk följegyezve. Ezek szerint a magyarok 961 óta több izben, bár eleinte csak kisebb csapatokban, kalandoztak a Görögbirodalom tartományaiban. A mondott évben egy ily csapatot Marianus patricius vert volna meg Thraciában [2]). De viszont a következő esztendőben háromszáz magyar egy ötszáz főből álló görög hadosztálylyal megütközvén, azt nem csak legyőzte, hanem foglyává is tévén, a váltságdij reményében Magyarországba hozta magával. E jó siker 963-ban egy más, csak kétszáz főből álló csapatot arra ingerelt, hogy Macedoniába törjön. A merész kalandorok majdnem egészen Konstantinápolyig zsákmányoltak; de midőn martalékkal terhelve térnének haza, egy hegyszorosban a lesben álló görögöktől megtámadtatván, negyvenen közőlök fogságba jutottak. Ezeket Nicephorus Phocas utóbb szolgálatába fogadta, s drága ruhába öltöztetvén, assyriai hadjáratára testőrökül vitte magával [3]). 964 óta nagyobb csapatok törtek be Bolgárországba, hol ekkoron Péter fejedelem uralkodott a görög császár fenhatósága alatt. A bolgárok, ellentállni képtelenek, Nicephorus Phocas császártól kértek segedelmet; de azt nem nyerhetvén, a magyarokkal békére léptek oly feltétel alatt, hogy ezek őket minden pusztitástól kiméljék meg; ők ellenben szabad átmenetelt engednek a magyar hadaknak Görögországba, s ellenök a görögöknek nem adnak segedelmet. Taksony e szerződés értelmében 967-ben Thraciára törvén, annak egy részét elpusztítá. A császár utóbb, mitsem tudván a szerződésről, meginté Péter fejedelmet, hogy ne engedje a magyarokat, tartományainak

---

[1]) Kézai, Endlichernél i. h. 107.
[2]) Continuator Theophanis. l. 300. parisi kiad.
[3]) Liutprand Legat. Constantinapolit. C. 45. Pertznél III, 357.

pusztitására a Dunán átkelni. De Péter visszaizeni, hogy miután szükségében a császártól segedelmet nem nyert, ő a magyarokkal békét kötött, s mig maga általok nem háborgattatik, nem hajlandó velök kikötni. A császárnak nagy kedve volt megbüntetni a hűtlen fejedelmet, s mivel magának Assyriában volt háboruja, egy patriciust nagy összeg aranynyal Szvatoszlav orosz fejedelemhez küld, őt reábirni, hogy támadja meg a bolgárokat. Az oroszok, kik a kozár birodalom gyöngültével e század eleje óta mind hatalmasabbak lettek a Feketetenger északi részein, örömmel kaptak az alkalmon s 968 nyarán Bolgárországra törvén, több várat megvettek s nagy martalékkal tértek vissza hazájokba. Szvatoszlav a következő évben már nemcsak ujabb zsákmányra, hanem birodalma tágítására is vágyódván, ujabb hadjáratot intéz Bolgárországba, s ott hóditásokat kezd tenni. Az év végén Nicephorus Phocas megöletett, s utóda Zimisces János ráizen Szvatoszlavra, hogy miután elődétől már bőségesen elvette segedelme díját, takarodjék haza a birodalomból. De Szvatoszlav, elbizakodván fegyverei szerencséjében, kevélyen válaszol, hogy nemcsak nem hajlandó teljesíteni a császár akaratát, hanem rövid idő mulva Byzanczot is körültáborolni szándékozik. A császár, e választ vévén, Bardasz Sceleroszt haddal küldi az orosz ellen. Szvatoszlav viszont a magyarokkal és besenyőkkel lépett szövetségre s ezek segélyhadaival megerősödvén, Thrácziára tört s azt Drinápolyig pusztitá. Bardasz, csak tizenkét ezernyi hada lévén, nem mert megütközni a nagy számu ellenséggel s a város falai közé zárkózott. A szövetségesek több izben harczra szóliták a görög vezért, de ez csak nem mozdult erős falai mögül. A szövetségesek tehát megvetve a gyönge ellenséget, ki velök nem mer megmérkőzni, a hadi fegyelemmel felhagytak: részök lakmározásokba merül a táborban, részök szerteszéjjel barangol a vidéken. Ezt látván Bardasz, tervet készit, melynél fogva a külön nemzetségek szerint három külön táborban tanyázó ellenséget, részenként tenné tönkre. Egy napon tehát seregének nagyobb részével maga a város közelében lesbe állván, némi csapatokat az ellenség táborára küld, hogy azt színlelt futamlással tőrbe csalnák. A terv sikerült. A kiküldött csapatok a besenyőkre bukkantak, s ezeket rövid csatározás által a város alá csalták. Bardasz itt őket körülfogja s majdnem egy szálig le-

vágja. Ezután győztes hadával a magyarokra és oroszokra rohan, s kemény harcz után, mely estig tartott, végre ezeket is futamlásra kényszeríti [1]).

Es ezt lehet tenni a magyarok utósó hadi kalandjának a külföldön. Mert bár Szvatoszlav, még azután is folytatta a háborút a görögök ellen, mignem a harczias császártól Sziliszteriában ostrommal szorongattatván, 972 tavaszán békét kötött: a magyarok, ugy látszik, az említett vereség után hazatérvén, a háborúban többé nem vettek részt.

Taksony e vereség után még két évig élt; de többé sem nyugatra, sem délre nem engedte kalandozni alattvalóit. Méltán félvén, mint honi emlékeink mondják [2]), hogy a magyarok rablókalandjaitól annyit szenvedett külföldiek, ha még tovább is ingereltetnének, egyesülve támadandják meg az országot: nemcsak békében honn marasztalta nemzetét, hanem kormánya utósó éveiben arról is gondoskodott, hogy országát ilyféle megtámadások ellen biztosítsa, s a nemzet harczosainak megfogyott számát rokon fajuakkal szaporítsa. Már fentebb említők, hogy Zsolt is besenyő népek megtelepítése által erősítette az ország nyugati határait. Ezeken kivül most egy újabb besenyő raj szállt meg az országban, emlékeink szerint a besenyő földről, mely akkoron Erdély keleti széleitől a Feketetenger északnyugati partjáig, a mai Moldvában és Beszarabiában, a magyarok egykori Etelközében, létezett. Valószinü azonban, hogy ezek azon besenyők voltak, kik Szvatoszlavval s a magyarokkal Drinápoly mellett táboroztak s Bardasz által megverettek. Vezéröket Thonuzobának nevezik hagyományaink, ennek fia volt Örkönd, a Tomay nemzetség törzs-apja. E jövevényeket a Kemei földön, a Tisza mellett, az abádi rév táján, azaz a mai Nagy-Kunságban telepítette meg a fejedelem. Abád helység s Tomaj puszta máiglan létezik azon vidéken.

Besenyőkön kivül Taksony uralkodása alatt, — egy küliró [3]) tanusága szerint 957-ben — még bolgár népek is költöztek az országba, nem azon bolgárok közől, kikkel a magyarok oly gyakran háboruskodának az al-Dunánál, s kik oda több száz évvel elébb szakadtak le ősi hazájokból, s ott szláv népekkel összekeveredvén, elszlávosodtak, hanem azon

[1]) Cedrenus parisi kiad. 660 kövv.
[2]) Kézai, Endlichernél 106.
[3]) Reinaud : Geographie d'Aboulfeda l. 294. 5) alatt.

vérrokonokból, kik a Volga táján az ugynevezett Nagy-Bolgárországot alkották, s a magyarokkal és kozárokkal ugyanazon, legfölebb szójárásban különböző nyelvet beszélték. E bolgárok két rajban érkeztek az országba. Az elsőt Bille és Bokcsa testvérek vezették, kiknek Taksony fejedelem az ország több részeiben tűzött ki tanyákat, vezéreiknek pedig Pest várát adományozá oly feltétel alatt, hogy a magyar várszerkezet törvényei szerint a velök ott letelepedett nép két-harmada várjobbágyokká lévén, a vár őrizetét tartsa kötelességének, s csak egy-harmada maradjon az említett főnökök alatt jobbágyi viszonyban [1]). A másik csapat Hetény nevü nemes vitézzel érkezett, kinek megtelepedése helyét nem említik hagyományaink; ugy látszik mindazáltal, hogy ez a temesi bánságban létezett, mint az alább említendők mutatni látszanak. E bolgár telepek emlékeinkben izmaelitáknak neveztetnek, mi azt bizonyítja, hogy e nép már beköltözése idején az izlam valláson létezett; mert a mahomedánok közönségesen izmaelitáknak, vagy szerecsenyeknek neveztettek a közép korban [2]), midőn emlékeink is irattak. — Az arab kutfőkben találunk ugyan följegyezve egy hagyományt, mely szerint e bolgár népség csak Magyarországba lett megtelepedése után tért volna az izlamra; de annak valóságán több okunk van kételkedni. De bár miként legyen, érdekesnek találjuk közleni e hagyományt, mely e népségnek egyéb viszonyaira is vet némi világot.

„Aleppoban létezvén (1220 táján a keresztény időszámlálás szerint) — ugymond Jakuth — a baskiroknak nagy számu csoportját láttam, kiknek haja és arcza igen vörös volt s a kik Abu-Hanifa vallásfelekezetéhez tartoztak. Egyet közőlök mégszólítván, kérdezősködtem tőle hazájáról és életmódjáról. Ő ekként válaszolt : „A mi hazánk Konstantinápolyon tul van egy nép országában, mely a frankok közt lakik s melyet magyarnak neveznek. Mi bár muzulmanok vagyunk, az ő királyuknak engedelmeskedünk. Országának szélén (mint mondók, valószinüleg a temesi bánságban) mintegy harmincz helységben lakunk, melyek mindenike hasonló nagyságára nézve egy kis városhoz; de Magyarország királya nem engedi hogy azokat falakkal foglaljuk körül, fél-

[1]) Ld. a nemzeti honvédelem rendszeréről bővebben Horváth Mihály értekezését a magy. Akademia 1841-ki évkönyveiben.

[2]) Reinaud : Sur les invasions des Sarrassins. 231.

vén, nehogy ellene föllázadjunk. Minden felől keresztények környeznek bennünket; északról a szlávok, délről a pápa tartományai, kit a keresztények a Messias helytartójának tekintenek, s ki nekik az, mi a mozlemeknek a khalifa; nyugatról vannak az Andalos (?) tartományok, keletről a Görögbirodalom. Mi a magyarok nyelvét beszéljük, ugy öltözködünk mint ők, hadseregökben szolgálunk, s velök együtt harczolunk minden ellenségeik ellen, kivéve az izlam hiveit.“ Kérdezvén őt, miként vehették fel a baskirok az izlamot, holott mindenfelől keresztényektől környeztetnek? — ekképen folytatá : ,,véneink közől többektől hallottam, hogy hajdan hét mozlem férfiu jött Bolgárországból a mi vidékünkre, kik köztünk megtelepedtek. E mozlemek fölvilágositának bennünket vallásunk hamisvolta felöl s megmutatták az izlam egyenes, igaz utját. Isten kegyelme volt velünk, s mi megnyitottuk szivünket a hitnek és mindnyájan mozlemekké levénk. Mi ide az egyházi törvényeket jövünk tanulni. Midőn hazánkba visszatérünk, tisztelettel fogadtatunk s a vallás ügye bizatik reánk.“ — Kérdezém még őt, folytatja Jakuth, — miért borotválják le a keresztények módjára szakállukat? Ő válaszolá : „Azok, kik közőlünk fegyvert viselnek, leborotválják szakállukat, s a frankok (azaz: a magyarok) viselete szerint öltözködnek ; de nem igy a többiek“ [1]).

Ezen bölcs intézkedések közt, melyek által Taksony némileg helyre hozta a hibát, melyet abban elkövetett, hogy ama kalandos hadjáratokat még akkor is oly sürűn engedte folytattatni, midőn az állam megszilárditására nézve nemcsak szükségtelenekké, hanem a népet tetemesen megfogyasztván, károsokká is váltak — 972-ben megszűnt élni. A hagyomány sirját azon helységbe helyezi, mely Pest megyében, a Duna mellett maiglan az ő nevét viseli.

IV.

Gejza fejedelem.

Gejza, kit emlékeink Geichének *) is neveznek, még atyja életében a Konstantinápolyban megkeresztelkedett

[1]) Fraehn forditása szint. Mémoires de l' Academie de St. Pétersbourg 1821. VIII. köt. 623. l.

*) A khinai nyelvben kei annyit tesz, mint győzelem. Nem rokon-e evvel a Geiza név, mi e szerint győzőt jelentene?

Gyula vajdának Sarolt nevü leányát vette volt nőül. Fejedelemmé lévén, atyjának utósó éveiben hozott rendszabályait maga is elfogadta; s a rabló kalandokat, melyektől, ugy látszik, békésebb természeténél fogva is idegenkedett, a nemzet főbbjeivel tartott tanácskozás után ujabban is eltiltotta.

I. Otto császár örömmel értesült a magyarok uj fejedelmének e békés hajlamairól. De ebben még nem látott elég biztositást arra nézve, hogy nem fogja-e a veszteségei következtében most ugyan meghunyászkodott, de még mindig szilaj erkölcsü nemzet ismételni betöréseit a birodalomba, ha tán egykor ezt ismét pártokra szakadva látandja, a maga vereségeit pedig kipihente. Ily biztosítást nem látott másban mint, ha a magyar nemzet a keresztény vallás fölvétele által erkölcseiben megszelídül s a többi európai népek békés foglalkozásaihoz szokván, ezek családjának maga is tagjává avattatik.

Ez iránt Otto császár mindjárt 972-ben megtette a kisérletet. A sikerről Gejza békés hajlamain kivül eleve is kezeskedni látszék az, hogy a fejedelem, keresztény neje, Sarolt által már különben is eléggé megismerkedett s megis barátkozhatott a keresztény vallással. Otto tehát Bruno, verduni püspököt, követévé nevezte ki Gejza fejedelemhez, hogy annak hajlamait a kereszténység fölvétele iránt kipuhatolná, meghagyván Piligrin passaui püspöknek, hogy a követet a magyar határszélig mind testőrséggel, mind egyéb szükségletekkel ellássa. „Mert oda, a magyarok földére, küldjük őt — ugymond a Piligrinhez irt levelében [1]), hogy azoknak királyát mennél elébb a mi szándokunkra hajlítani ügyekezzék. Gondod legyen tehát reá, hogy ő e követségben gyorsan eljárhasson; mert ha, miként reméljük, szerencsésen jár el, az mind neked, mind a tieidnek (alattvalóidnak, kik a magyarok szomszédjai, s tőlök ennélfogva legtöbbet szenvedtek) felette nagy hasznára leszen."

Hol és mikor találkozott s mit tárgyalt Bruno püspök Géjza fejedelemmel, nyomára sehol sem akadtunk az emlékekben : a találkozás felett azonban alig lehet kétség, miután tudjuk, hogy Gejza a következő év tavaszán viszont követséggel tisztelte meg a császárt Quedlinburgban, ki ott tölté a husvéti ünnepeket. Ekkoron több nemzet követségei is voltak

[1]) Fejér : Codex Diplomaticus Hungariae. I, 257.

a császárnál : a magyaroké mellett egyebek közt a bolgárok, szlávok és oroszok követeit is említik az évkönyvek, melyek szerint ezek mindnyájan drága ajándékokat hoztak a császárnak s vittek tőle vissza küldőikhez [1]). A magyar követek itt békét kötöttek [2]) a császárral, ki ennek föltételéül azt kivánta, ugy látszik, Gejzától, hogy a papoknak, kik országába menni s az evangeliumot hirdetni fogják, szabad bemenetelt engedjen [3]). Talán szintén itt s a császár eszközlésére köttetett a házasság is Gejza, és a Quedlinburgban szintén jelen volt Micisláv lengyel fejedelem Adelhaid testvére között; mert Sarolt, Gejza első neje, miután neki egy fiat szült, korán meghálálozott [4]).

Adelhaid, az uj fejedelemné, kit a szlávok Beleknigninek vagy is szép urnőnek neveztek [5]), kétségkivül utasitásul hozta magával Gejza udvarába, hogy férjét a keresztény vallás fölvételére reávenni ügyekezzék. A szép és erőteljes nő, ki férjével versenyt lovagolt és vadászott, s még a poharazás vigságait is megosztá, szerelmével nem sokára foglyává tette a különben alattvalói iránt szigoru, kemény, sőt néha kegyetlen Gejzát [6]). Ő lett az uralkodó mindenben, mi férje hatalomkörébe esett [7]).

Nejétől rábiratva Gejza, bár maga még nem érzett is kedvet megváltoztatni ősei vallását, nem vonakodott megen-

---

1) Annal. Hildesheim. Quedlinburgens. stb. 973 évhez. Pertznél III. Thietmari Chron. L. II. Cap. 20. u. o.

2) Foedere pacto sub occasione pacis. Piligrin lev. VII. Benedek pápához, ugy látszik 974 évből Endlicher : Monum. 131.

3) Hartvic : Vita S. Stephani. Endlichernél u. o. 155. és köv.

4) Hogy a lengyel Adelhaid volt légyen Gejza második hitvese, helyes criticával fölvilágositotta Szalay László : Magy. Tör. I, 40 s kövv. azon tudósitásokból, melyeket a krakói magyar kronikából (ld. Endlicher : 65 :) a sleziai kronikából (ld. Stenzel : Script rer. silez.) és Thietmár évkönyveiből (ld. Pertznél : III :) összeállitott. Hozzáadhatjuk még Cromert, ki régibb lengyel irók nyomán mondja Boleszlávról, Micisláv fiáról : Adulto pater . . . uxorem accepit Juditam Jessae, Ungaror. principis, affinis sui filiam, ex priore uxore susceptam. Nam ea mortua sororem ei suam, Adleidam, Micislaus in matrimonium collocarat. Hist. Pol. Lib. III. Cap. 2."

5) Thietmár, 973. évhez Pertznél III.

6) Legenda major S. Stephan. Endlichernél 140.

7) Bruno Vita S. Adalberti. Acta SS. mens april. Tom. III. e hónap 23-dikához Cap. 5. Totum regnum viri manu tenuit et quae erant viri ipsa regebat; qua duce erat Christianitas coepta.

gedni, hogy a keresztények, kiknek kedvök tartja, országába jöhessenek, s itt vendégszeretőleg fogadva, békésen élhessenek; papok, szerzetesek, az evangelium hirdetése végett bevándorolhassanak. Sőt, hogy nejének kedvét találja, ezeket nem egyszer maga elébe is bocsátotta, beszédjeiket, tanaikat a keresztény vallásról önként meghallgatta [1]).

Igy készité el a szeretet vallásának utját a házassági szerelem. Wolfgang, a svábországi einsiedeli kolostor buzgó szerzetese, hirét vévén ezen engedelemnek, önszántából első jelent meg az országban hirdetni az üdvesség igéit [2]). A tanitás hihetőleg tolmács által történt, bár könnyen elhihetjük azt is, hogy egy részről a Németországban annyiszor kalandozott, számtalan német hadifoglyoktól s rabszolgáktól környezett magyarok sokan a német nyelvet is érthették; más részről, hogy a német papok közt is többen találtattak olyanok, kik, mint a fentebb említett sangalleni fogolypap, szintén beszéltek magyarul. De Wolfgang működése nagyon rövid időre terjedt: Piligrin, passaui püspök, őt azon ürügy alatt, hogy az ő engedelme nélkül, mint kóbor szerzetes ment oly tájakra téríteni, melyeket a maga megyéjéhez tartozóknak szeretett állítani, még ugyanazon évben maga elébe idézte s többé vissza sem bocsátotta; hanem, látván a buzgó férfiu erényeit s magas értelmét, őt a nem rég megürült regensburgi püspökségre segítette.

Piligrin nem akarta tűrni, hogy a magyarok térítésébe más valaki ártsa magát, mint a ki tőle függ, a kit ő küld az országba. A passaui püspökség, melynek élén állott Piligrin, mióta a lorchi érsekség a mult századok népvándorlási viharaiban megszűnt lenni, a saltzburgi érsek metropolitai hatósága alá tartozott. Minthogy azonban a passaui megye a hajdani lorchi érsekséget nagy részben magában foglalta: Piligrin, nagyravágyó, cselszövényes ember lévén, mióta 971-ben püspöki székébe jutott, azon kezdett működni, hogy megyéjében

[1]) Hartvic: Vita S. Steph. Cap. 2. Endlichernél 166.

[2]) A kutfő (Othloni: Vita S. Wolfgangi Pertznél. SS. IV, 530:) Wolfgangot már 972-ben, tehát a quedlinburgi követség és Gejza második házassága előtt hozza Magyarországba. De igen valószinü, hogy ezen tudósitás, mely Wolfgangnak egy régibb életirásából ment át Othlonéba, hibásan irja az évet 973 helyett. Azt, hogy ő magát Gejzát is megkeresztelte volna, mint egy régi, de elveszett frank krónika mondja, maga Sz. Wolfgang életirója sem hiszi. Ld. Othloni Vita S. Wolfg. a Prologusban u. o. 525.

a hajdani lorchi érsekséget feltámaszsza. Miféle cselszövényekhez nyult e végett, előadni, nem bennünket illet; elég megjegyeznünk, hogy ő e tervének sükeritését előmozdítani részben az által is ügyekezett, hogy Pannoniában, mely hajdan szintén a lorchi metropolita hatósága alá tartozott, ő terjeszsze el a keresztény vallást, hogy aztán a megtérítendő tartomány felett is ő gyakorolhasson érseki hatóságot.

Piligrin tehát, Wolfgang visszahivása után, nyomban több mindenféle rangu papot és szerzetest küldött Magyarországba, s a maga és küldöttei működésének sükeréről már 974-ben — kétségkivül érdemei nagyitásának vágyából tulozva — akként dicsekedett a pápának [1]), hogy a magyarok, kik közt annyi a keresztény rabszolga, hogy számra uraikat is meghaladják, egyátalában nem idegenek a keresztény vallás fölvételétől, s nemcsak keresztény szolgáiknak megengedik, hogy azt gyakorolhassák, templomokat épitsenek, hanem az előbbkelő magyarokból is már mintegy ötezren megkereszteIkedtek.

Mennyi a való Piligrin e tudósitásában, melynek csak az volt czélja, hogy abból ama következtetést vonhassa le, miképen ily gazdag lévén az evangeliomi aratás a magyar földön, szükség oda püspököket nevezni s azokat az ő érseki hatalma alá helyezni, s e végett a palliumot neki mennél elébb megküldeni, — nem tudjuk. Kételkednünk azonban nem lehet, hogy némi sikert csakugyan aratott Piligrin, téritői által. A magyarok s a magyar faju többi népek, miként már föntebb is elbeszéltük, a magyarok ősvallásáról szólván, régtől fogva igen türelmesek voltak a másként hivők iránt: a türelem pedig könnyen utat nyithatott a keresztény vallásnak. A kozárokról, a magyarok vérrokon szövetségeseiről olvassuk, hogy köztök az ősvallás mellett az izlam már a 8-dik században [2]), utóbb pedig a zsidó vallás is elvolt terjedve [3]); a 9-ik század közepén pedig, tehát kevéssel a magyarok kivándorlása előtt, Constantin (Sz. Kyrill) a keresztény vallást is hirdette a ko-

---

[1]) Ezt ugyanazon levélben irja, — s azért gyanus — mely által megujittatni kivánja megyéjében a lorchi érsekséget s átküldetni magának a palliumot. Ld. Endlicher i. h. 131.

[2]) Ld. Tabaryt Dorn forditása szerint Mémoires de l'Academ. Imp. de St. Petersb. VI-e serie vol. 6, 450. És D'Ohsson : Voyage d'Abou-el Cassim. l. 66.

[3]) Ld. Cassel : Magyarische Alterthümer 183. kövv.

zár birodalomban. Nincs pedig okunk kételkedni, hogy e vallási türelemben a kozárokkal vérrokonaik és szomszédjaik, a magyarok is osztoztak, s e különféle vallási tanok ismerete ezek közt is elterjedve volt légyen. Sőt, ha Methodius, a morva-szláv érsek, Constantin testvére életirójának hihetünk, Constantin, midőn a kozár birodalomban időzött, egy magyar vajdától meghivatván, őt meglátogatta, előtte a keresztény vallást fejtegette, s miután egy ideig nála mulatott, gazdagon megajándékozva bocsáttatott el általa [1]). Bizonyos továbbá mind a honi, mind a külföldi forrásokból, hogy a magyarok a keresztény vallást soha sem üldözték; az uj hazában meghódoltatott, már keresztény, népeket s a magokkal hadjárataikról haza hozott foglyokat, vallásuk miatt soha sem háborgatták. Említők, hogy Szoárd még Árpád életében Moesiában keresztény nőt vett el s ott megtelepedett, hihetőleg maga is kereszténynyé válván a keresztény nép között. A konstantinápolyi udvarnak sem nagy fáradságába került Bulcsot és Gyulát reávenni, hogy megkeresztelkedjenek. És Gyula, miután a konstantinápolyi patriarcha által püspökké szentelt Hyerotheust magával hozta, hihetőleg törzsében is terjesztette, az épen azért, mivel a hazában első volt s utóbb rómaivá alakíttatott, ó-hitnek nevezett keleti keresztény vallást [2]). Ha bár kalandjaik alatt leginkább a klastromok és a templomok voltak is rablásaik s dulásaik tárgyai, mint ezt a szerzetes krónikások állítják : az egyáltalában nem vallási indokból, hanem egyedül onnan származott, mivel tapasztalásaik szerint ezekben találtak leggazdagabb martalékot. A sangalleni és cambrayi két jelenet, melyet fentebb közlénk, kétségtelenné teszi, hogy a templomokat is csak akkor pusztították el, égették le, midőn boszúra ingereltettek. Sőt a német évkönyvekben még annak is találunk nyomára, hogy ezen rablókalandok alatt is történtek köztök megtérések a keresztényvallásra [3]).

---

[1]) Dümmler : Pannonische Legende. Archiv für Kunde Österr. Gesch. XIII. 3—55. És Vita Methodii. Cap. 16. Ennek, ha igaz, a magyarok régi hazájában kell vala történnie, miután Methodus 886-ban halt meg.

[2]) És ezt bizvást elhihetjük, ha érdemök szerint megvetjük is némely német iróknak Thietmár egy zavart helyére (Lib. VIII. Cap. 3. Pertznél III.) épített Dewix és Procui-féle zagyvalékát.

[3]) Egyebek közt a Johannis Chron. Venetumban (Pertznél SS.

Ennyi érintkezésben lévén a magyarok már elébb is a monotheismussal, s uj hazájokban magával a keresztény vallással: könnyen megtörténhetett, hogy, miként Piligrin püspök a pápának írta, missionariusai valóban több ezer magyart téritettek meg 973-ban s a következő esztendőben. De ha ez igy történt is, a nemzet megtéritésének dicsősége Piligrint egyátalában nem illetheti. Ezen első kezdetet nemcsak bővebb süker nem követte, hanem a következő esztendőkben, ugy látszik, nagyobb részben megsemmisült; sőt a magyarok egyenesen ellenséges viszonyban álltak Piligrin püspökkel. I. Otto császár a magyar követségnek Quedlinburgban fogadása után néhány hétre meghalt, s fia II. Otto követte őt az uralkodásban. Azonban II. Henrik bajor herczeg, Otto unokatestvére, őt megbuktatni szándékozván, e végre néhány urral összeesküdt. A herczeg pártjára állott egyebek közt a lengyel fejedelem is, Gejza sógora, ki által aztán ez is a szövetségbe vonatott II. Otto ellen. E terveket sikerült ugyan egy időre Henrik herczeg elfogatása által meghiusítani; de a 976-ban fogságából megszökött Henrik, nem sokára még nagyobb ellenzéket készített a császár ellen, s Gejzával is szövetséget kötött. Piligrin püspök ellenben buzgó híve maradt a császárnak; miért aztán nemcsak a magyar téritéssel kénytelen volt felhagyni; hanem több izben zsákmánylani is látta a maga birtokaiban a magyarokat. Missionariusai üldözéstől félvén, mindjárt a viszályok kezdetekor kivonultak, vagy mint ellenség emberei ki is üzettek Magyarországból. A pártos Henrik a császártól ugyan legyőzetett, herczegségétől megfosztatott; de evvel még nem lett vége a császár s a magyarok közti ellenséges viszonynak: ebben pedig Piligrinnek is végiglen része volt. A császár egyebek közt avval akart a magyarokon boszut állni Henrik harczeg pártolása miatt, hogy a Bajorországtól elszakasztott éjszakkeleti határgrófságot, a mai Ausztriát, Babenbergi Liutpoldnak adta hűsége jutalmául; és segedelmére volt, hogy mind több foglalásokat tegyen Magyarország határain, melyek akkoron még a bécsi erdőig s Mölkig terjedtek ki. Liutpoldnak pedig Piligrin is szövetségese volt. Vele együtt harczolt ez akkor is, midőn

---

VIII, 514.) olvassuk, hogy midőn a magyarok 954-ben Szászországban kalandoztak, Sz. Wiebert velök egy helyen (ad vicum Gemmelacensem) találkozván, közölök többeket megtérített.

Liutpold 984-ben egy magyar hadosztályon győzedelmet vévén, Mölkvárát elfoglalta, s tartományának határait a Szárhegyig (Kahlenberg) kiszélesítette. És ez lőn aztán oka, hogy a magyarok ismét több izben betörtek Piligrin püspöki javaira s azokat sarczolták és pusztították [1]. E viszonyok közt Piligrin természetesen kénytelen lőn felhagyni minden téritési terveivel, melyek különben is eleitől fogva nem annyira a magyarok keresztény nyé lételének s az ehhez kapcsolt érdekeknek kivánatából, mint önérdek s nagyravágyásból származának.

A magyarok megtérése főinditójának mind a honi, mind a külföldi kutfők Gejza nejét mondják [2]; s a tömegesebb téritést és a fejedelmi család megkeresztelését is Sz. Adalbert prágai püspöknek tulajdonítják. Vannak ugyan a régi irók közt, kik ezt Sz. Bruno püspök nevével hozzák kapcsolatba [3]) állitván, hogy miután Sz. Adalbert a cseheket ment volna téríteni s prágai püspökké lett, ő, Bruno is követte példáját, s Otto császártól engedelmet kérvén, Magyarországba jött, annak fejedelmét, kit Gouznak neveztek, megkeresztelte s maga Otto császár volt volna keresztatyja; hogy továbbá e fejedelem, ki a keresztségben István nevet vőn fel, Bruno által fiát is megkereszteltette, szintén István nevet adván neki. De ezen állitás több tekintetben ellenkezik a hitelesebb irókkal [4], melyekből kétségtelenül bebizonyul, hogy bár Gejza maga elébb, — talán Bruno által — kereszteltetett is meg: fiát, az első nejétől, Saroltától született Vaikot, Sz. Adalbert prágai püspök öntötte le a keresztvizzel [5], ki, ugy látszik 993-ban vagy

[1]) Ld. III. Otto lev. 985-ből Fejér: Cod. Dipl. I, 273.

[2]) Qua duce — Gejza nejéről, Adelhaidról van a szó — erat christianitas coepta.

[3]) Ademar Hist. Lib. III. (Pertznél: SS. IV, 129.) mondja: Exemplum eius — Sti Adalberti — secutus Brunus Episcopus, petiit Imperatorem, ut pro eo iuberet consecrare in sede sua Episcopum, quem elegerat, nomine Odolricum. Quo facto et ipse humiliter abiit in Provinciam Ungariam, quae dicitur Alba Ungaria, ad differentiam alteri Nigrae Ungariae, pro eo, quod populus eius est colore fusco sicut Etiopes . . . Stus autem Brunus . . . Regem Ungariae baptisavit, qui vocabatur Gouz, et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit, quem Otto Imp. in natali Protomartyris Stephani in baptismate excepit . . . Rex quoque supradictus filium suum baptisare iussit, Sto Bruno imponens ei nomen, sicut sibi, Stephanum.

[4]) Ld. erről Prayt: Annal. I, 378.

[5]) Bizonyítja ezt egyebek közt az egykoru Ditmár magdeburgi

a következő évben jött az országba s itt huzamosabban időzött. Istvánon kivűl a fejedelmi család többi tagjai is megkeresztelkedtek. Élt-e még ekkoron Mihály, Gejza testvére, bizonytalan; neve mindazáltal azt látszik mutatni, hogy már ő is keresztény volt, valamint hogy fiai: Szár-László és Vazul is ekkor vették fel a keresztséget. Sz. Adalbert ösztönzéseire inté aztán, sőt néha kényszeríté is Gejza alattvalóit, hogy magukat szintén megkereszteltessék; az ő tanácsa szerint vetette meg alapjait a pannonhegyi apátságnak is. Midőn aztán Adalbert az országból távozott, egyéb téritőkön kivül, kik a népet tanítanák s megkeresztelnék, egykori kedvencz mesterét, utóbb barátját, a szász eredetü Otrikot, vagy Astrikot, kit Csehországban Radlának hívtak volt, hagyta Gejza udvarában. Mert ő maga nem igen sokáig hatott e tekintetben a magyarokra: 995-ben már eltávozott Prágából s Romában az aventini klastromban lett szerzetessé.

Nejének s a körülötte levő téritőknek ösztönzéseire Gejza, ugy látszik néha kényszeritő eszközökkel is kezdé az uj vallást terjeszteni. „A kik, ugymond a legenda [1]) — más utat követtek, azokat ijesztéssel, fenyegetéssel igázta le.“ De ily módon nem sokára oly elégületlenséget keltett föl a nemzetben, hogy, mint látszik, lázadástól kellett tartania, s nemcsak felhagyott buzgalmával, hanem, talán a forrongó kedélyek megnyugtatása végett, talán mivel a keresztény vallásban még maga sem volt eléggé erős: az ősi vallás szerint is áldozott az Istennek; s midőn ezért a szigoru Astriktól megintetnék, azt válaszolá, hogy ő elég gazdag és hatalmas mind a két módon áldozni az Istennek [2]).

Ugy látszik azonban Gejzának ezen ingadozása a keresztény vallás tekintetében, nem igen csillapítá alattvalóinak elégedetlenségét, s hogy magát valamely támadható lázadás ellen megerősítse, az ifju III. Ottó császárral s elébbi szövetségesével, Henrik bajor herczeggel még szorosabb összeköttetés-

---

püspök Hist. Lib. IV. Pertznél III. és Bruno Sz. Adalbertnek szinte egykoru, őt személyesen ismert életirója. Adalbert születésére nézve cseh, gyermek korában Woytiech nevet viselt, s uj nevét csak a magdeburgi iskolában nyerte, hol Otrik, a csehek Radlája által neveltetett. Némelyek innen vélik István Vajk nevét származottnak.

[1]) Legenda S. Steph. major. C. 3. Endlichernél 155.

[2]) Thietmár L. 8. Cap. 3. Pertznél III, 862. E hely csak Gejzára illik, nem pedig Gyulára, mint némely német irók — például Büdinger (Österreich. Gesch. I, 391.) erőszakolják.

be lépett. Belátván az okok sulyát, melyek népének a keresztény vallásra térését elébb vagy utóbb szükségessé teszik, támaszt is akart szerezni fiának, kire a nagy munka várakozott. Ez volt kétségkivül legfőbb oka, hogy Henrik leányát, Gizelát, István fiának nőül kérette. Henrik, s unokaöcscse a császár, Gejza törekvéseit előmozdítani óhajtván, szívesen megegyeztek a házasságban, csak azt kötvén ki feltételül, hogy István komolyan törekedjék népét is megtériteni a keresztény vallásra. A menyekző, melynek idejéről biztos tudositásaink nincsenek, hihetőleg még II. Henrik bajor herczeg életében, tehát 995-ben történt meg, mert a herczeg már azon évben meghalt [1]).

E lépés nagy bölcseségére mutat Gejzának. A moldvai és beszarabiai besnyőket s elcinket kivéve, akkoron már egész közép Európa keresztény volt. A keresztény köztársaság, vallása iránt buzgó, természeténél fogva nem türhette volna maga körött az ugynevezett pogány vallásu népet, mely e fölött ostora volt oly sokáig. A józan eszü Gejza érezte, hogy ki kell engesztelődnie Európával. A kalandok, hadjáratok a külföldre nemcsak azt eredményezték, mit azok kezdetén őseink akartak, hogy nevök félelmessé legyen s az uj hon birtokában magukat annálinkább megszilárdítsák; hanem, miután a különben helyes tapintattal kezdett hadjáratok kelletinél tovább üzettek, gyülöletet is ébresztettek irántok Európában. A gyülölet boszuszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyver varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszu fegyverének pedig a megfogyott, egységében, fegyelmében meglazult magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellent, mint nem a húnok és az avarok, kik épen azért buktak meg, mivel azonosodni nem akartak Európa népeivel. Meg kelle tehát engesztelni Európát. A kötött béke erre nem volt elég : a béke és szeretet vallásának fölvétele által szellemre nézve is azonosodni kellett Európával; és addig is, mig a vallási átalakulás nagy munkája végbe menne, kezességet kellett adni Európának a nemzet e komoly szándékáért. E kezesség István házassága volt Gizelával, a. római császári család sarjadékával. E házassággal lépett be

[1]) Herimann. Augiens. 995 évhez. Henricus dux Bavariae obiit, Et filius eius . . . itidem Henricus . . . ducatum obtinuit. Huius soror Gisela, Stephano regi Ungariorum cum se ad fidem Christianam converteret . . . in coniugium data. Pertznél. V, 117.

tulajdonképen Magyarország az európai államok körébe. Igy tekintették e házasságot akkoron kétségen kivül Európában. Már elébb is jöttek ugyan Gejza udvarába némely idegen urak és vitézek, mióta ő Adelhaiddal házasságra lépett s megkeresztelkedett : ilyen volt egyebek közt Adeodat sanseverinoi gróf, kire aztán Gejza, fiának, Istvánnak nevelését bízta. De István házassága óta Gizelával mind többen költöztek be s telepedtek le, kivált a német urak közől, az országban. Ilyenek voltak : Tibold, a tannenbergi grófok nemzetségéből, kitől a Babocsayak származtak; Hunt és Pázmán testvérek és híres vitézek Svábországból; Wenczellin wasserburgi gróf, ki a Ják nemzetségnek adta eredetét; a meisseni Buzad, a nürnbergi Hermann, a hennebergi grófok, Wolfger és Hedrik, a Hedervári nemzetség ősei, kik háromszász fegyveres szolgával jöttek be, a cseh Rodván, Bagáth és Lodán lovagok stb. kiknek mindenike számos fegyverest hozott magával az országba, s a fejedelemtől terjedelmes birtokot nyert adományul [1]).

Gejza a kereszténység fölvételének ekképen utat törvén, s ez által hivatásának, melyet a körülmények elejébe szabtak, eléggé megfelelvén, pár év mulva, 997-ben megszűnt élni. Istvánon, egyetlen fiu magzatán kivül több leánygyermeke maradt. Egyet ezek közől, kit Judithnak neveznek, Boleszláv lengyel fejedelem vett nőül, kitől aztán Besprim vagy Besfrim nevü fia született [2]). E kettős házassági kötelék után kerestek utóbb a magyar herczegek menedéket Lengyelországban. Még közelebbről érdekel bennünket a történendők miatt Gejzának két más leánya, kiknek egyike Urseolo Otto velenczei herczegnek [3]), másika Sámuel magyar urnak lett hitvesévé; nevét azonban egyiknek sem tudjuk.

---

[1]) Kezai : De Nobilibus advenis. Endlichernél 125. Turóczy II, C. 11. 12. 18.

[2]) Annal. Saxo 992 évhez. Pertznél VI, 637.

[3]) E házasság 1009-ben köttetett. Dandulo irja : Otto Ursiolo … filiam Geyzae regis Hungarorum et sororem Stephani successoris duxit in uxorem, mulierem utique generositate serenam, facie facundam, et honestate praeclaram. Muratorinál XII, 235. Vannak azonban, kik állitják, hogy Gejzának e leánya Otto-Vilmos burgundi grófhoz ment férjhez, s ezen Otto fia volt volna Péter, az utóbbi magyar király. Ld. erről Katonát, ki maga is e véleményen van : Hist. Crit. I, 476. kövv.

MÁSODIK KÖNYV.

A királyság s a keresztény vallás megalapitása.

997—1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem. 997—1000.

I.

Midőn Gejza meghalálozott, még csak némi árnyéka létezett a magyarok közt a kereszténységnek. Kik azt fölvették is, mellette még az ősvallás gyakorlatáról sem mondtak le egészen. A kereszténység megalapítása Istvánnak lett hivatásává s kötelességévé is azon igéret után, melylyel magát, midőn Gizelát nőül vette, a császári ház iránt lekötötte.

István, midőn atyja halála után a fejedelmi hatalom teljes birtokába jutott, 26—27 éves férfiu, telve lelkesedéssel a nagy czél iránt, melyet magának életfeladatul tüzött ki, telve erélylyel s elszántsággal leküzdeni minden nehézségeket, melyek nagy czélja ellenében támadhatnának, buzgó és szilárd akarattal fogott a téritéshez. Gondoskodván mindenek előtt, hogy legyen elég pap a nép oktatására, rendeletet bocsátott ki, mely által mindenkit kötelezett, hogy magát megkereszteltesse, hagyjon fel a pogány vallás szertartásaival, s bocsássa szabadon keresztény rabszolgáit. S ez iránt jó példát adandó, a maga birtokában lévő rabszolgákat fel is szabadította.

De ha már a kemény, zord Gejza is ellenzésre talált a kereszténység terjesztésében: az ifju fejedelem még kevesebb engedelmességre tarthatott számot a törzs- és nemzetségfők egy részénél, kik a keresztény vallástól, nemcsak magában, mint az ősivel ellenkező intézménytől, hanem hihetőleg azért is idegenkedtek, mivel általa az országot német befolyás alá jutandónak, a nemzet szabadságát, függetlenségét veszélyeztetendőnek hitték.

És valóban alig hirdettetett ki a kereszténység fölvételéről szóló rendelet, már is ujabb lángra gyuladt a már Gejza alatt is nyilatkozott ingerültség; veszélyes forrongás terjedt el az országban, s a fejedelemtől kegyelt németek üldözése előjele volt a lázadásnak. A lázadási mozgalmak kivált az ország nyugati részein, a Dunán tul tünedeztek fel legelébb, mert itt, Németország szomszédságában kezdetett meg leginkább a térités. E részeken Koppány, a tar Zirind fia, a fejedelem rokona, volt a leghatalmasabb nemzetségfő, s egyszersmind legidegenebb a keresztény vallástól. Maga köré gyüjtvén mind azokat, kiknek az uj rendelet nem tetszett, 998-ban nyilván kitüzte a lázadás zászlóját, eltökélve Istvánt fejedelmi székéről megbuktatni, a főhatalmat elfoglalni s a nemzet ősi intézményeit fentartani. A lázangók mind azokat, kik velök nem tartának, ellenség gyanánt tekintették: „javaikat pusztítani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával daczolni, tekintélye ellen gúnyolódni kezdének“ [1]).

Istvánnak nem lehetett kétsége, hogy e lázadás gyors elnyomásától függ mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység ügye. A már kereszténynyé lett, vagy azzá lenni hajlandó hű nemzetségfőket s a bevándorlott német urakat tehát fegyveres népeikkel gyorsan maga köré gyűjté; s nehogy mielőtt teljesen felkészülne, a lázadoktól háborgattassék, a Garan partján szállott táborba. Hadak vezérletében maga gyakorlatlan lévén, Wenczellin wasserburgi grófra, Hunt és Pázmán vitéz lovagokra bizta a sereg vezérletét; kiktől aztán maga is német szokás szerint lovaggá üttetett. Majd, miután fogadást tett, hogy, ha Isten ellenségei fölött győzedelmet ad, a pártütő Koppány javait s megyéje minden termékeinek tizedét, az atyjától épittetni kezdett Sz. Mártonhegyi apátságnak adományozza, Sz. György és Márton zászlóit előllobogtatva, seregét a Dunán átvezette.

A pártos Koppány ez időben épen Veszprém várát ostromolta, mely a fejedelemhez hű, vele tartani nem akart. A vezérek minden tétova nélkül megtámadták a lázadókat. A harcz heves, a diadal sokáig bizonytalan volt, mignem Wenczellin a harcz folytában Koppánynyal találkozván, őt pár-

---

[1]) Legenda S. Steph. minor Cap. 5. Endlichernél 156.

viadalban megölte. A vezére vesztett had, mihelyt elestének hire elterjedt, rendetlen futásban keresett menedéket [1]).

E diadal után, mely a kereszténység győzedelme lett a pogányság felett, István szigorubb rendszabályokhoz nyult az uj vallás érdekében. Ujabb rendeletet hirdetett ki országában, mely szerint bizonyos határidőt szabott, a meddig mindenki szabadság és birtokvesztés büntetése alatt köteles legyen magát megkereszteltetni s keresztény rabszolgáit bizonyos váltságdijért szabadon bocsátani [2]). A térítéssel jobbára azon német és olasz szerzetesek foglalkodtak, kik Adalbert prágai püspökkel s barátjával Asztrikkal az országba jöttek, s kiknek számára István a pannonhegyi kolostort a Koppány felett nyert győzedelme után nem sokára fölépítette, Asztrikot nevezvén ki első apátjává. Ezeken kivül számos más térítők is jöttek be a szomszéd országokból. De ő maga kétségkivül legtöbbet tett e tekintetben. Telve buzgalommal, apostolává lett népének, mely hogy nagyjainak példája után indulva, az uj vallást könnyebben fölvegye, ezeket, maga köré gyüjtvén, maga is oktatá a keresztény tanokban, ösztönzé azok elfogadására.

II.

Az oktatást, rábeszélést szigorral, az intést néha fenyegetéssel is párositván, pár év mulva oly haladásban látta István a nép megtérését, hogy az uj egyház rendezéséhez foghatott. Az egykoru Ditmár, merseburgi püspök állitása szerint [3]), leginkább Ottó császár segítette volna őt tanácsával. Ennek ösztönzésére alkotott volna országában püspökségeket s határozta volna el magát arra is, hogy királyi czímet

---

[1]) Ld. a pannonhegyi apátság alapítvány-levelét, (Fejér : Cod. Dipl. I, 280.) mely ha későbbi álmű is, megtörtént eseményeket tartalmaz. Thuróczy : Chron : II, Cap. 13. 28. Hartvicus : Vita S. Steph. Cap. 6. Endlichernél : 168.

[2]) Kezay : De Udvornicis. Endlichernél 129.

[3]) „Imperatoris . . . gratia et hortatu gener Henrici ducis Bavariorum Vaik in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accipit." *999* évhez. Lib. 4. Cap. 38. Pertznél III, 784. Ebből némely németirók *azt* akarják következtetni, hogy István e tanács követése által alávetette magát a császár fenhatóságának. „A kozár khagán kivánságára, u. m. Büdinger (Österr. Gesch. 1, 403.) emeltetett

vegyen fel s magát a keresztény királyok modjára megkoronáztassa. Hogy a magyar nép mennél elébbi megtérése az ifju császárnak, kiről egyébiránt is tudatik, hogy nagy buzgalommal viseltetett az egyház és vallás iránt; szivén feküdt, s István hallgatott egynémileg az ő és környezetének tanácsára, nincs miért vonnánk kétségbe. Bizonyos mindazáltal, hogy István, ha követte is a tanácsot, mely különben saját szándékaival is egyezett, a császár befolyásának nem engedett oly hatást, hogy annak következtében országának akár politikai, akár egyházi függetlensége csorbát szenvedjen. Kétségtelenné válik ez már abból is, hogy valamint Piligrin passaui püspök, ugy utodai, minden ügyekezetök daczára sem nyerhettek többé befolyást a térítésre; s az sem léphetett Piligrin halála után érvényre, mit e tekintetben a pápánál kieszközlött. VII Benedek pápa, midőn őt 975-ben lorchi érsekké nevezte, egyszersmind azon hatalommal is felruházta, hogy a megtérni kezdett magyarok közt püspökségeket alkosson a maga érseki hatósága alatt [1]). Piligrin ugyan már nem volt életben, midőn István a főhatalomra jutott; de kételkednünk alig lehet, hogy őt utóda is követte e törekvéseiben; mert Pannonia hajdan a lorchi érsekséghez tartozott. István mindazáltal belátta magas értelmisége szerint, mily veszélyes következmények származhatnának abból országának függetlenségére, ha német érsek válnék egyháza fejévé. S ennélfogva, mihelyt a térítést folyamatban látta, Esztergomban, fejedelmi fővárosában, akart érsekséget alapítani, mely feje legyen az uj egyháznak.

István, mint keresztény is függetlennek akarta látni magát és kereszténynyé lett népét minden külhatalomtól és külavatkozástól; és épen ez birta őt arra is, hogy, ha tán a királyi czím fölvételének eszméjét a császár keltette is föl benne, mint Ditmár mondja, a koronát ne a császártól, — mi által annak fenhatósága alá jutna, hanem egyházi intézkedé-

---

az ös, Árpád, fejedelemmé : s a magyar alatta és utódai alatt a világ ostora lett; a római-német császár kivánságára vette föl az unoka, István, a királyi méltóságot, s a magyarok az által a német élet körébe vonatni, s abból magokba uj erőt szívni kezdettek.“ Erre eléggé megfelel magának Istvánnak azon tette, hogy nem a császártól, hanem a pápától kérte a koronát.

[1]) Ld. VII. Benedek és II. Otto leveleit Fejérnél : Cod. Dipl. I, 266. és 272.

seinek megerősitésével együtt a pápától, a kereszténység egyetemes fejétől eszközölje ki magának. Az akkori fogalmak szerint két hatalom létezett a keresztény világon; s ezek egyike a pápa, másika a császár személyében központosult a közvélemény szerint. Mihelyt valamely nép keresztényné lett, s a pápát egyházi fejének elismerte, a császár is azonnal feltolta reá fenhatóságát. Igy történt Csehországban egy század előtt s igy Morvában erre törekedett a császár Lengyelországban is. És alig lehet kételkednünk, hogy Magyarországon is ez volt czélja, midőn, Ditmár szerint Istvánt a királyi czím fölvételére ösztönözte, nem kételkedvén, hogy azt tőle, már különben is sógorától, fogja kérni.

De mit a császár óhajtott, mire talán törekedett is, nem történt meg: István, minthogy már az uralkodó fogalmak szerint, a királyi ezímet, koronát mástól kellett nyerni, azt nem a császártól, hanem a pápától, az összes kereszténység fejétől, kinek egyházi hatalmától országa függetlenségét nem félthette, szándékozott kérni.

Ez okból, mihelyt egyházi intézkedéseivel elkészült, az érsekséget s a többi püspökségeket [1]) megalkotta, ezeknek megerősitése s a királyi ezím és korona kieszközlése végett Asztrikot, a Sz. Márton-hegyi apátot s kijelölt kalocsai püspököt 999-ben II. Sylvester pápához küldötte.

Sylvester, a követ által értesülvén István buzgó működéseiről népének megtérítésében, bőkezüségéről a püspökségek megalapításában, iránta tiszteletre ragadtatva kiáltott fel: „Én csak apostoli vagyok; de István bizonyára apostol, ki által Krisztus magának annyi népet megtéritett!“ Örömmel teljesíté minden kivánatát: megerősítette a püspökségeket s az azokra kinevezett egyéneket, s továbbra is teljes hatalommal ruházta fel a fejedelmet intézkedni az uj egyház ügyeiben; a koronán kivül, — melyről mondják, hogy rég készen volt az azt szintén sürgető Boleszláv lengyel fejedelem számára, s eddig csak a császár ellenzése miatt nem küldetett meg neki, — apostolkodásának jeléül kettős keresztet, s

---

[1]) Az ekkoron alkotott püspökségek száma felett vitáznak az irók, s csak az esztergami, kalocsai, bácsi, veszprémi, pécsi, győri s egri felett egyeznek meg a vélemények. A csanádit és a gyula-fehérvárit István alkotta ugyan, de később. Nyitrán már elébb, a morvák alatt is volt püspökség, de a magyarok foglalása következtében megszünt. A váczi s nagyváradi vita tárgya.

mind ezek kiséretében még egy levelet küldött Istvánnak. A levél lényegesebb része következő : . . . „Dicső fiam, mind azt, mit tőlünk s az apostoli széktől kértél, a koronát, a királyi czímet, az esztergami érsekséget és a többi püspökségeket a mindenható Isten és Sz. Péter és Pál apostolainak hatalmából . . . áldásunkkal együtt szívesen engedélyezzük és megadjuk . . . És minthogy nemességed, az apostolok dicső példáját követve, Krisztust hirdetve, hitét terjesztve, apostoli hivatást teljesíteni nem vonakodott, és bennünket helyettesíteni, a pápaság tisztében eljárni ügyekezett, . . . azért mi is ezen érdemek tekintetében azon különös kiváltságokkal kivánjuk felruházni fenségedet s törvényes örököseidet és utódaidat, hogy miután te és ők a koronával melyet küldünk, a követeidnek átadott forma szerint megkoronázva leszesz és lesznek, magatok előtt az apostolság czímeréül keresztet hordathassatok; és a mint téged és őket az Isten kegyelme sugalland, országodnak már alapított s alapítandó egyházait rendezhessétek és intézhessétek“ [1]).

„Hiába keresnénk még egy második példát a pápaság történetében — ugymond Szalay [2]) — hogy valamely fejedelem az egyházi jogok ezen teljességével felruháztatott volna. István e bulla által az önálló magyar egyház főnökévé lett.“

---

[1]) Ld. a levelet Fejér : Cod. Dipl. 1, 274. E pápai bulla hitelessége fölött a mult század közepe óta egy egész kis irodalom támadt. Ld. ezt Katonánál : Hist. Crit. Reg. Hung. I, 33 kövv. Fejérnél i. h. és Szalaynál : Magy. Tört. I, 74. Azokhoz, miket Szalay helyesen mond, s mik által kivívottnak tekinthető e levél hitelessége, csak azt adjuk, hogy miután István épen annál fogva kérte a koronát a papától és nem a császártól, hogy ennek fenhatóságától az ország függetlenségét megőrizze : nincs ok miért tagadni e levél hitelességét csak azért, mivel abban a pápa az országot az apostoli széktől teszi függővé. Az akkori fogalmak szerint valamelyik felsőségét el kellett ismernie : István a pápáét ismerte el; természetesen nem oly értelemben, hogy az ország egyházi hűbérré váljék, mint később Két-Sziczilia, mi bizonyosan a pápának sem volt eszében, hanem egyedül az egyházi hatalmat tekintve, mi nem árthatott az ország függetlenségének.

[2]) Magyarország történ. I, 74.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király. 1000—1038.

I.

István kezéhez vévén a koronát, s magát a pápától rendelt forma szerint az 1000-ik év augusztus 15-kén Esztergomban megkenetvén és megkoronáztatván, első királya lőn a magyaroknak [1]). De nem egyedül a királyi czím fölvétele teszi ez évet történetünkben egy uj korszak kezdetévé: ettől veszi eredetét az alkotmány kifejtése is a etelközi vérszerződés alapjain. Mert ezt, mely saját hatalmának is forrása volt, nem vetette el István, hogy helyébe újat emeljen: ő csak a régit fejtette ki s alakította át a monarchia követelései szerint. Az új czím nagyobb fényt adhatott neki; de hatalomkörét tulajdonkép nem tágitotta. És Istvánnak épen hatalomgyarapodásra volt szüksége, hogy népét vallásilag, erkölcsileg átalakíthassa. Látta ő, hogy a polgári szerkezet s a közigazgatás, mint eddig fenállott, a körülményekhez többé nem illő, nem elegendő. Koppány lázadása intő például állott előtte, hogy, ha népe átalakitásában czélhoz jutni akar, a nemzetségfőknek még mindig felette nagy hatalmát korlátolnia s új elemeket kell az országban teremtenie; elemeket, melyeknek nehézkedési pontjok a királyság legyen, s melyek által az átalakulás forradalmában ismét könnyen támadható lázadások ellen megerősödjék. Ezenkivül a népnek a kereszténység által lassanként átalakuló erkölcsi állapota is többféle intézkedéseket tőn szükségessé.

E tekintetben István már vezérsége alatt is alkotott némi rendszabályokat. De hogy ily fontos, ily nagy horderejü intézkedések annál nagyobb érvényre jussanak, az etelközi szerződés szerint azokhoz a nemzetségfők megegyezténck is hozzá kellett járulnia. És ez volt oka, hogy István, koronáztatása után a nép szinét, a nemzetségek fejeit maga köré gyűjtötte, s velök mintegy új szövetséget kötvén [2]), az alkot-

---

[1]) Hartvicus: Vita S. Steph.

[2]) Hogy ekkor, a koronázás után nemzeti gyülést tartott légyen, nemcsak Kovachich (Vestigia Comit. l. 10.) több okokkal, hanem maguk fenmaradt törvénykönyveinek czikkei is, p. o. I, 14. 35., bizonyítják. Ide vonatkozik Hartvic e helye is: Decretum perpetui foederis subscriptione ad posteros suos transmisit.

mányt s közigazgatást tanácsukkal, megegyezésükkel átalakította.

Igen sajnálandó dolog, hogy a törvénykönyv, melyben e nemzeti gyülés rendeletei foglaltattak, az idők viszontagságai között elveszett; mert kétséget nem szenved, hogy István törvényei, miként azok a máiglan létező két törvénykönyvében fenmaradtak, csak hiányos töredékei összes törvényeinek. Az említett két törvénykönyv jobbára csak a polgárok tetteit szabályozza, büntetéseket szab a vétkekre, vagy némi magánjogok és igazgatási dolgok felett intézkedik. De hogy ezek fölött a közjognak, a király s a nemzet közötti viszonyoknak, a honvédelemnek stb. is bővebben kellett ekkoron szabályoztatniok, mutatja már az is, hogy a későbbi királyoknak e tárgyakról intézkedő törvényei számtalanszor hivatkoznak István törvényeire, melyek azonban ennek fenmaradt törvénykönyveiben nem léteznek. E törvényekből s a későbbi állapotokból következtetve ugy látjuk, hogy István körülbelül következő reformokat alkotott a nemzet alkotmányos és igazgatási viszonyai körül.

A monarchiai elem szilárditása, a törzs- és nemzetségfejek hatalmának megszoritása lévén fő czélja, e tekintetben szükségkép meg kellett változtatnia a birtokviszonyokat. A birtok eddigelé nem volt egyéni, hanem nemzetségi. A föld, melyen az egyes nemzetségek megtelepedtek, ezeknek közös birtoka volt. A földmíveléstől — mit régiebb korban kétségkivül űztek, — a költözések és hadi kalandok korában elszokván s honn jobbára csak baromtenyésztéssel, vadászat s halászattal foglalkodván, a nemzetség telepbirtokát mindenki szabadon használhatta a nélkül, hogy a közös föld egyes birtokokra felosztva volt volna. Ennek az volt természetes következése, hogy a nemzetség feje lett tulajdonkép a föld urává, ki annak használata fölött intézkedett, szintugy miként nemzetsége népének parancsolt. S innen származott az is, hogy a fejedelemség száz éves létezése után sem igen vergődhetett nagyobb hatalomra a nemzetségfők irányában. István tehát kétségkivül első teendői közé sorozta ezen állapot megváltoztatását: megszüntetvén a nemzetségi közös birtokot, az egyéneknek a földön, melynek használatában valának, örök birtokjogot adott, aminthogy erről későbbi törvényei is tanuskodnak.

De, ha már ezáltal is megszoríttatott a nemzetségfejek

hatalma, még inkább történt az a kormány rendezése által. A nemzetségfejek egy részről az országhatalomnak a köz ügyek igazgatásában, az etelközi szerződés szerint —, más részről a patriarchalis hatalomnak, melyet nemzetségeik fölött gyakoroltak, a régi hagyományok szerint apáról fiura örökös birtokában voltak. István mind a két hatalomgyakorlatot korlátozta a rendi szerkezet, az országtanács s a vármegyei rendszèr szabályozása által.

Mi a rendi szerkezetet illeti: három országos rendet alkotott: a főpapit, urit, és nemesit. A főpapságot a néposztályok közt első rangra emelte, s magas állását törvény s gazdag földbirtok és a tizedadó által biztositotta. Az uri rendbe helyezte a régi törzsök- és nemzetségfők utódait, kik a törvényekben *seniores, domini* és *jobbagiones regis*, vagyis uraknak, királyi jobbágyoknak neveztetnek. A harmadik rendbe sorozta a nemzet vitézlő részét, kik a törvényekben s okmányokban királyi nemes szolgáknak — *nobiles servientes regales* — elnevezése alatt fordulnak elő. Csak e három rend volt a teljesen szabad, s vett részt az országhatalom egyik főágában, a nemzeti gyüléseken gyakorlott törvényalkotásban. A két világi rend személy- s birtokjogát — miként a későbbi törvények bizonyitják, — István egészen egyenlővé tette. Személyeiket önkény ellen törvény által biztositotta; birtokaikra pedig, bár azok nagyságra nézve igen különböztek, egyformán tökéletes sajátsági, átörökíthető jogot adott, melytől csak fölségsértési vagy honárulási bűn miatt fosztathatnának meg. Mind a két világi rendet egyedül a király s ennek a törvényszékekben helyettese, a nádorispán hatósága alá rendelte, a törzsök és nemzetségfejek hajdani patriarchalis hatalmát a vitézlő renden, a nemességen megszüntetvén. E végett a vármegyéket időről időre meglátogatni a maga és utódai kötelességévé tette. Mindenütt, hol a király megszállt, a püspökök és a főrendekből tanács gyült össze körülötte. De mivel minden évben minden megyét meg nem látogathatott, a csekélyebb ügyek elintézésére, ugy látszik, már István, megyénként két birót rendelt kiket a nemesség maga választott.

E rendi szerkezet az országtanács átalakitását is szükségkép maga után vonta. Az ország tanácsában eddigelé csak a vajdák és a nemzetségek fejei vettek részt. Most, miután a főpapság az első országrenddé vált, az országtanácsnak ezek

is tagjaivá lettek, s abban müveltségök s tudományok szerint tulsulyra is jutottak. Országgyülések akkoron, a szónak későbbi értelmében még nem tartatván, ezen országtanácsban alkottattak a törvények; melyekre nézve mindazáltal, — miként alább Istvánnak Imre fiához intézett atyai tanácsaiból látandjuk, — nem volt egyenlő az országtanács tagjainak befolyása, a határozó szó pedig a királytól jött.

Nem kevesebb korlátozást szenvedett a nemzetségfők hajdani hatalma a vármegyei rendszer által, mely mig egy részről a honvédelem alapja volt, más részről az említett három szabad s nemes renden kivül a nép többi osztályaira nézve az igazgatásnak is fő organumául szolgált. A vármegyék, miként föntebb is emlitők, mint a honvédelem fokhelyei, már a vezérek alatt is léteztek; de István ezeknek is több tekintetben más alakot adott. A várak ugyan már elébb sem voltak a nemzetségfők tulajdonai, örökbirtokai; mert ugy azokat, mint a körülöttök fekvő földet, már Árpád a honvédelem alaptőkéjeül, nemzeti birtok gyanánt tartotta fen az ország felosztása alkalmával. De ezen várakban eddig a várnagyság tiszte örökös volt a nemzetségfők családjában, s apáról fiura szállott; mi egyebek közt egyik fő alapja volt a nemzetségfejek hatalmának. István most e tisztséget, melynek viselője várispánnak *(Comes parochianus, Comes Castri)* később főispánnak neveztetett, kivette a nemzetségfejek birtokából, s a király kinevezésétől függesztette fel. Kétségkivül ezután is jobbára a nemzetségfejek családjainak tagjaiból, az uri rendből neveztettek ezen várispánok; de még is nagy csökkenés volt a nemzetségfejek hatalmára nézve az, hogy ezek nem birták többé örökösen ezen fegyverhatalommal rendelkezhető s azért nagy fontosságu hivatalt, s az többször a család fiatalabb tagjaira vagy más nemzetségből származott urakra is ruháztatott, a mint a királynak ebben vagy amabban volt nagyobb bizodalma. Azon fegyveres népből, melyre a várak őrizete, védelme volt bízva, egy alsóbb osztályu vitézlő rendet alkotott, mely várjobbágyságnak — *jobbagiones castri* — neveztetett. E várjobbágyok közé kétségkivül számos benszülött keresztényeket is fölvett István, kikben, miután népével a keresztény vallás behozatala miatt ekkor még feszült állapotban létezett, a kitörhető lázadások esetében többet bízhatott. E várjobbágyokat különféle szabadságokkal ruházta fel, s mintegy alsóbb rendü nemesekké

tette [1]). Teljesen szabadok mindazáltal e várkatonák nem voltak, mert hadi szolgálatra köteleztettek váraik védelmében s a király zászlaja alatt. Szolgálataik dijául a nemzeti birtok gyanánt fentartott várföldekből a várjobbágyok mindenike nyert egy-egy darabot. E birtok, megkülönböztetésül az urak és nemesek teljesen szabad *örök*birtokától (*haereditas*) *bér*birtoknak (*possessio*) neveztetett, s apáról fiura szállott ugyan, de mindig hadi szolgálat föltétele alatt, miért is azt elidegeníteni a várjobbágynak nem állott szabadságában. E vitézlő rend századokra s tizedekre osztva mind hadi, mind polgári viszonyaiban a várispán s ennek helyettese, vagy is udvarbirája (*comes curialis, comes curiae comitis parochiani*) által kormányoztatott [2]).

A többi nép, mely a várakhoz tartozó helységekben s földeken lakott, s mely várnépnek (castrenses, cives castri) neveztetett, szintén a várispán s udvarbirájának hatósága alatt állott. Mi a várjobbágyok bérbirtokán felül a várföldekből felmaradt, e várnép között osztatott fel haszonvételre; miért ők a várak épitése, igazitása stb. körül teendő személyes szolgálataikon kivül még földeik jövedelmének felével adózni is köteleztettek. Ezen adó egy harmada a várispánnak jutott szolgálata dijául; más két harmada, mint királyi, államjövedelem Sz. Mihálynapkor Esztergomba, a királyi székvárosba szállíttatott. A várnépnek felsőbb osztályát tették azon polgárok, (*hospites, cives*) kik a várak körül emelkedő helységek s városokban laktak, s nem földmíveléssel, hanem kézművekkel, kereskedéssel foglalkodának. Ezek vagyona és személye törvény által biztosíttatott, s a királynak fizetett adón (libe-

---

[1]) Kézai Simon igy ir róluk : Jobagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut feuda castri, et castrum guerrae tempore custodirent. II. Endre aranybullájában a 19-ik cz.-ben ezt olvassuk : Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a S. Rege Stephano institutam. Későbbi oklevelek egyenesen várnemeseknek hívják őket. Igy egy 1265-ki okmány Tamás várjobbágyot „nobilis de comitatu castri“ czímen nevezi (Fejér : Cod. Dipl. X, 3, 265.) Egy 1279-kiben ezt olvassuk : militiam nobilium Jobagionum castri et Praedialium regiorum de Comitatu Ryuche (Fejér : Cod. Dipl. V, 2, 544.) De tudjuk, hogy később nagy változáson mentek át a várjobbágyok.

[2]) Voltak ezeken kivül több tisztjeik is, ugymint : várnagy, hadnagy, százados stb. Ld. Bél : Apparatus ad Hist. Hung. Regest. Varad. §. 10. 24. 110. 146. stb.

rorum denarii) felül semmire sem köteleztettek. S ekként az államjavakul szolgáló várföldeken három osztályu nép lakott : a *várjobbágyok*, azaz várkatonák, a *polgárok*, és a *várnép* [1]).

Ezeken felül még különféle szolgálatra kötelezett nép lakott az országban elszort terjedelmes királyi jószágokon. Ezeknek gyüjtő neve volt : *udvarnokok;* egyébiránt szolgálataik minémüsége szerint különféle nevet viseltek, ugymint: *tárnokok, lovászok, vinczellérek* (vinitores), *csordások* (bubulci), *peczérek* (caniferi) stb. Mind ezek saját, de a várispántól hihetőleg függésben álló tisztjeik, ispánjaik (comes) alatt voltak.

A királyéhoz hasonlóan rendezték lassanként *udvaraikat* (curia) és jószágaikat az egyháziak, az urak, sőt még a köznemesek is. Minden egyházi s világi urnak voltak *jobbágyai*, kik fegyveres szolgálatra köteleztettek; *udvarnokai*, kik uraik személye körül vagy udvarában különféle foglalkodást üztek; és *szolgái*, kézművesek és földmívelők.

Egyike István legnevezetesb intézkedéseinek a *honvédelem* szabályozása, melyről a vármegyei szerkezet előadásában is tettünk már említést; de a mit még a következők által kell kiegészítenünk. Neki nemcsak külső ellenségek ellen, hanem hogy a nemzeti nagy átalakulás forrongásában királyi székét s az oly atyai gonddal ápolt új intézményeket biztosítsa, bent is mulhatlanul szüksége volt egy hatalmas seregre, mely, kivált vallási tekintetben, érdekeivel szorosan összefüggjön, s parancsának engedelmeskedjék. Ennélfogva egymástól lényegesen különböző két sereget állított fel a haza bel- s külbékéjének biztositására : egy nemzetit s egy királyit, miket emlékeink egymástól eleitől fogva megkülönböztetnek. A *királyi sereg* fő alkrészét a várjobbágyok tették, kikről már föntebb volt szó. Ezeken kivül még más elemek is tartoztak a királyi sereghez. A kereszténység terjédése óta számos külföldiek jövének, többnyire kisebb-nagyobb zászlóaljakkal az országba. István ezeknek, valamint több magyar származásuaknak és benszülötteknek is kisebb-nagyobb *bérbirtokokat* vágott ki a terjedelmes várjavakból, vagy más fejedelmi jószágokból.

---

[1]) A vármegyei szerkezetről bővebben ld. Horváth Mihály : A honvédelmi rendszer története. A magy. tud. akadem. 1841-ki évkönyvében.

E bérbirtokot az adományosok örökösen ugyan, de oly feltétel alatt birták, hogy a királyt hadjárataiban egy-egy fegyveres csapattal *kisérjék*[1]), s e hadi szolgálatjokat tekintve, mind magok mind fegyvereseik a király korlátlan akaratától függjenek. Ezen nagyobb kiséreteken (comitatus) kivül még számos olyan kisebb bérbirtokot osztott ki István a szabadok s a kereszténység behozatalával felszabadult benszülöttek közt, melyekhez nem várőrizet, hanem a királyi seregben való táborozás kötelessége volt kapcsolva [2]). Végre, némi nyomokból ugy látszik, hogy szükség idején még zsoldosokat is fogadott István, jobbára a szabadságba helyezett keresztény benszülöttekből, kikben az ősvallás eltörlése miatti forrongás alatt leginkább bízhatott. Nem tudjuk azonban, valjon ily zsoldos hadnak szükség esetén kivezetésére nem maga a nemzet kötelezte-e országos szerződésében a királyt, s nem e kötelességnek alapjául tüzettek-e ki mindjárt István alatt a várnépektől szedett adók, bányajövedelmek, s terjedelmes királyi javak, melyek, eleitől fogva elidegeníthetlenek, a honvédelem alaptőkéjeül rendeltettek. Annyi bizonyos, hogy későbbi királyaink a zsoldos had állításának s ezáltal az ország közönséges esetekben való védelmének kötelességét egy hangon elismerik [3]).

E királyi sereg mellett, némi lényegtelen változtatást kivéve, régi alakjában fenmaradt a *nemzeti sereg*, melynek akkoron, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, kellett felülnie a hon védelmére. A haza védelme helyettesitést nem türő, személyes kötelessége volt minden örökbirtokkal ellátott *szabadnak* vagyis nemesnek. Alapját ezen polgári, a köztársaság fogalmából eredő kötelességnek a nemesi szabadság és személyjog tette, minélfogva az urak, nemesek nem-

---

[1]) És ezek voltak azon *Comes*-ek, kik oly gyakran fordulnak elő emlékeinkben. Ezeket *grófoknak* nevezni hibának tartjuk. Helyesebben nevezhetjük őket hadbéreseknek, bérbirtokosoknak, katonáknak, kiséretnek, sőt miután a Castri Comes-t várispánnak, vagy főispánnak szoktuk nevezni, ezekre is inkább illik, az *ispán*, mint a különben is idegen, s egészen mást jelentő gróf nevezet.

[2]) Nagy részben ezen osztályuak voltak azon fegyveresek is, kiket az ujdon alapított monostoroknak adományozott. Ld. Koller : Hist. Eppat. Quinqueeul. I, 74. Ezekből lettek részben az ugy nevezett jobbagiones ecclesiae és a praedialisok.

[3]) P. o. 1222 : 7. — 1235 : 15. — 1267 : 7. — 1291 : 11. törv. czikkelyekben.

csak minden más országos terhertől és szolgálattól fel voltak mentve, hanem az alapszerződés szerint az országhatalomban s az orrzág földjének szabad birtokában is osztoztak a fejedelemmel. Ez volt oka annak is, miérthogy az alkotmányos jogokban részesített főpapság is köteleztetett a honvédelemre [1]). Általában véve az országhatalomban való részesülés, az örökbirtokjog és személyszabadság oly szoros kapcsolatba tétettek a honvédelemmel, mindjárt az alkotmány első szabályozásakor, hogy ama jogok kivétel nélkül magok után vonták emennek kötelességét. És ebben oly következetes volt alkotmányunk, hogy ama jogok minden birtokosait, fejedelmet, főrendüekét s nemeseket egyenlően kötelezte személyes honvédelemre; s a nemesség harczolni nem tartozott, ha fejedelme által személyesen nem vezettetett. A nemességnek ezen kötelessége azonban csak a megtámadott ország védelmére szorítkozott; támadó háboruba az országon kivül menni nem tartozott.

Ezen, történelmünkben örökké nevezetes országrendézés a régi szövetséges szerkezet helyébe öszpontositóbb monarchiai formákat vőn fel, melyek azonban mig a királyi hatalmat szilárdították, az önkormányzatnak is tágas tért engedtek; a nemzetségfejeknek a törvényalkotásban és igazgatásban eddigi kizárólagos jogát az egész nemesi osztályra kiterjesztették; olygarchia helyett monarchico-aristocratiai kormányt alapítottak meg. Azonban valamint kétséget nem szenved, hogy a magyar alkotmány már István alatt ezen formák közt lépett életbe: ugy azt, hogy ezen ujitások közől mi lett megalkotva már az első nemzeti gyülésen, mi esik a későbbi gyülésekre, — miután István törvénykönyveit épségben nem birjuk, nem lehet meghatározni.

II.

De már az első rendszabályok is, melyek a törzs- és nemzetségfők hatalmának korlátozását czélozták, nem kevéssé

---

[1]) Sz. István korából nincs ugyan ezt bizonyító világos adatunk; de mégis az elvitázhatlan tények közé sorozhatjuk azt, meggondolván, hogy II. Endre törvényeiben, melyekkel ö csak a régi szabadságot állítá helyre, a főpapság személyes táborozása mint már régi szokás és kötelesség említtetik.

felriasztották ezek féltékenységét. E fölött, Koppány lázadásával még a pogányság sem lett egészen legyőzve; sokan csak félelemből tértek volt az uj vallásra a nélkül, hogy szivök annak szellemétől átmelegíttetett, értelmök annak tanairól a nyelvökben még nem eléggé jártas papok és szerzetesek által meggyőzethetett volna. Ezen felül az egyháznak fizetendő tized is, mely alól a nemesség sem vétetett ki, szálka volt az adózáshoz nem szokott elégületlenek szemében.

A lázadás zászlóját az ifjabb Gyula, Zombornak a Konstantinápolyban megtért idősb Gyula testvérének fia, tűzte ki 1002-ben. Nagybátyjának, az öregebb Gyulának halála után az Erdélyben terjedni kezdett görög szertartásu ó-hit nem sokára elfojtatott, s Gyula, daczára a király intéseinek, sem a kereszténységet fölvenni, sem az uj alkotmányos rendhez símulni nem akart. Sőt miután Keánnal, a mai Moldvában tanyázó besenyők vezérével szövetséget kötött, annak segélyhadaival s a nála menedéket talált elégületlen magyarokkal a tiszai részekre is átcsapkodott. István, kit az apostoli buzgalom nem puhított el, haddal ment Gyula megbüntetésére, s miután a székelyek is zászlóihoz csatlakoztak Upor Sándor rovóbánjok alatt, őt legyőzvén s elfogván, feleségével s Bua és Bukna fiaival együtt fogságba tétette [1]). Ezután Erdélyt is szorosabban az országhoz kapcsolván, egy rokonának, Zsolt vajdának igazgatására bizta; a keresztény vallás gyorsabb terjesztése végett Gyula-Fehérvárott püspökséget alapított; az uj alkotmányos rendet ide is kiterjesztette, a sóbányákat királyi birtokba vette [2]).

De Gyula veszedelme Keán szilaj népét nem rettenté vissza Erdély pusztitásától; miért István a következő évben (1003) ismét hadat vitt Erdélybe. A székelyek most is tete-

---

[1]) Turóczy : Chron. II. Cap. 29. — Székely krónika : A nemes Székely nemzet Constitutioi l. 278 kövv. Annal. Hildesheim. Pertznél : III, 92. Ezen honi emlékeinkkel teljesen megegyező évkönyv sokkal több hitelt érdemel, mint Ditmár krónikája, mely (Lib. 8. Cap. 3. Pertznél III, 862) a magyar világban ismeretlen Procui és Devix neveket emleget Gyula helyett; Gejza fejedelem nejét is a szép Adelhaitot, ennek tulajdonítja, s a legyőzött erdélyi vajdát Boleszláv lengyel fejedelemhez szökteti. Ditmár e helyének csak a sokszor oly ferde criticájokon, mint pálczalovon nyargalódzó Büdingerek adnak hitelt.

[2]) Utóbb látni fogjuk, hogy Ochtum ellen az volt egyik panasza Istvánnak, hogy a Maroson leszállított királyi sót lefoglalta.

mesen szaporították zászlóaljait, s azon felül száz testőrt rendeltek mélléje magok közől. Az erdélyi hadakkal szaporodván, az ellenséget István saját országában kereste föl. A hadjárat veszélyes volt; mert Keán a hegyek közé vonult fegyveres népével. De végre mégis sikerült őt a királynak barczra kényszeríteni, melyben Keán maga is elesett, hada megveretett, egész tábora a Görögországban rablott kincseivel együtt a győző kezeibe esett. István e kincseket a budai és székesfehérvári templomok építésére forditotta [1]).

A honfoglalást elbeszélvén, emlitettük, miképen Glád a mai temesi bánságnak bolgár származásu fejedelme legyőzetvén, Árpád kegyelméhez folyamodott, s általa tartománya birtokában a magyar fenhatóság elismerése mellett megis hagyatott. Gládnak most egy Ochtum nevü ivadéka uralkodott a tártomány felett Marosvárból. Ochtum, minthogy elei már rég fölvették a görög szertartásu keresztény vallást, tulajdonkép az ó-hiten volt; de annak szabályaival nem sokat törődött, s egyebek közt kilencz feleséget tartott. Őt igen gazdagnak mondják emlékeink, melyek szerint a bánság termékeny síkjain megszámlálhatatlan nyájai s ménesei tanyáztak. Bár magyar felsőség alatt állott, a Tiszán és a Maroson adót szedett az átkelőktől.

Gyula erdélyi vajda megbukta után Ochtum is hasonló sorsot várhatott magára nézve az erőteljes Istvántól, s idején gondoskodott magát ellene megerősíteni. Épen ez időben hódoltatta meg Basilius görög császár a minduntalan lázongó Bolgárországot; s most Ochtum is ennek pártfogását kérte ki, szivesebben ismervén el a császárnak, mint a reá nézve elébb utóbb veszélyesnek mutatkozott magyar királynak fenhatóságát. Uj védura segedelmében bizakodva, Istvántól az engedelmességet megtagadta; sőt az Erdélyből a Maroson leszállított királyi sót is lefoglalta.

István mind ezekről értesülvén, csak alkalomra várt, hogy őt megtámadja, s uralmának véget vessen. Akadt ez is nem sokára. Csanád egyike Ochtum fő embereinek [2]), s jeles vitéz, fejedelmével viszályba keveredett, s midőn észrevette, hogy ez őt orozva akarja meggyilkoltatni, Istvánhoz menekült Esz-

---

[1]) Turóczy : Chron. II, Cap. 30.

[2]) Béla kir. Névtelen jegyzője őt a király unokájának mondja. „Sunad, filius Doboka, nepos regis.“ Cap, 11. Endlichernél : 14.

tergomba. Ott, mint a hagyomány mondja, megkeresztelkedett, vagy talán, mivel hihetőleg ő is ó-hitű volt, mint fejedelme, a római egyház hivéül esküdött föl. István, miután az ember hűségéről, őszinte ragaszkodásáról több próba által meggyőződött, őt egy sereggel Ochtum ellen küldé. Csanád a a Tiszán átkelvén, az őt hadai élén készen váró Ochtummal megütközött. De akár, mivel visszanyomatott, akár mivel szinlett futamlással cselt akart vetni ellenségének, a Tiszához visszavonult, s a kukinéri, szőregi és kanizsai lapályok bozótjaiba rejtőzött. Majd Oroszlánoson tábort ütvén, a bekövetkezett éjen Ochtumnak álomba merült táborára rohant, azt megverte s magát Ochtumot is megölte. És miután Ochtum fejét győzedelme jeléül egy Gyula nevű vitéz által Istvánhoz küldötte, — ki azt Esztergom várfalának egy tornyára tűzeté, — Ochtum fővárosát, Marosvárat is megvette. István a tartomány kormányát a győzedelmes Csanádra bízta, s annak nevéről ezentul Marosvárt is Csanádnak rendelte neveztetni [1]).

III.

Gyula és Ochtum legyőzve, tartományaik közvetlen a királyi hatalom alá vetve lévén, István urává lett az egész országnak. A függetlenségre törekvő két uron elkövetett szigoru példa megfélemlíté a nemzetségfejeket, kiknek hatalmát az uj alkotmányos rend különben is megkorlátolta. És István most nyugottabban, megszilárdult hatalmának s tekintélyének egész sulyával folytathatta nemzetének politicai, egyházi s erkölcsi átalakitását. Az éles értelmű, nagyszerű hivatását egész terjedelmében átható király, miként már a fentebbiekből is láttuk, teljes öntudattal, a körülmények s ezekből eredt szükségletek világos felismerésével látott a nagy munkához. —

Hogy István a tervezett reformok s intézkedések létesitése végett több ízben tartott légyen gyüléseket, azon nyomokon kivül, melyeket erre nézve emlékeinkben s magokban a

[1]) Vita S. Gerardi Cap. 10. Endlichernél, l. 214. Ezen irat bár, mint látszik, csak a XIV-dik században szerkesztetett, egyes részei valószinűleg elébb irattak, s több kéz toldásai által nyerte azon alakot, melyben azt most ismerjük. Criticával használva mindazáltal történelmünk jeles forrásának tekinthető.

fenmaradt törvényekben is találunk [1]), a létező viszonyok sem hagynak kételkednünk. E gyülések bizonyosan nem voltak olyanok, minőkké az országgyülések csak idő multával fejlettek ki; de hogy a nemzetségfőket maga körül gyakrabban összegyűjtse, velők tanácskozzék, rájok hasson, őket a reformok mulhatatlan szükségéről meggyőzze, egyszersmind az uj vallásban is szilárdítsa, maga e reformok gyorsabb, biztosabb sükere kivánta. És hogy az imént még oly hatalmas, a fejedelemtől majdnem független nemzetségfőket ezentul oly készségesen látjuk simulni a dolgok uj rendéhez, hogy István hosszu uralkodása alatt többé semmi pártütés, semmi lázadás nem támadt, kétségtelenné teszi, hogy ezen uj rend megalapitásában, az uj törvények alkotásában a nemzet főbbjei is részt vettek, s az emberi szivet ismerő, annak gyöngeségeit ügyesen felhasználni tudó király őket arra teljesen megnyerte.

E gyülésekben a törzs- és nemzetségfejeken kivül bizonyosan jelen voltak a püspökök és apátok, kik az uj alkotmány szerint az első rendet alkották; jelen voltak azon előkelő urak, kik az országba vándorolván, gazdag földbirtokkal adományoztattak meg; jelen, hihetőleg, a várispánok s azon más urak, kik a nemzetségfejek mellett emelkedtek fel az alsóbb rangból. Hányszor tartott István hosszu kormányzása alatt teljesebb országgyülést, bizonytalan. Arról, melyen a fentebb vázolt alkotmányos reform megalkottatott, kétségünk nem lehet. Ezen kivül két okmány, egyik a pécsi püspökséget, másik a pécsváradi apátságot illető [2]), más két országgyülésről emlékezik, melyeknek egyike 1009-ben Győrött, másika 1015-ben tartatott. Némely irók még 1016-ra, 1032-re és 1035-re is helyeznek egy egy országgyülést. És ezen gyülések tanácskozásainak eredményei lettek azon törvények, melyek Sz. István két törvénykönyvének neveztetnek [3]).

E törvényekben István már a királyi hatalom teljességének birtokában tünik szemünk elébe; magok a törvények pe-

[1]) Ld. erről Kovachich Márt. György : Vestigia Comittior. apud Hungaros. 20 kövv.

[2]) Fejér : Cod. Diplom. I, 293. és 296.

[3]) Leghitelesebben kiadta ezeket Endlicher : Monumenta Arpad. 310. a stajer admonti monostor egy XII-dik századbeli, hártyán —, s a bécsi könyvtár XV-dik századbeli papiron irt codexéből.

dig részint az uj alkotmány egyes, még hiányzó alapjait vetik meg, részint a közigazgatás gépezetét rendezik, részint szabályokat alkotnak, melyek szerint a népet igazgatnia, a közélet előforduló eseteit elintéznie, a bűnöket, kihágásokat megtorlania kellend a megalapított végrehajtó hatalomnak [1]).

---

[1]) Ime a nevezetesbek e törvények közől:

Midőn István a koronázás után tartott nemzeti gyülésben az uj alkotmány alapjait megvetette, mint fentebb láttuk, a földbirtokról is intézkedett. De, ugy látszik, ezen intézkedés bajosan hatott keresztül a nemzetségfejek ellenzése miatt. Ezeket pedig megtörni, s minden hatalom sulypontját a királyságba helyezni, a legszükségesebb reformnak látta. A nemzetségfejek nem könnyen tudták megszokni azt, hogy azon kerületben, vármegyében, melyben nemzetségök le volt telepedve, az uj alkotmány szerint, ha csak egyszersmind várispáni tisztet is nem viseltek, semmi joguk sincs többé intézkedniök. Ez az oka, miérthogy István több izben szükségesnek látta kifejteni a birtokról szóló alaptörvényt. Mind a két törvénykönyvben ismételtetik, hogy földének minden szabad ember teljes jogu birtokosa. „Királyi hatalmunknál fogva rendeljük, u. m. az első törvénykönyvben, (VI és VII. t. cz.), hogy mindenkinek szabadságában álljon birtokáról rendelkezni, azt nejének, fiainak, leányainak, rokonainak vagy az egyháznak hagyományozni; s e rendelkezést halála után se merje senki megsérteni." „Valamint pedig mindenkinek teljes birtokjogot adtunk vagyonában, ugy a magunk számára is hasonlót tartunk fenn, mindenre nézve, mi királyi méltóságunké; ezekből is tilos valamit elfoglalni." — „Megegyeztünk (u. m. a második törvénykönyv II-dik t. czikke) az egész tanács kérelmében, hogy mindenki teljesen ura legyen birtokának s a király adományainak mig él, kivéve azt, a mi mint egyházi vagy vármegyei jószág van kezén (bérbirtokul, szolgálatáért); halála után pedig fiai hasonló joggal örököljék birtokát. Ne is szenvedje senki semmi bün miatt javainak elvesztését, hanemha a király élete ellen esküdött össze, vagy a hazát árulta el, vagy más országba futott; s ezen esetekben javai a királyra szálljanak. Ha mindazáltal valaki felségsértés vagy honárulás miatt törvényesen fejét veszti, ártatlan gyermekei a javak birtokában megmaradjanak." Ismételve rendeltetett az is, hogy semmiféle tisztviselő, sem várispán, sem hadnagy ne merészeljen valamely szabad személyt, az az nemest fogságba vetni. (I. 22. cz.) Minden ur háborittatlanul maradjon meg a maga jogában zászlóalja fölött; s a vitézeket egyik urtól a másikhoz csábitani tilos. (I. 23. cz.), A várispán ha igazságtalanul vesz el valamint a várjobbágyok birtokából, kétszeresen téritse meg. (II. 10.).

Az özvegy mig második házasságra nem lép, férje javaiban marad, s ezek halála után, ha gyermektelen, férje rokonaira, ezek hiányában a királyra szállnak. Szabad ember más szolgálóját nem veheti nőül; különben maga is szabadságát veszti (I. 29.) A nő, kit férje külföldre futva elhagyott, ujra házasodhatik: de férje, ha visszatér, csak a püspök különös engedelmével léphet ujabb házasságra. Szolga és szolgáló nem tanuskodhatik ura s asszonya ellen. (I, 20.).

Ha már ama föntebb vázolt alkotmányos országrendet s ezen ujabb törvényes intézkedéseket áttekintjük: világos fogalmat képezhetünk magunknak a magyarok ezen kori társa-

---

Mivel a hadikalandok alatt az erkölcsök igen elszilajodtak, a fegyveres megtámadások gyakoriakká lettek, István, hogy azoknak elejét vegye, még a kardrántásra is halálos büntetést szabott (I, 16.) Később azonban e szigor akként módosíttatott, hogy a ki kardot ránt, s avval mást, ha nem halálosan is, megsért, a gyilkosság birságában —, ha semmi sérvet nem okozott, a gyilkosság félbirságában marasztaltassék el (II, 14. 15.) Ha valamely ur személyesen követ el hatalmaskodást más jószágán s a birtokost megsebesíti, halállal bünhödjék; ha csak emberei által hatalmaskodik, száz tinó birságot fizet. Vitézi rendü a hatalmaskodásért tíz—, közrendü öt tinóban marasztaltatik el (I, 35.).

A szándékos gyilkosság 110 arany pénzzel bünhesztessék. Ebből 50 a királyé, 50 a megölt rokonaié, 10 a biráké; e fölött a bűnös egyházi vezeklés alá vettessék. A véletlen gyilkosság bűndíja tiz arany s egyházi vezeklés. Ha szolga öl meg szolgát, helyettesitse, vagy árát fizesse le a megölt urának. (I, 14.) A nőgyilkos, ha várispán, vagy más kir. tiszt (Comes) 50—, ha nemes 10—, ha közrendü, öt tinót adjon a megölt rokonainak s vezekeljen (I, 15.).

A tolvaj, ha szabadember, birságot fizessen; ha fizetni nem képes, adassék el; ha pedig eladatván ismét lop, a szolgák törvénye alá esik. A tolvaj szolga kárpotláson kivül öt tinó birságot fizet; ha nem fizethet, orrát veszítse; másodszori orzásnál ugyanez ismételtetik; harmadszor lopáson kapatván, halál fia (II, 6. 7.). Az ispán, ki a királyt jövedelmeiben meglopta, az elorzott megtéritésén felül két annyiban marasztaltatik el (II, 8.). A tolvajnö férje által kétszer kiváltathatik, harmad izben adassék el (I, 31.). Nőrablásért a vitézi rendü 10—, a közrendü 5 tinóban marasztaltatik el (I, 27.). — Gyujtogató a kárpótláson kivül 16 tinó birságra itéltessék. A hamis esküvő, vagy eskütörő kézvesztéssel, vagy ezt megváltva, ha ur és nemes 50—, ha közrendü 12 tinó birsággal büntettessék s vezekeljen (I, 17.). —

Az egyház birtoka a király különös védelme alatt áll. A ki a királyt e tekintetben tévutra vezeti, zárassék ki tanácsából (I, 1.). A püspökök az egyházi jog szerint teljes hatalommal igazgassák egyházaikat, védjék az árvákat s özvegyeket, miben nekik a várispánok, birák s egyéb tisztviselők segedelmükre lenni kötelesek. (I, 2.). Papi személy ellen csak feddhetetlen erkölcsü, házas keresztény férfiak tanuskodhatnak, vagy emelhetnek panaszt, de csak egyházi-törvényszék előtt. (I, 3. 4.). Az egyháznak mindenki köteles termékeiből tizedet adni; s a tizedügyek megitélése egyedül a püspököt illeti. (II, 18.)

Minden tiz helység épit egy templomot, s azt két házzal és két szolgával, egy lóval, hat ökörrel, két tehénnel, harmincz apró marhával alapítsa meg. Az egyházi, templomi ruhafélét a király, a könyveket a püspök adja.

A ki a keresztény egyházi szabályokat megszegi, a püspöktől a kánonok szerint bünhesztessék; s ha a püspök büntetésének magát alávetni nem akarná, a királyi törvényszék elébe idéztessék. (I. 13.). A ki

dalmi s erkölcsi állapotja felől. A német irók jobbára nagyon ócsárolják a magyarok culturai, miveltségi viszonyait a vezérek alatt. Szerintök a magyarok még csak vadász- és halász-nép, mely földmivelést soha sem űzött. Csak ugy itélik meg őket, miként a krónikákban feltünnek rabló kalandjaik alatt. Mintha az volt volna a magyar itthon is, mik ama pajzán kedvtöltéssel fosztogató, zsákmányló csapatok voltak az ellenség földén! De bezzeg, ugyanazon irók, kik a magyarok miveltségi állapotát igy becsmérelték a vezérek alatt, látván törvényeinkben pár évvel utóbb a megalapított rendet, kénytelenek felkiáltani : „Bizonyára mondható, hogy ez példátlan tünemény, soha még nép vadász- s halászéletének viszonyaiból . . . oly rögtön, több közép fokok átugrásával, nem vezettetett be a kiképzett culturai életbe, mint a magyar! . . . . A nép lemondván vándor életéről állandó lakokat foglalt el; felhagyott zsákmányló kalandjaival nyugat és dél felé; uralmát bent, a meghódoltak felett szigoruan fentartván, egyébiránt az európai államélet viszonyaiba lépett.“ [1]) Kétségkivül nagy reformon vitte keresztül István a nemzetet; de ezt aligha tehette volna, ha benne a culturai életnek részint csirái, részint maradványai egy régibb korból nem léteznek vala.

Mialatt István országában ezen uj rendet megalapítá, buzgalmának, gondoskodásának fő tárgya mindig az uj vallás gyarapítása maradt. E tekintetben összeköttetésbe lépett az akkori keresztény világ leghíresebb embereivel s meghallgatta véleményeiket egyháza rendezésének ügyében; tőlök kért ügyes, alkalmas egyéneket, kik az uj vallás terjesztésében, egyházak, kolostorok alapitásában s épitésében segedelmére lennének. Igy, például, a világhirű clugny-i monostornak, mely akkoron Francziaország egyházi életében legnagyobb tekintélyben állott, apátjával, Odolóval, több izben követséget váltott, neki ajándékokat küldött [2]). Hasonló összeköttetésben volt a monte-casinoi monostorral is, melynek egy izben egy

---

vasárnap dolgozik, marhájának s eszközeinek elvesztésével bünhödjék. (I, 8.). Vasárnap mindenki köteles templomba menni, kivéve a házőröket. (I, 9,). A ki valamely böjti napon hust eszik, egész héti böjttel vezekeljen. (I, 10. 11.). A ki a templomban fecseg, s megintve sem hallgat el, ha ur, üzessék ki, ha közember haja nyirassék le, s maga korbácsoltassék meg. (I, 19.).

[1]) Büdinger : Österr. Gesch. 405. 411.

[2]) Pertznél, Scriptores IV, 634.

nagy értékü arany keresztet küldött volt, s melyből két szerzetest hivott be, egy ujdon alapított monostor rendezésére [1]). Jobbára Olaszországból hozatta azon müvészeket is, kik által a templomokat, klastromokat épittette.

A pannonhegyi apátságon kivül, melyet már 1001-ben teljesen bevégeztetett s megalapított [2]), évek folytával még négy más apátságot alkotott a sz. benedek rendi szerzetesek számára, Pécsváradon, Szalaváron, Zoborhegyen Nyitra mellett, és Bakonybélben [3]). Neki köszönte lételét a székesfehérvári s ó-budai káptalan is. A templomok közől, melyek általa emeltettek szépségére nézve leginkább dicsérik emlékeink a székesfehérvárit, melynek falait mesteri metszvények, padolatát drága márvány ékesité [4]). Híven osztozott vele sz. czélu foglalkodásaiban neje, Gizela királyné, ki a férjétől épitett templomokat egyházi ruhákkal látta el. Egy ily egyházi palást Gizela kezétől máiglan létezik, későbbi időkben a királyok koronázása alkalmával használtatván [5]).

Azon püspökségeken kivül, melyeket első kormányéveiben alkotott, még 1030-ban is alapított egyet, a csanádit [6]), melynek kormányát a velenczei származásu Gellértre, fiának Imre herczegnek volt nevelőjére bizta. Marosvárt, mely Ochtum legyőzetése után, mint mondók, Csanádnak neveztetett, már elébb is létezett egy görög klastrom. Gellért püspök ezt a maga szerzeteseinek, kiket a már létező apátságokból gyűjtött össze, adta által, a görög barátokat Oroszlánosra, a Csanád vezér által épített klastromba helyezvén át. Gellért szerzetesei közt heten a magyar nyelvet is jól értvén, az alvidéken is mindinkább elterjesztették a kereszténységet. De itt, a bánságban, a római egyház mellett, melynek az e tartományba mind nagyobb számmal áttelepült s annak egész rónaságát elfoglalt magyarok lőnek hívei, az oláh népség közt fenma-

---

[1]) Pertz, Script. VII, 674.

[2]) Az alapitvány levél Katonánál : Hist. Crit. I, 94. Fejérnél : Cod. Dipl. I, 280.

[3]) Ezek alapitvány levelei Katonánál. U. o. 193. 246. 441.

[4]) Legenda S. Steph. maj. Cap. 11. i. h. 146. Legenda minor Cap. 6.

[5]) Egy mást mutogatnak a pannonhegyi apátságban. Más két igen gazdag egyházi öltönynek, melynek ékei Turóczy szerint 74 arany gírát értek, azon kiváltságot nyerte meg István a pápától, hogy az abban miséző püspök koronázza meg a királyt. Chron Budens. l. 66.

[6]) Chron. Posonien. Endlichernél : Monumenta 55. l.

radt a görög szertartás is, mely ott már régebben elterjedt, s azért óhitnek neveztetett [1]).

Gondja volt a mindenre ügyelő nagy királynak arra is, hogy az elvénülő elhaló, téritők, tanítók helyébe ujak is lépjenek a honi fiatalságból. E végett a püspöki és káptalani székhelyeken s a klastromok mindegyikében iskolákat állittatott, melyek szemináriumai lennének az egyház uj, fiatal szolgáinak, s melyekből különben is sugárzanék ki az ismeretek és tudományok némi világa. István maga a kor divatos tudományaiban jártas, gondoskodott arról is, hogy az urak fiai, az uj nemzedék, melynek szellemétől függend nagy részben reformjainak sükere, a szellemi érdekekkel is megismerkedjék. És találunk is nyomaira emlékeinkben, hogy ezen iskolákban nemcsak a papokká avatandók, hanem az urak, nemesek fiai is neveltettek. „Látván a nagyok és nemesek — ugymond sz. Gellért életirója a csanádi iskoláról, — a nagy előmenetelt, gyermekeiket átadták, hogy a szelídebb tudományokban gyümölcsözzenek.“ Ezen iskola növendékeinek száma rövid időn annyira megszaporodott, hogy Walter atya, az iskola mestere, kénytelen lőn segédet kérni maga mellé a püspöktől, ki aztán a székesfehérvári iskolából szerzett egyet melléje.

A püspökök, apátok nemcsak buzgó, de a kor tudományaiban is jártas férfiak levén, lassanként némi irodalmi munkásság is keletkezett az országban. Sz. Gellértről, Imre herczeg nevelőjéről, majd csanádi püspökről tudjuk, hogy főpásztori foglalkodásai mellett a tudományokat is mívelte, s még utazva is irással, olvasással tölté szekerén az időt. Kár, hogy munkáiból egynél több nem maradt fen, mely széles theologiai ismeretekről tanuskodik [2]). Tudományos foglalkodásra mutat Bonipert pécsi püspöknél is az, hogy Fulbert chartrei püspöktől Priscianus egy példányát kérte magának megküldetni. Fulbert örömmel teljesité kivánságát, kérvén egyszersmind őt, üdvözölje a maga és összes papsága nevében a mennyei király választott dicső fiát, István királyt [3]).

István buzgalma, bőkezűsége az egyház iránt nem szorítkozott saját országára: külföldön is számos alapítvány di-

---

[1]) Vita S. Gerardi C. 11. U. o. 218.

[2]) Deliberatio Gerardi, supra hymnum trium puerorum. Kiadta Batthyány Ignácz püspök.

[3]) Fejér: Cod. Dipl. I, 287.

csőité az ő nevét. Romában Sz. István vértanu tiszteletére tizenkét szerzetes kanonok számára klastromot s mellé egy szállodát alapított, melyben a kereszténység fővárosát látogató magyarok szállással, élelemmel láttassanak el. Hasonló czélra alapított klastromot Jeruzsalemben is [1]), hova most mindinkább zarándoklani kezdett a keresztény világ. Hogy a Rómába zarándoklók utközben is találjanak ápolást, Ravennában szintén építtetett klastromot, egyenesen kikötvén, hogy a szerzetesek szeretettel fogadják be s ápolják a Romába zarándokló magyarokat. E klastrom számára a kir. kincstárból örök időkre évenként fizetendő huszonöt gíra tiszta ezüstöt alapított, ugy mindazáltal, hogy e pénzért évenként saját emberüket küldjék a kir. udvarba [2]); ez által kétségkivül azt czélozván, hogy e klastrom a jövőben is szorosabb kapcsolatban maradjon az országgal. Kisebb adományaival számos külföldi klastrom dicsekedhetett [3]). XVIII. János pápának is, midőn ez hozzá 1008-ban követséget intézett, egy gazdagon hímzett s gyöngyökkel ékesített miseruhát küldött ajándékul, mely utóbb Francziaországba, Metzbe került [4]).

Mind ezen adományozásai közt azonban legmeglepőbb, mert vallásos buzgalma mellett felvilágosodott világnézletéről tesz tanuságot az, hogy még a Rómától elszakadt keleti egyházzal is éreztette bőkezűségét. Ő ugyanis még Konstantinápolyban is építtetett egy szép mívű templomot [5]). Vajjon nem az forgott-e, ezt tévén, elméjében, hogy kiengesztelje a keleti birodalmat is nemzetével, mely annak a nem rég multban még sanyargató ostora volt? Országában is, ő nemcsak tűrte az ó-hitet, mely, mint már említők, az Ochtum legyőzése után közvetlen kormánya alá került tiszántuli részeken el volt terjedve; hanem 1025-ben még önmaga is alapított a veszprémi völgyben egy klastromot görög apáczák számára [6]).

---

[1]) A legenda maj. Cap. 11. szerint szerzetesek, a legenda min. Cap. 6 szerint apáczák számára.

[2]) Fejér : Cod. Dipl. I, 331.

[3]) Igy, például, a saltzburgi Sz. Péter klastroma. Gizela is egy drága kereszttel ajándékozta meg a regensburgi klastromot, hol édes anyjának tetemei nyugodtak. Pray : Diatribe in Dissert. 182.

[4]) Querfurti Bruno lev. Giesebrechtnél : Kaisergesch. II, 192. Mabillon : Oeuvres posth. III, 477.

[5]) Legenda maj. Cap. 11. Endlichernél 147.

[6]) Szerdahelyi : Dipl. graecum S. Stephani Budae 1804. l. 30. kövv.

IV.

A hírnév, melyet István magának népe politicai s vallási átalakitásában tanusított bölcsesége, buzgalma, erélye által szerzett, nemcsak a szomszéd országokba, hanem Európa legtávolabb tartományaiba is elhatott. A XI-dik század elején nevezetes fejedelmek uralkodtak Európában; — kik közől elég legyen említenünk II Henriket, az utóbb szent czimmel megtisztelt német császárt, a vitézségéről Chrobri melléknévre érdemesített legyel I Boleszlávot, és Nagy-Kanutot; de nem volt köztök egy is, kinek neve, tettei inkább magasztaltattak, mint Istvánéi. Dicsőségének híre számos kiváncsi urat csalt be az országba, kik saját szemeikkel óhajták látni azon nagy fejedelmet, ki az imént még egész Europában rettegett harczias magyarokat inkább bölcsesége, eszélye, kegyessége, mint erőszakos rendszabályai által téritette meg a keresztény vallásra. István esztergomi udvara menhelye lőn több fejedelmi férfiunak, kik hazájokból bármi okból futni kényszerűltek. Brunó herczeg, II Henrik testvére, István sógora, már 1003-ban Istvánnál keresett ótalmat testvérének haragja előtt, ki ellen fellázadt. István követei kérlelték meg a következő évben a boszus királyt, s állitották helyre a testvérek közti békességet. Brunó utóbb ágostai püspökké neveztetvén, újabb látogatással rótta le háláját a békéltető Istvánnak. Nála talált szíves vendégszeretetet Edmund angol királynak Nagy-Kanuttól elűzött két fia is. Sőt ezek idősbikének Edmundnak, István egyik leányát is nőül adta. Ide futott 1034-ben Kázmér lengyel király is, Chrobri Boleszláv unokája, az őt országából elűzött pártosok elől [1]).

„Ez időben — u. m. egy István korabeli krónikás [2]) — mind azok, kik Olasz és Francziaországból az ur sirjához Jeruzsalembe szándékozának zarándokolni, elkezdték hagyni a szokott tengeri utat, s Magyarországon utaztak keresztül. Istvánnak nagy gondja volt e zarándokokra; utjokat, merre mentek, biztosságba helyezte; azokat, kik őt személyesen meglátogatták, mint testvéreket fogadta s nagy ajándékokkal gazdagítva bocsátotta el magától. Az utazás könnyüségének s

---

[1]) Chron. Polon. Lib. I. C. 18. Pertznél Script. IX, 437.
[2]) Rodulfi Histor. Lib. III. U. o. VII, 62.

biztosságának, István vendégszeretetének és bőkezűségének híre hamar befutotta az egész Európát, s a nemeseknek és köznépnek számtalan sokasága kezdett utazni Jeruzsalembe.“ A keresztes háborúk utóbb nagy részben e megsokasodott zarándoklatok folytában keletkezvén, mellékesen megjegyezhetjük, hogy ezen háborúk okai közé, melyek oly nagy befolyást gyakoroltak az európai népek társas életének átalakulására, a magyar nép és királyának vendégszeretete is sorozandó, melytől a zarándokok oly jó ellátást nyertek az országban.

E zarándoklatok a sok közt nem egy jeles férfiut hoztak az országba, kikkel István találkozott, kiknek elbeszéléseiből bővebben megismerkedett a nyugati népek intézményeivel, erkölcseivel; miket aztán nem is késett a körülmények szerint népénél is alkalmazni a mindenre ügyelő, folyton népe javának előmozdításával foglalkodó nagy király. Ilyen vendége volt egyebek közt Istvánnak 1026-ban Vilmos, angoulemi gróf, fényes kiséretével, melyhez tartozott Odo vezér, Richárd verduni, más Richárd angoulemi apát, Girald, a fejedelem háznagya s tanácsosa, Amalfred, utóbb szintén egy monostor apátja s a nemeseknek, lovagoknak egy egész serege. István a grófot és kiséretét a legszívesebb vendégszeretettel fogadta s ajándékokkal bocsátotta el a hosszu utra [1]).

Mily eszmék álltak István szeme előtt s vezérlették őt e vendégszeretetében, elmondta maga Imre fiának adott intéseiben. „A vendégeknek, ugymond, s a bevándorlóknak nagy a haszna: az által lett oly nagygyá a római birodalom is, hogy sok nemes és bölcs férfiu gyűlt ott össze mindenfelől. Róma még szabadságát is az Aeneadoknak köszönheti. A vendégekkel különféle nyelvek és erkölcsök, különféle emlékek és fegyverek jőnek az országba, mik a király méltóságát s udvarát nem kevéssé emelik; s a külföldiek gőgjét megfélemlítik; mert gyönge az egy nyelvű s egy erkölcsű (akarja mondani: az elzárkozott a külfölddel nem közlekedő) ország. Azért meg is hagyom neked, fiam, hogy őket becsülettel fogadd, s tisztességesen lásd el, hogy szívesebben legyenek országodban, mint bárhol másutt; mert ha te lerontanád, a mit én építettem, eltékozlanád, a mit én gyűjtöttem, országod látná kárát; mi

---

[1]) Ademari Histor. Cap. 65. U. o. IV, 145.

hogy ne történjék, ne szűnjél meg naponként gyarapítani országodat, hogy koronádat mindenki tündökleni lássa“ [1]).

Ezen sürű érintkezés a seregenként átutazó zarándokokkal bizonyosan a magyar népre sem maradt hatás nélkül : tágult ismeretköre, világnézlete; szelidűltek erkölcsei; jobban megbarátkozott a keresztény szellemmel; élénkült ipara, kereskedése.

De István még más hasznot is tudott kivonni e zarándoklatokból. Ezek több jeles egyházi férfiut hoztak az országba, kiket aztán itt marasztalván, munkatársaivá tett népe oktatásában, a keresztény egyház s intézmények megalapitásában. Ily jó szerzemény volt egyebek közt Gellért szerzetes, kit aztán Imre fiának nevelőjévé, utóbb csanádi püspökké tett.

Az ily tudományos, sz. életű férfiakkal társalogni fő gyönyörűségei közé tartozott a királynak, ki maga is oly komoly kedélyű volt, hogy nevetni őt soha senki nem látta; oly buzgó a vallás tekintetében, oly szigoru életrendében, oly kegyes erényes, hogy bár mely szenttel versenyezhetett. Igy olvassuk Gunther remete életében [2]), hogy midőn a szent életű férfiu az altahi kolostorban élt, István őt látni, vele társalogni óhajtván, követet küldött érette; s midőn a szigoru erkölcsű remete, félvén a világgal való érintkezéstől, jőni vonakodott, a király több izben s mind addig járatta hozzá embereit, mig végre Gunther engedett s megjelent udvarában [3]). E szent életű remete tanácsára alapítottta aztán István a bakonybéli apátságot.

Azonban bár mennyire kedvelte, pártolta s alkalmazta is a jámbor király a szent életű szerzeteseket : országában koránt sem nyitott kaput minden kóbor barátnak, minőkben e kor bővelkedett. S meglepetéssel, mely fogalmunkat István magas értelmiségéről, szilárd jelleméről csak megerősítheti, olvassuk a kor krónikáiban, hogy ő koránt sem fogadott be mindenkit, habár püspöki méltósággal volt is felruházva, tár-

---

[1]) S. Steph. De morum institutione. Cap. 6. Endlichernél : Monum. 305. köv.

[2]) Pertznél, Scriptores XI, 277.

[3]) A legenda szerint István őt a maga asztalához vonván, páva sülttel kinálta. A remete ki hust nem evett, sokáig vonakodott hozzá nyulni, a sok unszolásnak ellent nem állhatván, végre csak hozzá akart nyulni; de elébb buzgón fohászkodott, ne vegye ezt Isten neki bünül. S ime a páva-sült szárnyra kél s elrepül!

sul a nép oktatásának, téritésének nagy munkájában, ki e végett az országba vándorolt. Volt eset, hogy még azokat is elutasította, kik e végett egyenesen hozzá fordultak, ha őket e hivatásra bármi okból nem tartá képeseknek. Tudjuk egyebek közt, hogy még a querfurti Brunó, kit a pápa épen e végett avatott fel püspökké, hogy az evangeliumot a kelet népeinek hirdesse, sem talált Istvánnál kedvező fogadtatást. Lehet, azért utasítá őt vissza a rendet s a maga jogait egyaránt fentartani tudó király, mivel mástól nyerte püspökségét; lehet, hogy őt hosszabb tartózkodása alatt udvaránál, nem tartá méltónak a szent hívatásra : Brúno végre is kénytelen volt elhagyni az országot [1]). Még feltünőbb példáját látjuk a király szigoru rendtartásának abban, hogy midőn 1010 táján tizenöt olasz barát, kik közől kettő szintén püspökké volt felkenve, meghivás és a király tudta nélkül jöttek az országba, egyedül azért, mivel, — mint a krónika mondja — martyrkoszorúra vágytak, itt egyátalában nem nyertek jó fogadtatást. Rájok is alkalmaztatott a törvény, mely szerint az idegennek egy urnál kelle maradnia, mig ez őket táplálni, alkalmazni akarta; de kóborolniok nem volt szabad : s midőn e szerzetesek e törvényt megszegték, szolgák gyanánt kerültek egy ur kezéből a máséba [2]).

V.

Az erélyhez s buzgalomhoz, melylyel népének politicai s vallási átalakulását mindinkább sükerítette, annyi eszélyt s mérsékletet kapcsolt a bölcs király, hogy a nemzet minden erőszakosabb rázkódástól ment maradt. Ily nagy átalakulás, minőn István a nemzetet átvezette, nem történhetett ugyan némi forrongás nélkül a kedélyekben, s a halála után bekövetkezett eseményekből is kitünik, hogy a nép egy része nem egyhamar kedvelte meg az uj vallást s az uj országrendet : de mióta Koppány és Gyula lázadása legyőzetett, a forrongás nem ment többé kitörésbe, a közbéke nem lett többé megzavarva. Bizonyára ily nagy átalakulást, ily csöndben, ily

---

[1]) Ld. magának Brunonak panaszlevelét Giesebrecht : Kaisergesch. II, 192.

[2]) Plures dominos subeunt, ad martyrium tamen non pertingunt, Vita S. Romualdi Pertznél IV, 853.

békében, keveset mutathat elő a világtörténelem. Ezen méltán bámulandó eredményben kétségkivül nagy része volt a nemzet fogékony kedélyének, józan, higgadt értelmességének, melylyel e fajt a természet megáldotta, szintugy mint a barbárságot már jóval meghaladó míveltségi állapotának. Az átalakulás szerencsés lefolyásának dicsősége azonban István magasztos egyéniségét illeti leginkább. És a nemzet, látván azon önzetlen, semmi áldozattól vissza nem ijedő, fáradhatlan munkásságot, azon ernyedetlen buzgalmat, melylyel nagy királya a közügyet átfogta, maga is önmagadással hódolt neki, kiben annyi jó akaratot, oly atyai gondoskodást tapasztalt maga iránt.

Nem maradhatott e tekintetben hatás nélkül a nemzetre az sem, hogy látta, miképen a külhatalmak, melyek ama félszázadnál tovább űzött rabló kalandok miatt még csak az imént oly ellenséges indulattal viseltettek iránta, hogy egy félelmes szövetségtől és közös megtámadtatástól lehetett tartania, most átalában mindnyájan barátságos érzelmet, tiszteletet tanusitának királyuk iránt. Istvánnak magának is egyik fő gondja volt hosszu uralkodása alatt, hogy a jó viszonyt, a népének oly igen szükséges békét fentartsa szomszédjaival, s e mellett koronájának méltóságát, nemzetének függetlenségét is tisztelet tárgyává tegye a külföldön. Ezért óvakodott is könnyelműleg megháborítani a külbékét, az oly szükségest, alakításainak sükerére. Ez volt kétségkivül oka, hogy Horvátországot —, melyet egykoron, a honfoglalás idejében, szinte egészen Spalatóig meghódoltatott volt a magyar fegyver, s melynek tengerparti részeit azóta részben Velencze vette hatalma alá, a saját fejedelmei alatt létező belföldét pedig a görög császárok tették maguktól függővé, — István békében hagyta, megelégedvén népe számához képest ugy is nagy országával. A horvát fejedelmekkel, kik a görög császárnak hódoltak, jó egyetértésben ügyekezett maradni; s azok egyikének, Crescimirnak leányát is eljegyezte a maga fiának, Imre herczegnek [1]).

A Velenczével folytatott barátságos viszonyról elég tanu-

---

[1]) Sz. Erzsébet legendája a görög császár leányát adja ugyan jegyesül Imrének; de erről a görög irók semmit sem tudnak. A legenda tévedésének oka hihetőleg az, hogy Crescimir görög felsőség alatt állott. Ld. Imre jegyeséről bővebben Katonát: Hist. Crit. I, 323.

ságot tesz az, hogy István a maga testvérét, kinek nevét nem tudjuk, Urseolo Otto velenczei herczegnek, a nagy jellemű Péter fiának jegyezte el 1009-ben nejévé [1]. E házasságból született aztán az utóbb magyar királylyá lett Péter.

Ugyanazon békeszeretet, melynél fogva barátságos viszonyait Velenczével és a keleti birodalommal Horvátország miatt felbontani nem akarta, mondatott le Istvánnal Morvaország azon részéről is, mely a 955-ki augsburgi ütközet után felszabadult a magyar fenhatóság alól, s Csehországnak vált tartományává. István kormányának kezdetén, hihetőleg épen akkor, midőn ő Koppány lázadásával volt elfoglalva, Chrobri Boleszláv, a hatalmas lengyel király, ki az oroszokat és cseheket egyaránt megigázta, lett e földnek is urává [2]. Mig a harczos fejedelem élt, Istvánnak különben is sógora, ennek nővérét Juditot, birván hitveséül [3], István nem is háborgatta őt; de mihelyt Boleszláv 1025-ben meghalálozott, e földre István megint kiterjesztette királyi hatalmát.

Talán épen e morva föld különben jogos elfoglalása lőn azon viszályoknak is egyik oka, melyek közte s a Németbirodalom közt kifejlettek. István sógorának, II Henrik császárnak, még 1024-ben történt magtalan halála után a frank nemzetségből származott II Konrád lett német királylyá, ki nem folytatta elődei politicáját Magyarország irányában. „Ezen időben — ugymond egy azon korbéli iró [4]) — sok viszály támadt a pannon nemzet és a bajorok, azaz németek közt, mire azonban a bajorok adtak okot.“ Mi volt légyen ezen ok tulajdonképen, nem tudjuk bizonyosan. Egy iró [5]) Bajorország öröködését mondja a viszály okának; s ezt némelyek [6]) arra értik, hogy István, Imre fiának, mint az elhalt II Henrik legközelebbi rokonának, akarta légyen megszerezni Bajorországot. De, nem is említve, hogy midőn a háboru ki-

---

[1]) Dandulo, Muratorinál : XII, 235.

[2]) Chron. Polon. Lib. I, C. 6. Pertznél SS. IX, 428.

[3]) Annalista Saxo, Pertznél VI, 637.

[4]) Vipo, Konrád császár életében Pertznél SS. XI, 268. Multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios, *culpa tamen Baioariorum*, factae sunt.

[5]) Aloldus, midőn mondja : Bavariae causa haereditandae Chuonradus Romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes arma in alterutrum parabant.

[6]) Szalay : Magy. tört. I, 83.

tört, még Brúnó, II Henrik testvére is élt, ez nem látszik valószinűnek [1]). Azonban bár mi legyen is az ok, annyi bizonyos, hogy a régi barátságos viszony mind ellenségesebbé vált István és Konrád királyok között. Nyilvános jeleit látjuk ennek már 1027-ben. Konrád király a maga fiának Henriknek, kit bajor herczeggé tett, VI Constantin görög császár leányát akarta nőűl szerezni; s e végett Werinhard strassburgi püspököt intézte hozzá követségben. A püspök azonban, a fenforgó viszályok miatt már nem mert mint királyának követe átutazhatási engedélyt kérni Istvántól, s ugy jelenté be magát, mint a ki számos kiséretével, annyi mások példája szerint, Jeruzsalembe, a sz. sírhoz akar az országon keresztül zarándokolni. De István előtt nem maradt titok a püspök utazásának czélja, s mivel hihetőleg nyomába jött, hogy a püspök utasitása arra is kiterjed, hogy ellene a görög császárral szövetséget kössön : Werinhardnak nem adott engedelmet az országon keresztül utaznia, s ez Olaszországon s a tengeren át kényteleníttetett utját folytatni [2]).

A nyilt ellenségeskedés, ugy látszik, már 1028-ban megkezdetett, mit hihetőleg az is siettetett, hogy István, miként említettük, Morvának hajdan Magyarországhoz tartozott részét Boleszláv halála következtében visszafoglalta [3]). Minthogy a morva földre Udalrich cseh herczeg és fia Bretiszláv

---

[1]) Vipo, az egykoru, sokkal hitelesebb a későbbi s különben is gyakran tévedő Aloldusnál. Már pedig mint fentebb idéztük, Vipo, bár mindenben ügyekszik menteni, kiemelni a maga hősét, egyenesen megvallja, hogy a viszály „culpa Baioariorum" támadt. Utóbb pedig dicséri Konrád fiát, mivel „regem — Stephanum — injuste injuriatum . . . recepit in amicitiam." Vipo, a császár hive, aligha irja vala ezt, ha István okozta volna a viszályt az által, hogy Bajorországot Imre fiának, mint Gizela után reánézőt, akarta volna elfoglalni. Azután, mint mondók, még II Henrik testvére, Bruno is élt, kit, bár püspököt, közelebbről illetett az öröködés, mint Gizela fiát. Bruno csak 1029-ben halt meg, (ld. Vipot: i. h. 267. l.) midőn a két király hadai már ellenségesen álltak egymással szemben. De, ha valaki Aloldus tanuságának akarna tulajdonítani eldöntő erőt : én, ezen esetben arra hajlok, hogy annak e szavait : Bavariae causa haereditandae" nem Imrére, hanem Brunóra kell érteni ugy, hogy ezt pártolta légyen István öröködésében Konrád ellen. Erre mutat legalább az, hogy a háboru meg is szünt Bruno halála után s hihetőleg annak következtében.

[2]) Vipo i. h.

[3]) Erre értendők, ugy hiszem, Vipo szavai : hogy István „multas incursiones et praedas in regno Noricorum . . . fecerat."

is vágyott: ezek István jogos visszafoglalását nem csak ellenzették, hanem a különben is boszus Konrád királyt annyira feltüzelték, hogy 1029 tavaszán [1]) nagy sereggel jelent meg Magyarország határszélein a Fischa folyam mellett [2]). A császárhoz szövetkezett Bretiszláv cseh herczeg is, ki a morva föld elfoglalása miatt emelt panaszt István ellen, s mig Konrád a Duna jobb partján táborozott, ő az Istvántól birtokába vett keleti Morvát foglalta el a hasonnevű folyamig [3]). A császár azonban oly erős helyzetben, s oly derekasan felkészűlve találta Istvánt a Duna, Lajta és a Fertő-tó közt, hogy megelégedett az ország határszéleinek pusztításával a Fischa körül, s visszahuzódott. Konrád e visszavonulására kétségkivül annak is volt befolyása, hogy Szászország védelmére kellett sietnie, melyet időközben a lengyelek pusztítani kezdtek. Konrád ezentul a lengyelekkel lévén elfoglalva, Istvánt többé nem háborgatta. Ez pedig annál hajlandóbb lett a békére, minthogy időközben egy részről sógora, Brúnó is meghalt, s igy a bajor öröködés miatti viszály oka is megszűnt; más részről, mivel maga is eltörődve a fáradalmas, munkás élettől, mind gyakrabban betegeskedett. Ő tehát lemondott a Magyarországtól különben is már sok év előtt elszakadt morva földről, s mindenekelőttt Bretiszlávval kötötte meg 1029 folytában a

---

[1]) Valamint nem egyezem meg Szalayval a háboru okában: ugy kezet fogok vele a háboru idejének meghatározásában. Bizonyítja ennek helyességét az is, hogy Konrád 1030-ban az Elbén tul táborozott Mesco lengyel király ellen, s továbbá, hogy 1030-ki januárban már béke volt István és a csehek közt, mely a két ország határául a Morva folyamot tűzte ki. Ld. Bretiszláv adománylevelét Olmütz számára. Boczek: Cod. dipl. Moraviae I, n. 127. Ebben még Hitto prágai püspök is előfordul, ki pedig 1030-ki januárban halt meg. (Cosmas Pragens. Pertznél: IX, 64). Tehát e békének is, annál inkább az azt megelőzött háborúnak 1029-ben kellett történnie.

[2]) Az Annal. Hildesheim. (Pertz III, 97) és Wirzburgens. (U. o. II, 243) csak általában említik, hogy Konrád Magyarországba jött. Heriman. Aug. (Pertz: V, 121) szerint a Rábáig pusztított volna. Talán csak akart, de látván István hadát, visszavonult. Legméltóbb a hitelre Annal. Sangall. maj. (Pertz: I, 78) mely világosan mondja: Imper. Ungariam invasit, eamque . . . circa Fisca fluvium devastavit." Igy Vipo is i. h. circa terminos regni helyezi őt.

[3]) Boczek. i. h. Mit az Annalista Saxo (Pertznél VI, 678) állit, hogy Bretisláv Esztergomig hatott előre, szintugy összezavarása ezen háborunak az Aba és Péter alattival, mint Herimann. Aug. említett állítása a császár előrenyomulásáról a Rábáig.

békét. E szerint a Morva folyam tűzetett ki éjszaknyugatról a két ország határául. István alkuba ereszkedett azután Konrád fiával, Henrik bajor herczeggel is, ki miután tőle igéretet vőn, hogy őt Bajor ország birtokában többé nem háborgatja, a maga mentorának, Eigilbert freisingeni püspöknek s a tartomány főbbjeinek tanácsára a békét Istvánnal 1030-ban megkötötte, melyhez aztán Konrád is örömmel hozzájárult [1].

Ez volt Istvánnak utósó háborúja. Ezentul mind a császárral, mind a cseh herczeggel folytonos barátságban élt holtáiglan [2]. S e kettős barátság miatt történt az is, hogy midőn Kázmér lengyel király 1034-ben pártosai elől Magyarországba futott, István őt, mig élt, nem is bocsátotta el országából [3].

VI.

A gond, munka, fáradalom annyira fölemésztette a hatvan évet már különben is meghaladt István életerejét, hogy miután az ország békéjét helyreállította, a köszvénytől mindinkább kinzatván, a kormánytól visszavonulni, s annak terhét a már 24 éves, a kor minden tudományában jártas Imre fiának vállaira szándékozott áttenni [4]. Ezen elhatározásra a fölött, hogy még a maga életében lássa fiát megerősödni a trón birtokában, még az is indíthatta Istvánt, hogy fiát, munkára soktassa, saját vezetése alatt avassa be a kormánytudományba; mert Imre, ugy látszik, inkább anyja mint atyja családjára ütött, s beteges kedélye, nevelőjének, Gellértnek példájára, inkább szerzeteshez illő öntagadásban, a testi ösztönök ellen vítt czéltalan, meddő harczban, mint királyhoz méltó tevékenységben kereste kielégitését. E végett egy intő szózatot irt fia számára, mely az ifjunak kalauza lenne a kormány sulyos gondjai közt. Ha egyéb sem maradt volna fel a történelemben Istvánról : e gyönyörű szózat [5], e szintoly gyöngéd, atyai intés, mint mély bölcseségű királyi utasitás maga elég volna arra, hogy Istvánnak a Nagy melléknevet vívja ki a ki-

---

[1] Vipo. i. h. 268. Annal. Hildesheim 1031. évhez. Pertz : III, 98.

[2] Chron. Polon. Pertznél : IX, 437. — [3] U. o.

[4] „Cogitavit renunciare seculo et filio Almerico aeque literato et sancto committere gubernacula regni, Dandulo, Muratorinál : XII, 233. Chron. Budens. l. 70.

[5] S. Stephani regis de Institutione ad Emericum ducem Liber. Endlicher : Monumenta. 299. kövv.

rályok sorában. Egy, nemzetének javát mindenek felett szivén hordó, áldásteljes életének műveit halála után is gyümölcsöztetni vágyó bölcs király áll e szózatban előttünk, kinek minden szava méltó, hogy az unokák emlékezetében fenmaradjon.

„Nem restelek neked, szerelmes fiam, — u. m. egyebek közt, — míg életben vagyok, tanitást, parancsokat, tanácsokat adni, hogy a magad s alattvalóid életét azok szerint intézd; mert hiszen, ha az Isten engedi, te kormányzol én utánam. Te pedig szorgalmasan ügyekezzél megtartani atyád parancsait, .. mert ha azokat megveted, . . . nem lehetsz barátja az Istennek s az embereknek . . . .; engedelmes légy tehát, fiam, . . . ki kincsek és gyönyörüségek közepette neveltettél, nem ismerő a hadjáratok sulyos munkáit, az idegen népek ellenséges becsapásainak veszedelmeit, melyek között én töltém vala majdnem egész életemet. Itt az idő, hogy elhagyd a puhaság párnáit, mi hígeszűvé, gyöngévé tenne, mi erényedet eltékozlaná s vétkeket táplálna benned; hanem keményitsd meg lelkedet, hogy értelmed figyelmes legyen tanácsaim hallására.“

És ezután tiz fejezetben fejtegeti tanácsait. „Mindenek előtt, ugymond, parancsolom, tanácsolom, javaslom, kedves fiam, ha tiszteletben akarod tartatni királyi koronádat : oly gondosan őrizd meg az apostoli s kath. hitet, hogy példánya légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán nevezhessenek keresztény férfiunak . . .; mert a ki a hitet jó cselekedetekkel nem ékesíti, amaz ezek nélkül holt lévén, nem kormányozhat becsülettel . . .“ Kiterjeszkedik azután a hit ágazataira, s kéri, inti őt, ne pártolja azokat soha, kik e hittől elszakadnak, nehogy a nemzetben az egyház ezen új ültetvénye elpusztuljon. „Ezen egyház — u. m. tovább — másutt már megerősödött; de ezen országban még új, még fiatal,“ gondja legyen tehát pásztoraira, hogy azok annak szorgalmas őrei, legyenek, „nehogy mit Isten irgalma neki, az atyának építenie engedett, fia hanyagsága s gondatlansága miatt ismét elpusztuljon. Gyarapítsa tehát az egyház méltóságát, hogy mint annyi jeles királyok, koronájának fényét is nevelje. Becsűlje, szeresse a főpapokat, ne nyisson könnyen fület az ellenük emelt vádaknak; ne engedje, hogy nyilván meggyaláztassanak, hanem, ha ki közűlök vétett, azt négy szem közt ismét és ismét intse meg; s csak ha intése nem fog, vigye azt egyházi törvényszék elébe.“

Áttér azután arra, miképen viselje magát a nemzet nagyjai, a világi urak, főtisztviselők s vitézek iránt. „Ezek, ked-

ves fiam, a te atyáid, testvéreid; senkit közőlök ne tégy, ne nevezz szolgádnak: ők harczoljanak éretted, de ne szolgáljanak; harag, kevélység, irígység nélkül, békésen, alázatosan, szelíden uralkodjál fölöttük, eszedben tartván, hogy az emberek mindnyájan egyenlők, s hogy semmi sem emel inkább az alázatosságnál, semmi sem aláz meg inkább a gőgnél és irígységnél. Ha békeszerető leszesz, úgy mindeki vitéz királyának nevezend és szeretni fog; ha haragos, kevély, irígy lészsz, az urakat lenézed: a vitézek ereje meggyöngíti királyi méltóságodat, s másé lesz országod. Erényeiddel kormányozd az urak életét, hogy szeretetedre lelkesűlve, királyi méltóságodhoz ragaszkodjanak.“

Az igazságszolgáltatásban mindenek fölött türelmet s gondos vizsgálatot ajánl neki. „Valahányszor főbenjáró, vagy más nagyobb ügy fog hozatni itélőszéked elébe, ne tűrhetetlenkedjél, ne esküdözzél eleve, hogy a vádlott meglakoland;.. ne siess magad itéletet mondani, nehogy ilyféle biráskodás által csorbát szenvedjen királyi méltóságod; hanem bizd az ügyet rendes birákra. Félj birónak —, örvendj igazi királynak lenni s neveztetni. A türelmes királyok országolnak, s csak a türelmetlenek zsarnokoskodnak. Midőn pedig oly ügy fordul elő, melyet magadnak illik eldöntened, itéld meg azt türelemmel és irgalommal, hogy koronád disze s dicsősége növekedjék.“

Miután tovább az idegeneket ajánlotta pártolásába, vendégszeretetébe, az országtanácsot köti szivére. „A tanácsban választatnak, ugymond, a királyok, rendeztetik az ország, határoztatik el az ország védelme, a háboru és a béke ügye, köttetnek a szövetségek ... Ne a fiataloktól és kevésbé bölcsektől, hanem a vénektől kérj tanácsot, kiket arra koruk, bölcseségük alkalmassá teszen. A királyok tanácsainak a bölcsek kebelében kell megérleltetni, nem pedig a higeszűek szeleskedése által dobra üttetni ... Mindenki avval foglalkodjék, mit kora megillet: a fiatalok fegyverrel, a vének tanácscsal. De a fiatalokat se űzd ki a tanácsból; s ha alkalom szerint tanácskozol velök, bár jónak látszik is tanácsuk, közöld azt mindig a vénekkel is, hogy minden tetted megüsse a bölcseség mértékét.“

Voltak, kik Istvánt külföldies szellemről vádolják, mivel tanácslá fiának, hogy a bevándorló idegeneket oly vendégszerettettel fogadja, hogy azok inkább nála szeressenek lenni, mint bárhol másutt a világon. Voltak kik István e helytele-

nül értelmezett szavaiban, melyekkel az idegeneket ajánlá: „egy nyelvű, egy szokásu ország gyönge és mulékony," nemzet elleni bűnt találtak. Ime halljuk tehát, mit és miként érzett ő nemzetéért: „Az ősöket utánozni, az elődök törvényeit követni, a királyság legfőbb diszei közé tartozik; mert a ki az ősök végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg... Szentek legyenek tehát előtted atyád végzései; minden tétova nélkül kövesd szokásaimat, melyeket a királyi méltósággal egyezőknek tapasztalhatsz. Nehéz lenne országolnod ily természetű birodalomban, ha nem lennél elődeid szokásainak követője. Melyik görög kormányozná a latinokat görög módon, vagy mely latin kormányozná a görögöket latin szokások s erkölcsök szerint? Kövesd tehát őseid szokásait, hogy honosaid közt főnek tartassál, idegenek előtt dicséretre légy érdemes."

Ezekután végre a buzgó imádkozást, mely a bűntől megvéd, mely Salamonként bölcseséget érdemel ki az égtől, mely elűzi a hanyagságot, elmetompaságot, — továbbá a kegyességet, könyörűletességet s átalában az erény szeretetét köti fia szivére. „A gonosz lelkü s magát kegyetlenséggel bemocskoló király, ugymond, hiába nevezi magát királynak: ő csak a zsarnok nevét érdemli meg. Azért tehát, szerelmes fiam, te, gyönyörűsége szivemnek, te, reménye a jövő nemzedéknek, kérlek, kényszerítlek téged, légy mindenekfelett kegyes, necsak rokonaid, necsak a fejedelmek és vezérek —, necsak szomszédaid s alattvalóid iránt, hanem még az idegenek iránt is, kik hozzád jőnek; ... légy könyörületes és türelmes necsak a hatalmasok hanem a gyöngék iránt is; légy végre erős, nehogy a jó szerencse elbizottá, a balszerencse levertté tegyen ... légy alázatos ... szerény ... mérsékelt és szelíd, légy becsületes és szemérmes; ... mert ezen erények a királyi korona fő ékességei."

Már a nap is meg volt határozva, melyen István a királyi hatalmat fiára áttegye, s az ország rendei egybehíva, hogy neki hódoljanak. De a végzet ismét egy csapást mért Istvánra. Imre, szivének gyönyörűsége, a jövő nemzedék reménye, mint őt a gyöngéd atya nevezte, hat nappal elébb, 1031-ki septemb. 2-kán megszűnt élni [1]).

---

[1]) Az Annal. Hildesheimens. 1031 évhez Imrét az oroszok vezérének — dux Ruizorum — czimezi, s vadászaton, vadkan által mondja

VII.

E csapás öregbité a bánatos király betegségét; testi fájdalmaihoz azontul epesztő aggodalom is csatlakozott trónutóda, az ország s a kereszténység új ültetvényének jövendője miatt. Mert többi fimagzatai már gyönge korukban elhaltak volt; Imre pedig, az egyetlen, kiben az atyának minden öröme, a királynak minden reménye öszpontosult, bár atyja kivánsága szerint néhány év előtt Crescimir horvát fejedelem leányát nőül vette, gyermektelenül halt el. Ő, anyai nagybátyjának, II Henrik császárnak példáját követve, a szüzesség dicsőségére vágyott, s mint a legenda mondja [1], „nejének szüzességét is illetetlenül hagyta."

Kit tegyen tehát országában az uj rend őrévé, a kereszténység fiatal ültetvényének ápolójává? E kérdés, e gond aggasztá most szünetlen a jámbor királyt. Még négyen éltek Árpád férfi sarjadékai közől, Mihály és Szár-László nagybátyjainak fiai, amazé Vazul, emezéi Endre, Béla és Levente [2]). De egyik sem látszék neki alkalmasnak a nagy feladatra, mely utódát várta. Vazul elébb kicsapongó erkölcsű volt, mi miatt István őt vezeklés, javulás végett a zoborhegyi klastromba záratta. A más háromnak tán vallási buzgalmában nem bizott.

Habozásaiban, tépelődéseiben, kit válaszszon ezek közől utódává, mult az idő; de, bár egyre sulyosbodó nyavalyája miatt magát mind képtelenebbnek érzé az elébb oly fáradhatlan buzgalommal viselt királyság kötelességeinek teljesitésére, sokáig nem tudta magát mire határozni. Habozásait nevelte még hitvese is, Gizela királyné, ki a négy Árpád-fit nem kedvelte, s azok mellőztével Pétert, Urseolo Otto velenczei herczegnek és István nővérének fiát óhajtá trónutóddá kitűzetni. Midőn Otto herczeg 1026-ban az ellene fellázadt polgártársai által Konstantinápolyba száműzetett [3]), tizenöt éves fia, Péter, ugy látszik, mindjárt akkoron nagybátyja István király

megöltnek : „in venatione ab apro discissus periit flebiliter mortuus." Petznél III, 98.

[1]) Vita S. Emerici Cap. 6. Endlichernél : Monumenta 197.

[2]) Sz. Gellért életirója (Cap. 19.) a három utóbbi herczeget Vazul fiainak mondja. De több hitelt érdemel Kézai (II, Cap. 3.) és Turóczi (II, Cap. 42.) kik szerint ezek Szár- (kopasz-) László fiai.

[3]) Dandulo, Muratorinál XII, 239.

udvarában keresett menedéket. Vele jött-e anyja, a király nővére is, hallgatnak emlékeink. Unokaöcscsét a király testőrei hadnagyává nevezte ki [1]). S ezt óhajtá, ezt sürgette most férje utódául kijelöltetni a királyné. Gizela, Pétertől talán több hajlékonyságot, engedelmességet várt maga iránt, mint a magyar herczegektől; férje halála után több befolyást remélhetett kormányára, özvegységének biztosabb gyámolát tekinthette benne, mint az árpádfiakban, kikkel, ugy látszik, meghasonlásban élt.

István mindazáltal nem hajolt Gizela unszolásaira. Ő a bár rokon, de idegen Péter fölemeltetésében a vérszerződés megszegését láthatá, melyet a nemzet Árpáddal kötött vala. Midőn tehát nyavalyáját öregbedni, halálát közeledni érezné, utódjának kijelölését továbbra nem vélvén halaszthatni, még is csak Vazulra esett választása. A klastromi élet, a jámbor szerzetesekkel való társalgás, hosszabb vezeklés, ugy gondolá, kigyógyíthatta már őt kicsapongó hajlamaitól. Budát, udvari emberei egyikét tehát Nyitrára küldé érette, hogy őt látván, ha javultnak találja, a maga utódává nevezze ki [2]).

De Gizela nélkül tette számitását a jámbor király. Gizela, buzgalma mellett a keresztény vallás terjesztésében, mire nézve őt a király hű segédének mondják emlékeink, nem volt minden tekintetben oly jámbor, minőnek őt némely krónika s legenda ábrázolja [3]). „Ezen Gizela királyné, ugy mondják, sok gonoszt tett azon földön,“ — állitja egy külföldi krónika [4]). A vallás iránti buzgalommal, mint sok másban, benne is fondorkodó, eselszövényes lélek lakott; mely néha minden vallásosság daczára is mélyen bukik. Ő értesűlvén a király szándokáról, nyomban tanácsot tart Péterrel s az őt pártoló

---

[1]) Vita S. Stephani C. 15. Exercitui suo praefecerat ducem. Endlichernél 153.

[2]) „Quem ipse post eum (se) regem feceret super Hungaros.“ Kézai II, Cap. 2.

[3]) Herimanu. Augiens. 995 évhez Pertznél V, 117. Gizela . . . eleemosinis ceterisque bonis operibus inibi intenta, consenuit. A legenda maj. Cap. 10. szerint : qualis erga dei cultum ordinandum exstiterit, quam frequens et benefice circa deo servientium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces et vasa et praeparamenta opere mirifico facta vel contexta usque hodie testantur stb.

[4]) „Gisla regina, dicunt, multas malitias in terra illa fecit.“ Albericus, Leibnitznél acc. hist. II, 44.

idegenekkel [1]), minők kétségkivül többen voltak István udvarában. A tanácskozás eredménye vészthozó lett a szegény Vazulra. Sebös, Buda fia, a királyné embere, István küldöttét megelőzi, Vazul szemeit kiszúrja, füleibe ólmot önt, s a gonosz tett végrehajtása után Csehországba menekűl. István keserves könyeket hullatott a nyomorult herczeg fölött, midőn az elébe hozatott : de rokonának megcsonkíttatását megboszulni, a többi még épségben maradt herczeget hasonló bajtól megóvni, már nem érzett magában erőt, a testi s lelki szenvedések által elcsigázott, jobbára ágyban fekvő király. Csak javasolni tudja még Szár-László fiainak, Endrének, Bélának és Leventének, menekűljenek a veszély elől, mely hihetőleg őket is fenyegeti Csehországba, kinek fejedelméhez őt most legbarátságosabb viszony köté [2]).

Követték-e mindjárt nagybátyjuk javaslatát a herczegek, vagy egy ideig még az országban időztek, bizonytalan; István kormányának végéveiről átalában igen hiányosak, zavartak emlékeink. Ugy látszik mindazáltal, Péter, a királyné s pártja támogatásában bízva, a parancsától függő királyi testőrsereg által hatalmas, valóban ellenségesen lépett fel a herczegek ellen; minek következtében ezek, már életüket is veszélyben forogni látván, külföldre menekültek [3]).

Vazul megnyomorítva, a többi herczegek eltávolítva lévén, Gizela, Péter s ennek külföldi pártolói uraivá lettek a térnek; mert István, kit az utósó események még inkább elbusítának, hosszu testi s lelki szenvedései által folytonosan ágyhoz szegezve, már csak árnyékává lett az elébb oly erélyes királynak. S néhány gonosz még igy sem akarta őt tovább életben tűrni. Végnapjaiban még egy borzasztó merénylettel is keserítették a jámbor királyt. Péter szőtte-e ezt, némely külföldi czinkosokkal, „nem győzvén már bevárni az időt, mely István halálával őt Magyarország királyi székére fogja emelni?“ — ugymond egy történettudósunk [4]), — bár e körülmények szerint valószinűnek látszik, bebizonyítani nem lehet

[1]) Kysla regina, halito consilio infidelium.

[2]) Turóczy II, Cap. 33.

[3]) Erre mutatnak több késôbbi okmányok, különösen egy 1245-ki melyben olvassuk : „Quas possesiones per litteras primi Belae Regis, qui dum in partibus Poloniae propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hungariae adscripserat. stb. Fejér : Cod. Dipl. IV, I, 393.

[4]) Szalay László : Magyaror. tört. I, 93.

emlékeinkből. Ezek szerint négy udvari főember — „a palotások négy legnemesbike“ — vádoltatik az összeesküvésről. Ezeknek egyike egy nap estéjén, mielőtt világ gyujtatnék, a félhomályban nagy csöndesen a terembe lép, hol a beteg király feküdt. Köntöse alatt meztelen kard rejlett, melylyel határozatuk szerint a király életének véget vetne. De a gondviselés nem engedé ily gonoszul elveszni az érdemteljes királyt. A gyilkos, midőn a király ágyához közeledve fegyveréhez nyulna, szándékának iszonyuságától megborzadva, a kardot földre ejti, és midőn a csörömpölésre figyelmessé lett király őt megszólítaná, minden bátorságát vesztve, térdre rogy, vallomást tesz, s kegyelemért esedezik. A bűnbánónak István bocsánatot ad; de három czinkostársa törvényszék elébe állittatván, halállal lakol [1].

István nem sokáig élte tul az élete ellen szőtt merényletet. 1038-ban Nagyboldogasszony napján, aug. 15-kén, a jobb életre szenderűlt. Eltakarítására roppant néptömeg gyűlt össze Székesfehérvárott, melynek kesergő végtisztelkedése közt meghült tetemei arany koronával ékesített fehér marványkoporsóban tétettek le a Szűz Máriának általa épített s csak épen a temetés előtt felszentelt templomában [2]. Negyvenöt év mulva fiával, Imre herczeggel együtt a szentek sorába iktatta őt az egyház, ki korának legnagyobb fejedelme, egy középkori királynak példányképe vala. Jobb keze, annyi áldás elhintője, maiglan enyészetlen, Dalmátországból, hova IV Béla által a tatárjáráskor vitetett, visszakerűlvén, Budán tartatik, mint legrégibb s drágább ereklyéje a magyar kereszténységnek.

---

[1]) Hartvic : Vita S. Steph. Cap. 20. Endlichernél 184.
[2]) U. o. 186. Kézai. U. o. 109.

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság harcza a keresztény-séggel.

1038—1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása.

I.

Istvánnal a béke is sokára eltünt az országból és zavarteljes idő állott be, melyben elébb a trón birtoka végett folyt harczok, majd a pogányság lázadásai riasztották fel a nemzet nyugodalmát. Péter, kit Gizela a királyi székbe segített [1], könnyelmü, aljas jelleme által nem sokára azon kevesek bizalmát is eljátszotta, kik a királynétól reábiratva, hozzá csatlakoztak. Mindjárt kormánya elejét zsarnokság bélyegzé. Seböst, Vazul megnyomorítóját, udvarába visszahiván kegyekkel halmozta. A magyar urak közől ezt tévén fő tanácsosává, a többieket megvetette. És „a földjavait — mint a krónika mondja [2]) — németekkel és olaszokkal dőzsölve, kevélyen, telhetetlenül nyelte el. Az erősségeket, várakat s az ország minden méltóságait a magyaroktól elvevén, németeknek, olaszoknak adta, kik aztán kényük, kedvök szerint zsarnokoskodtak a magyarok felett. Maga is ledér [3]), hívei-

---

[1]) Kézai egyenesen azt állítja, hogy Gizela tette Pétert királylyá. II, Cap. 2. Endlichernél : 109.

[2]) U. o.

[3]) Rodulf : Hist. Lib. III. Pertznél VII, 70. szintén szemére veti a „carnis luxuriá-t,' ki egyébiránt őt Sámuellel összetévesztve s Abonak nevezve „nyájas, adakozó, alázatos, szeretetreméltó embernek ábrázolja. De ezen iró szavaiból is eléggé kitünik, hogy csak a németek s olaszok

nek mindennemü kicsapongást megengedett. Udvaronczai a magyarok nejeit s leányait erőszakolva, állati féktelenségeik áldozatává tették. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrzéséről."

Mind ezek felett Péter nem sokára hálátlansággal is bélyegezte magát Gizela iránt, kinek trónját köszönheté, kinek a kormány dolgaiba befolyást engedni, kit tisztelni igért volt a haldokló királynak. Gizela, Péternek és udvarának annyira megváltozott erkölcseivel elégedetlen, hihetőleg többször inté, feddé az ifju királyt; s ez, hogy tőle szabaduljon, őt őrizet alá tétette, javait elfoglalta. De a magyarok sem nézték sokáig tétlenül a király zsarnoki kormányát. Többen közőlök tanácsot tartván, emlékeztették őt fogadalmaira, melyekkel magát a nemzet s az özvegy királyné iránt lekötötte; midőn pedig látnák, hogy intésük mitsem használ, a királynét erőhatalommal kiszabadították fogságából [1]).

A megszeppent király az urak igazságtételének nem mert ugyan ellentállani; de utóbb többeket számüzött közőlök. Majd, hogy az e miatt is mind inkább növekedő elégületlenségben a közfigyelmet másfelé fordítsa, szintoly esztelen tanácscsal, mint minőből belkormánya vette irányát, kül háboruba keverte magát. Bretiszláv cseh fejedelem, a lengyeleken nyert győzedelme következtében elbizakodva, a köteléken is tágítani akart, mely őt a német birodalomhoz kapcsolta. III Henrik, Konrád császárnak büszke, hatalmára sokat tartó utóda, e miatt neki 1039-ben háborut izent. Bretiszláv Pétert hívta s nyerte szövetségesévé. Péter három dandárból álló sereget (tres legiones) küldvén segedelmére, maga még azon év telén Németországra tört, s azt égetve, rabolva pusztította [2]). A háboru 1040-ben szerencsésen folyt Bretiszlávra nézve : Henrik király, miután egy hada a csehektől megveretett, visszahuzódott. De a következő évben megfordult a hadi szerencse : Henrik 1041-ben nagyobb haddal tért vissza

---

látták őt oly szeretetreméltónak. „Unanimiter, u. m., universi marchiones et comites tam ex Italia, quam ex Germania longe lateque huius regis dominium . . . expetebant."

[1]) Turóczy II, C. 36. Brunner : Annal. Boici, az altahi évkönyvek nyomán 1042 évhez. Part. I. Lib. 17. 419 l. és P. II, L. V. 217. l.

[2]) Annal. Hildesheim Pertznél III, 103. Wirziburgens. u. o. II, 243. Sangallens. U. o. I, 81. Annal. Boici. i. h. Herimann. Aug. Pertznel V, 123.

a fellázadt herczeg ellen, ki aztán legyőzetvén, kénytelen lőn a békéért esedezni s bűnbánva fogadni el a királytól elejébe szabott föltételeket.

Péter a háboru második évében már nem segíthette Bretiszlávot, mert maga is más segedelmére szorult. Mig ugyanis Péter az országból távol vala, az uraknak elég alkalmuk lőn az ország állapota felől tanácskozniok. Szégyen és boszuságtól megkeseredett szívvel elhatározták tehát, hogy a multakhoz hasonló méltatlanságokat a királytól s udvaronczaitól többé nem tűrnek; hanem első alkalommal felkelnek s kiüzik őket országukból. A határozat alkalmazásának hamar megjött az ideje. Péter miután hadjáratából visszatért, annak szerencsés végeztében elbizakodván, ugy látszik, még önkényesebbé, még zsarnokiabbá lett kormányában. És most boszut kiáltva kelt fel az egész nemzet, s annak élén Aba Sámuel, Sz. István nővérének férje, az Árpáddal bejött Ede kun vajda unokája [1]), kit Sz. Gellért életirója nádorispánnak nevez [2]). Buda és Sebös annyi rosznak okozói, a király gonosz tanácsosai, a felbőszült urak által az udvarból, hol menedéket kerestek, kiragadtattak, amaz darabokra vagdaltatott, emez kerékbe töretett, s a külföldi udvaronczok közől is többen megölettek. Péter maga, látván a veszedelmet, idején megmenekült s Albert osztrák herczeghez futott, ki testvérét birta feleségül [3]).

II.

Ha az Árpád véréből származott herczegek ekkoron a hazában léteznek, kétségkivül azok egyike emeltetett volna a királyi székbe. De ezek távol a külföldön ették a számüzetés kenyerét. A körülmények pedig olyanok voltak, hogy fej nélkül sokáig nem lehetett hagyni az országot. Péter, sógorától Henrik királyhoz vezettetvén, annak lábaihoz borulva könyörgött bocsánatért minapi háboruja miatt, és segedele-

---

[1]) Névtelen jegyző Cap. 32. János gersei föesperes Kerchelichnél : Not. Praelim. 101.

[2]) Aba Comes palatii. Cap. 17. Endlichernél 226. Alberic szerint (Leibnitznél II, 73) Unus de magnis principibus. Az Annal. Sangall. 1041 évhez „Comes quidam.“

[3]) Herimann. Augiens. Pertznél V, 123. 1041 évhez. Annal. Boici Brunnernél i. h.

mért trónja visszafoglalására. Henrik kapott az alkalmon, mely őt avval kecsegteté, hogy Péter által, ha őt királyságába visszahelyezendi, Magyarországra is kiterjesztheti hatalmát. E reményben elfeledte a Pétertől szenvedett sérelmet, s őt kegyelmébe fogadta [1]).

E körülmények közt, bár kétségkivül többen voltak az urak közől, kik az árpádi herczegeket óhajtották visszahívni, Sámuel ur magát pártja által királynak kiáltatta s koronáztatta meg. Sámuel, mihelyt értesült, hogy Henrik a megbukott Pétert pártfogásába vette, követek által ügyekezett őt más értelemre hajlítani; midőn pedig ebben nem boldogult, őt megelőzendő, 1042 elején Németországot megtámadta. Seregeit három részre osztván, egygyel a Dráva táját, más kettővel a Duna két partvidékét pusztította, de nem egyenlő szerencsével. Azon hadat, mely a Duna balpartján több csapatokra oszolva rablott, zsákmányolt, Adalbert osztrák herczeg s fia Luitpold részenként megtámadván, a megszabadított foglyok segedelmével megverte s a Morva folyamig üzte, melyben sokan sirjukat találták. Vezérüket, ki uszás által szabadult meg, a boszus Aba később szemeinek kiszuratásával büntette meg ügyetlenségeért. Hasonló sorsban részesült a Dráva melléki had is, melyet Gottfried határgróf Pettau mellett vert meg. A harmadik had azonban, melyet Aba maga vezérlett, miután Tulnig előrenyomúlt, s ott a farsangoló népet és katonaságot mámorában meglepte s megverte, nagy zsákmánynyal tért vissza hazájába [2]).

Henrik király, a történtek után elég okot találván a háborura, miután husvétkor Kölnben országgyülést tartott, a nyár végén nagy sereggel közeledett az ország határaihoz. Seregében volt egyebek közt Bretiszláv cseh herczeg, Péter elébbi szövetségese is; és ennek tanácsára Henrik, miután Haimburgot megvette, a Duna bal partján nyomult beljebb az országba. Pozsony nem sokáig állhatott ellen a király ostromgépeinek, s megvétetvén, elpusztíttatott. Aba csak a Vágnál és a Garannál állott ellen Henrik hadainak; de mind a két folyamtól veszteséggel kényteleníttetett visszavonulni.

---

[1]) Annal. Sangall. 104. évhez i. h. Heriman. Aug. i. h.

[2]) Kézai, i. h. 111. Heriman. Aug. és Annal. Wirziburg. 1042 évhez i. h.

Némely külföldi évkönyvek szerint a magyarok ekkoron tudtára adták Henriknek, hogy Pétert semmi esetre sem akarják többé királyuknak visszafogadni; minek következtében Henrik, ki nem annyira Péter sorsát hordá szivén, mint inkább csak a maga befolyását kivánta megalapítani az ország ügyeire, az urak kivánsága szerint egy mást, ki a cseh herczeg kiséretében létezett, helyezett be a királyságba [1]); kit azonban Aba, Henrik távozta után kiüzött volna az országból. Valószinübb, mit honi emlékeink [2]) a sangalli évkönyvekkel [3]) egyezőleg állítanak, hogy Henrik, látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől, megelégedett Aba nagy értékü ajándokaival; s minthogy a tél korán beállott, seregeit az országból kivezette.

De Aba nem látta magát biztosságban Henriktől, mig vele forma szerint békét nem köthet. E végett tehát követeket küldött hozzá Gozlárba, hol Henrik a karácsoni ünnepeket tölté. Sámuel a német foglyokat, kiket a tavaszon hajtatott el Tuln vidékéről, váltság nélkül visszabocsátani igérte, ha Henrik vele békére lép. De minthogy Péter és szövetségesei Adalbert és Bretiszláv a követek ajánlatának ellene működtek, 's avval maga Henrik sem elégedett meg, Aba küldöttei süker nélkül tértek haza. A bitorló itthon sem dicsekedhetett oly erős párttal, hogy Henriknek, ha a hadjáratot megujítja, ellentállhasson. Május havában tehát ujabban is követeket küldött a Padebornban időző német királyhoz. Henrik, a háborura már jobbadán felkészülve lévén, a regensburgi országgyüléshez utasítá a követeket, hogy, ugymond, miután e béke által leginkább a sérelmet szenvedett Bajorország van érdekelve, az a bajorok által hányassék meg. Ezen fogás által azonban csak azt czélozta Henrik, hogy a követek mind addig letartóztassanak, mig maga teljesen felkészül, s hogy aztán készületlenül lephesse meg Abát; mert jól tudta, hogy a bajorok mitsem óhajtanak in-

---

[1]) Herimann. Aug. i. h. Cum Petrum recipere nollent, quemdam alium ex eis apud Boemos exulantem ducem, eis constituit. Az Annal. Wirziburg 1043 évhez „alium, quem petebant stb. Az Annal. Boici világosabban, királyi vérből származottnak állítják az egyéniséget, mi ha való, csak az árpádi herczegek valamelyike lehetett.

[2]) Kezai i. h.

[3]) 1043 évhez Pertznél I, 84.

kább, mint boszut állhatni Abán mult évi pusztitásaiért. A követek, miként előrelátható volt, visszautasíttattak; nyomban követte őket Henriknek időközben teljesen felkészült hada is az ország határai felé. A német sereg most a Duna jobb partján intézte támadását s minden ellentállás nélkül hatott le a Rábczáig. Aba ellentállni képtelen, harmadszor is követek által ügyekezett megkérlelni Henriket; s most nagy értékü ajándékai [1]) mellett az ország azon részét is átengedni igérte neki, mely a bécsi erdőtől a Lajta folyamig terjedt; s ezen felül Gizelának is, ki iránt eddigelé ő sem viseltetett jobb indulattal Péternél, visszaadni ajánlkozott minden elvett javait. Henrik megelégedett az ajánlattal, s miután Sámuel az igéretek teljesítését nem csak esküvel fogadta, hanem kezesekkel is biztosította, ismét kivonult az országból [2]).

Hogy Aba a királyságban megmaradt, nem annyira népszerüségének köszönheté, melylyel az országban birt, — mert az urak nagyobb része az árpádi herczegekhez szított, mint inkább azon ellenszenvnek, melylyel a nemzet Péter iránt viseltetett [3]). Azonban nem sokára nyilatkozni kezdett a többségnek a hadi zajban eddigelé érvényre nem juthatott véleménye, mely csak Szár-László fiait tarthatá a trón jogszerü örököseinek. A lajtántuli föld átengedése, az országnak e sérelmes megcsonkítása, most bő alkalmat nyujtott nyilatkoznia e közvéleménynek: Abától, ki önhasznának oly könnyeden föláldozta az ország becsületét, még azon kevesek közől is, kik eddig támogatták, mind többen elpártolának.

A bitorlók, mihelyt jogaik kétségbevonatnak, rendszerint zsarnokokká válnak; elvesztik higgadtságukat, ha bár elébb mutattak is eszélyességet. Aba, a hatalom csábingereitől elszédítve, boszuságában a hűtlen urak ellen, tőlük végkép elfordult: az alsóbb rendüeket emelte a főbb hivatalokra, ezekben kereste uralma támaszát. És midőn az ellenzéket e

---

[1]) Auri talenta 400, totidemque vestes. Annal. Boici P. II, 218.

[2]) U. o. és Heriman. Aug. Annal Sangall. 1043 évhez i. h. Kézai csak egy hadjáratrúl emlékezik; de e felett nem hagynak kétséget a külföldi évkönyvek.

[3]) Erre mutatnak az Annal. Sangall. eme szavai is: Rem tamen ob quam venerat (Henricus) nondum perficiebat; nam idem Petrus, quamdiu regnavit, in multis praevaricator exstitit. i. h.

miatt nőttön nőni, az urakat maga ellen összeesküdözni tapasztalná, a különben szelíd természetü ember, kit, némelyek szerint, a nép épen e miatt tisztelt meg az Aba vagy Apa melléknévvel, mindinkább vérszomjazó zsarnokká lőn a hatalom féltése miatt. Mennél jelesebb volt valaki születésére vagy erényeire nézve, — ugymondanak a bajor évkönyvek[1]), annál inkább éreztette vele gyülöletét: minden jelesben versenytársat vagy veszélyes pártost látott. Csak a kiktől nem félt, az alrendüeket emelte méltóságokra; ezekkel tanácskozott az ország ügyeiről. Tanácsa jobbára olyanokból állott, kik sem érzeni sem beszélni nem tudtak helyesen. Ezek mondottak a gyanus urakra jószágvesztési vagy számüzetési itéletet, hogy az elkobzott javakból maguk váljanak gazdagokká. Rövid idő alatt annyira megutáltatta magát a nemzet főbbjeivel, hogy ezek közől többen még Pétert is kivánatosabbnak találták a zsarnoknál. Szabadulni vágyván tőle, mind többen szövetkeztek megbuktatására. De a terv, mielőtt foganatba vétetnék elárultatott; és most nem ismert többé határt Aba kegyetlensége. Egyebek közt ötven urat, kik tanácskozás végett titkon összegyültek, elfogatott, minden meghallgatás vagy itélet nélkül helyben lefejeztetett; másokat, kik pártoskodásról vádoltatván, hatalmába estek, karóba vonatott, vagy más kínos halállal öletett meg. [2])

E kegyetlenség azonban csak sietteté a bitorló és zsarnok buktát. Az urak közől többen Németországba futottak, már hajlandóbbak visszafogadni Pétert, mint tovább tűrni Abát, ki mennél gyülöltebb, annál dühöngőbb lett. Ezek aztán Péterrel és sógorával összeköttetésbe lépvén, nem szüntek meg ingerleni Henriket, ki a béke némely feltételeinek nem teljesitése miatt különben is boszus vala. Már a papság is átalában ellene fordult Sámuelnek, látván, hogy e kényuralom alatt a Sz. Istvántól megalapított rend mindinkább felbomlik, az egyház tekintélye sülyed, a fiatal kereszténység hanyatlik, az ősvallási szokások s gyakorlatok megujulnak, minden kicsapongásnak tág tér nyílik. Ezen egyházi s erkölcsi sülyedésről keserüen panaszkodik egyebek közt

---

[1]) Brunner: Annal. Boici i. h. az 1044 évhez.

[2]) Kézay: II, 2. 111. köv. Vita S. Gerardi Cap. 17. Endlichernél 226.

Sz. Gellért [1]) csanádi püspök; ki e panaszt magának a királynak sem rettegett szemébe mondani.

Történt, hogy Aba a husvéti ünnepeket Csanádon töltené. Az uj királyság fényének, tekintélyének emelése végett német szokás szerint István is divatba hozta volt, hogy a király sátoros ünnepeken a templomban megjelenvén, a koronát a hely püspöke által ünnepélyesen tétesse fejére. Ezt akará most Aba is végrehajtatni Gellért püspök által. De a bátor főpap, ki, mint velenczei származásu olasz, Péterben földiét is sajnálta, a felhivásnak nem engedelmeskedett, s a király kénytelen lőn más főpap által koronáztatni meg magát [2]). Gellért erre a szószékre lép, s kemény, dorgáló beszédet tart a király ellen. Szemére hányja a kegyetlenségeket, melyekkel épen nagyböjtön, a vezeklés napjaiban szennyezte be lelkét. „Ha életembe kerűl is, — igy végzé fenyítő beszédét, — hiszen én kész vagyok bár martyromságot szenvedni, ha életembe kerűl is, szemed elébe tartom, o király, jövődnek tükrét: tudd meg tehát, nem sokára lesujt reád a boszu fegyvere, mely téged megfosztand az országnak jogtalanul szerzett birtokától.“ Az udvaronczok, kik a latin beszédet értették, a püspök életéért remegve, meginték a tolmácsot, ki a beszédet a királynak magyarázá, hallgatná el a király előtt e fenyegető szavakat. A tolmács maga is remegve, szívesen engedett az intésnek; de a rettenthetetlen főpap keményen reákiált : csak magyarázná végszavait is a királynak. A tolmács engedelmeskedett; de a király elfojtá haragját, s a jelenetnek tanuja volt közönség csodálkozással telt el, hogy az igazság annyira meghatotta a zsarnok szivét, hogy a bátor püspököt bántatlanul hagyta [3]).

Ez alatt Péter s az országból kifutott urak annál könnyebben reábirhatták Henriket egy újabb hadjáratra, minthogy ez, miként említők, maga is boszus volt Abára, mivel a német foglyokat a béke feltételei szerint hazabocsátani mind eddig elmulasztá. A német király tehát újabban is meginditá hadait az ország felé; de hihetőleg abban bízva, hogy mihelyt

---

[1]) Deliberatio . . . super hymnum trium puerorum czimű munkájában. Acta et Scripta S. Gerardi. l. 120.

[2]) Némelyek ezt tartják Aba első megkoronáztatásának, mi azonban ellenkezik Kézai tanuságával. „Aba vero in regem consecrato, ea quae Petrus statuerat in irritum revocans stb. Ez csak kormány a elejére illik. —

[3]) Kézai. i. h. l. 112. Vita S. Gerardi Cap. 17. l. 226.

az országba lép, a nemzet tömegesen elfordul a gyűlölt Abától, — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak, csak mintegy hat ezernyi sereget hozott magával. Sámuel ennek hirére, ismét követeket küld Henrik elébe, s a békeföltételek pontos végrehajtását igéri, ha felhágy hadjáratával. De Henrik most el volt tökélve, véget vetni uralmának, s Péter kezére juttatni vissza az országot, ki neki esküvel igérte volt, hogy azt tőle hűbér gyanánt fogadja el.

Henrik most is a Duna jobb partján, a sopronyi uton lépett az ország földére, s csak midőn a Rábczához közeledett, bocsátá vissza Aba követeit, izenvén általuk, hogy harmad napon ütközetre készüljön. Aba, értesűlvén követei által Henrik seregének csekély számáról, hogy abból a biztosan reménylett győzedelem esetében — mert a nép, mely iránt kegyes volt, szép számmal gyűlt zászlai alá, — annál kevesebben menekűljenek meg, a Rábán is átkelt s Győr felé vonult vissza. Nehogy mindazáltal táborában meglepessék, a folyam partján is hagyott némi csapatokat s vetgépeket (machinas, tormenta). Azonban a Péterhez futott magyaroktól kalauzolt Dedo gróf a bekövetkezett éjjel a folyamon egy gázlón lopva átkelvén, a parton felállított magyar csapatok hátába kerűlt, de siker nélkül, mert ezek az ellenséget idején észrevevén, sietve visszavonultak, s csak hadi és élelmi szereiket hagyták az ellenségnek martalékul. A német sereg ezután akadálytalanul általkelvén, julius 5-kén (1044-ben) a ménfői sikon találkozott szemben a magyar haddal, mely számra sokkal nagyobb, hosszan elnyuló szárnyaival körülfogni fenyegette a németeket. Ezeknek évkönyvei szerint Aba az ütközet előtt hadait körüllovagolván, vitézei előtt gúnyolódva szólott volna a bizonyos vesztökre jött németekről. De váratlan kimenetele lőn az ütközetnek. Midőn az ellenséges hadak már csak egy nyillövésnyire voltak egymástól, az égi hatalmak is összeesküdtek Aba ellen. Rögtön erős forgószél támad, mely a homokos téren sötét porföllegbe burkolta a magyarokat, és szemeiket annyira ellepé, hogy társaikat is alig láthaták. Azonban ennek daczára is, mihelyt a porfelleg kissé ritkult, Aba vitézei oly sürű nyilzáport eregettek az ellenségre, hogy ennek megtizedelt soraiban mármár győzedelmét látja felvirulni a pártkirály. Rövid idő alatt annyi elesett német borítja a csatamezőt, hogy e hely még a 13-dik században is, midőn Kézai krónikáját irta, „vesznémet“ nevet viselt. De ekkoron

megfordul a koczka. Aba ellenségei, kik csak kegyetlenségeitől félve nem mertek elmaradni táborából, a pillanatot alkalmasnak látván, tőle elpártolnak, s a Péterrel eleve kicsinált terv szerint Henrik táborába futnak. Ez eldönté a csata sorsát. A hátramaradt magyarok, mihelyt az árulást észrevették, megzavarodván, rendetlen futásnak eredtek. Henrik ezután Győrt ellentállás nélkül megvévén, Abának ott lelt családját foglyává, kincseit martalékjává tette. Aba a csatatérről megfutván, a beállott éjjel egy kunyhóban keresett a teljesen kitört vihar elől menedéket; de egy menykőcsapás által ez is felgyujtatván, tovább kényteleníttetett bujdosni, mignem végre ellenséges indulatu urak, — mások szerint Péter által elfogatván, lefejeztetett [1]).

III.

A győzedelmes Henrik Székesfehérvárra vitte Pétert, s híveinek gyülekezetében maga tévén ott fejére a koronát, őt királyi székébe visszahelyezte. Ugy látszik azonban, ekkoron még életben volt Aba, s mint emlékeink mondják a Tisza mellett újabban hadakat gyűjtött. Ez lehetett oka, hogy még sem Henrik, sem védencze nem látta kedvezőnek az időt, nyilvánosan német császári hűbérnek jelenteni ki az országot. Henrik most megelégedett avval, hogy Péter neki négy szem közt, vagy meghittebbjei előtt esküdött hűséget s igért adót, a divatozó jelvényekkel történni szokott nyilvános hódolást jobb alkalomra hagyván. A német évkönyvek szerint Henrik a magyarok kérelmére ez alkalommal a bajor törvényeket is behozta volna az országba István törvényeinek helyébe [2]). De ha nem hozzuk is kétségbe magát a tényt átalában véve, azt bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezt Henriktől nem magyarok, hanem Péter német párthívei kérték, kik természetesen oda törekedtek, hogy Magyarország német tartománynyá váljék. A magyaroknak épen ez lehetett Henrik távozta után egyik

---

[1]) Kézay i. h. 112. Turóczy II, Cap. 37. Rodufi Hist. Lib. III. Pertznél VII, 71. Herimann. Aug. u. a. V, 124. Annal. Sangall. u. a. I, 84. Annales Boici P. I, 420. köv. P. II, 219 köv. Chron. Gozecense Lib. I. C. 9. Pertznél Scriptt. X, 144.

[2]) Ungaros petentes lege baioarica donavit. Herimann. Aug. 1044 évhez. Ungari . . . bojorum jure legibus sibi uti, vivere licere petiverunt, impetraruntque. Annal. Boici i. h.

fő sérelmük, ez utóbb egyik oka Péter megbuktának, s oka annak is, hogy őt a nemzet szintugy, mint maguk utódai, bitorlónak tekintették.

Henriket, midőn haza tért, szerencsekivánó s magasztaló levelek üdvözölték mindenfelől a német birodalomból, hogy a hatalmas magyar nemzetet meggyőzte, meghódoltatta. De ez alatt Péter feje fölött már is tornyosodtak a vészföllegek; s már is hangzottak a szózatok, ama meghódoltatásnak ellentmondók. Pétert a kiállott viszontagság nem tette jobbá, sem bölcsebbé; sőt most a német birodalom pártfogásában bizakodván, a magyarokat megtörve lenni gondolván, még elbizottabban kezdé gyakorolni zsarnoki hatalmát a magyarok, kivált az elébb Sámuelhez szítók fölött. Ebből uj elégületlenség, uj panaszok támadának. Péter, hogy a császár pártfogását s ez által ingadozó koronáját magának biztosítsa, 1045-ben őt ismét az országba hítta, s neki a főrendek gyülekezetében hódolása jeléül némi más ajándékok kiséretében egy aranyos lándzsát nyujtván át, ujonnan jobbágyi hűséget s adót igért [1]). Henrik az átvett ajándékot kisérete közt osztotta fel, mintegy értésére adandó a magyaroknak, hogy, ha hívek maradnak, ők is hasonlókban részesülendenek; a lándzsát pedig Romába küldötte. Midőn haza tért, némelyek szerint, Gizela királynét is magával vitte volna Németországba [2]).

De Péter roszabb eszközt nem választhatott volna trónja megerősitésére Henrik pártfogásánál. Ha már elébb Aba Sámuel leginkább az által idegenitette el magától a nemzetet, hogy az ország egy kis részét feláldozta nagyravágyásának: menynyivel inkább fellázadt a nemzet érzelme, midőn tudtára esett, hogy a különben is gyűlölt Péter, uralmának biztositása végett hűbéresévé lett a német császárnak s eladta az országnak méltán mindennél többre becsült függetlenségét! Több helyt gyülekezetek tartatnak s ezek egyikében Viska, ki már 1041-ben is egyik főindoka volt Péter elűzetésének, Bua és Boknya az erdélyi Gyula fiai, inditványt tesznek, hogy Szár-László fiaiért követség küldessék. De Péter két titkos hívének árulása által, kit Budának és Devecsernek neveznek em-

[1]) Annal. Boici 1045 évhez. Herimann. Aug. i. h. 125.
[2]) Ennek ellene mond Heriman tudósitása, ki szerint Gizela Magyarországban halt meg. A vitát ld. Katonánál I, 497.

lékeink, hírt vett az összeesküvésről, s a részesek közől néhányat, kiket kézre keríthetett, felakasztatott, másokat megvakíttatott, s átalában a zsarnokok s bitorlók egyetlen eszköze, rettegtetés, megfélénkités által ügyekezett hatalmát megszilárdítani.

Ez végveszedelme lett Péternek. Az urak egy alkalommal Csanádon nagy számmal összegyűlvén, elhatározták, hogy az árpádi herczegeket visszahívják s Pétert ujra megbuktassák. Mi volt légyen oka, hogy a magyar urak hét éven keresztül tűrték magok felett a királyi hatalom bitorlását, hét évig hagyták számüzöttségben bolyongani a magyar királyi herczegeket, holott azoknak mint látszik, már István életében is tetemes volt pártjok, sem honi, sem külföldi emlékekből nem lehet eléggé megfejteni. Bár mit hozunk is fel a körülményekből ennek okául, az mindig homályban marad, hogy miért nem hivattak be a herczegek Péter első elűzetésekor, vagy midőn az urak Abával is elégületlenek lőnnek.

A három herczeg elébb Cseh- s innen Lengyelországba menekűlt, az amott szintén bujdosóban lévő II Mieciszláv lengyel királylyal. Bélát vitézsége itt nem sokára kedvezőbb állapotba helyezte. Mieciszlávnak a pomeránok ellen viselt háborújában hű segéde, azoknak fejedelmét párviadalban megölte, miért a hálás királytól Richesa leányát egy tartománynyal nyerte volt vitézsége díjául. Endre és Levente egy ideig testvérüknél tartozkodának. De vagy mivel Lengyelországban Mieciszláv halála után zavarok támadtak, melyek alatt maga Béla is Lambert krakói püspökhöz volt kénytelen egyidőre menekűlni, mig sógora I Kázmér a trónon megerősödhetett, vagy mivel megunták, mint Kézai mondja, Béla után s annak érdemeiért enni a lengyel udvarban a kegyelem-kenyeret, Lodomeriába vándoroltak. Itt a Péter hatalmától tartó fejedelemtől el nem fogadtatván, a kúnokhoz, onnan utóbb Oroszországba bujdokoltak, hol aztán őket Jaroszláv fejedelem nemcsak vendégszeretőleg fogadta, hanem Endrének Anastasia leányát is nőül adta [1]).

Ide küldének tehát a Péterrel elégületlen urak követeket, kik Endrét a királyi székre meghívnák. Endre, megértvén az ország állapotát, de teljesen még sem bizván a hallot-

---

[1]) Kézai : i. h. 113. Turóczy II. Cap. 38. 39. Vita S. Gerardi Cap. 19. i. h. Chron. Budense I, 88. Podhradszky féle kiad.

takban, egy biztos emberét küldé az országba, ki neki bizonyosabb híreket hozna a kedélyek hangulatáról; és miután a követek állitását ez is valónak találta, Levente öcsesével egy orosz fegyveres csapat kiséretében 1046 őszén Abaujvárhoz érkezett, hol az urak egy részétől a nemzet királya gyanánt üdvözöltetett.

De voltak sokan a nemzetben, kiket már nem elégített ki Péter megbuktatása, hanem e mellett az ősvallás helyreállitását is kivánták. A keresztény vallás áldásai még nem gyökereztek meg a népben annyira, hogy azokat többre becsűlhették volna a bajoknál, melyek némileg e vallás fölvételének következtében érték a hazát. E vallással jöttek az országba az idegenek, kiknek egy részét abban most oly gonoszul tapasztalták gazdálkodni. E vallás miatt lett Péter is, az idegen, királylyá. Ennek fölvétele óta igényelték a német császárok a fenhatósági jogokat az országban s fenyegették a nemzet függetlenségét. Mind e bajt és megaláztatást, melytől az ősvallás, az ős szokások és intézmények uralma alatt a nemzet menten maradt, egyenesen az uj vallásból származtatták, mert annak kiséretében látták maguk közt elterjedni. E fölött még a tized is szálka volt szemükben, sérté büszkeségüket, mely minden adózást szolgainak tartott.

A nemzeti fölkelés tehát a zsarnok király ellen minden egyéb elfojtott nemzeti szenvedélyt is fölébresztett; és nem csoda, hogy ennek hevében sokaknál azon nézet lőn uralkodóvá, hogy meg kell szabadulniok az uj vallástól, melynek fölvétele óta annyi baj és megaláztatás érte a nemzetet. Pogány őseik, ugy gondolák, Európa ostorai voltak : maguk, keresztényekké lévén, már függetlenségüket is elvesztették!

E szenvedélyek, e nézetek már Abaujvárt is hangosan nyilatkoztak; mire pedig a herczegek Pest tájára értek, megfékezhetlen erővel törtek ki, kivált miután maga Levente sem titkolta rokonszenvét az ősvallás iránt. Vatának, a belusi (tán bélabányai) vár urának vezérlete alatt nyilván követelték Endrétől, törűlné el a keresztény hitvallást, állítaná helyre az ősi szokásokat; engedné lerontani a templomokat és a monostorokat, elűzni az idegeneket és a papokat : csak ezen engedelem feltéte alatt ajánlván fel karjaikat Péter ellen.

Endre, más erőt még nem látván maga körül, kénytelen volt szabad folyást engedni a kitört szenvedélyeknek. És Vata — ugymond a krónika, — a maga felekezetével lenyíratá ha-

ját, csak három üstököt hagyván abból lelógni fejeikről; ősi szokás szerint lovakat áldozának az istennek, áldozat után, varázslóiktól környezve, régi módu lakmározásban emésztvén fel az áldozatból megmaradt részeket. Ezután neki dühödve, rárohantak a papokra, németekre s a tizedszedőkre, a templomokra s a kereszténység más emlékeire: amazokat leölték, emezeket feldulták. Gellért csanádi püspök, Besztrid, Buld és Beneta püspöktársaival akkoron Székesfehérvárt mulatott. Értesűlvén azokról, mik Pest környékén történtek, talán hogy a herczegeket e zavarok megfékezésére ösztönözzék, társul vévén magukhoz a keresztény vallás iránt hű Szónokot [1]), Fehérvár ispánját, vesztükre Pest felé indulának. Buda mellett egy lázongó csapattól meglepetvén, kövekkel támadtatnak meg. Besztrid és Buld halálos sebeikben nem sokára kimulnak. Gellértet az őrjöngő csapat, melynek élén a hagyomány Vatát és Kórogit említi [2]), kocsijáról leragadván, a Kelenhegy oldalára viszi, onnan letaszitja, s a még élőnek mellét lándzsával szúrja át, fejét pedig kövekkel zuzza össze. A hegy azontul Sz. Gellért hegyének neveztetett. Beneta püspök és Szónok várispán kezeikből valamikép megszabadulván, Endre által megmentettek [3]).

Péter a lázadás kezdetén Fehérvárra sietett, hogy ott a dunántuli várkatonaságot összegyüjtse; de miután onnan kizáratott s látná, hogy a nemzet nagyobb része a felkeléshez csatlakozott, Mosonyba futott, Németországból szándékozván kérni segedelmet. Endre azonban, nehogy a zavart valamely német had bejötte még inkább növelje, utána üzen: térne vissza, ő kész a békére, kész megadni neki az illő tiszteletet. A fűhöz, fához kapkodó Péter hinni kezd, s tán azért is, mivel Henrik király épen Rómába készült, hogy ott magát császárrá koronáztassa, s e miatt segélyt tőle rögtön nem várhatott, vissza felé indul; de midőn látná, hogy Endre követe ellene cselt hány, háta mögét pedig már hihetőleg fellázadt csapatok foglalták el, kevés fegyvereseivel Szomor helység urának

---

[1]) Szónok, vagy a mint emlékeink irják, Zonug vagy Zonuk, személy neve, s nem szolnoki, hanem fehérvármegyei várispán. Zonuk Comes, Zonuchus princeps albanus. Vita S. Gerardi. Cap. 19 Turóczy II, Cap. 39.

[2]) Istvánffy: Hist. Lib. VIII, 82,

[3]) Vita S. Gerardi Cap. 19. Endlichernél 227. köv. Kézai II. Cap. 3. U. o. 113. Turóczi II. Cap. 39. 40.

lakába vonul s ott három napig kétségbeesetten védé magát. De miután katonái a lázadók nyilai által elhulltak, maga elfogatott s megvakíttatván, Fehérvárott nem sokára meghalt; eltemettetett az általa épített pécsi székes templomban [1]).

MÁSODIK FEJEZET.

I Endre király 1047—1061.

I.

Péter megbukta némileg meghűtötte a nép tomboló szenvedélyeit. Szerencse volt a kereszténységre, hogy Levente kiről a krónika mondja [2]), hogy ha él és a főhatalomra jut vala, egész Magyarországot maga után vonta volna a pogányságba, — ez időben, nem tudjuk, mi halállal, kimult. De bár Péter megbuktatását az egész nemzet óhajtá : az ősvallás visszaállitásában, ugy látszik, csak a kisebb rész osztozott; s a kedélyek csilapodtával nem sokára láthatta Endre, hogy a többség hive maradt a keresztény hitnek. Miután tehát e mérsékeltebb szellemüek közől 1047 elején körülötte mind többen gyülekeznének, azok kiséretében Fehérvárra ment s a veszedelemből megszabadult három püspök által magát megkoronáztatta [3]).

És most első gondja lőn elfojtani a zajlongást s helyreállítani a kereszténységet, jól tudván, hogy különben kétszeres ellenségre találand a császárban. Rendeletet bocsátott ki tehát, melyben halálos büntetés alatt meghagyatott mindenkinek, hogy a keresztény vallásra visszatérvén, István törvényei s rendeleteihez tartsa magát. És mihelyt a rend e parancs következtében, a szigor néhány példai után, némileg helyreállott, a császárra fordítá figyelmét, kiről eleve is tudhatá, hogy boszulatlanul nem fogja hagyni védenczének megbuktatását.

Követeket küldött tehát a császárhoz, tudtára adatván

---

[1]) Kézai II, Cap. 3. i. h. 114. Turóczi Cap. 41. — Cosmas Pragens. és Annalista Saxo (Pertznél : VI.) szerint Péter még számos évig élt, s Judittal, Bretiszláv herczeg özvegyével második házasságra kelt. De ebben hitelesebbek a honiak, melyeket az Annal. Boici is támogatnak. Regem . . , luminibus spoliant . . . paulopost moriturum. 1046 évhez.

[2]) Turóczi II. Cap. 42. — [3]) U. o.

általok, hogy ő részt nem vett Péter megbuktatásában, sőt azokat, kik által megvakíttatott, megbüntette; a fellázadt pogányságot pedig elfojtotta, a kereszténységet helyreállitotta. Kéri tehát a császárt, ne háborgassa az országot, melynek, hogy a kereszténység benne meggyökerezzék, békére van szüksége. Egy azonkori német kronikás [1]) még azt is állítja, hogy fenhatóságát is igérkezett volna elismerni, ha őt békében hagyja az ország birtokában. De miután a nemzet leginkább az ország függetlenségének elárulása miatt támadt fel Péter ellen: hihetetlen, hogy Endre azt szintén hajlandó volt volna megsérteni. És épen ez volt oka, hogy a követek is sükeretlen jártak: Henrik a fenhatóságról, mit Endre el nem ismerhetett, lemondani nem akarván, a békét megtagadta.

Szerencsére Flandriában pártütés támadt, s Henrik 1047-ben evvel, a következő két évben más belzavarokkal levén elfoglalva, késett teljesíteni fenyegetéseit [2]). Endre tehát elég időt nyert készűlni az elkerűlhetetlen háborúra. Hivatást magában a hadak vezérletére nem érezvén, minden bizodalmát a vitézségéről s vezéri tehetségeiről elhíresűlt Béla öcscsébe helyezte. Követeket küldött tehát hozzá Lengyelországba s azon igéret mellett, hogy őt a maga életében az ország harmadrészének urává teszi, halála után pedig, minthogy magának gyermekei ninesenek, ugy is őt illeti a korona, az országba visszahívta. Béla örömmel fogadta a meghivást, mely hosszu számüzöttségének véget vetett, s Richeza nejével, Gejza és László reményteljes fiaival nem késett hazajőni. Endre a tiszantuli részeket tűzte ki neki vezéri osztályrészül. Az ország e megosztása, mit később más királyok is követtek, számtalan belvillongásnak lett forrásává, s egyik fő okává annak, hogy a királyi hatalom az árpádi korszak alatt nem volt képes eléggé megerősödni.

De bár rendelkezésére állott ezentul Béla vitéz karja, Endre mégis békét óhajtott a császárral. Ennek szándékáról tehát értesűlvén, miszerint még 1049-ben megkezdi a háborút, miután saját követségeivel czélt nem érhetett; IX Leo pápa közbenjárásához folyamodott. Jelentvén neki, hogy az ősi vallást visszaóhajtók lázadását elnyomnia sikerűlvén, a keresztény vallás megszilárditásán minden erejéből fáradozik.

---

[1]) Herimann. Aug. 1047. Pertznél V, 127.
[2]) U. o. az illető évek alatt.

De, hogy ügyekezetének sükerét lássa, mulhatatlanul békében kell maradnia országának. Kéri őt ennél fogva, vetné magát közbe a császárnál s hajlítaná őt békére. A pápa teljesen méltányolván Endre kivánságát, a clugnyi apátot, az utóbb szentté nevezett Hugót küldötte követül Magyarországba; tanácsolta mindazáltal Endrének, ismerné el a császár fenhatóságát, s fizetné meg neki a Péter által kikötött adót. De Endre, Bélával egyértelemben, állhatatosan vonakodott elismerni a császár fenhatóságát; az adófizetéstől azonban, hogy országának az oly szükséges békét megszerezhesse, nem volt többé idegen, s ez iránti készségét újabb követség által tudatta is a császárral [1]). De Henrik megátalkodott, s az adót a fenhatóság elismerése nélkül megvetvén, a követeket ismét ellenséges válaszszal bocsátá vissza [2]).

A háboruskodást 1049 őszén Adalbert osztrák herczeg kezdette meg, ki a császár utasitása szerint az országba akart törni; de a határszéleket őrzött magyar had által visszaverettett [3]). Majd, a következő év elején Gebhard regensburgi püspök, a császár rokona is pusztítani kezdé az ország végeit. Endre látván ebből, hogy mérsékletét a császár épen nem méltányolja, s békeszeretetét félénkségnek tartja, a kölcsönt visszaadandó, Bajorországra hadat küldött s annak egy részét pusztíttatta [4]). Hogy a császárnak komoly szándoka, nem sokára nagyobb hadjáratot intéznie, kitűnt abból is, hogy Haimburgot, melyet hadmunkálatai alapjául választott, ez év fölytában nagy szorgalommal erősítteté. Az építés fölött Gebhard püspök, Konrád és Adalbert, amaz bajor, emez osztrák herczeg egy sereggel őrködött, mely aztán az azt háborgatni akaró magyar csapatokat visszanyomta [5]).

A hadjárat 1051-ben csakugyan megvalósult. Henrik harmadszor is elutasítván Endre követeit, kik által ez még egy kisérletet tőn a békére, mint egykoron Nagy-Károly az

---

[1]) Ezen időre értendő Heriman állitása az adófizetés megajánlásáról, nem pedig az első követségre. Heriman a két követség eljárását összefoglalta, előre bocsátván; crebro legatos supplices miserat — de csak az adó s nem a fenhatóság elismerésének ajánlatával is, mint ő mondja; mert ez esetben a császárnak oka sem lett volna háborúra.

[2]) Az egykoru Wibert. tulni főesperes, IX. Leo életirója Lib. II. C. IV. Acta SS. april, e hó 19-ke alatt T. II, 661. — Hildebert : Vita S. Hugonis abbat. cluniac. Cap. II.

[3]) Aloldus 1049. évhez. — [4]) Heriman. Aug. 1050. évhez. — [5]) U. o.

avarok ellen, vagy mint Lajos, a gyermek, 910-ben, három osztályban vezette nagy számu seregét az országba. Nagybátyját, Gebhard püspököt egy hajóhaddal, melyre fölös eleséget rakatott, a Dunán usztatta le. A folyam balpartján Bratiszláv cseh és Welf karantán herczeget indítá meg egy hadosztálylyal. Maga az árvizek miatt, melyeket a Duna jobb partján létező folyamok képeztek, a Rába jobb partjára kerűlve, vezette a derékhadat.

De jól felkészűlve fogadta őt Béla vezér. Eltökélve, inkább csellel, mint fegyverrel harczolni, miután a császár seregének utját eleve kikémlelte, a Rába és Szala közti vidékről, melyen az átmenendő vala, a lakosságot s annak barmait távolabb erdőségekbe hajtatta, minden gabonát és szénát pedig, mit elszállítani nem lehetett, elégettetett. A császár rémülve látta a pusztaságot, a merre csak haladt; s mivel fegyveresei s lovai mennél inkább távoztak Németország határaitól, annál inkább kezdének éhséget szenvedni : a Duna felé intézte irányát, hogy az eleséget hozó hajóhaddal találkozzék. De ebben is meggátolta őt az ügyes Béla. Ijászai gyors lovaikon szakadatlanul körülrajongták a német tábort, sehol sem állva meg komolyabb csatára. Míg ekként Henrik mind nagyobb éhséggel küzdve is csak lassan haladhatott előre : nagybátyja, a püspök, Győrig vergődött hajóival; s minthogy a császár megjelenni számitásán tul késett, hirnököt küld hozzá tudakolván, hol várja őt hajóival? A hirnök azonban a tábor körül száguldozó magyarok kezébe kerűlt s Bélához vitetett. Miklós püspök megfejté a levél tartalmát, mire Béla választ irat a császár nevében Gebhardnak, s azt egy magyarországi német lakos által mint a császártól hozottat juttatja kezébe. A levél tartalma az volt, hogy miután őt, a császárt, sulyos bajok rögtön visszahívják a birodalomba, sietne vissza nagybátyja is hajóhadával s a balparti sereggel, melyet ezentul veszély érhetne a magyaroktól. Gebhard azonnal engedelmeskedik, s a császártól jöttnek hitt parancs szerint mind maga kitakarodik, mind a balparti sereget, mely a Garanig ellentállás nélkül haladt s nagy martalékot gyűjtött, visszavonulásra birja.

Henrik végre ezer bajjal a Dunához vergődött; de csak akkor, midőn a hajóhad s balparti serege már tul járt a határokon. Csak most veszi észre helyzetének veszélyességét; s nem maradt más választása, mint gyorsan haza indítani az éhségtől mindinkább hullongó hadait. De most Béla is mind

sürűbb támadásokat intéz ellene. A kiéhezett fegyveresek, hogy a nyilak zápora elől könnyebben menekülhessenek, még fegyvereiket is elhányják. Az elébb Bodóhátnak nevezett hegységben, mely Esztergom megye széleitől Veszprém megyéig nyulik, annyi német vértet szedett utóbb össze a vidék lakossága, hogy e hegység azóta máiglan Vértes hegységnek neveztetik. De a futamlók is számtalan akadályokra találtak. A folyamok partjait, merre a német had visszahuzódott, magyar ijászok állták el, s a németeknek mindenütt fegyverrel kellett utat nyitniok az átkelésre. Ilyenkor történt, hogy az elcsigázott németek, magukat legalább éjjeli nyugtokban biztosítandók, a még ekkor sem szűnő nyilzápor ellen, árkokat ástak fekhelyökül. De „mit az élőnek ástak éjjelre, — ugymond a krónika, — nappal azt halott töltötte be.“ A Rábczán létezett hidat egy erősség — ugy látszik Kapuvár — mellett, oly nagy számmal állták el a magyar csapatok, hogy veszendővé lesz vala az egész német sereg, ha csak a burgundok, szászok és lengyelek, kik a császár zászlai alatt léteztek, kétségbeestükben végerőfeszitéssel nem veszik be a várdát, s a magyar hadat visszanyomva, nem biztosítják az átmenetet. A hidon átkelvén, azt nyomban fölégették maguk után, s csak ezután menekültek meg valahára az eddig szünetlenül hátukon volt magyaroktól. Az éhségtől és sebektől beteg urak közől, kik magokat kocsikon, bársonyos ágyakban vitették haza felé, a nép sokakat agyonvert, őrségeiket megszalasztván, Tata és Pannonhegy között. Innen vette volna nevezetét, hagyományaink szerint a Bársonyos hegy, melynek lejtői körülbelől egy század előtt venyigékkel beültettetvén, kitünőleg jó fehér bort teremnek. A megfogyott német had végre Haimburgnál octob. 25-kén pihente ki magát, körülbelül egy hónapi nyomor s veszélyteljes hadjárata után [1]).

II.

A császárra nézve oly szerencsétlen hadjárat után Endre sem volt többé hajlandó megadni az elébb megajánlott, de el nem fogadott adót. Mivel azonban értesűlt, hogy Henrik, a mult évi kudarcza miatt szégyen s boszutól égve, 1052-ben

---

[1]) Kézai. Cap. 3. i. h. 115. Turóczi II. Cap. 43. Heriman. Aug. 1051 évhez, Pertznél V, 130. Otto Frisingens. Lib. VI. C. 33. Annalista Saxo 1052 évhez.

ismét hadjáratra készül: újabban is sürgeté a pápát, ha a kereszténység ügye Magyarországban szivén fekszik, ügyekeznék a császárt valahára megbékéltetni, s menne e végett személyesen hozzá: e fáradságot megérdemlené a magyar kereszténység, melyet a háboru s a császár hűbéruri követelései végveszélylyel fenyegetnek.

IX Leo pápa hajlott a kérelemre s utnak indult. De mielőtt a császárhoz érkezett, ez már ismét Magyarországon volt seregével. Ezuttal a Dunán számos hajókon, melyek eleséggel valának megrakva, s a folyam balpartján pontositá össze minden erejét, Pozsony megvételét tűzvén ki első munkálatául. „A vár vívására számos hadi gépeket építtetett; de az, bár a nyolczadik héten folyt már, nem igen haladt előre. Mojotek Endre, Vilungard, Urosa és Márton a wasserburgi Wenczellin unokája, kitűnők valamennyi közől, s példájokra a többiek visszavertek minden rohamot. A várból földalatti, rejtett lejárás vezetett a folyamra. A várbeliek tehát ezen egy az uszásban nagy tökélyű Zothmund nevű embert küldének le az éj csöndében a császár hajóihoz, ki a viz alatt uszván, a hajókat egymás után megfurta s lesülyesztette." Bennök vesztek el a császár összes élelmi szerei, s bennök a hosszu ostrom alatt már különben is megtizedelt seregének egy része; s maga ismét szégyenpirral kényteleníttetett seregének maradványait kivezetni az országból.

Ekkor érkezett a pápa Henrik táborába; s őt kétszeri veresége után valahára már hajlandónak találta a békére, feltéve, hogy Endre is megmarad az elébb megajánlott adófizetés feltétele mellett. Ezen alapon kezdé meg tehát a pápa is közbenjárását, nem kételkedvén, hogy Endre királyt még mindig elébbi értelmében találja. De Endre s vele Béla, a kétszeri győzedelem után most már nemcsak a császári fenhatóságot elismerni, hanem adót fizetni sem akart. A pápa hasztalan nyilvánitá boszuságát, hasztalan fenyegette Endrét, hogy őt az egyházból kiátkozza, mivelhogy elébbi feltételeitől elállván, az apostoli széket, mint mondá, reászedte. Endre válasza csak az volt, hogy ő a császár hadjárata előtt, s ennek mellőzése esetére igérte az adót; azt akkoron a császár vetette meg, most tőle nem lehet többé méltányosan kivánni. A pápa és a császár tehát minden eredmény nélkül távoztak. „És a római birodalom — mond Leo pápa

Horváth Mihály tört. könyvéből.

felett, s máiglan fájlalja határszéleinek tűzzel, vassal pusztitását“ [1]).

A császárnak, kétszeri kudarcza után nem volt többé kedve háborgatni az országot. Endre mindazáltal méltányos feltételek alatt ezután is sóvárgott a békéért, bár őt arról a császár ellen fellázadt s országától megfosztott Konrád bajor herczeg, Béla vezér hitvesének, Richezának unokatestvére, ki mint számüzött Endréhez menekült volt, minden módon ügyekezett lebeszélni. Endre nem tagadta ugyan meg a rokontól és számüzöttől segedelmét, melylyel az Karinthia egy részét el is foglalta; de a békét egyre óhajtván, s ugy látszik, a pápától is sürgettetvén, Trierbe követeket küldött, hol 1053 folytában a császár, fiának utódává neveztetése végett, nagy birodalmi gyülés tartatott. A császár annál nagyobb örömmel fogadta a követeket, mennél inkább tartott elébb, hogy Endre nagyobb hadakkal kelend a nála tartózkodó Konrád segedelmére, mi most, midőn az ügyek Olaszországban mindinkább bonyolódtak, nem csekély bajt hozott volna reá. Egész készséggel lemondott tehát elébbi követeléseiről a Magyarország feletti fenhatóságra s az adófizetésre; minek következtében a béke valahára megis köttetett. A föltételek szerint Endre lemondott a Lajta és a Szár-hegy közti földről, melyet még Aba Sámuel engedett át; e fölött segedelmet igért a császárnak minden háboruiban, kivéve melyet netalán Olaszország ellen volna viselendő. Mind a császár, mind Endre követei esküvel pecsételték a békeszerződést [2]).

És igy lőn vége a háborunak s Henrik avatkozásainak, melyek egy ideig veszélylyel fenyegették az ország függetlenségét. Mit azonban fegyverrel ki nem víhatott, más uton, rokonsági kapocs által kivánta Henrik a jövőre biztosítani magának s utódainak, a befolyást Magyarország ügyeire. Ez okból a békekötés alkalmával szóbahozta a maga leánya Judith és Endre csecsemő fia Salamon között kötendő házasságot; az eljegyzés mindazáltal későbbre hagyatott [3]). Ezt csak

---

[1]) Heriman. Aug. 1052 évhez i. h. 131. Turóczi. i. h. Hilderic. Mutius : Chron. Germ. Lib. XIV. Pistoriusnál II, 739. Wibertus : Acta Sanctor. Mens. april. II, 661.

[2]) Heriman. Aug. 1053 évhez. i. h. 133.

[3]) Aloldus : 1052 évhez. Lambert. Schafnaburgens. 1061 évhez. Chron. Saeculi XIII. Praynál : Dissert. de Salomone l. 27.

1059-ben a császár fia, IV Henrik hajtotta végre [1]; mert maga a császár 1056-ban megszűnt élni. — Endre a háboru szerencsés bevégeztéért, elébb tett fogadása szerint, 1055-ben a Balaton félszigetén, Tihanyban a benczések számára apátságot alapított s monostort épített [2].

A beállott békében időt nyert végre a király az ország délnyugati vidékeire fordítani figyelmét, hol II Crescimir, atyjának, Istvánnak, halála után 1050 óta Horvátország fejedelme, nemcsak Dalmatiában terjeszté birtokait, hanem, hasznára fordítván Endre elfoglaltságát a német háboruval, melyet koránt sem hitt oly szerencsésen befejezendőnek, az egész Dráva és Száva közti tartományt elfoglalta. Endre tehát most Rádó nádorispánnak vezérlete alatt sereget küldött a tartomány visszavételére. A nádor gyorsan és szerencsésen megfelelt a küldetésnek. Nemcsak Tótországot és a Szerémséget visszavette, hanem még Horvát és Dalmátországba is becsapván, gazdag martalékkal tért vissza, melyből a szávaszent-dömötöri monostort építette [3].

III.

Az egyesség eddig háboríttatlan maradt a fejedelmi testvérek, Endre és Béla között, javára az országnak, melyet egyetértő, közös erőködéseikkel függetlenségében s épségben, mint láttuk, derekasan megis védtek. De a szép egyességet nem sokára a békekötés után viszály váltotta fel, mely Endrére veszélyt hozott. A király 1057-ben betegeskedni kezdvén, megkoronáztatni óhajtá Salamon fiát, hogy számára a trónt halála után biztosítsa. E kivánságának teljesedésére mindenek előtt Béla megegyezése kivántatott; mert midőn Endre őt Lengyelországból visszahívta, fimagzata még nem lévén, mint emlitők, neki igérte volt a trón örökségét, mely egy maga lévén csak életben Árpád nemzetségéből, különben is reá nézett. Endre, kinek azóta reményén felül fia született, most annál kötelezőbbnek érezheté ezen igéretet, mennél nagyobb hálával tartozott maga is a nemzet is a derék vezérnek a lefolyt háborukban szerzett érdemeiért. Béla a király remé-

---

[1] Contin. Heriman. 1059 évhez.
[2] Az alapító levél Fejérnél : Cod. Dipl. I, 288.
[3] Farlatus : Illyricum Sacr. IV, 214.

nyén felül engedékenynek mutatkozott, s fiaival, Gejza és Lászlóval egyetemben teljes megegyezését adta az 1057-ben tartott országgyülés alkalmával a gyermek Salamon megkoronázására [1]). Ugyanekkor az ország rendei is hajolván Endre kivánságára, Salamon a következő évben Székesfehérvárott, Béla s fiai jelenlétében megkoronáztatott.

Történt pedig a koronázási szertartás alatt, hogy midőn a kar latin nyelven e szavakat énekelné: „Esto dominus fratrum tuorum, — légy ura a te véreidnek" — azokat valaki a latinul nem értő Bélának megmagyarázta; mire az érdemes vezér, mint mondják, nem titkolhatta el felindulását. Ezen esemény nem kerülhette el a Bélát szemmel tartó Ernyeinek s a Péter alatt bevándorlott Guthkeled fiának, Vidnek, figyelmét. A két ur, nem tudni mi okból, gyülölte a vezért, s nem is késtek azóta, kivált Vid, fondorkodni a király előtt, gyanut ébresztvén benne, mintha Béla megbánta volna, hogy a koronát Salamonnak engedte, s most módot keresne azt magának eltulajdonitani.

A kor és betegség által elgyöngült Endre lelkét a két tanácsos annyira megtölté a gyanu és féltés furiáival, hogy végre még a testvérgyilkosságtól sem rettent vissza, ha öcsesét valóban a koronára vágyónak tapasztalná. Egy izben, midőn Bélával együtt Várkonyban időzött, tanácslák neki, hogy testvére érzelmeinek kitudása végett vetné őt próbakőre, szabad választást engedvén neki a korona és a kard, a királyság és a vezérség jelképei közől. Ha a kardot választja, ám szerencséje; ha a koronát, legyen a halál fia. Endre, ismervén Béla egyenes lelkét s nyiltságát, minél fogva meg volt győződve hogy a mit érez és kiván, azt nyilvánitani sem habozik, megegyezett. A csel ekként előkészitve lévén, a király Bélát magához hivatá. Szerencséjére Bélának, egy hű pártfele, Miklós ur, a palotások főnöke, titkon az ajtónál hallgatózva, tanuja volt a vészes tanácskozásnak; s midőn Béla a király teremébe lépendő vala, a küszöbön fülébe sugá: „ha életed kedves, válaszd a kardot." A rejtélyes szavak csodálkozásra inditják a gyanutlan vezért; de az ajtó már nyitva lévén, nem nyerhetett bővebb magyarázatot. Csodálkozását még inkább felfokozta, mit a teremben látott. A király nyug-

---

[1]) Kézai II. Cap. 3. i. h. 116. Turóczi II. Cap. 44. Dandulo, Muratorinál: XII, 241.

ágyon feküdt; előtte egy szőnyegen a korona és a kard; körülötte Ernyei, Vid s más urak, kiket ellenségeinek ismert. „Öcsém, vezér ur, — igy szól, a belépőt megpillantván, a fektéből fölegyenesedett király Bélához — én fiamat megkoronáztattam ugyan; de azért nincs megkötve a te akaratod; elismerem, jogod van a koronához : ám válaszd tehát tetszésed szerint a koronát vagy a kardot.“ Ekkor lőn világos Béla lelkében Miklós ur szavainak rejtelme; s tétova nélkül a kardhoz nyulván mondá : „Fiad már királylyá kenetett, ám legyen övé a korona, én megelégszem a vezérséggel.“ Endre örömének kitörésében meghajolt öcsese előtt, mit különben, ugymond a krónika, ritkán vagy soha sem tesz vala [1]).

De Béla sebzett szivvel távozott a teremből, s azontul nem titkolhatá méltó neheztelését a királyra. Ez ujabb alkalmat nyujtott a vezér ellenségeinek, fellázítani ellene a király kedélyét; minek következtében Béla élete ellen ujabb cselek hányattak. ·Béla a történtek után nem látta tanácsosnak hosszabb maradását az országban, s 1059-ben Gejza, László Lambert fiaival együtt II Boleszláv lengyel királyhoz, sógorának, Kázmérnak fiához menekült.

Endre érezte, hogy méltatlanul bánt érdemes öcsesével s jól ismervén annak elhatározott, sérelmet boszulatlanul tűrni nem szokott jellemét, rosz következéseket várt magára s fiára nézve annak távoztából, s nem is késett magát minden történhetők ellen szövetségekkel biztosítani. Követeket küldvén a gyermek IV Henrik német király anyjához s gyámjaihoz, egy találkozásra kéreté őket országaik határain, hogy ott a béke és szövetség megujittatnék s fiának eljegyzése Henrik nővérével végrehajtatnék. A találkozás karácsonkor, Morava városában jött létre, holott aztán minden kivánsága szerint történt [2]). Hasonlókép szövetséget kötött Szpitinyev cseh herczeggel; s végre Isacus Comnenus görög császárral is még azon évben megerősíttette követei által a némi határvillongások miatt fenyegetett békét [3]).

És nem is volt hiu Endre félelme. Boleszláv lengyel király szives vendégszeretettel fogadta rokonait és a kért sege-

---

[1]) Turóczi u. o.

[2]) Lambert. Heresfeldens. 1059 évhez Pertznél V, 159. Annal. Saxo és Contin. Heriman. Aug. u. o. V.

[3]) Scylitzes ed. Paris. 810 l.

delmet is megajánlotta sérelmeik megboszulására. Béla tehát fiai kiséretében, három lengyel csapattól támogatva jött az országba. A király erről értesülvén, nejét Anasztasiát és fiát Salamont kincseivel együtt Mölkbe küldötte Erneszt osztrák herczeghez, Henrik gyámjainál pedig segedelmet sürgetett. A német segélyhad Vilmos thüringeni határgróf és Eppo zeizi püspök alatt még idején megérkezett; mert Béla lassan haladt előre, hogy pártfeleinek időt engedjen zászlói alatt összegyülniök. Midőn aztán látná, hogy serege már szép számra növekedett, a Tiszán tul tábort ütvén, némi csapatokat bátyjának a Duna vidékén táborozó hadai ellen küldött, hogy ezeket folytonos csatározásokkal a Tisza felé csalják. A német vezérek, látván az ellenség csekély számát, ellenére a király kivánságának, ki a már utban lévő cseh hadakat is bevárni akarta, azonnal harczba elegyednek, s a nyert előnyöktől neki bátorodva, az előttök folyton hátráló csapatokat, melyeket az ellenség derékhadának tartottak, egyre űzve, még a Tisza balpartjára is követték. De mily nagy lőn rémülésök, midőn ott Bélát egy erős haddal megpillantották! Sietve visszafordulának tehát, hogy az ország nyugatibb részein várják be a cseh segélyhadat. De ekkoron Béla seregének egy részét már hátok mögé küldötte volt, s utjokat elállatván, őket az ütközet elfogadására kényszerítette. Ennek kimenetele veszélyt hozott a németekre, veszélyt magára Endrére is. A német sereg — mert jobbára ebből allott Endre tábora, — egy heves ütközet után, melyben Vilmos herczeg nagy vitézséget tűntetett ki, teljesen megveretett, s vezéreivel együtt nagyobb részben elfogatott. A köszvényes és nyergében e miatt nem biztosan ülő Endre futás közben lováról leesvén, a rajta keresztül gázolók lovaitól halálosan megsérülve vitetett híveitől Zirczbe, hol néhány nap mulva megszünt élni. Tetemei az általa épített tihanyi monostorban takaríttattak el. A fogoly vezéreket Béla, legidősb fiának Gejzának közbenjárására, nemcsak szabadon bocsátotta: hanem a derék, vitéz Vilmosnak még a maga leányát, Jojadát is eljegyzette [1]). Endre hívei, Béla boszujától tartván, urok halála után jobbára Salamonhoz Németországba futottak.

Endrének Salamon fián kivül még egy törvényes leány-

---

[1]) Lambert. Heresf. 1061 évhez i. h. 161. Contin. Herim. 1060 évhez. Turóczi II, Cap. 44.

gyermeke volt, a szép Adelhait, kit Wratiszláv cseh herczeg, midőn 1055-ben Szpitinyev bátyja elől Endréhez menekült, vett el nőül [1]). Endre természetes fia György, nyomtalanul tünt el emlékeinkben.

HARMADIK FEJEZET.

I Béla király. 1061—1063.

I Béla, kit hagyományaink barna arczszine s kopaszsága miatt Szögszárnak neveznek, a győzelem s Endre halála után magát Székesfehérvárott királylyá koronáztatván, nagy buzgalommal látott mindjárt kormánya elején az ország belügyeinek jobb karba állitásához.

Az ország a huszonhárom év óta majdnem szünetlen duló harczok s belvillongások zajában nagy rendetlenségbe sülyedt volt : az Istvántól megalapított rend s evvel együtt a királyi tekintély lerontva, a kereszténység igen meggyöngítve, a pogányság uj erőre éledve, az egész ország bomladozó állapotban vala. Béla érezte hivatása fontosságát, és szintoly buzgalommal mint bölcseséggel fogott a nagy munkához, mely által országának a rendet, nyugalmat s jólétet, magának a királyi széket biztosítsa. E végett mindjárt megkoronáztatása után közbocsánatot hirdetett, a Németországból hazájokba s engedelmességre visszatérni akaróknak személyeik s vagyonuk bántatlanságát biztosította. Kegyelme által minden ellenségeit megbékéltetni óhajtván , még azoknak rokonait s javait is ótalma alá vette, kik Salamonnal kün maradtak. A Péter korából fenmaradt vagy Endre által ujra behozott törvénytelen adózásokat eltörülte. És miután ekként a polgári háboru okozta zavart és viszályt megszüntette, s a szíveket eszélyes nagylelküsége által megnyerte, az ország állapotának gyökeresebb javitása végett Székesfehérvárra országgyülést hirdetett, melyre, hogy az alkotandó törvények a nép ismeretére könnyebben eljussanak, az uri renden felül minden helységből, mások szerint minden vármegyéből két-két értelmesebb megbizottat rendelt megjelenni.

De az üdvös rendszabály majdnem átokká vált, iszonyu

---

[1]) Cosmas Pragens. 1055 évhez Pertznél IX.

veszélybe dönthető az országot, ha Béla bölcsesége és szilárdsága gyorsan nem hoz orvoslatot.

Az ősvallás iránti hajlam, mely Péter elüzetésekor oly zajosan nyilatkozott, némileg elfojtatott ugyan Endre szigoru rendszabályai által, de ki nem irtatott a kedélyekből. Mit ezután nyilván nem tehetett, titokban folytatott a népnek az ősvallástól elválni nem tudó része : az erdők, ligetek magányában áldozott ősi szokás szerint a nemzeti istennek. Az ország fenyegetett függetlenségének megmentése, majd fia örökségének féltése, s a kitört testvéri viszályok sokkal inkább igénybe vették Endre gondjait s idejét, semhogy figyelmét a keresztény vallás megszilárditására is fordíthatta volna. Az alattomban gyakorlott ősvallás háboríttatlan maradván, némely vidékeken mindinkább visszanyerte az uralmat, s csak alkalomra várt, melyben ismét nyiltan föllázadhasson.

Ezen alkalmat meghozta a Béla által kihirdetett országgyülés. Béla készsége, melylyel a Péter idejéből származott gyűlölt adókat, a nép kivánságát megelőzve eltörülte, talán sokakban azon reményt ébreszté föl, hogy Béla, kit a németek iránt ellenséges indulatunak tapasztaltak, a Németországból behozott keresztény vallás iránt sem viseltetik nagyobb hajlammal mint testvére, a korán elhunyt Levente. Megerősitheté őket e reményben az is, hogy ő most az országgyülést a hajdan gyakorlatban volt, de a kereszténység fölvétele óta divatból kiesett alakban hirdette ki; mit szinte odamagyaráztak, hogy mindenben helyreállítani szándékozik a nemzeti ősi szokásokat és intézményeket.

E hitben tömérdek sokaság gyült össze Székesfehérvár körül a kitüzött napra. A számos jósnőiről s az ősvallás iránti ragaszkodásáról elhirhedt János urtól, Vata fiától vezérlett nép a király elejébe járulván, szörnyü zajjal kivánta az ősvallás helyreállítását s az engedelmet, hogy a papokat és tizedszedőket elűzhesse, a templomokat, kereszteket, s az uj vallás egyéb jelvényeit s emlékeit leronthassa. A király szelíd, de szilárd intéseire, hagynának fel az esztelen kivánsággal, fenyegetés lőn a válasz. De Béla, valamint megelőzve is teljesítette a nép méltányos kivánatát, ugy azt, mit helytelennek látott, fenyegetéssel sem engedte magától kicsikartatni. Látván, hogy a felbőszült tömegen ész és tekintély nem fog, az urakkal tartandó tanácskozásra három napot kért s híveivel a várba zárkózott. „És a lázongó nép vezérei magas áll-

ványokról gonosz beszédeket tartának a hit ellen, ugymond a krónika; a nép pedig ujjongva nyilvánította tetszését.“ A határidő eltelt; s a lázongók még hangosabb fenyegetésekkel ujították meg kivánságukat. De midőn a választ várnák, a király által a szomszéd megyékből hirtelen összegyüjtött várkatonaság a lázadókra rohant, s vezéreiket elfogván, a tömeget nem minden vérontás nélkül széjjelverte. A lázadás azonban s a kereszténység gyűlölete sokkal terjedtebb volt a hazában, mintsem hogy azt egy csapással kiirtani lehetett volna; és csak később, a nyugtalanabb részeket meglátogatva, sikerült Bélának a békét s a kereszténységet helyreállítani [1]).

Ez volt a pogányság utósó jelentékenyebb, nyilvános harcza a kereszténység ellen. De ha lecsöndesült is a megfélemlett nép, a kedélyekből nem egy hamar sikerült kiirtani az ősvalláshoz való hajlamokat. Az erdőkben, berkekben titkon gyakorlott áldozatokat s ősi szertartásokat csak Sz. László és Kálmán királyok szigoru törvényei szűntették meg végkép. A kereszténység nem minden erőszak nélkül ünnepelte ugyan diadalát a pogányság fölött, de annyi vérontásba nálunk ez még sem került, mint egynémely más országban.

Helyreállván a belbéke s némikép megerősödvén a Sz. István alkotta polgári rend, Béla az országnak sokáig elhanyagolt anyagi állapotát tette gondoskodása tárgyává. Hogy a földmívelést előmozdítsa, mely még mindig kevesektől űzetett, a népet állandóbb lakok épitésére ösztönözte. A kézművek s kereskedés gyarapítása végett a vásárok helyeit szaporította s azoknak idejét, nehogy az isteni szolgálatot zavarják, vasárnapról szombatra tette át. Nehogy az együgyűbb nép az adásvevésben kárt valljon, a mérlegeket szabályozta. Hogy a kereskedést, mely eddig nagy részben csere utján folyt, megkönnyítse, több ezüst pénzt veretett, s annak sulyát s értékét akként szabályozta, hogy negyven pénz tegyen egy byzanczi aranyat. Ezen s több hasonló intézkedései által oly annyira gyarapította az országot, hogy az, miként a krónika mondja, „a szomszéd országokat mind meghaladta gazdagságban s dicsőségben; a szegények meggazdagodtak, a gazdagok duslakodtak“ [2]).

---

[1]) Turóczi II. Cap. 46. Chron.Budense l. 116.
[2]) Turóczi, Cap. 45. Kézai II. Cap. 4.

De ezen belintézkedések közt folyton figyelemmel tartá Béla Németországot is, hol Salamonnal még `több főrendü tartózkodott, s honnét a hont uj háboru, királyi székét veszély fenyegette. Hano kölni, Adalbert bremeni érsekek s Otto bajor herczeg, kik IV Henrik kiskorusága alatt a birodalom kormányán ültek, mindjárt Endre király megbukta s halála után elhatározták volt, Salamont atyja örökségébe visszahelyezni, s vele együtt a német birodalmi fenhatóságot is helyreállítani az országban. Béla tehát, miután békeajánlatai el nem fogadtattak, mihelyt itthon csöndet szerzett, szövetségesekről gondoskodott. Vilmos thüringeni herczeg, midőn a neki eljegyzett Jojadáért jőne, utközben meghalálozott. Béla tehát Jojadát 1062-ben Ulrik karantán herczegnek adta nőül. Másik leányát Ilonát, Zvoinimir, vagy mint őt nálunk nevezték, Zolomér, Horvát- s Dalmátország fejedelmével, a harmadikat Eufemiát, Ottó morva herczeggel házasította ki, vejeiben magának mind megannyi szövetségest szerzendő.

A birodalmi kormányzók hadikészületeiről értesülvén, a megtámadtatást megelőzni határozta, s hogy Erneszt herczeget, kinél Salamon tartózkodék, a királyfi kiadására szorítsa, Ausztriára egy hadat küldött. De vezérei nem voltak szerencsések; s Erneszt azokon győzedelmet nyervén, a csatamezőt Magyarországba tette át s Mosonyt elfoglalta [1]. A háborunak azonban nem sokára véget vetett Bélának 1063 nyarán történt hirtelen halála, melyet épen midőn Dömösön az ország főembereivel a hadjáratról tanácskoznék, a királyi széknek, melyen ült, mások szerint a háznak, melyben vala, összeomlása következtében történt sérülése okozott. Eltemettetett az általa épített s róla nevezett szögszárdi monostorban. A derék király halála nagy veszteség volt a már rövid kormánya alatt is üdülő hazára nézve.

[1]) Aloldus 1062 évhez. Brunner : Annal. Boici az altahi évkönyvek nyomán u. a. évhez.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király 1063—1074.

I.

Béla három fia, Gejza, László és Lambert, tiszteletben tartva Salamonnak a királyságra koronáztatása által nyert jogát, s talán, fellengzően vallásos érzelmük szerint, atyjok szerencsétlen kimultában Isten kezét sejtve, nem vágytak a királyságra. Bár az ország rendeinek nagyobb része Gejzát kivánta látni a királyi széken, ő s testvérei, nehogy a hazát ujabban is polgári háboru pusztításainak adják martalékul, atyjuk eltakarítása után Salamonhoz Németországba követeket küldöttek. Üzenték neki s vele lévő híveinek, hogy ők a koronát önként átengedik, megelégedvén az ország harmad részével, melyet Endre atyjuknak vezérségül adott. Salamon tehát Henrik király kiséretében Székesfehérvárra jött, s magát ujonnan megkoronáztatta; a vezérek példájára az urak önként hódoltak a még csak tizenegy éves királynak [1]).

De a béke nem sokáig tartott a királyi rokonok közt. Salamonnal az álnok Vid, mint elébb Bélának ugy most fiainak is halálos ellensége, került a kormányra; és ennek tanácsai szerint a gyermek király, bátyjaitól, kiknek koronáját köszönheté, megtagadta az ország harmad részét. A vezérek tehát, jogaik kivívására segélyt szerzendők, 1063 végén Lengyelországba távozának [2]). Rokonukat, Boleszláv lengyel királyt nem találták Krakóban; ő Premiszl városában hadgyüjtéssel foglalkodott, a tavasz nyiltával az oroszok ellen szándékozván intézni hadjáratot. Gejza tehát testvéreit Krakóban hagyván, a királyhoz sietett. Boleszláv, melléknevén a bőkezü, rokoni szeretettel fogadta unokatestvérét; s bár tanácsosai elébb az orosz háboru bevégzésére szavaztak, ő nyomban megsegíteni kivánta rokonait, mielőtt Salamon német hadakkal erősödnék [3]); s 1064 tavaszán a vezérek kiséretében sereggel jött az országba.

---

[1]) Lambert. Heresfeldens. 1063 évhez Pertznél : V, 166.

[2]) Turóczi szerint Gejza nem mondott volna le a koronáról, midőn Salamon Henriktől a királyi székbe ültettetett; de erre nézve több hitelt érdemel Lambert, Heresf. tanusága, melyet a későbbi események is igazolnak.

[3]) Chron. Polon. 1064 évhez Pertznél IX.

A vezérek már ekkor is kedvenczei valának a nemzetnek, s az urak nagy része sietett zászlóik alá. Salamon magát a legtöbbektől elhagyatva látván, Mosonyba futott s onnan Henrik segedelmét sürgette. A püspökök azonban mindent elkövetének, hogy a békét helyreállítsák; mi végre Desiderius győri püspök buzgó munkálkodásának sikerült is oly feltétel alatt, hogy a vezérek az ország harmad részét háboríttatlanul birják [1]. A béke megköttetvén, Salamon s a vezérek 1065-ki január 20-án Győrben találkoztak; pár hónap mulva Pécsett a husvéti ünnepeket (mart. 27.) is együtt tölték. Szokás lévén e korban, hogy a királyok, midőn nagyobb ünnepeken templomba menének, a helybeli püspöktől megkoronáztatva, egész díszöltözetben jelenjenek meg az isteni szolgálaton: Gejza vezér, hogy Salamon s tanácsosai lelkéből minden gyanut elűzzön az iránt, mintha maga vagy testvérei a koronára vágynának, saját kezeivel tette Salamon fejére a koronát [2].

Ugy látszik Vid ur, a vezérek konok ellensége, a békekötéskor eltávolíttatott Salamontól, s a kiengesztelődött s minden tekintetben jobb, hazafiasb lelkü Ernyei lőn megbizottja; mert a béke ezentul több évig háboríttatlan maradt. És ez Salamonnak vált legnagyobb hasznára. Mig ő bátyjait tiszteletben tartá, velök egyetértésben maradt, a derék három testvér dicsővé tette országlását s babérral ékesítette koronáját.

Zvoinimir horvát fejedelem, ki a vezérek nővérét Ilonát birta hitvesül, Leopold karantán herczegtől birtokaiban háborgattatván, Salamont és Gejzát segedelmül hívta. A mit kért, meg is nyert. Salamon és Gejza személyesen vezérlék a sereget s a karantánokat megvervén, sógorukat birtokaiban biztosították [3]. — Pár év mulva, 1069-ben ismét az éjszaknyugati határokon vétetett igénybe a vezérek vitézsége, hol a csehek több izben rabló kalandokat üztek, nagy számu lakost és marhát hajtván el magukkal Trencsény vidékéről. A merény nem maradt büntetlen. Salamon a vezérek kiséretében sereggel tört Csehországra s ellentállásra nem találván, annak nagy részét elpusztítá. Valamely cseh város közelében mindazáltal egy óriási termetü cseh, fitymálva a magyarok vitézségét, párbajra szólitá ezek legbátrabbjait. A síkra Bátor

---

[1]) Turóczi II. Cap. 47. Cromer : Hist. Pol. Lib. V. l. 85.
[2]) Turóczi. U. o.
[3]) U. o.

Opos állt ki, fia Márton urnak, ki 1052-ben, Pozsony ostroma alatt szintén kitüntette magát vitézsége által. A diadal Oposé lett, ki azóta nagy hirre jutott vitézségéről a nemzetben [1].

Nagyobb veszélyben forgott az ország 1070-ben. A kunok egy raja Ozul vezérük alatt Erdélybe, s ezt bebarangolván, a Meszes hegységen keresztül Magyarországba tört, s Bihar városáig az egész Nyirséget elpusztítván, számos fogolylyal és nagy zsákmánynyal, a merre jött vala, a Szamos folyam mellett indult vissza. De ekkoron már utban volt Salamon bátyjaival. Ezeknek terve szerint a magyar sereg Doboka vármegyébe sietett, hogy ott a visszatérőknek utját állja. Már több napig várakoztak itt a vezérek a rablókra, midőn egy az ellenség szemmeltartása végett kiküldött abaujvármegyei kém jelenté az ellenség közeledtét. A király és bátyjai, a harczvágytól égve, azonnal parancsot adnak az indulásra, elébe az ellenségnek, ki ekkoron Cserhalom táján tanyázott. Ozul, a magyarok jöttéről értesülvén, eleinte megvetni látszék azok erejét s csak egy hadosztályát küldé ellenök; de midőn e csapat a királyi had erejét megpillantá, sietve visszavonult, megvinni a vezérnek, hogy kemény csatára készüljön. Ozul tehát a Cserhalmon állítá fel seregeit. A lejtőket sürüen megrakta ijászokkal, kik aztán nyilzáport küldének a hegy alját körülfogott magyarokra. Ezek, három hadtestre oszolva, ugyanannyi részről kezdék meg a hegy vívását. A király, ifju tüzétől elragadtatva, a legmeredekebb részen, az ildomos Gejza egy szelídebb lejtőre kerülve, szorongatják mind szükebb körbe a tető felé az ellenséget. Legkitünőbb volt valamennyi közt László vezér, ki hada élén egymás után négy kúnt vágott le harczbárdjával; az ötödiktől maga is sebet vett ugyan, — mely azonban, mondja a krónika, csodálatosan mindjárt begyógyult; de ez is halva terült el csapása alatt. A magyar had mind a három részről rövid időn a hegy tetejére kapaszkodván, rémitő harczviadalba eredt az ellenséggel. „Kardjaik, ugymond emlékünk, megrészegültek a kunok vérétől, kiknek tar fejeit, mint a nyers tököket szabdalták.“ Az ellenségnek nagy része halva maradt a csatatéren, s csak keveseknek jutott a szerencse futás által megmenekülniök. Ezek közt László figyelmét egy futó kún vonta magára ki nyergében egy szép magyar hölgy-

[1]) U. a. C. 48.

gyel sietett menekülni. Azt vélvén, hogy a hölgy a nagyváradi püspök leánya, — mert ekkoron a papok házassága még divatban volt, — nyomban utána iramlik szög lován. De ez a hosszu viadalban kifáradva lévén, nem birta elérni a rabló pihent lovát. „Szép hugom, — kiált végre László, elunván a hosszu, sikeretlen kergetést, — kapaszkodjál a kún övébe s rántsd le őt magaddal lováról.“ A lány engedelmeskedik, s a kún kemény viadal után halva terül el a megmentett hölgy lábainál. Az egész ország hálaünnepet tartott a nevezetes győzedelem után [1]).

Mig ekként Salamon s bátyjai az ország külön vidékein harczolának, az Oláhországban megtelepült besenyők, használva az alkalmat s pártoltatva Niketasztól, Dukasz Mihály görög császárnak nándorfehérvári helytartójától, az ország határait több izben háborgatták. Igy történt ez 1072-ben is. Ezt tovább nem lehetett büntetlenül hagyni. A király s a vezérek hadai Szalánkemén mellett gyültek össze; s minthogy a besenyők a Dunán átkelvén, már haza menekültek, Bolgár- (azaz Nándor-) Fehérvár megvételét tüzték ki munkálatuk czéljául. Előre látható volt, hogy Niketász, ki egy erős bolgár hadat vont maga mellé, nem fogja elmulasztani, a magyar sereget a Száván átkeltében, görögtűzzel háborgatni. Rendelet bocsáttatott ki tehát, hogy mindenki ügyekezzék az átkelést lehető leggyorsabban végrehajtani. És valóban, alig szállott hajókra a magyar had, a görögök s bolgárok gyors naszádaikon már is körülrajongták azt, görögtüzet kezdvén hányni a magyarok hajóira. De ezek száma sokkal nagyobb lévén, a görög hajók a magyar ijászoktól nem sokára visszaüzettek, s az átkelés azontul akadálytalanul menvén végbe, a város körültáboroltatott. A király és a vezérek annak közelében egy magaslaton üttették fel sátraikat. Niketász, hogy a besenyőket a vár megsegítésére indítsa, azt üzente volt nekik, hogy csak Vid, a bácsi főispán dandára ostromolja a várost. Azok tehát könnyü győzedelmet remélve, Kozár nevü vezérük

---

[1]) Turóczi II. Cap. 49. László küzdelméről azt mondja, hogy a vezér a leány kérelme ellenére ölte meg a kúnt. Muglen verses krónikája ellenben (Cap. 35) azt állítja, hogy a leány, látván a hosszu harczot László és a kún között, remegvén a már elébb vett sebeitől meggyöngült szabadítója életéért, a kún szekerczéjét megragadván, bátulról halálos csapást mért fejére.

alatt segedelmére siettek; de a soproni dandár által János főispán vezérlete alatt nagy vereséggel visszaüzettek. E közben a város körül alkalmas helyeken nyolcz fatorony emeltetett, a falaknál jóval magasabb, hogy azokból a városba nyilazni s gépek által sulyos köveket lehessen hajítani. Ezen felül a tornyok közt faltörőgépek állíttattak, melyek a tornyok őrségeinek védelme alatt működnének. De bár ezek a falakat több helyt megrontották s az őrség többszöri kitöréseiben mindannyiszor visszaveretett, melyek alkalmával leginkább Bátor Opos, György és Bors vitézek tűntették ki magukat: a vár vívása mindazáltal két hónapon keresztül nem vezetett eredményre, mignem egy fogoly magyar leány, — kár hogy nevét nem örökítette meg a krónika, — az ostrom harmadik havának egy éjjelén, midőn erős éjszaki szél dühöngött, a várost több helyt föl nem gyujtotta. Az ostromlók ekkoron a réseken betörvén, az őrség és lakosság nagy részét felkonczolták; Niketász hadának maradványaival a fellegvárba vonult. Másnap, midőn a tűz megszünt, a magyar had a város kizsákmánylásához fogott, s a felfedezett vermek és pinczékben tömérdek martalék jutott birtokába. Niketász látván, hogy a fellegvárat sokáig nem védheti, szabad elvonulás föltétele alatt azt feladni ajánlkozott, s midőn a föltétel Gejza vezér közbenjárására elfogadtatott, a görög kivonulván, egyenesen ennek védelme alá helyezte magát.

E körülmény gyászos viszály forrásává lett a király és bátyjai közt. Vid, e hadjárat alatt a bácsi dandárral szintén jelen lévén, ismét behizelgé magát a király kegyeibe s nem szünt meg ingerleni annak ingatag, minden befolyásra hajlékony kedélyét. Tanácsai szerint Salamon, midőn a martalék felosztatnék, a fellegvárnak őrségét is osztályra kivánta bocsáttatni; midőn pedig ezt Gejza, az adott szóra hivatkozva, ellenzené, sőt a görögöket kiserettel elbocsátaná: az ármányos ember ösztönzéseire Salamon a többi zsákmány felosztásában tett rövidséget a vezéreknek. Ezek a béke kedvéért elfojtván boszuságokat, hazatértek [1].

---

[1]) Turóczi II, Cap. 50. Chron. Budense l. 137. kövv.

II.

De a viszály kitörését engedékenységük sem akadályozhatta meg. Dukasz Mihály, görög császár, értesűlvén Niketász által Gejza nagylelküségéről, nem sokára követeket intézett hozzá, általuk némi becses ajándékokkal, melyek közt egy korona is létezett [1]), barátságának felajánlását küldvén neki. Az álnok Vid most meg ebbe akasztá ármányai hálóját. „Nem látod-e, uram király, mondá neki, hogy a külföld szemében nem te vagy, hanem Gejza a király; őt tisztelik meg követekkel s koronával?" És midőn Salamont még egyre habozni látná lecsapni bátyjaira, kiket a gonosz ember vezérségüktől óhajtott ismét megfosztatni — : „két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben; — sugdosá neki minduntalan, — két király nem lehet egy országban!"

Az ármány végre sikerűlt. A boszura gyult, hiszékeny Salamon azontul alkalmat keresett cseleket hányni Gejza s testvérei elvesztésére. Hogy mind Gejzát mind Lászlót egyszerre ejtse hatalmába, mit az országban, bátyjainak elővigyázata s pártjaik nagysága miatt bajos lett volna végrehajtani, 1073-ban hadjáratot tervez Nissza ellen, s a vezérekhez rendeletet küld, hogy mindkettejök megjelenjen táborában. De a testvérek sejték az ármányt, s Gejza csak maga ment egy kisded csapattal, László seregök javával a Nyirségen maradván. Az ármány ekként meggátoltatván, a hadjáratra sem lőn többé nagy kedve Salamonnak, s miután Nissza lakosai becses ajándékok kiséretében békéért könyörögtek, könnyen hajlott kérelmökre. Haza indulván tehát, Keve vára mellől Gejzát is bántatlanul eresztė haza táborából [2]).

A vezérek azonban, Vid ármányairól mind több híreket vévén, attól tarthatának, hogy miután a csel nem sikerűlt, a viszály pedig mélyebb gyökeret vert, nyilvánosabbá lett, mintsemhogy abba hagyattatni remélhetnék, Salamon haderővel támad rájok. Magokat tehát ez ellen is biztosságba óhajtván helyezni, László és Lambert rokonaikhoz, a legyel és morva fejedelmekhez mentek segedelmet kérni. És szerencséjökre, mert Salamon a nyilt támadásra elhatározva, a karantán

[1]) E koronát utóbb Gejza Sz. István koronájához forrasztatta; s máiglan ez képezi alsó részét a magyar királyság e szent ereklyéjének.
[2]) Turóczi II, Cap. 52. Nicephorus Bryennius 68. l.

herczeget két más német urral hivta be segítségül. A kitörés elkerűlhetlennek látszék; de a püspökök erőfeszitéseinek még is sikerűlt a rokonokat pillanatnyira kiengesztelniök. A főpapok kérelmére a király és Gejza a Dunának Esztergom alatti szigetén személyesen találkoztak. Kölcsönös szemrehányások és mentségek után a béke, Gejza részéről őszintén, de Salamonéról csak színlelve, megköttetett. Álnokságát Salamon nyomban elárulta; mert, midőn a szerződés biztositásául egymásnak kezeseket adnának, és Gejza a maga részéről a váradi püspököt és Vata urat hagyná tuszul a király mellett : ez Ernyeit és a cselszövő Videt küldé hasonló minőségben Gejzához. Hogy Salamonnak szándoka ebben nem volt tiszta, Vid pedig gonosz tervekkel ment a vezér udvarába, kitűnt nem sokára. Alig váltak el egymástól a rokonok, Salamon már is a Rábcza folyam felé sietett, elejébe a német herczegeknek, kik minapi felszólitására segélyhadakkal jövének az országba. Gejza erről értesűlvén, Ernyeit és Videt a királyhoz visszaküldé, szemrehányásokkal halmozván őt királyi szavának megszegése miatt. De azon rövid idő is, melyet a vezér közelében töltött, elég volt az ármányos Vidnek arra, hogy Gejza hívei közt is elhintse a meghasonlás magvait. Bikást és Petrúdot, a vezér két dandárának hadnagyait nagy igéretekkel reávette, hogy ha háborúra kerűl a dolog, csapataikkal az ütközetben a királyi zászlók alá pártoljanak.

Vid e hírrel visszatérvén, könnyen rábirhatta Salamont, hogy nyomban támadja meg Gejzát. Ezt javaslá Marchard karantán herczeg is, ki nem vélte bevárandónak a segélyt, mely külföldről jöhetne a vezér gyámolítására. Salamon tehát a sereggel Szalavárból, hol a német herczegekkel találkozott, azonnal megindult. De talán lelkiismereti furdálások támadtak ismét az ingatag ifjúban, hogy most, minden újabb ok nélkül, haddal megy érdemteljes bátyja ellen; talán a körülötte lévő püspökök ingatták meg őt szándokában : midőn seregével Szögszárdon időznék, habozni kezdett, folytassa-e hadjáratát? Vid ezt észrevévén, újabban körűlhálózza a királyt. Gondolná meg, ugymonda, hogy a háboru elkerűlhetetlen : ha maga nem, a vezérek fogják azt megkezdeni; ha pedig László és Lambert a külsegélylyel, melyért járnak, megérkeznek, nem egy könnyen fogja őket legyőzhetni; holott most Gejzát, ki, mint hallja, az Ingvány erdőkben vadászattal tölti idejét s nem kész a háborura, könnyen hatalmába

ejtheti; mi megtörténvén, testvérei sem merészlendenek bejőni. A király hajlott a gonosz ember tanácsára, s haladék nélkül megindult a hadakkal.

De véletlenül még sem lephette meg Gejzát. Vilmos szögszárdi apát, híve a vezéreknek, kiknek atyja alapítá monostorát, s nevezte ki őt is apátnak, láttatlanul tanuja volt Vid ármányos tanácsai s ösztönzéseinek, és nyomban sebes hírnököt intézett Gejzához, tudatván vele, a feje fölött tornyosuló zivatar közel kitörését; majd maga is a hírnök után sietett a vezérhez, hogy őt menekülésre birja. Gejza ekként a veszélyről értesűlvén, sietve összeszedett négy dandárával, bár még kemény hidegek jártak, (történvén ezek 1074-ki februárban), Morvaország felé utnak eredt, elejébe Lászlónak, ki miután Lengyelországban segélyért hasztalan járt, sógorához, Otto morva herczeghez ment volt azt kérni. De Salamon már a Tiszán tul elérte s ütközetre kényszerítette őt. A harcz szerencsétlen kimenetelű lett Gejzára nézve. Az áruló Bikás és Petrud, igéretük szerint, mindjárt a csata kezdetén három zászlóaljjal átpártoltak a király seregéhez. Gejza hűnek maradt dandárával nem állhatott ellent a király harmincz dandárának; s bár egyre harczolva, mindjárt az árulás után viszszavonult. Szerencséjére, Salamon elfeledte seregének tudtára juttatni a jelt, melyről az az árulókra reáismerhetvén, őket a maga kebelébe fogadná; minek következtében az árulók ellenségnek tekintetvén, hűtlenségök díjául nagy részben levágattak. De mig ezek magukat kétségbeesetten védelmezék, Gejza hadának maradványaival Tokaj felé fordult, s ott a Tisza jegén átkelvén, a további üldözéstől megmenekűlt.

Gejza mihelyt magát némileg biztosítva látta, házi papját, Fekete Györgyöt, Lászlóhoz, titkárát, Ivánkát pedig Lambert testvéréhez küldé, hogy a történtekről őket értesítvén, jöttüket siettetné; maga ez alatt a Mátra alatt Vácz felé tartott megmenekűlt csapatával. László ekkoron már rég utban volt Otto morva herczeggel s ennek feles hadaival, s Vácznál végre találkozott is bátyjával. Gejza a találkozásnál könyezve borult öcscsének nyakába, s keservesen panaszlá neki, mily veszély érte hadát az árulás miatt. László viszont a győzedelem biztos reményével vigasztalá megszomorodott testvérét. E reményt nem kevéssé nevelte az is, hogy a vidékbeli nép, kaszákkal, vasvillákkal, szekerczékkel felfegyverkezve, mind nagyobb számmal gyülekezett táborukba.

Salamon, Lászlónak a morva segélylyel megérkeztéről értesűlvén, seregeit a Tiszán szinte átvezette. A becsületes Ernyei sírva kérte a királyt, elégelje meg a kiomlott hazafi vért s béküljön meg bátyjaival. De a gonosz Vid, biztos győzedelemmel kecsegtette s tűzelte Salamont; s ez Vid tanácsára hajólva, Mogyoród táján táborba szállt.

Gejza és László, Otto sógorukkal s alvezéreikkel tanácsban ültek, meghatározandók a tervet, mely szerint a csatát intézzék. „És mig tanácskoznának — ugymond a hagyomány — László mennyei jelenésben egy angyalt lát az égből leereszkedni, kezében koronával, melyet az Gejza fejére bocsáta le.“ A terv meg lévén határozva, a vezérek Czinkotára vezették hadaikat, ugy hogy csak a mogyoródi hegy választá el őket Salamon seregétől. Másnap mind a két részen készülének az ütközetre; de hirtelen oly sürű köd bocsátkozott alá, hogy azt itt is, amott is a következő napra halasztották, lovaikat mind a két részről, nehogy véletlenül meglepessenek, az egész éjen át kantárszáraiknál tartván. Másnap, egy pénteken, a király seregeit a hegyen, mely őt az ellentábortól elválasztá, levezette; poggyászszekereit, hogy számra még többnek látszassék, a lejtőkön hagyván. László is, miután fogadalmat tőn, hogy, ha Isten fegyvereiknek győzedelmet ad, a csata helyén Sz. Márton tiszteletére templomot építtet, harczrendbe állitá vitézeit. Ő maga a bihari dandárral a bal —, Otto a morvákkal a jobbszárnyon, Gejza a Lászlóval jött Nyitra megyei dandárral a közepén foglalt helyet. A harczrend mögött kilencz csapat hagyatott tartalékul segélyére az azt igénylendő résznek. Midőn a királyi sereg a hegyről ekközben leereszkedett, Ernyei a vezérek szép rendben álló seregére mutatva, balsejtelemmel mondá az elébb oly dicsekvő, a királyt az ellenség fitymálásával bujtogató, tüzelő Vidnek. „Ezek, látom, nem akarnak futni, hanem győzni vagy halni készülnek, különben nem álltak volna háttal a Dunának.“

László az ütközet előtt a maga zászlait s egyéb hadi jeleit a Gejzáeival cserélte fel, hogy ezt a maga hirnevének varázsával nagyobb biztosságba helyezze s bátyjának nem rég vereséget szenvedett zászlait előllobogtatva, magára csalja az ellenséget. Ezután vitézeit fellelkesítendő, azoknak sorait körüllovagolta. Midőn egy bokor mellett ügetne el, lándzsájával rácsapott: s ime, annak nyelén egy hófehér himmenyét fut kebelébe. A vitézek ezt a győzedelem biztos előjeléül te-

kintvén, nagy lelkesedéssel rohantak az ellenségre. Miként László sejté, a király főerejével a Gejzáéinak vélt zászlók ellen intézte a támadást; de midőn ott Gejza helyett Lászlót pillantá meg, megrettenvén, a középre, Gejza ellen akarta fordítani dandárait. Ámde ez még kedvezőbb helyzetbe hozta Lászlót, ki szárnyának élén, a király dandárait most oldalba fogható; mig más részről Gejza is vitézül ellentállott a nyitraiakkal. És igy Gejza elül, László hátul s oldalt iszonyu mészárlást visznek végbe a királynak két tüz közé szorított seregében. A német segélyhad majdnem egy szálig levágatott; de mellette, fájdalom, sok magyarnak is elfolyt vére. „A németek és csehek mellett az ország vitézi rendének nagy része is halva maradt a csata mezőn“ — ugymond a krónika. Vid, a királyi sereg balszárnyán, az elsők közt terült el halva a morvák csapásai alatt. Salamon, látván hadának veszedelmét, Bátor Opos rettegett karja által utat nyittatott magának, és Szigetfőnél a Dunán átkelvén, Mosonyba futott.

A vezérek győzedelme teljes lőn. A királyi sereg maradványai szerte futamlának. Markhard karantán herczeg, és Szemtepolug cseh vezér, súlyosan megsebesűlve, fogságba estek. László az ütközet után a csatamezőt körüljárván, keserű könyekre fakadt a szörnyű vérontás szemléletén. Megpillantván Ernyei holt tetemeit, leszállt lováról, a holtat megölelte, könyes szemekkel mondván : „Ernyei, te békeszerető! Sajnálom vesztedet, mintha testvérem voltál volna; mert szived, tanácsod békére hajlott!“ Meghagyá ezután kiséretének, temessék el őt Váczon tisztességesen. Midőn pedig e gyászos szemlében tovább haladván, Vid holt testét látná a porban, felkiálta : „Sajnállak téged is Vid, bár örökös ellenségem valál. Vajha élnél s megjavulnál, hogy miként eddig viszályt hintettél, ugy ezentul a békét hirdetnéd köztünk... Szívedet, mely vezérségre vágyott, lándzsa furta keresztül, fejedet, mely koronáért sóvárgott, kard hasítá ketté.“ De őt is eltemettetni parancsolá. A vezérük szavain elkeseredett vitézek azonban mellét fölmetszvén, annak üregébe és szemeibe port hintettek, mondván : „Mig éltél, kebled és szemeid soha sem teltek el fénynyel és javakkal; most tehát por töltse meg azokat [1]).“

---

[1]) Turóczi II, Cap. 52.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király 1074—1077.

I.

A vezérek a mogyoródi győzedelem után sógorukat, Otto morva herczeget nagy ajándékokkal megtisztelvén, hazabocsátották; magok pedig Székesfehérvárra siettek, nem hogy Gejzát királylyá koronázzák; — mert bár az urak s maga László is ezt óhajtá, a szerény férfiu nem akarta fejére tétetni a koronát, mig él a törvényes király —; hanem hogy az ország s magok védelméről intézkedjenek. Előre látható vala, hogy IV Henrik a maga nővérének férjét, sógorát, kivel egy ideig együtt neveltetett, nem fogja elhagyni balsorsában. Gejza tehát mindenekelőtt Fehérvárat s a dunántuli vidék egyéb várait ügyekezett lehetőleg megerősíteni. Ez okból igen alkalmas időben történt rájok nézve, hogy a besenyők, kik még Zsolt fejedelem által telepittettek meg a Fertő táján, a Mosonyban tartózkodó Salamont megtámadni s egyre fárasztani igérkeztek, ha némi engedményeket, miket rég óta sürgettek, nyernének a vezérektől. Kérelmük teljesíttetett, s azóta mindduntalan nyakán voltak a szerencsétlen királynak, mig ez őket végre egy csatában keményen meg nem verte [1]).

Salamon, bár éreznie kellett, hogy saját bűne által idézte magára a balsors csapásait, mint az efféle kevély, heves vérű, könnyelmű embereknél történni szokott, nemcsak magába nem szállt és nem nyujtott kezet a kiengesztelődésre mindig kész bátyjainak, hanem bizton várva sógorának segedelmét, melyért azonnal követet küldött, daczolni akart a végzettel. Különben is heves kedélye még ingerlékenyebb lett. Egy izben, midőn bánatba merült anyja, Anasztazia királyné őt szelíd szemrehányásokkal figyelmeztetné, hogy mind e baj nem érte volna őt, ha békét javasló anyai intéseit a nagyravágyó Vid tanácsainak elébe teszi vala : annyira megfeledkezett magáról, hogy szentségtörő kezét emelte édes anyjára, őt arczon csapandó, ha karját neje, Judit, idején meg nem ragadja.

Henrik, hallván Salamon esetét, annál hajlandóbb volt teljesíteni kérelmét, minthogy ekképen nemcsak befolyást re-

[1]) Turóczi II, Cap. 53.

mélt nyerni, régi óhajtása szerint, az ország ügyeire, hanem abból tényleges hasznot is látott: Salamon az ország egy részét átengedni igérte neki, ha általa királyi székébe visszahelyeztetik [1]). Nehogy a vezérek az ország birtokában megerősödjenek, még annyi időt sem akart nekik engedni, menynyit egy rendszerinti hadjárat felkészitése igényelt. Némi hadat sietve összegyűjtvén, azonnal megindult az ország felé. Már Regensburgig érkezett volt, midőn hírűl veszi, hogy Vilmos angol király, a kölni érsek ösztönzéseire a birodalomba készül törni. Megfordult ennélfogva s a Rajna felé sietett hadaival. A pünkösdöt (1074-ben) már ismét Maintzban tölté. A mily kedvetlenül vette ennek hírét Salamon : oly nagy örömére vált pár hét mulva, hallania, hogy Vilmos betörése vaklárma volt, s Henrik a maga ügyeinek Lothringenben elvégzése után julius közepére Wormsba váratik. Maga is újabb követeket küldött tehát oda, s még a minapiaknál is nagyobb igéretekkel ösztönözte őt a segélynek mennél elébbi meghozatalára. Tizenkét kezest állított neki, hogy, ha általa királyságába visszahelyeztetik, őt hűbérurának vallandja, évi adót fizetend, s hűsége biztositásául hat erős magyar várost eresztend kezére.

A Salamonnál csak két évvel idősebb, huszonnégy esztendős német király, könnyelmű, indulatos, fenhéjázó, mint sógora, örömmel fogadta ennek igéreteit; minthogy azonban Gejza s László hadi erejéről hírt vett, nem bízván többé a minap sietve gyűjtött seregében, a birodalom rendeit is hadjáratra szólította. Ezeknek még eszében voltak a király atyjának, III Henriknek kudarczai, s nem volt nagy kedvök a hadjáratra; de néhányan még is megjelentek zászlai alatt; minek következtében Henrik megindulván, a Duna balpartján jött be az országba [2]).

Gejza, bár a királyi czímet eddigelé minden rábeszélések daczára sem fogadta el : a királyi tiszt gondjait nem vonakodott elvállalni s teljesíteni, testvérileg segíttetve mindenben a tevékeny László által. Ugy látták, hasznosabb lesz az országra nézve atyjoknak egykoron oly szép sükerrel koronázott haditervét követve, éhséggel kényszeríteni Henriket a

---

[1]) Magnam ei partem regni sui pollicitus fuerat, u. m. az egykoru Lambert. 1074 évhez Pertznél : V, 216.

[2]) Turóczy II, Cap. 54. Lambertus Heresfeld. i. h. 217.

kivonulásra, mint nyilt csatában fogyasztani az országnak az elébbi csatákban ugy is megfogyott vitézi rendét. Miután tehát a német sereg elől mindent, mi embernek s lónak eledelül szolgálhata, eltakarítottak, magok, a német sereg mozgalmait szemmel tartandók, a Duna egy szigetében ütöttek tábort seregökkel.

Mihelyt Henrik a Vág vidékére érkezett, Salamon boszutól égve a nyitrai várkatonaság ellen, melynek dandára a mogyoródi ütközetben egyik fő tényezője volt a vezérek fényes győzedelmének : Semptéről három dandárral Nyitra ellen indult, s azt ostromolni kezdé. Bátor Opos, ki még mindig híve maradt, itt is csodáit művelte az erőnek, bátorságnak és vitézségnek; de Salamon még is kénytelen volt elvonulni a vár alól. Visszatérvén Henrik táborába, a német urak nem győzték eléggé magasztalni Opos vitézségét. A király látni óhajtá a bajnokot. „Van-e sok ily vitéze Gejzának és Lászlónak?“ kérdezé aztán Salamont. Ez nemzeti büszkeségében pillanatra elfeledvén, hogy most, mint hazájának ellensége áll a haza földén, lelkesedve válaszolá : „Van sok, van ennél még jobb is!“ „Ha igy van, sógor, viszonzá Henrik, ily vitézek ellen nem is foglalod többé vissza az országot!“ És nem is volt ezután Henriknek sokáig kedve benmaradni az országban. Eleséget fegyveresei s lovai számára sehol sem találván, serege hamar nagy éhséget szenvedett, minek következtében ragályos nyavalyák tizedelték katonáit, mig végre a tűrhetetlen nélkülözések miatt ezek fellázadván „minden jelesebb tett nélkül“ — ugymond az egykorú német iró — kénytelen volt kitakarodni az országból, többé semmi igéretek által rá nem birható, hogy Salamont haddal segítse. Haza mentében nővérét Juditot, Salamon nejét, is kivitte az országból [1]).

A fejedelmi testvérek s a nemzet előtt nem maradhatott titokban az, miként lőn az ország függetlensége árulójává a megbukott király, hogy a trónt ismét elfoglalhassa. És ezentul már ennél fogva sem lehetett erre többé reménysége. Még a pápa is, a hatalmas VII. Gergely, ki utóbb Henriket oly mélyen megalázta, s valamennyi királyt a szent szék hűbéresének tekintett, vígasztalás, segély helyett, feddő szavakat intézett hozzá, midőn Salamon, a császárban többé nem biz-

---

[1]) Lambertus Heresfeld. 1074 évhez Pertznél V, 217. Bertholdi Annales 1074 évhez u. o. 277. Turóczi C. 54.

ván, a szentszék védelméért könyörgött. Leszidta őt, hogy hűbérül merészelte Henriknek felajánlani az országot, melyre ugymond, mióta azt István király Sz. Péter alá vetette, az apostoli széknek van fenhatósági joga [1]. Gejza iránt ellenben oly kegyességet tanusított Gergely, hozzá intézett leveleiben, hogy általuk a szerény férfiu felbátorítva érezhette magát a királyság elfoglalására. És ugy látszik, végre is leginkább e levelek birták reá Gejzát, hogy miután a közvélemény Salamont az ország függetlenségének elárulása miatt trónvesztettnek nyilatkoztatta, testvérei s az ország rendeinek sürgetéseire hajólva, magát 1075-ben végre megkoronáztatta [2].

Azonban, azért-e, mivel talán az Isten kezét látta azon végzetteljes sorsban, mely eddigelé mind azokat sujtotta, kik erőhatalommal jutottak a trón birtokába [3]? — vagy azért-e, mivel ujabban Gergely pápa leveleinek hangja is igen megváltozott, s ki elébb őt maga bátorítá a trón elfoglalására, most csak azon feltétel alatt látszék őt királyul elismerni hajlandónak, ha a sz. szék hűbéruri felsőségét ő is elismeri [4], mit ismét Gejza tartott nemzet elleni bűnnek : a gyöngéd lelkiismeretű fejedelem nem találta nyugtát a királyi széken. Egy ideig egyházi alapítványokkal ügyekezett elfojtani lelke nyugtalanságát. Tőle vette eredetét Sz. Benedek Garan melletti monostora, melyet gazdagon megalapított [5]. Sokan neki tulajdonítják a váczi püspökséget, vagy legalább a székesegyházat is.

E közben Salamon a német királytól segélyt többé nem várhatván, Pozsony és Mosony vidékén ügyekezett magát

[1]) Ld. e leveleket Katonánál : Hist. Crit. II, 346. kövv. Fejér : Cod. Dipl. I, 421.

[2]) Chron. Poson. Endlicher : Monumenta 56. Magnus rex Coronatur. Gejzának, kit egykoru német irók Jojas-nak, mások meg Jesse-nek is neveztek, *Magnus* keresztneve is volt,

[3]) Péter, ki ármánynyal s erőhatalommal jutott a trón birtokába, azt, mint láttuk, szemével együtt elvesztette; Sámuel a tronbitorló, rövid idő mulva életével lakolt; Endre, ki bár jogosan, de még is erőhatalommal foglalta el a koronát, szinte életével együtt vesztette azt el; Bélát maga az erőszakkal elfoglalt trón összerogyása sebesítette meg halálosan. Mindenesetre különös találkozása az eseményeknek!

[4]) Gergely levele Gejzához 1075 april 14. Katonánál II, 362. Fehér : I, 424.

[5]) Ld. az alapítvány levelet Praynál : Hierar. I, 333. Fejér : Cod. Dipl. I, 428.

fentartani, s igéretek, csábitások által pártját nevelni. De nehogy e nyugtalankodása az országra újabb zavarokat hozzon, László vezér őt Pozsonyban 1076 folytában körültáborolta. A vezérnek, ugy látszik, nem az volt szándoka, hogy Salamont elfogja vagy még e menhelyéből is kiűzze, hanem az, hogy békére s az országról való lemondásra kényszerítse; s ez lehetett oka, hogy komolyabb ostromot nem intézvén, apróbb csatározásokkal töltötte az időt. Indulata egyébiránt oly kevéssé volt ellenséges, hogy miként emlékünk mondja: „Salamon katonáit, kik szükségtől kényszerítve hozzá jöttenek, fejedelmi bőkezűséggel látta el, s aztán még urokhoz visszatérniök is megengedte [1]).“

Ez alatt Gejzában a püspökök egynémelyike is ápolni kezdé elégületlenségét s kedvetlenséget a királyi széken. A karácsoni ünnepeket 1076-ban Gejza a szögszárdi monostorban tölté. Kiséretében volt Dezső esztergami érsek is, ki valamint elébb pár izben helyreállitotta a békét a rokonok közt, ugy most is azon működék Gejzánál. És valóban beszéde által, melyet az isteni szolgálat alkalmával tartott, annyira meg is indította a király szivét, hogy ez a körülötte levő egyházi s világi uraknak nyomban kijelenté, hogy megbékülni kiván Salamonnal, neki az országot is visszaadván. Követei által, kiket e végett Salamonhoz küldött, valóban meg is kezdte az alkudozást [2]). De mielőtt ez eredményre vezetett, Gejza 1077-ki april 24-kén meghálálozott. Szinadene nejétől az 1078-ban görög császárrá lett Nicephorus Botoniates leányától két fia, Kálmán és Álmos és egy leánya, Zsófia született, elébb Ulrik karantán, azután Magino szász herczeg hitvese.

---

[1]) Turóczi II, Cap. 55.
[2]) U. o.

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.

ELSÖ FEJEZET.

Szent-László király 1077—1095.

I.

Ha Szent-István jótevője, Szent-László dicsősége volt nemzetének. Amaz nemzetét Európával kiengesztelte, megbékitette; a veszélyt, melylyel azt a kelletinél tovább űzött harczi kalandok miatt ellene felbőszült európai népek szövetsége fenyegetheté, a keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása által róla elháritotta. Emez a hadi hirében megcsökkent, meggyöngült nemzet erejét megszilárdítván, ismét azon fokra emelte, melyről az átalakulás, a hosszu belviszályok s a német befolyás következtében egy időre alásülyedt.

A keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása, miként már fentebb kifejtettük, szükséges volt a magyar népre nézve, hogy az ellene fölingerült Európa többi népeinek egyesült megtámadását magától elháritsa, s elkerülje a hunok és a várkunok sorsát, kik, mivel a keresztény Európával azonosodni nem akartak, végre is legyőzettek, megsemmittettek az ellenök feltámadt népek által.

De oly nagy változás, minőn Szent-István a magyar népet keresztülvezette, nem mehetett végbe a nélkül, hogy egy időre némi gyöngeséget ne terjesztett volna el a nemzet testében. Miként az egyének, ugy a népek állapotában is, legalább ideig-óráig, elgyöngülést okoznak a válságok. Ily válság állott be pedig István alatt. A nép arra kényszerittetett, hogy váljék meg összes társadalmi s erkölcsi fogalmaitól s eszméitől, minden ősi hiedelmei s hagyományaitól, egész nemzeti szerkezetétől, s újakat tegyen sajátjaivá. A nemzetségi, pa-

triarchalis szerkezet helyett rendi szerkezet, — a törzs- és nemzetségfők ősi kormánya helyett a királyi tisztviselők összpontositottabb igazgatása lépett életbe. A harczias kalandokat, melyek hajdan a fegyver- s hadgyakorlatokra legjobb alkalmul szolgáltak, békés foglalkodásoknak kellett fölváltani. Az ősi vallás a hősi erényeket tette magasztalása fő tárgyává; az uj vallás a keresztényi szelídséget, alázatosságot, a világról való lemondást hirdette fő czél gyanánt, mire törekedni az embernek földi hivatása. A nemzeti fogalmak s hagyományok szerint a szilaj erő, vitézség, bajnoki tettek, mindennek mi idegen, megrontása, idegen javak elsajátitása voltak kitűzve eszményképül, melyre a magyar embernek törekednie kell : egészen ellenkező irányt és fogalmakat hirdetett az uj vallás. Elébb a harczot, a bajnoki munkával szerezhető martalékot, a sérelem megboszulását, az idegenek feletti győzedelmet s ezek megigázását tűzte ki egyetlen dicső czélul az apa fiának, az elöljáró alattvalóinak, az elaggott bajnok a tettrevágyó ifju pezsgő erejének : most a szelídség, a bántalmak megbocsátása, az alázatosság, a szerény házi s mezei foglalkodás, a kegyesség tetteinek magasztalása s parancsa hangzott a nép tanitóinak, magának a királynak ajakiról. Az uj vallás, a mint azt a nép tökéletlenül felfogta s balul értelmezte, ellentétbe jött a nemzeti geniussal, minek egy időre szükségkép károsak lettek következései. A régi hiedelmek, erkölcsök, szokások szigorú büntetésekkel tilalmaztattak; az ujak, melyek a nemzetre parancsoltattak, egyhamar meg nem gyökerezhettek. És mig ezen forrás és átalakulás a fogalmak és erkölcsökben lassudan végbement, szükségkép lankadásnak kellett beállani a nemzet testében.

A forrás és átalakulás processusát, szerencsétlenségre, igen meghosszabbították a belviszályok, melyek az uj rend megszilárdulását, az uj tanok meggyökerezését késleltették, s alkalmat nyujtottak ki-kitörni, s a nép életében a tiltott régi fogalmak s állapotoknak ujra meg ujra felszinre merülni; mert bár ezek mindannyiszor ismét elfojtattak, a kedélyek őszintébb és szilárdabb csatlakozását a dolgok uj rendéhez megnehezítették.

A nemzeti elgyöngülésnek, mely ezen átalakulási forrásból eredt, világos jele a német befolyás, mely a nemzetre nehezedett. István, hogy a nemzeti élet minden elemeibe leható, nagyszerű átalakitást, mennél elébb szerencsésen keresztül

vigye, önmaga nyitott utat ezen befolyásnak, mely különben a körülmények szerint csak czéljait mozdíthatá elő; káros az ő országlása alatt semmi tekintetben nem lehetett a nemzetre. Maga több erőt érzett magában, mintsem félhetett volna, hogy e befolyás a nemzet politicai életére, függetlenségére nézve károssá váland. Sógorára, II Henrik német császárr a nézve, ki inkább a szentség fénykörére, mint politicai nagyságra, hatalmának terjesztésére vágyott, nem is volt mitől tartania. Bizton megnyithatá tehát országát s adhatott abban kitűnőbb hivatalokat a bevándorló német uraknak, kiknek fegyversegedelme csak hasznára válhatott a reformok miatt elégületlen s kezdetben lázongó urak ellen. Minden balkövetkezmény nélkül hívhatta be s nevezhette ki az uj püspöki székekre a német papokat és szerzeteseket, kik a téritésben munkasegédei lőnnek; sőt még politikai dolgokban is élhetett tanácsukkal, s az uj alkotmány szerint első renddé emelhette őket az országban, a nélkül, hogy félnie kellett volna, miképen velök együtt a külbefolyásnak veszélyes hatást enged a nemzet ügyeiben.

És ha Istvánt oly egyéniségek váltják fel s követik a trónon, melyek az ő erélyével s a nemzeti becsület és függetlenség iránt hasonló magasztos fogalommal és féltékenységgel vannak felruházva : kétséget nem szenved, hogy bár az átalakulás forrongása alatt ideiglen meggyöngült is a nemzeti erő, s bár a szelíd II Henrik után egy büszke, nagyravágyó, hatalmát terjeszteni sovárgó III Henrik ült is a császári trónon : ez még sem vívhatott volna ki magának annyi befolyást az országra, mint az a külföldi, bitorló Péter s az utána bekövetkezett belviszályok alatt történt. Például, egy I Béla, ha István utódává lesz vala, szintugy megőrzötte volna a nemzeti függetlenséget III Henrik ellen, mint megőrzé azt István maga II Konrád ellen. Egy I Béla, ha korábban jut a trónra, s azt hosszabb ideig birhatja, gyorsan befejezte volna a nemzetnek István alatt megkezdett erkölcsi s politicai átalakulását. Tekintve erőteljes egyéniségét, s a keresztény valláshoz való őszinte ragaszkodása mellett nemzeties fogalmait s erkölcseit : bizonyosnak lehet tartani, hogy ő nemcsak az uj rendet megszilárditotta, hanem az átalakulás forrongásában szem elől tévesztett nemzeti irányt is helyreállitotta volna az erkölcsök és fogalmakban. Szóval bizonyosnak lehet tartani, hogy ő a nemzeti jellem aczélosságát, melyet az átalakulás forrongása

meglágyitott, rövid időn helyreállitva, ismét a régi hősies, de már keresztényileg bajnoki szellemet tűzte volna ki népében irányul, melyben a keresztény fogalmak mellett haladnia kelljen a magyarnak.

Ebben volt is ugyan neki némi érdeme, mennyire azt vezér korában szűkebb hatásköre, király korában rövid országlása engedé; — s épen ezért lett is oly kedvelt, oly népszerű a nemzet előtt a német befolyást visszaidéző bátyja Endre ellenében. A régi nemzeti szellem helyreállitásának dicsősége mindazáltal jeles fiait, s ezek közt leginkább Lászlót illeti, ki is épen ez okból maiglan legnépszerűbb királya lett nemzetének. Benne a kereszténység fogalmai s erkölcsei oly szerencsés vegyületben olvadtak össze a nemzeti geniussal, hogy annyi megaláztatás után, mennyit a belviszályok által felidézett külbefolyás hozott a nemzetre, ő egy magasztos példánykép gyanánt állott a nemzet előtt, világosan mutató, minőnek kelljen lenni a keresztény magyarnak. Még a legenda is, mely szentségét hirdeti, nem egyedül a keresztényi erényeket, hanem ezek mellett egyaránt kitünteti benne azon nemzeti jelleget is, mely miatt oly szeretett és népszerű lett országában, minő előtte Árpád óta senki, s minő utána Mátyáson kivül senki sem volt királyaink közől. „Mert ő — mond a legenda — gazdag volt szeretetben, bővelkedő türelemben, vidám a kegyességben, teljes a malasztok adományaival, ápolója az igazságnak, pártolója a szemérmetességnek, gyámola az elnyomottaknak, kegyes atyja az árváknak és szűkölködőknek. Az isteni kegyelem őt a természeti adományokban is felül emelte az emberek közönséges értékén : ő ugyanis kézre erős, tekintetre kellemes vala; egész külsején oroszláni erő és méltóság ömlött el; termetére oly magas, hogy vállaitól fogva kilátszott valamennyi közől : az isteni adományok teljességében már külső tekintete is koronára termettnek hirdette őt. [1]) Ha István példányképe volt egy középkori keresztény királynak : László példányképe lett egy keresztény lovagias királynak, a középkor lovagiasságának mind a három fő irányában s erényében. Alatta az egyesség s összhangzás a nemzet uj institutioi és geniusa, uj fogalmai s ősi jelleme közt teljesen helyreállott. A forradalom, melyet a kereszténység

---

[1]) Legenda S. Ladislai regis. Endlichernél 237. Acta Sanctor. Mens Jun. V, 317. ld. Katonát : Hist. Crit. II, 400.

előidézett, be lőn fejezve. Ezen megoldást László már mint vezér is előkészitette volt derék testvéreivel; de csak mint király végezte be azt. A közöröm, a köz megelégedés, mely őt, midőn a trónra lépett üdvözölte, jele volt a kereszténység teljes diadalának, bizonysága a kereszténység összeolvadásának a nemzet jellemével.

És ily férfiut hogyanis ne tett volna a nemzet elébe a könnyelmű, indulatos, ingatag Salamonnak, ki mióta a német segedelemért nemzete függetlenségét is kész volt IV Henrik lábaihoz dobni, minden rokonszenvet elvesztett, a koronára a közvélemény által méltatlannak itéltetett. Gejza halála után csak egy szó hangzott az országban, az, hogy Lászlót kell királylyá koronázni. És László jobban szerette nemzetét, mintsemhogy vonakodott volna engedelmeskedni közkivánatának, mely őt, a krónika szerint, szintén kényszerítette átvenni az ország kormányát [1]).

Midőn azonban László magát erre elhatározta, gyöngéd lelkismerete szerint azt is kivánta, hogy az ország Salamonnal szerződésre lépjen, melynél fogva ez lemondjon a koronáról. E miatt némelyek szerint nem is koronáztatta volna meg magát mindaddig, mig e szerződés meg nem köttetett. Mások ellenben, leginkább abból következtetve, hogy őt VII Gergely pápa mindjárt kormánya elején királynak nevezi [2]), azt állitják, hogy a koronázás azonnal trónra léptekor, ama szerződés megkötése előtt végrehajtatott. Ezen állitást magok a körülmények is valószinübbé teszik az elsőnél. VII Gergely Gejzához irt leveleiben, bár magát nem fejezi ki egész nyiltsággal, ugy látszik, azt követelte, hogy Gejza a sz. szék fenhatóságát az ország felett világosan ismerje el, ettől függesztvén fel némileg a sz. szék pártfogását is Salamon ellenében. Gejza halála után nem lehetett kétség, hogy a pápa e követelést László irányában is megújitandja. Ő tehát, nehogy a pápának ilynemű avatkozásra alkalma legyen, már ennélfogva is hasznosnak láthatá magát azonnal megkoronáztatni. És ha, mint valószinű, csakugyan ez volt az eset, Lász-

---

[1]) Mennyire közös volt e kivánat, mutatják Turóczy krónikásának e tulhalmazott kifejezései : Eum communi consensu, parili voto, consona voluntate, ad suscipiendum regni gubernacula concorditer elegerunt, imo fere magis affectuosissimis precibus compulerunt. II. Cap. 56.

[2]) „*Regem* qui inter vos electus est, alloquaris" — u. m. a levél. Katonánál : II. 395.

lónak előrelátását már egypár hónap mulva igazolta a következés. László ugyanis mindjárt trónra léptekor követet küldött a pápához, tudtára adván, „hogy ő a sz. széknek, mint egyházi hatalomnak, s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának, egész szivből, fiuilag kész engedelmeskedni.“ De a pápa evvel nem elégedett meg, s junius 9-kén Nehemias esztergami érsekhez intézett levelében ezt ekként utasítja : „Egyébiránt intünk, hogy a királyt, ki köztetek választatott, püspöktársaiddal s az ország főbbjeivel szólitsd meg, tudtára adván és tanácsolván neki, hogy világosabban fejezze ki alkalmas követei által a maga akaratát s az apostoli szék iránt köteles buzgalmát. Igy fog azután megtörténni, hogy mi a mindenható Isten és sz. Péter apostolfőnök tiszteletére, neki kegyelmesen válaszoljunk, és őt a maga s az egész ország hasznára az apostoli szék tekintélye által minden szeretettel és jóakarattal pártoljuk.“ [1]) László azonban erről az egyház iránti buzgalma mellett sem akart tudni, és sem követeket, sem nyilatkozatot nem küldött neki a sz. szék fenhatóságának elismerése iránt, bár őt a pápa 1079 tavaszán hozzá intézett levelében azért ujra is sürgette. [2])

VII Gergely kétségkivül a magyar püspökök és saját követei által is értesűlvén, hogy itt nem egy IV Henrikkel, hanem oly férfiuval van dolga, ki az egyház iránti buzgó ragaszkodása mellett király is a szó teljes értelmében, nem háborgatta tovább őt követeléseivel. Sőt, miután erélyéről s önállásáról ekként eléggé meggyőzödött, s érezte, hogy itt a magáéhoz hasonló jellemre akadt, még azt is hallgatással tűrte, hogy László az egyházból kiátkozott, népétől elűzött Boleszláv lengyel királyt vendégszeretőleg befogadta.

Mi e Boleszlávot illeti, ő, ugyanaz, ki mind Bélának Endre ellen, mind Gejzának s Lászlónak Salamon ellen segedelmet nyujtott, — egy alkalommal annyira felindult Szaniszló krakói püspök ellen, hogy őt 1079-ben saját kezével szúrta le a templomban. VII Gergely, az egyházi hatalom e rettenthetetlen bajnoka, a tényről értesülvén, a fejedelmet a keresztények közönségéből kiátkozta s az isteni szolgálatot országában mind addig betiltotta, mig őt a nép maga el nem űzné kebeléből. Boleszláv egy ideig daczolt az egyházi átok-

[1]) U. o.
[2]) U. o. 404. kövv.

kal; de 1080-ban annyira elágazott az élete ellen szőtt összeesküvés, hogy végre kénytelennek látta magát Mesko fiával együtt magyar földre menekülni. László a legszivesebb vendégszeretettel fogadta a rokont és unokatestvért [1]); ki azonban, némelyek szerint bánatában, mások szerint betegség következtében, megőrülvén, a következő évben önmaga vetett véget életének, Lászlóra bizván kiskoru fia neveltetését [2]). A jeles fiu érdekében, ki Lászlónak ráfordított gondjaiért sok örömet szerzett, következő évben hadjáratot is intézett a király Lengyelországba. Miután Krakót három napi vivás után megvette, a lengyelek a kruszviczei kerületet engedték át pártfogoltjának. De Mesko herczeg nem sokára, mint mondják méreg által, meghalálozott. [3])

E közben a püspökök folyton munkálkodtak a László és Salamon közti béke megkötésén. Salamon, ha már az országot vissza nem nyerhetné, annak legalább egy részét kivánta birni. De ebben László s a rendek, kik Salamon ingatag, nyugtalan jellemét ismerték, s alkalmat neki ujabb zavarok támasztására adni nem akartak, megegyezni egyátalában nem voltak hajlandók. Az alkudozás e miatt egészen 1081-ig huzódott, midőn aztán Salamon, látván, hogy sorsán többé nem fordíthat, megegyezni látszott abban, mit neki László igért, hogy királyi módon láttassék el a szükséges költségekkel. [4])

De Salamon lelkét az elvesztett hatalom utáni vágy nem hagyá nyugodni; s már a következő évben eseleket kezde hányni László élete ellen. De a másnak ásott verembe, ugymond a kronika — maga esett bele. László értesülvén fondorlatairól őt elfogatta s Visegrád várában azon tágas toronyba záratá, melynek romjai maiglan Salamon tornyának neveztetnek [5]). Itt tespedett aztán a megbukott király egy egész évig.

1083-ban ünnepet ült a magyar nemzet. VII Gergely pápa egy római zsinatban Istvánt, a magyarok első királyát

---

[1]) Boleszláv atyja, Kázmér, testvére volt Richesának, László anyjának.

[2]) Chron. Polon. Pertznél : Script. IX. Lib. I. Cap. 28. Cromer : Rer. Polon. Lib. IV. p. 90. Dlugoss : Hist. Polon. Lib. III, 284. kövv.

[3]) Turóczi II. Cap. 58. Dlugoss. Lib. IV, 304.

[4]) Chron. Poson. Endlichernél l. 56. Egy XII. századbeli kronika Schiernél : Reginae Hung. l. 80. Turóczi : II. Cap. 56.

[5]) Turóczi U. o.

és Imre fiát a szentek sorába igtatta. Hamvaik fölvételét László az egyházi s világi urak jelenlétében, augusztus 20-kán fényes szertartással készült megülni. A legenda szerint egy csoda következtében, — mert a sirkövet felemelni semmi erőködéssel nem lehetett, mig Salamon börtönében volt, — valószinűleg a jelenvolt püspökök kérelmére, László a nagy napra Salamont is szabadon bocsáttatá, ki aztán szintén részt vett az ünnepélyben. A testek fölvétetvén, Sz. István jobb keze, melylyel életében népére annyi áldást hintett, hamvai közt épségben találtatott, s maiglan tiszteletben tartott első ereklyéjévé lőn a magyar kereszténységnek [1]). László utóbb a szent kéz őrizetére a róla nevezett sz. jogi apátságot alapította.

Salamon csak kevés ideig tűrhette nyugton elvesztett hatalmának emlékeit; 1084-ben a királyi udvarból titkon, vagy mint mások mondják, László megegyeztével, távozván, Judit nejét kereste föl Regensburgban, talán még IV Henriktől is remélve segedelmet országának visszaszerzésére. De a büszke nőnek már nem kellett a megbukott király; Henriket pedig eléggé elfoglalták saját bajai. A nyugtalan férfiu tehát Moldvába bujdosott a kunokhoz, s Kutesk vezéröknek igéretet tőn, hogy leányát nőül veszi, magának Erdélyt adja díjul, ha őt királyságába visszasegíti. Kutesk hajlott az ajánlatra. 1086-ban egy nagy sereggel Marmaros megyénél az országba tört, s tűzzel vassal pusztitva, Munkácsig haladt. De László itt utját állván, seregét egy véres ütközetben széjjelszórta. „Kutesk és Salamon, — ugymond a krónika — mint a sólyom körmeiből megszabadult szárnyasok, csak tollaikat vesztve menekülhettek meg. Nem volt szerencsésebb Salamon a besenyőknél sem, kikkel utóbb Czelgu vezérük kíséretében Görögországba tört. Igen valószinű, hogy Czelguval együtt ő is ezen hadjáratban találta halálát [2]); bár, honi emlékeink szerint, e hadjárat után mint bünbánó zarándok élt, s egy izben, koldusként László udvarában is láttatott; de megismertetvén, rögtön eltűnt, s azontul Istriában, Pola városa mellett mint vezeklő remete mult ki az életből. [3])

---

[1]) Hartvicus : Vita S. Stephan. Cap. 22. Endlichernél 186. Turóczi II, Cap. 56.

[2]) Igy Annalista Saxo 1087 évhez Pertznél : SS. VI. és Berthold Constant. u. a. évhez, Pertznél : V.

[3]) Kézai II. Cap. 4. Endlicher 117. Turóczi II. Cap. 56.

II.

László megszabadulván Salamontól, mindenekelőtt az egyházi szakadás megszüntetésére fordítá gondjait. E szakadás onnan eredt, hogy VII Gergely halála után IV Henrik német király a törvényesen megválasztott III Victor pápának a maga által választott III Kelement állitá ellenébe. László e végett 1087-ben követeket küldött a birodalmi gyülésre s huszezer fegyverest ajánlott IV Henrik ellen, ha őt a birodalom haddal akarná kényszeríteni, hogy az ellenpápa támogatásával felhagyjon [1]. A hadjárat azonban nem valósult. Ha Turóczi krónikásának hihetünk, a német birodalmi rendek Hermann ellenkirály halála után 1088-ban Lászlót kinálták volna meg a császári koronával, mit azonban ő el nem fogadott. [2]

Tudjuk, hogy I Béla király, László atyja, Ilona leányát Zvoinimir horvát főnöknek adta hitvesül s vele együtt hozományul Tótországot, mely a Dráva és Száva közt terült el. Zvoinimir, III Crescimir Horvát- és Dalmátország fejedelmének halála után e tartományok vezérévé, majd 1076-ban, a magyar királyi házzal való rokonságánál fogva, Gergely pápa helybenhagyásával, királyává levén, tizennyolcz évi országlása után, 1089-ben magtalanul halt el. Egy István nevű ur, ki magát Crescimir utódának mondá, pártja segedelmével két évig bitorolta a királyi trónt, Ilona királynét, László testvérét, kit a horvát okmányok Lepa, az az szép melléknéven is hívnak, az ország egỳ részének birtokára szorítván. Két évig küzdött az özvegy királyné a különben sem népszerű Istvánnal az ország birtokáért, midőn végre ez is meghalálozván, s maga is megunván az országában eláradt zavarokat, számos urak megegyeztével Lászlót azok lecsilapitására segítségül hívta.

Kivánt alkalom volt ez Lászlónak érvényesíteni a magyar korona jogait nem csak az Ilonával jegybérül adott tartományra, hanem egész Horvátországra is, mely hajdan, a vezérek korában szinte meghódolt a magyar fegyvernek, de a 955-ki augsburgi ütközet után elszakadván, részben a görög

---

[1] Berthold. Constancius. Pertznél : SS. V. 279.

[2] Turóczi II. Cap. 59. De erről mitsem tudnak a birodalmi évkönyvek.

császárok, részben (a tengerpart és szigetek) Velencze felsősége alatt, saját fejedelmei által kormányoztatott. László tehát Álmos herczeg unoköcsese kiséretében seregével haladék nélkül átkelt a Dráván, s miután Tótországot birtokába vette, az ugynevezett Vashavasok felé indítá táborát, mert a horvát urak közől néhányan vonakodtak magukat alája vetniök. De miután őket több csatában legyőzte, számos váraikat elfoglalta, a tulajdonképeni Horvátország is hódolt a győzőnek. Mielőtt innen a tengerparti vidékre, Dalmatiába vinné át győzedelmes fegyvereit, s annak birtokáért a görög birodalommal és Velenczével háborúba ereszkednék, szükségesnek látta, a meghódolt két tartományban a hosszu zavargások által felforgatott rendet helyreállítani, s uralmát azokban megerősíteni. E végett kiterjeszté rájok a magyar kormányszerkezetet s alkotmányos törvényeket; a zsupánságok helyett megyéket alkotott s azok igazgatására főispánokat választott. A gyönge lábon talált keresztény hitvallás szilárditására Zágrábban püspökséget alapított. [1])

Mig ekként László a Dráván tul koronája jogainak helyreállitásában fáradozott, hírül veszi, hogy ismét rabló hadak törtek be országába s Erdélyt pusztítják. Felhagyván tehát minden további szándékaival Dalmátország meghódoltatása iránt, Álmost Horvátország vezérévé nevezte, s maga a rablók ellen sietett hadaival. Az ellenség ismét a Moldvában tanyázó kunok valának, kik Kopulcs vezérök alatt szövetkezve besenyő törzsökökkel, miután Erdélyt bebarangolták s Bihar- és Békés megyéket is felprédálták, a Maroson átkelvén, foglyokkal és zsákmánynyal megrakodva készültek kitakarodni az oszágból, midőn őket László a Temes folyamnál utólérte. László gyors megtámadásban remélve szerencsét, rövid pihenés után, maga ragadta kezébe a vérszinű királyi zászlót, s a jóval számosabb ellenséget megrohanván, egy véres csatában megverte. A kunhad, miután Kopulcs népe szinével elesett, kegyelemre adta meg magát. Mondják, hogy a kalandorok közől csak egy menekült volna meg, társai veszedelmét honosainak hírül viendő. A foglyoknak László csak a kereszténység fölvétele vagy szolgaság közt adott választást; s miután

---

[1]) Tamás spalatói főesperes Cap. 17. Schwandtner: III, 556. Turóczi Cap. 56. Kerchelich: Histor, Episcopat. Zagráb. l. 18. A püspökség megalapitása Fejér: Cod. Dipl. III. 1, 210.

azok az elsőt választották, a Tisza és Zagyva közt, a mai Jászságban telepítette meg őket [1]).

Azonban a honmaradtak fenyegetve követelték fogolytársaik elbocsáttatását, s midőn tagadó választ vettek, az Aldunánál ismét betörni készülének. De most megelőzte őket László. A vaskapunál rájok ütött, seregöket szétverte, Ákos vezéröket párviadalban megölte; s ekként betöréseiktől sok időre megmentette az országot [2]).

De e kettős győzedelemmel sem elégedett meg László. Hogy a kunok, besenyők annyiszor háborgatták az ország keleti részeit, jobbára az oroszok valának okai, kik e rabló csapatoknak, hogy tőlök magok meneküljenek, a Feketetenger északi vidékeiről is szabad átmenetet engedtek tartományaikon. László tehát, az oroszokkal is akarván éreztetni fegyvere hatalmát, hadaival Oroszországban termett. De a ruthenek, midőn magukat általa szorongattatni éreznék, kegyelméhez folyamodtak, mit tőlök aztán nem is tagadott meg a kegyes király [3]).

III.

Az ország határain a béke s biztosság ekként helyre lőn állítva minden felől; de bent a törvényes rend még nem felelt meg László kivánatainak: az ősvallásnak, bár titkon, még mindig számos követői voltak a nép között; s a rablások és orzások is lábra kaptak, mig a királyt hadjáratai távol tartot-

---

[1]) Thuróczi II. Cap. 57. Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 17. A legenda ezen hadjáratról több csodáit jegyzi föl Sz. Lászlónak. Midőn hada, fáradalmas menetek után az ellenséget utólérte, éhségtől, szomjuságtól kinoztatván, táplálatért kiáltozott. A király, ki épen imádságban volt elmerülve, a zajra föleszmélvén, vitézeit a közel segély reményével kezdé vigasztalni. S ime még be sem végezte beszédét, midőn szarvasok és bivalyok egész csordája vonul keresztül az éhezők táborán, mintegy önként ajánlkozva eledelül. Szomjuk enyhitésére pedig, mint egykoron Mózes, pálczájával nyitott forrást egy kősziklában. Az ütközet alatt a kunok, hogy a magyarok figyelmét magukról a zsákmányra vonják, sok aranyat s ezüstöt hánytak el előttük; de ezeket, ugymond a legenda, László csodatevő ereje mind kövekké változtatta; s vitézei ennek következtében el sem álltak az ellenség üldözésétől. Legenda S. Ladisl. Cap. 6. Endlichernél 239. Pelbart: Sermo de S. Ladisl. Katonánál: Hist. Crit. 2, 550.

[2]) Turóczi II, Cap. 57.

[3]) U. o. 58.

ták. László tehát, Oroszországból hazatérvén, Szabolcsban megállapodott s 1092-ben ott nagy országgyülést tartott. A gyülések közől, melyeket László országlata idejében kétségkivül több izben tartott, csak ezen egynek tudjuk idejét, s ez is, bár azon a püspökökön s apátokon kivül az ország minden nagyjai, sőt a nép közől is számosan jelen voltak, inkább egyházi zsinatnak, mint polgári országgyülésnek nevezhető, mert végzései egypár ponton kivűl mind egyházi, vagy legalább akkoron az egyházi hatóság körébe tartozó tárgyakkal foglalkoznak. A szabolcsin kivül még azon egy gyűlésnek tudjuk a helyét, mely Pannonhegyén, hihetőleg László első kormányéveiben tartatott, s melyről magok a jelenvolt országnagyok akként nyilatkoznak, hogy ott arról tanácskoztak légyen, „miképen lehessen meggátolni a rosz emberek ügyekezetét s jó karba állítani a nemzet ügyeit“ [1]).

Mielőtt László dicső országlatának végidejét elbeszélnők, vessünk egy pillanatot e gyűlésekre s azok végzéseire, mert azokból legjobban megismerhetjük belkormányának szellemét. László, mint tudjuk, egyike volt legnépszerübb királyainknak. És ha szívesen megengedjük is, hogy e népszerüséget leginkább ama magasztos, lovagias jelleme —, mely minden tetteiről visszatükrözik, ama kitűnő hadvezéri tulajdonai —, melyek őt népe szemében dicsfénynyel övezték, s végre ama hatás szerezte neki, melynél fogva a maga nagyszerű egyéniségében a keresztény vallást a nemzet szellemével, hajlamaival, erkölcseivel összhangzásba hozta, az egységet a királyság s a nemzet közt helyreállitotta: kétséget mindazáltal nem szenved, hogy az elszámlált okokhoz melyekből népszerüsége származott, még beligazgatásának érdemeit is hozzá kell adnunk.

Hagyományainkban, a krónikák s legendákban, melyek Sz. László életét tárgyalják, egynémit följegyezve találunk ezen beligazgatás viszonyairól, s a modorról, melylyel abban eljárni szokott a dicsőitett király. Olvassuk ezekben, hogy László „a szenvedőket megvigasztalta, az elnyomottakat gyámolította, atyja volt az árváknak, szegényeknek“. Olvassuk továbbá, hogy „kegyes volt nemzete iránt, adakozó az idegenek iránt, könyörűletes az ügyefogyottak —, bőkezü az alattvalók iránt, előrelátó, gondos a tanácsban, igazmondó a

---

[1]) S. Ladisl. Decret. Lib. II. Cap. 1.

beszédben, szavatartó az igéretben, igazságos az itéletben, szelíd a fenyitésben; a törvényszékeken nem annyira itélni, mint megitéltetni félt, s magát még inkább érezte sujtatni az itélet által, mint azokat, kiket megitélt; miért is az igazság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelvén, olyannak mutatta magát alattvalói iránt, hogy ezek inkább szeretnék őt, mint rettegnének tőle"; . . . miért is a népben nem volt más neve, mint „a kegyes király" [1]).

A nép mindig az igazság mértékéről, a melyben az neki kiszolgáltatik, szokta megitélni, magasztalni vagy gyalázni kormányzóit. Legyen a kormány bár mily szigoru; de legyen igazságos, és áldatni fog a nép által. Ez volt Lászlónak is fő érdeme a beligazgatásban. Miként Nagy-Mátyás, ugy Szent László is kormányának szigoru igazságszolgáltatása által vívta ki magának leginkább a nép szeretetét. Törvényei, melyek három törvénykönyvében hozzánk eljutottak, rendkivüli szigort lehelnek ugyan, de tanuskodnak egyszersmind arról is, hogy ugyanazon szigor kicsinyre és nagyra, hatalmasra és szegényre egyaránt kiterjesztetett; alatta senki sem panaszkodhatott, hogy az igazság kiszolgáltatásában személyválogatás történt, jogos keresetében személyes tekintet miatt rövidséget szenvedett.

A belviszályok és zavargások alatt, melyek Sz. István halála óta kevés szünetekkel majdnem negyven évig háborgatták az országot, a hatalmaskodás, rablás, orzás annyira eláradt, hogy a személy- s kivált a vagyonbiztosság csaknem egészen eltünt a nép mindennapi életében. Még azok is, kiknek a rend és biztonság fentartása kötelességökben állott, birák, tisztviselők, határőrök, sokféleképen vádoltathattak a bűnrészességről, a tulajdoni jog és igazság megsértéséről. És ebben fekszik oka Sz. László törvényei szigorának. Midőn kormányra lépett, kétségkivül mindjárt e mélyen gyökerező, s magát az állam lételét fenyegető bajnak orvoslatát tüzte ki egyik fő feladatává a Pannonhalmán tartott országgyülésen. Mivel az erőszakos hatalmaskodást, a rablást és orzást, a nemesek, az urak és a papok rendében is elterjedve tapasztalta, mindenekelőtt megesküdteté az összegyült rendeket, hogy az alkotandó törvényeket egyenlő szigorral fogják végrehajtani és hajtatni a bűnösön, bár mily rendü s rangu legyen az,

[1]) Legenda S. Ladisl. Endlichernél 237. és köv.

és bár csak egy tyúk árát tenné is az elrablott vagy elorzott vagyon; és sem magas születés, sem rokonság miatt, ha bár saját gyermekök volna is, nem fogják azt védelmezni s róla elfordítani az igazság sujtó kezét. Kire a rablás bebizonyul, ha szabadember, halállal bűnhödjék. Ha mindazáltal elfogatása előtt a templomban, vagy a király udvarában, vagy a püspök lábainál menhelyet keresne, élete ugyan kegyelmet nyerjen, de javai koboztassanak el, maga rabszolga gyanánt adassék el a külföldre, vagy szeme világától fosztassék meg, s vele együtt még gyermekei is szolgaságba vettessenek, ha tiz évesnél idősebbek (Decr. II. 1. 10. b.) Ha a rabló vagy orv szolga, első esetben orrát veszítse, másodikban halállal lakoljon (II. 2.). Szabad legyen pedig mindenkinek mindenütt nyomozást intézni s mindenkit elfogni s megkötözni, ki rablásról vagy orzásról gyanúba esik, föltéve, hogy őt legfölebb negyed nap alatt az igazságnak átszolgáltassa. Ki mást a rabló és orv nyomozásában s elfogásában meggátolna, ha bár főispán lenne is, ötvenöt pensa birságában marasztaltassék el. (II. 3. 5. III. 9.) A biró, ki a bünösnek bebizonyult egyénen e törvényeket végre nem hajtatja, gyermekein kivül mindenét elvesztve, rabszolga gyanánt adassék el. És hogy még a szülék és rokonok is indíttatva érezzék magukat a bünös rokon feladására, ez esetben a törvény szigora akként módosíttatott, hogy halál helyett a közember számüzessék, a nemes börtönnel lakoljon, ha szüleitől vagy rokonaitól adatik át az igazság kezébe. (II. 6. 9.) Nehogy az elrablott javakon kereskedés útján lehessen tuladni, a vásárokon kivül minden adásvevés az orzás bűnsúlya alatt tilos. A vásárokon pedig a helység birája s a vámtiszt előtt köttessenek minden szerződések. (II. 7.) Ugyanezen okból a lovakkal és ökrökkel való kereskedés a határszéleken teljesen eltiltatott; egyes esetekben a királytól magától lehetett reá engedelmet nyerni. A határszéli főispánok, kik ily kereskedést a határszéleken a király különös feljogositása nélkül megengednek, hivatalukat veszitsék; a határőrök, akár tisztek akár közemberek, kik ily kereskedést titkon elősegítenek, javaik és szabadságuktól fosztassanak meg. (II. 13. 14. 15. 16.)

És hogy e törvények mennél elébb és szigorúbban nyerjenek végrehajtást, végeztetett: hogy a király minden megyébe és városba hírnököket, biztosokat küldjön, kik a várjobbágyak százados ait és tizedeseit valamennyi alattvalóikkal

összegyüjtvén, hagyják meg nekik, hogy jelentsék fel mind azokat, kik rablásról s orzásról gyanúsak. Ezek aztán mindnyájan vizsgálat alá vettessenek. Továbbá, ugyanazon biztosok tudják meg az uraktól és a néptől, nincs-e a vidéken valamely helység, mely e bűn miatt rosz hírben áll? És ha nekik ily helység kimutattatik, a hely szinén megjelenvén, adják elő a lakosoknak, miképen az ország nagyjai megesküdtek, hogy a rablást s orzást tűrni, eltitkolni nem fogják, és szorítsák őket hasonló esküre; s aztán adassák ki magoknak a gyanusokat. Ha pedig igy czélt nem érnek, oszszák fel a lakosokat tizenként, s minden tizért egyet vessenek istenitélet, azaz: izzó vas- vagy forró viz-próba alá, hol három alkalmas, esküdt tanunak kellett kimondani a *bünös*-t, vagy *ártatlan*-t. Ha ez mentőleg üt ki, föl legyen mentve mind a tiz, ha terhelőleg, valamennyien bűnnyomozás alá vettessenek (III. 1.). És hogy a helységbeliek az eskü szentségén felül még önérdek által is indittassanak a bűnösök megnevezésére, ezek elbokzott vagyonának negyede köztök osztassék fel, három negyede a királyi fiscust illetvén (II. 4.). A ki mást lólopáson kap, a bűnöst a birónak átszolgáltatván, a lovat magának tarthatja (III. 14.) A papi rendü ha ludat, tyukot, almát, vagy más ilyféle csekélységet lop, előljárójától vesszőztessék meg s kárpotlásra szoríttassék; nagyobb dolgok lopásában bűnös a püspök által a papi rendből kitaszíttatván, a világiak itélete alá esik (II. 11.). A tolvajnő orrát veszítse s adassék el, megfosztatván minden személyes vagyonától; özvegy asszony egyik szemét és vagyonát veszítse, kivéve azon részt, mely gyermekeit illeti; hajadon örök szolgaságra adassék el (III. 6. 7.). A ki rablóval, tolvajjal társalogni találtatott, ötvenöt pensa birságával bűnhödjék (III. 19.). És ezen szigoru büntetés mind azokra rendeltetett alkalmaztatni, kik tiz denár érő vagy drágább vagyont rablottak vagy orzottak. Kisebb értékü dolgokért egyik szem kitolása és Sz. István törvényeinek alkalmazása rendeltetett. A bünöst mindig azon biró elébe kellett vinni, kinek hatósága körében elfogatott (III. 20.).

Miként látjuk, e törvények mig egy részről a kort tűntetik szemünk elébe, a birtok szentségének tekintetében igen megromlott erkölcsökkel, más részről tanui a buzgalomnak és szigornak is, melylyel László népe erkölcseit javítani, a köz jólétet, vagyonbátorságot előmozdítani ügyekezett. Kap-

csolatban e törvényekkel a jogkerítők [1]) tiszte is ujonnan szabályoztatott, meghagyatván nekik, hogy a mi bitang, urtalan marhát összeszedhetnek, azt a megye fővárosába gyüjtsék össze, s annak számára a külvárosban külön ólakat épittessenek. Rendeltetett továbbá, hogy e bitang marha ezen ólakban tartassék Sz. Márton napjától Sz. György-, s ettől kezdve Sz. Mihály-napig. Ha e határnapokig a marha tulajdonosa nem jelenkeznék, a bitang marha osztassék fel. Mindenekelőtt vegye ki belőle a maga tizedét a püspök; aztán kétharmada a királyi pristaldusé, egyharmada a főispáné legyen. Külön jogkerítői voltak pedig minden megyében a királynak s a főispánnak, kik ha az előkerített bitang marha egy részét elrejteni vagy kéz alatt eladni találtattak, mind magok, mind azok, kik tőlök valamit vettek, tizenkétszer anynyit köteleztettek visszaadni (III. 13.).

László törvényeinek csak töredékeit birjuk. De ezekben az említetteken kivül még egyebek is foglaltatnak, melyek részint más polgári bűnökre szabnak büntetést, részint a közigazgatás közlönyeit szabályozzák.

Az elsők közt a gyilkosokra nézve rendeltetett, hogy maga a bűnös, királyi itélet alá esendő, börtönbe zárassék; minden ingó s ingatlan javai pedig elkoboztatván, azoknak kétharmada a meggyilkolt rokonainak, egyharmada a gyilkos nejének s gyermekeinek jusson. Ha vagyona 110 pensánál kevesebbre megy, szabadságával is lakoljon (II. 8.). Ha valamely nemes vagy vitéz (ur vagy köznemes) más nemes házára tör s ott hatalmaskodik, nejét megveri: gazdagabb levén, javait veszítse, melyeknek kétharmada a megsértett félé, egyharmada a bűnös hitveséé s gyermekeié legyen; ha pedig szegény, ostoroztassék meg s adassék el szolgává. Bűnrészesei, ha szolgák, hasonlókép bűnhödjenek; ha szabadok, 55 byzanczi aranyon váltsák meg magokat (II. 10a.). A ki más szolgáját letartóztatja, ha ur, 55 —, ha bérbirtokos (szolgálatban lévő), 25 —, ha paraszt 5 pensa kétszeres birságában marasztaltassék el. (III. 22.). A hamis biró a kárt kétszeresen térítse meg s ezenfelül birságot fizessen. A hanyag biró, ki a pert harmincz napnál tovább halasztja, lakoljon (III. 24. 25.).

---

[1]) Katona (II, 653) ezeket Jokergech-nek, Endlicher (Monum. 345) helyesebben Joccerydéck, azaz jogkerítőknek irja.

A közigazgatás organumai tekintetében is főleg az igazság szigoru kiszolgáltatására irányzá László legtöbb törvényeit; legalább ezen irányuakon kivül alig jutott egyéb reánk. A nádornak kötelességévé tétetett, hogy midőn a királyi udvarból saját jószágaira távozik, a király és hivatala pecsétjét helyettesének adja át, hogy valamint csak egy a király udvara, pecsétje is egy legyen. Jószágain levén, senkire sem küldhet pecsétet, azaz, senkit sem idézhet maga elébe; de a király udvarnokait, vagy a kik önként folyamodnak hozzá, szabad megitélnie. Ez ellen vétvén, 55 pensa birságot fizet. Hasonló büntetés éri Lambert vezér tisztviselőit, ha a hatóságuk alá nem tartozók fölött mondanak itéletet. (III. 3.) A maga hatáskörében mindenkit megidézhet bármely biró, kivéve a papokat, főispánokat és királyi bérbirtokosokat (comites III. 26.) És a ki vévén a királyi idéző pecsétet, meg nem jelenik, azon felül, hogy ügyét veszti, annyiszor mennyiszer öt pensát —, más biró pecsétjére meg nem jelenő 100 pénzt [1]) fizet (I. 43.)

A futárok, kiket a király a megyékbe küld, bár ki lovát is maguk alá vehetik, hogy a királyi rendelet késedelmet ne szenvedjen, kivéve a papokét és azokét, kit templomba, vagy vásárra, vagy a püspök és a főispán udvarába mennek. De a harmadik helységből köteles a lovat visszaküldeni. A ki a futárt megveri ötven —, a ki kantárát elveszi 10 pensa birságot fizet. (III. 29.) A lefolyt viszályok alatt a megyék és határok őrei, az ugynevezett *űzbégek* [2]), kik, szintén a közigazgatás szolgái, a rend fentartására köteleztettek, nagy részben szétoszlottak, más hivatalok és szolgálatokba széledtek el. Ezek tiszte leginkább a vagyon és az ország biztosságára való őrködés levén, László ezeket is ujonnan helyreállitotta. Már I Béla és Endre királyok is kiterjesztették ezekre figyelmö-

---

[1]) Ebből látjuk, hogy egy pensa többet tett 100 pénznél, de értéket nem ismerjük.

[2]) Üzbég, valamely alárendelt hivatalnokot, kormányszolgát jelentett, mint a *bég* szó mutatja. A magyarok, mint tudjuk, Pannoniába költöztök előtt, dontői hazájokban, a kozárok szomszédjai és szövetséges társai voltak. A kozárok tisztviselői pedig ugyanazon czímeket viselték, melyek a török népeknél voltak divatban. Különösen e czím: *bég*, vagy *bak*, igen szokásos volt nálok. Az e törvényekben előforduló uz- vagy üz-bégek is kétségkivül még az őshazából származtak; tisztök miségét azonban határozottabban már nem ismerjük.

ket, egy biró által, ki *sarczos* [1]) czimet viselt, iratván össze őket. Azóta sokan hiányzottak a lajstromból, városokban vagy az uraknál keresvén jövedelmesb vagy kényelmesb szolgálatot. László ezek tekintetében most azt rendelte, hogy a királyi biztosok, kik, mint említők, a rablások és orzások megszüntetése végett a megyékbe küldettek, a püspökök, főispánok és nemesek udvaraiban hirdessék ki, hogy mind azon őröket és üzbégeket, kiket bármi oknál fogva magoknál tartóztatnak, a legközelebbi Nagyboldogasszony-napra a király udvarába küldjék, hogy azok ügye ott megvizsgáltassék. (III. 2.).

Mind ezen s egyéb törvények pedig egyaránt kötelezték az ország minden rendü s rangú polgárát. A ki e végzéseknek nem engedelmeskedett, ha püspök volt, a király itéletére bízatott, ha főispán, megyéjét —, ha százados, tisztét vesztette, s e fölött ötvenöt pensa birságban marasztaltatott el; hasonló büntetés érte a nemest is, ki szolgálatban nem létezett (III. 15.).

E törvények, igaz, rendkivül szigoruaknak látszanak; de az eláradt rablásokat s orzásokat szelídebb módon elfojtani, a tulajdon szentségét, mi nélkül az államban jólét és haladás nem is képzelhető, helyreállítani, nem látszék lehetségesnek. De meg is hozta gyümölcsét a szigoru törvény; mert „országlata alatt oly virágzatra emelkedett az ő buzgalma által ismét rendbehozott ország, minőben addig sem jólétre, sem szabadságra nézve soha sem létezett . . . Alatta Magyarország minden más országot meghaladt gazdagságban, és tisztességben, szabadságban és dicsőségben“, — ugymond a legenda. Lászlót épen a helyreállított rend és tulajdoni szentség, s a szigoru igazságszolgáltatással párosult kegyesség érdemesítette arra, hogy őt népe „kegyes királynak“ nevezze.

Ezen polgári törvények után a kor szellemének ismerete végett nem lesz érdektelen, néhányat megemlíteni még azok közől is, melyek az egyházi kormány és fegyelem tekintetében alkottattak, a szabolcsi gyülésen.

Bár VII Gergely pápa a házas papokra s mind azokra,

---

[1]) Nem tévedek talán, ha e *sarczost* egynek mondom a biborban született Constantin Carchánjával, kit egyébiránt *kárkán*nak is magyaráznak. Czimük értelme legalább ugyanazon tisztségre mutat.

kik a házas papok egyházi szolgálatával élnek, már 1074-ben átkot mondott, nálunk még egyre divatozott, s ujabb pápai rendeletig most is szabadnak hagyatott a papok házassága; és csak az tiltatott, mit már a régiebb századokban tartott zsinatok is tilalmaztak, hogy a papok, első feleségeik meghalálozván, második házasságra ne lépjenek, vagy első házasságban is özvegyeket és férjeiktől elüzött asszonyokat ne vegyenek hitvesül. A pap, ki e törvényt megszegte, nejétől elválasztatott s a canonok szerint bünhesztetett. Ha valamely pap szolgálójával élt neje gyanánt, az eladatott s ára a püspöké lett. Maga a püspök is, ki ily tiltott házasságot eltürt, s az abban élő papokat alkalmazta, a király és püspöktársai itélete alá esett; a főesperest (archipresbyter [1]), ki a papok közt ily házasságot megszenvedett, a püspök itélte meg (I. 1—4.). Külföldről jövő pap csak vizsgálat után vétessék fel nehogy talán vagy gonosztevő vagy szerzetes legyen, ki, mint pap, házasodni akarna. A papok javadalmaikat, egyházaikat nem változtathatják. Az apátok engedelmeskedjenek a püspöknek, ki gyakran vizsgálja meg a szerzetesek és apáczák életviseletét. Ha a király vagy a püspök monostorba megy, az apát és a barátok ne a templomban menjenek kézcsókra, hanem miután onnan kiment, rendbe állva tegyék meg ezen üdvözlésüket.

Az átalános egyházi fegyelem tekintetében rendeltetett, hogy a ki ünnep és vasárnapokon templomba isteniszolgálatra nem megy, vereséggel lakoljon. Ha azonban a templom igen messze esett a helységtől, valamennyi nevében legalább egy köteleztetett oda menni s három kenyeret és egy gyertyát vinni áldozatul az oltárra. A ki ünnepnap vadászott, lovát s kutyait veszítette, lovát ökörrel válthatván meg; a pap még egyházi szolgálatától is megfosztatott. Hasonlókép lova vesztésére itéltetett az, ki ünnepeken templom helyett vásárra ment (I. 11. 12.). A ki a vasárnapot, kántorbőjtöt meg nem tartá, halottját egyházi szertartás nélkül temette el, tizenkét napig kenyéren s vizen köteleztetett vezekleni. (I. 25.). A ki pogány módra berkekben, patakoknál áldozott, egy ökör volt

[1]) Miként a keleti egyházban még jelenleg is, ugy nálunk ezen időben az archipresbiterek viselték azon tisztséget, melyet ma az archidiaconusok, főesperesek viselnek. Maga e szó is esperes, ugy látszik presbyterből eredt. Sok másban is, mint, például, a böjtölés modorában inkább a keleti egyházzal, mint Rómával tartott az ország.

büntetése (I. 22.). Az olaszok [1]), kik nem akarnak a jobb magyar mód szerint (ez a görög mód volt) bőjtölni, itt szerzett pénzüktől megfosztatván, mehetnek, hova tetszik (I. 32.). A férj, ki nejét házasságtörésen kapván, megöli, Istennek ad számot, s vehet mást nőül; de ha nejének rokonai által igazságtalan gyilkosságról vádoltatik, törvényszéki vizsgálat alá vettessék. (I. 13.). A ki utfélen asszonyt vagy leányt erőszakol, a gyilkosokra szabott büntetés alá esik (I. 33.). Ha a férj parázna nejét meg nem öli, ez a canonok szerint vezekeljen, s ha férje akarja, őt visszaveheti; különben mind a kettő magányosan éljen (I. 20.). A fajtalan személyek és a boszorkányok a püspök belátása szerint itéltessenek meg.

A tized tekintetében rendeltetett, hogy azt még az apátok is fizessék a püspöknek szabad népöktől. Tizedet fizetni minden szabadember köteles; a szabadon bocsátottak, kik a püspök vagy főispán házához tartoznak, a püspök tetszése szerint fizetnek; azon szabadosak, kik csak egyházi szolgálatra kötelesek, a plebánosnak fizetik a tizedet. A püspök, ki a más megyében született marhát tizedeli, tizede harmadát megyéje papjainak köteles adni. A püspöknek mindenből ki jár a tizede; pristaldusa vallassa meg a birtokost, mennyije van, s ha puszta szavának nem hisz, esküdtesse meg. Ha ez hamis esküről vádoltatnék, gabonája méressék, barma számláltassék meg, s ha hazugnak találtatott, kilencz rész a püspöké, s csak a tizedik marad az övé. Különben a vádló, mint rágalmazó, szenvedi ugyanazon kárt s ha nincs miből fizetnie, adassék el, gyermekei szabadok maradván. Ha az összes termés csak tiz véka, ment a tizedtől; kender és lenből egy-egy maroknyi esik tizedül. A tizedszedés határnapja karácson.

Az izmaeliták, azaz mahomedvallásu bolgárok, kik, mint említők, mintegy harmincz nagy helységben laktak, ha a keresztség után régi vallásukra tértek vissza, más helységekbe tétettek át. Zsidóknak kereszténynyel nősülni, keresztény szolgát tartani tilos; a keresztény szolga, ki nálok találtatik, tőlök elvétetvén, szabaddá legyen. Ha a zsidó a keresztények ünnepén dolgozik, munkaszereit veszítse el [2]).

---

[1]) Latini. Igy a Corp. Juris. Hung. igy Katona s mások. Endlicher e szó helyett emezt adja: Statutum; mi a leirónak lehet tévedése.

[2]) Sz. László három törvénykönyvét ld. Endlichernél: Monum. 325. kövv.

IV.

Mig a magyar nemzet dicső királyának bár szigoru, de bölcs, igazságos, gondos kormánya alatt rendben, míveltségben, jólétben gyarapodott, nagy jelentősségű események készülének Európában. Mióta az ut Palaestinába Magyarországon keresztül nemcsak teljes biztonságot, hanem vendégszerető fogadtatást is nyujtott a zarándokoknak, évről évre mind többeket vitt a vallási buzgalom a szent föld látogatására.

De a mennyiben könnyebb lett e zarándokok utja Magyarországon, mint elébb volt a tengeren keresztül, annyival több panasz támadt a szent föld uj urai ellen. A szeldsuktörökök, kik ott egy idő óta uralomra vergődtek, nem birtak a míveltebb arábok azon eszélyességével, mely e zarándoklatokból a szent föld urainak erszényét szép jövedelemmel töltötte: különféle módon nyomták és zsarolták a zarándoklókat szintugy, mint a szent földön lakó keresztényeket. A panaszok e miatt mind sürűbbek lőnnek. És a visszatérő zarándokok nem ritkán tulzott elbeszélései, mily sérelem és gyalázat éri a szent keresztet magának a Megváltónak születése s működése, halála és sírja helyein, mind inkább megérlelték Európában ama regényes eszmét, hogy a keresztény népek egyesűlve keljenek harczra az Üdvezitő sírjáért, a hóditó törökökkel.

Ehhez járultak most Comnen János görög császárnak, egy idő óta László királyunk vejének, ki neki Piroska, a görögöktől Irene néven hivott leányát adta nőül, a keresztény fejedelmekhez intézett felszólitásai : jőnének segedelmére az izlam barbár harczosai ellen, kik, ha mind tovább terjeszthetik hóditásaikat, végre Európát is veszélylyel fenyegetendik. Péter, az amiensi remete, ki már több izben járta meg a szent földet, 1093-ban egy újabb zarándoklatáról visszatérvén, egész Európát fellármázta heves szónoklataiban a szenvedések és gyalázat elbeszéléseivel, melyekkel a szent kereszt és annak hívei illettetnek a barbár törököktől.

II Orbán pápa ezektől indittatván, 1094-ben Piacenzában egyházi zsinatot tartott, melyből a keresztény fejedelmeket komolyan felszólítá, sietnének a szent föld visszafoglalására. A felhivás rokonszenvre talált a franczia, angol, spanyol, burgundi és német fejedelmek és népeknél : a keresztjárat el lőn határozva; többen még esküvel is kötelezték magokat annak végbevitelére.

Európának ekkoron nem volt fejedelme, ki akár bölcse-

ségének és kegyességének, akár fegyverdicsőségének és keresztény lovagiasságának hirére mérkőzhetett volna Lászlóval, a magyar királylyal. Őt, a legjelesbet, legdicsőbbet választották tehát nyugat fejedelmei a közös erővel intézendő hadjárat fővezérévé. László 1095-ben Bodrogon üli vala a husvéti ünnepeket, midőn a fejedelmek követei nála megjelentek. Ő nagy örömmel fogadta el a fényes hivatást, késznek nyilatkozván a keresztes hadak élére állani, mihelyt azok birodalma határait elérendik [1]).

De a végzet másként akarta. László néhány hónapra e követségi járat után 1095-ki julius 29-kén megszűnt élni. Tetemei Nagyváradon, kedvencz mulató helyén, tétettek sírboltba; mely aztán sokáig zarándoklat czéljává lőn. A magyar nép három évig gyászolta [2]) e békében s háboruban egyaránt nagy, bölcs, kegyes és igazságos fejedelmet, ki magában egy keresztény lovagias király eszményét személyesítette, s kit ha az egyház a szentek sorába nem igtat vala, a világ *Nagy* melléknévvel tisztelne meg.

Fimagzata nem volt a nagy királynak; leányt is csak egyet, Piroskát, vagy Irenet Comnen János nejét, lehet neki egész bizonyossággal tulajdonítani. Piroskáról méltó, hogy idézzük egy görög iró szavait: „Szerény, ugymond s erényekkel ékes asszony. A mit ő felséges férjének bőkezűségéből szerzett, nem hasztalan fényüzésre költé; hanem, ő maga életében egyszerű, szegényebb szolgái közt osztotta ki. Konstantinápolyban monostort épített, müvészi szépségére, fényére páratlant [3]).

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán király 1095—1114.

I.

László kimultával három királyi herczeg volt életben. Lambert, László testvére s az ország harmad részének vezére [4]), Kálmán és Álmos, Gejza király fiai. A szerény Lam-

---

[1]) Turóczi II, 59. Chron. Malleacense. Colet : Collect. Concilior. XII, 826. Legenda S. Ladisl. Cap. 7. Endlichernél : Monum. 240.

[2]) Legenda S. Ladisl. i. h.

[3]) Cinnamus Lib. I. Cap. IV.

[4]) Kitünik ez László III-ik törvénykönyvének 3-dik czikkéből.

bert, különben is már öreg és gyermektelen, nem vágyott a koronára. László a két unokaöcs közől eleinte az ifjabb, de termetére delibb Álmosnak szánta volt a koronát; Kálmánt pedig egyházi életre neveltette s egri püspökké szándékozott kinevezni [1]. De Kálmán, miután a papi tudományokban kiműveltetett, — miért őt a tudományok, könyvek szeretete [2] miatt *Könyves* Kálmánnak is nevezték, — nem érzett magában hivatást a papi életre, sem hajlamot, a pásztori bottal cserélni fel a kormánypálczát. Midőn tehát felavatásának ideje közelgett, Mark, Ugra s néhány más ur kiséretében Lengyelországba futott a papság elől. A méltányos nagybátyja nem akarta erőszakolni az ifju kedélyét, s őt visszahíván, utódává nevezte ki, Álmosnak a meghódoltatott Horvátországot adta osztályrészül.

Kálmán nem volt a papság s annak kebeléből származott krónikások kedvencze. Magas értelmisége, szelleme messze túlhaladta korát. Ő nem hódolt kora sokban elfogult eszméinek, előitéleteinek, s különösen nem igen kedvezett a papságnak. Fenszárnyaló szellemét felfogni, megérteni képtelen százada, s az érdekeiben általa egynémi rövidséget szenvedett papság avval vőn rajta boszút, hogy, miután szellemi tehetségeit el nem tagadhatá, testi s erkölcsi tulajdonságait irta le oly módon az unokák számára, hogy ezen leirások inkább emberi szörnyet, mint trónra termett férfiut állítanak szemeink elébe. „Külsejére, ugymond a krónika [3], kellemetlen, . . . borzas, szőrös, kancsal, pupos, sánta, hebegő.“

Lehet, hogy sokban elütött Lászlótól, ki egy fejjel haladta meg termetre a többi embereket, s legszebb férfia volt nemzetének. S tán e különbségnél fogva látta őt László mellett a krónikás oly árnyékban, hogy aztán, őt különben is gyűlölvén, ily módon nagyítva írja le testi déliségének hiányait. De, ha csak részben is igaz, mit külsejéről a krónikás

---

[1]) Turóczi : II, 59.

[2]) „Colomanus super reges universos suo tempore degentes literali scientia eruditus.“ Chron. Polon. 1107. évhez. Pertznél IX. 456. Tanusítja ugyanezt II Orbán pápa is egy levelében. „Retulit . . . . Odilo, S. Aegidii abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praecellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et . . . sanctorum canonum pollere scientia. Fejérnél : Cod Dípl. II, 13.

[3]) Turóczi II, Cap. 59.

mond, miután az ország rendeinek egyező akaratából koronáztatott meg László halála után : nem minden jelentőség nélkül való eseménynek tarthatjuk, hogy az ország rendei testének gyarlósága mellett is hódoltak benne a szellemi felsőségnek, s nem kételkedtek őt elejébe tenni a külsejére deli, de szellemileg vele nem mérkőzhető Álmosnak.

Azon gáncsokat pedig, melyekkel erkölcsi tulajdonságai miatt illeti őt a krónika, eléggé megczáfolják egykorú tanuk bizonyságai, kik őt viszont dicséretekkel halmozzák el, s mit más királyok irányában nem tevének, Sz. Istvánhoz és Lászlóhoz hasonlítják őt, kiket ha szentségben nem ért is el, szellemre nézve aligha tul nem haladott.

Ezt Kálmán országlatának már első éve is eléggé bizonyítja. Alig terjedt híre László halálának, s Péter, horvátországi bán, megvetvén az erélytelen, gyönge Álmost, egy párt élén fellázadt, s magát horvát királynak kiáltatta ki. A vezér, ellentállni képtelen, Kálmán bátyjához folyamodott segítségért, ki nem is késett hadait a tartományba vezetni. Péter az azóta nevéről hívott gozdánszki hegyeknél egy véres csatában elesett, a lázadók elszélyedtek, a tartomány újra hódolt a magyar koronának [1]).

A velenczei herczeg, Vitali Mihály, követei által üdvezlé Kálmánt, ki a tél folytában is Horvátországban időzvén, annak tengerparti részeit is meghódoltatni kezdé. A herczeg szövetségre hívta fel Kálmánt a normannok ellen, kik Apuliából kalózhajóikon gyakran átcsaptak a gazdag dalmát városokra; sőt azok néhányában meg is telepedvén, egész Dalmatiát meghóditani fenyegetőzének. Kálmán a normannokat, ha e tengerpartokon hatalmukat megszilárdítanák, maga is veszélyeseknek látván Horvátországra nézve, az ajánlatot elfogadta : a szövetség megköttetett, s a hadjárat haladék nélkül foganatba vétetett. Hogy a normannok Dalmatiától elvonassanak, a szövetségesek Apuliában határozták őket megtámadni. Velenczei hajókon egy magyar had Apuliába evezett, s ott Brindisi és Monopoli városokat megvévén, a tartományt hajdani szokás szerint zsákmánylás végett bebarangolta. Három hónapig volt ott a magyar had, midőn a király rendeletére ismét haza indult, s csak némi csapatok maradtak ott egy

---

[1]) Turóczi II. C. 62. Lucius : Lib. III. C. 3. Kerchelich : Not. Praelim. 135.

hadnagy alatt a velenczeiek segedelmére, kik ama két várost elfoglalva tarták [1]).

A sereg visszahivását nagy események okozták, melyeknek időközben színhelyévé lett Magyarország, erre nézve könnyen veszélyessé válhatók, ha nem az erélyes, kormányra termett Kálmán ül a királyi széken. II Orbán pápa Clermontban egy újabb zsinatot tartott, melyből ismét sürgetve szólítá fel a keresztény fejedelmeket, ne tűrnék tovább a szent kereszt s a Megváltó sírjának meggyaláztatását, foglalnák vissza a pogányok kezéből a szent földet; s buzgalmában az ügy mellett átkot mondott mind azokra, kik a keresztes hadjárat elébe bár mi módon akadályt vetnének. Péter remete, Gottschalk s más papok és szerzetesek helységről helységre jártak hirdetni a zsinat végzését, fegyverfogásra lelkesíteni a buzgó népséget. Az ihletett beszédek, a szent rajongás, lelkesedést ébresztett a népekben minden felé. Az egész nyugat oly mozgalomnak lőn színhelyévé, mintha kicsinye nagyja vándorlásra készűlne. A gazdagok és szegények, urak és parasztok tömérdek sokasága tűzte fel ruháira a népek különbsége szerint különféle szinű [2]) keresztet, s fegyvert ragadt, hogy a Megváltó sírjáért harczolni a messze keletre, Ázsiába induljon.

Ezen esemény hozta vissza Kálmánt a horvát földről, mert a keresztes hadak Magyarországon valának keresztül menendők. Az első csapat, jobbára francziák, Gauthier Walther lovag vezérlete alatt 1096-ban már május elején az ország határaihoz érkezett és szabad átmenetet kért a királytól, mi neki meg is adatott. A keresztesek vendégszeretőleg fogadtatván, jó rendben haladtak egész Zimonyig. De miután a Száván átkeltek, tizenhatan közőlök fegyvervásárlás ürügye alatt a városba visszatérvén, garázdálkodni kezdének; miért is fegyvereiktől a polgároktól megfosztatván, a városból kiűzettek. A keresztesek, hallván társaik panaszait, szörnyű haragra gyuladtak, s csak nagy bajjal sikerűlt vezéröknek őket visszatartoztatni, hogy a város ostromára vissza ne térjenek. Gejza várispán, elég ügyetlenül a falakra tűzette a kereszte-

---

[1]) Dandulus, Muratorinál: XII, 259. Laurentius de Monacis Lib. V. 93.

[2]) Az angolok fehér, a francziák veres, a belgák zöld stb. kereszteket varrattak ruháikra.

sektől elvett fegyvereket, intő jelül a többieknek, kik netalán még átmenendők lesznek.

A második csapat, mintegy 40,000 főből álló, vegyesen francziák s németek, magának Péter remetének vezérlete alatt pár hét mulva jelenkezett a határokon. Kálmán ennek is megengedte az átmenetet s a szükségletek vásárlatát; mi végett élelmi szereket bőségben vitetett a tájakra, hol átvonultak. E had is tűrhető rendben haladt egész Zimonyig. De midőn ennek falain ama tizenhat zarándoktól elvett fegyvereket meglátták, dühösségre gyuladva, a várost ostrommal bevették s feldulták. Csak azon hír, hogy a király nagy haddal siet megbüntetésökre, vetett véget szent czéljokhoz nem illő kicsapongásaiknak [1]).

De mintha az egész nyugat vándorlásnak akart volna indulni, hossza-vége nem volt a zarándok-csapatoknak. Alig haladt át hadával Péter, nem sokára ismét két csapat —, egyik tizenkét ezernyi, Volkmár —, másik pár ezerrel nagyobb, Gottschalk pap vezérlete alatt jelent meg az ország határain. A türelmes király még ezeknek is adott szabadságot átköltözniök az országon. De Volkmár serege, mely vezérétől fegyelemben nem tartatván, a népet zsarolni kezdé, ettől Nyitra táján majdnem egészen leöletett. Hasonló lett sorsa Gottschalk hadának is; mert midőn Óvárott, hol vendégszeretőleg fogadtatott, mindenféle kicsapongásokat űzne, s a lakosokat, kik ellentálltak, kegyetlenül meggyilkolná, — egyebek közt egy magyar ifjat az utczán karóba vont, — a hirtelen ott termett Kálmán azt megtámadta s oly nagyon megverte, hogy háromezeren is alig menekűlhettek vissza hazájokba [2]).

E csapatoktól alig szabadult meg az ország, midőn junius közepén ismét egy, minden eddiginél nagyobb, mintegy kétszázezerre menő gyülevész sereg, melyben klastromából megszökött számos apácza s férfi ruhába öltözött rosz életű asszonyoknak egész serege találtatott, jelenté magát Emico, Rajna-melléki gróf vezérlete alatt a határszéleken. Vezérök, már otthon is rég ismeretes zsarnokságáról, hatalmaskodásiról [3]), seregében sem tartott semmi fegyelmet. Erőszakos tet-

[1]) Bernard. Thesaurar. Muratorinál : VII, 671. Annalista Saxo ez évhez Pertznél : SS. VI. — Chron. Hierosolim. Lib. I. Cap. 7.

[2]) U. o. — [3]) Dudum tyrannica conversatione nimis infamis. Annalista Saxo. i. h.

teik hirére, melyeket Németországban, kivált a zsidók ellen elkövettek, Kálmán Óvárt és Mosonyt eleve megerősítvén s hadaival megrakván, az átmenetet nekik megtagadta. A dühösségre fakadt Emico, s vezértársai Clerebold és Tamás a Lajtán azonnal hidat verének, Ovárt megvevék, és Mosonyt, hol a király maga vezérkedett, ostrom alá fogák. A magyarok több izben sükerrel intéztek kitörést a keresztesekre; de egyszer ezek cselt vetettek egy magyar hadosztálynak, azt megverték, s vezéröket, ki, ugy látszik, maga Lambert vezér volt [1]), daczára hófehér hajának, kegyetlenül megölték. E győzedelem egy végső ostromkisérletre tüzelte a kereszteseket, kik egyébiránt is eleségben hiányt szenvedvén, tovább ott már nem időzhettek. A falak két helyt annyira meg voltak rongálva, hogy Emico s vezér-társai egy perczig sem kételkedtek a roham sükerén. Kálmán, látván a keresztesek rohamkészületeit, szintén meggyőződött, hogy ez lesz velök végső hareza; mert a megrongált falak tovább ellent nem állhatnak. Seregeit tehát összeszedvén, s lelkesítő beszéddel a végső harczra feltüzelvén, oly erővel rohant egy ponton a győzedelméről már biztos ellenségre, hogy ez rémülettől meglepetve, zavart futásnak eredt. „Miként a juhok a farkasoktól, ugy szórattak szét a keresztesek a rájok rohant magyaroktól“ — ugymond a krónika. A roppant keresztes had részben az utána nyomult őrség boszu fegyverétől, részben a Duna s Lajta folyamok vagy a várost környező mocsárok hullámaitól, majdnem egészen megsemmíttetett; sokan foglyokká is lettek [2]).

E gyülevész nép után, september utólsó hetében végre Bouilloni Gottfried lothringeni herczeg, Balduin testvérével, Greis Werner rokonával és Balduin Flandern grófjával mintegy százezernyi jól fegyelmezett had élén szintén az ország határaihoz érkezett. A vezérek innen tizenkét tagból álló követséget küldének Kálmánhoz, megkérdezni, mi oka, hogy oly rútul bánt Emico keresztes hadával? Ha ez igazság szerint történt, ám elvették díjokat; de ha jogtalanul, boszujokra számolhat. Kálmán a követeket fényesen fogadta pannonhegyi palotájában; megfejté nekik az okokat, melyek miatt

---

[1]) „Collateralem regis, virum illustrem, et niveis crinibus renitentem,“ — ez csak Lambertre illik, ki egyébiránt a Chron. Poson. szerint egyévvel később, 1097-ben halt volna meg.

[2]) Bernard. Thesaur. Cap. 12. Muratorinál VII, 673. kövv. Chron. Hierosol. Lib. I. Cap. 29. Bethold. Constant. ez évhez.

kénytelen volt megtámadni a keresztes hadat; s általok Gottfried herczeget találkozóra hívta meg Sopronyba, hogy ott vele a sereg átkeléséről bővebben értekezzék. A herczeg értesűlvén Emico megveretésének okairól, abban teljesen megnyugodott, s háromszáz lovag kiséretében azonnal Sopronyba ment. A fejedelmek a találkozáskor barátságosan összeölelkeztek. A herczeg látván, mily nagy lelkű, magas míveltségű királylyal van dolga, kiséretét hátrahagyván, tizenketted magával kiséré Kálmánt Pannonhegyre, hol aztán nyolcz napig tanácskozott vele a sereg átmenetéről. Kálmán a vezérek közől kivánt túszokat állíttatni a keresztes had jó fegyelmének biztositására. Gottfried a feltételt elfogadta s Balduint, saját testvérét, igérte átküldeni a király udvarába, kikötvén egyszersmind a maga részéről, hogy a király, minden összeütközés megelőzése végett, gondoskodjék a sereg élelméről. A szerződés megköttetvén, Gottfried, Kálmántól Sopronyig kisértetve, seregéhez visszatért, s miután ott minden kicsapongást halálos büntetés alatt megtiltott, testvérét pedig a királyhoz küldötte, seregét a legjobb rendben megindítá. Merre ez menendő vala, Kálmán mindenütt bőségesen hordatott elejébe eleséget; maga pedig egy erős haddal oldalt kisérte azt egészen a Száváig; és mihelyt e folyamon átkeltek, Balduint nagy ajándékokkal bocsátá vissza társaihoz [1]).

II.

Kálmán e kelletlen vendégektől az ősz derekán megszabadulván, a Szávától, hol tőlök elbucsuzott, ugy látszik, Horvátországba csapott át seregével, folytatandó a tengerparti tartomány meghódoltatását, mitől őt a keresztesek átvonulása a tavaszon visszahívta. Annyi bizonyos, hogy Kálmán 1096-ban a tengerpart egy részét már hozzákapcsolta volt a magyar birodalomhoz. Bizonyos az is, hogy mióta a tengerpartot megpillantotta, egy nagyszerű eszme merűlt fel lelkében, melyet, miként utóbbi kormánytörténete bőven tanusítja, azontul lelkének minden erejével ápolva, fejtegetve, életfeladatává tűzött ki, s melyre mindannyiszor visszatért, valahányszor birodalmának egyéb ügyei engedték. Ezen eszme

---

[1]) Chron. Hieros. Lib. II. Cap. 1. kövv. Bernard. Thesaur. i. h. 674.

nem más volt, mint hogy egész Dalmátországot meghódoltatván, általa birodalmát tengeri hatalommá emelje.

A feladat megfejtése nem volt könnyű. Mióta László király Tót- és a folyam közi Horvátországot birodalmához kapcsolta, Velencze, mely néhány dalmát városnak régebben birtokában vala, félvén ily hatalmas fejedelem szomszédságától, sietett Dalmatia birtokának czimét a görög császár által magára ruháztatni. E czím már az év elején is szóba jött volt, midőn Kálmán a normannok ellen Velenczével szövetségbe lépett. Most, ugy látszik, e miatt újabb szóváltás történt közte s a lagunák hatalmas városa közt, miből Kálmán teljesen meggyőződött, hogy Velencze soha sem fog igényeiről a tengeri városokra szépszerével lemondani, s elébb utóbb fegyvernek kellend köztök határoznia. Ámde a tengeren már is hatalmas Velenczétől e tengeri városokat s a szigeteket elvenni s a magyar korona birtokában állandóan biztosítani, tengeri erő nélkül, melyben még hiányt szenvedett, nem látszék lehetőnek. Legalább eleinte oly szövetségesre lőn tehát szüksége nagy tervének végrehajtására, ki e hiányt pótolhatja.

Alig lehet kételkednünk, bár tanuságot róla nem tesznek is az évkönyvek, hogy ezen terv sikeritésének vágya indította légyen Kálmánt arra, hogy mihelyt a keresztesektől megszabadult, követséget küldjön Roger Sicilia herczegéhez, s neki szövetségét ajánlván, egyszersmind Buzila leányának kezét is megkérje. Rogert meglepte a király követsége, ki vele még csak az imént ellenségesen állott szemben. Tetszett ugyan neki az ajánlat, de midőn készségét annak elfogadására kijelenté, tekintélyesebb, bővebb felhatalmazással ellátott követeket kivánt küldetni magához, kikkel a tárgyban végezhessen. Kálmán tehát haladék nélkül Harduin győri püspököt és Tamás főispánt küldé hozzá Siciliába. De még ekkor is támadt, valószinűleg a házasság körül, némi nehézség, s mig a követek Siciliában időztek, Roger maga is megbizottakat küldött Dalmatiába. Kálmán, hogy az ügyet siettesse, Álmos öcscsét hatalmazta fel végezni a biztosokkal.

A szövetség s a házassági szerződés ekként megköttetvén, Roger 1097-ki májusban szállítá hajóra Buzilát a lecastrei püspök és háromszáz lovag kiséretében. A királyi menyasszonyt Vinkur főispán öt ezer fegyveres élén fogadta a már magyar birtokban lévő Bielogradban, vagyis Ó-Zárában. A

menyegzői fényes ünnepélyek után Kálmán gazdagon megajándékozva bocsátotta haza a norman kiséretet, melyből azonban többen benmaradtak a királyné mellett. Ezek sorában voltak egyebek közt Oliver és Rátold urak, utóbb virágzó nemzetségek ősapjai [1]).

A mézes heteket egy szerencsétlen hadjárat váltotta fel, mely alatt Kálmán maga is nem csekély veszélyben forgott. A kunok, mióta Lászlótól oly nagy vereséget szenvedtek, tartózkodtak ugyan az ország belsejét háborgatni, de a határszéleken mégis gyakran űzték rablásaikat, ugyhogy azok mindinkább elnéptelenedtek. Ez jobbára a przemislei oroszok elnézéséből történt, kik őket tartományukon átbocsátották, sőt néha velök együtt még be is jöttek zsákmányolni. 1099-ben Kálmán alkalmat nyert legalább az oroszokon boszut állani. Szvatopolk, kiewi nagyfejedelem, Jaroszláv fiát Kálmánhoz küldé, s őt szövetségre hívá fel Volodár przemislei fejedelem ellen. Kálmán, a felhivásnak engedve, nyolcz ezer fegyveressel ment Volodár ellen s őt Przemisl várában ostromolni kezdé. A hadjárat azonban veszélyt hozott a seregre, veszélyt magára a királyra. Mig Kálmán a várat vívá, szövetségese, Szvatopolk, elmulasztá a kunokat megtámadni, s ezek Mirkod, mások szerint Bonyik vezérök alatt Volodár segedelmére sietvén, Kálmánt oly veszélyes kelepczébe csalták, hogy különben is csekély hadának majdnem fele elveszett s maga is csak híveinek paizsai által fedetve kerűlhette ki a halált [2]).

A hazatért Kálmán első gondjává tette az országot a győztes kunok és oroszok ellen, ha netalán azt megtámadnák, biztosítani. Ez lehetett oka, hogy Vratiszláv cseh herczeggel ez évben az ország határain személyesen találkozván, vele szövetséget kötött [3]). De félelme nem valósult, a kunok és oroszok nem háborgatták az országot; s igy ama szerencsétlen ütközetnek semmi egyéb balkövetkezménye nem lett a néhány ezer vitéz elesténél.

Ugy látszik, a Roger siciliai fejedelemmel kötött szövetség nem felelt meg Kálmán várakozásának. A házasság Bu-

---

[1]) Az egykoru Gaufredus Malaterra Muratorinál V, 599.

[2]) Turóczi II. 60. Dlugoss. Hist. Polon. Lib. IV. 328.

[3]) Cosmas Pragens. 1099. évhez. Pertz SS. IX. Cosmas e találkozáson maga is jelen volt, mint a prágai püspök udvari papja, kivel együtt avattatott fel aztán Esztergomban Seraphin érsek által presbyterré.

zilával termékeny lett ugyan, ez őt 1001-ben László és István ikerfiukkal ajándékozván meg. De dalmátországi terveinek sikerítésére Rogertól eddigelé nem nyerhetett hajóhadat segedelmül; ezentul pedig, mivel Roger 1001-ben meghalt, utódától azt még kevésbbé remélheté. Valósziníüleg ez volt tehát oka, hogy mind eddig nem is tett kisérletet Dalmátország ellen, hanem a körülmények alkalmától függeszté fel terveinek foganatba vételét. Mig ez előfordulna, az ország belügyeinek rendezésére fordítá figyelmét. E végett az 1000-dik s a következő évben, ugy látszik, több országgyülést tartott [1]). Ezek egyikének helyét Tarczalra teszik emlékeink. Kár hogy magát e gyülések végzéseinek eredeti szövegét nem birjuk, mert, ugy látszik, az nemzeti nyelven volt szerkesztve. A töredékek, melyekkel birunk, Seraphin esztergomi érsek udvari papjának, a dalmata s nemzetünk nyelvét, mint maga vallja, nem tökéletesen értő Alberiknek forditása szerint jutottak reánk. De e töredékek is fényes tanuságot tesznek Kálmánnak korát meghaladó magas szelleméről s igazgatási bölcseségéről.

A szigorú törvények, melyekkel László az országban elárадt rablásokat s hatalmaskodást elfojtani ügyekezett, s ugy azok is, melyeket más elődei az ősi vallás szertartásai ellen alkottak, már megtermették gyümölcseiket, s Kálmán elérkezettnek látta az időt, újabb átnézés alá venni elődei törvényeit, hogy azoknak az előhaladottabb korhoz, a nemzet szelídült erkölcseihez nem illő szigorát lágyítsa, hiányait az idő közben fölmerült szükségletek szerint pótolja, az alkotmányt, igazgatást bővebben kifejtse. Ezeknek s a kor és Kálmán egyéni szellemének ismerete végett ime nevezetesb pontjai Kálmán törvényeinek.

1. Azon nemesi jószágokra nézve, melyekre Sz. István, az alkotmány megalapításakor nemzetségi örökös birtokjogot adott, ez újonnan is megerősíttetett. Az utóbbi királyok adományairól azonban rendeltetett, hogy azok csak *ágbirtokok* legyenek; s ha az adományos figyermekei s ezeknek és férfi testvéreinek egyenes vonalban leszármazott férfi utódai kihalnak, ismét a királyra szálljanak vissza (20. 21.). A királyi várjavak, mint a hon védelmének elidegeníthetlen alaptőkéi, a mennyiben Sz. István utódaitól eladományoztattak, visszavé-

[1]) Ld. ezekről Kovachich : Vestigia Comit. 63. kövv.

tessenek, s azoknak uj birtokosaiktól elűzött, s várszolgálatra köteles lakosai azokra visszatereltessenek. (15. 19.)

2. A várispánok tiszti köre, hatósága, minek tekintetében egynémi rendetlenségek támadtak volt, bővebben meghatároztatott. Azon elv, mely szerint a várispánok hatósága csak a várszolgálatra köteles népségre terjedt ki, a szabad nemesek fölött pedig semmi joguk sem volt, ezen törvényekben is sértetlenül fentartatik. Látjuk ezen törvényekből, hogy a főispánnak kötelessége volt egyebek közt a várnép adóját, mi a termesztmények feléből állott, századosai által beszedetni és Sz. Mihálynap táján Esztergomba, a király székhelyére küldeni. Az ő harmada is, melyben az alatta lévő tiszti karral osztozott, itt adatott ki (79). Midőn a határszéli vármegyékben az ellenség betöréséről kezdett hír szárnyalni, a főispán köteles volt a királyt arról két lovas által tüstént tudósítani. A határszéli főispánok a kereskedésre s a vámra is kötelesek voltak felügyelni (36. 82.). Az egyházi ügyekbe avatkozástól ellenben eltiltattak (65).

3. A mind több oldalúvá lett népi élet az igazság kiszolgáltatásában is újabb intézkedéseket kivánt. Minthogy a pörlekedő felek, a megyei birák itéletével gyakran elégedetlenek, ügyeiket a király elébe föllebbezték; ez pedig a távolság miatt sok nehézséggel járt, sőt némely magasabb rangu királyi tisztviselők (Comites, bérbirtokosok, vagy tán még jobban mondva hadbéresek, udvarnokok ispánjai stb.) a megyei birákat kicsinyelve, vonakodtak magukat itéletök alá vetni: Kálmán minden egyházi megyében új törvényszéket alkotott, melyben birákul a püspök, a főispán, ennek udvarbirája, s más főbb királyi tisztviselők foglaltak helyet (2.). Ezen törvényszék évenként kétszer Fülöp s Jakab apostolok és sz. Mihály napja hetében ült össze; ez döntötte el az egyháziak s világiak, az ispánok s más főbb királyi tisztviselők egymásközti pereit; ez fogadta el a megyei biráktól való fölebbezéseket is. (6—10, 13. 23. 24.) A nemesség azonban, még mindig a megyei birák, a nádor és a király törvényszéke alá tartozott. Midőn a király a megyékben törvényt látott, a két megyei biró mindig köteles volt oldala mellett lenni, részint, hogy segítségére legyenek az igazság kiszolgáltatásában, részint, hogy bevádoltatván, számot adhassanak. A megyei birák a magok által ellátott ügyekben esküttjeik (pristaldus) által hajtatták végre az itéleteket; ha ez igazságtalan volt, s a

miatt az említett püspöki törvényszék vagy a nádor előtt bevádoltattak, mind a ketten lakoltak. A kár, mely az itélet végrehajtásából a pörös felek valamelyikére háromlott, a biró vagyonából pótoltatott. (10. 28. 31. 37.)

4. Az istenitéleteket, tűzesvas- és forróviz-próbát és a párbajt Kálmán a visszaélések meggátlása, vagy legalább gyéritése végett, a püspöki s nagy-préposti székhelyekre szorította. Előitéletes, kegyetlen korát messze tulhaladó, mivelt szellemére mutatnak azon törvényei, melyek által a boszorkányokat, mik, ugymond nincsenek, törvényszék elébe vonni, rájok itéletet mondani megtiltotta; a tagcsonkitásokat, szem- vagy orrvesztést, mikkel az orzások László törvényei szerint bünhesztettek, legtöbb esetben más testi büntetéssel vagy birsággal cserélte föl. Sőt még a gyilkost is csak birság és egyházi fenyítés alá vetette.

5. Az államjövedelmek nevelése végett királyi adót (collecta regalis), a városokban s a határszéleken vámadót rendelt szedetni. Királyi adóul a szabadosak nyolcz —, a megtelepűlt idegenek, városi polgárok hét —, a királyi udvarnokok négy denárt köteleztettek fizetni. A földmívelő várnép, mint hihetőleg már Sz. István alatt is, a földtermék felével adózott. A fegyverviselő várjobbágyok, vagy is a várkatonák, a papok és nemesek minden adótól mentek valának; a nemesek s urak jobbágyai s földmivelő népe is csak a magok földesurainak adóztak. A vásáradót, vámot, minden árus, akár saját termesztményeit, akár egyéb portékáit vitte vásárra, köteles volt fizetni, amazoktól a Sz. Istvántól megállapított mennyiséget, emezektől kétszer annyit. A kivitt vagy behozott árukért a határszéleken azok értékének huszada volt fizetendő.

6. A vallás tekintetében jobbára Béla és Sz. László törvényeit újitotta meg Kálmán; a papok nősülését azonban, mit Sz. László, mint láttuk, megengedett, ő részben eltiltotta. A világiak házasságának érvényességére pedig azt rendelte, hogy azok templomban, papi áldással köttessenek. Midőn egész Európa harczot izent a szent földet biró mahomedánok ellen, viszásnak látszott, hogy az e valláson lévők tovább tűressenek az országban. Meghagyta tehát a király, hogy a mahomed-vallásu bolgárok, azaz izmaelíták helységeiben keresztény templomok épittessenek, ők magok csak keresztény asszonyokkal nősűljenek, s mindnyájan megkeresztelkedjenek; azokra, kik az izlam gyakorlatán rajtkapatnak, szabadság-

vesztést szabott büntetésül. De nem volt könnyű a vallásához buzgóan ragaszkodó népséget megtériteni, s még egy század mulva is fogunk velök találkozni. A zsidók iránt kiméletesebb volt, csak azt rendelvén rájok nézve, hogy keresztény szolgákat ne tartsanak s csak püspöki városokban lakjanak, valósziníileg, hogy annál több alkalom legyen megtéritésökre. A zsidók és keresztények közti üzleteket végre, hogy minden csalásnak elejét vegye, alkalmas tanuk előtt s irásbeli szerződés által parancsolta tétetni. — A kor bővebb ismerete végett nem lesz fölösleg néhány végzést azon két egyházi zsinatból is ide iktatnunk, melyek Kálmán alatt tartattak. Ha házas egyén neveztetik püspökké, nejének abban meg kell egyeznie s tőle önként elválnia. A püspök az egyházi jövedelemnek csak negyedét költhesse el tetszése szerint; a többi három negyedet az alsó papságnak, szegényeknek s templomok épitésére köteles adni. Azon püspökök hagyományainak fele, kik az egyház kárával csak fiaikat gazdagították, az egyház számára foglaltassék le. A törvényes házasságban élő papok nejeiket, az emberi gyarlóság miatt megtarthatják; de a ki presbyterré vagy diaconussá van felavatva, nem nősülhet. A püspök minden városban két házat tartson a nyilván vezeklők számára. Karácsony, husvét és pünkösd napján az egész nép gyónjék s áldozzék. A férjétől elfutott nő első s másod izben vitessék vissza; harmad izben, ha nemes, vezeklés alá vettessék, további házasélet reménye nélkül; ha paraszt, örök szolgaságra adassék el. Ha a nő házasságtörő, férje más nőt vehet, a bűnös asszony férjetlen maradván. De ha a férj a vádat bebizonyítani nem képes, őt érje hasonló büntetés, a nő ujabban is férjhez mehetvén. A leányrabló nyirott fővel adassék el stb. — Egyébiránt Alberik előszavából, melyet a törvények gyűjteményének elejébe irt, nyilván kitünik, hogy az ősi vallás gyakorlatának már nyoma is alig volt többé a magyarok között. „Midőn, ugymond, legkeresztényiebb királyunk, a minden erényekkel ékes Kálmán, látta, hogy a meggyökeresedett hit a tökéletes vallás erejére jutott, a törvények béklyóit már megtágíthatóknak itélte, bölcsen akként vélekedvén, hogy nem illik félelem által kényszeríteni a hit bajnokát, kit már a halál sem rettenthet el a megismert igazság vallásától.

III.

Az alkalom, melyre Kálmán a Dalmatiát illető terveinek végrehajtása tekintetében várakozott, már 1002-ben előállott. Horvátországban, valósziníleg Velencze titkos működése következtében, ismét lázadás támadt. Sőt vannak történetiróink közől, kik magát Álmost is gyanusítják, mintha az ő tudtával s megegyeztével tört volna ki a lázadás a korona ellen. Ezt mi nem tartjuk valószinűnek; s inkább Velencze kezét véljük látni a zavargásban: erre mutat legalább az, hogy Kálmán a köztársaság birtokait megtámadta. De bár ki volt is a lázadás tulajdonképeni szítója, annyi bizonyos, hogy Kálmán, a mozgalom hirét vévén, nyomban Horvátországban termett s azt gyorsan elfojtotta [1]). És most régi tervének sükerítésére is megérkezettnek látta az időt. Seregével a Kulpán átkelvén, Spalató alatt tábort ütött, s a Velencze alatt lévő várost hódolatra szólitotta. A polgárok nem annyira ragaszkodásból Velenczéhez, mint annak boszujától tartván, egy ideig ellentálltak; de midőn látnák, hogy a király ostromhoz készül, Crescentius érseköket táborába küldötték s békéért könyörögtek. Kálmán nem kivánt egyebet. Az érsekkel értekezvén, biztositá általa a polgárokat, hogy jogaikban, melyeket eddigelé élveztek, őket nemcsak meg nem rövidítendi, sőt inkább gyarapítani szándékozik. A szerződvény elkészült, s Kálmán annak megtartására mind maga ünnepélyes esküt mondott, mind a vele volt egyházi s világi urakat megesküdtette. Másnap a polgárok előljáróikkal a királyi táborba jövének, s mindnyájan hűséget esküdtek a király, annak utódai s a magyar korona iránt. Kálmán ezután általok a városba ünnepélyesen bevezettetvén, szabadalmai-

---

[1]) Tamás spalatói főesperes Histor. Salonitana-ja végén egy szerződés áll, melyet, állitólag, a horvát urak Kálmánnal ekkoron kötöttek volna. Horvát atyánkfiai ezt tekintik, az 1848 előtt annyiszor emlegetett Pacta conventa-k első okmányának. Veleje abban áll, hogy a tizenkét nemzetség, melynek főnökeitől e szerződés származott volna, a királynak adót fizetni nem —, és csak saját tartományuk védelmére kötelesek legalább is tiz-tiz fegyveressel, megjelenni a királyi zászlók alatt. De hogy ezen állitólagos szerződés álmű, eléggé megmutatta Horvát István, Über Croatien als eine durch Unterjochung eroberte ungarische Provincz stb. czimü munkájában.

kat királyi okmányával ujabban is megerősitette [1]). E kiváltságok főbbjei abból álltak, hogy a város szabadon választhatja magának püspökét és grófját, ki azt a polgárok közől melléje választott tanácscsal régi törvényeik és szokásaik szerint kormányozza; a polgárok a városi vámpénz (cribittum) két harmadán felül semmi egyébbel nem kötelesek adózni a királynak.

Kálmán itt czélját érvén, Zára alá vezette hadait. De megelőzte őt kegyességének híre, melylyel Spalato városa iránt viseltetett. Vele volt a kegyeit különösebben érzett Crescentius érsek is, kinek eszközlésére aztán Zára —, utóbb pedig a többi városok is követték Spalato példáját. Miután pedig a kulcsos városok egyenként meghódoltak, jogaik és kiváltságaik kivánatuk szerint megerősíttettek, Kálmán uj szerzeményét kikerekítendő : Rámába vezette hadait s azt is meghódoltatta a maga s a magyar korona iránti hűségre. Ezután diadalmenetben vonult be Bielogradba, mely a latin iróknál Alba, az olaszoknál Zara-Vecchia (Ó-Zára) nevet is viselt. Ide gyűjtötte maga körébe az összes Horvát- s Dalmátországi nemességet s a városok követeit, s hogy uj szerzeményét birodalmával szorosabban összekapcsolja, jelenlétökben magát Horvát- s Dalmátország királyává koronáztatta.

Semmi kétsége nem lehetett abban Kálmánnak, hogy Velencze ármánynyal s fegyverrel mindent megkisértend, hogy kezéről ismét elüsse a tengeri városokat : ennélfogva erősebb kezeket látott itt szükségesnek az Álmoséinál, ki néhány horvát ur lázadásának sem volt képes elejét venni, s eszélytelensége által tán önmaga adott okot elégületlenségökre. Az emlékek állitásai egymással ellenmondásban levén, bizonytalan, hogy vezéri czímmel birta-e eddig Álmos Horvátországot, vagy már Lászlótól királyi czímet nyert, midőn általa annak kormányára emeltetett. De légyen bár miként, Kálmán őt most elmozdította Horvátországból, s azt, valamint Dalmatiát is az iránta nemcsak gyermekkora óta hű, őt egykoron, midőn a papi pálya elől megszökött, Lengyelországba is követett, hanem eszélyességéről s erélyéről is ösmert Ugra főispán kormányára bízta; Álmosnak pedig az

---

[1]) Thomas. archidiac. Histor. Salonit. Cap. 17. Schwandtner gyüjteményében. III, 556.

egykoron atyjok, legutóljára pedig Lambert által birt vezérséget a Tiszán tul adta kárpótlásul.

Kálmán, hogy a magyar uralmat Horvát- s Dalmátországban kedveltté, népszerűvé tegye, a következő 1003-dik év nagyobb részét is e tartományokban töltötte, s több okmány tanusitja új alattvalói iránti kedvezéseit, gondoskodását. Crescentius, ki neki a városok gyors meghódolásában oly jó szolgálatot tőn, nem rég választatott érsekké Spalatóban, Lőrincz érsek halála után; s a pápai megerősités épen Kálmán ott mulatása alatt forgott szóban. II Pascal pápa, mielőtt neki a palliumot megküldené, tőle is azon eskü letételét követelte, melyet VII Gergely szabott elő az uj püspököknek. Ezen esküt a magyar érsekek és püspökök nem szokták volt letenni; s midőn azt a király kiséretében lévő magyar püspökök Crescentiusnál olvasták, annak némely kifejezései [1]) fölött megütközvén, csodálkozásukat fejezték ki az uj érsek előtt, s hihetőleg javasolták is neki, hogy ezen esküt letenni óvakodjék. Kálmán, a dolog tudomására jutván, ugy látszik, azt egyenesen megtiltotta; minek következtében némi vita fejlett ki Kálmán s a pápa között, ki e végett aztán Ágoston cardinált küldé sz. széki követül Dalmatiába. A spalatói érseknek végre is le kellett tenni az esküt, hogy a palliumot megnyerhesse [2]).

Kálmánra nézve ennél kétségkivül nagyobb fontosságu dolog volt az, hogy a szigeteket most nem sikerült elfoglalnia. Ugra bánt a tengeri városokból szerzett tizenhárom kisebb hajóval küldé Arbe elfoglalására, nem kételkedvén, hogy ha ez, mint a szigetek élén álló, meghódol, a többiek önként hatalma alá hajólnak. De reménysége nem teljesedett. A szigetek nem szerették ugyan Velencze uralmát, mely őket kereskedésökben sokféleképp korlátolá; de félvén tengeri hatalmától, melylyel Kálmán még nem birt s őket nem is védheté, nehogy utóbb Velencze boszuját érezni kénytelenittessenek, nem akartak a királynak meghódolni, három nagyobb-

---

[1]) Egyebek közt az is foglaltatott benne, hogy a püspök a pápa által reábizott titkot senkinek sem fedezi föl, és a római egyházat, ha szükség s felszólíttatik, fegyveres erővel is védelmezendi. Ld. az egész esküformát Katonánál : Hist. Crit. III, 147.

[2]) Ld. az e tárgyra vonatkozó leveleket Fejérnél : Cod. Dipl. II, 32. 37.

hajójokkal visszaverték Ugra bánnak egyébiránt a szelektől is sokat szenvedett csekély hajóhadát [1]). Kálmán, nagyobb erőt rögtön kiállítani képtelen, alkalmasb időre halasztá a szigetek meghódítását, mert őt most Álmos vezér lázadása Magyarországba kényszerítette visszatérni.

Mintha az ő erőfeszitésének eredménye volt volna, a most már Dalmatiával is tágult Horvátországot Álmos nem tudta elfeledni vezérségében; vagy csak a királyi czím elvesztése fájt-e neki, melyet némelyek szerint még László ruházott reá? Álmost gyönge, együgyű egyéniségnek ábrázolják emlékeink; annak bizonyította be magát Horvátország kormányán is. A gyöngeséggel azonban nem ritkán annál igényteljesebb elbizottság, nagyravágyás, hiuság is párosul, mi hogy a vezérnek sajátságai közé tartozott, tanusítja bátyja iránti magaviselete. Ugy látszik, László királynak azon szándoka, melynél fogva egy ideig őt tüzte volt ki a maga halála után utódává a királyi széken, bár egyébiránt arra sem kora, sem lelki tehetségei által nem érezheté magát bátyja fölött jogosultnak, fejtette ki a gőgöt s nagyravágyást a természeténél fogva hiu, gyönge emberben. Azon körülmény, hogy a királyi szék akár az ő engedékenységéből [2]), akár a nélkül, még is az elébb egy időre mellőzött Kálmánnak jutott osztályrészül, azon érzelmet ápolta benne, hogy iránta bátyja elismeréssel, hálával tartozik. És midőn Kálmán, csak koronája érdekeit, s melyekkel annak fényét, előnyeit nevelni akarta, nagyszerü terveit tartván szeme előtt, még is leléptette őt Horvátország kormányáról, gyűlölet és boszu támadt bátyja ellen a gőgös férfiuban. Hizelgő udvaronczok sem hiányoztak, kik emitt a vezér, amott a király féltékenységét, gyanuját, boszuságát szítogatták sugallataikkal [3]), mignem a meghasonlás nyilt viszálylyá tört ki, s a testvérek hadai ellenségesen álltak szemben egymással, csak a Tisza által választva el, Várkonynál.

---

[1]) Farlatus : Illyr. Sacr. V, 233.

[2]) Turóczi krónikása, ki egyébiránt Kálmánnak nem barátja, ezt állitja, midőn mondja : „Sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, praeferendo ipsi coronam regni. Cap. 59.

[3]) Quidam iniqui, diabolico freti consilio coeperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci : Domine Dux, Rex insidiatur tibi, et capere vult te. Deinde regi dicebant : Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum.“ Turóczi II, C. 60.

A jobb hazafiak itt is amott is fájdalmas szívvel nézték a testvérek viszályát, melynek semmi való oka, semmi fontosabb alapja. S megemlékezvén, mily súlyos csapással sujtá a hazát atyjok viszálya Salamonnal, midőn „a vitézlő rend virága hullott el" a mogyoródi csatamezőn, eltökélték magokat, minden módon meggátolni a polgári vérnek ok nélküli vesztegetését. Fegyverszünetet eszközlének ki tehát mindenek előtt, mit Kálmán készséggel megadott. Azután mind a két pártiak közös gyülést tartván, elhatározták, hogy rokonok, barátok, egy haza fiai, egymás ellen nem harczolnak; ám víjanak párbajt magok a fejedelmi testvérek, ha nem tudnának különben megbékülni. Kálmán, a viszályt maga is fájlaló, ugy látszik, egész megelégedéssel hallá Gráktól, az urak egyikétől, a hazafiak határozatát; Álmost is eszére hozta legjelesebb pártfeleinek vonakodása a polgári vérontástól : a fejedelmek tehát, akarva, nem akarva, megbékültek [1]).

A viszályok ekként, ha nem is teljesen kiegyenlítve, de pillanatnyilag elfojtva levén, Kálmán, ki Buzila nejét a dalmát hadjárat alatt elvesztette, elébbi szövetségesének, Szvatopolk kiewi nagy-fejedelemnek leányával, Predszlavával lépett 1104-ki augusztusban második házasságra. De az orosz hölgy nem sokára gyanut ébresztett maga ellen életének tisztasága iránt királyi férjében; minélfogva ez, midőn gyanuját igazoltnak tapasztalná, rövid időn visszaküldé atyjához a jó reményben lévő Predszlavát, ki aztán otthon Boricsnak, az utóbb annyi bajt okozott trónkövetelőnek adott életet [2]).

E busitó családi viszonyok után Kálmán 1105 tavaszán Dalmátországból is kellemetlen híreket vett. Velencze fortélyai Ugra bán őrszemeit is kijátszották : Zára fellázadt s Velencze alá hajólt. Ennek hirét vévén, hadaival azonnal a helyszinére sietett Kálmán, s a várost körültáborolta. A velenczei fegyveresektől támogatott polgárok, tán mivel a király boszujától is féltek, egy ideig makacsul ellentálltak Kálmán vívó gépeinek. De, miként harmad évvel elébb Crescentius spalatói érsek, ugy most János trawi püspök, — kit utóbb szentjei közé igtatott az egyház, — a városiakat ismét hódo-

---

[1]) Turóczi II. Cap. 60.
[2]) U. o. Cap. 61.

latra hajlította [1]). A király ezután a városba ünnepélyesen bevonulván, a polgárok szabaditékait ujabban is megerősítette, s többféle kegyelmekkel ügyekezett megnyerni azok rokonszenvét. Egyebek közt a boldogs. szűz templomának az ostrom által megrongált tornyát ujból felépíttette [2]).

A főváros ismét birtokába kerűlvén, Kálmán a többi városokat is meglátogatá, hogy népszerüségét az által is nevelje, magával vivén mindenüve János trawi püspököt, ki neki oly hasznos szolgálatot tett, s a tartományban már életében is közönségesen szentnek tiszteltetett. Kegyességének mindenütt többféle bizonyitványait hagyta maga után.

Mialatt maga e körutat tevé, Sergius grófot horvátokból szedett haddal, a tengerparti városokban szerzett hajókon a szigetek megvételére küldötte. Sergius most elébb a kisebb szigetek ellen indult, s miután azokat elfoglalta s a magyar uralom alá hódoltatta, Arbe előtt termett hajóhadával. De Arbe, két velenczei gálya által támogatva, most is ellentálla, és Sergiusnak, miután ő hadával a sziget belsejébe vonult, kevesektől őrzött s kisebb naszádokból álló hajóhadát fölégette, s az e miatt megfélemlett fegyvereseit nagyrészben elfogta. E fegyveresek egy része a többi szigeteken lépett Sergius zászlai alá; e szigetek tehát most honosaik fogsága miatt mindnyájan feltámadtak a makacs Arbe ellen; s Kálmán is erősebb hadat küldött ellene. Arbe tehát végre meghódolt s hűséget esküdött a magyar királynak [3]).

Kálmán ekként egész Dalmatiának urává levén, Crescentius spalatói érsek tanácsára, a tartomány nemességét s a városok küldötteit Zára előtti táborába gyüjté, velök az egész tartomány jogairól s viszonyairól tanácskozandó.

„Kálmán király — ugymond az egykoru emlék [4]), —

---

[1]) Egykoru névtelen elbeszélése Farlatusnál : Illyr. Sacr. IV, 313. kövv. Említi Dandulo is, de összezavarva az 1102-ki első meghóditással. Muratorinál XII, 261.

[2]) A torony oldalába e fölirás metszetett be : „Anno. Incarn. Dni. Nri. Ihv. XRi. Mil. CV. Post. Victoriam. Et. Pacis. Praemia. Jaderae. Introitus. A. Deo. Concessa. Proprio. Sumptu. Hanc. Turrim. Scae. Mariae. Ungariae. Dalmatiae. Croatiae. Construi. Et. Erigi Jussit. Rex. Colomanus." — Farlat. V, 53. Lucius : Lib. III. Cap. IV.

[3]) György arbei püspök elbeszélése. Farlatusnál IV, 234.

[4]) A bécsi csász. udv. levéltárban őrzött, s oda Velenczéből került Libri Pactorum czimü statuskönyvekben. I, 238.

Zárába jövén, a város előtt gyülést tartott. Ott Dalmátország szabadságainak ép és örökös megtartásáról tanácskozván, azokat mindenekelőtt maga a király saját kezével megerősítette, a négy evangeliomra esküvén meg Crescentius atya előtt.“ Tudnillik : hogy Dalmatia régi jogait fentartja, az általok választottakat erősíti meg püspökökül. Ugyan erre megesküdtek a király kiséretében lévő egyházi s világi urak : Lőrincz esztergami érsek, Marczel váczi, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi, Fulbert kalocsai püspökök, János nádor, Cledin [1]), Mark, Saul, Ugra, Theobald, Jandin, s más urak, kiknek — ugymond az okmányiró — nem tudja neveiket, mert a püspökökön s urakon kivül ugyanarra számos hadnagyok is megesküdtek. „Mert ő (Crescentius), ki Dalmatia tartományát a királynak meghódolni eszközölte, biztos akart lenni sok és nagy egyéniségek által, hogy régi szabadságaik nekik s utódaiknak megtartatnak. Ezen, ily nevezetes megerősités emlékére pedig három arany keresztet adott a király . . . egyet tudnillik a zárai, egyet a spalatói, egyet az arbei egyháznak [2]). A béke igy megerősíttetvén s a határok megjelöltetvén, a király visszatért Magyarországba [3]).

IV.

Itthon ujabb kellemetlenségek várták Kálmánt Álmos részéről. A némely udvaronczai által egyre bujtogatott vezér hihetőleg ujabban is ármányt szőtt, s azok miatt a hazatért király boszujától tartván, titkon Passauba, V Henrik német királyhoz távozott. De ott, bár, mint látszik, kedvezőleg fogadtatott, segélyt azonban bátyja ellen, a pápával viszálkodó Henriktől mindjárt nem nyerhetvén, 1106-ban, bűnbánatot színlelve, tért meg az országba. Kálmán megbocsátott a meg-

---

[1]) Másként Keled, Gútkeled, bácsi főispán. Ld. Katonánál III, 214. — Saul bihari, Theobald somogyi főispán volt.

[2]) E keresztekre M†CV évszám metszetett; a Zárának ajándékozott kereszt ama márvány s gazdagon megaranyozott szentségtartó tetejébe tüzetett, mely szintén a király adományából a főoltárt ékesité. Farlat. V, 60[?].

[3]) Az okmánynyal megegyez Dandulo Muratorinál XII, 261. Laurent. de Monacis Chron. de reb. Venet. Lib. VI, 102. Lucius L. III. Cap. 4. Schwandtnernál : III, 186.

javultnak hitt testvérnek. De Álmos nem sokára ismét eldobta álarczát s most meg Lengyelországba szökött, s onnan némi segélyhaddal térvén vissza, elég erősnek vélte magát, bátyját megtámadni. De alig vette meg Abaujvárt, mielőtt onnan mélyebben behathatott volna, már is a vár alatt termett Kálmán, ki öcsesének távoztából ellenséges szándokait gyanítva, résen állott. Álmos ily hamar nem várta a királyt, s hihetőleg mivel pártfelei hozzá még nem csatlakozhattak, megelőzni kivánta a bizonyos vereséget : midőn látná, hogy bátyja komoly készületeket tesz a vár ostromára, annak táborába nyargalt s lábaihoz borúlva és magát bűnösnek vallva, bocsánatért könyörgött. Kálmánnak megesett a szive a megalázott testvéren; bűnét feledve, őt kebléhez ölelé s kérelmeire még a lázadásban részt vett uraknak is megbocsátott. A megtértnek látszott vezér a dömösi klastromba távozott, melyet nem rég építtetett, annak ünnepélyes felszenteléséről intézkedendő. Az ünnepélyre öcsese által meghivatva, megjelent maga Kálmán is, az által is tanusitandó megengesztelődését. Azonban, akár való, akár rágalom volt, Kálmánnak megsúgatott, hogy a vezér ez alkalmat valamely merényletre szándékozik felhasználni, mely életét fenyegeti. A király anynyiszor tapasztalván öcsesének ellenséges indulatát, hitelt adott a vádnak s őt elfogatni határozta. De, miután a püspökök s némely más tekintélyesebb urak közbeléptek, a testvérek ismét kibékülének, s esküvel is megpecsételték kiengesztelődésüket. De bár a boszuállásról lemondott, ennyi szószegés után Kálmán nem hitt többé Álmosnak, s midőn az egyizben a Bakonyban vadászott, érzelmeinek kikémlelése végett két urat küldött melléje. Ezek önszántokból jötteknek színlelték ugyan magokat, de Álmos sejté megjelenésük okát, s a vadászatról ismét Henrik királyhoz Németországba szökött [1]).

Nem sokára Álmos távozta után, 1107-ben követek érkeztek Kálmánhoz III. Boleszláv lengyel királytól, előadók, miképen küldőjök szövetségkötés végett személyesen kivánna találkozni Kálmánnal országaik határain. Boleszláv ekkoron háborúban levén a pomeránokkal, segedelmet óhajtott nyerni Kálmántól. Ez, több jelekből gyanítván, hogy Álmos ezuttal sikeresebben járhat V Henriknél, mint első izben, kedvesen

[1]) Turóczi II, Cap. 60. és köv.

fogadta ugyan a szövetség ajánlatát; de minthogy Álmost nem rég lengyel segélyhadak támogatták, Kálmán nem titkolhatá el kétségeit a követek előtt urok szándékainak tisztaságában; egyébiránt, ha ezek őszinték volnának, késznek nyilatkozván a szövetségre. Boleszláv tehát egy ujabb követség által minden gyanúját eloszlatta, s a fejedelmek Ó-Falun a Szepességben találkozván, a szövetséget közös ellenségeik V Henrik és Szvatopluk cseh király ellen oly módon kötötték meg, hogy ha ezek, egymással egyesülve, kettejök valamelyikét megtámadnák, a másik azonnal Csehországba törjön [1]).

E szövetség által megerősödvén, nyugodtabban indulhatott Kálmán 1108-ban kedvencz terveinek szinhelyére, Dalmátországba, honnan hírül vette, hogy Velencze ujabban fondorkodik a tengeri városok ellen. Vitali Mihály velenczei herczeg a patriarchát 1107-ben [2]) követül küldé I. Alexius görög császárhoz elpanaszolni, miképen szegte meg a békét a magyar király s foglalta el Dalmátországot, melyet Velencze hübérül birt légyen a császárok kegyéből. A patriarchia e jogsérelem megtorlása s a tartomány visszavétele végett szárazföldi hadakat kért a császártól. Alexius nem tagadta ugyan meg egyenesen, de elhalasztatni kivánta a segélynyujtást. A császár menyének, Sz. László Piroska leányának befolyása győzött-e a velenczei követség felett? — tudósitásaink nincsenek; abban mindazáltal kétségünk alig lehet, hogy Kálmán e fondorlatokról értesült Piroska által, s épen ennek következtében indult 1108 tavaszán Dalmatiába, hogy ott Velencze ármányait közelebbről szemmel tartsa, s a maga népszerüségét s uralmát az uj szerzeményben megszilárdítsa.

És csak is erre irányzottnak találjuk ott a király működéseit. A tengeri városokat bejárván, szabaditékaik ujabb megerősitésével, ujabb kedvezések s kiváltságok adományozásával ügyekezett azokat szorosabban magához kapcsolni. És bizonyosan nem egyetlen volt az afféle okmány, minőt május 25-kén adott ki a trawiak számára, s melyben miután régi törvényeiket s kiváltságaikat, — mik közt legfőbb volt a

---

[1]) Chron. Polon. Lib. II. Cap. 29. 46. Pertznél IX, 456. köv.

[2]) Dux igitur anno X-o ad Dalmatiam recuperandam intentus, Patriarcham Constantinopolim, Alexio Imperatori legatum mittit. Dandulus Muratorinál XII, 264. 1107-dik év volt pedig Vitáli Mihály herczegségének tizedik éve.

püspök s a gróf szabad választása s az adómentesség, — megerősítette, még azt is kikötötte nekik, hogy az idegenektől szedett városi vám egy harmada grófjoké legyen, s csak két harmada hajóljon a királyi kincstárba; hogy továbbá a polgárok akarata ellenére sem magyarnak sem külföldinek nem fogja megengedni a városban lakhatást; sem azt, hogy erőszakosan szállásoltassék be városukba kisérete, midőn az ország ügyeiről tanácskozandó hozzájok jövend; kikötötte végre azt is, hogy ha valakinek a magyar uralom nem tetszenék s kivándorolni akarna, családjával s vagyonával együtt háboríttatlanul mehessen, a hova tetszik [1]).

A dalmatákat hűségökben ekként megerősítvén, a király haza sietett, mert vészföllegek tornyosodtak az ország nyugati határain. V Henrik 1107-ben [2]) Mainczban tölté a karácsoni ünnepeket. Megjelent ott nála Álmos vezér is, és „miként egykoron Adherbal Micipsa fia, Jugurtha ellen, a rómaiakat —, ugy most Álmos Henrik királyt ügyekezett könyörületre és segitségre birni Kálmán ellen“ — ugymond a szász évkönyviró. Ugy látszik, Velencze a keleti császártól elutasíttatván, a nyugatinál kezdé űzni ármányait; mert Henriket az is indítá Álmos kérelmeinek meghallgatására, hogy Kálmán Dalmatiát, melyre hűbéruri igényt tartott, az ő engedelme nélkül foglalta el. Midőn a birodalom rendeit Kálmán ellen háborúra szólitotta, részint ezt, Dalmatia elfoglalását, részint a keresztesek egykori megtámadását hirdette hadjárata indokául [3]). Különösen, hogy Szvatopluk cseh királyt tetemesebb segély kiállitására birja, nemcsak ujdon szülött fiának keresztapjává lett, hanem egy jelentékeny összeget is elengedett, melylyel ez neki tartozott volt.

A hadjárat az 1108-ki nyár végén indult meg. Mig Henrik maga Pozsonyt táborolta körül, Szvatopluk a Vág menté-

---

[1]) Lucius III. C. 4. Schwandtnernél III, 187. Katonánál : III, 229. Fejérnél : Cod. Dipl. II, 15.

[2]) Annalista Saxo (Pertznél VI.) 1108 évet ir; de az uj évet ez időben Németország nagy része karácsonytól kezdé számítani, s igy a mi számitásunk szerint az 1107-ki karácsony értendő.

[3]) Almis querelis motus, insuper etiam, quod Colomanus fines regni sui, scilicet in locis maritimis invaserit, — ugymond az Annalista Saxo. Cosmas Prag. ezen évhez, és utána mások, említik a keresztesek megtámadását is a hadjárat okául. Ebben a pápánál is rómaiabbnak akart látszani a pápával az investiturák miatt viszálkodó Henrik.

ben és Trencsény körül iszonyu pusztitásokat és kegyetlenségeket követett el, mignem Boleszláv lengyel király a mult évi szövetség szerint országára ütött s Prágát is feldulta, minek következtében Szvatopluk sajátjának védelmére kényteleníttetett visszasietni. De Henrik sem boldogult Pozsony ostromával, s a Dalmatiából nem rég visszatért Kálmán közeledtéről értesülvén, octoberben kitakarodott az országból [1]).

Kálmán nem akarta boszulatlanul hagyni Szvatopluk kegyetlen pusztitásait, s egy hadosztályt Morva dulására küldött. De ekkoron Szvatopluk már visszanyomta volt a lengyeleket országából, s a magyarok betöréséről értesülvén, nyomban ellenök indult. Egy éjen azonban, midőn a magyar hadnak már közelében vala, erdőn lovagolván keresztül, egy kiálló ágba ütközött, mely szemét kiszurta; minek következtében hadjáratával felhagyni kénytelen, magát Prágába vitette vissza. De mihelyt felidült, 1109-ki februárban seregének élére állván, váratlanul Nyitra vidékén termett, annak külvárosait s vidékét tűzzel, vassal pusztította, s mire Kálmán seregeit összeszedte, a szerzett zsákmánynyal már ismét tul volt az ország határain [2]).

Henrik, midőn Pozsony ostromától távozott, nemcsak maga békét kötött Kálmánnal, hanem Álmosnak is büntetlenséget eszközlött ki elkövetett honárulásáért [3]). Álmos ezután, vagy hogy javulásáról bátyját meggyőzze, vagy szégyenében annyi sikeretlen lázadási kisérletei után, a szent földre zarándokolt, hihetőleg azon követséghez csatlakozván, melyet Kálmán 1109 végén I. Alexius császárhoz Konstantinápolyba küldött, hogy Velencze fondorlatait Dalmatia tekintetében a görög udvarnál meghiusítsa. Nehogy az álnok ellenség a dalmát városokban is ujabb eseleket szőjön, 1111-ben Kálmán ismét Dalmátországba utazott. Vele mentek ez uttal is, mint elébb mindig, a magyar püspökök csaknem mindnyájan, vele az ország főrendei közől is számosan. Látván a király, hogy a vallása iránt buzgó nép a közügyekre is nagy befolyást enged papjainak : ez alkalommal leginkább

---

[1]) Annal. Saxo. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. 13.

[2]) Cosmas Prag. ez évhez Pertznél SS. IX. Pulkava Dobnernél: Monum. III, 146.

[3]) Turóczi II. Cap. 62. ki egyébiránt hibásan csak a testvérek közti béke helyreállitását adja Henrik hadjárata okául.

arra fordította gondjait, hogy a papságot kötelezze le maga iránt, s benne uralmának hű támaszt szerezzen. E végett összegyüjtvén a tartomány egyházi s világi főbbjeit, velök a dalmát egyház viszonyait ujabban szabályozta. A gyülés végzései nem jutottak reánk; némelyek [1]) állítják, hogy három pont tette a tanácskozás fő tárgyait: az egyházi megyék határainak szabályozása, a papság kiváltsága a világi törvényszékek alól (immunitas fori), és a tizedek felosztása.

E véleményt teljesen igazolja az egyetlen okmány, mely Kálmánnak a tartományban ez alkalommal folytatott működéséről fenmaradt. Az okmány az arbei egyházat illeti s három fő pontot foglal magában. Szabályozza határait, ugy mint azok Crescimir király oklevelében kitüzettek; kijelenti, hogy a püspökök s apátok investiturája, — miről Kálmán a quastallai zsinaton 1106 Magyarországra nézve is lemondott [2]), — ne függjön a király tanácsától; és végül mindazon jogokat és kiváltságokat átruházta a dalmát egyházra is, melyeket a magyar egyház elejétől fogva éldelt. Rendeli ennélfogva, hogy a papságra semmi világi hatóság ne küldjön idéző pecsétet, hanem az a canonok értelmében egyedül a püspök és főesperes hatóságától függjön, tőlök vegyen itéletet; hogy a tizedeket a püspökök oly módon szedjék be, mint az Magyarországban divatos, tudnillik a királyi és püspöki pristaldusok által; ezek díja a tized tizede legyen, egyenlő osztályban; de a püspök pristaldusa a maga részét oszsza meg a püspök udvarbirájával. A gyülésen Lőrincz esztergomi érseken kivül hat magyar, s Crescentius spalatói érsek mellett ugyanannyi dalmát püspök, János nádorispán és több főrendüek voltak jelen [3]). Honi hagyományaink [4]) szerint Kálmán a zavargó zárabelieket városuk felgyujtásával akarta volna megbüntetni; de egy mennyei jelenet által, — mely őt álmában keményen megvesszőzte, attól eltiltatott. Ha van valami igaz a város zavargásában, az hihetőleg onnan származott, hogy a város nem akarta tűrni a várdát, melyet a király a polgárok hűségének biztositása végett abban épített volt.

---

[1]) Farlatus: Illyr. Sacr. III, 165.
[2]) Ld. erről Kálmán kijelentését Fejérnél: Cod. Dipl. II, 45. Endlicher: Monum. 375.
[3]) Farlatus. III, 166. Katona III, 276. Fejér: Cod. Dipl. II, 56.
[4]) Turóczi II. Cap. 60.

Álmos vezért sem királyi bátyjának annyiszor tanusított kegyelme, sem a szentföldi zarándoklat nem tette jobbá, nyugottabbá. Haza térvén, egy ideig ugyan békében élt a királylyal, leginkább vadászattal töltvén idejét; s Kálmán minden szükségletekkel bőségesen ellatta őt e szenvedélyének kielégitésében. De végzete utóljára is vesztére vitte a nyugtalan herczeget. Uroz, Vacha és Pál tanácsosai által bujtogatva, ujabb fondorlatokon törte fejét, talán, hogy az egy idő óta beteges Kálmán halála után magához ragadhassa a főhatalmat. A királyt gyakran heves főfájások kinozták, melyek őt időnként eszméletétől is megfosztották. Baját még inkább sulyosbítá ügyetlen orvosa, az olasz Drako, ki erős szivó tapaszokkal veleje egy részét is kifolyatta fülein. Kálmán enyhébb perczeiben érzé, hogy közelg életének vége. Mig maga ép erővel tarthatá a kormányt, nem tudott félni a bár fondor s nyugtalan, de gyönge testvértől, kinek különben pártja sem lehetett nagy az országban. De halála esetére féltette tőle életben maradt egyetlen fiának, Istvánnak, a még kiskorunak koronáját; féltette országának nyugalmát a nagyravágyó ember zavargásaitól. E féltékenysége, ezen aggodalma nőttön nőtt, a mint nyavalyája sulyosbodott : s a kegyelemben elébb kifogyhatatlan király kedélye mind ingerűltebb lőn testvére iránt. Egy izben, hihetőleg ujabb fondorlatok hirére, dühösségig felforrott haragja. Parancsolá híveinek, fogják el a vezért, vakítsák meg őt fiával, a gyermek Bélával s három tanácsosával együtt. Azok siettek teljesíteni a parancsot; s aztán a szeme világától megfosztott vezért és fiát a dömösi monostorba zárták. De némely tulbuzgó tanácsosok még evvel sem valának megelégedve : nem vélték biztosságban a királyfi örökségét, mig Álmos és magzata ki nem irtatik. És Kálmán, kinek szellemét a láz hagymáza már elborította volt, helybenhagyja a tanácsot. Egy Benedek nevü ember Dömösbe küldetik, hogy Álmost életétől, fiát férfiasságától fossza meg. De a jámbor szerzetesek, kik klastromukat Álmos bőkezüségének köszönték, az oltárhoz menekült vakot megvédték; Bélán a parancsot maga is átallotta végrehajtani Benedek, s távozott. Kálmán s tanácsosai hír nélkül maradtak a dolog felől; mert Benedek, midőn visszatértében a pilisi erdőn ügetne keresztül, lováról leesvén, nyakát szegte [1]). — Kevéssel

[1]) U. o. 62. Cosmas Prag. 111 évhez. Pertznél SS. IX.

ezután, 1114-ki február 3-kán Kálmán maga is kiköltözött az életből.

És ezen, legalább az ártatlan Bélára nézve menthetetlen, tette szolgált részben okul az utóbb Béla s maradékai alatt irt krónikásoknak oly sötét szinben adni elő Kálmán egyéniségét s kormánytetteit. De az ujabb kor, mely benne szellemi rokont lát, daczára a végperczeiben elkövetett, s betegsége miatt neki alig betudható botlásának, királyaink egyik legdicsőbbikének magasztalja a szellemére, kitüzött czéljaira s törekvéseire nézve egyaránt nagy Kálmánt.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II István 1114—1131.

I.

II István tizenhárom éves gyermek volt, midőn atyja halála után az ország rendeinek gyülekezetében megkoronáztatott. Kiskorusága idejére Lőrincz esztergomi érsek és János nádorispán neveztettek ki kormányzókká.

Egy, különben gyanus hitelességű okmány Kálmánt az Adriaitenger urának nevezi. Ez volt legalább czélja, törekvése a magas lelkű királynak, midőn Dalmatiát elfoglalta s az uj szerzeményt annyi gonddal ápolta volt. Oly tengeri erőt teremteni mindazáltal, melylyel a tenger fölötti uralmat a már kiképzett tengerészettel biró Velencze kezéből kiragadhassa, nagyobb pénzerő, hosszabb s békésebb uralkodás kivántatott volna, mint a mennyivel ő birt, s a meddig ő uralkodott.

A nagy feladat tehát utódaira maradt örökségül. De sem közvetlen utóda s kik annak kiskorusága alatt az országot kormányozták, sem a későbbi királyok nem fogták fel, nem méltányolták a nagy fontosságot, melyet Kálmán Dalmatia s általa Adria birtokába helyezett. Ennél kedvezőbb dolog alig történhetett volna Velenczére nézve. Dalmatia birtoka, Velenczére nézve különben is életkérdés, még inkább azzá vált, mióta birtokai a Földközitenger szigetein és Syriában szaporodtak. A fát hajóhadához, a tengerészeket gályáira, a fegyvereseket távol birtokai védelmére régóta jobbadán Dalmatiából nyerte. Dalmatia nélkül, kivált ha ott a magyar királyok, Kálmán tervei szerint, tengeri hatalmat alapitanak, a tenger uralma nem sokáig maradhatott volna a lagunák királynéjának kezében; távol birtokai pedig más ur hatalmába estek volna.

Kálmán halálának híre tehát diadalünnep tárgya volt Velenczében. Az elhunyt királyt szemesebbnek, fegyvererejét hatalmasabbnak ismerték volt, mintsem hogy vele saját erejökből kikötni mertek volna; és miután segélyt a magyar udvarral rokonságban volt I Alexius császártól sürgetéseik daczára sem nyerhettek, tűrték a veszteséget s békében várták az időt, mely meghozza az alkalmat annak helyrepótlására. Ezen alkalmat meghozta Kálmán halála. Faledro Ordelaph, velenczei herczeg, mihelyt a rég várt hír hozzá jutott, bizván a magyar kományzók hanyagságában, s a görögtől sem kérve többé segélyt, gályáit azonnal fölfegyverzé s már 1114-ki augusztusban egy nagy hajóhaddal evezett ki Rialtóból. Titkos ügynökei, kik a dalmát városokat lázadásra bujtogatnák, őt már régen megelőzték.

A dalmatáknak kétségkivül tetszettek a köztök annyiszor s oly sokáig időző király kegyelmei; de anyagi érdekeik másfelé vonták őket; Kálmánnak hajóhada, mely őket s kereskedésüket a földközi tengeren védhetné, nem levén, Velencze, mióta tőle elszakadtak, többféleképp és súlyosan éreztette velök a maga hatalmát. Hajóikat a tengeren nem egyszer lefoglalta; kereskedelmöket a keleten minden módon korlátolta, nehezítette; minek következtében bár mennyire kedvelték is különben az irántuk kegyes magyar uralmat, s nem szerették Velenczét : érdekeiket a tengeren mindaddig nem látták biztosítva, mig a magyar király hajóhada által nem védetnek. Kálmán halála után erre nézve minden reményök eltünt; miért aztán magok is visszasovárgának Velencze uralma alá.

Az arbeiek, mihelyt értesűltek, hogy a velenczei hajóhad vitorláit felvonta, és Zára felé vette utját, két papot küldöttek követül Faledróhoz, s városukat és szigetöket még azon estere is uralma alá bocsátották, ha Zárát megvennie nem sikerűlne. A herczeg viszont örömest megerősítette minden régi s újabb szabadalmaikat, ugyanazon esküvel kötelezvén magát irántok, melylyel őket Kálmán biztosította volt [1]. Arbe példáját nyomban követték a többi szigetek is, mialatt a velenczei sereg Zárát ostromolta.

Csak Kálmán gondoskodásának vala köszönhető, hogy a magyar uralom mindjárt nem szűnt meg egész Dalmatiában

---

[1]) Lucius Lib. III. Cap. IV. Schwandtnernál III.

a velenczeiek megjelentekor. A városok kivétel nélkül önként kaput nyitának nekik; de a városokban emelt kastélyok őrsége oly vitézül védte magát, hogy azokat Faledro, sem Zárában sem egyébütt nem birta megvenni. Midőn a herczeg a tél közeledtére hajóhadával Velenczébe visszatért, még csak Spalatóban maradt fen némi árnyéka a magyar uralomnak. Mert, bár a polgárok itt is szintén Velenczéhez szítottak, Manasses érsek, ki Crescentius halála után Kálmán udvarából választatott a neki ez által tetszeni akaró polgároktól egyházi székére, hű maradt a magyar koronához, s lehetőleg támogatta a várda őrségét. Ennek vezére, ki egyszersmind Horvátországban a királyi adószedőknek is főtiszte volt, legalább e várost akarta biztosítani, mig a magyar kormányzóknak valahára eszébe jut, segélyt küldeniök a tartomány védelmére. Összebeszélt tehát az érsekkel, hogy bizonyos napon, midőn ez egy a városon kivül létező templomban egyházi ünnepélyt tartand, melyen a polgárok nagyobb része is meg fog jelenni, a várda őrsége foglalja el a város falait s főbb helyeit. De a csel elárultatott; minek következtében az őrség nemcsak a város birtokába nem juthatott, hanem még várdáját is elvesztette. Mialatt ugyanis a polgárok egy része az egyházi ünnepélyre távozott, más része fegyverben s elrejtőzve várta az őrség kivonultát a várdából. Mihelyt pedig ez megtörtént, s az őrség a falakon egész biztosságban elszélyedt, rejtekeikből előbúván, az üresen maradt kastélyt felgyujtották s az aránylag csekély őrségre rohanván, azt megverték s a városból kiűzték. Utóbb maga az érsek is utánok távozott, nem látván többé biztosságát az ellenséges indulatu polgárok közt [1]).

Faledro csak azért ment haza telelni, hogy 1115-ben még erősebb haddal jelenjen meg Zára alatt, hogy annak várdáját is megvegye, mely nélkül nem lehetett biztos a város állandóbb birtokáról. A tél folytában erősen készült a háborúra, mert azt hitte, a magyar kormány csak nem hagyja minden védelem nélkül elveszni a tartományt. Még V Henriket, — ki marcziusban vendége volt, és Alexius görög császárt is felkérte segedelmökért; s olasz irók tanusága szerint küldött volna is azt mind a két fejedelem [2]). Azonban, a her-

[1]) Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 18.

[2]) Dandulus, Muratorinál XII, 266. De itt tévedés van az időszámitásban. Dandulus szerint a háboru 1115-től 1117-ig tartott volna, mi

czeg nagyobb eszélyt és buzgalmat tett föl a magyar kormányzókban, mint a mennyit ezek tanusítottak. Ez évben is csak egy gyönge hadosztály jelent meg a horvátországi bán vezérlete alatt Zára alatt, melyet aztán Faledro nem is késett megtámadni és széjjelverni. Most már a várda őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, és szabad elköltözés föltétele alatt az erősséget feladta. Magyar haderő ezután sehol sem levén többé a tartományban, a városok nyilvánosan meghódoltak új uroknak. Faledro pedig Horvátország tengerparti részein is folytatta hóditásait a tél beálltáig; s egyebek közt Bielográdot, vagyis Ó-Zárát is hatalmába kerítette [1]).

A sulyos veszteség hirére 1116-ban végre a magyar kormánytanács is fölébredt tétlenségéből s egy erősebb hadat küldött a tartomány visszafoglalására. De erről idején értesült a szemes Velencze, s Faledro herczeg a mult évieknél még nagyobb erővel sietett Dalmátiába. Ugy látszik, a magyar sereg már visszavette a Horvátországban elvesztetteket, s a fővárost, Zárát tartá, körültáborolva, midőn Faledro megérkezett és hadait földre szállitotta. Az ütközet, mely haladék nélkül megkezdetett, igen heves, a győzedelem egy ideig kétes volt, mignem a velenczeiek az egyik szárnyon végre hátrálni kezdének. Ordelaf azonnal a nyomott osztályok segedelmére sietett s még egyszer helyreállítani ügyekezett az ütközetet. Vitézeit lelkesítendő, maga állt élökre; de már nemcsak vissza nem idézhette a hanyatló szerencsét, hanem maga is halva terült el a csatamezőn. A vezér elestének hirére az egész sereg rendetlen futásnak eredt; kik az üldözők fegyverétől megmenekültek, Zára falai alatt kerestek védelmet. A győzedelem Zárán és a szigeteken kivül, melyeknek a magyar sereg a velenczei hajóhad miatt nem árthatott, egész Dalmatiát visszaadta a magyar koronának.

Faledro eleste nagy elcsüggedést okozott Velenczében. A signoria, hogy legalább azt megtarthassa, mi még kezén van, az elesett herczeg fiát, Faledro Vitalist, Urso Justiniánt és Mauroceno Marinust a respublica cancellárával haladék

---

helyesebben 1114—1116-ra teendő. Ld. Codex Ambrosian. (Szinte Muratorinál) hol ezt olvassuk : Hic dux anno sui obitus, videlicet a. d. 1116. stb.

[1]) Dandulus i. h.

nélkül Magyarországba küldötte békét eszközleni. A magyar kormány sem kivánt egyebet. A megkötött béke öt évre szólott, oly feltétel alatt, hogy Zárán és a szigeteken kivül, mik Velencze birtokában hagyattak, egész Dalmatia visszaszálljon a magyar birodalomra [1]).

II.

Midőn e béke megköttetett, már a tizenhat éves király is benézett a kormány ügyeibe; de ugy ezen béke, mint annak az öt év elteltével újabb öt évre kiterjesztése eléggé tanusítja, hogy István nem öröklötte atyjának magas szellemét és sem ő, sem kormánytanácsa nem gondolkodott többé Kálmán nagy tervének megvalósitásáról.

De egyebekre nézve sem találunk a könnyelmű s kedvét korán kósza szerelmekben töltött II István országlatában, mi jeles atyjáéihoz hasonló elvekre, magasabb czélokra mutatna. S azon kevés jóra nézve is, mi kormánya idejében történt, ugy látjuk, csak szeszély, pillanatnyi felindulás vezette a könnyelmű, indulatos királyt. Magasabb czélok helyett mindjárt eleinte hasztalan s oktalan háborúkban vesztegette az ország erejét, mely különben elég nagy volt arra, hogy vele dicsőbb czélokat is kivívhasson. László és Kálmán jeles kormánya alatt oly annyira nevekedett az ország hatalma, hogy az egykoru prágai Kozma tanusága szerint „a föld bár mely fejedelmével bátran megmérkőzhetett.“

A csehekkel már 1116-ban háborúba keveredett az ország. Okát félreértés szülte. A két fejedelem István és Vladiszláv a határszéleken találkoztak, hogy egymással szövetséget kössenek. De mig a fejedelmek s a velők lévő urak tanácskoztak, kiséreteik egymással verekedésbe keveredtek, melyből aztán harcz fejlett ki s barátság helyett ellenséges indulattal váltak el a fejdelmek, mely még azután is számos évig tartott [2]).

E harcz következtében-e, vagy más okból? — nem tudjuk, Leopold osztrák herczeggel is megháborodtak a békés

---

[1]) Dandulus i. h. 267. Farlatus : I, 225.

[2]) A sajátszerü, de különben semmi történelmi fontossággal nem biró harczot hosszan írja le Turóczi : II, Cap. 63. Cosmas Prag. és Annal. Saxo ez évhez. Dubravius : Histor. Bohem. Lib. XI. 94.

viszonyok. István két izben, 1117 és a következő esztendőben ellenségesen tört Ausztriára s a Lajta vidékét elpusztitotta [1]). Leopold ezt viszont 1119-ben a magyar határszélek pusztitásával és Vasvár feldulásával boszulta meg [2]). A háborúnak evvel vége szakadt. Sőt egypár év mulva sógorságba is lépett vele István, midőn a fejedelmi nemzetség megfogyta miatt aggódó főrendek őt nősülésre ösztönözték és számára Henrik Steffingi tartománygróf és Richarda, Leopold nővére leányát Adelhaidot hitvesül szerezték [3]).

A házasság, ugy látszik, kissé komolyabbá tette Istvánt; 1124-ben még Dalmátországot is meglátogatta [4]), miként a Kálmán által Spalato és Traw városok számára kiadott kiváltságlevél [5]) megerősitése tanusítja. A féltékeny Velencze István ezen utjában hihetőleg uj terveket látott Zára és a szigetek visszavételére; és minthogy Faledro Ordelaf veresége óta maga nem mert fellépni Dalmatiában, az afrikai mórokat bujtotta fel ellene. Ezek 1125-ben néhány kalóz hajóval Traw várost meglepvén, iszonyúan feldúlták s fölégették, ugy hogy a szegény polgároknak Spalatóban kellett menedéket keresniök, mig városukat hamvaiból lassanként ismét fölépíthették [6]).

Időközben Csehországgal is barátságosabb színt öltöttek a viszonyok. Wladiszláv cseh herczeg testvére, Szobieszláv, ki a vak Álmos leányát, Adelhaidot, birta nőül, Morva felett uralkodott; de bátyja által 1123-ban elűzetvén, maga Lengyelországba futott, nejét pedig Magyarországba küldötte. Wladiszláv két év mulva meghalálozván, a számüzött Szobieszláv lett Csehország fejedelmévé; és most nemcsak nejét visszahívta Magyarországból, hanem Istvánnal is, ki őt rokonilag fogadta volt, összejövetelt eszközlött ki a ha-

---

[1]) Paltramus, Peznél : SS. Rer. Austr. I, 707. Chron. Austr. U. o. 556. Chron. Claustro-Neoburg. u. o. 443.

[2]) Otto Frising. Leopold herczeg fia Lib. VII, Cap. 15. Urstisiusnál I, 148.

[3]) Schier : Reginae Hung. 100.

[4]) Turóczi II. Cap. 63.

[5]) Lucius Lib. III, Cap. IV. Schwandtnernál. III.

[6]) Farlatus : Illyr. Sacr. IV, 329. De annak, mit Farlatus mond, hogy ekkor hóditotta volna meg ujra István a dalmát városokat, helytelensége világos az 1117-ki békekötésből, mely szerint a városok ekkoron magyar birtokban maradtak. S csak is ezt föltéve van értelme annak, hogy István 1124-ben kiváltságlevelet adott Spalatónak és Trawnak.

társzéleken. A fejedelmek egymást ajándékokkal tisztelvén meg, szövetséget kötöttek [1]).

E szövetségnek nem sokára hasznát is vette István a görögök ellen, kikkel Álmos miatt keveredett háborúba. Erre tulajdonkép egy más háború szolgált alkalmul, melyet István 1127-ben az oroszok ellen viselt.

Volodár fiai, ki ellen Kálmán 1099-ben ama szerencsétlen hadjáratot intézte, Wladimir és Rotiszláv, egymás ellen háboruskodván, mig emez a kievi nagy-fejedelemre támaszkodott, amaz Istvánhoz folyamodott segítségért. Mondják, hogy Kálmán még végső éveiben is ajánlotta híveinek, ha alkalom nyílik, ne hagynák boszulatlanul a vereséget, melyet a magyar sereg egykor Oroszországban szenvedett. Most tehát kinálkozott az alkalom, és István azt ama hévvel ragadta meg, mely természetében szokott lenni a könnyelmű embereknek. Wladimirt három ezernyi haddal küldé előre addig is, mig maga a nagyobb sereggel utána eredne. A magyar urak nem örömest mentek ugyan, sajnálván vesztegetni az ország erejét oly háborúra, melyből sem magoknak, sem az országnak semmi haszna. De, mint történni szokott, az elégületlenség csak lassan tört magának utat a nyilvánulásra. Mivel a király maga állott a hadjárat élére, nem örömest ugyan, de mégis csak követték őt, sőt egy ideig harczoltak is, Przemislt ostrommal megvevén. De midőn innen Kiev alá szándékozott őket vezetni a király, végre kitört a sokáig elfojtott boszuság. Az urak egybegyűlvén, tanácsot tartanak s elhatározzák, hogy idegen ügyben, melynek védelmére megegyezésöket ugy sem adták, magok s nemzetök haszna nélkül tovább nem harczolnak. A közvéleménynek Kozma ur, a Pázmán nemzetségből, lett tolmácsa, ki a többiek élén a király elejébe járulván, előadta végzésöket, kijelentvén, hogy ők haladék nélkül visszatérnek hazájokba. István, haragját elfojtván, hazajött; de itt a legembertelenebb módon, iszonyú kegyetlenséggel állott boszut az engedetlenség főbb okozóin [2]). E zsarnokság azonban többeket annyira felbőszített ellene, hogy őt letenni, s helyébe más királyt akarnának választani.

---

[1]) Continuat. Cosmae Pragens. per Canonic. Wissegrad. 1126 évhez Pertznél SS. IX, 133.

[2]) Super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri; cereos magnos in fundamentum hominis (az ember alfelébe) stillare faciebat. Turóczi II. Cap. 63.

Turóczi krónikása bizonyos Saul urat említ, István nagynénjének, Zsofiának, karantáni Ulrik határgróffal nemzet fiát [1]); de e Saulról semmit sem tudnak egyéb emlékek. Bizonyosabb, ugy látszik, az, hogy Iván és Bors urak, midőn a király Egerben betegen feküdnék, kiki a maga pártja által törekedett a királyságra. István mindazáltal amazt elfogatta s lefejeztette, emezt számüzte [2]).

Részese volt-e ezen összeesküvésnek a vak Álmos? Vagy csak régi ellenségeitől s a király indulatos hevességétől tartván, óhajtott menekűlni? Annyi bizonyos, hogy ő ez idő-tájban némely híveivel Görögországba futott, hol is Comnen János császártól, Piroska, Sz. László leánya férjétől vendégszeretőleg fogadtatván, Macedoniában, Constantia városában telepedett meg kiséretével. Példáját számos ur követte, kik a határtalan haragu király [3]) boszujától féltek. István, mihelyt Álmos megszöktéről értesűlt, követei által kivánta a császártól, űzné ki őt országából. És midőn erre tagadó választ nyert, seregeit 1128-ban a Dunán átvezetvén, Belgrádot, mások szerint Branisovát ostrommal megvette s feldulta, s annak még köveit is Zimony megerősitésére hordatta el. Utóbb némi hadakkal egészen Philippopolig dulatta a birodalom tartományait. A császár, háborúra készületlen, semmi akadályt nem vetett seregei elébe, mit István félelemnek tartván, őt vénasszonynak gúnyolta egy levelében. A császár nem kisebb udvariatlansággal válaszolt, s 1129 tavaszán végre felkészűlvén, a Szávához egy erős hadat küldött, melyben még perzsa és genuai lovasok is szolgáltak; a Feketetengerről pedig a Dunára hajóhadat küldött, mely a sereg munkálkodását támogatná. István, most ismét beteg, maga nem mehetett táborba; de hívei által nagy erőt gyűjtött össze, sőt még Szobieszláv cseh fejedelemtől is segélyhadat kért a két évvel elébb kötött szövetség erejénél fogva. Mihelyt a cseh hadak Szobieszláv unokaöcscse, Venczel herczeg vezérlete alatt megjelentek, István nejének valamely rokonát, Steffing grófot nevezte ki a sereg fővezérévé; a Dunán pedig szinte hajóhadat küldött le. A császár Haramvár — a mai Uj-Palánka, — átellenében

---

[1]) Zsofia, Álmos huga, elébb Ulrik karantán markgrófhoz, aztán Magno szász herczeghez ment nöül. Cap. 64.

[2]) Turóczi II. Cap. 63.

[3]) Még a siró gyermekeket is István nevének említésével csitítgatták az anyák, ugymond Turóczi Cap. 63.

ütött tábort. Oda sietett tehát a magyar sereg és hajóhad is, hogy őt az átkelésben meggátolja. De a görög hajóhad sokkal erősebb, a mienket görögtűzzel részben felgyujtá, részben elűzé; s aztán, mig seregének egy részével az átmenetet Haramnál erőszakolni színlelé, más részével kissé távolabb lopva ment át a folyamon, s a magyar tábort hátmögül támadta meg. Majd áthatott a görög sereg más része is, s a magyar hadat két tűz közé fogván, megverte s megfutamította. A győzedelmes császár ezután Haram és Zimony várakat is megvévén, a Szerémség nagy részét elpusztította s gazdag martalékkal tért vissza birodalmába. A magyar vezérek értesűlvén, hogy a császár kevés erőt hagyott hátra, most viszont ők keltek át a Dunán, s Branizovát megvették és feldulták. A császár ennek hirére újabb hadakat küldött a Dunához s Branizovát gyorsan fölépíttette. Azonban István király is felidűlt már betegségéből, s lemosni vágyván a magyar fegyver hirnevén ejtett foltot, azonnal a Dunához sietett hadaival s az ott táborozó görög hadat meglepni szándékozott. A terv azonban nem sikerűlt : egy magas rangu olasz hölgy, a király szándékáról valamikép értesűlvén, idején hírt adott a görög tábornak; minek következtében az gyorsan visszavonult. Az utócsapatokat mindazáltal mégis utólérte István s a tábor egész pogyászát elfoglalta [1]).

A mindkét részről nyert győzedelem és szenvedett vereség végre lelohasztá a fejedelmek haragját, kivált miután Álmos vezér, a háboruságnak tulajdonképen való, bár nem szándékos oka, ez időtájban meghalálozott. István s a császár, miután egymással követségeket váltottak, személyesen is találkoztak országaik határszélein, s kölcsönös mentségek után békét kötöttek [2]). A halál még Álmos iránt is megengesztelte utóbb a haragos Istvánt, ki annak holt tetemeit Fulbert kalocsai püspök által hazahozatván, Székesfehérvárott ősei mellé takaríttatta el.

Ez hihetőleg már akkor történt, midőn a vak Béla is előhozatott rejtekéből. Álmos, midőn maga Görögországba távozott, fiát titkon a pécsváradi monostor szerzeteseinek gond-

---

[1]) Chron. Zwetlense, Claustro-Neoburg. és Australe Peznél : SS. rer. austr. I. 1129 évhez Turóczy II. Cap. 63. Cinnamus Lib. I. Cap. IV. V. ed. Venet. l. 4. Nicetas Choniates. l. 10. ed. Venet.

[2]) Cinnamus u. o. l. 10. Turóczi u. o.

jára bízta, valósziuűleg azért nem akarván őt magával vinni, hogy a bár még fiatal, de gyakran beteg s magzat reményével nem biztató király halála esetében az országban legyen, mint a trón egyetlen törvényes örököse.

E kilátások még István életében megvalósultak. Két évig rejtőzött már atyjának megszökte óta e monostorban a vak herczeg [1]), midőn István mindinkább elnyavalyásodván, maga is gondolkodni kezdett utódjáról. — Az urak, kik a Béla hollétének titkába beavatva voltak, nehogy az indulatos király a megszökött Álmos helyett rajta töltse boszuját, a herczegnek holt hirét költötték; minélfogva István egy ideig magát utólsónak hitte Árpád férfi nemzetségében; — mert Boricsot, az orosz Predszlava fiát, a közvélemény fattyu gyermeknek tartotta. A király aggodalmait utóda iránt örömmel látták mindinkább növekedni a Béla hollétét tudó urak; örömmel hallák őt sóhajtozni : bár élne még legalább a vak Béla, hogy benne tenyésztőt nyerhetne nemzetsége. Egy ily alkalommal Pál püspök és Otmár főispán, látván indulatának őszinteségét, végre fölfedezték neki a vak herczeg életének s hollétének titkát. István nagy örömmel vette a hírt, mely őt aggodalmaitól megmentette : a virágzó ifjut nyomban udvarába hozatta, és utódául jelölvén ki, Uroz szerb vajda leányában, a szintoly szép mint értelmes Ilonában hű nőt és vezetőt adott oldala mellé. Az új házaspár, melynek István Tolnán rendeztette el udvarát, nem sokára fimagzattal, az utóbb trónra jutott II Gejzával, örvendeztette meg a királyt s a nemzetet [2]).

Az előbb oly szilaj, indulatos királyt mind jámborabbá s vallásosabbá tette öregbedő nyavalyája. Értesűlvén, hogy néhány évvel elébb Francziaországban egy uj szerzet támadt, mely első telephelye nevéről premontrei szerzetnek neveztetett, nem késett azt Magyarországban is meghonosítani, Nagyváradon monostort épittetvén számára [3]). Majd, midőn nyavalyája 1131 elején súlyosbodván, halálát közeledni érezte, barátruhát adatott magára. Holt tetemei Nagyváradon takaríttattak el.

Kormánytetteinek kétségkivül leghasznosabbika volt az,

---

[1]) II Gejza 1158-ki okmánya Fejér : Cod. dipl. II, 151.
[2]) Turóczi Cap. 63.
[3]) Ld. Katonát : Hist. Crit. III, 452.

hogy a rokon kun vagy besnyő nemzetből egy csapatot, melynek Tatár nevű vezére, 1122-ben Görögországban egy betörése alkalmával nagy vereséget szenvedvén, tőle az országban tanyát kért, annak külön vidékein megtelepítette. Hihetőleg ezektől származtak azután a Besnyő nevű helységek.

MÁSODIK FEJEZET.

II Béla (a vak) 1131—1141.

A vak fejedelem, kit István, ugy látszik, még a maga halála előtt, midőn barátruhát öltött [1]), a kormány élére helyezett, az ország rendei pedig amannak eltakarítása után, april 28-kán megkoronáztak, miután ifjuságát zárda falai közt tölté, szelíd, kegyes, jámbor kedélylyel lépett a királyi székre. De annál erélyesebb, sőt szenvedélyesebb volt ifju neje, Ilona, ki az ország kormányában is vezetője lett férjének. Értesűlvén kétségkivül az uj király régi párthiveitől, kik most legtöbb befolyásra jutottak, miképen férjének megvakíttatása Kálmán betegsége idején, néhány ellenséges indulatu urak tanácsa szerint történt, lelkében oly heves boszuvágyat kezdett táplálni azok iránt, hogy azt csak a bűntettről gyanusak vére olthatta el. A szerb fajnak, mint tudjuk, különben is tulajdonságaihoz tartozik a boszuvágy.

Mind azok s azoknak gyermekei s rokonai, kik egykoron Álmos lázongó mozgalmaiban részt vettek s e miatt Kálmán alatt lakoltak; mind azok, kik a pártütésben való részvétel gyanúja miatt a kormánypárttól háttérbe szoríttattak; mind azok, kik István alatt Álmossal Görögországba futottak volt; végre mind azok, kik az elébbeni kormánypárt ellen szivökben magángyűlöletet ápoltak, — most készséges eszközül ajánlkoztak Ilonának a boszu végrehajtására.

Törvényes uton, itélet által venni boszut, nem elégíthette ki sem a királyné, sem párthívei szenvedélyét, gyűlöletét. Az urak, kiket sujtani akartak, számra sokan, rangra, gazdagságra hatalmasok voltak, könnyen találhatók módot, kisiklani az igazság kezéből. Ezenfelül, a részvétel Álmos és Béla megvakittatásában tán kevesekre is lett volna csak be-

---

[1]) „Regno relicto“ ugymond Turóczi II. Cap. 63.

bizonyítható; mit a királyné és párthívei annál kevesbbé elégelhetének, mivel kétségök alig lehetett, hogy azon urak, mihelyt a kormány boszuszándokát látandják, azt kikerűlendők, nem fognak késni a fattyu Boricshoz csatlakozni s őt behíni: mi ha valósulna, minden, még Béla királysága is koczkára tétetnék. Hirtelen, váratlanul és sokakra kellett tehát lecsapni a boszunak, hogy sujtsa mind azokat, kik a király világtalanságának okozói voltak, mind azokat, kik pártgyűlöletök s Borics támogatása által veszélyesekké válhatnának, és mind azokat, kiket a magán boszu elérni óhajtott.

A boszuterv nagy titokban készült. A jámbor király, ki tán nem is sejté, mi van készülőben, reávétetett, hirdetne Aradra országgyülést. A hely nem messze az ország déli határaitól, tán azért választatott, hogy közel legyenek a királyné rokonaihoz, kiktől, szükség esetében, némi segedelem volna várható. Ugy látszik, az ellenfél sem gyanított semmi bajt, mert nagy számmal jelent meg a gyülésre. Vagy, ha vett is észre valamit, tán épen számának nagysága által akarta magát biztosítani minden erőszak ellen. De a királynénak és párthíveinek volt rá gondja, hogy magok még nagyobb erővel rendelkezhessenek.

A gyülés megnyitásának napja megérkezett, helye, ugy látszik, a szabad ég alatt vont sátorok valának. A világtalan király, nejének karjain lépett fel trónjára. A vakok arczán, majdnem kivétel nélkül, a világtalanság méla bánatának merev kifejezése szokott elömleni. S ez kétségkivül most is megtette hatását a sokaságra, midőn a különben deli férfiu arczán e bánatos kifejezéssel lépett szép neje karján a gyülekezetbe. A királyi hatalom teljessége, s a vakság tehetetlensége, mely minden lépten támaszra, vezetőre szorul, szánakozást ébresztő ellentétben egyesűltek a király személyében. De a szánakozás gerjedelmeit nem sokára dühös harag lángja váltotta fel. „Hű nép, — igy szólott a trónról Ilona — urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények, halljátok! Az isten mindegyiteknek adott szemet, hogy lássatok: mi az oka, hogy egyedül urunk, királyunk van megfosztva szeme világától? Kiknek tanácsából érte őt e csapás? És a bűnösök el fogják-e kerűlni boszutokat?“

A királyné szavait iszonyu zaj váltotta fel. Az egész nép fegyvert rántván, egy csoport urra rohant, kikre a tény intézői ujjal mutatának. Hatvannyolczan irgalom nélkül felkon-

czoltattak, némelyek megkötöztetvén, börtönbe hurczoltattak. Mind azok, kik tán valamit sejtve, vagy más okból meg nem jelentek, még az napon összeirattak, s minden nemzetségökkel együtt számkivetésre itéltettek; jószágaik, miként a leöltekéi is, az egyház számára foglaltatván le. Többen a leöltek barátai, rokonai közől az iszonyu tény hallatára magoktól is a külföldön kerestek menedéket [1]).

Mi része volt a boszu e borzasztó művében magának Bélának, bizonytalan. De miután az végre volt hajtva, mind magának, mind országa tanácsának fő feladata lőn, annak lehető rosz következményeit, melyeket a Boricshoz futott urak előidézhetnének, megelőzni, magát külmegtámadás ellen szövetségek által is biztosítani. Szobieszláv cseh herczeg barátságában nem lehetett kétsége, mert ez Béla nővérét Adelhaitot tartá hitvesül. Barátot és szövetségest nyert 1132-ben Leopold osztrák herczegben is, kinek fia Adalbert, a király másik nővérével, Hedviggel lépett házasságba [2]).

És nem is volt e gondoskodás fölösleges. Borics, Predszlava fia, bár mit mondott is róla a magyar közvélemény, magát Kálmán igaz fiának s István magtalan halála után az ország örökösének tartotta. Hogy igényeinek kivívására magának kül összeköttetések által segélyt szerezzen: István halála után Comnen János görög császárnak egy rokonát vette nőül. Miután pedig itt a sógorság mellett sem nyert mindjárt segítséget, Boleszláv lengyel királyhoz folyamodott. Boleszláv örömest hajlott kérelmeire, minthogy a boszu elől kiszökött magyar urak is jobbára hozzá menekültek, s őt a honmaradt urak egy részének támogatásával is kecsegtették. Boleszláv tehát seregét felkészítvén, az 1132-ki ősz kezdetén a némi orosz hadakat vezérlő Borics és a számüzött magyar urak kiséretében az országba jött, s a Szepességet elfoglalván, a Sajó felé vette utját.

Béla azonban felkészülve várta az ellenséget. És mig szövetségese, Szobieszláv Lengyelországba tört, maga a Sajó mellett ütött tábort, ott várandó be az ellenséget. Ha krónikásunknak hihetünk, a királyi táborban még egynémely

---

[1]) Turóczi II, Cap. 64.

[2]) Excerptum Ricardianum Praynál: Annales Reg. Hung. I, 124 a) alatt. És Otto freisingeni püspök, Adalbert testvére, Lib. VII, Cap. 21.

pártfele létezett Boricsnak, kik csak azért maradtak eddig a királyi zászlók alatt, hogy azokat majd az ütközet alatt elárulván, annál könnyebben legyőzhessék. Ezek közé tartozott volna Lambert főispán is fiával, Miklóssal, Majnolt az Ákos nemzetségből, Tódor a Simád nemzetségből, Sámson, Titus, Folkus és több más urak. De Béla hívei észrevették tervöket, s tanácsuk szerint egy napon a király azon kérdést intézte az urak gyülekezetéhez: mit hisznek Boricsról, törvényes fia-e vagy nem, Kálmánnak? A többség őt tétova nélkül fattyunak kiáltá; de a nevezett pártosok haboztak, a tényt kétesnek állitották. És ekkor az aradihoz hasonló jelenet fejlett volna ki az urak között. Lambert főispánt saját testvére, Hypolit vágta agyban a székkel, melyen ült, ugy hogy veleje kilocscsant és szörnyet halt. Hasonlókép leölettek fia Miklós, Majnolt s többen mások; de néhányan, köztök Sámson és Todor, Boricshoz menekűltek. Sámson utóbb, midőn a két tábort már csak a Sajó választá el egymástól, még azon vakmerőségre is vetemedett, hogy egy napon a folyamon átusztatván, a király sátorába lépett s őt gunyszavakkal illette; és mielőtt annak elbámult környezetétől elfogathatnék, ismét lóra kapott és a Sajónak vágtatott. De itt utólérte s a vizben megölte őt Bud főispán fegyveres szolgája.

Ugyancsak krónikásunk szerint az ország rendei követeket küldének a lengyel és orosz urakhoz, izenvén nekik: miképen nem illenék hozzájok, egy törvénytelen ágyból született embernek pártját fogniok; sem az országra királyt erőszakolniok: ők magok legjobban tudnák, kit kelljen királyokul tisztelniök. És az oroszok s lengyelek ezt hallván, Boricsot cserben hagyták s hazatértek volna [1]).

Bizonyosabb ennél az, hogy mig Boleszláv hadával a magyar földön járt, Szobieszláv cseh herczeg, Béla szövetségese, october 28-án Lengyelországba tört, s azt tűzzel, vassal pusztította. Boleszláv erről értesülvén, ütközet nélkül megfordult és a magyar hadaktól is űzetve, saját országának védelmére sietett [2]).

De az első hadjárat sükeretlensége csak boszusabbá tette

---

[1]) Turóczi II, Cap. 64.

[2]) Contin. Cosmae Pragens. per Canonic. Wissegrad. Pertznél IX, 138. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. XXI. Urstisiusnál I, 151.

a kudarcz miatt szégyenkedő Boleszlávot, 1133-ban még nagyobb haddal készült Boricsot az országba hozni. Ezt most annál inkább tehette, minthogy Béla szövetségese, Szobieszláv nem várva meg Boleszláv magyarországi hadjáratát, s tán hogy őt attól egészen elfordítsa, már január közepén betört annak tartományaiba, s mintegy háromszáz helységet elpusztítván, mielőtt Boleszláv őt elérhette volna, seregét ismét haza vezette [1]). Boleszlávnak ugyan most nagyobb kedve volt volna Szobieszlávon állni boszut országának kétszeri pusztitásáért; de Boricsnak, ki a mult évinél még erősebb orosz hadat hozott magával s a számüzött magyar uraknak kérelmeitől indíttatván, végre mégis csak elhatározta magát a magyar hadjáratra; kivált miután értesült, hogy most nincs oka tartani Szobieszláv ujabb betöréseitől, mert ez maga is Magyarországba jő Bélának segedelmére.

A király új sógora, az osztrák Albert is tetemesebb segélyt igért volt. Miért Béla, hogy vele mennél elébb csatlakozhassék, a Dunán tul Visegrád táján maradt seregével, mig másik szövetségese, Szobieszláv, a Vágnál ütött tábort [2]), tán mert észrevette, hogy a lengyelek egy hadosztálya Morvára készül csapni a Szepességből. Boleszláv e szerint akadálytalanul nyomulhatott előre az ország közepéig.

Julius derekán végre megérkezett az osztrák segélyhad; és most Béla, vele egyesülvén, átkelt a Dunán s Boleszlávot, ki idő közben tömérdek zsákmányt gyüjtött, Magdolna napján megtámadta. Az ütközet, melynek helyét azonban nem találjuk följegyezve, heves volt. Egyik szárnyon Albert az osztrákokkal, másikon a magyarok, — kik közől Miksa, Gaab, Vasas és Báthory urak tűntek ki vitézségök által, — a lengyel-orosz hadat körülfogván, zsákmányát elszedték, magát megfutamították. A pártos magyar urak közől Todor, a háboru leghevesebb szítója, Vitál és Endre, az első Miksa, a második Vasas, a harmadik Gaab által elfogattak; a lengyelek s oroszok a határszéleken tul üzettek [3]).

Boleszláv és Borics ekként legyőzettek ugyan; de anynyira még sem törettek meg, hogy ujabb támadást ne intéz-

---

[1]) Cont. Cosmae Prag. U. o.

[2]) U. o. és Pulkava, Dobnernél : Monum. III, 159,

[3]) Turóczi II. Cap. 64. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 21. Urstisiusnál I, 115. Excerpta Richardi Praynál : Annales R. H. i. h.

hessenek az ország ellen. Sőt nem ok nélkül lehetett tartani, hogy Boleszláv a szenvedett vereséget megtorlani vágyva, még hosszabbra nyujtja a háborut, mi sem Bélának, kinek országa a pártoskodás elfojtása végett békét igénylett, sem Szobieszlávnak, ki kétszeri pusztításának viszonzásától tartott, nem volt kedve szerint. Ugy látszik ennélfogva, hogy Szobieszláv, mielőtt a Vág melletti táborából a lengyelek megverettetése után hazament, Bélával ismét személyesen találkozott [1]), s közakarattal elvégezték, hogy a császárt kérjék meg, tiltaná el hűbéresét, Boleszlávot a további ellenségeskedéstől. S igy lőn aztán, hogy Béla 1134-ben Péter püspököt becses ajándékokkal, — ezek közt két gazdagon felszerszámozott fehér lóval, — a pünkösdi ünnepeket Magdeburgban töltő Lothár császárhoz küldötte. A követ elébb Szobieszlávhoz szólott be Prágában s vele együtt utazott a császárhoz. Jelen volt ott a lengyel fejedelem is; kit aztán Lothár reá is birt a békére. A magyar követ megbizását ekként sükerrel végezvén, mind a császártól, mind nejétől Richensától viszont ajándékokat hozott királyának [2]). A béke azonban forma szerint csak utóbb 1137-ben köttetett meg a felek között [3]).

A barátság Béla és Szobieszláv közt még azon évben ujabb házassággal is megerősíttetett: Szobieszláv rokona, Konrád, znaimi herczeg, Béla nejének hugát vette feleségül. Nem is változott e barátságos viszony a fejedelmek holtáiglan. Szobieszláv 1137 tavaszán ismét vendége volt Bélának. Pár hónappal utóbb meg neje, Adelhaid, Béla nővére, jött az országba, hogy részt vegyen azon gyászünnepélyben, melyet Béla Sz. István napja táján tartatott atyjának hamvai fölött [4]).

---

[1]) Erre mutatnak Cosm. Prag. folytatójának eme szavai: perfecto negotio suo ad propria redivit. Pertz. IX, 138.

[2]) Cont. Cosm. Prag. 1134 évhez. Pertznél IX, 139. Annal. Saxo (Pertznél VI) a követséget s a kibékülést egy évvel hátrább 1135-re teszi. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 19. i. h.

[3]) Contin. Cosmae Prag. 1137 évhez i. h.

[4]) U. o. Pertznél IX, 143. E forrás azt mondja, hogy csak ekkor temettette el a Görögországból hazahozatott atyja tetemeit; de hihetetlen, hogy avval eddig késett volna. Talán csak díszesebb sírt készittetett neki a királyok sírboltjában.

Borics, megfosztva Boleszláv segedelmétől, azontul nem háborgatta Bélát; s ez békében töltötte végső kormány- s életéveit.

Ezen évekről több okmány tanusítja Béla buzgalmát az egyház iránt. A pannonhegyi apátság, s az atyjától alapított, „de számos viszontagságai miatt eléggé nem rendezett" dömösi monostor [1]), a Lambert főispán s neje Zsófia, Sz. László király testvére által alapított bozóki prémontrei prépostság [2]), a spalatói egyház [3]), egyaránt dicsekedhettek királyi kegyeivel.

Ilona királyné számos családdal ajándékozta meg Bélát, Gejza, László, István és Álmos fiakon kivül, kik közől az utósó korán elhalt, még két leánya is lett, Zsofia és Gertrud. Ezek jövőjéről gondoskodni, lőn ezután egyik fő foglalkodása s öröme a vak királynak. Az örökséget fiai közt korán felosztotta: az elsőszülött Gejzának a királyságot, Lászlónak Boszniát, Istvánnak Szerémséget rendelvén osztályrészül. Idősb leányát, Zsofiát, ugy látszik sógorának, Szobieszlávnak eszközlésére [4]) Lothár utóda, Konrád német király, Henrik fiának jegyezte el. Az eljegyzés nagy ünnepélylyel ment végbe, s az ajándékok, melyeket a király leányával Konrád udvarába küldött, igen nagy értéküek valának. „Előhozatá — ugymond a német forrás [5]) — királyi kincseit, egész káponál-

---

[1]) Fejér: Cod. Diplom. II, 86 és 110 és 94.

[2]) U. o. 82. Katona: Hist. Crit. III, 528.

[3]) Fejér. u. o. 109. A spalatói ujdon választott érsek Gaudius (natione spalatensis, plebanus Eccl. S. Anastasiae, eleganti statura, et inter ceteros literatior . . . gratiosus satis apud reges Hung. quippe ut elatus homo eorum curias frequentabat. Thomas Archid. Spal. Histor. Salon. C. 19.) az esztergomi érsek által avattatta fel magát püspökké; miért a pápa, II Incze, e jogot a római egyháznak követelvén, a palliumot neki nem akarta megküldeni; s csak mivel — dilectus filius noster Bela, Ung. rex pro se multoties apud sedem apostolicam per litteras et nuncios intercessit — küldötte meg azt elvégre. Fejér: Cod. Diplom. II, 113.

[4]) Contin. Cosmae Prag. 1139 évhez, i. h.

[5]) Biogr. S. Ottonis Eppi Bambergens. Katonánál: III, 531. Otto püspök maga is barátságos viszonyban élt Bélával. Egy izben a püspök levelet küldött hozzá, udvari tisztje által, ki az udvarban a husvéti ünnepeken gazdagon megvendégeltetett. „A magyaroknál a husvét, — u. m. az életiró — földjök igen termékeny lévén, nagy vendégségekkel s fényesen szokott megületni." Béla több arany s ezüst edényeken és drága ruhákon kivül husz font tiszta aranyat küldött ajándokul a püspöknek, hogy azt emlékéül valamely szent czélra fordítsa.

ját a szentek ereklyéivel s tömérdek arany s ezüst ékszerekkel . . . s e fölött aranyat és ezüstöt megmérhetetlen becsüt, ajándokul vejének s leányának." De a királyi szűz, ki, még jegyesével együtt kiskoru lévén, további neveltetése végett az admonti apáczák klastromába vitetett, minthogy jegyese gyermek korában halt el, ugyanazon klastromban pártában végezte be életét. A király ifjabb leánya, Gertrud, utóbb a lengyel Mieciszlávnak lett hitvesévé.

Béla végéveiről azt említi krónikának, hogy miután egyik sógora Albert 1137-ben, a másik, Szobieszláv, majd ennek neje is, Adalhaid, Béla testvére, 1140-ben meghalálozott, innen származott búját s vaksága unalmait bővebb boritallal szokta volt elűzni; s ily alkalommal udvari emberei nem ritkán visszaéltek bőkezüségével [1]). Béla 1141-ben, febr. 13-án halt meg; nyughelyét atyja mellett, a fehérvári sírboltban találta.

HARMADIK FEJEZET.

II Gejza 1141—1161.

I.

Az ország nagyjai a tizenkét éves Gejzát atyjának eltakaríttatása után harmadnapon koronázták meg Székesférvárott. Hihetőleg ekkor adatott a kiskoru király mellé kormányzóul Belus, a király anyai nagybátyja. A kormányzó mindjárt az első években világos tanuságát adta belátásának s gondosságának a kormány ügyeiben.

A spalatói polgárok, s élökön a magyar uralomhoz híven ragaszkodó Gaudius érsek, mindjárt trónra léptekor ünnepélyes követséggel üdvezlették a királyt. A nagybátyja által vezetett Gejza kegyelmesen válaszolt nekik, hogy őket nemcsak régi jogaik s kiváltságaikban fentartani, hanem ujakkal is gyarapítani szándékozik. S hogy szavát beváltotta, tanuskodik az 1142-ki máj. 3-kán kelt oklevél, melyben azokon felül, miket Kálmán Traw városának engedményezett, még arról is

---

[1]) Turóczi II. Cap. 64. Kézai és Muglen erről mit sem említenek; az utóbbik mondja : Derselbe Kunig waz gar milde und süsse.

biztosította őket, hogy kereskedésöket az országban mindenütt szabadon és adómentesen űzhetik [1]).

Belus kormányzónak egy más intézkedése az ország politicai viszonyaira vonatkozott. Mióta Boleszláv Bélával megbékült, 1139-ben pedig meg is halt, Borics, tőle segedelmet többé nem nyerhetvén, nyugton maradt ugyan; de méltán lehetett tartani, hogy Bélának és szövetségeseinek, Szobieszlávnak és Adalbertnek halála ujabb merényletekre fogja őt ösztönözni. Orosz anyának lévén fia, természetesen Oroszországból várhatott most is legelébb segedelmet. Belus tehát házasság által ügyekezett az oroszokat elfordítani segélyezésétől. E végett, bár a király alig haladta meg 15-dik életévét, Mieciszláv kievi nagyfejedelem leányát, Eufrosinát szerezte meg neki feleségül [2]). Ugyanezen czélból László herczegnek a lengyel fejedelmi házból szerzett jegyest, kivel a szövetségen kivül még Halicsot is jegyajándokul nyerte az ifju pár számára [3]).

Hogy a kormányzó e gondoskodása nem volt fölösleges, a következő események nem sokára bebizonyították. E házassági szövetségeknek vala köszönhető, hogy Borics sem Orosz- sem Lengyelországban nem nyert többé segedelmet. A minden áron királylyá lenni vágyó herczeg tehát, az északon a segély minden reményétől megfosztatván, nejének rokonát, a görög császárt kereste föl s ostromlá kérelmeivel. De Comnen János ez időben Syriában viselt háborut, 1143 tavaszán pedig meghalt. Utódát, Comnen Manuelt, öcscsének Isacusnak nyugtalankodása s a mind belebb terjeszkedő törökök támadásai sokkal inkább elfoglalták, mintsem hogy őt segíthette volna. Borics tehát, éjszakon s keleten elutasíttatván, nyugatra fordult; s itt valóban több reménye is lehetett czélját érnie.

Midőn Szobieszláv cseh fejedelem, Bélának hű szövetségese, 1140 tavaszán meghalálozott, unokaöcscse II Wladislav, a törvényes örökösöket, Szobieszláv gyermekeit, elüzvén, erőhatalommal foglalta el Csehországot. Az üldözött árvák 1140 végén anyai nagybátyjokhoz, Béla királyhoz menekültek [4]);

---

[1]) Farlatus : Illyr. Sacr. III, 174.
[2]) Schier : Reginae Hung. 114.
[3]) Katona : III, 564 kövv.
[4]) Contin. Cosmae Prag. 1141 évhez. i. h. és Pulkava Dobnernél: Monum. III, 161.

minél fogva az uj cseh herczeg ellenségévé lett a magyar udvarnak. Ezt kereste fel tehát most Borics, általa még több pártolót is remélvén nyerhetni a birodalomban. És nem is csalatkozott reményeiben. II Wladisláv, őt pártfogásába vévén, 1145 elején Konrád német királyhoz is elvezette, ki Wladislávnak sógora volt. ennek nővérét, Gertrudot birván hitvesül. Konrád király, daczára annak, hogy Henrik fiának Zsófia, Gejza király huga, volt eljegyezve, hihetőleg mivel az országra nagyobb befolyást remélt nyerni a mindent igérő Borics alatt, ki lábaihoz borulva könyörgött segedelméért, mint mondá, atyai birodalmának elfoglalására, őt pártfogásába vette. „Ez oknál fogva — igy irt akkoron Otto freisingeni püspök [1]) — már is érezzük a bonyodalmakat s még nagyobbaktól félhetünk. Mert immár a német és a magyar birodalom közt, miután emez hadakat szed, amaz sokakat pénzzel veszteget meg, nagy háboruság várható.“

A freisingeni püspök jövendölése már 1145-ben megvalósult. Mihelyt Magyarországban híre futott, hogy Konrád király Boricsot pártolásába fogadta, Gejza, gondos nagy bátyjának tanácsára, viszont a német birodalomban ügyekezett ellenséget szerezni Konrádnak. A német király ugyanis Bajor- és Szászországot Kevély-Henrik örökösétől, a gyermek Leótól elvévén, anyjáról testvérének, az osztrák Henriknek adta volt. Ez, miután Leo anyját nőül vette, a gyermeknek visszaadta ugyan örökségét; de annak kormányát, mig Leo nagykoruságra jutna, magánál tartotta. Bajorországra azonban még VI Guelf is igényeket tartott. És ezt szemelte ki a magyar kormány eszközül a végre, hogy Konrádot saját birodalmában elfoglalván, Borics pártfogásában meggátolja. Gejza Guelfet titkon magához kéreté, s vele szövetséget kötvén, tetemes pénzsegélylyel látta el s biztosította a jövőre is, hogy avval Németországban barátokat s hadat gyüjtvén, Konrádot háborgassa. „És a derék Guelf oly annyira megfelelt a bizodalomnak — mondja az évkönyv [2]), — hogy majd Bajorországban, majd a Rajna táján a háborunak örökös viharát idézte fel Konrád ellen; minél fogva ez inkább a maga védelméről kénytelenittetett gondolkodni, semmint képes volt volna idegen nemzeteket megtámadni.“

---

[1]) Lib. VII, Cap. 34. Urstisiusnál I, 158.
[2]) Arenpeck, Leibnitznál : Scriptores Rer. Brunsw. III, 665.

Azonban Konrád előtt sem maradhatott titok, honnan veszi Guelf herczeg a segedelmet lázadásaira; s az osztrák Henriket szólítá fel, ügyekeznék Borics pártolása által boszut állani a magyar királyon. Borics maga sem maradt tétlen, s ajándékai által Henrik hűbéresei közől mind többeket gyűjtött a maga zászlai alá; mert Henrik maga a Guelf által ellene felbujtott regensburgi püspök és Odoaker márkgróf által elfoglalva, mindjárt meg nem felelhetett Konrád felszólitásának. Borics egyebek közt egy Ratbold nevü osztrák urat is megnyert volt, ki arra kötelezte magát, hogy ha Borics összegyüjtött haderejét rendelkezésére bizza, Pozsonyt csel által hatalmába kerítendi. És a csel, Gyula várispán hanyagsága következtében, valóban sikerült : Pozsony 1146-ban Borics kezére jutott.

Pozsony elvesztét „igen szégyenlék a magyarok“, — ugymond Turóczi krónikása. Gejza, mig maga annak megboszulására nagyobb hadat gyűjtene, néhány közelebb fekvő vármegyék zászlóaljait küldé a határvár visszavételére. De ezek, minthogy az osztrák őrséget a Borics által megnyert német lakosság is támogatta, mitsem végezhettek, mig Gejza maga nagyobb erővel nem jelent meg a város alatt. Az osztrák őrség vezérei most látván a király nagy seregét, melynek sokáig ellentállni nem remélhetének, kiüzentek a királyhoz, hogy a várat azonnal feladják, ha nekik három ezer forintot (tria millia librarum) lefizet. Gejza, minthogy Henrik osztrák herczeg nagy készületeiről értesült, maga pedig mennélelébb osztrák földre szándékozott áttenni a háborut, nehogy az ostrommal több időt veszítsen, a feltételt elfogadta, s a várat ez áron visszavette.

És most, minden hadait összegyüjtvén, — számukat a német irók hetvenezerre teszik, — a Lajta mellett, Lerfelden (deserta boiorum) ütött tábort. A folyam tulsó részét már Henrik hadának előörsei foglalták el, ki Ausztria, Bajor- és Szászország összes hadi erejét összeszedvén, a Fischa mellett szállott táborba. Az ellenséges hadak mind a két részről számosak, erősek; a harczvágy itt is, amott is élénk; a győzedelem egyelőre bizonytalan.

Az ütközet napja, september 11-ke, felvirradván, a tizenhét éves Gejza az egyházi s világi nagyok kiséretében mindenekelőtt egy, a tábor közelében álló fatemplomba ment, s ott az Istent segítségül hiván s püspökei áldását vévén,

fegyverbe öltöztetett; „mert eddigelé, gyermek koru, nem számíttatott a lovagok közé“, ugymond freisingeni Otto. Az ifju király mintegy megerősödve érzé magát a szertartás által: arczán a lelkesedés tüze ömlött el, és serényen, vidám tekintettel ment az ütközetre.

A harczrendet derék nagybátyja, a tapasztalt Belus-bán intézte el. Az előhadba két csapatban a besnyő és székely ijászok helyeztettek, hogy az ellenséget távulról, nyilzáporral köszöntsék. A szárnyakon itt is amott is a vármegyei katonaság arányos számban osztatott fel; a középen Gejza és Belus-bán, mindegyik tizenkét ezernyi hadtesttel foglaltak állomást.

A székely és besnyő ijászok a Lajtától rövid időn elüzik a német előhadat, mely a folyam védelmére volt rendelve; sokakat belőle el is fognak gyors lovaikon. Azonban Henrik a tulrészen megállítja a futamlókat, s derékhadával íjászainkra rohan s őket rövid csata után visszanyomja. A megfutamlott székelyek és besnyők a szárnyakhoz érkezvén, némely dandárokat ezek közől is magokkal ragadnak. Henrik már már kezében tartja a győzedelmet, s mind hevesebben üldözi a futamlókat, mignem a király és nagybátyja hadtesteire bukkan. A király osztálya „mint egy erdő, mozdulatlanul várja be őt“, s vele heves kézviadalba ered. Ez alatt Belus-bán oldalt fogja a német dandárokat. A porfellegből, mely a bán rohanó hadosztálya táján emelkedett, észreveszi a király, hogy a harcz már ott is megkezdetett; s nyomban egész erejét kifejti a németek ellen. Igy hullámzott a harcz, egy ideig hevesen és makacsul mind a két felől, mignem Henrik a mieink rohanását tovább nem állhatván, hátat fordit. Szerencséjére, a rendkivül nagy porfelleg eltakarja az üldözők elől futamló csapatait, melyek aztán Bécs falai alá menekülnek. „Az ütközetben a német lovagok s jelesebb férfiak nagy része, a közvitézeknek pedig megszámlálhatlan sokasága veszett el“, — ugymond Henrik testvére, a freisingeni Otto. A magyar kutfők hét ezerre teszik a németek, háromra a magyarok veszteségét [1]).

---

[1]) Turóczi II. Cap. 65. Otto Frisingens. Chron. Lib. VII. C. XXV. Urstisiusnál 153. kövv. Ugyanaz: De rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 30. 32. Urstisiusnál 424. kövv. Anonymus Canisiusnál. III, P. II, 259. Némely osztrák kronikások a háborut, de hibásan, 1147-re

II.

A jeles győzedelem a derék, vitéz Gejzát megszabadította Borics további nyugtalanitásától, de nem hárított el minden veszélyt. Sehol sem találjuk, hogy Gejza és Konrád, vagy ennek testvére, az osztrák Henrik közt béke köttetett volna. Ez magában nem volt volna baj; de a fenforgó viszonyok közt könnyen bajt szűlhetett. Miként Kálmán országlatának elején amiensi Péter, ugy most az utóbb szentté nevezett Bernát clairvauxi apát szónoklatai s III Eugen pápa bullái a rajongás lelkesedését ismét fölébresztették a nyugat népei s fejedelmeiben a szent föld védelmére. Bouillon Gottfried herezeg akkoron egy kis királyságot alkotott Jeruzsalemben, melyet eddigelé vitézül megvédtek a keresztes-lovagok. De 1144-ben a törökök megvették Edessát, a királyság egyik legerősebb várát, s onnan magát Jeruzsalemet is fenyegették És e miatt hangzott most a pápa és Bernát apát vészkiáltása Európában. VII Lajos franczia király s Konrád császár, mindenik roppant seregekkel indult meg a kereszthadjáratra: utjok pedig Magyarországon vezetett keresztül. Magyarország most is ment maradt ugyan a mámortól, de nem a rajongó keresztes hadak kicsapongásaitól.

A francziákat megelőzték a németek. A császár kiséretében találjuk az osztrák Henriket és testvérét, Otto freisingeni püspököt [1]), Fridrik sváb herczeget, Wladiszláv cseh herczeget, Ottokár stajer, Bernát karantán markgrófokat, számos

---

teszik. Igy a Chron. Claustro-Neoburg. Chron. Austr. és Zwetlense vetust. Peznél, Scriptores I. és Pertznél: Scriptores IX.

[1]) Ez alkalommal szerezte magának a püspök ama tapasztalatokat Magyarországról, melyeket utóbb I Fridrik életirásában közlött. A szemlélő, miként minden szavából kitünik, nem volt ugyan elfogulatlan a magyarok irányában, kiktől testvére s a németek még csak a mult évben oly érzékeny csapást szenvedtek: meglátszik rajta, hogy még egyre sajog a seb, melyet a magyar fegyver német kedélyén ejtett: mindent elfogult lélekkel lát, mindent gyaláz és gáncsol, kicsinyit s elferdít a gyülölet által hegyezett tollával. A következő pontokat azonban mégis méltó belőle kijegyeznünk. Eldicsérvén a magyar föld szépségét s termékenységét; melyet ezért nem is láthat irígység nélkül a magyarok birtokában, mondja egyebek között: „Abban a görögök gondosságát követik, hogy gyakori és hosszu tanácskozás nélkül semmi nagyobb dologba sem fognak. A falukban és városokban igen hitvány házak találtatván, melyek jobbára nádból, ritkábban fából, legritkábban kőből

más egyházi s világi urakkal. Seregök, melyben a fegyveresek közt számos barát, munkakerülő pórnép, kétes erényü, férfi ruhába öltözött asszony létezett, a kétszáz ezret is meghaladta. A freisingeni püspök azt állitja ugyan, „hogy az egész nyugat oly annyira lecsöndesedett, hogy nemcsak háborut viselni, de még fegyvert hordani is tilosnak tartatnék“ [1]): de Magyarországnak még is volt mit szenvednie a németektől. Nyilt háborutól visszatartá ugyan a császárt a közvélemény szava, s tán az utána jövő lovagias franczia király tekintete; de igéretét, melylyel magát a határszéleken Gejza iránt kötelezte, hogy békésen fog áthaladni az országon, nem teljesité feddhetetlenül. „Konrád, ugymond krónikásunk [2]), nem mint Krisztus zarándokához illett volna, hanem mint zsarnok és rabló viselte magát. Mert bár fegyelmet színlelt, engedelmet kérvén az átmenetre, mindazáltal nem kevés pénzt zsarolt ki az országban. Nem volt egyház, nem monostor az országban, melytől pénzt ki nem erőszakolt, s mely azt félelmében oda nem adta volna.“ S ha maga ezt cselekedte, képzelhetjük miként gazdálkodtak fegyelmetlen csapatai.

épitvék, az egész nyáron és öszön át sátorokban laknak. Királyuk udvarába menvén, a nagyok mindenike magával viszi székét, s nem mulasztják el ott álladalmok ügyeiről gondosan értekezni; ugyanezt cselekszik a tél folytán saját lakjaikban. De királyuknak ugy engedelmeskednek, hogy mindenki tilosnak tartja, őt nemcsak ellenmondással haragítani, hanem még háta mögött is gáncsolni. Bár országuk hetven vagy még több vármegyére van felosztva, minden birság két harmada (de omni justitia duae lucri partes) a királyi fiscust illeti, csak egy harmada jutván a grófnak; s a tágas országban a királyon kivül senki sem mer pénzt veretni vagy vámot állítani.“ Mondja ezután, ellenkezőleg világos törvényeinkkel s más emlékeinkkel, hogy a király a bünös urakkal kénye kedve szerint bánik, s őket ki sem hallgatva önkénye szerint bünteti, (talán az aradi gyülés kivételes jelenete forgott szeme előtt) s ekként folytatja: „Midőn a király hadjáratra megyen, mindnyájan ellentmondás nélkül gyülnek össze. A falusi népből kilencz a tizediket, vagy hét a nyolczadikat vagy ha szükség, még alább is, minden hadi szükséglettel fölszereli, a többiek földjeik mívelésére honn maradván. A katonai rendüek csak a legfontosabb okokból maradhatnak otthon.“ Ezután gyalázza ismét a magyarok hadi tudományát és vitézségét, mondván, hogy azt is, mit tudnak, csak az idegenektől tanulták (mi tán megfordítva áll a németekre nézve) stb. De Rebus gestis Frider. I. Imp. Lib. I. Cap. 31. Urstisiusnál 424. l.

[2]) Otto Frising. De reb. gest. Frider. I. Imp. Lib. I. C. 42.

[3]) Turóczi II. Cap. 66.

A francziák ellen nem volt panasz. Ezek tizenöt napig, jó fegyelemben haladtak keresztül az országon. Királyuk, VII Lajos, szívesen látott vendége volt s lett komája az első gyermekét épen ekkor nyert Gejzának, ki őt a végekig kisérte s gazdagon megajándékozva bocsátotta el az országból. Még nem jutott a határokig a franczia sereg, midőn egy Gurk nevü vitéz hírül hozza Gejzának, hogy Borics, a nyugtalan trónkövetelő is a francziák közt lappang. Gejza e miatt szemrehányást tőn vendégének, s Boricsot kiadatni követelte. De ez megelőzte a veszedelmet, s hihetőleg Lajos tudtával, még azon éjjel tovább állott [1]).

E százezrek áthaladása a magyar földön itt is nevelte az éhséget, mely az évek óta uralkodott rendkivüli szárazság következtében egész Európát sanyargatta. Ezen éhségnek köszönheti Erdély azon szorgalmas polgárait, kiket szászoknak nevezünk, s a Szepesség is német lakosságát. Tengeri viharok a töltéseket, melyek Németalföld szorgalmas népét a tenger árjai ellen védték, a Rajna torkolata és Gravelin közt a mult évek valamelyikén elszakasztván, a tengertől kicsikart föld nagy részét vizárral borították s annak flamand lakosait kivándorlásra kényszeritették. A tűzhelyeitöl megfosztott számos család eleinte Szászországban keresett menedéket; de ott az uralkodó éhség miatt nem találták nyugtokat, s néhányan közőlök, hihetőleg a keresztes hadjárat alkalmával, megismerkedvén Magyarország viszonyaival, Gejzától kértek helyet a megtelepedésre. A király annál örömestebb megadta kérelmöket, minthogy a Szepesség egy része s Erdély délkeleti vidéke pusztán hevert a besnyőknek és a kunoknak a mult évek folytában többször ismételt becsapásai miatt. E két vidéken telepítette meg tehát Gejza a vándor népet, melyhez akkoron, ugy látszik, az uralkodó éhség miatt számos szászok is csatlakoztak, kiktől aztán az egész gyarmat, különben is Szászországból jövő, vehette nevezetét [2]). Gejza az uj polgárokat, kik nem kevésbbé föld- és bányamívelési szorgalmuk, mint tevékeny, vállalkozó kereskedelmi szellemök által nem

---

[1]) U. o.

[2]) Schmitt : Archiepisc. Strigon. l. 61. Katona Hist. Crit. III, 552. Hogy ezen telep Flandriából jött, s akkoron csak is Flamandoknak hivatott, bizonyítja György Cardin. pápai követ 1189-ki okmánya is. Fejérnél : Cod. Dipl. II, 250.

sokára virágzó városoknak vetették meg alapjait, számos nagybecsü szabaditékokkal adományozta meg, melyeket utóbbi királyaink még inkább gyarapitottak.

Gejza valamint a kievi fejedelem leányával kötött házasságának köszönhette leginkább, hogy Borics rokonai közt nem nyert segedelmet, ugy most, 1151-ben és a következő esztendőben épen e sógorság miatt keveredett orosz háborúba. Izászláv, a magyar királyné testvére, a halicsi fejedelmektől háborgattatván, Gejzától s a lengyelektől kért segedelmet, mely által aztán fejedelmi székébe vissza is helyeztetett. De ellenségei ujra feltámadtak ellene, s minthogy a szerencse ez alkalommal sem kedvezett fegyvereinek, Miecziszláv fiát ismét segélyhadakért küldé Magyarországba. Gejza néhány ezernyi dandárt adott melléje; de azt a halicsi fejedelmek megverték. Most már a nemzeti becsület dolgának nézte a büszke király, letörűlni a magyar fegyver hírnevén ejtett foltot, s 1152 tavaszán László és István öcscsei kiséretében maga állott egy nagyobb had élére; melylyel aztán a halicsiakat megverte s két ezer fontnyi sarcz fizetésére és békekötésre kényszerítette [1]).

III.

Nagyobb és hosszabb bajoknak lőn forrásává a szerb atyafiság; mert ez által idéztettek elő ama viszályok a görög birodalommal, melyek annyi évek során át háboritották az ország nyugodalmát. Belus bán a maga rokonát, Csudomil, vagy mint őt a görög irók nevezik, Blachin szerb fejedelmet reábeszélte, mondana ellen a görög császár fenhatóságának, s ismerné el a magyar korona felsőségét. Ugy látszék Belusnak, ez mind a két nemzetnek hasznára válandik: a szerbeknek, mivel a magyar koronától sükeresb védelmet várhatnak, mint a hanyatló görög birodalomtól, mely magát is alig volt képes védeni a mind beljebb terjeszkedő mozlemek ellen; de hasznára válandik a magyaroknak is, mivel ekként a magyar birodalom, mely Horvát- s Dalmátországon kivül már Boszniát és Rámát is határaiba foglalta, még ha Szerborszag is hozzá járulna, a Balkán hegylánczig kikerekíttetvén, ebben természetes védbástyát fogna nyerni.

---

[1]) Turóczi 66.

A terv azonban bár mikor inkább s könnyebben sikerülhetett volna mint most, midőn a diesvágyó, harczban erős, békében cselszövényes, ravasz Comnen Mánuel, a hanyatló görög birodalom császárainak legnagyobbika, ült a kormányon, ki, miután birodalma Azsiában az izlam híveitől mind szűkebb határok közé szorittatott, Europában törekvék magának kárpotlást szerezni, s nem kisebb tervvel foglalkodott, mint hogy a már elenyészett római császárság tartományait is hatalma alá hódítsa. Mánuel a szerbek elpártolásáról értesűlvén, már 1151-ben válogatott sereggel lepte meg Blachint, ki, mivel az orosz háboru által elfoglalt Gejzától segedelmet rögtön nem nyerhetett, a hegyek közé vonult. Mánuel tehát tartománya pusztitásával vőn rajta boszut, s a tél közeledtével haza ment, de csak azért, hogy a következő esztendőben nagyobb készülettel térjen vissza már nem egyedül Blachin, hanem egyszersmind Gejza ellen is.

A görög irók szerint Mánuelnek elhatározott szándoka volt, Magyarországot a maga fenhatósága alá hódítani [1]). Ellenséges szándékainak már a hadjárat előtt világos jelét adta abban, kogy Boricsot nem csak pártfogásába vette, hanem egy rokonával össze is házasította [2]). Lehet, hogy e tervet épen Borics ébresztette benne, ki, mint elébb Konrád császár iránt tette volt, ugy most bizonyosan iránta sem mulasztotta el, hűbéri alárendeltséget, engedelmességet igérni, ha őt az ország birtokára segíti.

Gejza e tervről bizonyosan semmit sem tudott, különben nem ment volna 1152 tavaszán, épen akkor, midőn Mánuel már indúlóban vala, hadjáratra a haliesiak ellen. Mánuel viszont hihetőleg eleve értesűlve volt Gejza hadjáratáról; s tán épen ez indította őt, hogy tervét ez évben végrehajtani megkisértse. Sőt, ha e kor viszonyairól teljesebb tudósitásaink volnának, azokból aligha ki nem derűlne még az is, hogy tán épen a ravasz Mánuel szítogatta Oroszországban a háborut, hogy Gejzát ez oldalról elfoglalja [3]).

Bár miként legyen, annyi bizonyos, hogy mialatt Gejza

---

[1]) „Hungariam in medio occidentalium nationum positam sibi comparare totis viribus satagebat" — mond Cinnamus Lib. V. n. 8. p. 97.

[2]) Otto Frising. Chron. Lib. VII, C. XX. Urstisiusnál 151. l.

[3]) Erre mutat Cinnamus ezen állitása : „Ideo imperator bellum istud agressus erat, quia se invito Bladimerum (id nomen erat Galliciae principi) virum Romanis foederatum, invasisset.

seregeivel Halicsba távozott, 1152 tavaszán, Mánuel ismét egy erős haddal indult Szerborszàg ellen. A szerb fejedelem sürgető kérelmeire Belus bán, a király nagybátyja, nem késett ugyan némi hadakat, melyek jobbára az alvidéken lakó izmaelitákból, azaz, mint már említettük, mohamed-vallásu bolgárokból álltak, segedelmére vinni. De Mánuel mindamellett is legyőzte, sőt el is fogta, és fenhatóságának elismerésére kényszerítette Blachin fejedelmet. Mihelyt pedig Szerborszàg meghódolt, Boricsot seregének egy részével Branizovához küldötte, hogy ott a Dunán átkelvén, a temesi bánságba törjön; maga pedig más részét a Száván szállítá keresztül, Zimonyt megvette s feldulta és a Szerémséget zsákmányolta.

Ekkor érkezett meg halicsi diadalmas hadjáratáról Gejza király, s haladék nélkül Mánuel ellen indult. Maga egyenesen Zimonynak tartott, Belus bánt pedig egy hadosztálylyal Borics ellen küldötte. De Boricsnak nem volt bátorsága bevárni a magyar hadakat, s azok közeledtéről értesülvén, a Dunán nagy zsákmányával együtt visszasietett. Belus tehát szintén átkelt a Dunán és Branizovát kezdé ostromolni. Azonban Mánuel sem tartá tanácsosnak, Zimonynál bevárni a közeledő Gejzát; hanem seregét a Száván visszaindítván, hogy dicstelenül ne térjen vissza birodalmi városába, a Branizovát vivó Belusnak aránylag gyönge táborát támadta és verte meg. A beállott tél ezek után véget vetett a további hadmunkálatoknak.

De Gejza nem akarta boszulatlan hagyni birodalmának megtámadtatását, s a tél folytában nagy készületeket tőn a következő évi hadjáratra. Alig nyilt meg 1153-ban a tavasz, hadainak egy részét már is leküldötte az alvidékre, a derék hadat utóbb maga szándékozván levezetni. De, miként egy azon kori iró mondja [1]), a püspökök, hihetőleg mivel jobban kiismerték már a ravasz, fortélyos császár egyéniségét, a háboru folytatását minden módon ellenzették, s a királyt arról lebeszélték. Ugy látszik, Blachinnak sem volt az többé kedve szerint, ki a már különben is sokat szenvedett tartományát újabb pusztitásoknak, személyét pedig Mánuel haragjának kitenni csak azért, hogy védurat cseréljen, többé nem kivánta [2]).

[1]) Gerohus Reicherspergens. Baluziusnál: Miscellanea Lib. V. 118. l.
[2]) Cinnamus l. 58 kövv. Nicetas Choriates l. 60 kövv. parisi kiad. Gerohus Reichersp. i. h.

Mind ennél azonban még fontosabb okok is merűltek fel Gejza előtt, melyek őt arra indították, hogy a Mánuel elleni hadjárat tervével felhagyván, vele békét kössön. Nyugatról váratlan veszély fenyegette az országot. Konrád császár, halálos ágyán, saját fiát mellőzvén, Fridrik sváb herczeget ajánlotta utódául választatni a birodalom rendeinek; mi nem sokára, 1152 tavaszán meg is történt. Fridrik, melléknevén a Rőtszakállu (Barbarossa) nagy tervvel lépett a birodalom kormányára. Mióta 1147-ben, mint Konrád császárnak a keresztes hadjáratban fegyvertársa, Magyarországon keresztül ment és azt saját szemeivel látta, oly annyira megkedvelte a szép országot, hogy most, midőn a birodalom élére emeltetett, első tervéül tűzte ki, azt meghódítani, s beolvasztani a Németbirodalomba. A német urakat, kik ama hadjáratban részt vettek, ugy látszik, átalában nagyon felingerelte e haza szépsége s termékenysége annak birtokára. Mint föntebb említém, Otto, freisingeni püspököt is, ki szintén a császár kiséretében vala, oly irígység szállotta meg e föld urainak irányában. hogy azt utóbb sem tudta magában elfojtani, midőn Fridrik életirásával foglalkodott.

Ekként ugyanazon időben mind a keleti, mind a nyugati császárnak ugyanazon vágya, ugyanazon terve volt Magyarország tekintetében. De annak végrehajtása egyiknek szint oly kevéssé sikerűlt mint a másiknak. Fridrik, mihelyt Péter s Pál apostolok ünnepén Regensburgban megkoronáztatott. azonnal közölte szándékát a birodalom rendeivel. De ezek egynémelyikének hihetőleg még most is szájában volt ize a vereségnek, melyet 1146-ban szenvedtek volt a magyaroktól. s mint a freisingeni Otto írja, „némely titkos okoknál fogva“ egyátalában nem volt kedvök a kétes kimenetelű és semmivel sem indokolható hadjáratra. Fridrik tehát „alkalmasabb időre halasztotta tervének végrehajtását“ [1]); melylyel azonban, ha azt egy ideig netalán még ápolta is kebelében, utóbb maga is tanácsosbnak látta végképen felhagyni.

A császár e szándokai bizonyosan nem maradtak titokban Gejza előtt, s kétségkivül ez volt fő indoka a békének, melyet

[1]) „Ungaris bellum indicere, ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat. Sed eum assentum super hoc principum quibusdum de causis latentibus habere non posset, ad effectum ea, quae volvebat mente tunc perducere non valens ad opportuniora tempora distulit. De reb. gest. Frid. I. L. II. C. VI. Urstisiusnál 449 l.

Mánuellel kötött. Mánuel, kinek ekkoron Siciliában s az Aldunánál, hol a szövetséges kunok és besnyők egy hadát megverték, ugy is meggyűltek bajai, a békére könnyen reáállott. De ő, Fridriknél kitartóbb s ravaszabb, csak elhalasztotta terveit, nem mondott le azokról. S nem sokára ismét háboruban találjuk őt Gejzával.

Erre a két fejedelem, Gejza és Mánuel rokonainak kölcsönös pártütése szolgált indokul. Géjza testvére, István herczeg, bátyjával, nem tudjuk eléggé, mi okból[1]), viszályba keveredvén, 1154-ben Mánuelhez futott. Más részről Andronicus, Mánuel rokona, ki általa Branizova és Belgrád herczegévé neveztetett, a nyert birtokkal elégületlen, magára a császárság birtokára emelte vágyait, s e végett Gejzánál keresett segedelmet. Mialatt Mánuel hadai Siciliában nem a legjobb szerencsével harczolának, Andronicus ajánlatot tőn Gejzának, mely szerint Branizova és Nissa várait s vidékeit igérte neki átengedni, ha Mánuel megbuktatására segedelmet nyujtand. Gejza, nem annyira, mivel az igért várak birtokára vágyott, mint inkább azért, mivel Mánuelt, ki Boricsot a békekötés daczára is folyton udvarában tartá, sőt legújabban a hozzá futott István herczeget is kegyesen fogadta, még mindig ellenséges szándékunak tapasztalta, Andronicus ajánlatát elfogadta, s annak elébbi kivánsága szerint 1155-ben Branizova alá hadat küldött.

E sereg azonban már nem találta Andronicust e vidéken. Mánuel, értesűlvén partütő terveiről, őt herczegségétől megfosztotta s őrizet alá helyezte. A magyar had ennélfogva barát helyett ellenséget talált Branizovában, miért is azt ostromolni kezdte. De alig fogott az ostrommunkához, Basilius vezér már is ott termett seregével a vár megsegítésére. Se-

---

[1]) Radevicus freisingeni kanonok (Muratorinál VI, 751.) következő módon írja le a viszály okát: Stephanus quorundam criminationibus Regi delatus fuerat, quasi ad regnum aspiraret; atque in ea re avunculum amborum, Belum, virum valde prudentem, ac ad innovandas res idoneum svasorem habere putabatur, pro eo, quod honorificentius habito adolescenti, per studia colendi, ferociae visus est nutrimentum suggerere. Rex autem suspectum habens tantum fratris honorem, et peiora re ipsa de illo veritus, non tam ipsum, quam amicos et familiares eius iam aperte insimulans, omnia facta seu dicta eorum in crimina vertebat; multisque adversus fratrem vulgatis, pluribus ad contestandum subordinatis, per insidias necem fratris dicebatur adoptare.

regében volt István herczeg is azon magyar urakkal, kik vele Görögországba futottak volt; és hozzá csatlakozott Borics is némi kun csapatokkal, melyeket Mánuel költségén az Aldunánál fogadott zsoldjába.

A magyar had ezek közeledtéről értesűlvén, de erejöket nem ismervén, az ostrommal felhagyott s visszavonulni szándékozott, mi végett, minthogy az átszállás sok nehézséggel járt a megáradt Dunán, Belgrád felé akart kerűlni, hogy annak közelében a Száván keresztül térjen vissza hazájába. Bazilius ezt félelemre magyarázván, a magyaroknak egy alkalmas helyen utját állja s őket váratlanul megtámadja. A meglepett magyarok eleinte hátrálni kezdének; majd azonban helyreállitván megzavarodott harczrendjöket, Basiliust egy véres ütközetben megverék, ki aztán, midőn hadának egy részét leölve, más részét elfogva, a többieket futásban látta, István herczeg társaságában maga is csak gyors futással menekült meg az elfogatástól. A magyar urak, kik István kiséretében léteztek, majdnem mindnyájan a csatamezőn találták honárulásuk díját. Itt veszett el végre az annyi bajt okozott Borics is, mint mondják, az ütközet után saját kunjai által öletvén meg.

Ugy látszék, Mánuel nem akarja boszulatlanul hagyni seregének megverettetését; mert 1156-ban ismét nagy hadat vezérlett a Dunához. Most azonban, miként a következés bizonyítá, inkább csak azért jött, hogy becsülettel köthessen békét, mert bajai más felől is meggyűltek birodalmában. Mihelyt ugyanis Gejzától azon üzenetet vette, hogy ő kész megbékülni, ha István herczeg pártolásával felhágy s a mult évi győzedelme után hatalmába esett magyar foglyokat visszaadja: Mánuel sem késett elfogadni a feltételeket s megkötni a békét [1].

Mánuel ezután nem is háborgatta többé az országot Gejza életében; bár nem sokára, bizonytalan mi okból, a király másik testvére, László herczeg is nála keresett menedéket. Még István herczegtől is megvonta, ha nem is pártfogását, legalább tényleges segedelmét. Hogy azonban még most sem mondott le egészen terveiről a ravasz ember, nyilván elárulta az által, hogy Istvánnak a maga unoka hugát, Comnen

---

[1]) Cinnamus l. 72. Nicetas Choniat. l. 67. kövv. Otto Frising. De reb. gest. Frid. Lib. II. Cap. 32. i. h.

Isaeusnak Mária nevű leányát adta feleségül. Minthogy azonban Gejzát vitézebbnek, erejét nagyobbnak találta, mintsem eleve képzelte, tanácsosabbnak látá, alkalmasb időre halasztani terveit; s most csak azon volt, hogy a herczeget szorosabban udvarához kösse s érdekeibe vonja görög neje által.

Bár világos tanubizonyságunk nincsen, kételkednünk mindazáltal alig lehet, hogy azon terv is az ő agyában fogantzott, mely szerint a pártütő István herczeg addig is, mig reá nézve a kedvező alkalom megjő, a nyugaton tett kisérletet, Gejzát bonyodalmakba keverni. Manuel követeivel, kik 1157-ben küldettek I Fridrik császárhoz, István is megjelent ennek udvarában; s bátyja ellen panaszait előadván, pártfogásáért könyörgött. Kérelmei kéz alatt kétségkivül a görög követektől is támogattatván, megnyerték némileg Fridrik császárt; s ez István ügyében, még azon év folytában követet intézett Gejzához. Fridrik lemondott ugyan már terveiről Magyarország meghóditását illetőleg : a jó alkalmat mindazáltal, melylyel legalább némi befolyást nyerhete az országra, nem akarta elhalasztani. Követei elégtételt sürgettek István részére.

De Gejza egyátalában nem hajlott előterjesztéseikre, s Gyárfás győri püspököt és Hendrik, másként Imre királyi udvarbirót 1158 elején a császárhoz Regensburgba küldvén, általok részletesen elejébe terjesztette, mily méltatlan légyen pártolására István herczeg, „kit ő, ugymond, országa részesévé tett, ugy hogy csak czímre különbözném tőle, s kit, miután a gonoszok tanácsait követte, csak nyilvános lázadása miatt űzött el magától; ő most csak azért panaszkodik, mivel legyőzetvén, felségsértő terveit végre nem hajthatta.“ Az ügy vége az lett, hogy István Fridriknél nem nyert pártolást, s meg kellett avval elégednie, hogy a császár által Velenczébe küldetett, onnan nejéhez Görögországba térendő vissza [1]).

Gejza követei előadásának nemcsak a felhozott indokok, s nem is egyedül az ezer gíra értékű ajándok, melyet királyuktól a császárhoz vittek, kölcsönözték ama súlyt, hogy ez a számüzött herczeg pártolásáról lemondjon : nagyobb hatással volt Fridrikre az, hogy kivánsága szerint Gejza szövetségesévé is lett az olasz háborúra. A császár e végett még az év nyarán Dániel prágai püspök személyében újabb követsé-

---

[1]) Radevicus Muratorinál : VI, 750. köv. Guntherus Katonánál : III, 677. 680.

get intézett Gejzához, ki aztán hatszáz válogatott íjászt küldött a császár táborába. Ezen ijászok, Henrik osztrák herczeg hadosztályában, nem a legcsekélyebb szolgálatot tették Fridriknek Milano megvételében [1]. Még jelentékenyebb segélyt igért Gejza a császárnak a következő évben, midőn értesűlt, hogy a majlandiak ellene ismét fellázadtak [2]. De a császár ennél most fontosabb szolgálatot kivánt Gejzától. Fridrik pár év előtt sulyos viszályba bonyolódott IV Adrián pápával. Mielőtt ennek vége szakadt volna, a pápa 1159 elején meghalt. A császár Octávián cardinált óhájtá helyébe választatni; de a bibornokok testületének többsége Roland cardinált, a meghaltnak cancellárát emelte III Sándor néven a pápai székre. A választás nem üthetett volna ki kellemetlenebbül Fridrikre nézve, mert épen III Sándor volt, még mint cardinál, szerzője ama leveleknek, melyek a császár haragját a boldogult pápa ellen fölingerelték. Fridrik tehát nem akarta elismerni az új pápát. A pártján lévő cardinálok ennélfogva pár hét mulva újabb conclavet tartottak, s az ő pártoltját, Octaviánt választották ellenpápává, ki IV Victor nevet vőn fel. Ez meglévén, Fridrik, pártoltjának támogatása s az egyházi szakadás megszűntetése, Sándor letétele végett, 1160 elejére Paviába közönséges gyülést hirdetett, melyre, hogy püspökeit elküldje, Gejzát is megkérte. A király s a magyar püspökök, magok is óhajtván véget vetni a szakadásnak, a császár kivánsága szerint elküldötték oda követeiket. De minthogy a császárnak nem annyira az feküdt szivén, hogy a szakadás szűnjék meg, mint inkább az, hogy ellensége, III Sándor tétessék le, s barátja, a később és kevesebbektől választott Viktor ismertessék el közönségesen az egyház fejének, a gyülés eredményre nem vezetett. Gejza eleinte Fridrik kedvéért IV Victor részére látszék ugyan hajólni, de miután a magyar püspökök, s élökön Bánffy Lukács esztergami érsek, Sándor-pápa követeitől, Julius praenestei püspök s Péter cardináltól, az ügy állásáról bővebben értesíttettek, tanácsukra Gejza is III Sándor részére állott; sőt 1161-ben VII Henrik franczia királyt is ügyekezett ugyanazon véleményben megerősíteni, még fegyveres segélyt is igérvén neki, ha e miatt a császártól megtámadtatnék [3].

---

[1]) Radevicus. U. o. 762. 772. — [2]) U. o. 804.

[3]) U. o. A zsinat irományai Pertznél : Leges II. Fehér : Cod. Dipl. II, 160. kövv. Katona Hist. Crit. III, 710—736.

Gejza nem érte végét ezen egyházi viszálynak, mely egész Európát háborúval fenyegette: 1161-ki május utósó napján megszűnt élni. Székesfehérvári sírboltjába az ország közbánata kisérte a még fiatal halottat, nem csak mivel benne derék, vitéz, erélyes királyt vesztett, hanem azért is, mivel kora halálából mindenki veszélyt jósolt a hazára [1]. Eufrosina nejétől három fiun, Istvánon, Bélán és Gejzán kivül ugyanannyi leánygyermek, Ilona, Erzsébet és Odola maradt utána.

NEGYEDIK FEJEZET.

III István. 1161—1173, és II László s IV István ellenkirályok.

I.

A derék ifju királynak, ki a nemzet függetlenségét s az ország határainak épségét két hatalmas császár ellenében sértetlenül megvédte, kora halála hosszu, káros zavart s idegen befolyást hozott az országra; mert idősebb fia, III István, még csak tizenöt éves lévén, midőn atyja székébe ült, a fondor, cseles Mánuel megérkezettnek látta az időt, életbe léptetni régi tervét, mely szerint fenhatóságát kiterjeszteni vágyakodott Magyarországra. István herczeg s bátyja László, uralkodási vágytól elcsábitva, elég önzők s elveteműltek valának, nemzetök árulóivá lenniök, s eszközűl, segédül szolgálniok a nagyravágyó császárnak törekvése sikerítésére.

Szomoru napok virradtak a hazára. Mánuel alighogy értesűlt II Gejza haláláról, s fiának III Istvánnak megkoronáztatásáról, már is utban volt a két herczeggel Magyarország felé. Sardikában tábort ütvén, követeket küldött az országba, kik a herczegek ifjabbikának, Istvánnak, királylyá emeltetéséről tanácskoznának a rendekkel; — mert miután László a neki ajánlott görög nőt elfogadni nem akarta, s tán különben is több önállóságot árult el öcsesénél, Mánuel a maga tervét inkább elérhetni vélte sógora, István herczeg által. A követek, ha a görög iróknak hihetünk, avval támogatták császáruk követelését, hogy Magyarországban szokás, sőt törvény volna,

---

[1]) Turóczy II. Cap. 66. Chron. Claustro-Neoburg. ezen évhez Pertznél : Scriptores IX.

hogy az elhunyt királynak ne fia, hanem testvére foglalja el a trónt [1]). Az országtanács válasza illő volt egy szabad nemzet kormányához. „Ők ily szokásról mit sem tudnak hazájokban, hol mindig a király idősb fiáé a trón öröksége; Istvánt tehát, kit minden magyar gyűlöl, egyátalában nem hajlandók befogadni királyuknak, mert idegen fejedelem hűbérését, minő a herczeg, a nemzet nem fogja uralni.

Mánuel e választ vévén, Sardikából a Dunához jött seregével, s azt unokaöcscse, Alexius Contostephanus vezérlete alatt István herczeg támogatására rendelte. Ez a Dunán általkelvén, Haramvárát — a mai Új-Palánkát — megvette, s onnan nagyszerű csábitások, fényes ajándokok s még nagyobb igéretek által ügyekezett megnyerni az ország főrendeit.

Mind ez Gejza halála után mintegy hat hétre, s oly gyorsan és hirtelen történt, hogy III István törvényes király híveinek nem volt idejök összegyűjteni az ország fegyveres erejét. A baj s az ország készületlenségének főoka azonban, ugy látszik, még sem annyira az ellenség gyorsaságában, mint abban feküdt, hogy a főurak közt hiányzott oly erélyes, elhatározott s egyszersmind tekintélyes férfiu, ki a gyermek király jogainak védelmére kelvén s az ügyek élére állván, a rendeket e jogtalan követelések s az ország háborgatói ellenében egyesiteni s lelkesíteni képes volt volna. Bánffy Lukács esztergami érsek s a többi főpapság kivétel nélkül híve volt ugyan a törvényes királynak; de bennök is hiányzott az erély, magokkal a törvényes király körül egyesíteni, ugy ennek mint a haza függetlenségének védelmére, a rendek többségét. Sokan avval is takargatták önző tétlenségöket, hogy Mánuel semmit sem követelt önmagának, s egyedül azt kivánta, hogy pártfogoltja üljön a királyi székbe. Ennél fogva elhitették magokkal, hogy a nemzeti függetlenséget egy nemzeti király alatt, ha bár ez nem a törvényesen megkoronázott király is, nem fenyegeti oly nagy veszély, hogy a miatt egy súlyos, kétes kimenetű háborúba kellene ereszkedniök, mely, ha szerencsétlenül végződnék, még nagyobb bajt hozhatna az országra. E tekintetek sokakban igen meghűtötték a buzgalmat III István jogainak védelmében, kivált miután őt anyja a veszélytől távol, az ország szélére, Pozsonyba vitte magával. A haza

---

[1]) Chron. Claustro-Neoburg. 1161 évhez Peznél I, 446 Pertznél: Scriptores IX, Nicetas Choniat. l. 83.

jogait eléggé megvédve lenni gondolták az által, ha a házasságánál fogva inkább a görög érdekekbe vont, s hosszas nyugtalankodása miatt is gyűlölt István herczeget mellőzik. Tudtára adták tehát Mánuelnek, hogy Lászlót megkoronázni nem idegenek; de Istvánt királyukká fogadni egyátalában nem hajlandók.

A császár talán ennyi engedékenységet sem várt egyelőre a főrendektől, s látván, hogy a gyűlölet István iránt közönséges, tanácsosnak látta megélegedni a fél győzedelemmel is, melyhez fegyver nélkül jutott; s csak azt kivánta viszont tőlök, hogy László a trónra emeltetvén, Istvánnak az ország egy részével *Ur, Urunk* czimet adjanak, miként a görög birodalomban is szokásban vala, hogy a praesumtiv trónörökös hasonlókép ezen czimmel tiszteltessék meg. Az ellenzés erre nézve nem volt nagy; s igy a korona 1161 nyarán II László fejére tétetett. A törvényes király, híveivel Pozsonyba vonult vissza.

László nem sokáig élvezte a bitorlott hatalmat: már 1162 elején a székesfehérvári sirbolttal cserélte fel a trónt. Istvánnak, bár az imént trónörökössé lett, most is nem csekély küzdelmébe kerűlt, valahára fejére tétetni az oly rég hajhászott koronát; mert ezt bátyja halála után csak egy hónapra sikerűlt kieszközölnie. De a honárulás, nemzete s unokaöcscse jogainak megsértése, neki sem termett jó gyümölcsöt. Az ellenzést, melyet a rendek többségében tapasztalt, szigorral szándékozott megtörni: a III Istvánhoz hű urakat üldözni, javaikat lefoglalni kezdette.

A törvényes királyoktól, miként évkönyveink tanusítják, sokszor és sok keménységet el tudott tűrni a magyar nemzet; de bitorlókat nem szenvedett sokáig maga felett. A gyűlölet nem sokára oly magas fokra hágott IV István iránt is, „hogy csak gúnyt, szidalmakat lehetett róla hallani“ a magyaroktól, s ugy látszék, hogy őt tüstént kiűzik az országból. A megijedt István Mánuelhez folyamodott segítségért, ki nem is késett a maga unokaöcscsét, Alexius Contostephanust, egy hadosztálylyal az országba küldeni. Az idegen sereg benléte által előidézett félelem kissé elnémitá az elégűletlenség panaszait. És István, vagy mivel azt hitte, hogy e megfélemlítés már elég volt az ellenzék teljes elfojtására; vagy mivel a körűlötte levőktől ama tanácsot hallá, hogy a görög sereget haza bocsátván, őszintébb engedelmességre tarthat számot a nemzet ré-

széről : a görögöket valóban ki küldötte az országból. Hálaját a császár iránt tanusitandó, némelyek szerint, ez alkalommal engedte át neki Zimonyt és a Szeremséget, melynek birtokára Mánuel oly igen vágyódott.

Az ország jogainak ezen újabb sérelme, épségének megcsonkitása, természetesen még inkább nevelte irányában az ellenzéket. A görög had eltávozta után azok is, kiket elébb a félelem elnémított, neki bátorodtak; s mind élénkebben érezvén a gyalázatot, mely e viszonyokból a nemzetre háramlott, végre minden jobbak egyesűltek a törvényes király, III István körűl : a bitorlót tehát hangosan vádolván, hogy a nemzet becsületét megsértette, junius 19-kén, még azon évben (1162), megtámadták, s pártjával együtt kikergették az országból [1]).

A trónvesztett István a Sardikában időző Mánuelhez futott, s miután tőle pénzt és Contostephanus vezérlete alatt sereget nyert, a Dunához sietett vissza. Maga Mánuel Nissa táján szállott egy nagyobb sereggel táborba. Itt találták őt az ország követei, kik azon kérelemmel küldettek hozzá, hogy szűnjék meg pártolni az elűzöttet, kit az ország befogadni semmi áron sem hajlandó. De ekkor még kénysze-ritésről gondolkodott Mánuel, s a követeket fenyegetéssel utasítván el magától, táborát nyomban Nándorfehérvár alá szállitotta [2]).

II.

De ekkoron már a magyar nemzet is megszégyenlé elébbi hanyagságát a maga jogai és becsülete védelmében. Bánffy Lukács esztergami érsek, Dénes nádor s más egyházi s világi urak sürgető felhivására egy hatalmas sereg gyűlt össze az alsó részeken, eltökélve, nem tűrni tovább Mánuel avatkozását az ország ügyeibe.

Mánuelnek nem az elűzött IV István ügye, hanem csak az feküdt szivén, hogy, miként az egykoru Cinnamus mondja, „Magyarországot, mely a nyugati nemzetek közt foglalt he-

---

[1]) Turóczi II. Cap. 67. és köv. ki azonban az évet hibásan számítja. Nicetas Choniates 84. l. Cinnamus 118. l. Chron. Claustro-Neoburg. 1162 évhez Peznél I, 446. Pertznél : Scriptt. IX.

[2]) Cinnamus : 124. l.

lyet, minden áron magáévá tegye.“ Most tehát értesülvén a közhangulatról, mely a nemzetet ellentállásra lelkesítette, nem akarta egy kétes kimenetelű ütközetre bizni e kedvencz tervének sikerültét: fondorlathoz folyamodott, evvel bár lassabban, de biztosabban vélvén czéljához juthatni. Palaeologus Györgyöt, testőrsége kapitányát követül küldé az országba, izenvén általa, hogy miután a nemzetet IV Istvántól oly idegennek látja, ő sem akarja tovább erőszakolni annak véleményét, érzelmeit; sőt, hogy a nemzet meggyőződjék, hogy iránta ő a legjobb indulattal viseltetik, nem csak IV István pártolásáról lemond, hanem kéri annak kormányát, adja át neki Béla herczeget, III István testvérét: ő a herczegnek a maga leányát, Mariát kivánja nőül eljegyezni, s minthogy magának fiu örököse nincs, őt fogja birodalmában is utódává kinevezni. A magyarok, vagy mivel őszintének vélték a császár ajánlatát, vagy mivel örültek, hogy ily könnyen s jó kimenetellel vethetnek véget a hosszú, veszélyes viszályoknak, örömmel fogadták az ajánlatot; a követ a gyermek Béla herczeggel tért vissza urához [1]).

És egy ideig ugy látszék, csakugyan őszinték Mánuel szándokai, s tán voltak is azok Béla irányában. Konstantinápolyba visszatérvén. Béla herczegnek Alexius nevet, és despota czimet adott, leányát pedig neki eljegyezte. Az volt tán czélja, hogy mi magának, mint már meggyőződött, nem könynyen sikerülhetne, Béla, egykoron utódává lévén, magyar királyfi létére, hazáját is bekebelezze a birodalomba.

De ha volt is e szándokában némi őszinteség, a ravasz ember e viszonyokból, már a maga életében is akart némi hasznot huzni. Követei által tehát a Szerémséget Béla örökségéül kivánta magának átadatni; minthogy pedig erre tagadó választ nyert, IV Istvánnak ismét pénzt és sereget adott, melylyel az országot háborgassa. A megbukott király a határszéleken megjelenvén, semmi ellentállásra nem talált a béke biztosságába ringatott országban, s annak déli részeit hamar hatalmába kerítette; sőt vesztegetései s igéretei, hol pedig ezek nem használtak, fenyegetései által, az országnak azon részein lévő egyházi s világi urai közől mind többeket pártjára vont. Okmányaink szerint Mikó, bácsi, Macarius pécsi, Miklós váradi és István csanádi püspökök, Béla bán és több

---

[1]) Cinnamus: Lib. V. l. 125.

más világi urak akár önérdekből, akár félelemből, nyiltan a bitorló pártjára állottak [1]). Sőt, ugy látszik, még az ország belsejében is talált néhány hivet, kik aztán Kapuvárt, Mosony megyében, elfoglalni szándékoztak, mi azonban, a kormánynak Farkas sopronyi várjobbágy által idején tudtára adatván, meggátoltatott [2]).

A nemzet e meghasonlásában, III István, saját erejét elégtelennek látván a görög segély által is támogatott bitorlónak ellentállani, szövetségesek után nézett. Eleinte Fridrik császárban, atyja szövetségesében vetette bizodalmát, s hogy tőle segélyt nyerjen, öt ezer ezüst gírát küldött neki ajándokul [3]). Fridrik az ajándokot elfogadván, megigérte ugyan segedelmét; de magának is meggyűlvén bajai Olaszországban, igéretét nem teljesítette. Sikeresebbek voltak a király léptei Wladiszláv cseh királynál, kinek segedelmét eleve is annál inkább remélhette, minthogy ő Erzsébetet, III István hugát már néhány évvel elébb eljegyezte volt Frigyesnek, a maga idősb fiának. A megkötött szövetséget Wladiszláv még egy ujabb házassági szerződéssel is szilárdította, ifjabb fiának, Szvatoplugnak, III István másik hugát Odolát, vagy mint mások nevezték, Hulichát jegyezvén el hitvesül.

III István a cseh király segélyéről biztosíttatván, addig is, mig az megérkeznék, maga a trónkövelő nagybátya ellen vezette hadait, s őt keményen szorongatni kezdte az általa elfoglalt országrészben. Mánuel, ennek veszedelméről értesűlvén, Andronicust, Contostephanus fiát, egy hadosztálylyal rögtön segedelmére küldötte, s derék hadával nem sokára maga is utána indult [4]).

A görög hadak közeledtére III István az ország belsejébe vonult vissza hadaival, ott várandó be szövetségesét Wladiszláv királyt, ki már egy erős haddal közeledett segedelmére. Mánuel e közben Pétervárad alatt táborba szállván, miután értesűlt, hogy a királynak tetemes segedelme érkezik, nem akarta ügyét a harcz kétes szerencséjére bízni. Követei s levelei által tudtára adá tehát a királynak, miképen ő nem

---

[1]) Ld. az általa 1163-ban a zágrábi egyház javára kiadott okmányt Katonánál : Hist. Crit. IV, 42. Fejérnél : Cod. D. II, 165.

[2]) Ld. a Farkas számára kelt adománylevelet Fejérnél : Cod. Dipl. II, 164.

[3]) Chron. Anonym. 1164. évhez Pertznél Scriptt IX.

[4]) Cinnamus Lib. V. 126.

azért jött, hogy háboruskodjék a magyarokkal, hanem, hogy Bélát biztosítsa a Szerémség birtokában, mi őt örökségül illeti : a király megegyeztével adatott neki át Béla herczeg, kit ő már vejévé tett; ha tehát most a király örökségét kiadni vonakodik, tudja meg, hogy ő, a császár, erőszakot erőszakkal fog visszaverni [1].

Mánuel eddigi ármányos eljárása után mennyi hitelt érdemeljen ezen újabb izenete, sem a király, sem hívei nem lehettek többé kétségben, s a követet tagadó válaszszal eresztették vissza. Mihelyt pedig Wladiszláv megérkezett, vele egyesűlvén, haladék nélkül a görögök ellen indultak, kik időközben Péterváradnál a Dunán átkelvén, Bács vármegyébe tették át táborukat. De Mánuel most is inkább csellel, fondorlattal, mint fegyverrel kivánt harczolni. Egy Bogota nevű morva urat, ki a keresztes hadjárat óta Görögországban telepedett meg, Wladiszláv királyhoz külde követségbe. Emlékezteté általa a királyt a barátságra, melyet vele keresztes hadjárata alkalmával kötött; kéré őt, ne keverje magát ezen ügybe, miután ő maga sem ellenséges szándokkal jött, hanem hogy a békét a rokonok közt biztosítsa s a maga örökségét mindeniknek átadassa.

A követ azonban sikeretlenül járt; Wladiszláv, válaszul, előbbre indítá hadait, s a görögöktől nem messze táborba szállván, a következő napon megütközni szándékozott. De Mánuelnek a harczra nem volt kedve; és hadainak egy részét a Duna tul partjára még azon éjjel átszállítván, más részét pedig IV István támogatására küldvén, ujabban is követeket intézett Wladiszlávhoz, kik őt békekötésre ösztönöznék. Ő, ugymond, csak a békesség helyreállitása végett jött Magyarországba, hogy az ifjabb királyfinak, már vejének, örökségét biztosítsa. Kéri tehát a cseh királyt, harcz helyett, melyre semmi ok, ő is inkább a béke helyreállitásában fáradozzék.

A görög had visszavonulta sulyt adott a követség előadásának, s a ravasz embernek ismét sikerült a két királyt békére hajlítani. Mihelyt pedig észrevette, hogy a vélemények megváltoztak, Wladiszlávot is hálójába szándékozott keríteni. Márton alcancellár által, kit Wladiszláv a békekötés végett hozzá intézett, nagy becsű ajándékokkal tisztelé meg őt, s egy házasságot hozott előtte szőnyegre, mely Wladiszláv

---

[1]) U. o. 127. köv.

unokaleánya, s az ő, Mánuel, unokaöcscse közt volna megkötendő. A cseh király, az ajándék és az ajánlat által megnyeretvén, a békét ezentul maga is sürgetni kezdé a magyaroknál. Követek neveztetnek ki tehát, kik annak feltételeiről alkudozzanak; és minthogy István s a magyar urak a Szerémség átengedését egyre ellenzették, most maga Wladiszláv lett az iránt Mánuel szószóllója a király és az urak előtt. Miután a szövetséges ekként közbenjáróvá változott, Istvánnak s a magyar uraknak nem volt mit tenniök, mint elfogadni a feltételt, mely szerint a Szerémség Bélának határoztatott adatni örökségül. De midőn ebben végre megegyeztek, viszont a magok részéről is kikötötték, hogy IV Istvánnak ezentul a császár se adjon segedelmet. A béke igy megköttetvén, a seregek mind a két részről haza indultak. Wladiszláv Istvántól nagy becsü ajándékokkal megtisztelve tért vissza országába [1].

De Mánuel csak azt várta, hogy a cseh segélyhadak az országból távozzanak. Wladiszlávtól, kit az utóbb valóban meg is kötött házasság által István további segélyezésétől elvont, félni oka többé nem lévén, a béke föltételeit azonnal megszegte; mert midőn maga Konstantinápolyba visszaindult, seregének egy részét IV István támogatására a Szerémségben hátrahagyta [2]. A trónkövetelő e görög haddal ismét átkelt a Dunán s Bács vármegyében foglalásokat kezdett tenni; az urakat, nemeseket, a merre csak járt, zászlai alá állani kényszerítvén.

A békeszegés híre méltó haragra gerjeszté a királyt és a rendeket. A nem rég haza bocsátott hadak nyomban ismét zászlók alá hivattak. Boszuságában a király nemcsak nagybátyját kiűzni, hanem a Szerémséget is visszafoglalni szándékozott a békeszegő Mánueltől. És mihelyt hadai a Bácskában megjelentek, azon urak s nemesek is, a kiket a bitorló a maga zászlai alatt szolgálni kényszerített, a mint tehették, egyenként mind többen megszöktek táborából s a királyhoz siettek. Látván ezt a görög hadak vezére, visszavonult a Szerémségbe. István mindazáltal még nem akart engedni; de nem

---

[1]) Chron. Vincentii 1164 évhez Dobnernél: Monumenta I, 73. kövv. Pulkava, U. o. III, 186 kövv. Cinnamus, Lib. V, 128 kövv. Contin. Cosmae Pragens. 1164 évhez Pertznél IX.

[2]) Cinnamus i. h. 131.

sokára megveretvén, maga is csak gyors futással kerülhette el a fogságot.

A király, mihelyt a Bácskát az ellenségtől megtisztítva látta, a Dunán átkelvén, a Szerémséget is visszafoglalta, és Zimony ostromára indult, melynek védelmére a trónkövetelő minden erejét összevonta. Mánuel a történtekről értesülvén, Gabras Mihály vezérlete alatt ujabb sereget, a Dunán pedig hajóhadat küldött a tartomány védelmére; mert a király táborát szinte egy kis naszádhad követte volt Zimony alá. A magyar hajók azonban igen szélesek, s mozdulataikban e miatt nehézkesek, nem vívhattak ki előnyt a görög hajók fölött, sőt egy közőlök fel is gyujtatott a görögök által. De annál erélyesebben látott a magyar had Zimony ostromához, melyet végre, miután IV István, mint a görög irók bizonyítják, méreg által meghalt, a görög vezérek szabad elmenetel föltétele alatt fel is adtak [1]).

III István, eleve is tudván, hogy e győzedelme s a Szerémség visszafoglalása után Mánuellel még inkább meggyülend a baja, a Szerémségből Horvát- és Dalmátországba ment, a városokat meglátogatni, az erősségeket őrséggel bővebben ellátni, a dalmatákat, kikre, ugy látszik, már szintén kivetette hálóit Mánuel, a hűségben ujabb kedvezmények által megerősíteni [2]).

Hazatérvén, minthogy Mánuel roppant hadi készületei titokban előtte nem maradtak, maga is szövetségesek után nézett; mert miután Wladiszlávot Mánuel az említett módon lefegyverezte, benne többé nem bizhatott. A fejedelmek politikájának akkoron jobbára családi összeköttetések, házasságok adták irányát : István is tehát Primiszláv orosz fejedelem leányát jegyezte el nőül magának, hogy benne szövetségest nyerjen. De a ravasz Mánuel, miként elébb a csehet, ugy most az oroszt is elvonni ügyekezett István szövetségétől. A keleti birodalom és Oroszország közt ekkoron már szoros öszszeköttetés létezett egyházi tekintetben; a kievi metropolita rendszerint Byzanczból küldetett püspöki székébe [3]) : Mánuel

[1]) U. o. 132. Nicetas Choniat. 84. Turóczi II. Cap. 68.

[2]) Ezen utjának kétségtelen bizonysága a spalatói egyház javára kibocsátott okmánya Farlat. Illyr. Sacr. III, 184. Fejér : Cod. Diplom. II, 167.

[3]) Episcopus Byzantio missus illi (civitati Kiovia) praefici solet Cinnamus.

tehát részint ezen kapcsolat, részint követei által nem nagy fáradsággal oda vitte a dolgot, hogy Primiszláv nemcsak felmondta Istvánnak a szövetséget, hanem ellenkezőleg Mánuelnek igért segedelmet. Magától értetik, hogy ennek következtében István is megsemmítette a házassági szerződést, s nem sokára Agnest, Henrik osztrák herczeg leányát vette nőül.

A szövetségeseitől ekként elhagyatott ifju király egyedül kényteleníttetett viselni a háboru egész sulyát, mig viszont Mánuelnek nemcsak az oroszok s az Aldunánál tanyázó kun és besnyő népek, hanem még Fridrik császár, sőt a török szultán is igért segedelmet, Velencze pedig rendelkezésére adta a maga hajóhadát [1]). Roppant hadait Mánuel 1164 nyarán mindenek előtt Zimony és a Szerémség visszafoglalására vezette. Miután azon csapatokat, melyeket István a Duna és Száva partjainak védelmére rendelt, onnan elűzte, egész hadával Zimony alá szállott s azt vívni kezdte. István e várat, miután a mult évben visszavette, miként hamarjában lehetett, némi uj védművekkel erősítette meg s erős őrséget hagyott benne. Ennek többszöri szerencsés kitörései miatt a várvívás egy ideig semmi módon sem haladt előre. Majd azonban fatornyokat építtetett a császár, melyeket aztán, minthogy a vár árkát több helyt sikerült betöltetnie, egészen a falakhoz tolatott, s azokból kézviadallal fárasztá az őrséget. De ez ernyedetlen kitartással s vitézül védte magát; két nagy rohamot az ellenség tetemes veszteségével visszavert. A császár látván, hogy tornyaival sem boldogul, miktől elébb a falakat megkimélni akarta, faltörő gépeket állíttatott fel. Mihelyt pedig ezek folytonos működése következtében rések támadtak, egy ujabb közönséges rohamot intéztetett. Az őrség most is vitézül állott ellent; de miután az ellenség rohamait a városi lakosság egy részének árulása is elősegítette, a vár végre görög kézre jutott. A makacs védelem miatt annyira neki dühödt a győztes ellenség, hogy még a fegyvertelen lakosságban is iszonyu öldöklést követett el, a várost pedig felprédálta.

Zimony eleste az egész Szerémséget maga után vonta. De Mánuel evvel most már nem volt megelégedve. Egy hadosztályt Dalmátországba küldött, s állitólag mint Béla örökségét, azt is elfoglaltatta. Maga a Duna mellett maradván,

---

[1]) U. a. Lib. V. 136.

Zimony falait nyomban kijavíttatta, sőt még Nándorfehérvárat és Branizovát is ujabban megerősíttette; ezen utósó vár őrségének szaporitása végett az alvidéken lakó Mahomed-vallásu bolgárokból, azaz izmaëlitákból egy telepet szállított át. Ezek után visszatérvén, nagy kérkedéssel fényes diadalmenetet tartott császári városában [1]).

Hazai évkönyveink, talán mivel szégyelték följegyezni a nemzet ezen megaláztatását, e korszakról oly felette szárazak s rövidek, hogy Mánuel mind ezen hadjáratait csak a görög irókból ismerjük. Mivel pedig ezek egyedül császárjokat tömjényezik, hasztalan nyomozzuk, hasztalan kérdezzük, miként történhetett s mi volt oka, hogy miután Mánuel azon magyar hadcsapatokat, melyek a Dunát és a Szávát védték, részint kijátszotta, részint visszanyomta, sem Zimony segedelmére, sem a Szerémség és Dalmátország védelmére nem ment többé magyar sereg. Mert annyit a görög irók elbeszéléséből is látunk, hogy Mánuel Zimony megvétele után minden ellentállás nélkül jutott mind a Szerémség mind Dalmatia birtokába; s hogy ez évben az elfoglalt tartományok védelmére hátrahagyott görög hadak sem szenvedtek háborgatást a magyaroktól. De hogy ezen eseménynek fontos okainak kellett lenni, bár azokat megfejteni nem tudjuk, kétségünk alig lehet, midőn látjuk, hogy sem a nemzet, sem annak királya nem volt egyébiránt hajlandó oly könnyen lemondani az elfoglalt tartományokról. Mihelyt ezen akadályok, bár mik voltak is azok, megszüntek, a következő 1165-dik évben Dénes nádor alatt egy erős had jelent meg az alvidéken, mely Branas és Gabra görög vezéreket egy véres ütközetben megverte, s a Száván átűzvén, Zimonyon kivül az egész Szerémséget ismét visszavette.

Mánuel, hogy az elvesztett tartományt annál könnyebben visszafoglalhassa, megosztani akarta a magyar erőt, s mig egy erős hadat a Szávához küldött, egy másiknak Oláhországon keresztül Erdély pusztitását tűzte ki feladatul; czélját mindazáltal igy sem érte el. Az Erdélybe küldött sereg, ellentállásra nem találván, nagy martalékkal tért ugyan vissza; de a szávai hadak — a görög irók szerint, állitólag mivel vezérök a vérontástól iszonyodott, valószinűbben, mivel a nádor hadától megverettek, minden eredmény nélkül kénytele-

---

[1]) U. a. 139. Nicetas Choniates 87. kövv.

níttettek visszavonulni. Mánuel a hadjárat sükeretlensége miatt annyira megboszankodott, hogy a hadvezért, Alexius Cassinust, baráttá nyíratván, klastromba záratta [1]).

Dalmátországban sem voltak kedves vendégek a görögök. Péter spalatói érsek nem győzött eleget panaszkodni hatalmaskodásaik ellen [2]); miket végre megunván, 1166-ban titkon Magyarországba jött, a királyt és tanácsát ösztönözni, küldenének némi erőt a görögök ellen. Az érseket rövid idő mulva meglepte Magyarországban a halál; de czélját még is elérte. István, megértvén tőle a városok ragaszkodását maga iránt, nem is késett hadat küldeni Dalmatiába, mely aztán a görögöket Spalato előtt megvervén, vezéröket Nicephorus Kaluphest elfogván, Dalmatiát a magyar koronának, ha bár rövid időre is, megint visszaszerezte [3]). Ez alkalommal Zára is fellázadt Velencze ellen, nem tűrhetvén tovább, hogy őket grófjok szabad választásában korlátozta és érseköket a maga patriarchájának hatósága alá vetette: Mauroceno Domokost, a Velenczétől kinevezett grófot elűzvén, a magyar királynak hódoltak. István azonnal magyar őrséget rendelt a város kastélyába, mert előre látható vala, hogy Velencze, kivált midőn ennyi bajjal látja küzdeni a magyar birodalmat, nem fogja eltűrni veszteségét. És valóban, Vitalis Mihály, velenczei herczeg, nem sokára harmincz gályával jelent meg a város előtt; de minthogy a polgárok az őrséget híven támogatták, azt ez évben siker nélkül ostromolta. 1167-ben mindazáltal, mig a magyar hadak ismét a Szávánál harczoltak a görögök ellen, a herczeg még nagyobb erővel térvén vissza, végre is urává lett a városnak [4]).

Mánuel sem nézte tétlenül a mult évi kettős vereséget. 1167 tavaszán Sardikában nagy sereget gyűjtvén össze, azt Andronicus Contostephanus vezérlete alatt a Száván átküldötte. A magyar részen ismét Dénes nádor, a tavali győző, volt a vezér. Zászlai alatt most tizenöt ezer vitéz állott, részben nehéz, vasas lovasok, kiknek még lovait is pánczél fedte elül, részben könnyü lovasok, ijászok, parittyások. A nemzeti zászló egy hosszu vastag póznán, négy ökörtől vont szekérre

---

[1]) Cinnamus 150. Nicetas Choniat. 87.

[2]) Farlatusnál: Illyr. Sacr. III, 186. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 176.

[3]) III István okmánya Sz. Kozma és Demjény dalmát klastrom javára. Farlat. IV, 7. Katonánál: Hist. Crit. IV, 152. Cinnamus köv.

[4]) Dandulus, Muratorinál: XII, 292. Farlat. V, 59.

tűzve, lobogott a sereg fölött. Dénes, tapasztalásból tudván, hogy a görögök a szárnyakon helyezik el fő erejöket, a középet gyöngébbnek hagyván, ezt szándékozott keresztül törni. E végett sürű csomóban állitá fel a harczrendet, csak gyönge ijászcsapatokat helyezvén a szárnyakra. A görög vezér meglepetve látta a magyarok szándokát; és hogy közép hadtestök sürű rendeit szétoszlassa, szárnyaira tüstént rendeletet külde, hogy félkörben fogják körül a magyarokat, s azután szinlelt futamlással csalják ki harczrendjökből; a középet pedig, szokás ellenére, erős vasas csapatokkal erősítette meg. Az ütközet dél tájban, rövid nyilazás után lándzsákkal kezdődött; majd ezek a pánczélokon, vérteken széttörvén, mind a két részről karddal s buzogánynyal folytatták a kézviadalt. A harcz ekként, mind a két részről makacs, sokáig kétesen hullámzott. Azonban a görögök balszárnya hanyatlani kezdett; a vezérek egyike, Branas Dömötör, megsebesítve bukott le lováról s fogolylyá lett; minek láttára a többiek rendetlen futásnak eredtek. De mig ezeket a magyarok hevesen, s kelletinél tovább űzik, a görög fővezér, a kedvező pillanatot megragadván, nagy erővel a magyarok balszárnyára rohan s azt visszanyomja. Ez által a harczrend egészen felbomlott a magyar táborban, mert a hanyatló balszárny a közép egy részét is maga után vonta. Hasztalan ügyekezett ezután Dénes nádor magát a szárnyaitól megfosztott középen fentartani: miután sem jobb szárnyától, mely a görögök balszárnyát egyre űzte, sem balszárnyától, melyet futamlásában megállítani nem sikerült, nem nyerhetett támogatást; Andronicus pedig egész tartalékhadával is reá rohant, egy véres viadal után maga is kénytelen lőn hátrálni a középpel; mi közben a nagy zászló is az ellenség kezébe esett. A beállott éj véget vetett az ütközetnek. Mind a két rész táborába vonult vissza. A győzelem a görögöké maradt ugyan; de hogy a nyert előny nem igen nagy lehetett, mutatja az, hogy a görögök megelégedvén a magyar sereg visszavonultával, azt egyáltalában nem üldözték; sőt mivel táborukban vak lárma támadt, hogy a magyaroknak segítségök érkezett: Andronikus az éj beálltával, ott állomásozó hajóin, a Száván is átkelt; onnan minden további munkálat nélkül nemsokára Konstantinápolyba térendő vissza [1]).

[1]) Cinnamus 157. kövv. Kevesbbé dicsekvőleg, s igy hívebben irja le a hadjáratot Nicetas Choniat. l. 100. kövv.

A következő 1168-dik évben, ugy látszék, Mánuel békében hagyja az országot, mert csak az ősz elején vezetett egy hadat az engedetlen szerb fejedelem megfékezésére. De miután ezt megalázta s elfogta, hadai a védetlen Dalmatiára csaptak át, s azt ismét hatalma alá vetették, Zárát kivéve, mely, mint mondók, már a mult évben hódolt Velenczének [1].

A háboruskodó felek, ugy látszik, mind a ketten belefáradtak a háboruba; mert bár nyomára sehol sem találunk, hogy egymással békét kötöttek volna: a háboru folytatásának sem létezik semmi emléke. Ez arra mutat, hogy egy részről Mánuel is lemondott Magyarország meghóditásának, mint eléggé tapasztalta, kivihetetlen tervéről; más részről István sem akart tovább harczolni a Szerémség egy részével a görögök kezén maradt Zimonyért és Dalmátországért, miket Bélával utóbb ugyis visszaesendőknek reménylett az országra.

Mert Béla körül nagy változás történt 1170-ben. Mánuel terveinek őszinteségéről irányában ez év előtt, alig hagy kételkedni azon körülmény, hogy leányát neki valóban eljegyezte, s a birodalom rendeit is esküvel kötelezte le az ifju pár iránt. De 1170-ben váratlanul fia született; mi természetesen más irányt adott terveinek utódára nézve. Miután fiának életrevalóságáról meggyőződött, birodalma rendeit elébbi esküjöktől feloldozván, 1172-ben fiát megkoronáztatta. Sőt nehogy Béla, ha leányával összekelne, magának e házasságból valamely jogot követeljen s fiát háborgassa, az eljegyzési szerződést is felbontatta, s a maga nejének hugát, Agnest, Boëmund antiochiai fejedelem leányát adta nőül a magyar herczegnek [2].

Ezóta, képzelhetjük, csak terhére volt Béla Mánuelnek s birodalma nagyjainak, kik az idegen herczeget, mint trónörököst ugy sem kedvelték, s tőle most már a császárral együtt minden áron szabadulni óhajtottak. Alig lehet e körülmények közt kétségünk, hogy a még csak huszonhét éves, ereje virágában lévő István király e görög fondorlatoknak lett áldozatává. Henrik-Leó szász herczeg, a szent földre zarándoklandó, az 1173-ki tavaszon Henrik osztrák herczeg, István király ipja. kiséretében a Dunán Mosonyhoz érkezett, és szabad át-

[1] Dandulus. Lib. IX. Cap. 15. Muratorinál XII. Emmanueli Spalatum, Tragurium et Ragusium ac paene tota Dalmatia subjugatur.
[2] Nicetas Chon. 110.

menetet kért a királytól. István nyomban egy követet, Florent urat, küldé elejökbe, hogy őket Esztergomba, a királyi székvárosba kisérje. A vendégek másod nap, május 4-kén megérkeztek, de gyásztorra : István a megelőző éjen hirtelen, mint sokan hitték, megétetve, megszűnt élni [1]). Ha a közvélemény, mely István hirtelen halálában a méreg hatását látta, való, ugy a méreg csak görög kézből származhatott. A derék ifju király, ki az ország függetlenségét a félelmes Mánuel ármány- s fegyverhatalma ellen annyi szilárdsággal s kitartással megvédette, méltó az utókor tiszteletére.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III Béla király. 1173—1196.

I.

III István halála után pártokra szakadt az ország a királyválasztásban. Agnes, Henrik osztrák herczeg leánya, a meghalt király özvegye, ki férjével 1165 óta magtalan házasságban élt, magát most jó reményben mondá lenni; s voltak kik szülését megvárandónak vélték [2]). Mások, s ugy látszik, a nagyobb rész, Bélának, az elhunyt István idősebb öcsesének jogát védték, s annál inkább őt akarták a trónra ültetni, minthogy vele együtt a Szerémséget és Dalmatiát is, miket Mánuel Béla öröksége gyanánt tartott elfoglalva, háboru nélkül visszacsendőknek hitték az országra. De volt még egy harmadik párt is. Sokan nem fojthatták el idegenségöket a Mánuel befolyása alatt tiz évig Görögországban nevekedett Béla iránt, kit görög erkölcsünek, a gyűlölt császár iránt lekötelezettnek lenni vélték, s a nevelő miatt, ki nekik annyi bajt okozott, a növendéktől is tartottak. Ezekhez tartozott majdnem az egész főpapság, attól félvén, hogy a görög egyház szertartásaiban nevelt Béla, nem fog elég ragaszkodással s buzgalommal viseltetni nemzete egyházához; s ez okból Gejza

---

1) Arnold. Lubecens. Leibnitz : Script. Brunsw. II, 631. Rex vero interiit appotiatus, ut dicitur. a fratre suo, quem de terra ejecerat. De sokkal valószinűbb ez Manuelről, mint Béláról, ki egész életében, bár szilárd, de feddhetetlen jellemet nyilvánított.

2) Ugyanaz u. o.

herczeget kivánták megválasztani. Hozzájok csatlakozott maga Eufrosina anyakirályné is, ki a tőle korán elszakadt idősb fiánál inkább szerette a szemei alatt nevekedett ifjabb Gejzát.

De amazok, kik Bélát pártolák, helyesen itélték, hogy Mánuel, kinek Béla most már csak terhére van, annál kevésbbé fogná tétlenül nézni Béla mellőztetését, minthogy most a jog is részén lenne: Gejza felmagasztaltatása esetében ennélfogva bizonyosan megujulandónak látták a háborut Mánuellel; mig ellenben, ha Béla hívatik meg a trónra, még az elveszett tartományokat is minden kardcsapás nélkül visszaszállandóknak hitték. Ezek tehát, minden további tétovának véget vetendők, követeket küldének Görögországba, kik Bélát meghívnák.

E párt véleményét teljesen igazolták az események. Mánuel, mihelyt III István haláláról értesült, Bélával, egy sereg kiséretében, haladék nélkül utra kelt, s a követek őt már Sardikában találták. Megértvén ezektől a rendek többségének hajlamát Béla iránt, szükségtelennek tartá személyes megjelenését, s a herczeget fényes kiserettel bocsátá el; elébb azonban megesküdteté őt, hogy nemcsak minden igényről lemond a császári trónra, melyre szánva volt, hanem annak érdekeit mindenkor pártolni is fogja. A Szerémség és Dalmatia visszaadásáról azonban szót sem tett a ravasz ember.

A huszonöt éves, (sima,) mivelt, ügyes, trónra termett Béla hamar megnyerte ugyan a maga pártjának ragaszkodását, mert ennek alkalma volt tapasztalni, hogy a görög élet szokásai, erkölcsei nem korcsították el az önkénytelenül külföldre jutott ifjunak egészséges magyar jellemét, nem gyöngítették meg ragaszkodását hazája, nemzete iránt. De megjelenése az ellenpártot még sem némitá el. Ágnes özvegy királyné állitása a maga érdekes állapotáról időközben alaptalannak bizonyult ugyan be; de Gejza pártja annál erősebb lett, azok is, kik elébb Ágnes szülését bevárandónak vélték, jobbára hozzá csatlakozván. A párt élén Bánffy Lukács, esztergomi érsek állott, annyiban veszedelmes Bélára nézve, hogy a koronázási jogot törvény és hagyomány egyaránt neki biztosította; és senki sem találkozott, a Bélától, mint mondók, különben is idegenkedő főpapságban, ki az agg, tekintélyes érsek jogát bitorolni akarta, vagy merte volna. Az mindazáltal előnyére vált Bélának, hogy az érsek, hozzá látván szitani

a világi urak többségét, mégsem merte megkoronázni a maga pártoltját, Gejza herczeget. Béla, meggyőződvén, hogy az érseket maga hasztalan ostromolja, a pápához, III Sándorhoz folyamodott; de még ennek intései sem hajthatták meg Bánffyt, miért Béla azt kivánta és nyerte is meg a pápától, hogy ha Lukács érsek még tovább is vonakodnék, a kalocsai érsek által hajtathassa végre magán a koronázási szertartást [1]. S igy lőn aztán, hogy Béla magát 1174-ki január 13-kán a kalocsai érsek által végre megkoronáztathatta [2].

Béla megkoronáztatása elvette Gejza pártjának bátorságát a királynak nyiltan ellenszegülnie, minek következtében a testvéri versengés, ha nem szűnt is meg végkép, még is anynyira lecsilapodott, hogy pár évig a béke nem lőn megzavarva. A tevékeny, erélyes király nem is késett felhasználni az alkalmat, hogy gondos, igazságos kormánya s a nemzeti egyház iránt tanusított ragaszkodása által az ellenpárt s kivált a püspökök ellenszenvét lefegyverezze, a közigazgatás javitása által a közbecsülést, népszerűséget magának megszerezze. E tekintetben a tapasztalatokat, melyeket magának a görög kormánynál szerzett volt, mindjárt országlása elején javára fordítani ügyekezett hazájának. Alig kételkedhetünk, hogy több ilyféle reform köszönhette lételét Bélának, habár egynél többet nem találunk is följegyezve emlékeinkben. A királyok eddigelé futáraik emlékezetére bizott szóbeli üzenetek által tudatták rendeleteiket a főispánokkal s egyéb tisztviselőikkel; jobbára szóbeli kijelentések által osztogatták adományaikat s egyéb kegyelmeiket is. Viszont a tisztviselők is élőszóval tették jelentéseiket a királynak; a kérelmezők és pörlekedők is igy adták elő ügyeiket, igy vették a királytól vagy a biráktól mondott végzéseket s itéleteket. E módnak, a kifejlett görögországi igazgatás gépezetével ismerős Béla sokféle hátrányait tapasztalván, nem késett rendeletet bocsátani ki országában, hogy ezentul minden folyamodás, minden jelentékenyebb feljelentés, itélethozás, szóval, minden fontosabb kormányeljárás irásba foglaltassék, hogy ekként az irott szó az igazgatásba rendet, pontosságot, könnyebbséget eszközöl-

---

[1]) III Incze pápa levele János eszterg. érsekhez 1209-ben Fejér: Cod. Dipl. III, I, 91. Ugyanazon pápa levele Imre királyhoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 229.

[2]) Turóczi II, Cap 69.

jön, jobban biztosítsa az egyesek jogait, tanuskodjék az ítéletekről [1]). E reformok mellett nagy gondot fordított arra is, hogy a lefolyt belviszályok és külháboruk alatt az országban eláradt rendetlenségeknek, rablások s hatalmaskodásoknak gátot vessen. „Az orvokat és latrokat irgalmatlanul üldözte“, ugymond róla a krónika.

Azonban öcscse, Gejza herczeg, bár eddigelé óvakodott is a nyilt lázadástól: az anyakirálynétól s' néhány egyházi s világi urtól gyámolítva, titkon nem szűnt meg fondorkodni bátyja ellen. Törekvései azonban 1176-ban valamely módon napvilágra jöttek, s ő a király boszuja elől Lőrincz urral s más pártfeleivel sógorához, Henrik herczeghez, ki pár évvel elébb vette el Ilona hugát, Ausztriába szökött. Béla szigorral járt el a nyugtalanság elfojtásában. Anyját, a fondorlatok egyik fő szítogatóját fogságba tétette [2]); Henriktől pedig a szökevény herczeg és pártfelei kiadatását követelte. Henrik tagadólag válaszolt; miért Béla az Ausztriával épen háboruskodó Szobieszláv cseh királynak segélyhadat küldött s Henrik tartományainak éjszaki részeit a Dunáig pusztítani segítette [3]). Ez alkalommal esett-e Géjza herczeg a magyar hadak fogságába? Vagy az osztrák herczegtől adatott ki végre Bélának? Csak annyit tudunk, hogy Gejza fogságba került, de abból nem sokára megszökött és Szobieszlávnál keresett menedéket, talán, mivel általa Fridrik császár pártfogását is megnyerni remélte [4]). De a pártos herczeg most még ügyetlenebbül választotta menhelyét: Szobieszláv őt, ugy látszik, néhány pártfelével együtt elfogatván, bilincsekben küldé át Bélának. A boszus bátya Gejzát most keményebb fogságba tétette, hol azontul majdnem tizenöt évig tespedett, párthivei

---

[1]) Petitionibus loqui traxit originem, ut romana habet curia et imperii Turóczi u. o. Kézay II, Cap. 4. Endlichernél 119. S maga Béla is egy 1181-ki levelében: Necessarium duxi, ut negotium quodlibet, in audientia Celsitudinis meae discussum scripti testimonio confirmetur. Fejér: Cod. Dipl. II, 198.

[2]) Chron. Poson. Endlichernél: Monum. 57. „Dux Gejza exiens Ungariam, cum Laurentio comite et multis aliis intravit in Austriam.... mater vero eius tenetur captiva in Bronz.“ De hibásan teszi 1186 év alá 1176 helyett.

[3]) Chron. Austriae. 1176. évhez Pertznél: Scriptores IX.

[4]) Bela . . . misit illum in carcerem, qui evadens vincula Boemiam ad Sobieslaum venit. Pulkava Dobnernél: Monum. III, 194.

közől a legbűnösebbet Vathát megvakíttatá, István kalocsai érseket püspökségétől megfosztotta, anyját pedig, Eufrosina királynét, Görögországba vitette számkivetésbe [1]. E szigor gyökerében elfojtá a pártoskodást : a közbékét egész uralkodása alatt nem háborgatta többé belvillongás.

Béla eszélyesebb volt, s talán több hálára is érezte magát kötelezettnek Mánuel iránt, mintsem hogy barátságos viszonyait vele a Szerémség és Dalmatia miatt, miket az öreg császár halála után minden kardcsapás nélkül visszavehetni remény lett, felbontotta volna. Söt 1176-ban Leusták erdélyi vajda és Ompudin horvátországi bán vezérlete alatt jelentékeny segedelmet is küldött neki az iconiumi szultán ellen. Mánuel e háborúban leáldozni látta szerencsecsillagát, melyet eddigi vállalataiban kedvezőnek tapasztalt. Serege, veszélyes helyzetbe jutván, nagy részben elveszett, és saját személyének megszabadultát is leginkább a magyar segélyhadnak, s különösen Lobi és Tamás erdélyi vitéz testvéreknek köszönhette, kiket aztán Béla Doboka megyében jelentékeny birtokkal jutalmazott hősies tettökért [2]. E veszteséget annyira szivére vette Mánuel, hogy azóta lelkének szokott vidámsága elborult, testének különben rendkivüli ereje mindinkább hanyatlott, mig végre az 1180-ki év életének is véget vetett. És most megjött valahára az alkalom, visszavenni az országnak Mánuel által bitorlott tartományait. Zimony és a Szerémség minden haladék nélkül visszahajlott.

Dalmatia is régóta visszasovárgott a magyar uralom alá, mert mióta tőle elszakadt, méltó okai voltak a panaszra, a görög birodalomtól sem Velencze, sem a horvát urak rablásai s hatalmaskodásai ellen nem nyervén elegendő védelmet. Mialatt ugyanis Mánuelt a török háboru tartá elfoglalva, egy horvát főnök, kit Reles néven hívnak, Spalatót sok ideig háborgatta, mignem őt 1177-ben az ostromolt polgároknak egy szerencsés kitörésök alkalmával megölniök sikerült [3]. A velenczeiek is hasznukra fordították a görögök elfoglaltságát, s hol egy, hol más várost háborgattak. Zára, melynek 1167 óta

---

[1]) Chron. Poson. i. h. Pulkava i. h. Chron. Siloense. Dobnernél: Monum. I, 89.

[2]) Cinnamus 175. IV Béla okmánya Práynál : Annal. Reg. Hung. I, 167. Fejérnél : Cod. Dipl.

[3]) Thomas Archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 21.

folyton birtokában maradtak, mivel ők küldöttek igazgatására grófot, érsekét pedig a velenczei patriarcha alá rendelték, épen nem tűrhette igájokat.

Mihelyt Mánuelnek 1180-ki september 24-kén történt halála hírül futott, a dalmát városok önként, minden háboru s kényszerités nélkül visszatértek a magyar király uralma alá; pár hónap mulva pedig, midőn Béla Spalató s a többi városok megerősitésére Farkas nádor vezérlete alatt némi hadat küldött, 1181 elején, Zára is követte a többiek példáját [1]. Eleve is tudván, hogy Velencze e város elvesztét henyén nem nézendi, Béla annak falait rögtön kijavíttatá s a várdába magyar őrséget tétetett, mely aztán, a polgároktól gyámolítva, szerencsésen visszaverte a város ostromára jött velenczei sereg erőködéseit [2].

Kálmán óta, miként fentebb elbeszéltük, a dalmát városok azon kiváltsággal éltek a magyar királyok megegyeztéből, hogy püspökeiket s grófjaikat önmagok választhatták. Hogy a két főtisztviselő közől legalább egyik a királytól inkább függvén, a városok hűsége is jobban biztosíttathassék Velencze fondorlatai ellen, Béla most oly feltétel alatt erősítette meg a városok kiváltságait, hogy a püspök magyar alattvalói közől választassék. A spalatói érsekség épen azon időtájban ürűlvén meg, midőn a tartomány a magyar koronához visszahajlott, Béla a várost azonnal letiltá másnak, mint magyar eredetűnek választásától. A polgárok azonban nem örömest vették jogaik e megkorlátolását, s III Sándor pápa közbenjárásához folyamodtak [3]. De Béla a pápa intései daczára sem engedte megtétetni a választást, mignem a polgárok is megegyeztek kivánságában; s igy aztán 1185-ben a magyar nemes családból eredt Chitilényi Péterben magyar érseke lett a városnak [4]. Péter érsek nem sokára egyházi zsinatot hirdetett tartományában, s ott az uj corbaviai püspökséget alkotta, ritka önzetlenséggel saját jövedelmeinek egy részét szakítván ki annak megalapitására. Ezen püspökség

---

[1]) Lucius Lib. III. Cap. 12. Farlatus IV, 11.

[2]) Dandulus, Muratorinál XII, 311.

[3]) A pápa levele Bélához Farlatusnál, III, 212.

4) Kerchelich : Hist. Eppat. Zagrab. 327. Thomas Archidiac. Hist. Salonit. Cap. 23.

utóbb, 1460-ban, a Frangepán grófok székhelyére, Modrusba tétetett át II Pius pápa által [1]).

E közben nagy zavarok támadtak s folytak le Byzanczban. Andronicus Comnenus, ugyanaz, ki 1155-ben már II Gejzával is szövetkezett Mánuel ellen, most annak fiát, a gyermek Alexiust sem tűrte sokáig a császári trónon. Mindenekelőtt magát császár-társsá kiáltatván ki, világos tanuságát adta, hogy első alkalommal magához kivánja ragadni a főhatalmat. Mánuel özvegye Mária, s Alexius hason nevü nénje, Bélának egykori jegyese, most az antiochiai császár neje, Bélához folyamodtak segedelemért a bitorló ellen. Béla, hogy Andronicust a fővárostól elvonja, 1183-ban egy hadat küldött át a Dunán s Nándorfehérvár és Branizova vidékét pusztíttatta. De ez csak sietteté a császári család veszedelmét. Andronicus a két császárnét e miatt börtönbe záratta s megfojtatta, nem sokára pedig Alexiust is megölette. Béla ennek hirét vévén, ujabban sereget küldött a birodalomba s azt egészen Nissáig pusztíttatta [2]).

II.

E szomoru események után még csak egy kapocs maradt fen, mely őt némileg a keleti birodalomhoz kötötte: neje, Ágnes, vagy, mint a görög irók nevezik, Anna, a megfojtott császárné huga. De 1184 elején e kapocs is megszakadt: Ágnes szintén meghalálozott.

Béla, életének virágát élvén, a gyász idő eltelte után ujabb házasságról gondolkodott, s még azon évben követeket küldött Fülep franczia királyhoz, hogy tőle nővérének Margitnak, Henrik ifjabb angol király özvegyének kezét számára megkérjék. A követek sükerrel jártak ugyan: Margit Bélának azonnal eljegyeztetett; de a menyekző egy évnél tovább elhalasztatott ama viszályok miatt, melyek az angol és franczia udvarok közt, Margit hitbére végett támadtak. Az angol udvar ugyanis azt követelte, hogy miután a királyné második házasságra lép, egészen mondjon le özvegyi hitbéréről. A viszály 1186-ban végre kiegyenlittetvén, Margit september 8-kán Párisból megindula s fényes kisérettel hozatott az

[1]) Farlatus IV, 92. 105.
[2]) Nicetas Choniat. 172. 179

országba, hol aztán a menyekző haladék nélkül megtartatott [1]).

Idő közben Béla az első házasságból született két fiának jövendőjét akképen intézte el, hogy Imrét, az idősbet utódául nevezvén, megkoronáztatta [2]); Endrét pedig a nem rég szerzett Galicia fejedelmévé rendelte. E tartomány következő módon jutott a magyar korona fenhatósága alá. III Boleszláv lengyel király, Szobieszlava neje által e tartomány birtokába jutván, azt e házasságból született Judith leányának adta hozományul, midőn őt II Gejza fiának, Lászlónak hitveséül eljegyezte. Lászlónak, mielőtt, Mánuelhez Görögországba futott, s aztán rövid időre magyar királylyá lett, e házasságból

---

[1]) Ld. e viszályokról bővebben Katonát : Hist. Crit. IV, 311. A magyar udvarral tartott alkudozások folytában a franczia udvar részletes tudósitást szerzett magának a magyar birodalom állapotáról, s királyának jövedelmeiről is. Az érdekes okmány ime következő : „Béla magyar király országában a következő földek vannak : Magyarország, a birodalom feje; Horvátország, Dalmátország és Ráma. Magyarországban két érseki szék van : az esztergomi és a kalocsai. Esztergom jövedelme hat ezer gira s a pénzek tizedét is huzza ; ez az ország fővárosa. A kalocsai szék a bácsival egygyé olvadt, s jövedelme két ezer ötszáz gíra. Az esztergomi urnak suffraganeusai : az egri püspök, három ezer girával ; a váczi püspök hétszáz girával ; a pécsi püspök ezer ötszáz girával ; a győri püspök ezer gírával, a veszprémi püspök ezer hétszáz gírával ; a nyitrai püspök ezer száz gírával. A kalocsai suffraganeusai : a csanádi, vagy a mellette lévő folyam nevéről marosi püspök két ezer gírával, a bihari püspök, kinek székhelye Olaszinak (Várad-Olaszinak) neveztetik, ezer gírával ; az erdélyi püspök két ezer gírával ; a zágrábi püspök, a Száva folyam mellett ezer ötszáz gírával. Dalmatiában két érseki szék létezik : a zárai öt száz gírával, és a spalatói négy száz gírával. Mind a kettejöknek együtt van tiz suffraganeusok. Magyarország királyának jövedelme a pénzügyből évenként hatvan ezer gíra. Ezen kivül a sóból tizenhat ezer gíra ; az utakból, vámokból, vásáradóból, mi mindenütt az övé, harmincz ezer gíra ; az erdélyi szászok adójából tizenöt ezer gíra ; a hetvenkét vármegye évi jövedelmeinek egy harmadából huszonöt ezer gíra ; Slavonia évi adójából tiz ezer gíra. A hetvenkét főispán mindenike köteles a királyt évenként egyszer megvendégelni, és mielőtt az asztaltól felkelne, száz girányi ajándokot ad neki ; némelyek azonban két százat is adnak ; miből a király, jövedelme kerek számmal mintegy tiz ezer gírára megy. Ezeken kivül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat nyernek ezüstben, posztóban, selyemben, lovakban. Mind ezek felett van még a határszéli harminczad. A föld népe élelemmel teljesen ellátja a királyt." Fejér : Cod. Diplom. II, 217.

[2]) Egy 1185-ki okmányban Imre már megkoronázottnak mondatik. Fejér : Cod. Diplom. II, 220.

Micziszláv fia született. De László halála után, az özvegy Judith egy orosz urral második házasságra lépett, kitől ismét két fia lett Wladimir és Román. A tartomány öröksége Judith első fiát, a II Lászlótól született Micziszlávot illette; de ez megmérgeztetett, s aztán az orosz férjtől lett Wladimir és Román, versengtek annak birtokáért. Wladimir emettől elűzetvén, Bélához futott, től kérvén segedelmet. De Béla őt, mivel Micziszláv megmérgezése miatt leginkább őt terhelte a gyanu, elzáratta, s a tartományt Endre fia számára foglalta el [1]).

De Endre nem maradt sokáig Halics birtokában. Wladimir, őreit megvesztegetvén, két év mulva megszökött s Kázmér lengyel királytól kért segedelmet a tartomány visszafoglalására, azt az ő fenhatósága alá vetni igérvén. Kázmér annál hajlandóbb lőn kérelmére, mivel értesült, hogy a halicsiak nem kedvelik a magyar herczeg kormányát, s készek beküldendő seregéhez csatlakozni. Az ekként egyesült lengyel-halicsi hadaknak nem volt képes ellentállni Halics várában a magyar őrség, s miután segély Bélától nem érkezett, szabad elköltözés föltétele alatt a várat s vele együtt a tartományt átadta. Wladimir ekként ismét urává lett Halicsnak. Béla most Kázméron akart boszut állani s hadat küldött Lengyelország pusztitására; de minthogy időközben más felé is meggyült a baja, 1189-ben Kázmérral egy személyes találkozás alkalmával békét kötött. Galiczia, ugy látszik, Wladimir kezén maradt, de magyar fenhatóság alatt: Béla e tartomány nevét is beigtatta okmányaiban királyi czimébe [2]).

Hogy Béla e tartomány birtokáért elegendő erővel nem folytatta a háborut, oka valósziníüleg az volt, hogy ugyanezen időben Dalmatiában is harczoltak seregei. Mióta Zára 1181-ben a magyar korona alá visszahajólt, Velencze nem szünt meg háboruskodni e város birtokáért. Hajóhadát folyton a dalmát szigetek közt tartván, a várost több izben megtámadta. E miatt Béla is nagyobb sereget kénytelenittetett tartani Dalmatiában. A háboru folyamának részleteiről azonban nincs tudósitásunk. Olasz irók csak azt jegyezték föl, hogy miután a háborúskodó felek egymásra kölcsönösen kemény csapáso-

---

[1]) Boguťal, Sommersbergnél: II, 48.

[2]) Ugyanaz, u. o. Cromer: Rer. Polon. Lib. VI. 166. Béla okmánya 1189-ki máj. 2-ról. Fejér: Cod. Dipl. II .247.

kat sujtottak, 1188-ban, a keresztes hadjárat miatt, a béke felett alkudozni kezdtek. De minthogy Béla Zárát átadni, Velencze pedig arrol lemondani nem akart, végre is csak két évi fegyverszünet lett az alkudozás eredménye [1].

Az olasz iró a keresztes hadjáratot említi a fegyverszünet okául, szokásban lévén, hogy ily hadjárat idején minden háborúskodás megszünjék Európában. Jeruzsalem egy fényes győzedelem után a törökök birtokába esett, minek következtében VIII Gergely pápa már 1187 vége felé felszólította Európa fejedelmeit, szűnjenek meg egymással hadakozni, s fordítsák erejöket a szentföld visszavételére [2]. A pápa szózata viszhangra talált Európában. II Henrik angol s Fülep franczia királyok, emez, mint tudjuk, Béla sógora, a következő évben készületeket tőnnek a keresztes hadjáratra. Amaz követe s levele által kérte Bélát, engedné, hogy serege az országon keresztül vonuljon, s utjában a szükségleteket bevásárolhassa. Béla minden nehézség nélkül megegyezett kivánatában [3]. Hasonlókép Fridrik császár is, miután a pápától számára átküldött keresztet ruhájára tűzte, Konrád mainczi érseket küldötte Bélához, hogy vele az utak és hidak kijavitása és az élelmi szerek ára iránt szerződést kössön. Béla a császár kivánságának is egész készséggel megfelelt, határozván, hogy száz lóra való takarmány egy ezüst gírán, négy ökör ugyanazon áron szolgáltassék ki a kereszteseknek [4].

Henrik angol király, halála által meggátolva, részt nem vehetett már a keresztes hadjáratban; és, hihetőleg e miatt, Fülep franczia király is elmaradt. De Fridrik császár 1189-ben a pünkösdöt (máj. 28.) már Pozsonyban ünnepelte roppant táborával, melyet a várossal szemközt lévő mezőn szállitott meg. Béla követei által üdvezlé őt, kik vele egyszersmind a had átvonultának körülményeiről is bővebben értekeznének. A császár, miután a fegyelem szigorú megtartása tekintetében rendeletet bocsátott ki seregéhez, utját Esztergom felé folytatta. Itt fogadta őt junius 4-kén nagy ünnepélylyel Béla király, ezer lovag kiséretében elejébe lovagolván. A fogadást, az ünnepélyeket, a király és királyné bőkezűségét a vendégek

[1] Dandulus Muratorinál: XII, 312.
[2] A pápa bullája Fejérnél: Cod. Dipl. II, 234.
[3] Henrik levele Bélához s viszont ezé amahhoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 334. kövv.
[4] Godofred. Coloniens. Frehernél: I, 349.

iránt hosszan irják le a német kútfők. Egyebek közt említik, hogy a király Esztergomnak Sz. György nevű külvárosában két nagy házat tele rakatott liszttel s egyéb eleséggel a keresztesek számára. A királyné pedig egy bársonyból s drága szőnyegekből készült s mindennemű kényelmi tárgyakkal felszerelt sátort ajándékozott a magas vendégnek. Négy napig, mig a császár Esztergomban mulatott, az ünnepélyek, lovagi játékok, lakomák egymást érték. A fényes fogadtatás annyira megnyerte a császár szivét, hogy rokonságba kivánt lépni a királylyal, s annak leányát, Constantiát, a kiséretében lévő fiának, Fridrik sváb herczegnek jegyezte el hitvesül, ugy hogy a menyekző a herczeg vissszatértekor tartassék meg. De Fridrik herczeg Palaestinában meghalálozván, a házasság nem hajtatott végre, s Constantia utóbb Ottokár cseh király nejévé lett. Ezen ünnepélyek közt Margit királyné a császár közbenjárása által az 1177 óta fogságban lévő Gejza herczegnek is kieszközölte szabadságát. Béla őt szabadon eresztetvén, Ugrin győri püspök s néhány más urak vezérlete alatt két ezer fegyverest adott melléje, hogy a császárral ő is a szent földre költözzék.

Esztergomból Béla Budára kisérte vendégeit, hol ismét négy napig vadásztak a vidék erdeiben. Onnan pedig egészen a határokig velök ment, mindenütt ingyen szolgáltatván a császár és kiserete számára az élelmi szereket; midőn pedig a Száván tul a Morava folyam mellett tőle elbucsúzott, még számos, élelmi tárgyakkal rakott szekérrel s különféle drága szerekkel — melyeknek értéke öt ezer gírára becsültetett — terhelt négy tevével ajándékozta meg őt. A császár, hogy ennyi szivességet némileg viszonozzon, azon hajókkal kedveskedett neki, melyek őt s kiséretét Regensburgból Zimonyig szállitották; mert innen szárazon folytatta tovább utját [1]).

A Gejza mellé adott magyar had Ugrin püspök vezérlete alatt a kalauz tisztét teljesítette a keresztes had előtt. De alig lépett görög földre a keresztes had, azonnal viszályok támadtak Fridrik és Isacus Angelus császárok között; minek következtében néhol fegyverrel kellett a kereszteseknek magoknak utat nyitniok. Béla erről értesűlvén, nyomban követ-

[1]) Ugyanaz u. o. 352. Arnold. Lubecens. Leibnitznál : Sript. Brunsw. II, 677. Anonymus, Urstisiusnál 213. Chron. Austr. ezen évhez Peznél I. Pertznél IX.

séget küldött Fridrik császár után, hogy a békét közte s a görögök közt helyreállítsa. De minthogy ez nem sikerűlt, s Béla a görög császárt, ki pár év előtt az ő leányát, Margitot vette nőül, az által, hogy fegyveresei Fridrik táborában harczolnak, megsérteni nem akarta, a magyar hadat Bolgárországból visszahívta. Ennek nagyobb része vissza is indult aztán Ugrin püspökkel; voltak azonban, kik Gejzát a szent földre is elkisérték [1]).

Alig telt le a Velenczével 1188-ban kötött két évi fegyverszünet ideje, midőn Velencze 1190 tavaszán már ismét megkezdte a háborút. A lagunák városa most az uralma alatt lévő Arbe sziget lakosait ingerelte föl Zára ellen, hajóhadát nekik segélyül küldvén. Béla erre a tengerparti városok hajóit szedte össze s azokat fegyvereseivel megrakván a velenczei hajóhad ellen vezette. Az ütközet a trawi foknál a magyarck részére dönté el a győzedelmet; minek következtében Velencze a fegyverszünetet két évre ismét megújíttatta; e szerint Zára a magyar király, Arbe pedig a többi szigetekkel folyton Velencze kezében maradt [2]). Béla, ugy látszik, miként már két évvel elébb, ugy most is az állandó béke megkötését, sürgette; de Velencze egyátalában nem akart örökre lemondani követeléseiről Zára városára. A király ebből előre láthatá, hogy Velencze csak kedvezőbb alkalomra vár, melyben a háborút több előnynyel megkezdhesse; miért is uralmát a tartományban még inkább megerősitendő, Imre fia s ifjabb király mellé, kinek megkoronáztatásakor Dalmát- s Horvátországot átadta volt, de a ki még mindig az olasz származásu, utóbb spalatói érsekké lett Bernát nevelőjének gondjai alatt létezett, a nagy nevű Calanus pécsi püspököt nevezte ki e tartományok kormányzójává [3])

Nem is volt fölösleges Béla gondoskodása az iránt, hogy Dalmatia egy erélyes, magyar szellemű kormány által igazgattassék; mert letelvén a fegyverszűnet két éve, Dandulo Henrik, az új velenczei herczeg ismét megkezdé táborozását Zára ellen. Nem támadta ugyan meg egyenesen a várost, ha-

[1]) Anonymus, Canisiusnál, edit. Basnage : III, P. II, 506. kövv.

[2]) Dandulo, Muratorinál XII, 314. Lucius Lib. II. Cap. 12. Farlatus : V, 65.

[3]) Calano episcopo Quinqueecclesiensi totam Dalmatiam et Croatiam nobiliter procurante. Ld. III Béla kiváltságlevelét a pécsi püspökség népének számára Fejér : Cod. Dipl. II, 252.

nem csak Pagot s a többi, hozzá tartozó szigeteket foglalta el, s hogy elébb utóbb a várost is hódolatra kényszerítse, hajóhadával a tengert elzárván, kereskedésöknek vetett gátokat [1]). De hasztalan volt minden fondorlat. Calán püspök s kormányzó a várost azután is megtartotta a magyar koronának. A boszus Velencze a Bélához szító Frangepán grófokon tölté haragját, elvévén tőlök a hűbérül birt Vegla szigetet. Béla a grófok kárát Modrus vármegyével pótolta, azt örökösen s oly feltétel alatt adományozván nekik, hogy az ország határai közt tiz, azokon kivül négy pánczélos, vértes katonával szolgáljanak a királyi zászlók alatt [2]). 1194-ben Béla személyesen is meglátogatta a tartományt, s hogy azt még szorosabb kapcsokkal kösse a koronához, Imre ifjabb királyt Horvát- s Dalmátország királyává is megkoronáztatta, azokat ezentul egyenesen az ő kormánya alá rendelvén [3]).

Isacus Angelus, görög császár, Béla veje, értesűlvén a királynak e tájakon mulatásáról, 1194-ki őszön a Szávához jött, hogy ipjával találkozzék. A két fejedelem több napot töltött együtt; tanácskozásaik tárgyát mindazáltal nem ismerjük. A császár a következő évben megfenyiteni szándékozott az Aldunánál tanyázó kún, besnyő s oláh-bolgár népeket, melyek birodalmát gyakori betörésekkel háborgatták : valószinű tehát, hogy ezek ellen kért Bélától segedelmet. A görög irók szerint Béla azt neki meg is igérte volna [4]); de teljesíttetett-e az igéret? — semmi nyoma az évkönyvekben. Csak azt tudjuk, hogy a császár az egymással összeszövetkezett oláh-bolgár népektől megveretvén, népszerűségét annyira elveszté birodalmában, hogy alattvalói fellázadtak, s őt elfogván és megvakítván, börtönbe vetették. Halála után, mi röviddel utóbb történt, özvegye Margit, kitől Mánuel fia született, 1204-ben Bonifácz monteferratói gróffal lépett újabb házasságba.

---

[1]) Dandulus, Muratorinál i. h. 316.

[2]) Katonánál : Hist. Crit. IV, 419. Fejérnél : Cod. Dipl. II, 292.

[3]) Egy 1194-ki jun. 9-kén kelt okmányban olvassuk : Regnante domino nostro, Bela serenissimo rege Hung. Dalm. Croat. atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Croatiam. Farlatusnál : III, 225. Katonánál : IV, 428. Egy másik, 1195-ki okmányban pedig igy áll : Regnante domino nostro Bela, Ung. Dalm. Croat. Ramaeque rege, et Emerico eius filio bis coronato Dalm. et Croatiam feliciter gubernante. Farlatus : IV, 341.

[4]) Nicetas Choniat. ll. 278. 286.

A vejét s leányát ért e szerencsétlenséget Béla nem sokáig élte tul, az 1196-ki april 23-ka véget vetett érdemteljes életének [1]).

III.

III Béláról sem fényes ütközeteket s diadalokat nem beszélnek el évkönyveink, sem törvénykönyvek nem maradtak tőle reánk, melyek törvényhozói bölcseségéről tanuskodnának: és mégis kormánytörténete, az állapot. melyben az országot hagyta, a külföldi emlékek, melyek róla egyet s mást fentartottak, — szóval minden, mit róla tudunk. arról tanuskodik, hogy ő egyike volt legjelesebb fejedelmeinknek, kiknek kormánya a népet boldoggá, az országot hatalmassá tette.

Ifjuságában, a tevékeny, ügyes, nagyratörekvő Mánuel oldala mellett növekedvén. a görög császári udvar kormánytudományába beavatva, dus tapasztalatokkal megrakodva s kiképezve, vette át a belvillongások s hosszu háborúk alatt kimerűlt, pártokra szakadt, melléktartományaiban megfogyott országot; és midőn huszonhárom év mulva a színpadról lelépett, egységében megszilárdulva, régi határaiban megerősödve, jóllétében virágozva, míveltségében előhaladva, hagyta azt utódára.

Nem tudjuk, tartott-e országgyüléseket, alkotott-e uj törvényeket; mert amazoknak alig találunk némi kétes nyomaira [2]), emezek, ha voltak is, nem jutottak reánk; de tudjuk, hogy ő ügyes, erélyes, gondos igazgató volt. Talán elegendőknek találta az eddig alkotott törvényeket; de azoknak végrehajtására erélyesen ügyelt. Mit a görög birodalom kormányában jót és hasznost, hazájára is alkalmazhatót ismert, azt ő alkalmazta is ennek igazgatásában. És épen e zaj nélküli, csöndben működő kormány erélye s bölcsesége, — mi a krónikások figyelmét jobbára elkerűli, — tette áldásteljessé országlását. Krónikáink csak két tényt jegyeztek fel kormányáról; hogy tudnillik a közigazgatásba behozta az irásbeli tárgyalást, és kiirtotta az orvokat és latrokat. Az első arra mutat, hogy ő az igazgatás egész alakját átidomította, abba rendet, pontosságot hozott; a második tanuskodik, hogy a

[1]) Ld. erről Katonát: Hist. Crit. IV, 449. kövv.
[2]) Ld. Kovachich: Vestigia Comit. 74. kövv.

személy-, vagyon- és űzlet-bátorság volt kormánygondjainak s tevékenységének egyik legfőbb czélja. A személy- s vagyonbátorság mellett kétségkivül gyarapodott az ipar és kereskedelem is, mi ismét az erkölcsök csinosbulását eredményezte. Igazságszeretetéről még a külföldiek is fényes bizonyságot tesznek. „A hozzánk érkező levelekből látjuk, — igy ir hozzá István tournayi püspök Belgiumból, — hogy az igazságot szereted és ápolod. Ez országlásod fénye, ez dicsősége koronádnak“ [1]).

A barátságos viszony, melyben a nyugat fejedelmeivel élt, a követségek, melyeket velök váltott, a franczia Margittal kötött házassága, alattvalóinak is jó alkalmul szolgált, tudományok s tapasztalás gyűjtése végett a külföldre utazniok. Azon Bethleem nevű ifju, ki mint a párisi egyetem tanitványa halt el, s azon Jakab, Mihály és Adorján nevű papok, kik amaz ifjuval ugyanazon levélben említtetnek [2]), bizonyosan nem álltak egyedül, s még több mások is voltak hazánkfiai közől, kik Béla kormánya alatt tudományos czélból a külföldre utaztak, — ha nincs is többekről világos tanuságunk. S még ezen egyetlen okmány is, mely e tárgyban fenmaradt, hirdeti Béla országlásának dicsőségét. Az elhalt ifjú szüléi, fiok kimulta után nem késtek hírnököt küldeni Párisba, ki fioknak netalán hátrahagyott kötelezettségeiért eleget tegyen,

Bélától kormánya elején idegen volt a magyar papság, mivel félt, hogy a görög egyházban nevekedett ifju király, a római kárára, a keletihez talál szítani. A papság csalódott, s volt oka örömmel tapasztalnia csalódását : Béla buzgónak, bőkezűnek mutatta magát az egyház iránt. Ő már 1175-ben gyarapítá a zágrábi káptalan birtokait; 1182-ben a keresztu-rakat Sinye birtokával adományozta meg; utóbb ugyanazoknak székesfehérvári klastromát, melyet anyja Eufrozina épített s alapított meg, maga is újabb adományokkal gazdagította; a következő évben a még mindig csak tengődő nyitrai püspökség alapját gyarapította [3]), ugy hogy azontul ezer száz ezüst gíra jövedelemnek örvendhettek püspökei. Neki tulajdoníttatik a szebeni és szepesi prépostságok megalapítása. Ő ültette át Francziaországból a cziszterecziek szerzetét

[1]) Katonánál. i. h. 241.
[2]) István tournayi püspök levele Katonánál : Hist. Crit. IV, 241.
[3]) U. o. 289.

a pilisi, bakonyi, sz. gotthárdi monostorokba s ruházta fel mind azon jogokkal s kiváltságokkal, melyeket a szerzet Francziaországban élvezett [1]). Ő eszközölte ki, hogy a nemzet dicső s legnépszerűbb királya, I László, 1192-ben az egyház által a szentek sorába igtattatott, s igy a nemzet tisztelete s kegyes emlékezete e nagy királya iránt a vallás által is megnyerte szentesitését.

Azok közől, mikkel buzgalma az egyházat gyarapította, közjogi tekintetben kétségkivül legfontosabb azon szabadságlevél, melyet Calanus pécsi püspök a maga egyháza népének számára eszközlött ki tőle; méltó, hogy ezen okmány főbb pontjait kiírjuk, mint melyek azon kor viszonyaira nagy világot vetnek. 1. Valahányszor az országban adó szedetik, ezen adó a pécsi megyében a püspök és egyháza számára szedessék. 2. A megyebeli nép az egész országban szabadon s vámmentesen űzhet kereskedést. 3. A püspökség javai mentek a király minden segélyezésétől, mentek a nádorispán, a királyi udvar-(ország-)biró és főispán hatóságától, s mind birsági mind bűnvádi ügyekben egyedül a püspök és tisztei itéletétől függenek. De a püspök ha igazságot nem szolgáltat, a panaszosok vádjára a a király előtt megjelenni köteles. 4. Bár a pécsi egyház a baranyai főispán hatósága alól ki van véve, évenként még is három gírát fizet neki. 5. A pécsi polgárokat s az egyház egyéb népeit, akár nemesek akár szolgák, bár hol pereltetnek be, csak ezen egyház más alattvalóinak tanúsága mellett lehet megitélni. 6. A megye határában szedett minden vám és vásári adó tizede a püspöké; hasonlókép a megyében szedett menyétadó tizede is. 7. A tizedet minden egyéb termékekből gabona, bor-, barom- és baromfiból mindenki, bár mily méltóságu s állapotu, zászlós, nemes, szolga, keresztény vagy izmaëlita, köteles megadni. 8. A tizedből pedig sem a nádor a huszadot, sem a főispán a századot, mint egyébütt szokás, ki nem veheti. 9. A püspök engedelme nélkül még hirdetni is tilos a megyében valamit a nádornak vagy főispánnak a maga hírnöke által. 10. A püspök megegyezte nélkül Pécsett vagy másutt a megyében sem országos, sem tartományi sem megyei gyülést nem lehet tartani. 11. Törvényszéket sem nádor sem főispán nem tarthat a püspök jószágain; különben a nádor husz arany gíra birságot

[1]) Schmitt : Episcopat. Argiens. I, 95. Fejér : Cod. Dipl. II, 202.

fizet, a főispán hivatalát veszti. 12. A királyon és a királynén kivül mindenkinek tíz arany gíra birság alatt tilos a püspök jószágain annak engedelme nélkül megszállani. stb. [1]).

Végső éveiben Béla még fogadalmat is tett keresztbadat vezetni a szentföldre. De e fogadalmának teljesitésében tán vejének, Isacus Angelus görög császárnak szerenesétlen esete s ennek következtében a birodalommal ediggelé folytatott barátságos viszonyainak megváltozta, vagy betegség által meggátoltatván, azt ifjabbik fiára, Endrére hagyta örökségül; mivégre a neki osztályrészül adott várak s uradalmak mellett roppant pénzöszveget hagyott, melyen hadat fogadhasson. —

Két fián, Imrén és Endrén kivül egy 1198-ki okmány [2]) egy harmadik fiáról is emlékezik, kinek nevét azonban nem tudjuk.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III László. 1196—1205.

I.

Majdnem hagyományossá vált már eddigelé az országban, hogy valahányszor az elhunyt királynak több felnőtt fia vagy testvére maradt életben, meghasonlás, viszály tört ki a rokonok közt, belháboru az országban. Tán épen ennek akarta elejét venni III Béla, midőn a heves vérű, nyugtalan természetű Endrének nem az ország egy részét, nem a vezérséget, hanem a maga keresztfogadalmának végrehajtását hagyta örökségül.

De szándéka nem teljesedett. Endre nagyravágyó volt, és igen sajnosan vette, hogy miután a neki szánt Halicsot még gyermek korában elvesztette, atyjától a vezérséget, vagy mire még inkább vágyott, Horvát- s Dalmátországot nem nyerte osztályrészül. Ezt tehát bátyjától, Imre királytól kicsikarni, első törekvésévé tette, mihelyt atyjok tetemei a szé-

---

[1]) Libertas Populorum Ecclesiae Quinqueecclesiensis 1191-ből. Endlichernél: Monumenta Arpadiana. 394. kövv. Ezen okmányon fordul elő legelőször az arany pecsét, bulla aurea.

[2]) Regnum ipsum ad minorem fratrem tuum . . . . derivandum, — irja III Incze Endre vezérhez Fejér : Cod. Dipl. II, 313. köv.

kesfehérvári sirboltban eltakaríttattak, s Imre ugyanott másodszor is megkoronáztatván [1]), a trónra lépett. A keresztliadjáratra nyert kincseken barátokat szerzett, hadakat szedett ugyan, de nem hogy azokat a szent földre, hanem hogy bátyja ellen vezesse. A bő kézzel szórt kincsek sok barátot szereztek a nagyravágyó herczegnek; s a kereszt jele, melyet fegyveresei ruhájára tűzetett, mindaddig elfödte lázadó szándokait, mignem nyiltan kitűzhette a pártütés zászlaját.

Ugy látszik, Endre nem támadta meg egyenesen bátyját, ki iránta sokáig semmi gyanuval sem viseltetvén, háborúra nem is készült, hanem Horvát s Dalmátországba, a két tartomány elfoglalására vezette hadait. De bár miként történt, Imre, miután öcscse szándokairól értesült s hadait összegyűjteni kezdette, meglepetve látá, hogy ezekben nem nagy támaszt lel pártos öcscse ellen. Sokan még Béla életében, midőn ez a keresztliadjáratra készült, szinte fogadalmat tőnnek vele menni Palaestinába; s most, e fogadalom teljesítése előtt, ugy vélték, nem foghatnak fegyvert más háborúra. Mások, emezeknél kevesbbé lelkiismeretesek, Endre zászlai alá álltak, készek támogatni igényeit. A csekély had tehát, melyet Imre 1197-ben öcscse ellen küldött, vereséget szenvedett [2]). Szorultságában a király a pápához folyamodott, kérvén őt, parancsolná meg öcscsének, hogy az átvett keresztfogadalmat teljesítse, azon híveit pedig, kik keresztfogadalmuk miatt vonakodnak a királyi zászlók alá gyűlni, e fogadalomtól ideiglen mentené föl. Addig is mig a pápától a kivánt válasz megérkeznék, pártját nevelendő, az öcscsééhez hasonló pazarlással kezdett gazdálkodni a királyi uradalmak s várjavakban. Magát székesvárosának várát, Esztergomot, s az abban létező, egészen még fel sem épült királyi palotát az érseknek adományozta [3]); a templariusoknak újabb birtokot s kiváltságokat ajándékozott [4]) stb.

Az új pápa, III Incze, nem késett ugyan teljesíteni a király kérelmét [5]). De bár a pápa egyházi átok fenyegetése alatt hagyta meg 1198-ban Endrének, hogy september 15-kéig

---

[1]) Turóczi II. Cap. 70.

[2]) Chron. Admontens. Peznél II, 193. Pertznél : Scriptores IX. Imre levele Fejérnél : Cod. Dipl. II, 308.

[3]) Fejér : Cod. Dipl. II, 324.

[4]) U. o. 329.

[5]) III Incze levelei Imréhez, Endréhez s az eszt. érsekhez. U. o. 311.

mulhatatlanul meginduljon a hadjáratra, s addig is minden lázadástól őrizkedjék : Endre mindezekre nem hallgatva, Horvát- s Dalmátországot fegyveres kézzel elfoglalta, s azokat, kik ott a királyhoz ragaszkodva ellentálltak, széjjelverte. Innen pedig győztes fegyvereit Ráma és Chulmia ellen fordítván, e tartományokat is meghódoltatta, magát azontul Dalmát s Horvátország, Ráma és Chulmia vezérének czímezvén [1]).

Imre az említett körülmények miatt ellentállni képtelen, tűrni kényteleníttetett a megtörténteket; s a házasélet örömeiben keresett kárpótlást, még ugyanazon évben II Alfons Aragonia királyának leányát Constantiát vévén feleségűl [2]).

A pártoskodás, a király részéről ellenző intézkedésekre nem találván, ez alatt egyre burjányozott az országban. A hatalmasabb urak megszokni kezdék az engedetlenséget, és, mi még károsabb következéseket vont maga után, megszokni kezdék, hogy csak újabb adományok s kedvezések fejében tegyék meg kötelességszerű szolgálataikat. A zavargás, a közbátorság hiánya nőttön nőtt. A fejérvári káptalan prépostja, kinek tiszte volt eddigelé a szent korona őrzése, már ezt sem látta biztosságban; s engedelmet kért s nyert is a pápától, hogy azt szükség idején másnak őrizetére bízhassa [3]).

E zavarok s pártoskodásokban az egyháziak is részt vettek a világi urakkal, az ellenpártiakat egyházi átokkal szokván sujtogatni; mert egyháziak s világiak egyaránt két táborra oszlottak a testvérek között. Imrének legbizodalmasabb híve volt Ugrin győri püspök. De még ő sem érzé magát eléggé fedve az Endre pártján lévő társai ellenében. A király maga erejéből tehetetlen, a pápa hatalma által ügyekezett megvédni magát s párthíveit. Kérelmére, III Incze engedelmet adott neki, hogy ha a győri püspököt vagy más hű tanácsosait a többi főpapok közől, bár ki is átokkal sujtaná azokat bármely más püspök által feloldathassa az egyházi büntetés alól [4]). A váradi káptalan, püspökét a maga kifosztásáról, eskütörésről, simoniáról vádolta a pápa előtt [5]). Hasonlót tett a földvári apát, Obert, a pécsi püspök, Calanus, irányában [6]).

---

[1]) U. o. 319. Chulmia = a mai Herczegovina.
[2]) Ld. Katonát : Hist. Crit. IV, 496. kövv.
[3]) Fejér : Cod. Dipl. II, 333.
[4]) U. o. 350.
[5]) U. o. 351.
[6]) U. o. 363.

Némely váczmegyei papok pedig Boleszló püspökük ellen emeltek vádat Imrénél, nem tudni, mi bűnökről. A heves Imre ennek hallattára annyira felindult, hogy az 1199-ki marczius 17-kén, midőn a püspök káptalanjával a hórákat éneklé, a templomban reátört s a szentély kulcsait magának átadatni követelvén, a püspöknek a templomból távozást parancsolt. Ez attól tartván, hogy a templomon kivül csel vár reá, az oltárhoz menekűlt. Imre az engedetlenség miatt dühösségre fakadva, a püspököt saját kezeivel ragadta meg s az oltár lépcsőin letaszítván, szolgái által csaknem félholtan vettette ki a templomból. Azután a szentély ajtaját feltöreté, s mind a templom kincseit, mind a püspöknek egy monostor épitésére megtakarított pénzét lefoglalta. És midőn a püspök ezen egyházsértés miatt a templomot bezáratta, az isteniszolgálatot felfüggesztette, a király viszont a püspöki tizedet foglalta le s megtiltotta, hogy az ügy a pápához följelentessék. De ez a király tilalma daczára is megtörtént. III Incze atyailag megfeddé s komolyan meginté őt, hogy a sérelemért minden módon eleget tegyen, meghagyván Saul kalocsai érseknek, hogy arra a királyt az ő nevében reászorítsa [1]).

Kell-e még mondanunk, hogy a hol ilyenek történnek, minden tekintetben szánandó állapotban létezik az ország?

Mi a fejedelmi testvérek viszályait illeti, azokról nincsenek részletesebb tudósításaink. Ugy látszik, hogy miután Endre magát Horvát- s Dalmátország birtokába erőhatalommal behelyezte, Imre minden átengedés, vagy békekötés nélkül tűrte testvére bitorlását, mig magának adományozásai által az urak közt elég pártolót szerezhetne, hogy Endrét ismét megtámadhassa. S igy történt, hogy 1199-ben, legalább tudtunkra, minden újabb ok nélkül, ismét ellenségesen álltak szemben egymással a testvérek hadai. A szerencse ez alkalommal Imrének kedvezett: Endre, legyőzetvén, elébb valamely László urnál —, s midőn a király boszúja ennek házát fölégette, javait elkobozta, Leopold osztrák herczegnél keresett menedéket. De még itt sem akarta őt tűrni az ingerlékeny király, s hogy Leopoldot öcscsének vagy kiadására, vagy elűzésére kényszerítse, Ausztriába törvén, annak határait tűzzel, vassal pusztította [2]).

---

[1]) Fejérnél: Cod. Dipl. II, 358 kövv.

[2]) Chron. Claustro-Neoburg. Pertznél IX. és Chron. Australe. Frehernél: I, ezen évhez.

Imre ezután hogy Endre pártját Horvát- s Dalmátországban elfojtsa, s ezeket szorosabban magához kapcsolja, személyesen oda utazott [1]). Zágrábban a püspöknek, ki hűsége miatt Endre pártjától egynémi kárt szenvedett, a királyi menyét- és sertvés-adóból tizedet adományozott [2]). Spalatóban a polgároknak meghagyta, hogy Bernát érseknek, a maga egykori tanítójának — „kit, ugymond, ő nagyrabecsül, s országa főbbjei közt királyi oldala mellé helyezett,“ — ugy engedelmeskedjenek, mint önmagának. Meg is parancsolta légyen neki, hogy őket a király nevében gyakran megintse, hogy hűségöket állhatatosan megőrizzék [3]). „Ezen érsek, ugymond a spalatói főesperes [4]), a királyt Magyarországban gyakran meglátogatván, tőle nagy tisztelettel fogadtatott és sok ajándékot nyert. Atyja gyanánt tisztelte őt a király s mit az érsek tőle kért, mindent szívesen megadott.“ Bernát, bár Imre által mindjárt kormánya elején, 1198-ban neveztetett ki az épen megürült érsekségre, mivel szerzetesi kötelmeitől a pápa által magát eleve fel nem oldatta, sokáig nem nyerhetett megerősitést; mig ez végre csak 1200-ban, épen azon időtájban érkezett meg, midőn Imre e részeken időzött. Bernát ezután nagy buzgalommal kezdé kiirtani megyéjében a patarenusok nevezete alatt ismeretes eretnekek felekezetét [5]), mely a római egyháztól eltérő egyéb tanai mellett a hierarchiának is nagy ellenzője volt. E hitfelekezetet leginkább egy testvérpár, az Apuliából származott és Zárában megtelepedett Máté és Arisztodius terjesztette Dalmatiában és a szomszéd Bozsniában. A testvérek, egyébiránt a festészetben és ötvösi kézműben jeles

---

[1]) Civitatem Tregurianscm intravimus, ubi una cum clero et populo in honore et gaudio accepti, laudes hymnidicas honorabiliter recepimus. Luciusnál Lib. III. Cap. 13.

[2]) Fejérnél : Cod. Diplom. II, 364.

[3]) U. o. 369.

[4]) Hist. Salonit. Cap. 24. 569. l.

[5]) Ezek másként a lioni Valdo Péterről, a felekezet nagy pártolójáról Valdenseseknek is neveztettek, s ugyanazon tanokat vallották az albigensesek sectájával, s az ó-kori manichaeusokkal. Tanaik főbbjei : hitték a jó és rosz principiumát, amazt az istentől, emezt az ördögtől származtatván; az ó-testamentumot, mint ördög művét elvetették; a gyermekeket, mielőtt öntudatra jutnának, meg nem keresztelték; némely szentséget, p. o. az oltárit, mivel Krisztus valóságos jelenlétét nem hitték, be nem fogadták; az egyházi hierarchiának nagy ellenségei voltak s a gyanus életű papokat is elüzték; hitfeleiket a házasságtól eltiltották stb. Ld. Farlatus : Illyr. Sacr. IV, 45.

müvészek, az olasz és szláv nyelvet egyaránt beszélték, ismerték mind a kettő irodalmát. Nagy hévvel hirdetett tanaik terjesztése végett gyakran beutazták a dalmát városokat és Boszniát. Bernát érsek, értesülvén Spalatóba érkeztökről, javaikat elfoglaltatá, magokat pedig kiűzeté, mignem bűnbánatuk által bocsánatát ismét megnyerték [1]); de a felekezetet, melylyel utóbb annyi baja lett királyainknak, s mely egyik fő oka volt, miérthogy a magyar uralom Boszniában s Rámában meg nem gyökerezhetett, már nem volt könnyű kiirtani. Bernát érsek a maga megyéjéből kiűzte ugyan őket; de annál inkább elszaporodtak Boszniában. Ő tehát most Imre királyt, mig Dalmatiában mulatott, nem szűnt meg ösztönözni, fojtaná el a gyűlölt felekezetet Boszniában is. De Imre ezt a pápa feladatának tartá, s megelégedett avval, hogy Kulin bosnyai bánt, ki e tanokhoz maga is ragaszkodván, azok terjedését előmozdította, a pápa vizsgálata alá Rómába küldötte [2]). Volt-e a bán Rámában, bizonytalan; de ha volt is, ott csak színlelte javulását, s visszatérvén, szintoly pártolója maradt a felekezetnek, mint volt elébb. A pápa tehát még azon évben szigorúan meghagyta a királynak, hogy miután Kulin a Spalatóból kiűzött patarenusokat tartományába befogadta, s őket pártolja, hivatal és javai vesztése alatt parancsolja meg neki azok kiűzését [3]).

Imre 1200-dik év tavaszán Dalmatiából visszatérvén, a pünkösdi ünnepek alkalmával Konrád mainczi érseket fogadta követségben. Konrádot, — ha a német évkönyveknek hihetünk — a német fejedelmek küldötték volna a királyhoz, hogy miután magok a szentföldre keresztsereget szándékoznak Magyarországon keresztül vezetni, itt a viszálkodó testvéreket elébb kibékitse, s őket is reábirja hozzájok csatlakozniok. Az érsek, miután Ausztriában Leopold herczeggel s a nála volt Endre vezérrel értekezett, — mindig a német évkönyvek szerint, — szerződésre birta volna Imrét, mely szerint öcsésével kiengesztelődvén, ezt országában társul fogadta oly módon, hogy mind a ketten a szent földre mennének, s ha valamelyik ott elhalna, az életben maradó birja az országot [4]).

---

[1]) Thomas Archidiac. Spal. Hist. Salon. Cap. 24. 568.

[2]) Vulcus diocliai fejedelem levele III Inczéhez. Katonánál : IV, 576. Fejér : Cod. Dipl., II, 370.

[3]) III Incze lev. 1200. octob. 12-ről Fejérnél : Cod. Dipl. u. o. 378.

[4]) Godefridus Coloniens. Frehernél I, 366.

E szerződés azonban nem hordja magán a valószinűség jellegét; s nem is a mainczi érsek, hanem, III Incze pápának egy 1203-ki okmánya szerint [1]), De Crescentio György cardinál s pápai követ szerzette meg a békét a testvérek között, mely szerint Imre öcscsének önként átadta Horvát- s Dalmátországot [2]). Bizonyos az is, hogy Imre ez időtájban fogadalmat tett kereszthadjáratot intézni a szentföldre.

II.

Mihelyt a belbéke helyreállott, Imre is megfeledkezett keresztfogadalmáról; s e helyett most inkább Szerborszság meghódoltatására fordítá gondjait. Fentebb láttuk, miként a szerb fejedelmek II Béla neje, Ilona királyné által a magyar fejedelmi házzal rokonságba lépvén, II Gejza alatt Blachin, más nevén Némanics fejedelem a magyar korona fenhatósága alá hajólt, miért azonban Mánueltől háborut vont nyakára s ismét elismerni kényteleníttetett a görög felsőséget. Némanics unokái István és Vuk ez időben egymással viszálkodván, emez Imrét hívta bátyja ellen segedelmül. A király annyival inkább hajlott kérelmére, mivel értesült, hogy István régóta sürgeti III Incze pápát, küldene számára koronát, igérvén, hogy, kérelme teljesíttetvén, népét a kath. egyház kebelébe téríti. A pápának tetszett a kérelem, s már követet akart volt küldeni Szerbiába, midőn a király közbe lépett. Imre ugyanis azon körülménynél fogva, hogy István nagyatyja a magyar korona felsőségét elismerte volt, hübéruri igényt tartott Szerborszságra. Midőn tehát most Vuknak segedelmére ment,

---

[1]) Dobnernél : Monumen. II, 340. Compositionem inter te et chariss. in Christo filium . . . Regem Ungar. in delecti filii Georgii . . . Cardinalis, tunc apost. sedis legati, manibus versatam et ab eo postmodum confirmatam, sicut . . . ab utraque parte sponte recepta et pacifice ***hactenus*** (1203) observata . . . stb.

[2]) 1200 végén már ismét több okmányt adott ki Endre Dalmatiában. Ilyen p. o. Kerchelichnél : Hist. Epp. Zagrab. 324. egy másik Farlatusnál : V, 356. Ilyen a Sz. Kozma és Demjény számára kiadott, melyben Endre ezen czimmel él : Andreas dei gratia Dalm. Croat. Chulmiaeque Dux. Farlatusnál IV, 8. A testvérek közti béke megkötését bizonyítják Chron. Austriae. Claustro-Neoburgense Peznél I, 449. 720. Pertznél IX. Chron. Australe, Frehernél I, 440. Arenpeck Vitus a békét pünkösdkor (május 28.) mondja megkötöttnek. Leibnitz : Scriptor. Brunsw. III.

egyszersmind a pápát is megkérte, se követet se koronát ne küldjön Istvánhoz, mert ez a magyar király fenhatósági jogába ütközik, melynek helyreállitását épen most vette czélba; ha ez sikerül, maga is rajta lesz, hogy a tartomány a római egyház hivének vallja magát.

Imre a vele most békében élő Endre dandáraival is szaporitván hadait, Istvánt 1202-ben legyőzte s fejedelemségét magyar felsőség alatt Vuknak adta által. A történtekben a pápa is megnyugodott; inté mindazáltal a királyt, hogy a hatalma alá esett tartományt most már ne késsék a római egyház iránt is engedelmességre szorítani, hogy, ugymond, egy legyen az akol, egy a pásztor: ezt magának a királynak s birodalmának érdeke is igényelvén. S azon reményben, hogy ez mihamarább teljesedni is fog, Szerbországot a kalocsai érsek metropolitai hatósága alá rendelte [1]).

Szerbországot a maga felsősége alá vetvén, Bolgárországba tört át Imre, s annak egy részét szinte elfoglalta. Mi adott okot e betörésre: az-e, hogy Ivanics bolgár fejedelem a zsupánságától megfosztott Istvánt segitette? — vagy, a mi valószinűbb, az elfoglalt tartomány hajdan Szerbországgal hoz tartozott, s birtoka felett a két határos fejedelem versengett? — bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy e tartomány, melyben öt püspökség létezett, még 1204-ben is Imrét uralta [2]); s ő magát ezóta Szerb- és Bolgárország királyainak is czimezte okmányaiban [3]).

E közben a pápa nem szünt meg sürgetni Imrét, teljesitené valahára keresztfogadalmát. De ennek elhalasztására több okai voltak a királynak; miért is, hogy attól egy időre fölmentessék, a pilisi apátot küldötte Rómába [4]). Kérelmének egyik okául azt hozta fel a király, hogy az Aldunánál tanyázó kunok, hihetőleg Ivanics bolgár fejedelem által felizgatva, az ország határait rabolva háborgatják. Másik panasza Ve-

---

[1]) Nicetas Choniates. 293. kövv. Du Fresne: Illyr. Vet. et nov. 55. István levele III Inczéhez Fejérnél: Cod. Dipl. II, 390. III Incze Imréhez u. o. 389. Ugyanaz Imréhez Katonánál: Hist. Crit. IV, 627.

[2]) Sciat Sanctitas Vestra — igy ir Ivanics fejedelem a pápához — quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum quos invasit et detinet rex Ungariae. Katonánál. i. h. 628.

[3]) Fejérnél: Cod. Dipl. II, 391 és 395.

[4]) U. o. 393.

lencze ellen volt intézve. 1202-ben, a pápa felhivásaira, a nyugati tartományokból ismét számosan mentek a törököktől mindinkább szorongatott szentföld megsegéllésére. A keresztesek Velenczétől bérlettek ki ötven gályát és száz más hajót, azokon Palestinába vitorlázandók. Velencze a bérleti szerződésben feltételül kötötte ki, hogy bár hol kötnek ki hajói, a keresztesek kötelesek legyenek segélyt nyujtani a velök menő velenczei fegyvereseknek; s addig meg sem indítá hajóit, mig a föltétel el nem fogadtatott. Ez megtörténvén, Dandulo Henrik, velenczei herczeg maga vezette Zára alá a kereszteseket, s azt haladék nélkül körültáborolta. A polgárok az első napon csak védték magokat; de midőn a kereszteseket is ostromra látnák készülni, ezekhez kiüzenvén, a pápa itéletére hivatkoztak; s midőn a herczeg a közbenjárást el nem fogadta, a falakra mindenfelől kereszteket tűztek ki, ezáltal a kereszteseket tettök méltatlanságára figyelmeztetendők. De ez őket nem menté meg: a herczeg ostromot rendelt, s a város harmadnapon, november 14-kén (1202) megvétetett. A polgárok nagy része kiköltözött a városból, s lakjaik a keresztesek közt osztattak fel téli szállásokul. A velenczei herczeg, hogy a város elpártolását mindigre lehetetlenné, vagy legalább a maga hajóhada ellenében védhetetlenné tegye, a tenger felé szolgáló falakat s bástyákat egészen lerontatta. A pápa ezekről értesülvén, kemény feddést intézett a keresztesekhez, kiátkozással fenyegetvén őket, ha a várost vissza nem adják a magyar királynak. A keresztesek vezérei követeik által menték magokat s könyörögtek a pápa bocsánatáért, de Velencze hallani sem akart a város átadásáról, s miután a kereszteseket Konstantinápolyba szállíttatta, a várost a száraz föld felől ujabban megerősítteté.

A városukból számüzött polgárok e közben Imre és Endre segélyéért könyörögtek. Endre nyujtott is ugyan nekik némi segedelmet; de minthogy az a város ostromára csekély vala, a polgárok e segély haddal Velenczének Kesse nevü várát rontották el. Mások a tengeren mint kalózok kezdték üldözni a velenczei hajókat, mignem Dandulo Rajner, a herczeg fia, egy czirkáló hajóhaddal őket el nem ijesztette. Ezen kivül a város előtt létező Malconsejo szigeten egy kastélyt épitett, melyből nemcsak a város megközelítését nehezítette a tenger részéről, hanem a kalózokat is alkalmasan üzőbe vehette.

Történt azonban, hogy tiz gaëtai (nápolyi) hajó érkezett, valószinüleg, szintén keresztesek szállitása végett, az adriai tengerre, Imre király ezeket Bernát spalatói érsek ösztönzéseire azonnal bérbe fogadta, s a számüzött záraiak rendelkezésére adta. Ezek fegyveresen a hajókra szállván, a velenczeiek kastélyát megtámadták s megvették; az ellenséget, ki csak kézre került, irgalom nélkül leölték, a kastélyt pedig lerontották. Igy azután városukat is visszavévén, lassanként azt hamvaiból is felépítették [1]. Mindezt inkább boszuból az álnok Velencze ellen, mint a magok biztositása végett tették Zára polgárai. Mert mihelyt értesültek, hogy Velencze ujabban hajóhadat fegyverez föl ellenök, mivel sem Endre vezértől elegendő segélyt nem nyerhettek, sem magok meg nem védhették a tenger felől bástyáitól megfosztott városukat : ujabb veszedelmöket megelőzve, követeik által kegyelemért könyörögtek s önként meghódoltak Velenczének. A büszke signoria terhes feltételek alatt fogadta el a hódolatot. A város, a felett hogy hűsége biztositásaul túszokat s jelentékeny zálogot kellett adnia, kénytelen volt tűrni azt is, hogy grófjául velenczei nobili neveztessék ki, az érsek pedig a velenczei patriarchának magát alája vesse; továbbá évenként három ezer menyétbőr-adóra, s háboru esetén a velenczei zászlók alatt táborozásra köteleztetett [2]. Bernát spalatói érsek is kárát látta buzgalmának, melylyel a király és a záraiak ügyét szolgálta. Velencze, mihelyt Zárát ismét birtokába vette, néhány gályát Spalató felé küldött, az érseken boszut állani; mit azáltal végre is hajtott, hogy annak kastélyát s palotáját, mely Hurania (ma Vragnicza) szigetén létezett, feldulatta [3].

Időközben a pilisi apát is visszatért Rómából, kit oda Imre, mint mondók, azért küldött volt, hogy a keresztthadjáratot sürgető pápától annak elhalasztását eszközölje ki. A pápa nem elégedett meg Imre mentségeivel, s fogadalmának teljesítését, mire a szentföldön nagy szükség volna, ujabban is követelte. Imrének ez semmikép sem volt inyére, kivált miután

---

[1] Thomas Archid. Spal. Hist. Salon. Cap. 25. Guntherus, Canisiusnál (edit. Basnage.) IV, 8. Dandulo Muratorinál XII, 321. Lucius: Lib. IV. Cap. 1. 247. Incze levelei Fejérnél : Cod. Dipl. II, 396. kövv.

[2] Dandulo, i. h. Thomas Archid. i. h. Cap. 25. l. 571.

[3] Thomas Archid. i. h.

viszonyai öcsésével, Endre vezérrel, még mind nem voltak oly barátságosak, hogy távozta esetében annak ujabb nyugtalanságaitól ne kellett volna tartania. Most tehát evvel mentegődzött a pápánál; s kijelenté neki, hogy elébb semmi esetre sem távozhatik, mig kisded fiát, Lászlót, meg nem koronáztatja, s örökösödését nem biztosítja; egyszersmind tudatta vele kivánságát is, miszerint ő szentsége maga is tenne meg mindent, mit e tekintetben pápai tekintélyével képes eszközölni. A pápa ennek következtében 1203-ki február 25-kén kelt levelében [1]) meghagyta az ország főpapjainak, hogy mielőtt a király utra kelne, birnák reá az ország rendeit, hogy László fiának hűséget esküdjenek, s azoknak, kiket az ország kormányára melléje rendelend, engedelmeskedjenek, mind azokat pedig, kik távozta után zavart támasztani merészkednének, egyházi átokkal sujtsák.

A pápa egyébiránt azt kivánta, hogy az atyai végrendelet szerint, Endre is részt vegyen bátyjával a hadjáratban, s midőn tőle azon választ nyerte, hogy erre költsége hiányzik, Imrét szólitá fel, adna öcsesének is annyi költséget, melyből keresztfogadalmát végrehajthassa [2]). Magát Endrét pedig, ki szintugy nem bízott bátyjában, mint ez nem ő benne, s aggódott a miatt is, netalán távolléte alatt Imre megsértse a köztök fenálló szerződést, biztosította az iránt, hogy mig távol leend, birtokait a szent szék különös pártfogása alá veszi, s ha ez alatt fia születnék, örökségében, mig felnő, azt is hasonló módon fogja védelmezni [3]).

De bár a pápa ekként ügyekezett megszűntetni aggodalmaikat a testvérek egyikének sem volt kedve oly hosszu időre távozni birtokából. Imre tán szívesen ellátta volna öcsesét a szükséges költséggel, csakhogy távozzék; de Endre, ki, nagyravágyó neje, a merani Gertrud által is egyre ingereltetvén, bátyja halála után a koronára vágyott, nehogy távolléte alatt Imre a maga kisded fiát megkoronázza, mielőtt bátyja utra kelne, maga sem gondolt komolyabban a hadjáratra.

---

[1]) Dobnernél : Monum. ined. II, 331. Katonánál : Hist. Crit. IV, 658. Fejérnél : Cod. Dipl. II, 401.

[2]) III Incze lev. Imréhez 1203. nov. 5. Dobnernél. II, 339. Fejérnél. i. h. 412.

[3]) Ugyanaz Endréhez. nov. 5. Dobnernél u. o 340. Fejérnél : u. o. 415.

Imre pedig mind ujabb és ujabb mentségeket keresett annak elhalasztására. Es ilyeket találnia nem is került nagy fáradságába; mert azonfelül, hogy fia örökködését nem alap nélkül féltette öcsese nagyravágyásától, még egyéb viszonyokban is elég örvet találhatott a hadjárat elhalasztására.

Gyönge, erélytelen kormánya még az Endrével kötött béke után sem birt rendet, egyességet, nyugalmat előteremteni az országban. A magánviszályok, melyeknek magvai a belháboruk alatt hintettek el, buján tenyésztek az urak között. Sokan ezek közől, a fejedelmi testvérek vesztegetései által tulságosan gazdagokká, hatalmasokká válván, törvényt magok felett tűrni nem igen szerettek: a kormány iránt engedetlenek, egymással örökös háborgásban éltek. A béke s egyetértés még az egyházi nagyok közt is felbomlott. Job esztergomi érsek, s a kalocsai érsekek, Saul s ennek halála után, János, szünet nélkül vitáztak egymással székeik jogai fölött. Mióta III Bélát a pápa különös engedelméből a kalocsai érsek koronázta meg, bár akkoron Béla maga is óvást tett, nehogy ebből az esztorgomi érsek jogaira nézve káros következtetés vonassék le: a kalocsai érsekek mégis magoknak követelték a koronázás jogát. Még nehezebben elintézhető vita támadt köztök a királyi apátságok és prépostságok felett. Ezek, mivel ama kiváltsággal birtak, mely szerint valamint a világiakban egyedül a király, ugy az egyháziakban a pápa hatósága alá tartozának: az érsektől megtagadták az engedelmességet. Job esztergami érsek azonban erélyesen védte primatialis jogait. A pápa biztosította is őt, bár csak átalános kifejezésekben, hogy a mi jogai e körül vannak, azok nem fognak sérelmet szenvedni. De most a kalocsai érsek is követelte, hogy azon királyi apátságok és prépostságokra nézve, melyek az ő metropolitai kerületében léteznek, neki, s nem az esztergaminak van azon hatósága, melyet a pápa is elismert ennek irányában. Ezt viszont az esztergomi tagadta, állítván, hogy e hatósági jog nem a metropolitiai, hanem a primatialis szék tulajdona. A viszály oly igen elmérgesedett a két érsekség között, miszerint Imre már nemcsak botránytól (scandalum), hanem attól is félt, hogy e viszály más zavarokra is alkalmat szolgáltat. Kivánta tehát a pápától, jelentené ki, hogy e prépostságok s apátságok felett egyiknek sincs semmi hatósága, hanem azok, valamint a világiakban a király, ugy az egyháziakban kizárólag a szentszék alá tartoznak; s kérte a

pápát, tiltsa le a két érseket a további perlekedéstől, s legalább is addig, mig maga a keresztthadjáraton leend, sem az egyik sem a másik folyamodására ne mondjon köztök itéletet. De az esztergomi érsek, széke jogait védelmezendő, ezek után személyesen elment Rómába; s a pápa Imrének ama kérelmére csak azon mellőző választ adta, hogy nincs oka félni sem a botránytól, sem attól, hogy e versengésből más zavarok támadjanak országában. Az esztergami érsek ha nem nyert is itéletet a kir. prépostságok s apátságok kérdésében, legalább azon diadallal tért meg, hogy koronázási joga ujabban is biztosíttatott, a kalocsai pedig egyéb jogigényei miatt is rendre utasíttatott a pápa által [1]. De ezt sem hagyta ő szentsége minden vigasztalás nélkül; mert, bár őt az esztergami szék jogainak tiszteletben tartására intette, más részről a nem rég Imre fenhatósága alá került Szerbországot az ő metropolitai hatósága alá rendelte, s a római szék érdekeinek szilárditását e tartományban különösen reábizta, felszólítván őt, menne e végett személyesen Vuk nagyzupánhoz s venne tőle és tartománya főbbjeitől esküt, hogy ezentul megtörhetlen engedelmességgel fognak viseltetni a római szék iránt, lemondván minden összeköttetésről a konstantinápolyi patriarchával [2].

A pápát egyébiránt nemcsak a görög patriarcha befolyásának meggátlása birta e gondoskodásra : attól is tartott, nehogy a patarenusok eretneksége, mely Boszniában nemcsak Kulin bán, hanem Dániel püspök által is pártoltatván, nőttön nőtt, oda is átterjedjen. E felekezet kiirtása végett ő már a mult 1202-ki évben Casemario Jánost, a maga káplányát küldötte volt szentszéki követül e tartományba. A követ oly sükerrel járt el, kivált miután Dániel püspök meghalálozott, hogy Kulin bán, a bosnya papság főbbjeivel együtt lemondott az eretnekségről, s ünnepélyes vallást tett a római egyház tanainak megtartására. A követ ennél még erősebb biztositást is kivánt, s a gyülekezet által két tekintélyesebb papot választatott, kik vele a magyar király elébe járulnának. S igy lőn, hogy a bosnya egyház e követei Magyarországba jövén, a király, a kalocsai érsek, a pécsi püspök s több más egyházi s világi urak előtt ünnepélyes esküvel fogadták ama vallástéte-

---

[1] III Incze levelei Dobnernél : Monum. II. 332 kövv. Katonánál : Hist. Crit. IV, 661. kövv.

[2] Dobnernél u. o. 333. 335. Katonánál : 670. kövv.

lök megtartását s engedelmességet a pápa iránt [1]). Néhány vallási pontra nézve mindazáltal a pápai követ elébb nem volt képes kieszközölni a bosnya papság megegyezését; s most Imre királyt kérte meg, parancsolna Kulin bánra, hogy ezeket is fogadtassa el papságával. A király hajlott a kérelemre, s ama pontokat irásba tétetvén, királyi pecsét alatt küldte át Kulinhoz, ennek épen a királyi udvarnál mulató fia által, keményen meghagyván neki, hogy azokat mind maga fogadja —, mind papjaival fogadtassa el. Kulin engedelmeskedett; s a király kivánsága szerint arra is megesküdött a kalocsai érsek kezébe, hogy ha még ezentul az eretnekek pártolása miatt bűnösnek találtatnék, vagy azokat tartományában tudva türné, bűndíjul ezer ezüst gírát fizessen, melynek fele a pápai, fele a királyi kincstárt illesse [2]). De, mint utóbb látni fogjuk, hasztalan törekedtek királyaink e tartományokat szorosabban a római egyházhoz kapcsolni, s nagy részben e törekvésük okozta, hogy azokban soha sem gyökeresedett meg a magyar uralom, s mihelyt szerét tehették, minduntalan elpártoltak.

III.

III Incze pápa, kí eddigelé annyira sürgette volt Imrét keresztfogadalmának teljesitésére, 1203 nyarán attól önmaga más felé vonta a király hatását. Németországban 1197 óta kemény tusa folyt a császári trónért a hohenstaufeni Fülep és a braunschweigi Otto ellenkirályok közt. A pápa emezt pártolta, mint guelfet, igényeiben; és miután egyebek közt Ottokár cseh királyt, ki Imre hugát, Constantiát tartá nőül, ez évben Füleptől elvonnia s Otto pártolására megnyernie sikerült, Imrét is felszólitá, adna sógorának Fülep ellen segedelmet. Imre, csakhogy keresztfogadalmának teljesitését elhalaszthassa, örömmel hajlott a pápa és sógora kérelmére s egy jelentékeny hadat küldött Ottokár zászlai alá.

Mig azonban Imre hadai a birodalomban harczoltak, őt magát és országát is kettős veszély fenyegette. Egyik öccsétől, másik Ivanics bolgár fejedelemtől jött.

Endre vezér, mióta bátyja a pápa tekintélyéhez folyamodott, hogy az ország rendeit László fia iránt hűségre esküd-

---

[1]) Ld. az okmányt Katonánál 677.
[2]) U. o. 681.

tethesse, Imre ellen boszus, csak alkalomra várt, hogy fellázadhasson; s ezt meghozta a király hadainak távolléte. Most az ország nagyjainak többsége is a vezér részén állott, talán mivel rosz néven vették, hogy a király még a korona s trónöröklés ügyeiben is oly nagy befolyást enged a pápának. Imre ezen alattomos hűtlenségről, ugy látszik, mitsem tudván, seregeit összegyüjté, s nagy haraggal indula meg öcsese ellen. A testvérek hadai valahol a Dráva körül találkoztak. És ekkoron az ország nágyjai valamennyien, a sereg nagyobb részével együtt elpártoltak a királytól s Endre vezérhez állottak, csak kevesen maradván a király táborában; ezek is, látván erejök csekélységét, félelmökben futást javasoltak a királynak. Imre e körülmények közt maga sem várt többé jó kimenetelt az ütközettől; de futni szégyelvén, más módról gondolkodott, miként törhetné meg a lázadást. Egy szerencsés ötlet, nagy bátorsággal végrehajtva, s annak nem kevesbbé szerencsés sikerűlte a gyászossá válható napnak váratlan, de reá nézve kivánt kimenetelt adott. „Ne kövessètek engem, — ugymond az övéihez, — hanem maradjatok veszteg!“ S ezután eldobván fegyverét, vesszőt vesz kezébe, s lassu, méltóságos léptekkel megy öcsese táborába. „Majd meglátom — igy kiált, arczán az elszántság lelkesült kifejezésével, midőn az ellenséges tábor harczsorait megközelítette, — majd meglátom, ki merészli kezét fölemelni a királyi vér ellen!“ A meglepett, elbámult Endre-pártiak néma hallgatással nyitának utat a köztök fenséggel haladó királynak, ki miután öcsecséhez ért, őt, a rendkivüli jelenet varázsától szintén megszállottat, karon ragadván, táborából kivezeti s híveinek adja által, zárnák el a közel fekvő Kheene várába. A megfélemlett had, ugymond a krónika, fegyverét letévén, a király lábaihoz borult s bocsánatért esedezett [1]). Endre neje, Gertrud, a lázadás főszítogatója, minden javaitól megfosztatván, hazájába, Meranba, küldetett vissza [2]).

---

[1]) Thomas Archidiac. Spal. Hist. Salon. Cap. 24, 569. Dandulo Muratorinál. XII. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I, 449. Pertznél IX.

[2]) Oefele : Scriptores Rer. Boicar. II, 335. Ugyanez Esztergomba csukatja be Endrét. De a börtön helye iránt nem hagy fen kétséget magának Endrének egy 1209-ben kelt levele, melyben mondja: dum in carcere in Castro Kheene detineremur. Fejér : Cod. Dipl. III, 1, 86.

A másik baj, mint mondók, Bolgárországból eredt. Említettük hogy Imre, miután Némanics Istvánt Szerborszégból elkergette, s öcsesét, Vukot, tette helyébe fejedelemmé, Bolgárországba is átcsapott, s annak egy tartományát, melyben öt püspökség létezett, szintén elfoglalta. E tartomány visszaadásáért Calo-Joannes, vagy mint népe nevezte, Ivanics, e miatt több izben járatta követeit Imrénél, de mind hasztalan. Ivanics tehát élvén az alkalommal, midőn Imre hadai Ottokár cseh királylyal a hohenstaufeni Fülep ellen harczolának, magát Imrét pedig ezenfelül öcsesének lázadása vette igénybe, nemcsak ama tartományt, hanem a magyar koronának azon földét is elfoglalta, melyet egykoron III Béla az Isacus Angelussal összeházasított Margit leányának adott volt jegyajándokul, s mely Isacus császár halála után a magyar birodalomra visszaesett; sőt még Szerborszég egy részét is tűzzel vassal pusztította.

Imre a mondott okoknál fogva nem boszulhatta meg mindjárt Ivanics hatalmaskodását; de mihelyt Endre lázadását elfojtotta, azonnal hadjáratra készült Ivanics ellen. Most meg a pápai követ vetette magát közbe III Incze pártfogoltjáért, s kéré Imrét, hagyna fel e hadjárattal, nehogy azáltal Ivanicsnak a római egyházba térését meggátolja; egyébiránt igérvén, hogy a pápa neki teljes elégtételt szolgáltatand. Ivanics ugyanis a görög császárral, kinek fenhatósága alatt állott, viszályba keveredvén, már 1197 óta sürgeté a pápát, küldene neki, miként őseinek elődei, a boldogult pápák, több izben küldöttek, koronát és királyi czímet, igérvén, hogy népével együtt a római egyház kebelére térend. III Incze pápa, ki 1198-ban jutott a szentszékre, kérelmét figyelemre méltatván, Brundusi Domokost küldé hozzá követül, megvizsgálni Ivanics állításainak s igéreteinek valóságát. A követ, ugy látszik, — mert eljárásáról nincs tudományunk, — a fejedelemre nézve kedvező tudósitással tért ugyan vissza a pápához, de Ivanics kivánságának teljesedése, bizonytalan miért, egy időre elhalasztatott. A fejedelem tehát pár év mulva ujabban ismételte kérelmét a korona átküldése iránt, ezuttal azt is kivánván, hogy a bolgár érseket patriarchai méltóságra emelje. S hogy a pápát kérelme gyorsabb megadására indítsa, nem feledé el hozzá tenni, hogy mind a kettőt igérik ugyan neki megadni Konstantinápolyból, ha a császár iránt hűségben marad; de ő azokat inkább a pápától

kivánja elfogadni. A pápa tehát a patarenusok megtéritése végett Bosnyába küldött Casemario Jánost bízta meg ujabban, hogy dolgát ott bevégezvén, menjen át Bolgárországba is, bővebben értekezni az ügy felett Ivanicscsal. A követ ezt 1203-ban teljesítette, s midőn még azon évben Rómába visszatért, Dániel bolgár püspököt is magával vitte. Ivanics általok az Imre királylyal való viszályairól is irt a pápának, kérvén őt, legyen köztök biró.

Imre király ezektől indíttatván, a pápai követ közbenjárására, felhagyott hadjáratával. A pápának azonban nem volt nagy kedve a pörös ügybe avatkozni, melyben mind a két fejedelem a maga igényét állitá jogosnak. Ivanics egyéb kérelmeit mindazáltal teljesíteni szándékozott; s midőn 1204-ben Dániel bolgár püspököt hazabocsátotta, Leo cardinált küldé vele Bolgárországba, ki Ivanicsnak a koronát megvigye s őt megkoronázza. A követ a magyar birodalmon utazván át, a pápa őt mind Imrének, mind a magyar püspököknek pártfogásába ajánlotta. Imre azt hivén, hogy miként neki előbb igértetett, a követ egyedül a határszéli viszályok elintézése végett küldetik Bolgárországba, őt igen kegyesen fogadta, s nagyobb biztonsága végett kiséretet is adott melléje. Csak annak távozta után értesült valamely módon a követség valódi czéljáról, mit a követ előtte eszélyesen elhallgatott. E miatti boszuságában tehát nyomban utána küld, s őt Keve váránál, melyet csak a Duna választott el Bolgárországtól, megállittatván, kivánta tőle, hogy egy más várba térjen vissza, s onnan, mielőtt a koronát Ivanicsnak átadná, intézze el a köztök lévő viszályt, és szolgáltasson neki elégtételt Ivanicstól. A cardinál, utasitása ez iránt nem lévén, vonakodott; miért őt Imre kiséretével együtt őrizet alá tétette, a kevei várispánnak pedig meghagyta, hogy a követnek, mig kivánsága szerint a kitüzött várba meg nem indul, semmiféle élelmi vásárlást meg ne engedjen.

A pápa, ki ezekről tüstént értesittetett, egy, bár szelíd kifejezésekbe foglalt, de még is kemény feddő s fenyegető levelet irt Imrének, követelvén, bocsássa el azonnal követét, „nehogy oly eszközhöz kényteleníttessék nyulni, mely neki kellemetlen lenne. Bár nem örömest tenne ilyesmit; a rosz példát mindazáltal nem nézhetné büntetlenül. Szelídebben s kegyesebben ir, mintsem a tárgy sulyos volta kivánná, nehogy mások, kik levelét olvashatják, azt véljék, hogy megvo-

natott tőle az apostoli kedvezés, mi egyátalában nem szolgálna hasznára és becsületére; mert sok történt és történik roszágában, mi, szorosabban véve, keményebb fenyitést érdemelne; ilyen nemcsak keresztfogadalmának elhalasztása, öcscsének fogságban tartása, a püspökök választása [1]), de sok más is, miről azonban most hallgatni akar. Óvakodjék tehát magát oly nehézségekbe bonyolítani, melyekből nem fogna könnyen kibontakozhatni." Ugyanazon időben az ország püspökeihez is irt a pápa, felszólitván őket, hogy a királyt minden módon ügyekezzenek a követ elbocsátására indítani.

De Imre, ki eddig oly engedelmesnek mutatta magát nemcsak egyházi, de még világi ügyeiben is a pápa iránt, most az egyszer nem akart mindjárt engedni. Attól tartott, hogy e bolgár ügyet is, ha az Ivanics megkoronáztatása előtt el nem intéztetik, szintugy elintézetlenül hagyja majd a pápa, mint Zára ügyét, melyben szintén igértetett neki, hogy Velencze a város visszaadására fog kényszeríttetni, s még sem nyert eddigelé semmi elégtételt. Vévén tehát a pápa levelét, azonnal egy hosszu panaszos választ intézett hozzája, fejtegetvén : hogy bár mind ő maga, mind elődei oly példás engedelmességgel s buzgalommal viseltettek az apostoli szék iránt, annak hasonló jóvoltával még sem dicsekedhetnek; hogy eddigelé ő nemcsak Ivanics és ő szentsége követeinek biztos átmenetet engedett birodalmán, hanem a pápai követ kérelmére hadjáratával is felhagyott Ivanics ellen, bár ő egy tartományát elfoglalta, Szerbiát pusztította, s épen akkor, midőn maga a pápa kivánsága szerint Fülep német király ellen járatta hadait; hogy Ivanicsnak tulajdonképen semmi joga a földhöz, melyen uralkodik, s azt csak a magyar birodalomtól és egy más országtól jogtalanul tartja elfoglalva; és bár ekként Ivanics nyilvános ellensége, a pápa még is oly kegyelemmel van iránta, hogy még koronát is küld neki, a magyar király meghallgatása nélkül; hogy ő a pápai követet tisztelettel fogadta s csak Ivanics megkoronázásában akarja gátolni, mielőtt a viszály elintéztetnék; hogy végül, erre kivált az által látja magát kényszerítve, mivel Zára ügyében sem nyerte meg eddig elé ő szentségétől az igért elégtételt.

---

[1]) Fentebb említettük, hogy Kálmán 1106-ban a quastallai zsinaton, s utóbb II. Géjza ujabban lemondott a püspökök investiturai jogáról.

III Incze csodálattal látá Imre leveléből, mily csökönös kezd lenni az iránta eddig még koronája érdekeinek kárára is oly engedelmes, az apostoli széket oly tiszteletben tartó király. Volt is tán kedve e miatt keményebben éreztetni vele hatalmának sulyát; de hihetőleg attól tartott, hogy a szigor által még csökönösebbé válhatnék, s tán még arra is vetemedhetnék, hogy ellene a hohenstaufeni Füleppel szövetkezzék össze; — mely esetben a pápai hatalom mindazon előnyöket elvesztené Magyarországban, melyeket magának következetes politikájával egy idő óta szerzett. Más részről reménylé azt is, hogy Imrének könnyen fellobbanó, de erélytelen kedélyét szelídebb szavakkal végre mégis meghajthatja. A válasz tehát, melyet Imréhez küldött, ismét igen szelíd, atyai indulatu szavakban iratott meg; de e mellett ügyes fordulataiban oly fenyegetéseket is foglalt magában, melyektől eleve is jó sükert várhatott a hajlékony, gyönge jellemű királytól. Pontonként felel neki. Elmondja, hogy Imre elei nagy buzgalommal viseltettek ugyan a szentszék iránt, de bőségesen is tapasztalták annak kegyeit, kivált Imre atyja, ki csak az apostoli szék különös közbenjárása által nyerhette meg a koronázást; tapasztalta e kegyeket maga Imre is, ki kormánya elején az öcsese által támasztott lázadás elfojtását ismét csak az apostoli széknek köszönheti. Sajnálja az Ivanics által szenvedett sérelmét, s azt utóbb nem is mulasztja el megorvosolni. Czáfolja Ivanics fejedelemségének jogossága ellen tett állitását; mondja, hogy mit ő most evvel tenni szándékozik, elődeivel több izben tette a szentszék, s Imrének legkisebb joga sincs avatkozni ezen ügybe. „Gondolja meg, miként fogna neki esni, ha az apostoliszék az ő fiának megkoronáztatása ellen vetne akadályokat? Hasonló érzelemmel veszi ő, a pápa is azt, hogy lelki fiának megkoronáztatásában gáncsoskodik. A zárai ügyben, végre, annyit tett, mennyit tehetett: nem szentelte fel Velencze legujabban választott patriarcháját. Ivanicsot ő szereti, mint megtért tékozló fiut; de hasonlíthatlanul inkább szereti Imrét, s találni is fog módot, hogy neki eleget tétessen; miért viszont reményli, hogy Imre sem fogja gátolni a keresztény hit s az apostoli szék gyarapodását.

Mit a pápa Imre gyönge jellemétől várt, elébb teljesedett, mintsem reménylette. Imre be sem várta követének visszatértét Rómából s a pápa válaszát; hanem engedve a püs-

pökök rábeszéléseinek, még e pápai levél vétele előtt elbocsátotta Bolgárországba Leo cardinált; miért is utóbb nagy dicséretekkel s magasztalásokkal halmozta őt el Incze pápa [1]).

E megelőző engedékenységének abban feküdt legfőbb oka, hogy Imre a maga kisded fiát nagyon vágyott mennél elébb megkoronáztatni : a befolyás pedig, melyet a pápa az ország ügyeiben birt, már oly fokra hágott, hogy ezt csak annak megegyeztével vélte végrehajthatni. Még a fentebbi kellemetlen viszonyok kifejlése előtt, mihelyt Endrét fogságba záratta, irt volt e végett a pápának, kérvén őt, hogy miután komoly szándoka, valahára teljesíteni keresztfogadalmát, parancsolná meg ő szentsége az esztergomi érseknek, László fia megkoronázását. A pápa nem is késett teljesíteni kérelmét; már april 24-kén (1204) rendeletet vőn ez iránt tőle az esztergami érsek, kinek egyszersmind az is meghagyatott, hogy a megkoronázandó kisded helyett az apától vegyen esküt, „hogy mind az apostoli szék iránt engedelmes leszen, mind a magyar egyház szabadságait (azaz : a királyi hatalomtól való függetlenségét) épségben megtartja. Az esztergomi érsek időközben meghalálozván, a koronázás továbbra haladt. S alkalmasint ama félelem, hogy a pápa ezen engedélyt visszavonhatná, birta reá most Imrét, hogy Leo cardinált még a pápa válaszának vétele előtt elbocsássa.

Imre ez évben már sokat betegeskedett, s minden vágya abban központosult, hogy fiát megkoronázva láthassa. Egy ideig tán arra várt, mig az esztergomi szék betöltetik; — mert ez most nem függött a királytól. Mivel azonban a suffraganeus püspökök és az esztergomi káptalan közt az érsekválasztásban meghasonlás támadt : a király, ki életerejét egyre fogyni érzé, a vita végét többé nem várhatván, august. 26-kán (1204-ben) a kalocsai érsek által hajtatta végre László fián a koronázási szertartást [2]).

De még a koronázás által sem tartá eléggé biztosítottnak fia jogát. Előre látá, hogy halála után Endre ki fog sza-

---

[1]) Ld. III Incze, a pápai követek és Ivanics leveleit Katonánál : Hist. Crit. IV, 628. 675. 684. 702. 704. 714. 720. 731.

[2]) Turóczi II. Cap. 71. a napot jól, de az évet hibásan jegyezte fel. Hogy a koronázást a kalocsai érsek végezte, kitünik III Incze 1204-i nov. 22-kén kelt leveléből az esztergomi káptalanhoz. Dobnernél : Monum. II, 349. Katonánál : Hist. Crit. IV, 739. Fejérnél : Cod. Dipl. II, 453.

badulni fogságából. Nehogy tehát aztán boszuját fián töltse, nagylelküség által akarta őt annak érdekéhez kapcsolni. E végett, midőn halálát közeledni érzé, Endrét börtönéből az udvarhoz vezettette s fia gyámjává, kiskorusága alatt az ország kormányzójává nevezte ki [1]). Meghalt november 30-kán, 1204-ben [2]).

Imre egyike volt azon jellemeknek, melyekben némi nemes tulajdonságok gyöngeséggel, önállástalansággal összevegyülvén, önmagokkal is ellentétben lenni látszanak: majd a nagyságnak, majd egy szánandó erélytelenségnek adják bizonyitványát. Heves, ingerlékeny vére több izben oly tettekre ragadta őt, melyeket a következő pillanatban megbánt s jóvá tenni ügyekezett. Az oly méltatlanul megsértett Boleszló püspököt nem sokára fiának keresztapjává tette. A megbántott pápai követet sietett megengesztelni. Sokat tartott országa határainak épségére, koronájának fényére szomszédjai irányában. Az osztrák fejedelmen nem mulasztá el megboszulni lázongó öcsese iránt mutatott pártfogását. A bolgár fejedelem irányában még képzelt jogait is tiszteletben kivánta tartatni. Más részről pedig teljes önmegtagadással tűrte, hogy a szentszék őt járszalagára kötötte, s annak még az egyedül magától függő országos ügyekben is oly befolyást engedett, minőt sem előtte sem utána, — az egyetlen II Endrét kivéve — soha sem gyakorolt Róma Magyarországban. Lelkesedésében, nemes haragjában képes egy fellázadt pártos hadat egy veszszővel, egyedül a királyi fenség eszméjének szerencsés megtestesitése által lefegyverzeni: máskor elég gyönge a pápai követ intésére elbocsátani a birodalom sérelmének megtorlása végett költségesen összegyűjtött hadat; elég gyönge, annyira megfeledkezni királyi méltóságáról, hogy saját kezeivel sujtson földre egy remegő aggastyánt. Az erő és gyöngeség, nagylelküség és önuralomhiány csodálatos vegyülete.

IV.

III Incze pápa azon nagy befolyást, melyet neki Imre az országban engedett, s azon engedelmességet, melylyel iránta viseltetett, azzal viszonozta, hogy halála után oly gondja volt

---

[1]) Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 24.
[2]) Ld. erről Katonát i. h. 751.

fiára, III Lászlóra, ugy intézkedett jogainak sértetlen fentartása iránt, mintha hűbéruri felsőséggel birna az országban. Endre vezér s kormányzó, bátyjának eltakarittatása után tudósitá a pápát, hogy boldogult bátyjának rendelete szerint a kormányt László kiskorusága idejére átvette; egyszersmind készségét is kijelenté e rendeletnek jóakarattal eleget tenni, s a mi jót az elhunyt király megkezdett, végrehajtani. Válaszában a pápa különösen gondviselésébe ajánlá a gyermek királyt, legyen, ugymond, nagybátyából annak atyjává, hogy midőn egykor felnő, atyját nem elvesztettnek, hanem csak felcseréltnek tapasztalja [1]). Más három, ugyanazon napon kelt levelének egyikében inté őt, hogy a pilisi monostorban letett pénzeket Imre végakarata szerint két harmadában a templomvitézeknek, egy harmadában a gyermek király számára adassa át. Másik levelében szivére köté, hogy az özvegy királynét az őt illető javak élvezésében megvédelmezze; a harmadikban végre ajánlja neki, hogy a királyi jövedelmeket híven kezelje, László kiskorusága alatt el ne idegenítse [2]). Inti hasonlókép az ország püspökeit, hogy a király jogai fölött őrködjenek; koronája ellen tanácsot, segélyt senkinek se adjanak; sőt ellentálljanak mindenkinek, ki ellene törekednék : gyámolítsák ebben egész erejökből a király és az özvegy királyné iránt buzgó kalocsai érseket [3]). Ezen érseket és a váradi püspököt végre felhatalmazta, hogy mindazokat, kik a királyt, a királynét, s azok udvari papjait és tiszteit háborgatnák, jövedelmeikben megrövidítenék, egyházi átokkal sujthassák [4]).

E részletességekről való buzgó gondoskodás azonban mig egy részről a pápa nagy befolyásáról tanuskodik, más részről mutatja azt is, hogy Imre fiának s özvegyének ügye nem a legbuzgóbb s hűségesebb kezekben volt Endrénél. Neje, a Meranból visszatért Gertrud, nem tudott megférni Constantia özvegy királynéval, s különben nem rosz indulatu férjét is igazságtalanságokra ragadta. Constantia tehát, miután jogai sérelmének orvoslatot az országban nyerhetni nem vélt, a kis királylyal, a koronával és kincseivel, néhány egyházi s világi ur kiséretében Bécsbe, Leopold herczeghez menekült. A her-

---

[1]) Dobnernél : II, 342.
[2]) Dobnernél i. h. 352. Katonánál s Fejérnél illető helyeken.
[3]) U. o. 353.
[4]) U. o. 354.

czeg védelmébe fogadta az árvát és özvegyet, s már haddal készült megtámadni az őket visszakövetelő Endrét, midőn a gyermek királynak 1205-ki május 7-kén történt halála a háboru okát megszüntette. László hulláját a győri püspök a székesfehérvári sírboltba szállította; majd visszaküldetett a korona is; Constantia pedig Aragoniába, rokonaihoz tért vissza s három év mulva a pápa közbenjárása által II Fridrik császárnak lőn nejévé [1]).

---

[1]) Chron. Admontense Peznél : II, 195. Pertznél IX. Turóczi II, Cap. 71. Az évet itt is hibásan jegyezte föl. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I, 450. Vitus Arenpek, Leibnitznál : Script. Brunsw. III.

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztositása.

ELSŐ FEJEZET.

II Endre országlásának elsö fele 1205—1222.

I.

A korona Endrének, melyre ő, vagy inkább neje Gertrud, oly rég vágyott, 1205-ki május 29-kén végre fejére tétetett. A nemesség jogai, kivált az Imre alatt lefolyt viszályokban anynyiszor megsértettek, a királyság hitele annyira megcsökkent, hogy Endre, midőn magát megkoronáztatá, királyaink közt első, esküvel kénytteleníttetett kötelezni magát, hogy a nemesség jogait és kiváltságait, a korona méltóságát s érdekeit fentartandja.

De az eskü nem volt képes megaczélozni gyönge, önállástalan jellemét, bölcsebbé, eszélyesebbé, buzgóbbá tenni őt országlásában. Mindjárt az első jelenetek, melyeket alatta felmerűlni látunk, bizonyítják, hogy az uralkodni szerető, szeszélyes, önkényre hajló Gertrud akarata volt szabályozó a kormány ügyeiben. Miután János kalocsai érsek, az esztergomi suffraganeusok és a káptalan közt támadt versenygés után, a primási székbe valahára áttétetett, Endre a királyné kívánsága szerint ennek öcscsét, a még alig huszonöt éves Berthold bambergi prépostot ültette a kalocsai érsekségbe. III Incze azonban az ifjut előbb a főpapi méltóságra megkivántató kora s tudományos míveltsége tekintetében a salzburgi érsek vizsgálata alá vetette [1]), s midőn ebből mind a kettő hiányosnak tűnnék ki, őt megerősíteni egy ideig vonakodott [2]).

---

[1]) Incze levele Endréhez 1206-ból. Dobnernél: Monum. II. 361. Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 29.

[2]) Ugyanaz ugyanahhoz 1207-ben. Baluznál: II, 18. Fejérnél: III, 1, 49.

A király és a királyné mindazáltal addig sürgette őt elébb Raskay Döme [1]), királynéi főpohárnokmester —, utóbb a királynéval bevándorolt és szepesi préposttá nevezett Adolf [2]) által, hogy őt végre mégis megerősítette [3]), csak az érseki pallium megküldését halasztván el 1212-ig.

Valamint e kinevezés, ugy kétségkivül az is Gertrudnak tulajdonítandó, hogy Endre, még mielőtt gyermeke született volna, már is folyamodott a pápához, parancsolná meg az ország egyházi s világi rendeinek, hogy fia iránt, mihelyt megszületik, hűségesküvel kötelezzék le magokat. A született gyermek Béla volt, ki azután nem sokára, 1208-ban, meg is koronáztatott a pápa parancsára [4]).

Egykoru irók tanusága szerint Endre csöndes, jámbor férfiu volt, ki magát uralkodni szerető neje által mindenre könnyen rávétetni engedte [5]). Nem is csoda ennélfogva, hogy országlása első éveiről alig találunk emlékeinkben egyebet, mint a mi a királyné rokonaira s kegyenczeire vonatkozik. Az ezekre pazarlott királyi kegyek, az ezeknek fenhéjázása, nagyravágyó kevélysége által támasztott viszályok, surlódások foglalják el az ország történelmének lapjait.

Bertholdon kivül 1206 végén Gertrud királyné másik fivérét, Eckbert bambergi püspököt is az esztergomi udvarban találjuk, hova mint a pápa követe jött volt, szerencsét kivánni a királynak ujdon született fiához [6]): Eckbert, kinek a király ez alkalommal némi birtokot is adományozott [7]), utóbb, mint a hohenstaufeni Fülöp német király személyén elkövetett gyilkosság részese, püspöki székhelyéről ismételve elűzetvén, több izben mulatott a magyar királyi udvarban, és sok bajt okozott Endrének, hogy őt a pápa és a birodalmi rendek előtt

---

[1]) Fejérnél : III, 1, 78.

[2]) U. o. 76.

[3]) III Incze Bertholdhoz 1207-ben. Baluznál : II, 97. Fejérnél : III, 1, 53.

[4]) III Incze az ország rendeihez. Dobnernél : II, 362. Turóczi II. Cap. 74. Vesd össze Katonát az időszámlálás végett, H. Cr. V, 42. E sietség a gyermek megkoronázásával oda mutat, hogy Endrének valóban volt még egy testvére életben, mint egyébiránt III Incze pápának fentebb idézett 1198-ki levele is bizonyítja. Fejér : II, 313.

[5]) Theodorus Thuringens. Vita. S. Elisabethae Cap. I. Pray kiadása 41. l.

[6]) Raynaldus : Annales Ecclesiast. 1206 évhez n. 26.

[7]) Fejérnél : Cod. Dipl III, 1, 76.

kimentse [1]). Mindazáltal Berthold az, ki ama szomorú eseményekben, melyeknek az ország színhelyévé lőn, főszerepet játszott. III Incze pápa a király s még inkább neje kérelmeitől reábiratva, mint mondók, megerősítette ugyan őt a kalocsai érseki szék birtokában; de már 1209-ben elég okot talált reá, hogy róla e szavakban irjon a királynak: „igen panaszkodunk királyi eszélyességed ellen; mert midőn tulságos kérelmeid által a választott kalocsainak megerősitésére rábirattunk, ugy látszik, nagyon tévutra vezettetének. Sokan szemünkre vetik, s mint látszik, van is okuk azt cselekedni, hogy őt, ki még a tanitványok tanitványa sem tud lenni, a mesterek mesterévé emeltük, megengèdvén, hogy a püspökök püspökévé mozdíttassék elő. Halljuk, hogy ő, a főpapi hivatalhoz kellő tudományban járatlan, most Vicenzába ment, hogy magát az első elemekbe avattassa; nem szégyenli tudatlanságát, kün csavarogva, csunyául elárulni a világ előtt, holott hon tanulva is segíthetett volna a dolgon. Meghagytuk tehát neki, hogy tüstént térjen vissza kalocsai székhelyére, hogy . . . otthon okuljon be a tudományokba, . . . s azoknak hiányát legalább erkölcseinek tisztességével pótolja . . . . hogy őt tűrhessük. Különben, annak példájára, a ki mondotta: „bánom, hogy teremtettem az embert,“ — másként kell róla gondolkodnunk, hogy, a mit megcsalatva építettünk, okulva elrontsuk. Intjük tehát királyi Felségedet, ügyekezzél őt erre birni, nehogy, ha másként cselekszik, ugy találd, hogy a kit annyira fölemeltél, még inkább megaláztad [2]).

Endrének és Gertrudnak, ugy látszik, igen roszul esett e pápai levél, s hogy az általa sujtott sógornak s testvérnek érte elégtételt szerezzenek, őt miután Vicenzából visszatért, az érdemteljes Bank bán helyébe Tótország bánjává nevezték ki [3]). Az eszélytelen kinevezés csak rosz következményeket szűlhetett: az ország rendei közől mind többben elidegenedtek a királytól, s boszusággal teltek el a királyné szeszélyeit oly engedelmesen teljesítő ellen; az annyira felmagasztalt ifju elbizakodottsága pedig ezen újabb kitűntetés után mind határtalanabbá lett. Annyira ment gőgje, hogy, bár a pápa is csak

---

[1]) U. o. 1209 évhez. n. 5. ep. 184. Balusius: II, 252. 719. ep. 220. 225. Fejérnél.

[2]) Baluzius: II, 252. ep. 220. Fejérnél: III, 1, 74.

[3]) Igy fordul már ez évben elő több rendbeli okmányban.

sógora kedvéért türte őt a kalocsai érseki széken, már az esztergomi érseknek is fölébe akart emelkedni, s annak többféle jogait, különösen : a királyi koronázást, a pénzverdék tizedét, a királyi családnak szentségekkel való ellátását stb. magának és székének követelte; mi miatt a két érseki szék közt hosszu sulyos viszályok támadtak. János esztergomi érsek nem késett ugyan a koronázási jogot 1209-ben a maga székének egy újabb pápai okmány által bíztosíttatni [1]); de ezen pápai leirat nem csöndesítette le a fenhéjázó Bertholdot. Ő királyi sógorának kegyeiben elbizakodva, mind újabb anyagot talált a viszályra, mindenben egyenlővé akarván magát tenni az ország prímásával. III Incze tudván, hogy a Bertholdra halmozott királyi kegy e viszályok forrása, meginté Endrét, ügyekezzék azt az illető suffraganeusok és káptalanok közbejöttével kiegyenlíteni [2]). Endrének magának is szivén feküdt az ügy, mert mind nagyobb aggodalommal kellett tapasztalnia, hogy az elégületlenség iránta is egyre növekedik az egyházi s világi urak között, sógorának rendkivüli kegyelése miatt. Egyebek közt egy összeesküvésnek jutott nyomába, mely szerint többen a hosszu fogságából kiszabadult s a keresztesekkel Görögországba távozott s ott megtelepedett Gejza herczegnek, III Béla testvérének, fiait akarták behívni a trón elfoglalására. Az összeesküdtek követeket s leveleket küldöttek volt a számüzött herczegekhez; de Domald szebenicoi gróf, a titkos szándokról valamikép értesűlvén, a követeket Spalatóban elfogta, s leveleiket elszedvén, ezekkel együtt bilincsekben küldé át a királyhoz [3]).

Ezen s hasonló okok által indíttatván Endre, 1212-ben ünnepélyes szerződést köttetett a két érseki szék közt, melynek főbb pontjai következők. 1. A király első koronázásának joga az esztergomi érseké; de ha ez azt vagy nem végezhetné, vagy végezni nem akarná, vagy ha a szék üres, a koronázás a kalocsai érseket illeti. 2. A második koronázásban joguk egyenlő. 3. A pénzverdék tizede az egész országban az esz-

---

[1]) Balausius : II, 323. Ep. 42. Fejér : III, 1, 91.

[2]) Balauziusnál : II, 544. ep. 84.

[3]) Endre adománylevele 1210-ben Domald részére. Fejérnél : III, 1, 101. Cum quidam principes Ungariae iniquum adversus nos machinantes consilium, in Graeciam, ad filios Geichae cartas et nuncios transmisissent, ut in Ungariam venientes, eorum consilio et auxilio adjuti Regnum nostrum usurparent.

tergomi érseké. 4. Az esztergomi érsek viszont lemond minden hatósági jogáról a kalocsai megyében. 5. A királyi családnak azon érsek vagy püspök szolgálja ki a szentségeket, kit a király erre megbíz. 6. A királyi tisztviselők felett minden püspök hatóságot gyakorol a maga megyéjében. 7. Minden egyebekben sértetlenül maradnak a két érseki egyház jogai és szokásai. E szerződvényt, miután arra a két érsek suffraganeusainak és káptalanainak biztosai megesküdtek, Endre a veszprémi püspök által Rómába küldötte, kinyerni reá a pápa megerősitését. De az esztergomi káptalan tiltakozást nyujtott be ellene a pápának, ki azt ennél fogva nem is erősítette meg, azt adván fő okul, hogy ha a koronázási jog több egyház birtokában volna, a királyok örökösei közt annál könnyebben támadhatna versenygés a királyság fölött [1]).

Gertrud királyné a pápa ezen elutasitásáról értesűlvén, mindaddig nem nyugodott, míg Bertholdnak azért újabb kárpótlást nem adott a király. Endre érezte ugyan már maga is, — miként utóbb önmaga panaszkodék a pápának — hogy sógorának pártolása miatt országa kicsinyének és nagyának gyűlöletét magára vonja;" de még sem lett eszélyesebb, még sem tudott ellentállni neje akaratának; s még ez évben (1212) az erdélyi vajdaság s a bács-bodrogi főispánságok czímeivel felruházva találjuk Bertholdot.

A királyné rokonainak e mértéktelen pártolása mellett volt még egyéb oka is a nemzetnek panaszkodni a királyné, s ki annak maga felett oly eszélytelen uralmat engedett, a király ellen.

Már az elhunyt királyok adományozásai is igen megcsonkították a királyi jövedelmeket. III István s az ellenkirályok II László s IV István, hogy pártjokat neveljék, sok koronai s várjószágot idegenítettek el. Még pazarlóbb volt Imre, hogy magát a több izben nyugtalankodó Endre ellen fentarthassa; s maga Endre is, mióta királylyá lett, igen könnyelmű volt e tekintetben. És bár ennek következtében a királyi kincstár jövedelmei egyre apadtak, Getrud királynénak még is főbb szenvedélyei közé tartozott, nagy kincseket gyűjteni gyermekei számára. A királyi pár egyebek közt négy éves leányát, Erzsébetet, 1212-ben, Hermann thűringeni tartománygróf fiának, Lajosnak, jegyezte el. Hermann a jegyes-

---

[1]) Baluziusnál : II, 583. ep. 156.

ért fényes követséget küldött az országba, mely őt, a kor szokása szerint, további neveltetés végett udvarába vinné. Az arát Pozsonyban, — mint az utóbb szentté lett Erzsébet életirója mondja —, arany, ezüst és selyemkelmékbe burkolva, ezüst bölcsőbe fektetve adta át Gertrud a követségnek. Már azon kincsek is, melyeket leányával a követségnek átadott, nagy becsüek voltak: — a nevezett életiró, nagy számu arany s ezüst edényeket, arany lánczokat, drága köves gyűrűket, s más igen értékes ékszereket, egy ezüst fürdő kádat, a selyem, bársony s más drága kelméknek oly nagy mennyiségét említi, hogy, ugymond, ennyi, ily szép és drága szerek még nem láttattak Thűringenben. S mind ezek felett még azt izente Gertrud a jegyesnek: legyen jó reményben s egészségben, ha őt isten élteti, nagy gazdagságokkal fogja őt elhalmozni.

Ily fényes kiházasitás nem először történt Magyarországban, s más körülmények közt, kedveltebb királyné irányában, a nemzet azt inkább büszkeséggel tekintette volna. Most azonban ez is csak a gyűlöletet nevelte Gertrud ellen; csak azt látták benne, hogy az ország kincseit rokonai számára külföldre szállítja. Mint rendesen történni szokott, az egyszer fölingerűlt kedélyekben minden csekélység nagyobbra halmozta a gyülölet anyagát.

Gertrud nemcsak rokonait halmozta el méltóságokkal és kincsekkel; ő, csaknem mindenható befolyása által a királyra, több más külföldinek is szerzett gazdag adományokat, jövedelmes, fényes hivatalokat, a magyar urak mellőztével, kik, mivel őt nem szerették, nem is tapasztalták kegyelmeit. A kereszturak ezen években terjedelmes javakkal adományoztattak meg s többféle kitűntetésekben részesűltek. Erdélyben ezek egy egész kis tartományt, mely akkoron Borzaföldnek neveztetett, nyertek adományul azon joggal, hogy azon városokat s várakat épithessenek, arany s ezüst bányákat mivelhessenek [1]). A szerzet magyar- s tótországi főnöke, Fr. Pontius Della Croce Dalmát s Horvátországban királyi helytartói czimmel és méltósággal ruháztatott fel [2]). Ez is hihetőleg Gertrud befolyásával történt, vagy legalább an-

---

[1]) Baluzius: II, 501. Ep. 198. Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 106. 110. 116. 118. stb.

[2]) Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 217.

nak tulajdoníttatott. A kik a királyné testvéreinek ügyeiben követségekben jártak el, vagy nekik egyéb szolgálatokat tettek, például, Adolf szepesi prépost, és annak nővére, — kik a királynéval vándoroltak volt be[1]), Raskay Döme, a királyné főpohárnokmestere [2]) egy bizonyos bevándorlott Lendeger, ki Bertholdnak különféle szolgálatokat tett [3]), az ő kérelmére, jelentékeny birtokokkal adományoztattak meg. Mind ebben a magok mellőzését látták a hazafiak, s gyűlöletök minden ilyféle kegyelemnyilvánitásban, mely idegeneket boldogított, táplálatot nyert a királyné ellen. És minthogy köztudomásu dolog volt, miképen a királyné oly annyira szeret avatkozni a kormány dolgaiba, hogy tudta, megegyezte nélkül alig történik valami: minden elutasított kérelmező, minden ügyét vesztett pörlekedő őt okozta, neki tulajdonította a maga baját. Az ekként meggyűlt boszuságot s gyűlöletet egy, magában véve is igen sérelmes és botrányos esemény egészen a dühösségig fokozta fel, s vészt hozott Gertrudra.

Endre, még kormánya elején, ismét visszaszerezte az elveszett Galicziát és Lodomeriát. E tartományok fejedelme Dániel, az 1205-ki zavichoszti csatában megölt Román fia, birtokaiban lengyelek s oroszok által háborgattatván, 1206-ban Endréhez folyamodott segedelemért. A király egy sereg élén jelent meg Halicsban [4]), s Dánielt tartományai birtokában magyar felsőség alatt helyreállitván, e tartományok neveit is fölvette királyi czimébe [5]). Azonban Dániel nem birta sokáig a fejedelemséget : egy orosz főnök, Igorevics Román által elűzetvén, ismét magyar földön keresett menedéket. De a bitorló is hamar fölingerelte maga ellen zsarnoksága által a halicsiakat, s ezek őt, egy éjen meglepvén, családjával együtt

---

[1]) Fejérnél : III, 1, 76.

[2]) U. o. 78.

[3]) U. o. 108.

[4]) III Incze levele a csanádi püspökhöz s a czikadori apáthoz 1206-ban Calan ügyében Katonánál : Hist. Crit. V, 43. kövv. Ex literis unius vestrum accepimus, quod cum reliquis in expeditione cum rege in Rutheniam processiset, stb.

[5]) Igy van már aláirva 1206-ban az esztergomi egyház adománylevelében Katonánál : V, 33. Dlugoss : Hist. Polon. Lib. VI. 604. hibásan állítja, hogy már ekkor kérték légyen Halics rendei Kálmánt fejedelmökül. Kálmán ekkor még nem is született volt. Ld. Engel : Gesch. von Halitsch 507. kövv.

kiirtották [1]), s aztán Endrét kérték, adná nekik Kálmán fiát királyukká [2]). Endre tehát 1213 vége felé ismét sereggel ment Halicsba, hogy ott a gubások által támasztott zavarokat lecsillapítaná, távolléte idejére Gertrud királynét és Berthold öcscsét bizván meg az ország kormányával [3]).

A király ezen rendelkezése méltán sérté az érdemes esztergomi érseket és Bank nádort, kik e miatt, ugy látszik, egészen vissza is vonultak a királyné udvarától, hol csak Miklós urat, a királyné főudvarmesterét s győri főispánt, Tibor mosonyi, Bagó fejérvári és Péter csanádi főispánokat találjuk megnevezve, mint a törvényszékeken jelenvoltakat a királyné s öcscse mellett. A nagy kitűntetés még elbizottabbá, még gőgösebbé tette Bertholdot, s még inkább felfokozta ellene s Gertrud ellen az urak gyűlöletét. E gyűlölet nagyságáról eléggé tanuskodik egy, ez idő-tájban történt esemény. Némelyek, hihetőleg gőgje által megsértetvén, házára törtek, őt magát s a védelmére sietett papokat és szerzeteseket irgalmatlannl megverték, s aztán boszúja elől Lengyelországba menekűltek [4]).

A gyűlöletnek ily tetlegességekben kitörő tapasztalása sem tette még eszélyesebbé sem a királynét sem rokonait. Berthold-e vagy a királyné más testvére, bizonytalan [5]),

---

[1]) Katonánál : V, 163. Engel : i. h.

[2]) Endre levele a pápához 1214-ben. Galiciae principes et populus nostrae ditioni subjecti humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus. Raynald : Annal. Eccl. 1214 évhez.

[3]) Erre mutatnak legalább egy okmány eme szavai : D. Andreas rex . . . profecturus . . . in exercitum contra Gubatos, nobilissimae Gertrudi reginae Hung. et Ven. Bertholdo colocensi archiepiscopo et universis principibus communiter in curia circa ipsam reginam tum temporis commorantibus pleno iure . . . dimisit definiendam. A királyné mellett csak Berthold lévén személyesen megemlítve, nagy ok azt hinnünk, hogy Gertruddal osztozott a kormányhatalomban. Erre mutat az is, hogy ezen okmányban Berthold az esztergomi érsek előtt neveztetik meg az okmány végén, mi sem elébb, sem utóbb nem történt semmi más okmányban, világos jeléül, hogy a király megbiztából ekkoron több hatalommal birt a kormányban az esztergomi érseknél. Ld. az okmányt Katonánál V, 207. Fejérnél III, 1, 149.

[4]) A pápa őket 1214-ben január 6-kán kelt brevejében egyházi átokkal sujtá. Baluznál : II, 825. ep. 161. Katonánál : V, 178.

[5]) Chron. metrorythmicum Schiernél Reginae Hung. 187. egyenesen Bertholdot vádolja, mondván, hogy halálosan beleszeretett Bank

Bank nádor neje iránt buja szerelemre gerjedvén, az erényes nőt, mint mondják, a királyné segedelmével, kéjének áldozatává tette. A köztiszteletben álló nádor e meggyaláztatása véres boszuállásra tüzelte barátait s tán rokonait, Péter és Simon urakat. Ezek, miután, szándékukba, némelyek szerint még az esztergomi érseket is beavatták, s ettől kétes értelmű választ nyertek [1]), a királyi palotába, mások szerint, a szabadban sátor alatt [2]) mulató királynéra törvén, őt meggyilkolták [3]). A vele lévő Béla herczeget, Salamon mester, annak nevelője, mentette meg a veszélytől s adta át az utóbb hazatért királynak [4]). Még Leopold osztrák herczeg is, ki akkoron a királyné udvarában mulatott, halálra kerestetett az összeesküdtek által, s csak nagy bajjal tudott hazamenekülni [5]). A főbűnösök, tán az egy Péter kivételével, ugy látszik, külföldre futva kerülték el a szörnyű hír hallattára visszatért ki-

---

nejébe. „Reginae suggerit, ni potiatur Banci . . . uxore, tristatur, et anxietatibus male moriatur. Regina quid faciat? . . fratrem medelatur — Ugyanezt mondja sok valótlannal összekeverve, a Chron. Bavariae Oefelénél : I, 361. — Ellenben Anonym. Leobiens. Peznél : I, 802. Eckbert bambergi püspököt, Gertrud másik fivérét, vádolja tettesnek. Ugyanezt állítja J. Staindel Oefelénél : I, 500. — Turóczi II. Cap. 72. ki különben több hibát követ el elbeszélésében, kivált midőn a királynét Bank által öleti meg, s ennek aztán egész családját kivégezteti a király által, — csak ezt mondja a buja tett elkövetéséről : Uxorem Bank bani, domina memorata (Gertrud) vi tradidit cuidam suo fratri *hospiti* deludendam. Meggondolván, hogy Berthold ilyféle tett miatt kérdőre soha sem vonatott, s utóbb is békésen élt az országban, nem látom valószinűnek, hogy ő lett volna a bűnös. Valamennyi kutfő azonban a királyné fivérét mondja tettesnek, akármelyik volt légyen az közőlök.

[1]) Az érsek e választ adta volna nekik, mely különböző értelmi jegyekkel írva, két ellenkező értelmet ad : reginam occidere, nolíte timere : bonum est; si omnes consentiunt, ego non contradico. Vagy : reginam occidere nolíte, timere bonum est; si omnes consentiunt, ego non : contradico. Említi ezt Hermann altahi apát, és Chron. Compil. Rer. Boicar. is Oefelénél : II, 335. és 666.

[2]) Campestri tentorio regina necatur — az említett Chron. Metrorythmic. Ha ez való, 1214 tavaszán, de minden esetre május előtt öletett meg Gertrud. Ld. az időszámlálást Katonánál : V, 185 és 195.

[3]) Turóczi II. Cap. 72. A gyilkosságban hibásan részelteti magát Bankot, valamint hibázik, állitván, hogy Bank egész nemzetsége kiirtatott a boszuálló királytól. Bizonyos, hogy Bank azután is főméltóságokat viselt az országban.

[4]) Fejérnél : Cod. Dipl. III, 1, 151.

[5]) Haselbach, Schiernél : Reginae Hung. 191. Valjon nem ő volt-e a tettes?

rály boszuját. Rajta kivül csak az egy Simon urról olvassuk az eddig napvilágra jött okmányokban, s róla is csak tizennégy évvel utóbb, hogy javai elkobzásával bűnhesztetett [1]. Kénytelenek vagyunk azonban megvallani, hogy e véres jelenetet, s általában ezen idők viszonyait még több tekintetben homály fedi. Lehet, hogy a Halicsból hazatért Endre maga ellen oly nagy ingerültséget, oly messze elágazott pártoskodást talált az országban, hogy a tetteseket mindjárt nem merte megbüntetni. Annyi bizonyos, hogy nagy zavar létezett az országban; még a királyi pecsét is elveszett, vagy eloroztatott; többen, a gyönge Endrétől még Gertrud halála után sem várván bölcsebb, erélyesebb kormányt, arról gondolkodtak, hogy Béla fiát emeljék a trónra, ki alatt aztán, ő még gyermek lévén, magok intéznék az ország ügyeit. A gyönge király a pápánál keresett ellenök védelmet; őt kérte, hogy mindazokat, kik helyébe Béla fiát akarnák királylyá tenni, egyházi átokkal rettentse vissza szándékuktól [2]. Berthold az összeesküdtek boszuja elől megmenekűlvén, a győri és veszprémi püspökök védelme alatt, kiket a király rendelt melléje, egy időre külföldre vonult. De üres kézzel ő most sem távozott: a királynénak egy polgárnál, gyermekei számára letett arany s ezüst ékszereit s edényeit is, melyek összesen hét ezer gírára becsűltettek, elvitte magával. A király most végre elismerte, hogy méltatlanra halmozta kegyeit, s miatta „vonta magára nagynak és kicsinynek gyűlöletét“ az országban; keserű panaszokra fakadt ellene a pápa előtt, kérvén őt egyszersmind: adassa neki vissza az érsek által elrablott kincset, különben az érsekség jövedelmeiből szerez magának kárpótlást [3]. Bert-

[1]) Katonánál: V, 204. Az említett Compil. Rer. Boic. (Oefele: II, 335) mondja, hogy Péter főispán a következő éjen többekkel együtt megöletett. Ugyanezt állítja Herman altahi apát is, ki 1275-ben halt meg: Regina Gertruda . . . sponso expeditionem contra Ruthenos movente, a Comite quodam Petro trucidatur, qui et ipse subsequente nocte in ulcionem sceleris cum aliis jugulatur. Oefele I, 666. Ld. még Canisiust: IV, 179.

[2]) Deprecamur paternitatem vestram, ut omnes conspiratores . . . qui propter regni scissuram filium nostrum nobis viventibus et nolentibus in regem sibi praeficere . . . attentaverint, sententia excommunicationis (innodetis). Endre levele a pápához 1214-ben. Fejérnél: III, 1, 165.

[3]) Ugyanazon okmány . . . Colocensem scilicet Archiepiscopum, hominem pacis (?) nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectionem et promotionem super alios fere totius regni maiorum et minorum odium incurrimus . . .

hold azonban utóbb még is kibékült a királylyal s 1215 óta ismét tobbb okmányban olvashatjuk nevét.

Endre a nagy csapás után, mely őt családjában érte, abban keresett némi vigasztalást, hogy Kálmán fiát Galiczia és Lodomeria királyává koronáztassa. Azt hitte a gyönge király, nagyobb ereje lesz e koronázásnak s állandósága a királyságnak, ha ezt is a pápa közbejöttével hajtatja végre, s e miatt, már midőn 1213-ban Halicsba ment, folyamodott a pápához. III Incze minden nehézség nélkül hajlott kérelmére; sőt, hihetőleg, hogy befolyását az ekkoron még görög lythurgiával élő tartományban öregbítse, a maga követe által kivánta végrehajtatni a koronázást. Minthogy azonban követet küldeni késett, Endre újabban kérte őt, parancsolná meg a koronázás végrehajtását az esztergomi érseknek, mert a tartomány kétes állapota nem tűr halasztást [1]). A pápa ebben is megegyezett, minek következtében Endre, ugy látszik, az ország zavargó állapota miatt maga távozni nem mervén, János esztergomi érsek által vitette egy sereg élén Halicsba s koronáztatta meg Kálmán fiát [2]). Talán épen e szolgálatának jutalmául nyerte az érsek a dunai kikötő királyi vámját, mely Kakacson, Esztergom mellett, szedetett a Dunán lehajózó külföldi kereskedők áruitól [3]).

II.

Ezentul Endrét keresztthadjárati fogadalmának teljesitésével találjuk valahára foglalkodva. Már 1214-ben, ugyanazon levelében, melyben Kálmán megkoronáztatásáért folyamodott, kérte volt III Incze pápát, mentené föl a kihirdetett egyházi zsinatra való megjelenéstől János esztergomi érseket; mert miután maga keresztthadjáratra készül, az ő kipróbált hűségére szándékozik bízni fiainak s az ország kormányának gondját. Hihetőleg palaestinai hadjárata volt oka annak is, hogy második házassága által a kelettel kivánt összeköttetésbe lépni, midőn 1215-ben Courtinayi Péternek, VI Lajos franczia király fiának, és Jolantának, Balduin és Henrik kon-

---

[1]) Endre lev. Inczéhez. Raynald : Annal. Eccl. 1214. évhez n. 8.

[2]) III Honorius lev. 1222-ben Fejérnél : III, 1, 355. Dlugoss : Hist. Polon. L. VI. 604.

[3]) Katonánál : V, 217.

stantinápolyi császárok nővérének leányát, Jolantát, vette nőül [1]. E házasság egy ideig még a keleti császári trón megnyerésével is kecsegtette Endrét. Henrik, midőn 1216-ban meghalálozott, sógorát, Courtinayi Pétert tűzte ki utódává. A konstantinápolyi nagyok azonban pártokra szakadtak, s mig egy rész Péterhez hajlott, más rész Endrének, kitől a birodalom védelmére több segélyt remény lett, ajánlá fel a császári koronát. Nem tudjuk, volt-e kedve Endrének, kinek saját országában is mindinkább meggyűlt volt a baja, az inkább terhes, mint fényes császári koronára? Annyi bizonyos, hogy e körülmény siettette vele a hadjárat végrehajtását. Mihelyt a konstantinápolyi követség ajánlatát megértette, azonnal irt III Honorius uj pápához, intené meg mind azokat, kik a keresztet a nyugati tartományokban fölvették, jőnének mennél elébb Magyarországba és csatlakoznának hozzá a hadjáratra; mert bár elébb a zsinat utánra szándékozott halasztani megindultát, az említett körülmény miatt 1217 tavaszán mindenesetre utra kél [2].

Eleinte, miként a pápának is irta volt, Endre szárazföldön szándékozott utra kelni; de utóbb még is a tengert választá, s Della Croce Pontiust a magyar- és tótországi keresztūrak pörjelét, Dalmát és Horvátország királyi helytartóját, Sándor erdélyi prépposttal követekül Velenczébe küldötte a szükséges hajók megszerzése végett, arany pecsétes levélben hatalmazván fel őket, ez iránt szerződni Ziani Péter velenczei herczeggel [3]. A herczeg, élvén az alkalommal, mielőtt a hajók bérlete iránt alkudozásba ereszkednék, Zára birtokát örökre biztosítani kivánta Velenczének, mi végett a következő szerződésre birta a felhatalmazott biztosokat:

1. Hogy ama viszályok, melyek eddig Zára miatt a magyar király s a velenczei herczeg közt léteztek, a jövőben meg ne újuljanak: a magyar király Zára városát örök időkre átengedi Velenczének; erről arany pecsétes okmányt fog kiadni, mely aztán a pápa által is megerősíttessék. A követek e pont megtartását addig is, mig a királyi okmány kibocsáttatik, esküvel fogadják.

---

[1] Ld. Schier: Reginae Hung. 197.

[2] III Honorius lev. Endréhez 1217-ki jan. 30. Raynaldnál ezen évhez.

[3] Promittentes, quod quidquid cum eis tractaveritis . . . ratum habebimus.

2. A magyar alattvalók Velenczében, a velenczei polgárok pedig a magyar birodalomban mindenütt szabadon közlekedhetnek, megfizetvén az illető határokon a nyolczvanadot. A vám alól mind a két fél kereskedőire nézve kivétetnek az arany, gyöngy s más, drága kövekből készült ékszerek, selyemposztók, és a mustrakelmék [1]); mindezektől semmi vám nem fizettetik.

A hajók bérletét illető szerződvényben kiköttetett: hogy Velencze tiz hajót ad bérben a magyar királynak, seregei átszállitására. Minden hajón, mely ötezer mázsa terhet hord, kell lenni ötven tengerésznek; s igy aránylag többnek vagy kevesebbnek, a hajók nagysága szerint. Egy ily ötezer mázsás hajóért a király fizetend 550 ezüst girát, a többiekért ezen arányban a hajók nagysága szerint. Egy hajónak sem szabad kisebbnek lenni három ezer mázsásnál. A hajók nagyságának felbecslése végett a király három ahhoz értő biztost küldend Velenczébe. A hajók bérének negyedét a király a következő pünkösdig —, másik negyedét május végeig —, a többi két negyedet nyolcz nappal elébb fizetendi le a velenczei herczegnek, mint a hajók a rialtoi kikötőből megindulnak. A hajók sz. Jakab napjára teljesen felkészűlve, Spalatóba eveznek, a királyt és seregét lovaikkal és pogyászaikkal együtt fölveendők s a tengertuli részekre szállitandók. A király, mielőtt a hajókra szállna, a hajóknak —, a velenczeiek pedig a királynak és övéinek biztositására esküt mondjanak [2]).

Mialatt a követek Velenczében jártak, a konstantinápolyi császárság ügye is el lőn döntve. Courtinay Péter, a tavasz elején (1217) Rómába hajózván, magát a pápa által megkoronáztatá [3]). De igen rövid volt császársága. Midőn Rómából nejével s egy pápai követtel Konstantinápolyba visszautazott, Comnen Tódor, Epirus fejedelme őket elfogta. A pápa utóbb Endrét szólítá fel, ügyekeznék őket megszabadítani [4]); de a

---

[1]) De seta sive speciminibus nihil dare debebunt.

[2]) A Velenczéből Bécsbe, a csász. udv. levéltárba került Libri Pactorum IV. köt. 335. l. Említi a Zára- iránti szerződést Dandulo is: Andreas R. H. crucesignatus a Duce Venetiarum suis nunciis pro passagio navigia petiit, et petita obtinuit, annuentibus illis, ut jura, quae rex in Jadram se asserit habere, in Venetos transferantur. Muratorinál. XII, 339.

[3]) III Honorius levele a konstantinápolyi patriarchához 1217. apr. 12. Raynaldnál 1218 évhez n. 6. Katonánál: V, 234.

[4]) III Honorius Endréhez 1217. jul. 28. Raynaldnál: ezen évhez n. 15.

császár nem sokára, hihetőleg még fogságában, elhalt, Robert fiára hagyván a császárságot.

A pápa levele azonban már nem találta honn a királyt. Ő — miután rendelte, hogy halála esetére Magyarországban Béla, Halicsban Kálmán, s ha valamelyik meghalna, annak helyébe harmadik fia, Endre legyen örököse [1]); miután továbbá, Bélát a maga távolléte idejére az aquileai patriarchává lett Bertholdhoz küldötte [2]) és az ország kormányát János esztergomi érsekre bízta, kit e végett keresztfogadalmától néhány más urral együtt fölmentetett [3]); miután végre poggyászát, az élelmi szereket és hadának nagyát, mindössze körül belül tiz ezer lovast, Spalatóba előre küldötte, Péter győri s Tamás egri püspökök, Ugrin királyi alcancellár, Dénes főtárnok-, Lőrincz főpohárnok, Döme főtálnok-, és László főlovászmester, Miklós sopronyi, Smaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor testvére s több más urak társaságában utra kelt. A külföldiek közől Leopold osztrák, s Gertrud testvérei, Otto merani herczeg és Eckbert bambergi püspök csatlakoztak hozzá. Tótországban a vodicsai gróf István, szintén István goriczai gróf fia, saját költségén kétszázötven fegyveressel szaporítá seregét, kit aztán Endre e végett Baboneg testvérével együtt szabad gróffá emelt [4]). Hozzá csatlakozott, mint pápai követ, az ostiai püspök is, ki őt utazása alatt a pápa nevében fölmenté bőjtjétől is, melyet minden pénteken kenyéren s vizen szokott volt tartani. Midőn Veszprémen ment volt keresztül, kárpótlás igérete mellett elvitte onnan egyebek közt Sz. István neje, Gizela királyné, drágakövekkel kirakott arany koronáját, melyet aztán száznegyven ezüst gírán adott el a tengertuli részeken [5]). Hasonlókép a tihanyi monostorból egy gyöngyökkel s drágakövekkel ékes kelyhet vagy billikomot (ciphus) vitt el, melyért utóbb évenként ezer

---

[1]) Ugyanaz, u. o. n. 23. ep. 240.

[2]) Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 21.

[3]) III Honorius lev. Katonánál : V, 239.

[4]) Facimus atque creamus . . . tituli veri, illibati et eximii comites liberos . . . ut possint . . gaudere . . . praerogativis atque gratiis, quibus . . . caeteri quipiam veri, eximii ac liberi comites regni nostri, aut in aliis quibuscunque regionibus constituti uti atque gaudere dinoscuntur. Katonánál : V, 294. Ezen okmány mutatja, hogy ez időben már nálunk is voltak a külországiakhoz hasonló szabad grófok.

[5]) Pál kir. udvarbiró levele 1338-ban Pray : Dissert. de S. Ladislao 109.

só-követ adományozott [1]). Ugy látszik, erszénye már elindultakor sem volt bőségesen ellátva.

Spalatóba augusztus 23-kán érkezett meg Endre, hol reá az időközben seregéhez csatlakozott szászok s más keresztesek oly nagy számmal várakoztak, hogy helyök sem volt a városban, miért aztán még zárai és anconai hajókat is kellett kibérleni. Spalatóban a nép és a papság egyházi menetben fogadta őt, ki aztán lováról leszállván, maga is gyalog ment be velök a székestemplomba. E fényes fogadtatásért Endre a városnak a maga biztosabb védelme végett Clissa várát ajánlá oda; de a polgárok főbbjei inkább személyes kegyelmekért esengének, s egyik is, másik is a maga számára akarta azt elnyerni. A király látván e versenygést, minthogy a vár magánbirtokban nagy kárára válhatott volna a városnak, Dalmatia kormányzójának, Della Croce Pontius keresztur-pörjelnek adta azt védelme alá [2]). Épen ez időben halt meg Spalatóban Bernát érsek, s a király a maga kiséretében lévő, a gyógyászatban is jártas Sándor nevű magyar papot kivánta helyébe választatni. De a káptalan most erősen ragaszkodott a maga választási jogához és saját kebeléből választá meg új érsekét.

Endre három napi nyugvás után végre hajókra szállván, két hét mulva, sept. 8-kán, Cyprus szigetére érkezett, hol a pápa rendeletéből a jeruzsalemi király és patriarcha követei s a kereszturak mesterei által fényesen fogadtatott. Ezekkel a hadjárat tervét meghatározván, Ptolemaisban szárazföldre szállott. Itt midőn Krisztus keresztjének egy része egyházi-menetben vitetnék elébe, maga s az osztrák herczeg meztelen lábbal járultak a szentfa megcsókolására, melynek előharczosaivá ajánlották fel magokat.

A fegyverszünet a keresztények és törökök közt november elejével letelvén, a hadjárat Endre, a jeruzsalemi s cyprusi királyok s az osztrák herczeg vezérlete alatt novemb. 3-kán indult meg Ptolemaisból Trebania forrása felé, hol Koradin, Szefadin szultán fia, egy haddal táborozott. De ez, nem bizván erejében, nem várta be őket s Bethsaida alá szállott táborával. Itt némi csatározás fejlett ki az ellenséges hadak között, melyben Döme főtárnok-mester magát leginkább kitűn-

---

[1]) Endre levele 1233-ból Fejérnél : Cod. Dipl. III, 2, 352.
[2]) Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 26.

tette, a törökök egy vezérét, emlékeink szerint magát a szultán testvérét, megölte s fejét a királyoknak bemutatta [1]). Azonban Endre hadjáratát, ugy látszik, nem várták a törökök: maga a szultán Egyptomban volt, fia pedig csekélyebb hadat vezérlett, mintsem komolyabb ütközetbe bocsátkozhatott volna; miért is, miután a Tháborhegyén épült vár őrségét megszaporította, maga is visszavonult. A keresztes had ezután ellenséget maga előtt nem látván, pár hétig a szent helyeket látogatta, ereklyéket gyűjtött, s mivel a vidékbeli földnép szűk termése után elégséges eledelt nem szolgáltatott, a helységekben zsákmányt szedett [2]).

Mezei ütközetre alkalom nem lévén, eleinte Egyptomban akarták a keresztesek fölkeresni Szefadin szultánt; de utóbb e tervről lemondván, december első napjaiban a thaborhegyi vár ostromára indultak. De a vár, melyet hetvenhét toronyból két ezer vitéz védelmezett, nem lőn oly könnyen megvehető, mint eleve hitték. A hegy lejtőin őrködő csapatokat visszaverték ugyan, — mely alkalommal egy magyar vitéz magát különösen kitűntette s azért utóbb adományt is nyert a királytól [3]); de az ostrom nem sikerült; és miután János jeruzsalemi király s a többi hadvezérek közt némi viszály támadt, ostromszereik ugy sem lévén, avval teljesen felhagytak.

A harmadik kirándulás, mely december végén Tyrus és Szidon határain Sarepta felé tétetett, sem szerzett több babért a kereszteseknek. Az e tájakon szokatlan hideg, mely miatt emberek s barmokból sokan meg is fagytak, a karácson éjjelén dühöngő vihar, s a folytonos esőzések által megromlott utak járhatlansága, mikhez még élelem hiánya, betegségek, a vezérek közt pedig mind nagyobb egyenetlenségek járultak, annyira elkedvetlenítették a kereszteseket, hogy seregök Szarepta mellett négy részre szakadt. Endre az ifju Cyprusi királylyal ezután Tripolisba ment; de itt még nagyobb baj, éhségből támadt dögvész sanyargatta s tizedelte seregét. Elhalt maga a Cyprusi király is; Endre pedig veszélyesen megbetegedett, mit némelyek méregtől származtattak [4]).

---

[1]) IV Béla okmánya 1246-ból Fejér : Cod. Dipl. IV, 1, 417.

[2]) Adversarius . . . metuens tam ordinate procedentis exercitus adventum, tentoria tollens, et fugiens, terram vastamdam Christi militibus reliquit, u. m. a szemtanu Oliver Eckhardnál : II, 1397.

[3]) Verböczy : Tripartit. P. II. Tit. XIV. Cap. 13.

[4]) Thomas archid. Spalat. Hist. Salonit. C. 26.

Ennyi bajok után még azon hirek is mély aggodalomba ejtették Endrét, melyek az országában eláradt zavarokról érkeztek hozzája [1]. Bár mennyire ellenzették is tehát a többi keresztesek; s bár az ostiai püspök s pápai követ még egyházi átokkal is fenyegette, a jeruzsalemi patriarcha pedig azt reá ki is mondta: Endre visszatérésre határozta magát. És miután a Sz. János vitézei számára több jelentékeny alapitványokat tett [2], alig hogy félig meddig meggyógyult, a szent földön töltött három hónap után, 1218-ki februárban haza indult, szárazföldön vévén utját [3]. Ut közben házasságkötéssel foglalkodott. Antiochiában Leo örmény király leányát, Endre fiának jegyezte el, oly feltétel alatt, hogy ez Leonak örököse legyen. Görögországban Theodorus Lascaris császárnak Mária leányát, Béla fiának jegyezte el, s őt mindjárt el is hozta magával. Konstantinápolyból Bolgárországnak vette utját. Itt meg Ázán bolgár király tartóztatá le őt, mignem Mária leányát neki eljegyezte [4].

III.

Midőn végre sok baj és fáradság után, mely hadát még inkább megtizedelte, mint a jelentéktelen csaták a szentföldön, szent ereklyékkel dúsan, de üres erszénynyel [5] haza érkezett, országát rémitő zavar s rendetlenségben találta. „Sokan a nemesek közől, mint a sátán poroszlói, — ugymond egy levelében [6] maga Endre, — nem remegvén megsérteni a királyi felséget, a mi rendeleteinket megvetették, a közbékét megzavarták, honfitársaikat ellenségek gyanánt sanyargatták. János érsek maga, midőn gonoszságuknak ellentállni akart, minden vagyonától s jövedelmeitől megfosztatott, elfo-

---

[1]) Ineffabile dissensionis seminarium in regno nostro per frequentes nuncios procul dubio cognovimus pullulasse. Endre III Honoriushoz 1218. Pray: Annal. I, 214.

[2]) Ld. alapító leveleit Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 233. kövv.

[3]) E hadjárat kutfői: Oliver Eckhardnál II, 1396. kövv. Godefrid. Coloniens. Frehernél 1217. évhez. Carnoto Vilmos levele a pápához. Raynaldnál 1217 évhez. Bernard. Thesaurar. Muratorinál VII. Cap. 186. stb.

[4]) Endre levele a pápához Praynál. Annal. I, 214.

[5]) Turóczi II. Cap. 73.

[6]) Endre lev. 1219-ből Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 269.

gatott, s a legnagyobb gyalázattal az országból is kivettetett," egész a király hazatértéig számüzöttségében maradván. A kormányzó el lévén távolítva, a féktelen urak kényök szerint űzték hatalmaskodásaikat. „A hűtlenségnek sokkal nagyobb bűneit találtuk itthon egyházi s világi személyek részéről egyaránt, — panaszkodik a pápának Endre [1]) — mintsem elébb értesültünk; . . . a királyi kincstár jövedelmei oly annyira megraboltattak, hogy nemcsak az adósságokat, melyeket zarándoklásunk alatt tettünk, meg nem fizethetjük; de tizenöt év is kevés lesz arra, hogy országunkat elébbi állapotába visszaállithassuk." Azért ne is vegye rosz néven ő szentsége, ha követei semmi ajándokot sem visznek.

A rendetlenségekről, melyek az országban János érsek gyönge, tekintélytelen kormánya alatt eláradtak, némi fogalmunk lehet abból, mikről Jakab váczi püspök vádoltatott a pápánál. Mert a hol az egyház fejei ily kicsapongásokra vetemedhettek, ott minden rendnek, a jog, igazság és illem fogalmának is kiveszettnek kellett lenni a társadalomból. „Ő — ugymond maga a pápa, midőn a nevezett püspök bűntetteinek megvizsgálásával a veszprémi püspököt s a bakonyi s pilisi apátokat megbízta [2]), — az igazságot üldözve, lakmározások s tivornyákba merűlve dicsekszik gonoszságaival . . . egyháza javait eltékozolja, . . . a váczi papokat földjeik, erdeik, mezeik, jövedelmeiktől erőhatalommal megfosztja . . . néhányat közőlök féktelen cselédei által kifosztatván, oly becstelenül sértetett meg, hogy sebeikben el is vesztek. Midőn a főesperesek, kik cselédei által megtámadtattak, czeket világi törvényszék elébe idéztették, ő, hogy a főespereseket az igazság keresetében meggátolja, őket átok alatt lévőknek nyilvánitá . . . s azon pénzeiket is hatalmaskodva foglalta le, melyeket a szentföld segedelmére gyűjtöttek. Templomai összedöléssel fenyegetnek; de ő arra nem ügyel, s az egyházi átok nyilait lődözi, . . . az egyházi javadalmakat simoniával adja méltatlanoknak, az alkalmas egyéneket mellőzvén . . . Ezen iszonyu bűnök . . . a népben botrányt okoztak; nem kevesen az ő példái után gonoszságokba merültek, az egyház sokaktól megvettetett" stb. A csanádi megyében egy Vituhu nevü kolostor szerzetesei egyéb gonoszságaikon kivül (inter alia,

---

[1]) Praynál i. h.
[2]) Katonánál : Hist. Crit. V, 310.

quae committebant enormia) a templom keresztjeiből kelyheiből s egyéb edényeiből hamis pénzt vertek, s midőn elárultatván, lakolniok kellett volna, klastromukból megszöktek [1]).

Ha már egyházi személyek is ennyi kihágásokról vádoltattak, elképzelhetjük, mennyi rendetlenség követtetett el a világi urak által, kik Endre s elődei pazarlásainak következtében tulságosan hatalmasokká válván, a törvények uralmát magok fölött tűrni rég óta nem akarták. Emlékeinkben az idézetteken felül nem találunk részletesebb tudósitást a király távolléte alatt kifejlett bajokról. De kétséget nem szenved, hogy mindazon zavarok, hatalmaskodások és rendetlenségek, melyek orvoslata miatt pár év mulva az országgyülés kihirdettetett, a király távolléte alatt áradtak el annyira, hogy azokat Endre saját erejéből orvosolni, a rendet helyreállítani képtelen volt. Látjuk pedig ama törvényekből, hogy az urak, részint az elébbi királyi adományozások, részint erőszakos foglalások által a koronai s várjavak nagy részének birtokába jutottak, a királyi jövedelmeket lefoglalták, a várkatonaságot, a királyi udvarnokokat, sőt még a kevésbbé tehetős szabad nemesek közől is számtalanokat elnyomtak, saját jobbágyaikká, adózóikká tettek, az elhaltak javait erőszakosan lefoglalták, saját uradalmaikat az illető hatóságok alól kivették, az ország biráinak tekintélyét megvetették, s önkényesen uralkodtak ugy saját jobbágyaik, mint a gyöngébb szomszédok felett. A föispánok védelem helyett, melylyel a vármegye népét minden törvénytelenség ellen oltalmazniok kell vala, azt magok, önkényök szerint nyomták, fosztogatták, a városok lakosait Sz. Istvántól s Kálmántól nyert szabadságaiktól megfosztották. A birák tekintélye megvettetett, itéleteik végrehajtása a hatalmasok által meggátoltatott. Magok a püspökök is nevelték a panaszokat, a pénzszegény időben mindinkább arra kényszerítvén a földnépét, s a szegényebb nemeseket, hogy a tizedeket pénzül fizessék. Szóval, az alkotmányos rend, a törvényes igazgatás minden ágazataiban megsértetett, megzavartatott.

A bajok ezen özönében az erélytelen király annál kevesbbé tudott rendet s törvényességet előteremteni, minthogy a legtöbb baj épen a hatalom s közigazgatás főkezelőitől, a főispánok s egyéb hatalmasoktól származott, kiket sem hivata-

[1]) Honor. pápa lev. Fejérnél : III, 1, 282.

laikból eltávolítani, sem rendre szorítani nem volt képes. A pápa tekintélyéhez folyamodott tehát, az ő nyilait kérte ki a zavargók, engedetlenek, a törvények megszegői ellen [1]).

Nevelte a király bajait az is, hogy távolléte alatt Halics rendei a gyermek Kálmán király ellen föllázadván, őt elűzték s Román unokáját Misztiszlavicsot helyezték be a fejedelemségbe [2]). Endre, mihelyt zarándoklása fáradalmait kipihente, Kálmán visszahelyezéséről kezdett gondolkodni. De fájdalommal látta, hogy kincstára üres, s azon hűtlen tisztviselőktől, kik azt kirabolták, még számot sem kérhet, mert vagy a külföldre futottak, vagy oly hatalmasok valának, hogy tekintélyét megvetették. Hogy tehát kincstárát némileg s gyorsan megtöltse, a királyi jövedelmeket zsidóknak s ismaelitáknak, a már többször említett mohamed vallásu bolgároknak adta zálogba vagy haszonbérbe. Imre király özvegyének, most II Fridrik császár nejének, Constantiának nemcsak kikötött hitbérét, a tizenkét ezer gírát le nem fizette, hanem annak a Sz. János-vitézek esztergami klastromában letett pénzét s ékszereit, összesen harmincz ezer gíra értéküt lefoglalta [3]). S mi még mindennél roszabb volt, mi a régi bajok forrásait ujakkal tetézte, miután a várkatonaság jobbára az urak jobbágyaivá lett, hogy ezen urakat hadaik kiállitására reábirja, még több koronai s várjavakat idegenített el, még több vármegyét s hadiszolgálatra kötelezett bérbirtokat adományozott nekik örök joggal; miáltal az ország állapota sodrából egészen kiforgattatott, egészen megváltozott [4]).

---

[1]) „A vestra sanctitate . . . postulamus, quatenus in auctores tanti sceleris, et eorum complices . . . censuram vestrae sedis et rigorem ita plenarie exercere dignemini, quatenus in nullo christianismi climate, quo aufugerunt, valeant occultari." Praynál : Annal. I, 214.

[2]) Orosz évkönyv Katonánál : V, 314. Dlugoss. Lib. VI, 604 kövv.

[3]) III Honorius levele Schiernél : Reginae Hung. 177. Katonánál: V, 342.

[4]) Ld. egyebek közt Endre levelét az esztergomi egyháznak Turdos nevü birtokát illetőleg, hol márványbánya létezett : Dum quorumdam nostrorum principum consilio terrae nostrae statum, ab antiquis illibate conservatum alterantes, castra, comitatus, terras et ceteros opulentis Hungariae proventus in perpetuas haereditates nostris Baronibus et militibus distribuimus. Fejérnél : III, 1, 255. IV Béla pedig igy szól egy 1267-ki levelében : Inter alias immensas donationes, quas (pater noster) quibusdam personis passim et indifferenter, in praeiudicium coronae regiae facere consveverat. Fejérnél : IV, 3, 388.

Igy aztán csak képes lett némi hadat összegyüjteni, és miután Leszko lengyel fejedelemtől, kinek Salome leányát már elébb eljegyezte volt Kálmánnak, szintén nyert segedelmet, Gyula nádor, kire a hadak vezérlete bizatott, visszahelyezte ugyan Kálmánt Halics birtokába; de őt abban megvédeni még sem tudta. Misztiszlavics, ki az egyesült magyar-lengyel sereg elől hátrahuzódott, nem sokára egy erős, oroszkún haddal tért vissza. Gyula nádor, miután Halics városát, mennyire hamarjában lehetett, megerősítette, Kálmánt ott hagyván, az ellenségnek elejébe sietett; de legyőzetett s csak nagy nehezen tudott serege romjaival Halicsba visszatérni. A magyarok sokáig vitézül védték a várat, de végre, látván hogy segedelmet sehonnan sem remélhetnek, a mind nagyobbodó éhség pedig soraikat tizedeli, a várat feladták. Kálmán maga Salome nejével s Gyula nádorral együtt fogságba jutott [1]). Ha a hitelt különben sokszor nem érdemlő Dlugosst hallgatjuk, hada megverettetésének, fia fogságának híre annál mélyebb bánatba sülyesztette Endrét, minthogy ennek megszabaditására ujabb hadat nem volt képes kiállítani. Eleinte fenyegetéssel kivánta Misztiszlávtól Kálmán s a többi fogoly magyarok szabadon bocsáttatását; de czélt avval nem érhetett. Utóbb Jolánta királyné is beleszolt az ügybe s ujabb követséget küldött Misztiszlávhoz a foglyok elbocsátása végett. Hosszas alkudozás után végre 1221-ben személyesen is találkozott vele Endre az ország határszélein, mikor aztán oly szerződést kötött vele, hogy harmadik fia, kit szintén Endrének hívtak, Misztiszlavics leányát vegye nőül; ő maga a foglyokat szabadon bocsássa, Halicsot pedig magyar felsőség alatt még három évig birja, azután azt vejének s leányának adandó át. Endre e szerződést esküvel is megerősitette [2]).

E szerződésből azt is látjuk, hogy Endre herczeg házassága nem ment végbe Leo örmény király leányával. Ez iránt még 1219-ben mind Endre maga, mind Leo király irt volt a pápának; s ez nem is késett megerősíteni a házasságot, nyilván kikötvén, hogy a herczeg a leánynyal örökségben nyerje s még nejének történhető halála után is birja Ör-

---

[1]) Cromer : Hist. Polon. Lib. VII, 185.

[2]) Orosz évkönyvek Katonánál : V, 364. Dlugoss : Lib. VI, 610. A pápa levele Endréhez 1226. Raynaldnál : n. 42. ep. 204.

ményországot. Azonban Leo királynak 1220-ban történt halála más fordulatot adott az ügyeknek. Örményországnak több követelője támadt, s azt végre is Fülep, az antiochiai király fia nyerte el, Endre herczeg jegyesének kezével együtt [1]).

Igy történhetett, hogy Endre király, Kálmán fiát hosszu fogságából valahára kiszabadítani vágyván, megegyezett a Misztiszlávtól elejébe adott szerződésben. De Endrének nem tetszett a kényszerített házasság, s mihelyt Kálmánt szabadságban tudta, a pápához folyamodott, mentené fel őt a Misztiszlavicsnak mondott eskü köteleitől; miben őt hajlandónak is találta kérelmére [2]). Endre herczeg ezután hihetőleg nem sokára meghalt, mert nyoma végképen eltünik az emlékekben [3]).

Mig Endre király e családi viszonyok elintézésével foglalkodott, a régi zavar s rendetlenség egyre burjánozott az országban. A királynak sem ereje, sem erélye azokat megszűntetnie; a féktelen uraknak semmi kedve magukat a törvényeknek alája rendelniök. A királyt, ki, mint mondók, jövedelmei nagyobb részétől megfosztatott, szentföldi hadjárata alatt pedig magát adósságokba verte, melyeknek visszafizetésére most hihetőleg keményebben szoríttatott, leginkább kincstárának jobb karba állitása foglalkodtatá. De az eszközök, melyeket e végre foganatba vett, mind ferdék, roszak, még inkább nevelték a közbajokat. Miután a zsidóktól s izmaelitáktól a királyi jövedelmekre előlegezett pénzeket a halicsi hadjárat elnyelte, most egy uj jövedelmi forrást nyitott: rendszeresítette a régi pénznek évenként uj, rosszabbal beváltását. De mindjárt az első kisérletből kitűnt, hogy ezen mód a mily ferde s káros államgazdászati szabály, szintoly csekély forrás pótolni a kincstár hiányait. De minthogy némi jövedelmet mégis hajtott, továbbra is fentartá azt; mellette azonban egy még oktalanabb eszközhöz nyult, hogy a pilla-

---

[1]) III Honorius lev. 1219. Raynaldnál ezen évhez. ep. 325. Oliverius Eckhardnál II. Hist. Damiat. 1220 évhez.

[2]) Honorius idézett levele 1222-ből Raynaldnál ep. 204.

[3]) Timon. Epit. Chron. l. 53. állitja, hogy Velenczébe vándorolt, s ott gazdag nőt vévén, Mark fiat nemzett, a Crouy nemzetség ősét. Összezavarja őt Endrének a harmadik házasságában Beatrixtól született István fiával, kiről alább többet.

nat sürgető szükségein segíthessen. A koronának még megmaradt javaiból mind többeket kezdett eladatni [1]), nem gondolván meg, hogy a pillanat szükségének e módon való fedezése által a jövőre még nagyobb bajba sülyeszti magát és országát.

A korona javainak s jövedelmei tőkéjének ezen elidegenitését oly nagy mértékben gyakorlá az eszélytelen király, hogy 1220-ban már a pápa is feljogosítva érzé magát közbe szólani. „Rég halljuk — ugymond Ugrin kalocsai érsekhez és annak suffraganeusaihoz intézett levelében [2]), — hogy a Krisztusban kedves fiunk, Magyarország fenséges királya, országának kárára, s királyi tisztességének sérelmére, elidegenitéseket teszen; irtunk a királynak, hogy azokat visszavegye, ha bár esküvel erősítette volna is az eladást; mert miután koronáztatásakor megesküdött, hogy országának jogait, koronájának becsületét sértetlenül megőrzi, tilos volt neki ezen elidegenített javak vissza nem vételére esküt tennie; miért azt egyátaljában nem kell megtartani.“

Ennyire sülyedt régi fényéből s hatalmából a magyar királyság egy pár könnyelmü, erélytelen fejedelem alatt! Nem csoda, hogy a ki ily gondatlannak tanusitá magát királyi kötelességei iránt, miszerint már koronája becsűletének megőrzésére is intetnie kellett, elnyomott alattvalóinak sem nyujthatott védelmet, s mind tovább és tovább engedte tenyészni s meggyökerezni a rendetlenségeket ugy annyira, hogy a kormány ügyeibe végre tényleg is be kellett a pápának avatkoznia. Ez történt Dalmatiában. Midőn a velenczeiek Zárát, mint föntebb elbeszéltük, a keresztesek segedelmével 1202-ben elfoglalták, Endre, mint a tartomány vezére, a hatalmában maradt szigetek védelme végett, a már fekvésénél fogva is erős Almissa várost, Chulmia tartomány főhélyét, falakkal s bástyákkal még inkább megerősítette. Utóbb, már mint király, 1207-ben, a várost a többi dalmát városok szabadságaival adományozván meg, polgárait egyszersmind arra is felszabadította, hogy Velencze birtokait a tengeren háborgassák [3]). Almissa ezóta kalóz-várossá lett, s ha szerét tehette,

---

[1]) Igy, p. o. Tótországban Kemesnicze birtokot a zágrábi egyháztól elvévén, Ochuz bánnak adta el 200 giráért, mással pótolván a zágrábi püspök kárát. Fejérnél : III, 1, 320.

[2]) Katonánál : Hist. Crit. V, 338.

[3]) Lucius Lib. IV. Cap. IV. 160.

barátot, ellenséget egyaránt kirablott. Honorius pápa értesülvén, hogy a kalózok a keresztteseket is fosztogatják, ennek meggátlására több izben felszólítá Endrét, de mind hasztalan. Végre tehát saját követét küldé e végett Dalmatiába, ki aztán ott mind szárazon, mind tengeren elég erőt gyűjtvén, — mit a király tenni elmulasztott, a várost ostrommal kényszeríté engedelmességre [1]).

Bár a keresztes hadjárat, ha közvetve is, annyi bajt hozott az országra, találkoztak még is, kiket a buzgalom s azon előnyök híre, melyeket a keresztények Damiata megvétele által a törökök felett nyertek, annyira elragadának, hogy ujabb keresztes hadjáratról kezdenének gondolkodni. Ugrin kalocsai érsek, s Robert veszprémi püspök, kik már az első hadjáratban is részt vettek, 1220-ban ismét a szentföldre készültek, s az urak közől többeket, magát Miklós nádort is reábirták a kereszt föltüzésére. A pápa már a határnapot is kiszabta 1221-ki husvétra, melyen e keresztthad megindulna [2]). De akkoron már oly nagy volt a zavar az országban, hogy mindenkinek elmult a kedve a hosszu uttól, s az ujabb keresztes hadjárat végképen elmaradt a mind öregbedő belbajok között.

IV.

A régi bajokhoz mind ujabbak járultak. A jobb hazafiak látván, hogy a királytól hasztalan várnak ezekre orvoslatot, Béla ifjabb király [3]) körül seregletek össze, s nála és általa sürgették a bajok orvoslatát, s kivált — mi mindennek forrása volt, mert a királyságot tehetetlenné tette, hatalmától, tekintélyétől fosztotta meg, — az elidegenített királyi s koronai javak visszavételét, jól látván, hogy mig ezek a tulhatalmas urak kezén maradnak, azok féktelenségét korlátolni lehe-

---

[1]) Honorius levele Spalato városához. Lucius i. h. Farlat. III, 249. Thomas archid. His. Salon. Cap. 27.

[2]) A pápa lev. Katonánál : V, 339.

[3]) Többek szerint Béla 1216-ban koronáztatott volna királylyá. Véleményem szerint ez hibás állitás; s én a fentebb idézett kutfők s kivált Katona időszámlálásának nyomán azt 1208-ban tartom történtnek. Annyi bizonyos, hogy 1214-ben a leleszi prépostság megerősitő okmányában már mint király említtetik. „Belae regi quarto, filio nostro. Katonánál : V, 182.

tetlen. De ebből ismét az apa és fiu király között támadtak surlódások. A nagyok, kik igazságtalanul birt javaikat féltették, nemcsak az öreg király kedélyét egyre ingerelték Béla ellen, hanem oly merészekké is lettek, hogy ettől, midőn atyja udvarába ment, minden tiszteletet megtagadtak, őt szóval, tettel mindenképen sértegették [1]). Az ifju király, tanácsosaitól is ösztönöztetvén, annál inkább rajta volt, hogy e fenhéjázó urak megaláztassanak, bitorlott javaiktól megfosztassanak, a királyság fénye, hatalma, tekintélye helyreállittassék.

Endre végre maga is átlátta, hogy sem kincstára hiányán, sem a többi köz bajokon nem segíthet, mig az elidegenített jövedelmek s kivált a várjavak visszavétele s a várjobbágyok helyreállitása által magának nagyobb hatalmat nem szerez: 1221-ben tehát rendeletet bocsátott ki, melyben parancsolta, hogy az elszélyedt, az urak által elnyomott várjobbágyok váraik szolgálatára ismét összegyüjtessenek, a várjavak, legalább az adomány nélkül, egyedül erőszak következtében elveszettek, az illető várakhoz visszakapcsoltassanak; s e rendelet végrehajtására biztosokat is küldött ki a vármegyékbe [2]). E rendelet csak a várjobbágyok birtokainak erőszakos letartóztatóit sujtotta ugyan; de a bitorlott javakból meggazdagodott urak abban kezdetét látták minden, bármi módon elidegenített királyi és várjavak visszavételének. Mindent elkövettek tehát, hogy a rendelet foganatba vételét meggátolják; és, minthogy azt leginkább a tanácsosaitól ösztönzött Béla sürgette, közte s apja közt meghasonlást idézzenek elő. Sőt még Béla családi életkörében is fondorkodtak, nem tudni, mi módon s tán mily rágalmak által, oly idegenséget ébresztvén az ifju királyban különben szeretett neje iránt, hogy Béla még a pápához is folyamodott a házasság felbontásáért. A pápa a váradi és a váczi püspököket bízta meg az ügy megvizsgálásával; miután pedig ezektől tudósíttatott, hogy a házasság már két évvel elébb végrehajtatott, és semmi alapos ok sem is létezik annak felbontására, kérelmétől őt elmozdította [3]).

De bár mennyire ellenzették is a Béla pártja által sür-

---

[1]) Rogerius váradi kanonok: Carmen miserabile. Cap. 9.
[2]) Fejérnél: III, 1, 353. Bél: Apparat. Dec. I. 269. Katona Hist. Crit. V, 338. Fejér: III, 2, 203. VII, 2, 76. 102. stb.
[3]) A pápa levele 1222-ki máj. 28. Fejérnél: III, 1, 384.

getett reformokat az Endre környezetében lévő nagy birtoku s befolyásu urak: a szám ereje, a közvélemény hatalma Béla pártján állott, mert ehhez csatlakozott az egész alsóbb nemesség s a felsőbbből is mindazok, kiknek okuk volt panaszra a hatalmas oligarchák ellen. A pártvillongás lassanként annyira fejlődött, hogy Béla párthívei már őt nézték egyedül királyuknak; pörös ügyeikben az Endrét környező főbiráktól, — mert épen a nádor és a főtárnokmester voltak leghevesebb elleneik, — nem remélvén igazságszolgáltatást, az ő és főtisztei itéletét kérték ki; Endre tisztviselői ellen nemcsak nyilván kikeltek, hanem irányukban az engedelmességet is megtagadták.

Endre látván, hogy a surlódások napról napra növekednek, a viszály mindinkább elmérgesedik, a közbotrány szaporodik, ismét a pápa tekintélyéhez folyamodott. III Honorius ennek következtében meghagyta ugyan az ország érsekei s püspökeinek, hogy „miután Endre király nem azért koronáztatta meg fiát, hogy a maga életében is más országoljon: mind azokat, kik a viszályokra okot adnak, s a fiuhoz csatlakozván, az apától az engedelmességet megtagadják, s igy pártot ütnek, egyházi átokkal kényszerítsék felhagyni a merénylettel“ [1]). De a kedélyek izgatottsága már annyira fel volt fokozva, hogy az összes nemesség fegyvert köszörült a reformokat gátoló urak ellen, s ezek ellenzése miatt amazok jogos követeléseinek tovább is ellentállni annyi volt volna, mint polgári háborúba dönteni az országot. Endre a főpapság közbenjárására végre engedett, s a Béla pártjától sürgetett országgyülést még 1222-ben kihirdette.

Ezen gyülés eredménye lett a rajta függő arany pecsétről *arany bullá*-nak nevezett ama szabadságlevél, mely az első királyok, kivált Szent István által megállapított, de azóta sokban megsértett alkotmányt helyreállította, s miután Szent István alkotmányozó törvényeinek nagy része elveszett, a jövő századokban, a magyar alkotmány alaptörvényei gyanánt szintoly kegyelettel őriztetett, mint őrizték s őrzik maiglan a szerencsésebb angolok Magna-chartájokat, mely hét évvel elébb, 1215-ben hasonló körülmények közt alkottatott. „E szabadságlevél megtartására, ugymond három századdal utóbb

---

[1]) III Honorius levele a püspökökhöz 1222 julius 4-én Fejérnél: III, I, 388.

a nagy nevü Verbőczy [1]), Magyarország minden királya, mielőtt a szent koronával megkoronáztatnék, esküt szokott mondani."

A századokra kiható, nevezetes okmány szóról szóra következő.

„A Szent-Háromság és oszthatlan Egység nevében. Endre Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szervia, Galiczia és Lodomeria örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind egyebeknek is Szent-István királytól intézett szabadsága némely királyok hatalma által, kik néha haragukban boszujokat töltötték, néha gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy önhasznuk után jártak, legtöbb részében megkisebbíttetett : ugyanazon nemeseink a mi felségünket és elődeinket, az ő királyaikat, gyakrabban sürgették kérelmeik s könyörgéseik által országunk átalakitása iránt. Mi tehát az ő kérelmeiknek, a mint kötelesek is vagyunk, mindenben eleget tenni óhajtván, kivált mivel köztünk és közöttök ez okból már több izben nem kevés keserűségek támadtak : mit, hogy a királyi tekintély teljesebben fentartassék elkerülni illik, (ez senki által sem történhetvén jobban, mint ő általok) mind nekik, mind országunk más embereinek megadjuk a szent királytól alapított szabadságot, s egyszersmind országunk állapotának javitására egyebeket is üdvösen rendelünk a következő módon.

1. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét, hacsak valamely sürgetős ésfontos ügy vagy betegség által nem gátoltatunk, Fehérvárott tartozzunk megülni : és ha mi jelen nem lehetnénk, a nádorispány kétség kivül ott legyen helyettünk s nevünkben meghallgassa az ügyeket; és ott minden nemes, a ki akar, szabadon megjelenhessen.

2. Akarjuk, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink soha el ne fogják, se meg ne rontsák valamely hatalmas kedvéért, hanemha elébb megidéztettek s törvényes rend szerint elitéltettek.

3. Továbbá, semmi adót, semmi szabad denárokat [2]) nem szedetünk a nemesek helységein; sem házaikban sem falvaik-

---

[1]) Tripartit. Juris Consvetud. P. I. Tit. IX. §. VI.

[2]) Endlicher (Monumenta Arpad. 413) e szavakat : „liberos denarios" ezen varianssal olvassa : „libras denariorum".

ban nem szállunk meg, hanemha meghivattunk; szintugy az egyházak népeitől sem szedetünk semmiféle adót.

4. Ha valamely nemes fiörökös nélkül hal meg, birtokának negyede leányáé legyen : a többiről rendelkezzék, a mint akar; és ha meglepetvén halála által nem intézkedhetnék, a hozzá legközelebb álló rokonok legyenek örökösei; és ha semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljanak.

5. A vármegyék ispányai a nemesek helységein ne biráskodjanak, kivévén a pénz- és tizedügyeket. A vármegyék ispányainak udvarbirái *(a későbbi alispányok)* egyátaljában senki más felett ne biráskodjanak, mint a vár népei fölött. A tolvajok és latrok felett a királyi bilochusok [1]) lássanak törvényt, de csak a főispán elnöklete alatt.

6. Továbbá, a helységek lakosai közösen, mint eddig szokásban volt, tolvajságról vádat ne emelhessenek [2]).

7. Ha a király az országon kivül megy hadjáratra, a nemesek vele menni ne tartozzanak, hanemha az ő költségén; és a hadjárat után azokat, kik elmenni nem akartak, hadbiróság alá vetni ne lehessen. Ha viszont ellenség jő az országra, mindnyájan kivétel nélkül kötelesek hadba menni. És ha az országon kivül akarunk sereget vezetni s abban magunk is jelen leszünk, mind azok, kik ispányságokat [3]) tartanak, kötelesek, a mi költségünkön, velünk menni.

8. A nádorispány országunk minden emberei fölött különbség nélkül biráskodjék; de a nemeseknek főbenjáró vagy jószágelkobzást illető pereit a király tudta nélkül be ne végezhesse. Mint birák pedig helyetteseket ne tartsanak, kivéve egyet, a magok udvarában.

9. A mi udvarbiránk [4]), mig az udvarnál van, mindenki

---

[1]) Bilochus, ugy látszik, bélyegesből ered, alrendü kir. birák, kik a vádlottakat bélyeg reáküldése által idézték meg.

[2]) Ezen pont Szent László törvényét törli el, mely rendeli, hogy minden helység köteles közösen feladni, megnevezni a kebelében létező orvokat. E törvény sok visszaélésre adott alkalmat : a pártoskodás néha ártatlant is tolvajnak vádolt.

[3]) Qui Comitatus tenent. A „Comitatus" szó nemcsak vármegyét, főispánságot, hanem azon *bérbirtokokat* is jelenti, melyek hadi szolgálatért adattak a királyoktól, s egészen különbözők voltak az *örökbirtoktól.* Ezért a *Comes* nevezet, mint számtalan okmány bizonyítja, nemcsak fő- s alispányt, vagy más kir. tisztviselőt, s néha birót is, hanem egyszerü bérbirtokost is illet, ki birtokától hadiszolgálatot tenni köteleztetett.

[4]) A királyi udvarbirákból lettek utóbb az országbirák.

felett biráskodhatik, s az udvarnál megkezdett pöröket bárhol is elvégezheti; de saját jószágain lévén, pristaldust ne adhasson (azaz : a végrehajtást el ne intézhesse), sem a feleket meg ne idézhesse.

10. Ha valamely országos méltóságban lévő jobbágy [1]), a hadjáratban meghal, fia vagy testvére hasonló méltósággal adományoztassék meg; és ha nemes halálozik meg azon módon, fia a király tetszése szerint adományoztassék meg.

11. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jőnek az országba, az ország tanácsának beleszólása nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

12. A meghalálozók, vagy a törvényesen halálra itéltek, vagy a párviadalban elesettek, vagy bármely más módon kimúlók nejei, hitbéröktől meg ne fosztassanak.

13. Az urak, midőn a királyi udvarral járnak, vagy bár hova utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszák.

14. Ha valamely főispány nem oly tisztességesen viseli magát, mint tisztsége kivánja, vagy vármegyéjének népét megrontja, ebben elmarasztaltatván, az egész ország előtt gyalázatosan fosztassék meg méltóságától és kárpótlásra szoríttassék.

15. A királyi lovászok, kutyapeczérek és solymászok [2]) ne merjenek a nemesek falvaira szállni.

16. Egész vármegyéket vagy bármely más méltóságokat örökbirtokul nem fogunk adományozni.

17. Azon birtokától, melyet valaki igaz szolgálattal érdemlett, soha meg ne fosztassék.

18. Továbbá a nemesek, tőlünk engedelmet nyervén, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, s azért birtokaik meg ne rontassanak. A kit fiunk igaz itélettel elmarasztalt, vagy az előtte megkezdett pört, mielőtt szintott bevégeztetnék, nem fogadjuk el; viszont fiunk is hasonló módon fog cselekedni.

19. A várjobbágyok (azaz: várkatonák) maradjanak meg

---

[1]) E nevezet *jobbágy*, ha magánosan áll, mindig királyi jobbágyat, főnemest, urat illet, ellentétben a nemesekkel, kik ***servientes regii*** néven neveztetnek. A várnép közt a jobbágy, mihez rendesen hozzá tétetik *vár*-jobbágy, annyi mint várkatona. Egyházi jobbágy : az egyháziak fegyveresei.

[2]) Falconarii, nem kaszások, mint némelyek fordítják, hanem solymászok, a vadászatra használt solymok felügyelői.

a Szent-István királytól rendelt szabadságukban; hasonlókép a bevándorlottak is, bármi nemzetből valók, tartsák meg az eleitől fogva nekik engedélyezett szabadságot.

20. A tizedek pénzül ne váltassanak meg, hanem borul, buzául, természetben fizetessenek : s ha a püspökök ezt ellenzenék, őket nem pártoljuk.

21. A püspökök a nemesek birtokairól tizedet lovainknak ne adjanak; sem az ő népeik ne tartozzanak tizedeiket a királyi birtokba behordani.

22. Továbbá, sertvéseink a nemesek erdeiben s rétjein az ő akaratjok ellenére ne legeltessenek.

23. Továbbá, új pénzünk egy évig, husvéttól husvétig legyen folyamatban; a denárok oly értéküek legyenek, mint voltak Béla király idejében.

24. A pénzek kamara-ispányai, a só- és vámtisztek országunk nemesei legyenek; izmaëliták azokká ne lehessenek.

25. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcsban és Regéczen és a végekben.

26. Továbbá, az országon kivül levőknek ingatlan birtok ne adományoztassék; ha ily birtokok adományoztattak, vagy pénzen eladattak volna, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

27. A menyétbőr-adó a Kálmán királytól megállapított szokás szerint fizettessék.

28. Ha valaki a törvény rendeszerint marasztatott el, azt a hatalmasok közől senki se védhesse.

29. A főispányok elégedjenek meg tisztségök illetőségeivel ; egyebek, mik a királyt illetik, ugymint, a csöbrök, a vámok, az ökrök s a várföldek jövedelmeinek [1]) két harmada, a királynak járjanak ki.

30. Továbbá e négy királyi jobbágyon, ugymint : a nádorispányon, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kivül, két méltóságot senki se tartson.

31. És hogy ezen mind engedményünk, mind rendeletünk érvényes legyen mind örökké, a magunk és utódaink

---

[1]) A várnép azon része, mely *hospites* néven neveztetik, a városok polgárai, kereskedők, iparosok, pénzül fizették adójokat; azon része, melyet castrenses, servientes castri néven találunk, az általa mívelt földek termesztményének egy részét a föispánynak adta át, ki azt Sz. Mihály-napkor Esztergomba köteles volt szállítani, s ott belőle kivette a maga harmadát is.

idejében, azt hét egyenlő levélben irattuk és erősítettük meg arany pecsétünkkel : ugy hogy egy küldessék a pápa urnak, ki azt a maga lajstromába irassa be; a második őriztessék a Sz. János-vitézeknél; a harmadik a keresztураknál; a negyedik a királynál; az ötödik az esztergomi káptalannál; a hatodik a kalocsai káptalannál; a hetedik a nádorispánynál, ki időszerint leszen : hogy igy az irást mindig szeme előtt tartván, sem ő maga el ne térjen valamiben a mondottaktól, sem a királyt, vagy a nemeseket vagy másokat ne engedjen eltérni; hogy ezek is örvendhessenek szabadságuknak, s a mellett irántunk és utódaink iránt is hívek legyenek, és a köteles engedelmesség a koronától meg ne tagadtassék. Ha pedig mi magunk, vagy valaki utódaink közől valaha ezen rendeletünk ellen vétene : e levél erejénél fogva, minden hűtlenségi bűn nélkül mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek s utódaiknak, összesen és egyenként, jelenleg s a jövőben mindenkorra szabadságokban álljon nekünk és utódainknak ellentmondani és ellentállni.

Kelt udvarunk cancellárjának Cletusnak, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült ige ezer kétszáz huszonkettedik évében. Főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin, kalocsai érsekek idejében; Desiderius csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váczi, Vincze nyitrai püspökök korában; országlásunk tizenhetedik esztendejében [1]).

---

[1]) Ugyanezen évben még a papság számára is adott ki Endre egy szabadságlevelet, mely következő négy pontból áll :-1. Hogy egyházi személyeket semmiféle bünvád miatt ne lehessen világi birák elébe idézni. 2. Ha tehát világinak egyházival pöre van, amaz ezt az illető egyházi biró elébe idéztesse; az egyházi ellenben a világit bepörölni akarván, világi törvényszékhez folyamodjék. 3. Egyházi személy, — ilyen pedig mindenki, a kinek tonsurája van, a fiscusnak semmiféle adóval nem tartozik; ha tehát valamely adószedő, vagy bármely méltóságu ur is őket adóra akarná szorítani, űzessék ki csufosan, mint tolvaj és rabló. 4. Mindazáltal királyi udvarnokot, vagy bármely más szolgálat alatt lévőt nem szabad tonsurára bocsátani. Endlichernél : 417.

Mozogtak a besnyők is, s a nádor által következő szabadságaikat erősíttették meg. 1. Birájoknak minden harmad évben hat pensa denárt kötelesek adni, minden két lótól. 2. A ki hadba nem mehet, minden lótól hat pensát fizet. 3. Ispányjok csak egyszer, midőn megválasztatik, menjen hozzájok. 4. De alispányjok gyakran járja őket körül, s itélje meg ügyeiket. 5. Ispányjok előtt, midőn hozzájok jő, egy jobbágy járjon, ki jogait megmutassa. 6. A jobbágyok, kik saját költségeiken táboroznak, nem kötelesek az alispánynak szállást adni. Endlichernél : Monum. 419.

MÁSODIK FEJEZET.

II Endre országlásának második fele 1222—1235.

I.

E törvények, miként látjuk, nagy részben a hatalmaskodó urak kihágásai ellen, a nemesség s a többi osztályok személy- és vagyonbeli jogainak biztositására vannak irányozva. Ezek jogai, s mondhatni, az egész alkotmány, annyi sérelmet szenvedtek Endre gyönge kormánya alatt, az egész ország annyi bajba sülyedt, hogy jobbra vagy balra mulhatatlanul el kellett válni a létező állapotnak; ugy a mint volt, tovább nem maradhatott : vagy a többi osztályok megsértett szabadságának s alkotmányos jogainak kellett helyreállíttatni, vagy szükségkép egy féktelen oligarchiai hatalom rendszeresíti meg magát az alkotmány romjain. Ezt a megalkotott törvények meggátolták ugyan; de, miként látandjuk, hosszu küzdelembe került e törvények egynémelyikének foganatot szerezni.

Érdekes látnunk, mennyire hasonló körülmények közt létezett a magyar alkotmány megalapítója, Szent-István, s helyreállitója II Endre. Midőn István a kormányt átvette, a törzs- és nemzetségfők, tehát egy oligarchia, birta a hatalmat, a fejedelmet mindenben korlátozó, ura a törzs és nemzetség közös földének, majdnem korlátlan parancsnoka a népnek. Ily formán volt Endre alatt is : az oligarchia magához ragadta az ország földének nagyobb részét, s vele együtt bitorolta a hatalmat a többi országlakosok személye, birtoka felett. A törzs- és nemzetségfők oligarchiája István országlása kezdetében egyaránt korlátolta a fejedelmi hatalmat, fenyegette a nemzeti egységet, veszélyeztette a nemzet fő érdekét, mi akkoron a körülmények igényei szerint, a kereszténység fölvételében, az európaisulásban állott. Endre alatt az oligarchia majdnem egészen megsemmítette a királyi hatalmat, s fenyegette a nemzeti főérdeket : az alkotmányos szabadságot. A nemzet és a fejedelem érdeke mind a két esetben ugyanaz volt, s azt mind a két esetben hasonló veszély fenyegette. De Szent-István, bölcsebb és erélyesebbb, maga tette a kezdeményezést az oligarchia hatalmának korlátolására, a nemzet tagjainak személyes birtokot adván, és személyeiket annak hatalma alól a törvény és a király hatalma alá rendel-

vén. A veszélyt, melylyel az oligarchia a trónt fenyegeté, átlátta kétségkivül Endre is; mert, mit naponként tapasztalt, mi tekintélyét, kincstárát mindinkább csökkenté, lehetetlen volt nem látnia: de erélye hiányzott keresztültörni az oligarchia emelte gátakon. A nemzettől kellett tehát jőni a lökésnek; s mig István, a nemzetre támaszkodva, a maga s ennek érdekében a személy és birtokszabadságot önként megalapította, Endre alatt annak helyreállitását a nemzetnek kellett kierőszakolnia.

De bár a törvény megalkottatott, s bár az magánák a királyi hatalomgyakorlatnak is támaszává lett: Endre, ki azt kényszerítve alkotta meg, végrehajtásában s megtartásában sem lett szigoru. Az őt környező urak befolyása azután is nagy maradt reá, s ezeknek sugallata szerint a hol és miben csak lehetett, önmaga is megszegte azt. Az oligarchák, kiket a törvény sujtott, hogy annak sanctiója alól könnyebben s büntetlenül kibujhassanak, azon voltak, hogy a király maga is részes legyen a törvényszegésben, s a törvény, melynek megszegésében maga a király jár elő példájával, lassanként megfosztassék érvényétől. Már ugyanazon 1222-dik évről olvasunk egy pápai brevét [1]), kétségkivül magától Endrétől, vagy az őt környező egyházi s világi uraktól kieszközöltet, melyben néhány püspöknek meghagyatik, hogy „miután Magyarországban legújabban az rendeltetett, hogy a nép évenként kétszer összegyűljön, hol a király is jelen lenni tartozik; és a sokaság, félrevetvén a szerénységet, tőle nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni, hogy, tudnillik: az ország nagyjai és nemesei, a kik vétségekben találtatnak, méltóságaiktól megfosztatván, az országlásban való részvéttől kizárassanak, s javaik a nép közt felosztassanak; miért is a király zavarba jő, nem tudván, mit tegyen: ha e zajos követeléseknek tesz eleget, az igazságot sérti, ha pedig azokat mellőzi, a maga és híveinek veszedelmétől félhet: azon legyenek tehát a főpapok, hogy e gyüléseken a néptömeget mérsékeljék, nehogy a király vagy koronája, vagy az urak személye s javai ellen kényteleníttessék elkövetni valamely merényletet.“

Nem tudjuk, mennyire tartatott meg ezen évenkénti

---

[1]) III Honorius levele 1222. decemb. 15-ről Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 390.

gyülés Székesfehérvárott. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy Endre pártja mindent elkövetett, miszerint mind e gyülések tartását, mind egyéb uj rendeletek végrehajtását meggátolja. Hogy ebben ezélt érjenek, az apa és fiu király közt nem szüntek meg szítogatni a meghasonlás tüzét. Bár az udvari élet részleteiről nincsenek tudósitásaink, mindazáltal semmit sem kételkedünk, miképen e fondorlatoknak tulajdonítandó, hogy Béla, mint már említők, Mária nejét, kivel már két év óta élt együtt, sőt a ki már királynévá is megkoronáztatott, az ország nagy botrányára magától némi időre elbocsátotta [1]. Azonban az Endre-párti uraktól származott rágalmak s áskálódások titkaiba hamar belátott az ifju király, s midőn e végett a pápától is atyailag megintetnék, nem gondolván többé atyjának ellenzésével, nejét, kit különben szeretett, magához ismét visszavette. Béla ellenségei ezt, mint büntetésre méltó engedetlenséget állíták Endre szeme elébe, s addig bujtogatták, ingerelték őt, hogy fiát e miatt üldözni kezdette; minek következtében Béla 1223-ban nejével s több urral együtt Leopold herczeghez, Ausztriába kényteleníttetett menekűlni [2]. Most azonban a pápa, kinek akarata szerint történt, hogy a házassági egyesség a fiatal pár közt helyreálljon, pártfogásába vette Bélát az apa ellen, s őt az osztrák herczegnek, a csch királynak s a karantán herczegnek is védelmébe ajánlotta. Irt magának Endrének is több izben, s mig neki egy részről tudtára adá, hogy Bélát s a vele levőket iránta engedelmességre ösztönözte, más részről komolyan intette őt, lássa el fiát a szükséges és illendő költségekkel, s azoknak javait, kik vele vannak ne engedje megsértetni [3].

De Endre haragosan követelte Béla visszatértét vagy kiadatását az osztrák herczegtől; és mivel ez mindjárt meg nem történt, boszuból az osztrák és stajer határszéleket pusztíttatá, mit aztán Leopold a magyar végek dulásával viszonzott. Ezek után sikerűlt valahára a pápának a békét az apa s fiu közt helyreállítani, s Béla visszatért Dalmát- s Horvátor-

---

[1] Az ország több püspökeinek levelei a pápához Katonánál: V, 425. kövv. Fejérnél; III, 1, 413.

[2] A pápa a kalocsai érsekhez. Raynaldnál 1224 évhez. Quum . . . rex Bela . . . gravem pro eo, quod uxorem suam . . . receperit, persecutionem sustineat.

[3] Ld. e leveleket Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 430 kövv.

ság kormányára [1]). A viszályok által csak az azokat szítogató urak érték czéljokat, mert a bitorlott javaikat illető törvények e közben végrehajtatlanul maradtak.

A kiengesztelődés azonban közelebb hozta egymáshoz az öreg és ifju királyt. Endre, kit az adósságok súlya mindinkább nyomott, ugy látszik, maga is súlyosan érzé már elébbi pazarlása következményeit, s pártolni kezdé Béla törekvéseit az elidegenített javak visszavételében. Megerősité Endrét ebben az is, hogy a német lovagrend vitézei, kiknek elébb az egész Bárczaságot oda ajándékozta volt, hálátlansággal viszonozták a jótéteményt. Midőn az erdélyi püspök az ő birtokukban is folytatná egyházi hatósága gyakorlatát, egy kiváltságlevelet eszközöltek ki a pápától, mely által a püspöki hatóság alól kivétetvén, egyenesen a pápai alá rendeltettek [2]). A lovagok azonban, ezen oklevélre támaszkodva egy lépéssel tovább mentek, s a királyi hatalom alól is fel akarták magokat szabadíttatni, ugy hogy csak a pápát ismerjék urokul, Es valóban oda vitték az ügyet, hogy a pápa egy más brevében földjöket is egyenesen maga alá rendelte [3]).

Béla már elébb is sürgette volt e jelentékeny és szinte elidegeníthetlen föld adományának megsemmitését, kivált miután a nagyoktól, kiknek törvénytelen birtokait elvenni törekedett, olyféle ellenvetéseket hallott, hogy miért nem kezdik a törvénytelen adományok visszavételét az egyházon. Most jó alkalom támadt ezt tenni, mit megragadni nem is mulasztott el. Előterjesztéseire most Endre is nagy haragra gyuladt a lovagok ellen, s annál hajlandóbb lett kibocsátani a rendeletet, mely szerint a Bárczaság tőlök visszavétessék, minthogy tudomására jött, hogy a lovagok itt is, egyébütt is, hol csak adományokat nyertek volt, azokkal meg nem elégedve, még erőszakos foglalásokat is tettek [4]). A pápa nagyon szivére vette a rendeletet, azonnal követet küldött Endréhez s mind általa, mind levelei által sürgette őt, hagyná

---

[1]) A béke köztök forma szerint csak 1225-ben köttetett meg Fejérnél : III, 2, 9. Hogy e tartományokat Béla már elébb is kormányozta, bizonyítja egy 1223-ki okmány, melynél fogva Endre Vinodolt és Modrust a vegliai grófoknak adományozza Fejér : III, 1, 403.

[2]) Ld. Fejérnél : III, 1, 420.

[3]) Vos et terram vestram in ius et proprietatem B. Petri suscepimus. Fejérnél : III, 1, 453. 460.

[4]) U. o. III, 2, 53.

meg a lovagokat az adomány birtokában, ama sérelmes breve értelmét oda módosítván, hogy az egyedül az egyházi hatóságra vonatkozik [1]). A lovagokat pedig, kik a rendeletnek engedelmeskedni vonakodtak, sőt kijelentették, hogy el vannak határozva, földjöket minden módon védelmezni, kitartásukért megdicsérte [2]). A lovagok e pártfogás által neki bátorítva, valóban fegyveresen védték magokat, s oda került a dolog, hogy őket fegyverhatalommal kellett kiűzni az országból. A pápa még azután is irt többször e tárgyban Endrének; kikérte még a királyné közbenjárását is [3]); de hasztalan: Endre ez egyszer erélyesen viselte magát, s a német rend vitézei többé nem bocsáttattak be az országba. A Bárczaságot Endre a szászok földéhez kapcsolta, egyszersmind a szászok kiváltságait is megújítván [4]).

---

[1]) U. o. 43. 47.
[2]) U. o. 41.
[3]) U. o, 58. 74. 78.
[4]) Jellemző Endre ekkori kedélyállapotára az okmánynak már bevezetése is. „A mint a királyi méltósághoz tartozik — ugymond — a kevélyek csökönösségét hatalmasan megtörni; szintugy· illik a királyi kegyelmességhez az alázatosak elnyomottságát enyhíteni s méltányolni a hívek szolgálatát : . . erdélyi német polgáraink alázatosan panaszkodtak nekünk . . . miképen szabadságukból, melylyel ősünktől, a kegyes Gejza királytól meghivattak, teljesen kiforgattatnának“ . . . stb. minélfogva következőkben erősíti meg szabadságukat : 1. Az egész népség Várostól (?) kezdve Baraltig a Székely földdel, Sebös földdel és Darvas földdel együtt egy nép legyen, ugyanegy biró alatt álljon, a Szebenin kivül minden vármegyék megszünvén. 2. A szebeni föispán ne tolhasson rájok idegen tisztviselőket, hanem ezeket saját keblökből magok válaszszák. 3. Kamaránk nyereségeül évenként ötszáz ezüst gírát tartoznak fizetni; s ezen adótól senki sincs fölmentve a ki határaikban lakik, hanemha különös kiváltsága volna. 4. Azt is engedélyezzük nekik, hogy a pénzt, melyet nekünk fizetni kötelesek, azon ezüst gíra sulyával mérjék, melyet nekik boldog emlékezetü Béla atyánk rendelt, t. i. öt és fél fertót számítva egy gírára a szebeni suly szerint, kölni denárokból. 5. Az adót beszedö királyi hirnöknek, ott léte alatt naponként három lat ezüstöt adni ne vonakodjanak. 6. Belső hadi szolgálatra ötszáz, külsőre, ha a király maga vezérkedik száz, ha jobbágyát nevezi vezérül, ötven katonát kötelesek küldeni. 7. Papjaikat szabadon választhatják, azoknak tizedet fizessenek. 8. Akarjuk s parancsoljuk, hogy felettök, senki más ne biráskodjék, mint magunk vagy a szebeni gróf, kit nekik mi fogunk rendelni; magunk elébe is csak akkor idéztethessenek, ha pörüket saját birájok el nem végezheti. 9. A mondottakon kivül nekik adományozzuk az oláhok és besnyők erdejét (Moldvának a magyar koronához tartozó részét) közös használatra az oláhokkal és besnyőkkel. 10. Csak egy pecsét-

Béla e közben erélyesen működött az elidegenített királyi javak visszavételében, mire őt még a pápa is ösztönözte, oly értelemben irván hozzá 1225-ki jul. 15-kén, hogy miután atyja, Endre király az ország jogainak s a korona diszének fentartására a maga megkoronáztatásakor megesküdött, még azon elidegenített javakat is bátran visszaveheti, melyekre nézve Endre az adományozás idejében netalán megesküdött, hogy vissza nem vétetnek [1]. A kalocsai érseknek és suffraganeusainak pedig meghagyta, hogy Endrét erre részökről is ösztönözzék. Endre most maga is hajlandó volt jóvá tenni pazarlásai káros következményeit, s e tekintetben teljesen felhatalmazta Béla fiát az erélyes működésre. De e mellett szegénységétől nyomatván, a királyi jövedelmeket, az arany bulla ellenére, ismét zsidók és izmaelitáknak adta haszonbérbe. E kapzsi nép pedig irgalmatlanul járt el az adók beszedésében; bár nem egyszer történt, hogy a felingerült nép az adószedőket, pénzváltókat, tűrhetlen zsarlásaik miatt agyon verte. —

Endrét a pénzszerzés e módjára valószinűleg ismét a halicsi hadjárat költségei indították. Bár ekkor Endre herczeg, kinek Misztiszlavics leányát kell vala nőül venni, ugy látszik, már nem volt életben, Misztiszlavics, Halicsot a szerződés szerint 1224-ben mégis átengedte, talán, mivel őt Romanovics Dániel nem szűnt háborgatni annak birtokában. Endrének tehát seregre volt szüksége, hogy Kálmán fiát a tartomány birtokába helyezze. Ez meg is történt ugyan; de Kálmán

---

jök legyen, előttünk s nagyjaink előtt ismeretes. 11. Ha valaki közölök pénzügyben megidéztetik, tanu csak kebelökbeli lehet. 12. Kivévén őket minden más hatóság alól, azt is megengedjük, hogy, régi szabadságuk szerint, Sz. György, Sz. István és Sz. Márton táján nyolcz-nyolcz napig szabadon vihessenek be magukhoz morzsa-sót, s vámosaink őket háborgatni ne merészeljék. 13. A nevezett (moldvai) erdőt minden hozzá tartozókkal mind a szegények, mind a gazdagok egyaránt használhassák. 14. Akarjuk, hogy az urak közöl senki se kérjen magának adományoztatni valamely, határaik közt fekvő helységet vagy jószágot; ha kérne, megengedjük nekik, hogy ellentmondhassanak. 15. Midőn mi magunk megyünk hadjáratban az ő földjökre, három szállásköltséget tartoznak fizetni; ha pedig a király dolgában a vajda megy hozzájok, vagy földjökön keresztül, ennek két szállásköltséget adni ne vonakodjanak. 16. Kereskedőik az országban mindenütt szabadon, vám nélkül járhatnak; vásáraik otthon is adómentesek legyenek. Kelt 1224-ben. Endlichernél: Monum. 420.

[1]) Fejérnél: Cod. Dipl. III, 2, 47.

uralma most sem verhetett gyökeret az idegeneket tűrni nem tudó nép között: másfél év mulva ismét távozni kényteleníttetett e tartományból. Endre ennek következtében Béla fiát küldé egy sereg élén Halicsba; de bár ő némi csatározásokban szerencsés volt, Halics várát megvenni s a tartományt megigázni nem volt képes [1]; s az végre is átengedtetett magyar felsőség alatt Dánielnek.

1226 óta Dalmát- s Horvátország kormányán találjuk Kálmán herczeget [2]. Béla e tartományokat öcscsének engedvén át, Erdély s a tiszai részek igazgatását vette át, hogy atyjának az elidegenített javak visszavételében e részeken jobban kezére járhasson. Ő itt, Endre felhatalmazását is birván, minden kétes jogú vagy bármely más újabb adományú birtokot vizsgálat alá vétetett, s daczára mind azon akadályoknak, melyeket az urak fondorlatai munkássága elébe görditettek, erélylyel folytatta a királyi jövedelmek helyreállitását. Ezen urak ellentállása annyira ment, hogy végre mind a két király élete ellen összeesküdtek, s s magyar ügyekbe avatkozni rég vágyó osztrák herczeg által még II Fridrik császárt is felszólítani szándékoztak, hogy jőne be az ország elfoglalására, ők valamennyien készek volnának seregéhez csatlakozni. Szerencsére a levélvivő hirnök elfogatott; a bűnösök keményen lakoltak. Béla még örökbirtokaikat is elszedette s hiveinek adományozta [3].

E merénylet még szigorúbbá tette az öreg és ifju királyt az elidegenített javakat s jövedelmeket illető törvény végrehajtásában. Endre most teljes felhatalmazást adott fiának, hogy az egész országban minden birtokot vizsgálat alá vehessen [4]. Az uraknak elő kelle mutatniok minden adománylevéleiket; s a nem eléggé indokolt vagy az elidegeníthetlen várjavakból tett adományok minden tekintet nélkül visszavé-

---

[1]) Ld. Bélának 1235-ki adománylevelét Dénes fölovászmester részére. Fejérnél : IV, 1, 23.

[2]) Colomanus Ruthenorum rex et largitate gloriosi patris nostri Andreae Hung. regis Dux Dalmatiae atque Croatiae — igy irja magát Kálmán a trawi egyháznak adott 1226-ki levelében. Farlatusnál : Illyr. Sacr. IV, 337 Thomas Archid. Hist. Salonit. Cap. 31.

[3]) Ld. egy 1229-ki okmányát Katonánál : V, 553. Rogerius Carmen Miserab. Cap. 9. Endlichernél : 261.

[4]) Concessa eidem a nobis . . . plenitudine potestatis . . . causas terrarum necnon perpetuitatum per totum regnum discutere. Katonánál: V, 568. Fejérnél : III, 2, 204.

tettek, akár világi ur, akár egyházi személy kezén volt a jószág [1]). Hasonló buzgalmat fejtett ki Kálmán is Tótországban, s egyebek közt a templomvitézektől is elszedett némi javakat. De ezekkel még bajosabb volt boldogulni, mint a német-rend vitézeivel. Oly bűnről, mint emezek, nem vádoltathatván, a pápához folyamodtak birtokaik védelméért; a pápa pedig egyházi átokkal fenyegetteté Kálmánt, ha a templariusokat birtokaikba vissza nem helyezi. Kálmán engedelmeskedett [2]). Jobb sükerrel működött Béla az erdélyi részeken; s az ügyek e fordulatán oly nagy lett öröme, hogy már 1231-ben nem kételkednék egy oklevelét e szavakkal kikezdeni : „Dicsőség az Istennek a magasságban, s békesség a jó akaratu embereknek a földön, melyen felvirradt a magyarok váltságának, a királyi méltóság, tekintély és szabadság helyreállitásának napja. Szent-István király . . . a magyarok földét méltán ajánlá a boldogságos szűz védelmébe; mert az ő közbenjárására, a bánatból örömbe, szolgaságból szabadságba helyeztetett. Mi tehát, ugyanannak pártfogása alatt küzdvén, midőn Isten sugallatából, s atyánk akaratából országunk főbbjeinek érett tanácsával, a haszontalan és fölösleg adományokat, melyek hamisan örökbirtokoknak mandattak, az erdélyi részeken megszűntetnők stb [3]).

Ha maga Endre is hasonló erélyt fejt vala ki az arany bulla rendeleteinek végrehajtásában, minőt fiai az elidegenített királyi javak visszavételében : a rendet és jobblétet nem volt volna lehetetlen rövid idő alatt helyreállítani az országban. De ő nem birt kibontakozni Dénes nádor s néhány más ur befolyása alól, kik őt minduntalan törvényszegésekre csábították, mi aztán nemcsak számtalan panaszokra adott okot, hanem a jogtalanul tartott birtokaikban fenyegetett urakat is feljogosította nyilván kiáltaniok, hogy ím a király maga sem tartja meg a törvényeket, s azoknak sulyát egyedül velök akarja oly szigorúan éreztetni; s mindent elkövettek, hogy a rend, törvényesség helyre ne állhasson.

Azon tények közől, melyekre ezen önző, gonosz tanácsosok a gyönge királyt reábirták, legkárosabb hatásu volt tán

---

[1]) Igy a cisztereziek sz. kereszti prépostságától is visszavett némely birtokot. Fejér : Cod. Dipl. III, 2, 215.

[3]) U. o. 218. 231.

[2]) Katonánál : Hist. Crit. V, 586.

az, hogy Endre, Dénes nádor ösztönzéseire a zsidókat és izmaelitákat, kiket emlékeink szerecseneknek is neveznek, a királyi jövedelmek bérletébe vagy kezelésébe ismét mindenütt behelyezte. Ezek aztán még bátrabban űzték zsarlásaikat a nép felett, s többen közőlök még királyi bérbirtokot is nyertek [1]). E faj zsarnoksága mondhatatlan nyomort árasztott a földnépére. „Ezeknek uralma alatt, — ugymond IX Gergely pápa egy levelében Robert esztergomi érsekhez [2]), — a keresztények elviselhetlen adózásokkal terheltetvén, s látván, hogy a szerecsenek sorsa jobb, szabadsága nagyobb az övékénél, önként áttérnek vallásukra, hogy velök hasonló szabadságban részesüljenek. E szerencsenek nemcsak egyébként élnek együtt keresztény asszonyokkal, hanem őket nőkül is veszik. Keresztény rabszolgákat vásárlanak; rajtok, mint sajátjokon minden kéjeiket kielégítik, vallásukra térni kényszerítik, gyermekeiket megkeresztelni nem engedik. Mi több, a keresztények általok annyi zsarlásokkal sanyargattatnak, hogy a magok megváltása végett kénytelenek néha fiaikat s leányaikat nekik eladniok . . .“ A papság is hangosan panaszkodott, hogy számos javaitól erőszakkal megfosztatik s törvénytelen adókkal terheltetik. Végre a köznemesség is szót emelt, hogy az 1222-ki törvények, bár mily üdvösek különben, mitsem javítottak elnyomott állapotaikon, mert jobbára végrehajtatlanul maradtak; a fő nemesség most is csak ugy féktelenkedik, ugy meggátolja őt jogai, szabadsága élvezetében, mint azelőtt.

A pápa, Béla ifjabb király s a püspökök sürgetései 1231-ben arra indították végre Endrét, hogy az aranybullát némely adalékokkal újabban is kiadja, s annak szigorubb megtartására esküt mondjon; sőt az esztergomi érseket még arra is felhatalmazza, hogy őt, ha e törvényeket meg nem tartaná egyházi átokkal sujtva kényszeríthesse azok megtartására.

Az adalékok, melyek ezen ujabb törvénykönyvben az aranybullához járultak, jobbára a szegény nép zsaroltatásának meggátlását, az igazság szigorubb kiszolgáltatását czélozzák. Ilyen például az, hogy az évenként tartandó fehérvári gyülésre necsak a nemesek, hanem más panaszosak is megje-

---

[1]) Igy Teha, Volvelin, Oltman, Neklin zsidók. Fejér : III, 2, 291. IV, 3. 282. stb.

[2]) Raynaldnál : Annal. Eccl. 1231 évhez. ep. 124. Katonánál V, 591.

lenhessenek. És hogy e szegények panaszai valóban orvosoltassanak is, az ország főpapjainak kötelességévé tétetett, hogy ott szintén megjelenvén, ha látnák, hogy a nádor a maga tisztének az igazság kiszolgáltatásában szigorúan meg nem felel, kérjék a királyt, tegyen más nádort, s ő e kérelmet köteles legyen meghallgatni. Kiemeltetett ismét különösen, hogy a zsidók és izmaëliták a vám, só és adószedő hivataloktól elmozdíttassanak. Mivel a király vagy a királyné, vagy ezek tisztviselői, utazásaikban igen terhelik a szegényebbeket, nagy kisérettel szállván meg jószágaikon, ezentul minden élelmi szereket kész pénzen vegyenek utazásaikban. Rendeltetett továbbá, hogy a király a nemességet zsoldért se kényszeríthesse külföldi hadjáratra; hogy a házassági, eljegyzési és hitbéri pörök egyházi hatóság alá tartozzanak; hogy a nemesek jobbágyai minden királyi adótól, s az ugynevezett kamarai nyereségtől is mentek legyenek. Idegen, ha meg nem honosul, országos tisztséget ne viselhessen. Törvényesen elitélt nemesek javait a király elfoglalhassa; de semmi esetben sem szabad azokat pusztíttatnia, (mint az összeesküvés fölfedezése után történt); nehogy a bűnös urak helyett az ártatlan parasztok szenvedjenek. stb. [1]).

II.

Azt lehetett volna várni, hogy a törvény, melynek megtartására a király magát külön esküvel kötelezte, s mire ezen felül még egyházi átkot is rendelt sanctioul, szigorúbb végrehajtást nyerend, s megtermi valahára gyümölcseit. De a kik ezt hitték, az érdekeikben sértett vagy fenyegetett oligarchák nélkül számítottak. Endre főtisztviselői, kivált Dénes nádor és Miklós főtárnokmester, az új törvényeket is szintugy ki tudták játszani, mint az aranybullát. Béla, nehogy újabb viszályokra adjon okot, a maga tartományán kivül nem folyt, nem folyhatott be az ország kormányába. Endre pedig, a mint kora haladt, napról napra gyöngébb, erélytelenebb, függőbb lett a maga környezetétől. S igy a nevezett urak szabad tért nyertek a maguk érdeke szerint intézni a kormány ügyeit. Minthogy a király, — miként egy levelében utóbb maga mondá, — országa jövedelmeiben

[1]) Ld. a törvénykönyvet Endlichernél : 428.

fiaival s unokáival osztozott, ugy hogy magának csak negyed része jutna [1]), örökös pénzzavarban volt, s könnyen reáállott környezetének tanácsaira, melyek szerint jövedelmeit gyarapíthatá. S így lőn, hogy most azon bujosdi ajtóhoz folyamodott, miszerint a zsidóktól, szerecsenektől elvette ugyan a kamarai, só, adószedő stb. hivatalokat; de az új hivatalnokok mellé még is őket rendelte segédekül; minek következtében a régi panaszok ezután is folyton fenmaradtak.

Még nagyobb zajt ütött egy más kormányszabály. A királyt környező urak bitorlott javaik elvesztésétől félvén, ama cselhez folyamodtak, miszerint a törvény szigorát az egyháziakkal különösen éreztették, ugy vélekedvén, hogy ezeknek ellenmondása s a pápa avatkozása következtében a törvények végrahajtását elébb utóbb fel kellend függeszteni, s igy egyszersmind magok is kibújhatnak rendeletei alól. Mi több, arra birták a királyt, hogy a papságtól, vagy inkább annak jobbágyaitól, népétől, kiváltsága ellenére, némi adót szedettessen. A szegénységtől nyomott Endre könnyen reáállott; az urak pedig csak arra számítottak, hogy a papság zajt üssön, s az innen támadó zavarban maguk önző czéljaikat érhessék. És nem is csalatkoztak előrelátásukban.

A papság panaszai egyre szaporodván, Robert esztergomi érsek a törvény által nyert hatalmát érvényesíté, s a királyt e panaszok megszüntetése végett komolyan megintette. Hasonló intést vett Endre a pápától is a papság jogai s kiváltságainak megtartása, a zsidók és szerecsenek elmozditása iránt. Endre mindent igért, de mégis minden a régiben maradt; ha rendelt is valamit e tárgyban, főtisztviselői azt teljesíttetlen hagyták. Az érsek tehát, a pápától is újabban szigorú eljárásra intetvén, a királyt magát ugyan nem, miként arra felhatalmazva volt, de némely főbb tisztviselőit egyházi átokkal sujtotta, az isteni szolgálatot pedig az egész országban eltiltotta.

„Miután mindazokból — igy szól az 1232-ben kibocsátott nyilatkozványa [2]) — miket a pápa ur megjavíttatni kivánt és parancsolt, mind eddig semmi meg nem javíttatott; miután a király ur rendelete is megvettetvén, foganatlan ma-

---

[1]) IX Gergely pápának egy 1235-ki levele több főpapokhoz. Katonánál : V, 737.

[2]) Katonánál : Hist. Crit. V, 635.

radt;... miután a szerecsenek nem csak meghagyattak elébbi tiszteikben, hanem állapotuk még jobbra változott .... még azon fizetésektől is fölmentettek, melyeket a királynénak évenként tenni tartoztak . : . Mi lesz a szegény keresztényekből, ha a szerecseneket maguk felett uralkodni, a nemesekkel egyenlőeknek látják? . . . Át fognak térni a pogány vallásra. És valamint a szerecseneket illető panasz meg nem szűntettetett, ugyanaz történt a többi pontokra nézve is . . . Az egyházak, monostorok, papok, árvák és szegények sorsa napról napra súlyosbodik . . . Mi tehát, miután Endre király ur, általunk többször megintetve sem gátolá meg a kihágásokat,... a pápa parancsára, egész Magyarországot interdictum alá vetjük, rendelvén, hogy sem az esztergomi, sem a kalocsai érseki tartományokban, sem a király ur, vagy fiai udvarában ne tartassék isteni szolgálat . . . Rendeljük, hogy senki se merje kiszolgáltatni a szentségeket kivéve a keresztséget a kicsinyeknek, a vezeklés, utósókenet és oltári szentséget a haldoklóknak; de az elhaltak egyházi temetésben ne részesűljenek... A királyi felség személye ellen, javulását várván, még nem mondunk itéletet; de tanácsosait, kiknek sugallatai által vonatik vissza s gátoltatik meg a bajok orvoslatában, kiknek tanácsaira magasztalta fel s emelte közhivatalokra a szerecseneket, egyházi átokkal sujtjuk. Különösen kiátkozzuk Dénes nádort, nemcsak a mondott hanem más okokból is, . . . nevezetesen azért, hogy a szepesi préposton és plébánosokon többféle hatalmaskodást vitt végbe, János pozsonyi prépostot arczon verette, a szerecseneket pártolja s védelmezi, még saját javaiba is bevévén őket. Miklós főtárnokmerternek, ki által intéztetnek minden királyi és kamarai ügyek, még a jövő nagy-csötörtökig időt engedünk, hogy miket vétett, megjavíthassa, azontul őt is kiátkozandván. Továbbá kiátkozzuk Sámuel egykori kamara grófot stb.

Az érsek e nyilatkozványa felette nagy hatást tett nem különben Endre udvarában mint egyebütt is az országban. Endre háromszor is elküldé Béla fiát az érsekhez, hogy őt a hirdetvény visszavonására kérje. De hasztalan, az érsek hajthatatlan maradt. Végre csaknem siralmas szavakban kérette őt Endre, hogy ám büntesse a bűnös tanácsosokat, de kegyelmezzen neki magának s országának. Az érsek nagy nehezen rá hagyta végre biratni magát, hogy rendeletét husvéttól Szent-István napjáig felfüggeszsze.

A megaláztatást nagyon sajnosan vette az öreg király. Megalázódva s megtörődve ugyan, de nem minden szemrehányás nélkül irt 1233-ban a pápához, hogy őt, ki teljes életében oly engedelmes fia volt az egyháznak, oly annyira törekedett azt terjeszteni, gyarapítani, most ily méltatlanság éri az egyháztól. Keserűen kikel az érsek ellen, ki rajta ily gyalázatot követett el. Dénes nádort, Simon, győri főispánt, Remboldot, a keresztúrak mesterét pedig követekül küldé Rómába, hogy neki az érsek ellen elégtételt szerezzenek [1].

A pápa, Jakab praenestei cardinál-püspököt küldötte e bajok elintézése végett az országba. A követ egy újabb szerződésre birta Endrét, melynek megtartására ez 1233-ki aug. 12-kén magát ismét esküvel kötelezte. A szerződés [2]) pontjai következők : 1. Hogy a zsidókat, izmaelitákat sem a pénz-, só-, adó- s vámhivatalokba nem helyezi, sem a keresztény hivatalnokok mellé segédekül nem rendeli. Nem fogja megengedni, hogy azok keresztény rabszolgákat vegyenek s tartsanak; sőt meg fogja parancsolni, hogy bizonyos küljelek által különböztessenek meg a keresztényektől. Évenként elküldi hozzájok a nádort, vagy más valamely jó keresztény főtisztviselőjét, ki megvizsgálja : valjon ama kihágások, melyek miatt annyi panasz támadt, nem követtetnek-e el általok, s közőlök a bűnösöket jószágelkobzással büntesse. 2. Hogy az egyházak szabadon használhassák sóbeli javadalmaikat [3]), s azoknak kárpótlásul a mult évekre, öt esztendő leforgása alatt tizezer gírát fizetend. 3. A hitbéri s házassági pöröket ezentul nem engedi világi biróság elébe vitetni, valamint a papok ügyeit sem. 4. A papságot semmi adóval nem engedi terheltetni. Mindezekre a kir. főtisztviselőknek is meg kellett esküdniök.

A békét, melyet e szerződés végrehajtása egy időre előhozott, Frigyes osztrák herczeg megbüntetésére fordították a királyok. A herczeg ellen, mióta ő a lázongó magyar urakkal, kik II Fridrik császárt az országba hívni szándékozának,

---

[1]) U. o. 641.

[2]) Ld. e szerződést Katonánál : V. 645. kövv.

[3]) Több egyháznak só illetéke járt a kamarától, e sót a királyi sótisztek mérsékelt áron megvehették aug. 28-tól sept. 8-ig; ha meg nem vették, jogában állt az egyháznak, azt bárkinek szabadon eladnia.

egyetértve a szomszédi barátságot megsértette, méltán nehezteltek királyaink; miért, csak alkalomra vártak, melyben ezért haragjokat vele éreztethessék. Nem kevéssé növelte boszuságokat az, hogy a herczeg, ki szintén Lascaris Tódor leányát, Zsófiát, Endre hitvesének hugát, tartá nőül, miután tőle három évi házassága után gyermekei nem születtek, magától 1233-ban elüzte. Királyaink tehát ezt jó alkalomnak látván boszut állni a herczegen, elébb Stiriára, majd Ausztriára törtek, pusztítván azok határait. Venczel cseh király, kinek anyja Constantia, Endrének nővére volt, evvel szövetségbe lépvén, ugyanazon időben éjszak felől fenyegette Fridrik herczeget. Ő tehát, mielőtt nagyobb baj érné, sietett megengesztelni a magyar királyokat. A béke 1233 végén köttetett meg [1]). A fondor Fridrik ezután a legjobb barátságot színlelte. A következő évben, midőn huga a meisseni fejedelemnek eljegyeztetett, Endrét és Bélát is meghívta a nászünnepélyre, s viszont maga is vendége lett Endrének, midőn ő, ki második nejét Jolantát, még a mult évben elvesztette volt, hatvan éves kora s fiai ellenzésének daczára, Beatrixxal, Aldobrandini estei márkgróf leányával harmadik házasságra kelt. De az álnok herczeg még ez alkalommal is folytatta fondorlatait. Ő harczias természete mellett szintugy sovárgott hatalmának, mint kincseinek növesztésére; benn, a maga országában zsarnok, szomszédai irányában nyugtalan, viszálykereső, majd a magyar, majd a cseh király ellen fondorkodott s keresett okot háborúra [2]). Most is, midőn Endre nászán vendégül jelent meg, titkon ismét fondorkodott az elégületlen magyar urakkal, kik semmikép sem tudtak kibékülni Béla szigorával. Endre kevéssel menyekzője után nyomába jött, hogy őt Fridrik e magyar urak segedelmével megtámadni szándékozik. A két király tehát, most is segítve rokonuktól, Venczel cseh királytól, Fridriket megelőzvén, ismét hadat vezetett Ausz-

---

[1]) Pernold : Hanthallernál : Fasti Campililiens. I, 1314, Chron. Claustr. Neob. és Zwetlens. Pertznél : IX. Frehernél : I, 978.

[2]) Iste Fridericus — igy jellemzi őt a Chron. August (Freher : I, 523) cum esset severus homo, in judiciis districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur . . . satagebat etiam nobiles opprimere, et ignobiles exaltare, saepe tyrannidem exercebat; audacia cordis sibi innata ipsum quiescere non sinebat.

triába, s a herczeget Bécs táján arra kényszerítette, hogy a békét pénzen váltsa meg [1]).

De a háboru s a menyekző újabb s újabb pénzzavarokba sülyeszté Endrét, s azokból mit a praenestei püspöknek esküvel fogadott, többeket nem tartott meg: nem fizette meg az egyházaknak só-javadalmaikban szenvedett kárukért a kötelezett öszveget; ellenben a papság jószágain újabban is adót szedetett [2]). A szerződés megtartására való felügyelés, s a király kiátkozása, ha azt meg nem tartaná, akkoron a bosnyai püspökre bízatott a pápai követtől; most tehát ez, látván intéseinek foganatlanságát, az egyházi átkot ellene valóban ki akarta hirdetni. Szerencséjére Endrének, Robert érsek, hihetőleg, mivel sértve érzé magát, hogy a pápai követ másra mint ő reá bízta volt a szerződés végrehajtását, az átkot kihirdettetni nem engedte. Endre ekként megmenekűlt az egyházi átoktól; most azonban Robert érsekre csapott le a pápa haragja, s őt maga elébe idézte [3]). Endrétől is kivánta ugyan a pápa, hogy az adót, melyet a papság jószágain szedetett, adja vissza; de erre Endre akként válaszolt, hogy „ama szerződést megtartania annyi volna, mint lemondani királyi méltóságáról, miután jövedelmei a királyi bőkezűség következtében, melynél fogva fiainak és unokájának azokból három részt átengedett, magának csak a negyediket tartván meg, igen megapadtak." Kérte ennélfogva a pápát, hogy necsak a megtérítésről mondjon le, hanem engedje meg azt is, hogy ilyféle mérsékletes adót, a jövőre is szedhessen. Erre ugyan nem volt hajlandó ő szentsége, s a kalocsai érséket, a nyitrai püspököt s a pannonhegyi apátot bízta meg, tudósítsák őt pontosan, mire esküdött meg koronáztatásakor tulajdoképen a király [4]). Abban mindazáltal megegyezett, hogy a papságnak fizetendő tízezer gírányi kárpótlást csak tiz év alatt, évenként ezer gírával rója le [5]).

A halál azonban, mely Endrét 1235 vége felé meglepte,

---

[1]) Chron Salisburg, és Zwetlense Pertznél: Scriptores IX. ezen évhez. Chron. Pernoldi, Hanthalernál. i. h. Vit. Arenpeck. Leibnitznél: Script. Brunsw, III.

[2]) Katonánál: Hist. Crit. V, 738.

[3]) U. o. 696.

[4]) U. o. 737.

[5]) U. o. 734. 739.

őt ezen kötelezetség alól is fölmentette. Nem sokkal halála előtt a Gertrúdtól született leánya Erzsébet, Lajos thuringeni határgróf özvegye, az egyház által a szentek sorába igtattatott. A második házasságából született Jolánta pedig Jakab aragoniai királyhoz ment nőül. Endre özvegye, Beatrix, félvén az iránta tán kelletinél szigorúbb Béla üldözéseitől, férje halála után, férfi ruhában titkon hazájába menekült, s nem sokára egy fiunak, István herczegnek lett anyjává. Istvánról, kitől III Endre király született, utóbb lesz alkalmunk szólani.

Endre alatt Moldva is, mely akkoron kunok hazája volt, némi függésbe jött a magyar koronától. IX Gergely, III Honorius utóda, ennek példája szerint, 1227-ben, pápasága elején, azon volt, hogy Endre s a magyar urak újabban keresztハdjáratot intézzenek a szentföldre. Endre maga több bajokba volt ugyan keveredve, semmint erre kedve támadhatna; Robert érsek s néhány mások mindazáltal felvették a keresztet. Robert már meg is indult volt a zarándoklatra, midőn Borics kun fejedelem fia, követségben érkezett hozzá atyjától, kérvén őt, jőne Moldvába s adná fel a népre a keresztséget. Az érsek tehát keresztfogadalmától magát fölmentetvén, a kunokhoz utazott s ott a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte [1]). A fejedelemnek maga Endre király lőn keresztatyja. Az érsek aztán a milkovi püspökség nevét, mely rég óta fenállott s a székely földet és Moldva egy részét foglalta határaiba, kún püspökség nevére változtatta, s egy Tódor nevű papot hagyott hátra püspökül. A székelyek azonban igen rosz néven vették püspökségük nevének az új megtértek kedvéért lett megváltoztatását, s az utóbb is inkább régi nevén maradt fenn, mignem azt Bakacs Tamás érsek a 15-dik században végkép eltörlötte s a gyulafehérvárihoz kapcsolta [2]). IX Gergely pápa e püspökséget egyenesen a maga hatósága alá vévén, Béla ifjabb király pártfogásába ajánlotta. Már a praenestei püspök s pápai követ reávette volt Bélát azon igéret tételére, hogy a kun püspök számára székesegyházat épitend, s az eretnekeket és oláh schismaticusokat a kormánya alatt lévő tartományokban

---

[1]) Chron. Belgicum. Pistoriusnál III, 242.

[2]) Raynald : Annal. Eccl. 1229 évhez n. 60. és 1231 évhez n. 40. Benkő : Milkovia, I, 116, Katona : V, 535.

a római egyház kebelébe téritendi vissza [1]. Ezen igéret végrehajtására a pápa is sürgette őt 1234-ben, szivére kötvén egyszersmind, hogy a püspökséget megalapítani, illendő javakkal ellátni is ügyekezzék [2]. Minthogy e levelekben a pápa a kun püspökségről oly módon beszél, mint Béla országában létezőről: világos, hogy a kun fejedelem, midőn a keresztséget fölvette, egyszersmind a magyar király felsőségét is elismerte.

---

[1]) Raynald : 1234 évhez n. 40.
[2]) U. o. Katona : V, 705. köv.

HETEDIK KÖNYV.

A királyság harcza az oligarchiával, az országé a míveletlen népekkel.

ELSŐ FEJEZET.

IV Béla országlata a tatárjárásiglan. 1235—1242.

I.

A későbbi időkben az aranybulla s a nemességnek ebben helyreállitott szabadsága a nemzetet némileg kiengesztelte II Endre emlékezetével, s igy történt, hogy neve jelesebb királyainkéi közt említtetett. De bizonyára más véleményben volt róla a maga nemzedéke, mely könnyelmü és pazar, hanyag és erélytelen kormánya alatt oly zavarba s nyomorba látta sülyedni az országot, oly gyöngeségbe a királyságot, hogy utóda, IV Béla király, minden erélye s ügyekezete mellett sem volt képes amazt régi jóllétére, emezt hajdani fényére visszaállítani. A gyönge s pazar kormányok közönséges átka, — hogy tudnillik a jövendő fejleményeinek és jóllétének alaptőkéjét is fölemesztvén, hosszu időre meggátolják az utókor haladását — II Endre alatt Magyarországra is reánehezedett : mert kétséget nem szenved, hogy azon nyomoroknak forrása, melyekbe az ország Endre után sülyedt, az ő kormányának volt eredménye.

IV Béla, atyja halálakor huszonkilencz éves, a közügyekben több mint tiz évi tapasztalás után megérlelt értelemmel s az atyja által elkövetett hibákat helyrehozni csaknem türelmetlen, fiatal buzgalommal vette át az ország kormányát. Végre szabad tért látott maga előtt felsőbb hatalomtól háboríttatlanul munkálkodni magas tervein, melyek által a nemzet ujjá születését eszközleni törekedett. De nagy részben már késő vala ügyekezete. Endre hosszu kormánya alatt

annyira megromlott a nemzet hatalmas uri osztályának erkölcsi érzete, hogy átalakitási czéljait minden buzgalom daczára sem valósíthatta. Endre alatt minden addig fenállott rend és viszony összezavartatott; a királyi tekintély pedig, kivált az aranybulla ellentállhatásra feljogosító záradéka által, mely az alattvalókat a király biráivá emelte, halálos csapást szenvedett. Ily körülmények közt csak egy rendkivüli egyéniség érhet vala czélt a trónon, milyen azonban Béla minden deréksége mellett sem volt. De bár a beállott váratlan események közt nem koronázta süker törekvéseit, ezek nem kevésbbé érdemesek a történelem méltánylatára.

Bár még kis gyermek korában meg volt már koronázva, mindazáltal, hogy a lesülyedt királyi méltóság tekintélyét némileg külső fény által is emelje, magát még egyszer megkoronáztatá. Az ünnepélynél a királyi kardot testvére, Kálmán vezér vitte előtte, lovát pedig Romanovics Dániel, Halics hűbéres fejedelme vezette [1]).

De Béla, a tett embere, nem elégedett meg a tekintély külső jeleivel: ő a szó teljes értelmében ur akart lenni széles birodalmában. Mindjárt kormánya elején éreztetni akarta a féktelen urakkal, hogy nem az engedékeny, s környezete által vezetett gyönge Endre ül többbé a trónon. Első tette is szigor volt azok iránt, kik okai, szitói valának a közte s atyja közt lefolyt viszálynak, okai, tanácslói azon esztelen pazarlásoknak, melyekkel atyja a királyi méltóságot annyira meggyöngítette, okai azon nyomornak, melyben az ország sínylett; s kiknek megbüntetését vagy csak elmozditását is a kormánytól hasztalan sürgette atyja életében. Ezek közől többeket mindjárt, trónra lépte után számüzött, vagy börtönbe vettetett: Dénes nádort, a bajok fő okozóját, „kinek büne ugymond [1]), az országjavak elpazarlásában és hűtlenségben világos volt“, megvakíttatta; másokat törvényes vizsgálat alá vettetett. Szigoru rendeletet bocsátott ki — ugymond Roger az egykoru váradi kanonok — hogy az ország a gonoszoktól, kikben bővelkedett, megtisztíttassék. Hogy megtörje az urak fenhéjázó kevélységét, kik atyja életében annyiszor megsértették a királyi méltóságot, oly rendeletet tőn nyilvánossá,

---

[1]) Turóczi II, Cap. 74. Rogerius : Carmen Miserab. Cap. 4. Endlichernél : 258.

[2]) II Béla levele 1237-ből Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 68.

mely által, — kivéve a királyi ház herczegeit, a hűbéres fejedelmeket, s az egyház fejeit, a püspököket, mindenkinek megtiltá leülnie a király előtt, és az urak székeit, melyeket azok a tanácsterembe hordattak volt, tűzre dobatta. Részint ugyanezen okból, részint pedig azért is, nehogy egyes panaszok s pörök kihallgatása az ország összes állapotának javitására szentelendő idejét elfoglalja, rendelte azt is, hogy ezentul, bár mily rangu legyen a kérelmező vagy pörlekedő, a maga ügyét ne szóval adja elő magának a királynak, hanem iratban nyujtsa be a királyi cancellárnak. Gondjait azonban mindenek felett az elidegenített királyi s vármegyei javak visszavételére fordította, miben atyja életében, bár annak teljes felhatalmazását birta volt, sokféleképp akadályoztatott. E végett minden megyében külön birákat rendelt a birtokczímek megvizsgálására [1]).

Nehogy e törekvéseiben részrehajlásról vádoltathassék, szigora egyaránt sujtotta azokat, kik régtől fogva az ő pártjához —, mint azokat, kik az ellenzékhez tartoztak. Kire a vizsgálatban bebizonyult, hogy várjószágot jogtalanul bitorol, az itélet azon minden tekintet nélkül végrehajtatott. E szigort még az egyházzal is éreztette, visszavévén azon felesleg s helytelen adományokat, melyeket Imre és Endre királyok kivált a czisztercziek apátságainak, a jános- és templom-vitézeknek tettek volt. Mindezen törekvéseiben hű társa és segéde volt Kálmán vezér Horvátországban.

E szigor, képzelhetjük, mennyi ellenséget szerzett a királynak ugy az egyházi rendben, mint a világiak között. IX Gergely már a következő év-elején felszólalt, s maga és az Isten ellen elkövetett bűnnek bélyegzé a király tetteit, melyeknél fogva az egyházat javaitól megfosztja; és sürgetve inté mind a királyt magát azoknak visszaadására, mind a főpapokat, hogy őt erre minden módon hajlandóvá tegyék [2]). De Béla nem engedte magát letántoríttatni a megkezdett ösvényről. Tudtára adá egyebek közt a pápának, hogy többen a világi urak közől, kik bűneik miatt elitéltettek, a királyi ko-

---

[1]) Rogerius. Cap. 4—12. Domino Bela rege coronam regni . . . . adepto, idem omnes perpetuitates per totum regnum suum validiori manu caepisset revocare. Mátyásnak egy 1486-ki levele. Fejérnél : IV, 2, 521. IV, 1, 64. 66.

[2]) IX Gergely levele Katonánál : V, 767.

ronától elrablott javakat némely szerzetes házaknál tették le, vagy színleg azokra ruházták; mi által azok bűnrészesekké lettek. Kivánta tehát tőle, hogy e házakat egyházi tekintélyénél fogva ama javak visszaadására kényszerítse, kijelentvén, hogy különben épen nincs szándokában kezeit az egyház jogszerü birtokára kiterjeszteni [1]).

Sokkal nagyobb bajt szereztek Bélának a világi urak, kik szigorának sulyát érezték, de tűrni azt egyátaljában nem akarták. A történelem bizonyítja, hogy nem a vakság, nem a a tudatlanság az, mi az embereket és államokat megrontja. Ezek is, amazok is hamar átlátják a veszélyt melybe őket a megkezdett ösvény viszi: de a szenvedélyek, a gőg, az önzés, a boszuvágy mégis mind tovább ragadja őket. Szemök előtt látják az ingoványt, mely őket elnyeléssel fenyegeti, és mégis tovább engedik magokat ragadtatni, mignem elmerűlnek.

Igy tőn ez időben Magyarországon is az uri osztály. Kapzsiságuk, önzésök nem türhette a derék ifju király szigoru eljárását, annak, mit igazság- és jogtalanul birtak, visszavételében; gőgjök, kevélységök fellázadt az ujabb rendeletekre, melyek szerint a király előtt ülniök megtiltatott, kérelmeiket, panaszaikat, pörös ügyeiket csak irásban nyujthatták be a cancellárnál, s csak ez s néhány más e végre rendelt tisztviselő által juthattak fontosabb ügyekben a király személye elébe. „A cancellárok most a mi királyaink, rajtok kivül nincs királyunk“ — igy gúnyulodának boszuságukban a büszke urak [2]). Még inkább fájt azonban sokaknak, hogy miután elébb a jogtalanul birt javakból „annyira meghíztak, hogy a királyt már föl sem vették, s egy féktelen csoporttól környezve dúskálkodhatának, most ezektől elesvén, szegényekké váltak. És ez volt a fájdalom, ez a kard, mely a magyarok lelkeit átszurta!“ kiált fel Rogér kanonok [3]).

A dolgok ezen állapotában szintugy a számüzött, mint a honmaradt elégületlen uraknak az lőn minden törekvése, hogy Bélát, legyen az bár honárulással is, megbuktathassák. A fejedelmi testvérek közt most nem hinthették el a viszály konkolyát : Kálmán bátyjával teljesen egy értelemben volt, s lehetőleg gyámolította őt törekvéseiben. Öcscsök, Endre, vagy

---

[1]) Ugyanannak levele u. o. 775.
[2]) Rogerius : Cap. 6.
[3]) U. a. Cap. 5 és 10.

távol bujdosott, vagy, mi hihetőbb, már nem volt életben. Benn tehát nem lévén kire támaszkodniok, honáruló törekvéssel künn kerestek módot, a királyon boszujokat tölteni.

Alighanem ezeknek ösztönzésére történt, hogy II Fridrik császár, miután Marburgban személyesen részt vett azon ünnepélyben, melyen Béla nővérének, a mult évben szentté nevezett Erzsébetnek teste fölvétetett, követeket küldött Bélához, követelvén, fizetné meg azon adót, mely őt Magyarországból illeti, de nagyatyjának I. Fridriknek halála óta negyvenhét éven keresztül fizettetlen maradt [1]. Béla méltó boszusággal utasítá vissza a követelést, háboruval fenyegetvén a császárt, ha még azt szőnyegre hozná. Ezen követekkel távozott az országból, mint már említők, férfi ruhába öltözködve Endre özvegye, az István herczeggel viselős Beatrix [2]. Fridrik császár a pápával különben is sulyos viszályba lévén bonyolódva, nem látta tanácsosnak ujabb ellenséget szerezni magának, s az alaptalan követeléssel elhallgatott.

Volt-e Fridrik császár ezen lépésére befolyása az elégedetlen magyar uraknak, bizonytalan. Bizonyosabb az, hogy ezek Fridrik osztrák herczeget bujtogatták, jőne be seregeivel Magyarországba: ők mindnyájan zászlai alá állnak, készek őt Béla helyébe királyukká emelni. A harczias, nyugtalan, nagyravágyó herczeg hajlott kérelmökre, s minden háboru-üzenés nélkül az országba jött hadaival, de veszedelmére. A czinkosok helyett Béla király fogadta őt, ki, vagy mivel korán értesült szándékáról, vagy mivel eleve látta, hogy az elégületlen urak lázadási kisérlet nélkül reformjait tűrni nem fogják, hadait mindenesetre készen tartá. Fridrik magát megcsalatva tapasztalván, az ország széleinek pusztitásával és zsákmánylással állott boszut. De nemsokára tábora közelében termett Béla, Kálmán testvérével. Fridrik maga vágyott megütközni; de katonái magokban nem bizván, s a szerzett martalékot, ha az ütközet szerencsétlenűl végződnék, veszélynek kitenni nem akarván, csúfosan megfutottak. Béla egészen Bécsig űzte s még ott is szorongatni kezdé a herczeget, mignem az nagy öszvegpénzen békét vásárolt.

---

[1] Albericus. Monach. Pistoriusnál: Rer. German. Script. I, 1236 évhez.

[2] Monach. Patavinus Urstisiusnál: I, 587.

[3] Pernoldus, Hanthallernél: Fasti Campillilicns. I, 1315.

A pápa nem szünt meg sürgetni Bélát, országlása elejétől fogva, küldene segedelmet II Balduin konstantinápolyi latin császárnak a lázongó görögök ellen, mert ha Konstantinápoly ismét görög kézre jut, kik a latinokat inkább gyűlölik, mint magok a pogányok, a szentföld sem várhat többé Európából segedelmet [1]). De Bélát részint belbajai, részint más gondolatok foglalkodtatták, melyekből több hasznot várt nemzetére, mint abból, hogy a latinok kezében legyen Konstantinápoly. A kunokat Moldvában jobbára a Domokos rendü szerzetesek téritették meg. E szerzet, bár nemrég hozatott be Magyarországba, hamar oly népszerűvé lett, hogy a magyarok közől is számosan lettek tagjaivá. E szerzetesek olvasván a magyarok évkönyvei s krónikáiban, hogy midőn eleink dontői hazájokból kivándoroltak, a magyar nép egy része Ázsiában maradt, néhánynak közőlök, még Endre király idejében, kedve jött e vérrokonokat fölkeresni s őket a keresztény vallásra téríteni. Három évig sokféle viszontagságok s ezer veszedelmek közt keresték őket Ázsia különféle tartományaiban, mig végre Otto, e buzgó szerzetesek egyike, nyomukra talált. Azonnal visszatért Magyarországba, hogy több társat vigyen magával. De alighogy hazatért, a fáradalmaktól kimerülve megszünt élni. Halála előtt mindazáltal elmondá társainak, merre kelljen menniök, hogy ama pogány magyarokat föltalálják. A haldokló elbeszélései s ösztönzései nagy benyomást tőnnek társaira, s többeket reábirtak, hogy a rokon magyar nép fölkeresésére induljanak. A szándok híre hamar elterjedt, s ugy látszik, nagy tetszéssel fogadtatott az országban. Béla király maga is jóváhagyta azt és segedelmére kivánt lenni a jámbor szerzeteseknek, kik közől négyen ajánlkoztak a veszélyes, hosszu utra. Miután tehát ezek, hogy biztosabban mehessenek, kereskedőkké átöltözvén, utra keltek, Béla kiséretet adott melléjök Konstantinápolyig s uti költséggel is ellátta őket. A szerzetesek Konstantinápolyban tengerre szállván, harminczhárom napi hajózás után a Feketetengeren, szárazon folytatták utjokat. Egy országon keresztül menvén, melynek népe magát görög vallásunak mondá, de e mellett fejdelmének száz neje volt, az alánok földére jutottak, melynek sok apró fejedelmei s népei egymással foly-

[1]) IX Gergely levele Raynaldnál : 1235 évhez n. 53. ep. 313.

tonos háboruságban éltek, ugy hogy még az aratást is fegyverben kellett végezniök. Itt több időt nagy nélkülözések közt kényteleníttetvén tölteni, kettejök türelmét vesztette s visszatért Magyarország felé; más kettejök, Julián és Bernát azonban szándékánál állhatosan megmaradván, harminczhét napig egy nagy pusztaságon utazott keresztül. Bernát a fáradság és nélkülözések miatt e pusztában megbetegedvén, nagy bajjal jutottak végre a szerecsenek [1]) Veda nevü földének Bunda városába. De itt a muzulman nép egyátaljában nem akarta őket szállásra befogadni: esőben, hidegben a szabad ég alatt kényteleníttettek tehát tanyázni, élelmöket koldulva keresvén. A beteg Bernát itt nem sokára meghalt. Frater Julián egyedül maradván, egy szerecsen pap szolgálatába állott, s vele Nagybolgárországba utazott, melyben nagy s gazdag városokat, de pogány népet talált.

E városok egyikében Julián egy magyar nyelvü asszonynyal találkozott, ki hazájából e földre jött nőül. Ettől hallá, hogy már csak két napi utat kell tennie, és czéljánál, magyar nép közt leend. Utra kelvén tehát, az Etil folyam mellett valóban reá is talált a magyarokra, kik hallván, hogy ő is magyar, nagyon örvendettek, és csoportosan vezették őt házról házra, faluról falura. Mindenütt nagy kiváncsisággal kérdezősködtek tőle a keresztény magyarok országáról s királyáról. A mit nekik akár a vallásról, akár egyebekről előadott, nagy figyelemmel hallgatták, mert nyelvök valóban magyar volt: „megértették őt, és ő is azokat." Vallásukra nézve pogányok voltak ugyan, de bálványokat nem imádtak. Földet nem míveltek; ló- farkas és más ilyféle állatok husát ették, szomjukat lótejjel oltották. Lovakban és fegyverekben bővelkedtek s igen vitézek valának a harczban. A hagyományokból tudták azt is, hogy a keresztény magyarok tőlök szakadtal el; de hollétökről nem volt tudomásuk. Szomszédjaik tatárok, kikkel gyakran hadakoztak, s kik általok le is győzetvén, társaikká lettek. Találkozott Julián a tatárok vezérének követével is, kitől egyebek közt hallá, hogy országukon tul egy nagy nép lakik, melynek férfiai magasak, nagy s idomtalan fejüek, s mely nép kivándorolni, és más népeket meghódítani készül. Julián végre, bár mennyire tartóztatták is

[1]) Ismételjük, hogy a szerecsen, saracenus, nevezet alatt a középkoru irok mohamed-vallásu népeket értettek.

őt a rokonok, nehogy fáradalmai, melyekbe feltalálások került, halála esetében hasztalanul veszszenek el, hazatérésre határozta magát; de meg kellett igérnie, hogy többed magával térend vissza. Midőn tehát utra kelt, a rokonok más irányban igazitották el őt, melyben biztosabban s rövidebb idő alatt térhet vissza. Ezen irányban tehát Szent Iván napon megindulván, rövid pihenésekkel, szárazon és vizen utazva, karácson másod napján érkezett vissza Magyarországba [1]).

Béla király ekként czélt ért ugyan a rokon magyar nép felkerestetésében; de annak a nem sokára beállott események közt nem lehetett többé eredménye. Azon harczias, „nagy s idomtalan fejü“ férfiakból álló nép, melyről Julián azt beszélé, hogy más népek meghóditására szándékozik megindulni, akkoron már meg is kezdte volt hóditásait, s nem sokára hazánkra is elhozta a pusztitás nyomorait.

E nép hóditásairól különben is hallhatott már Béla király; de még messze volt, és nem is sejté, hogy oly hamar országa határaihoz érkezik. Figyelmét tehát 1238-ban a pápa ismételt sürgetései következtében a keleti birodalomra fordította. Említők, hogy Joannes Ducas, nicaeai császár, Béla nejének testvére, kit Vatacesnek is neveztek, nagy erővel szorongatta II Balduin keleti latin császárt; s hogy IX Gergely attól tartván, ha Balduin legyőzetik, a szentföld a görögök uralma alatt végkép elesik befolyása alól, már elébb is felszólitotta volt Bélát, lenne Balduinnak segedelmére. Béla részint belügyeivel lévén elfoglalva, részint mivel rokonát, Vatacest, megsérteni nem akarta, mind eddig nem hajlott a pápa kivánságára. Most azonban Balduin ügye még roszabbra fordult, mert Asszán bolgár fejedelem, Béla sógora is, ki tudnillik ennek Mária testvérét tartá házasságban, elpártolt Balduintól s a római egyháztól és Vataceshez csatlakozott. A pápa tehát a leghizelgőbb s egyszersmind a legsürgetőbb módon irt most ismét Bélához, ne türné a római egyház kisebbitését, mely Asszántól származott; fogna fegyvert ellene s foglalná el tartományát [2]). Béla most, miu-

---

[1]) De Facto Magnae Hungariae. Praynál : Annal. Vet. Hun. stb. 316. Endlichernél : Monum. 248.

[2]) Raynald : Annal. Eccl. 1238 évhez n. 7. 8. ep. 373. Katonánál: V, 813.

tán nővére Mária, Asszán neje, a mult évben meghalálozott. némi vonakodás után nem volt idegen, teljesíteni a pápa akaratát; de a végrehajtást több föltételekhez kötötte. Nevezetesen, mivel értesült, hogy Bolgárország fenhatóságára, mint császár, Balduin is jogot tart, s a pápa őt reábirta, hogy arról a szentszék javára mondjon le: kivánta, hogy az elfoglalandó tartomány az övé, ne a szent-széké legyen, s azért követet se küldjön oda ő szentsége; mert, ugymond, a föld népe nagyon idegen a római egyháztól, s ha oda Rómából követ menne, azt gondolnák, hogy ő nem magának, hanem a világiakban is a szentszéknek akarja alávetni a tartományt. Kivánja tovább, ennélfogva, hogy őt magát nevezze ki a pápa szentszéki követül, hogy miként egykoron Szent István Magyarországban, ugy ő is az elfoglalandó Bolgárországban saját hatalmából rendezhesse a püspökségeket s az egyház minden más ügyeit. Kivánta azt is, hogy a pápa e háborura keresztহadat hirdettessen az országban, s engedje meg, hogy serege, mint kereszthad mehessen ama tartományba. Végre pedig, hogy mig ő Magyarországból távol leend, a pápa azt a maga pártfogásába vegye s eleve egyházi átkot hirdettessen mind a belföldiekre, kik zavart támasztani —, mind a külföldiekre, kik azt megtámadni merészelnék [1]).

A pápa, csakhogy czélt érjen, Béla valamennyi kivánatában megegyezett, a szentszéki követséget illető pontról akként rendelkezvén, hogy saját érsekei vagy püspökei közől nevezzen meg egyet a király, kire a hatalmat ruházhassa. A keresztহadjáratot, s az egyházi átkot azok ellen, kik Magyarországot a király távolléte alatt háborgatnák, azonnal kihirdettette [2]). Sőt a püspökök által már könyörgéseket is hirdettetett az országban, a hadjárat szerencsés kimeneteléért [3]). Azonban, Asszán, e nagy készületekről értesülvén, nem mert tovább daczolni a pápával: a görög császártól elvált, s a szentszéknek engedelmességet igért.

Ennek következtében tehát Béla is annál örömestebb felhagyott készületeivel, minthogy időközben egy, a bolgár háborunál országát közelebbről érdeklő, nagy fontosságu esemény merült fel a történetek szinpadán. Ama „nagy s idomtalan

[1]) Raynald. U. o. n. 12. Katonánál: u. o. 819.
[2]) U. o. ep. 211. 214. köv. Katonánál u. o. 824. kövv.
[3]) U. o. n. 20. ep. 217. Katonánál 832. kövv.

fejü férfiakból álló nép," melynek harczias szándékaról már Julián barát is hozott hírt, s egyébünnen is értesült a király, mindinkább közeledett az ország határaihoz. E nép, a mongol, vagy, miként azt honi emlékeink nevezik, a tatár nép volt.

II.

A XIII-dik század második tizedében egy mongol főnök, Dzsingisz-khán, a Khinától éjszak felé tanyázó mongol törzseket maga alatt egyesítvén, s velök a szomszéd népeket meghódoltatván, egy hatalmas birodalmat alkotott. 1225-ben már egész közép Ázsia hódolt hatalmának. Két évvel utóbb midőn meghálozott, roppant birodalmát azon két rendelettel hagyta négy fiára : „hogy a ki felfuvalkodva, a többi fejedelmek választása nélkül akarná magához ragadni a főhatalmat, minden irgalom nélkül megölessék; és hogy hódoltassák meg az egész földet; békét pedig ne adjanak semmiféle népnek mielőtt az meghódolna" [1]). Fiai, kik közől Ügetáj, vagy mint őt az európaiak nevezték, Oktáj, lett a fő khán, nemis késtek végrehajtani atyjok rendeletét. Közép-Ázsia birtokukban lévén, délnyugat és éjszak felé vezették százezernyi hadaikat; Khina éjszaki része, Nagy-Bolgárország, Kúnország, utóbb Oroszország, s mindazon apróbb népek, melyek a Kaspi s Feketetenger éjszaki részein laktak, egymásután hódolni kényszeríttettek a kegyetlen vad csordáknak.

A kunok, bár több évig tartó harczaikban szintén legyőzettek, nem akartak meghódolni, s kivándorlással ügyekeztek elkerülni az idegen uralmat. Részök az Al-Dunán átkelvén, Bulgáriában és Macedoniában keresett menedéket [2]). Részök Kuthen királyuk alatt, miután a Don és Dnéper folyamokon is átszoríttatott, egy ideig a moldvai hegyek közt tanyázott. Innen Béla királyhoz követeket küldvén, magának s népének befogadtatást kért az országba, magát felsősége alá rendelni s a keresztény vallást is fölvenni igérvén. Béla annál örömestebb hajlott a rokon faj befogadására, minthogy benne uj támaszt remélt nyerni a még mindig elégedetlen urak

---

[1]) Ld. Plan Carpin, a tatárokhoz küldött pápai követ tudósitását, Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 425.

[2]) Georgius Acrop. és Nicephor. Gregoras Stritternél : III, 984.

ellenében, uj erőszaporodást a mongolok ellen, ha ezek netalán Magyarországot is megtámadnák. Miután tehát a fejedelmek egymással több követséget váltottak, Kuthen 1238-ban mintegy negyvenezer harczossal s azok családjaival bejött az országba. Béla hadainak élén ment elébe, s minden kun csapathoz egy-egy magyar urat rendelt, kiknek vezetése alatt jőnének az ország belsejébe, a Tisza mellé [1]).

De, a mit Béla az ország javára válandónak hitt, s azzá vált volna is más körülmények közt, az annak csak veszedelmét siettette. A kunok zordon, engedelmeskedni nem tudó, rendhez nem szokott vándornép, számos nyájaikkal uj hazájokban is nomad életet kezdtek folytatni, mi által az ország népének vetéseiben, kertjeiben, szőleiben nagy károkat tévén, mindinkább magok ellen ingerlék a belföldieket. Nem sokára számtalan panasz emelkedett a jövevények ellen, kik — mint Roger mondja — a magyaroknak már nemcsak földjein garázdálkodtak, hanem családi életöket is megháborították, leányaikat, nejeiket buja vágyaik áldozatává tévén. Még hangosabbá lőnek a panaszok, midőn a magyarok azt vélték tapasztalni, hogy Béla király e viszályokban néha az igazság sérelmével is kedvez a vendégeknek, a magyarokat, kik őket megsértették, szigoruan büntetvén, de viszont a megsértett magyaroknak nem adván a kunok ellen kivánt elégtételt.

E panaszok végre arra birták a királyt, hogy a kunok ügyeinek rendezése végett Kőmonostorra, a Tisza mellett, egy nagy gyülést hirdessen, melyre a magyar urakon kivül Kuthennal a kunok főbbjei is meghivattak. Itt közös megegyezéssel végeztetett, hogy miután a kunok csoportos együtt lakása e surlódásokat egyre növelné, azok egyes csapatokban külön vármegyékben telepíttessenek le s ezentul a főispánok hatósága alatt legyenek, kiknek kötelességévé tétetett szigoru igazságot szolgáltatni, bár melyik fél sértené meg a másikat. Kuthennak Pest tüzetett ki lakhelyül; népe a vármegyékben felosztva, egyes vándor helységeket képezett, mert a kitüzött határok közt ezután is sátorok alatt lakva legeltették nyájaikat. Sokan közőlök a magyar urak szolgálatába is léptek. Gondoskodott Béla arról is, hogy a jövevények a keresztény hitben oktatást nyervén, megkereszteltessenek.

---

[1]) Roger: Carmen miserab. Cap. 2.

Kuthennak s családjának maga Béla, más előbbkelőknek magyar urak s nemesek lőnnek keresztapjai [1]).

De bár a magyarok egy része szives vendégszeretettel fogadta is a kunokat, ugy hogy nem sokára házasságok is köttetnének közöttök: sokan nem szűntek meg ellenök panaszkodni; a király ellen pedig, ki őket befogadta, még mérgesebben boszut forralni pártolásuk miatt. Bántá őket, hogy mig a magyarok a magok ügyeiben a királyhoz személyesen nem mehettek, s csak iratban nyujthatták be azokat a cancellárnál, a kunoknak, kiket e szabály megtartására eleinte szorítani természetesen nem lehetett, szabad bemenet engedteték a királyhoz, s általában is több kedvezésekben részesíttettek. „Ez oly boszuságra ingerle sok magyar urat — ugymond Roger [2]) — hogy ezen dolgokat alig türhetnék; s bár boszuságokat magokba fojtották, jó szívvel nem viseltettek a király iránt, s nem is a béke dolgain forgatták elméjöket."

Mig ezek nálunk történtek, a tatárok közeledtéről érkező hirek is mind nagyobb aggodalomba ejtették Béla királyt. Batu khán, Oktáj főkhánnak unokaöcscse, ötszáz ezernyi rémitő sereg élén, miután a Volga táji népeket legyőzte s meghódoltatta, Oroszországot támadta meg. Az oroszok egy ideig vitézül védték magokat; de erejök végre megtört a szám hatalma alatt, s egyik tartományuk a másik után hódolt az ellenségnek. 1240 vége felé hosszu ellentállás után Kiewis, vele pedig egész Oroszország a tatárok hatalmába esett, s ezek egészen a Kárpátokig kalandoztak, tűzzel vassal pusztítva mindenfelé.

Béla a tatárok közeledtének hirére az ország éjszak-keleti részein már 1239-ben két várat építtetett a határok védelmére [3]); a pápától pedig engedelmet kért, hogy e veszélyes körülmények közt kincstárának jobb karba állitása végett a közjövedelmeket zsidók és izmaelitáknak adhassa haszonbérbe [4]). Midőn utóbb értesült, hogy a szörnyü ellenség a magyar végekig minden utjába eső országokat legázolt, Dénes

---

[1]) Roger : Cap. 3. 8. 12. IV László egy, 1272-ki okmánya szerint Csalóközben is voltak kun faluk. P. o. Nyárhida, Sirok, Surán, Tormásköz, Hidhely. Ld. Fejérnél : Cod. Dipl. V, 1, 216. kövv.

[2]) Roger : Cap. 7.

[3]) Alberic. Monach. Katonánál : V, 862.

[4]) U. o. 863.

nádort 1240 vége felé némi hadakkal a határszélekre küldötte, hogy azokat, mennyire lehet, megerősítse, az erdőket a szorosoknál levágatván, az utakat járhatlanokká tegye. Egyszermind rendeletet küldött a megyékbe, hogy a nemesség és várkatonaság harczra készen álljon, miszerint első felszólitásra zászlai alá gyűlhessen.

E hírek azonban a tatárok jöttéről nem találtak közönséges hitelre; s különféle vélemények forogtak ez iránt az országban. Voltak sokan, kik, mivel a tatárok jöttének híre két év óta minduntalan megújult, azoknak most már semmi hitelt nem adtak, azokat vaklármának tartották. Mások azt hitték, hogy mind e híreket csak a püspökök költik, hogy legyen ürügyök magokat kimenteni a pápa előtt, ki őket az 1240-ki husvétra kihirdetett laterani zsinatban megjelenni sürgette. Sokan, kivált az urak közől még e hírekből is alkalmat vőnnek boszuságokat a király s a kunok ellen nyilvánítani s irántok az alsóbb osztályokban is terjeszteni az ellenszenvet. „Nem a tatárok jőnek, — igy szólának ezek — hanem a kunok kötöttek szövetséget az oroszokkal a magyarok ellen, kiktől annyiszor megverettek. A kunok megtelepülés színe alatt előre jöttek, hogy az ország körülményeit kikémleljék, a magyar nyelvet sajátjokká tegyék [1]), hogy aztán, a betörendő oroszokhoz csatlakozva, az országot könnyebben elpusztíthassák.“ Ilyen s hasonló beszédek boszantották a királyt a kunok befogadása miatt, mert ez volt a többség véleménye [2]).

A királyhoz azonban már nemcsak hírek érkezének a tatárok betörési szándokairól, hanem magától Batukhántól is érkezett felszólitás, hódoljon neki országával együtt, ha ezt a feldulástól megkiméltetni ohajtja [3]). Most már nem lehetvén többé kétség az ellenség szándoka iránt, Béla 1241-ben, a tél végén, az ország egyházi s világi urait Budára gyüjtötte, tanácskozni velök a veszély elháritásáról. — Meghivatott Kuthen is népe nagyjaival. Megdöbbenve tapasztalá itt Béla, hogy ama vélemény, mely szerint a kunok a betörni szándé-

---

[1]) Et lingvam facerent sibi notam. A szemtanu Roger ezen tudósitása kétségtelenné teszi, hogy bár rokon volt is a kunok nyelve a magyarral, a két nyelv közt mégis létezett legalább szójárási különbség.

[2]) Roger : Cap.14. Thomas Archid. Spal. Histor. Salonit. Cap. 37.

[3]) II Fridrik levele az angol királyhoz. Katonánál : V, 976. És Ivo levele Girard érsekhez u. o. 1029.

kozó ellenség szövetségeseinek híreszteltettek, annyira közönségessé lett, hogy már Kuthen életét sem láthatá biztosságban; miért is, részint hogy az ezt hivőket lecsöndesitse, részint hogy magát Kuthent a veszélytől, mely őt e híresztelés következtében érhetné, megóvja, Pesten, saját lakában, őrizet alá tétette.

Még együtt valának Budán az ország nagyjai, midőn a nagybőjt közepe táján a nádortól futár érkezik Bélához, hírül hozó, hogy a tatárok már a határokon vannak, s a szorosok torlaszait széjjelhányva egyengetik utjokat a betörésre; számok oly nagy, hogy csekély hadával nekik ellent nem fog állhatni : kéri tehát a királyt, küldjön neki mennél gyorsabban segedelmet. Az ily hamar nem várt vészhír, elzsibbasztani látszott a kedélyeket. De négy nap mulva még rémítőbb hírt hozott a nádor maga, lóhalálában érkezvén Budára. Márczius 12-kén, ugymonda, a vereczkei szorosnál, melyet őrzött, az ellenség áttört, csekély hadát, majdnem egy szálig levágta, maga csak kevesekkel menekült meg az egyenlőtlen harczból.

„Jön a tatár!“ ez lett most a rémület szózata, mely az országot egy végitől a másikig átfutotta. A király az urakat nyomban hazabocsátá, meghagyván nekik, hogy mennél több fegyveressel siessenek vissza zászlai alá. A vármegyékbe mindenfelé sebes futárok küldetnek, a várkatonaságot s a nemességet fegyverre szólitandók; a helységekben, mint az ősi szokás minden nagyobb veszély idején tartá, véres kard hordoztatik körül, a népet táborba gyűlni intő. Felszólíttattak a kunok is, hogy a királyi zászlók alá Pest tájára siessenek. Béla maga, miután István váczi püspöknek s az aradi és csanádi prépostoknak meghagyta, hogy a királynét és gyermekeit, elvihető kincseivel Ausztriába kisérjék; Fridrik osztrák herczeget pedig a közös ellenség ellen segélyre felhívta, az esztergomi és fejérvári katonasággal, melyet rögtön zászlai alá gyüjtött, a Dunán keresztül Pestre szállott, ott várandó be az ország véderejének összegyültét. Nyomban irt innen a pápának is. Előadván az ország veszedelmét, kérte őt, hirdetne keresztհadat a német birodalomban is a tatárok ellen. A pápa nem késett teljesíteni kivánságát, de II Fridrik császár, ki vele épen viszályban volt, azt meggátolta [1]).

De ha lett volna is sikere a pápa intézkedéseinek, a

---

[1]) Chron. Austr. Frehernél I, 457.

segély onnau már nem érkezhetik vala meg alkalmas időben. Alig szállott a király Pest alatt táborba, már a tatárok elő-csapatai is száguldozni kezdének a város körül, tűzzel vassal pusztítva az utjokba esett helységeket. Béla, még csekély lévén fegyveres ereje, a város falai mögé vonult, megtiltván mindenkinek harczba elegyedni a portyázó tatárokkal, mig elegendő erő nem lesz zászlai alatt. Mátyás esztergomi, Ugrin kalocsai érsekek, a táborhoz legközelebb esvén, legelébb, a király után másodnapra, már Pesten voltak dandáraikkal. Ugrin érsek, márczius 17-kén a falakról egy tatár csapatot pillantván meg, mely a közelebb fekvő tanyákon rabolt s pusztított, nem állhatott ellen harczvágyának, s a király tilalma ellenére, dandárának egy részével rájok csapott s őket megszalasztotta. De, midőn hevétől elragadtatva őket vigyázatlanul űzné, általok egy mocsáros helyre csalatott. A tatárok fürge, kicsiny lovaikon könnyen áthatottak a vizenyős földön, s midőn látnák, hogy az utánok eredt magyarok nagyobb lovaikon, nehéz fegyverzetök sulya miatt süppedeznek, őket körülfogták s nyilaikkal majdnem az egész kisded hadat lelődözték. Ugrin maga is alig szabadulhatott vissza Pestre néhányad magával, s boszusággal szivében a király ellen, hogy segedelmére senkit sem küldött [1]). Ugyanazon nap egy tatár had Váczra száguldott. A nép a fallal körülkerített templomba menekült. De a tatárok oda is behatottak; a lakosságot leölték, a templomot felgyujtották, a várost kirabolták és szinte porrá égették.

E közben a királyi had naponként szaporodott az érkező dandárokkal. Elébb mintsem váratott, megérkezett Pestre Fridrik osztrák herczeg is; de bár a veszély nagyságáról teljesen értesíttetett, nem haddal, hanem mintha vadászni, vagy épen kémkedni jött volna, csak kevesed magával. Nem is javára, hanem átkára lett megjelenése az országnak. Látván ugyanis, hogy egy tatár csapat, miként már naponként történik vala, csaknem a város faláig száguldozik, kiséretével nagy büszkén reája tört. A tatárok, szokásuk szerint hátat fordítának; de egyet közőlök sikerült elérnie s megsebesítenie, kit aztán kötve hozott vissza a városba. De alig érkezett meg vele, rémitő zaj támadt a magyar táborban. Vagy mivel a fogoly valóban kun eredetü volt, egyike azoknak, kik Ázsiá-

[1]) Roger : Cap. 21.

ban legyőzetvén, hadiszolgálatra kényszeríttettek, vagy mivel a királyra s a kunokra boszus urak a néppel ezt könnyen elhitették; a fegyveres nép halált kiáltozott Kuthen és kunjai fejére, mint a kik e veszélyt bejöttökkel hozták az országra. A zaj perczről perczre nőtt; maga az álnok Fridrik is a lázongók közé állott, őket még inkább bujtogatta s velök együtt tört a palotára, melyben Kuthen egy idő óta már fogolyként őriztetett. A kun király látván a maga ellen irányzott népdühöt, melyet lecsöndesíteni már lehetetlen, övéivel fegyvert ragadt, s magát egy ideig védelmezé; de végre a sokaságtól elnyomatván, egész családjával s háza népével együtt leöletett; fejeiket a dühöngők az ablakokon hányták ki a zajlongó nép közé. Fridrik ezután haza ment, nem is gondolkodván többé a segélyről [1]).

A kunok, kik az ország külön vidékeiről már Pest felé gyűlöngének, ott a királyi zászlók alá állandók, értesülvén királyuk s a vele volt nagyok haláláról, dühösségre fakadtak, s ellenség módjára kezdték pusztítani az országot. Néhányat még a Pest felé siető dandárok közől is megtámadtak. Ez történt Bulcs csanádi püspök és Miklós főispán hadával, melyet a kunok széjjelvertek. Sokan közőlök boszujokban a tatárokhoz álltak; mások felszedvén sátraikat s marháikat, zsákmányolva barangoltak az országban, s utóbb Oláh- és Bolgárországba költözének.

Béla tábora csak lassan szaporodott. Még a végveszély e perczeiben is találkoztak oly elvetemült fiai a hazának kik, mintha a közvész őket is el nem nyelné, a helyett, hogy a haza védelmére siettek volna, nem pirúltak oly módon beszélni : „ám menjen most harczolni a király kedves kunjaival, kik közt földeinket felosztotta“ [2]). Fájdalom, a magyarok nagy részéből kivesztek már az ősök erényei! Még azokban sem lehetett már nagy a remény, kik összegyűltek a király zászlai alatt. „A hosszu békében — ugymond az egykoru Tamás főesperes [3]) — a fegyverforgatástól elszokva, kicsapongásokba, buja kéjekbe merűlve, gyávákká lettenek. A föld gazdagsága okává lett fiai elkorcsulásának. Mert mi egyéb volt ekkoron a fiatalság törekvése, mint magokat asszonyi

---

[1]) U. o. Cap. 24. és Pernoldus. Fasti Campililiens. I, 1317.
[2]) Roger. U. o.
[3]) Histor. Salonit. Cap. 27.

módra cziczomázni! Napjaik válogatott lakmározásokban, puha kéjek s játékokban folytak le, az éjjeli álmot alig szakasztá félbe a nap harmadik órája. Életöket nyaranta árnyas erdőkben, kies mezőkön töltvén nejeikkel, gondolni sem akartak a harczok zajára, kik ekként nem komoly dolgokkal, hanem merő mulatságokkal foglalkodának."

Miként volt volna képes ezen elpuhult, elkorcsult nép ellentállni oly ellenségnek, mely évtizedek óta fegyverben, több százezernyi fegyvereseivel Khina széleiről kiindulva, számtalan nagy birodalmakat felforgatott, számos erős népeket tett már szolgáivá, s melyről ily rajzot olvasunk egy görög iróban [1]):

„A kiket haddal megtámadtak, azokat mind legyőzték, s most számos idegen ország fölött uralkodnak ... Ők a puha, fényüző életet megvetve, sem gabonával, sem borral nem élnek .... A nélkülözést megszokva, könnyeden indulnak harczra, s néha három napi utat is, sebesen mint a madarak, egy nap alatt végeznek; jöttük hirét megelőzve, foglalják el az országokat; nehéz poggyászt nem hordanak magokkal, de mindennel el vannak látva, mi által a győzedelem könnyen megnyerhető. Sokaságuk csaknem megszámlálhatatlan; ügyességök, fürgeségök páratlan, s mi mindennél több, a halált megvetik, s mint dühös vadállatok rohannak az ellenségre."

E rajzot ekként egészíti ki az egykoru narbonni Ivo, Girald érsekhez irt levelében [2]): „Gerelyekkel, buzogányokkal, karddal és lándzsával harczolnak; de fő erejök a nyilazásban áll. Hátok kevéssé van védve, nehogy kedvök támadjon megfutniok. Mig vezérök zászlaját hátrálni nem látják, addig nem vonulnak vissza az ütközetből. Legyőzetvén, nem könyörögnek, győzve nem könyörülnek. Bár megszámlálhatatlanok az ezrek ezerei, mégis azon eszme, hogy a világot meghóditsák, egygyé teszi őket, mintha csak egy férfiu volnának."

Nem kevésbbé érdekes, mit rólok Tamás főesperes ir, ki őket Dalmatiában saját szemeivel is láthatá Spalató alatt: „Lábszáraik rövidek, de mellök széles; ábrázatok ijesztő tekintetü: szakállatlan arczuk széles, orruk tompa, szemeik ki-

---

[1]) Nicephorus Gregoras, Stritternél: III, 1023.
[2]) Katonánál: V, 1028.
[3]) Histor. Salonit. Cap. 38.

csinyek, egymástól távul állók. Ruházatuk bikabőr, mely pikkelyesen van összeállitva s át nem hatható. Sisakjok vas, vagy szintén bőr. Fegyverzetök : görbe kard, tegez, íjj, nyilak, melyek a mieinknél négy ujjnyival hosszabbak, vas vagy csont hegygyel. Zászlaik rövidek, fehér és fekete szinekkel jelölvék, hegyükön egy gyapju csomag áll. Lovaik rövidek, de erősek, munka és étlenség tűrők, melyeket nyereg nélkül ülnek meg; bár patkolva nincsenek, a szirteken is oly biztosan járnak, mint a vadkecskék; három napi fáradság után is kevés pihenéssel s abrakkal beérők. Az emberek hasonlókép nem sok gondot fordítanak az étkezésre, mintha csak kegyetlenségből élnének ; kenyeret nem esznek; étkök mindenféle állatok husa, italok lótej és vér. A meghódoltatott népek közől nagy számu fegyveres van köztök, kivált kunok, kiket erőszakkal hajtanak csatára. Ha látják, hogy ezek nem rohannak vakon a csatába, hanem hátrálni akarnak, azonnal fejöket veszik. Magok a tatárok nem örömest teszik ki magokat veszélynek; de ha közőlök valaki elesik, azt mindjárt eltemetik, s ugy hogy sírjának nyoma se legyen. Alig van folyam, melyet lovaikon át nem usznának; a nagyobbakon mindazáltal talpakon s tömlőkön kelnek át. Sátraik nemezből s bőrből készülnek. Lovaik oly jól be vannak tanítva, hogy az embereket követik mint az ebek. Ámbár tömérdek a számuk, táborukban zaj még sincsen; szótlanul járnak, szótlanul harczolnak."

III.

A tatár sereg, mely Magyarországot a vereczkei szorosnál márczius elején megrohanta csak egy része volt Batu khán ötszáz ezernyi seregének. Ő Kievből megindulván, három részre osztotta hadait : egy részt Lengyelországra, más részt Moldvára s Erdélyre küldött, a harmadikat maga vezérlé a Kárpátok említett szorosa felé, melyen keresztül negyven ezer fejszés vágott s egyengetett neki utat.

A lengyel földre küldött hadosztálynak Peta khán volt fővezére, ki miután márczius 18-kán egy véres ütközetben, melyben Henrik lengyel herczeg is elesett, a lengyel nemesség virágát leölte, a pusztitást s öldöklést Lengyelországon keresztül vivén, Morvaország nagy részét is feldulta, s ugy egyesült aztán Magyarországban Batu seregével. A másik hadosztály Kádán vezérlete alatt, miután a moldvai kunokat

s oláhokat meghódoltatta, a radnai szoroson hatott be Erdélybe. Radna bányaváros harczias német lakossága a vidékbeli bányásznéppel szaporodva, elejébe ment a tatároknak, s őket az erdős hegyes vidéken, alkalmas helyen megtámadta. Kádán futamlást színlelve vonult vissza a határok felé; mire a radnai németek, mintha az ellenséget teljesen megsemmítették volna, hazatérvén, víg lakmározással ülték meg diadalukat. A tatárok azonban nem sokára, épen husvét ünnepén, mely márczius 31-re esett, körülfogták a lakmározó várost. A nép egy ideig most is védte ugyan magát; de látván, hogy a tömérdek sokaságnak győzedelmesen ellent nem állhat, fegyverét letéve hódolt a tatároknak. Kádán oly feltétel alatt kegyelmezett meg a városnak, hogy Ariszkald bányagróf hatszáz fegyveressel szolgáljon a tatár seregben. Innen aztán az egész tartományban szerte áradtak a rabló s pusztító tatár csordák [1]).

E szerint ugyanazon időben három részről támadtatott meg az ország általok; mert valamint Kádán Erdélyből, ugy Peta Morvából szintén az ország belsejébe vette utját, mind a ketten egyesülendők Batu khán hadaival. Ezekre várva időzött Batu a felvidéken, miután Dénes nádor seregét a határokon megsemmítette, csak egyes csapatokat küldvén, mint láttuk egész Pestig. A tatárok hadi terve e szerint igen ügyesen késʼzült, s a győzedelmet nekik már az által is biztosította, hogy sem az erdélyi, sem a feltiszai, sem a kárpátvidéki zászlóaljak nem gyülhettek Pest alá a királyi táborba; mert, miként elbeszéltük, oly gyorsan nyomult előre Pestig a tatárok előhada, hogy a megyei zászlóaljaknak nem volt idejök őket megelőzni, s jobbára egyes apró csatákban verettek szét, midőn a király rendelete szerint Pest felé siettek. Igy járt egyebek közt Benedek váradi püspök és Bócs bihari főispán. Ezek nagy sereget gyűjtöttek össze a tiszántuli részeken. E seregnek már a közben is kellett csatározniok a száguldozó tatárokkal, mialatt összegyűltek; de ekkoron, még kevés tatár levén a vidéken, azokat visszaverték. A püspök és főispán, miután hadaik együtt voltak, Pest felé indultak a királyi táborba. Ekkor értesültek, hogy egy tatár hadosztály Egert megvévén s kirabolván, az egyház kincseivel tova állott. A püspök és főispán tehát utjokból kitérvén, e tatár csapat után

[1]) Roger : Cap. 20.

eredtek s azt nem sokára el is érték. A tatárok, látván a magyarok nagyobb számát, cselhez folyamodtak. Számos üres lovaik lévén, azokat egy domb alján csatarendbe állitották, s hátaikra szénából, poggyászaikból vázalakokat raktak, s azt néhány emberök vezérletére bizván, magok a magyar had elejébe siettek. Mihelyt azonban a magyarokat megközelítették, csak egy nyilzáport eresztvén reájok, hátat forditának s oly irányban hátráltak, hogy a domb alján felállított vázsereg a magyarok oldalát láttassék fenyegetni. A csel teljesen sikerült. Bócs főispán a megfutamlott tatárokat, nagy hévvel üldözni kezdte, mihelyt azonban üzés közben oldalukon ama vázhadat feltűnni látta, azt hivén, a futamlók által tőrbe csalatott, vitézeit megfordítá, s üzőből maga vált futamlóvá; a rája visszafordult tatároknak ezután nem nagy fáradságába került hadát teljesen széjjelverni. A püspök megszabadulván, seregének romjaival utóbb a dunántuli vidékre kelt [1]). Hasonló sors ért több más tiszai s felvidéki zászlóaljat, melyek a királyi táborba siettek.

Az ország szerencsétlenségére, Béla király nemcsak meghasonlásban létezett az urakkal, minél fogva ezek őt buzgóan még most sem gyámolíták, hanem valamint jó akaratu, gondos kormányzó, azonképen rosz hadvezér is volt. Azon tulajdonok, melyek e veszélyes körülmények közt, ily tulnyomó erejü ellenséggel szemben, megkivántattak volna, benne teljesen hiányoztak. És mintha a viszály, a sok rosz akarat és lázongás, melyet az urak részéről, s az általok felbujtott népben is vérző szívvel tapasztalt pesti táborában, még elébbi erélyét is megtörte —, szokott gondosságától s belátásától is megfosztotta, lelkét elzsibbasztotta volna, sem táborában rendet tartani, sem az ütközetre czélszerü intézkedéseket tenni nem volt képes. És mi a helyzetet még veszélyesebbé tette, az urak közt, kik közől a király bizodalmasan választhatott volna, az egész magyar táborban nem találtatott férfiu, ki elegendő hadi tudománynyal s tapasztalással birt volna egy nagyobbszerü ütközetet, minőnek előestéjén voltak, vezérleni, vagy a királynak jó tanácsot adni. Egyebek közt még Kálmán vezér, bár különben ő is inkább kegyes, mint hősies kedélyü s Csáky Ugrin kalocsai érsek, látszott kifejteni legtöbb erélyt, legnagyobb hadi jártasságot.

---

[1]) Roger: Cap. 27.

Ezek tehát látván, hogy a dunavidéki zászlóaljak már egybegyűltek, a tiszaiakat pedig, melyek még hiányzottak, a mindenféle száguldozó tatár csapatok miatt ugy is hasztalan várnák, tanácsolták a királynak, indulna meg valahára táborával az ellenség elébe; a felsőbb részeken tán még több megyei dandárok fognak hozzája csatlakozni, kik most a tatárok miatt Pestre nem jöhetnek. Béla tehát, tanácsukra hajólva, mihelyt Móricz ur, utóbb főpohárnok mester, kit a tatár sereg kikémlelésére küldött volt, visszatért [1]), mintegy hatvanöt — hetven ezernyi sereggel Pestről végre megindult, hogy mennél többen gyűlhessenek még táborába, kisebb napi utakban tartván Eger felé. Batu khán, mihelyt ennek hirét vette, a pusztitásra szerte küldött hadosztályokat rögtön öszszegyűjtvén, a Sajó, Hernád és Tisza folyamok közt létező erdős vidéken ütött tábort rettentő hadával, csak egyes apró csapatokat hagyván a magyar had előtt, melyek ezt színlelt futamlásaikkal magok után vonnák.

A királyi had ekként szintén a Sajófolyamhoz érkezvén, annak jobb partján, Papi és Ónod közt a Mohi nevü térségen szállott táborba, nem messze a Sajó hidjától. Már a tábor készitésénél is nagy hiba történt a magyar részen, oly hiba, mely egyik főokává lett a veszedelemnek. Hogy azt környös-körül szekerekkel megerősíthessék, s éji meglepetés ellen biztositsák, a táborhely igen szűkre méretett, ugy hogy a sátorok közt elnyuló keskeny sikátorokban a had, még ha legjobb rendet tart vala is, csak bajosan mozoghatott. „A sátorok — ugymond Tamás főesperes [2]) — oly sürűn rakattak, az azokat kifeszítő kötelek olyannyira egymásba bonyolíttattak, hogy a járás-kelés igen megnehezíttetett, s az egész sereg mintegy hálóba szoríttatott . . . . . Batu, a tatárok fővezére, ezt egy dombról áttekintvén, felkiáltott : Sokan vannak bár, de nem menekülnek meg kezeimből, mert nyájként ólba zárkóztak.“

Mihelyt a tábor megszállott, a király ezt körüljárván, saját kezeivel osztá ki a zászlókat, s buzdító szavakkal lelkesíté a vitézeket. De, ki hinné, a táborban még ekkor is találkoztak oly könnyelmű s elvetemült fiai a hazának, „kik, bár magoknak a harczra nem volt szivök, a sokaságban bízva, a király háta mögött gúnyszavakra fakadtak: bár veretnék meg

[1]) Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 405.
[2]) Histor. Salonit. Cap. 37.

egy kissé a király, majd aztán jobban fogná őket keresni s kegyelni“ [1]). Azt hitték, most is csak oly könnyeden fognak megmenekűlni az ellenségtől, mint hajdan a kunok és besenyők többszöri, mindig szerencsésen visszaüzött becsapásaikor.

Batu khán azonban pihenést is alig engedett az ekként megtelepedett magyar tábornak. Az éj beállván, egy orosz szökevény jött át a magyar táborba, hírül hozó, hogy a tatárok már ez éjjel támadást fognak intézni a táborra. Kálmán vezér, erről értesűlvén, a maga dandárát nyomban fölfegyverzi, s a táborból kimenvén, a Sajó hidja felé nyomult. Követte őt Ugrin érsek is, az egyetlen nagyjaink közől, kit emlékeink, midőn a vészes napokat leirják, bátorságról, vitézségről, gondosságról magasztalnak. De halljuk az ezután történtekről Tamás főesperest, ki, az utóbb Dalmátországba menekűltektől körülményesen értesűlvén, élénk rajzát adja e dolgoknak.

„Kálmán és Ugrin, ugymond, éjfél tájban érkezének az említett sajóhidhoz, és ime! az ellenség egy részét azon már átkelve találták. A magyarok tehát azonnal reájok rohanván s vitézül harczolván, közőlök sokakat megölnek, másokat a hídra s onnan a folyamba szorítanak, s aztán a hidfőhöz őröket rendelvén, nagy vígsággal térnek vissza a többiekhez. A magyar tábor e kis győzedelmet oly nagy örömmel fogadta, hogy, mintha már teljes diadalt nyertek volna, fegyvereiket elhányván, bátorságos álomba merűltek. A tatárok ellenben a tulsó hídfőnél két kőhagyító gépet emeltek föl, melyekkel tömérdek sulyú köveket hagyigáltak az őrökre s ezeket a kövek és nyilaik által a hídtól ismét elűzték. Szabad lévén a híd, egy részök azon, más részök a folyam gázlóin kelt át; s alig kezdett virradni, a tábor körül már az egész mezőt ellepte a tatárok rémitő sokasága. Az elfutott hídőrök a táborba viszszafutván, nagy zajt támasztottak; de alig birták fölébreszteni a mély álomba merűlteket. Végre a szomoru hír hallatára felkelvén, nem ugy cselekvének, miként a végveszélyben kell vala, hogy gyorsan fegyvert ragadva s lóra kelve, az ellenségre menjenek; hanem ágyaikból lassan felkelvén, szokásuk szerint mosakodáshoz; fésülködéshez fogtak, alig gondolva a csatára.

---

[1]) Roger Cap. 20.

„De Kálmán király, Ugrin érsek s a templomvitézek egy főnöke, kik nem merűltek volt, mint a többiek, álomba, hanem miként vitéz férfiakhoz illik, az egész éjt fegyverben virrasztva tölték vala, mihelyt a zaj hozzájok hatott, a táborból azonnal síkra kelnek, s éket képezve, az ellenség csapatait bátran megtámadják, s egy ideig vele vitézül harczolnak. De minthogy felette kevesen voltak a tatárok végtelen sokaságához képest, kik mint a sáskaraj, a földből látszának előbujni, — miután vitézeikből számosan elestek, a táborba visszatértek. Itt Ugrin, rettenthetetlen bátorságu férfiu lévén, hangos szóval kezdé szemére hányni a királynak hanyagságát és szidni az urakat gyávaságuk miatt, hogy e végveszélyben, sem saját életök, sem hazájok védelmére nem sietnek.“ És teljesen igaza volt az érseknek, mert csak mig ő Kálmánnal s a templomossal a táboron kivül küzdött, volt volna ideje a magyar hadnak a táborból sikra kelve, harczrendbe sorakoznia s rendes ütközetet kezdenie. Mihelyt a három vezér, a sokaság nyomását tovább nem állhatván, a táborba visszavonult, a tatárok nyomban utánok nyomulva, az egész tábort körülfogták, ugy hogy a magyar sereg többé nem látott tért maga előtt, melyen rendes harczsorba állhatna fel.

„E dorgáló szavakra tehát — igy folytatja szomoru elbeszélését s spalatói főesperes — most azok is hozzájok csatlakoztak, kik valahára felkészűltek. Mások ellenben, az ijedtségtől eszeveszetten kapkodtak mindenhez, nem tudván mit tegyenek, hova meneküljenek. A nevezett három vezér tehát tovább nem késvén, a táborból ismét az ellenségre rohan. Ugrin a tatárok legsürűbb csapatai közt villámként sujtott le mindent maga körül, ugy hogy őt nagy lármával kerűlte az ellenség a merre csak fordult. Hasonlókép Kálmán és a templomos a maguk vitézeivel nagy csapást tőnnek az ellenségen, de a sokaságtól végre még is visszatolattak; Kálmán s az érsek sulyosan megsebesedve, bajosan térhettek vissza életben maradt vitézeikkel; a templomos főnök, egész dandárával együtt halva maradt a csatamezőn.“

„És ime, ekkoron, a nap második órájában, a végtelen tatár sereg körben körülfogja a magyar tábort, s egy részök nyilzáport ereget be reá, más részök a szekértábort gyujtja fel. A magyarok, minden oldalról körűlvéve látván magukat, végkép elvesztették lelkök jelenlétét : harczsor felállitására s egyetemes, rendes ütközetre már gondolni sem lehetett; ha-

nem a veszélytől elkábítva ide s tova futkosának, mint valamely juh-nyáj az akolban, mely a farkasok fogait törekedik elkerűlni. Az ellenség pedig őket mindenfelől körülfogva, nem szűnt meg öldösni nyilaival, gerelyeivel. A szánandó magyar sereg nem tudott mihez fogni. A rémitő zavarban egyik a másikkal nem is szólhatott : mindenki csak magával foglalkodván, a köz szabadulásról senki sem volt képes gondolkodni. Oly nagy volt a kábultság, hogy még a mindenfelé repdeső nyilakat is nem pajzsaikkal fogták fel, hanem hátat fordítva hullottak el azok alatt.“

„És midőn a halál ekként dult mindenfelé a táborban, s az élet megtarthatásához abban többé nem volt remény, — itt repülő nyilzápor, amott a mind beljebb harapódzó tűz miatt : a király, a vezér, s az egész sereg már csak a futásra vetette elméjét. De ime ebben is minden lépten akadályra találnak; a sátorok keskeny sikátorai közt a sürű kötelékekbe botolva, egyik a másikra dől halomra, egyik a másikat gátolja futásában . . . . A tatárok észrevévén, hogy a magyar had futamlásra készül, mintegy kaput nyitottak [1]), futni hagyván őket s csak lassan követvén mind a két oldalról a futamlókat, nehogy szerteszéjjel oszoljanak. Az ut, merre a szerencsétlenek futottak, el volt hintve kincseikkel, arany s ezüst edényeikkel, bársony és selyem ruhákkal s fegyverekkel; de ezek által sem vonták el magokról a tatárok figyelmét, kik a zsákmányt abban hagyva, csak életök után törekedtek. Mert ezek midőn látnák, hogy a szaladók fáradtság miatt már sem tovább haladni, sem fegyverhez nyulni nem birnának, egy-egy nyilzáport eresztettek rájok mind a két oldalról . . . Jobbról s balról őszi levelekként hulltak el a szegények, s az egész utat testeik födték, vérök pirosítá . . . A kik pedig ekként el nem vesztek, mocsárokba űzetvén, vízbe s ingoványba fúltak [2]).“

„Végre — igy egészíti ki Tamás főesperes e szomoru rajzát Roger, váradi kanonok — végre Kálmán, a király öccse, azokkal kiket e szorongásban összeszedhetett, a tábor

---

[1]) Ez hadiszabálya volt a tatároknak. Plan Carpin tudósitásában is (Fejérnél : IV, 1, 427.) ezt olvassuk : Et si forte adversarii bene pugnant, faciunt eis viam, ut fugiant, et statim cum fugere incipiunt, ab invicem separati insequuntur eos, et plures tunc occidunt fuga, quam interificere possent in bello.

[2]) Histor. Salonit. Cap. 37.

egy részén kemény és tartós harczot kezd az ellenséggel, azt hivén, hogy a többi részeken is hasonlót cselekszenek; de csalatkozott. Mert bár mind többen keltek ki a táborból, azok nem csatára mentek, hanem, minthogy a tatárok nekik utat nyitottak, a nélkül hogy reájok nyilaznának, mind többen és többen futásnak eredtek. És mennél többen követték példájokat, a tatárok annál szélesebb utczát képeztek .... A király azt hitte, harczra mennek, ők pedig csak futásról gondolkodtak. A tatárok őket futni hagyván, csak a király dandárát lesték. De ő, midőn mindent veszve látott, kevesektől védetve s az ellenségtől meg nem ismerve, egy erdő felé futott [1]."

A kevesek közt, kik Bélát saját testökkel fedezték, Forgács Endrét és testvérét, az Aba nemzetségből származott Döme urat, Kécsi Detriket, Ernyei fölovászmestert és szolgagyőri várispánt, Dont és Barnabást, Rugaesnak, a Fáyak ősapjának fiait, Móricz urat, s egy Ádám nevű lengyel vitézt [2]) említik okmányaink. Mindjárt, midőn a táborból kitörtek, egy tatár lándzsával támadta meg a királyt, csapását azonban Móricz mester pajzsával felfogván, a tatárt földre terítette [3]). Hasonlókép Detrik [4]) és Döme [5]) urak két más alkalommal fordították el vagy fogták fel saját testeikkel a királyra mért csapást. De bár ezek hűsége s vitézsége által megmentve, a tatárok sürűbb csoportjain áttört is Béla, még huzamosan veszélyben forgott élete; mert a tatárok őt messze kergették. Elfáradt lova mindinkább lankadni kezdett, s az őt űzőbe vett tatár csapat a futamlót már-már megközelítette. Ekkoron Forgács Endre a maga még jó erőben lévő paripáját adta a király alá, testvérével együtt gyalog vetvén magát az üldözőkre. Endre valamikép megmenekedett, de testvére halva maradt [6]). Utóbb Ernyei fölovászmester [7]), Don és Barnabás hasonló módon adták a király alá győzősebb, kitartóbb lovaikat, maguk a holtak tetemei közt keresvén menedéket [8]).

[1]) Roger : Carmen miserab. Cap. 28.
[2]) Fejér : Cod. Dipl. IV, 2, 489.
[3]) U. o. IV, 1, 405.
[4]) U. o. IV, 2, 11.
[5]) U. o. IV, 1, 418
[6]) U. o. IV, 2, 206.
[7]) U. o. IV, 2, 93.
[8]) U. o. IV, 1, 286.

Végre elmaradtak az üldöző tatárok, s a király tőlök egszadulván, Turóczba bujdosott.

Megmenekűlt Kálmán vezér is, ki miután egy vitéz csapattal magát a tatár táboron keresztülvágta, lóhalálában Pestre érkezett, onnan Tótországba sietvén; de ott, az utközben elhanyagolt sulyos sebeiben nem sokára meghalt. Megmenekűlt továbbá Bertalan pécsi püspök is, annak köszönhetvén e szerencsét, hogy futásában egy elkésett magyar dandárra bukkant, melylyel László főispán, a történtekről még mitsem tudva, a királyi táborba menni ügyekezett. Elveszett ellenben a csatamezőn, vagy futás közben az egyházi s világi urak s a nemesség nagyobb része. Mátyás esztergomi, Ugrin a vitéz kalocsai, érsekek, Gergely győri, Rajnald erdélyi, Jakab nyitrai püspökök, Miklós szebeni prépost és alcancellár — kinél a fosztásnak eredt tatárok a királyi pecsétet is megtalálták, — több más főegyháziakkal halva maradtak a csatamezőn. „De a kisebb s nagyobb világiak számáról — ugymond Roger, — kik a folyamok s mocsárokba fúltak, a tűzben megégtek, vagy fegyver alatt múltak ki, halandó nem tud számot adni. Mert az utak s mezők fedve voltak halottak testeivel, melyek közől többek a fejtől elválasztva, vagy darabokra vagdalva találtattak. És e vész, e csapás két napi járatra terjedt. A holttetemek ugy lepték a földet, mint a mezőkön legelő nyáj, vagy mint a bányákban az épitésre felhalmozott kövek . . . . . A felnyergezett s kantározott lovak a zajtól elszílajodva, ülők nélkül nyargalóztak a mezőkön és erdőkben . . . . nyeritéseiket nyögésnek és sirásnak vehetted volna! . . . . [1])."

Béla miután Znioban, a Forgács nemzetség Turócz megyei várában megpihent [2]), Pozsonyba s onnan, Fridrik herczegtől meghívatván, Haimburgba ment, hol Mária nejével és István fiával találkozott. Béla vendégszerető, segélyező gazdát remélt találni Fridrikben, ki nyomorát enyhítendi; de nemtelen rablót talált benne, ki őt még attól is megfosztotta, mit neje magával megmentett. Fridrik ugyanis, mihelyt hatalmában látta a szerencsétlen királyt, egy roppant pénzöszveget követelt tőle, mint mondá, kárpótlásúl azon ösz-

---

[1]) Carmen Miser. Cap. 30.

[2]) Révay : De Monarchia et S. Corona. Schwandtner gyüjteményében II, 631.

szegekért, melyeket a békéért két izben fizetnie kellett. Ezen öszveg fejében elszedte tőlök nem csak azon arany s ezüst edényeket s ékszereket, melyeket a királyné magával vitt, s melyeket ő értéküknél sokkal kevesebbre, csak két ezer gírára becsűlt, hanem elvette a királyné pénzkészletét is, mintegy tizezer gíra értékben; sőt, mind evvel meg nem elégedvén, arra kényszerítette Bélát, hogy az Ausztriával határos Soprony, Mosony és Vas megyéket neki okmányilag átengedje. Utóbb pedig, midőn a király tőle távozott, fegyveresen jött az országba, s nem csak a három vármegyét birtokába vette, hanem, mig a tatárok a tiszai, ő a dunai részeket pusztítá seregével, s miután még Győrt is megvette s benne őrséget hagyott, zsákmánynyal terhelve ment vissza országába. A győriek mindazáltal a német várőrséget részint leölték, részint elűzték, mit aztán Fridrik avval boszult meg, hogy a tatárok elől megmenthetétt vagyonukkal menedéket Ausztriában kereső magyarokat mindenüktől megfosztotta [1]).

Béla, a rablótól megszabadulván, nejét s István fiát nagyobb biztosságuk végett Dalmátországba küldé, maga pedig a Dráva táján maradt, ott szándékozván bevárni Vancsa István váczi püspököt, kit Zágrábból Fridrik császárhoz és a pápához küldött volt követül az ország e nagy szerencsétlenségében segedelmöket sürgetni [2]). Más fejedelmektől, kik eddig királyainkkal időnként szövetségben éltek, s kik közől a lengyel és cseh királyok Bélának rokonai is voltak, segitséget most nem lehetett várni. A lengyelekre szintugy rájok nehezedett a sors keze, mint a magyarokra. Venczel cseh király minden erejét saját országának védelmére kényszeríttetett fordítani; mert a tatárok egy hadosztálya, miután Morvát elpusztította, Csehországba is betörni ügyekezett. Egyedül Fridrik császártól lehetett volna tehát s pedig annál inkább várni segedelmet, mivel ő is félhetett, hogy a tatárok Magyarországot elpusztítván, Németországra törnek. Béla, hogy őt gyors segélyezésre indítsa, magát s országát, ha ezt az iszo-

---

[1]) Roger : Cap. 32. Pernoldus Hanthalernál : Fasti Campililiens. I, 1317.

[2]) Béla a pápához Zágrábból máj. végén Fejérnél : IV, 1, 214. A keletnap hibás 25 (talán 15?) kal. jun.

nyu ellenségtől megszabadítja, fenhatósága alá vetni igérkezett [1]).

A váczi püspök junius közepe felé, olaszországi hadjáratában, melyet a pápa ellen viselt, találta a császárt. De ennek inkább szivén feküdt a pápa megalázása, mint Magyarország megsegélyezése. „Bár — ugymond a Bélához irt levelében [2]) — bár rég hallottuk a tatárok betörését Magyarországba s gondolkodtunk is, hogy midőn a szomszéd háza ég, saját birodalmunkat is kellene biztosítanunk;“ de nagyobb szükség van most jelenlétére Olaszországban, nehogy eddig nyert győzedelmeinek gyümölcseit elveszítse, és mig ő a tatárokra fordulna, belső ellenség támadja meg birodalmát. Ennélfogva minden egyébbel felhagyva, Róma felé siet. Mihelyt azonban Olaszországot megbékélteti, nem fog késni seregeit a tatárokra vezetni. Addig is Konrád fiának, a római királynak fogja meghagyni, hogy segedelmére legyen Bélának.

De valamint Fridrik maga, ugy fia sem hozott segélyt a szerencsétlen országnak; s a korbeliek közt többen voltak, kik azt hitték, Fridrik maga is inkább menedékről, mint ellentállásról gondolkodott, midőn daczára annak, hogy a birodalom keleti részét, Morvaországot, a tatárok már dúlták, s tovább terjeszkedéseiktől is méltán félhetett, még is Olaszországba ment hadaival [3]).

István püspök, ekként vigasz nélkül bocsáttatván el a császártól, még juniusban a pápához sietett. De, miután őt Fridrik császár épen megtámadni készült, ott is csak szép szót, hiu igéreteket talált tényleges segély helyett. Ha — ugymonda IX Gergely — Fridrik császár magát az egyház előtt megalázni hajlandó volna, ő, a pápa, is kész lenne megkötni vele a békességet, s akkor aztán Béla királynak is nagyobb hasznára lehetne [4]).

---

[1]) Richard. de S. Germano, Muratorinál : VII, 1046. Petrus de Vincis Rajnaldnál 1241 évhez n. 38. ep. 30.

[2]) Rajnaldnál u. o. n. 36.

[3]) Totus mundus intremuit — Magyarország eltiprása után, ugymond Tamás főesperes : Ipse etiam Fridericus, romanorum Imperator, non de resistendo, sed de latibulo dicitur cogitasse. Cap. 38.

[4]) A pápa levele Bélához 1241-ki jul. 1. Raynaldnál : Annal. Eccl. ezen évhez. Lib. XV. n. 27. ep. 108.

Béla ekként a segély minden reményétől megfosztva, avval foglalkodott, hogy legalább a dunántuli részeken mentse meg, mi megmenthető a tatárok elől, ha ezek netalán a Dunán is átkelnének. Fehérvárról a koronát, Sz. István király testét, a székesegyház, valamint számos más városok egyházainak kincseit Spalatóba vitette, kérvén a polgárokat, viselnék azoknak gondját, mig a zivatar elvonul az országról [1]). A nyarat részint Sümegen, részint Segesden és Tihanyban töltvén, azon volt, hogy a városokat s várakat megerősíttesse, őrséggel s élelemmel ellássa, alkalmas helyeken a nép védelmére némi erősségeket emeltessen. A tél közeledtével aztán maga is Spalatoba ment családjához.

IV.

A tatárok ez alatt rémítő módon gazdálkodtak a tiszai s dunáninneni részeken. A mohii ütközet után egy csapat tatár, a futamlókat űzve, gyilkolva, pár nap alatt Pestre érkezett. Kálmán vezér, midőn e városnál a Dunán átkelt, tanácslá a polgároknak, hogy miután városuk falai gyöngébbek, mintsem huzamosabb ostromot kiállhatnának, meneküljenek, míg lehet vagyonukkal a dunántuli részekre. Egy részök követte a jó tanácsot, mások azonban bízva számukban, mely a mindenfelől e városba futott vidéki nép által mintegy százezerre növekedett, védelemre készűltek, az árkokat s falakat, mint hamarjában lehetett, javítani kezdték. De alig haladtak valamennyire e munkában, már is városuk alatt termett egy nagy tatár sereg s azt haladék nélkül körültáborolta. Néhány napig, daczára a városba eregetett nyilzápornak, sikerült is a benlevőknek visszaverni az ellenséget; de ez végre még is betört s iszonyu mészárlást vitt végbe az ellentállás miatt felfokozott dühében. A lakosság egy része, mintegy tizezeren, a domokosok templomába s klastromába menekült; de az épületek rájok gyujtatván, mind bennégtek. A spalatói főesperes százezerre teszi a városban fegyver, tűz s viz által elveszettek számát. A nép lemészároltatván, a város kifosztatott s felgyujtatott [2]).

---

[1]) Thomas Archid. Hist. Salonit. Cap. 38.
[2]) U. o. Cap. 37.

Hasonló sorsra jutott Nagyvárad, Arad, Csanád, Nagy-Lak, Tamáshidja, szóval az ország keleti része a Dunáig. Batu khán seregeihez, melyek ellentállásra többé sehol sem találtak, s az egész Duna és Tisza közét bekalandozták, hozzá csatlakozott Kajdán is, ki, miután Erdély egy részét elpusztította, szintén a Tiszához érkezett. Bejöttek utóbb azon csapatok is, melyek Peta khán alatt Lengyelországot és Morvát pusztították. S igy az összes tatár sereg Magyarországban ütötte fel rémítő táborát, s iszonyu kegyetlenséggel mészárlá a népet, pusztítá annak vagyonát.

Nehogy a nép a dunántuli vidékre fusson, vagy nagyobb tömegekbe gyűlve, ellentállásra késztíljön, a ravasz ellenség az elfogott papok s más irástudók által a király nevében leveleket iratott, melyekben a nép intetett hogy, bár a sajói ütközet némi gondatlanság miatt elveszett, azért senki se mozduljon lakából; maradjanak csöndesen helységeikben, mert ő, a király, nem sokára még nagyobb erővel, s reményli, nagyobb szerencsével fogja megtámadni az ellenséget.

A csel, fájdalom, sikerűlt. Mert a Sajónál elesett Miklós prépost s alcancellárnál, mint említők, a királyi pecsét megtaláltatván, e levelek azokkal megpecsételve, a királyi levelek szokott formájában készültek. Még Roger, váradi kanonok is, kitől e szomoru részletek reánk maradtak, bevallja magáról, hogy hitelt adott azoknak : s hogyan ne hitt volna nekik az együgyű nép, más biztosabb hírek hiányában! A csalódást öregbíté az, hogy e leveleket magyarok hordták körül az országban, kik magukat a király hírnökeinek hazudták. Mert, fájdalom, találkoztak az ország lakosai közől többen oly elveteműlt, gaz fiai a hazának, kik, hogy magukat megmentsék, s hogy az ellenséggel versenyt rabolhassanak, zászlai alá álltak, önként szolgáivá, zsarnoksága eszközeivé lettek [1]). És igy, a dolgok jobbra fordulta iránt jó reménybe, bizodalomba ringatott nép, jobbára egyes helységenként vérzett el a tatárok iszonyu kegyetlensége alatt. „Mit említsek kegyetlenségökről — igy ir a spalatói főesperes, — melyet a városok s helységekben naponként gyakoroltak, midőn az asszonyok, s öregek védetlen, gyönge csoportjait meztelenül egy sorba állí-

---

[1]) Hae fuerunt litterae per quosdam Hungaros, qui iam eis adhaeserant, destinatae, qui me et totam Hungariam destruxerunt, — mond Roger : Carm. Miser. Cap. 31.

tották, — mert, nehogy ruházatuk véressé legyen, azt valamennyiökről levonták; és ezután a kiküldött bakók egyenként fölemelvén az áldozatok karjait, gyilkaikat sziveikbe mártották. A tatárnők is, férfiak módjára fölfegyverkezve . . . a fogoly nőkön még borzasztóbban kegyetlenkedtek. A szebbeket, kiktől férjeiket féltették, azonnal leszurták; a szolgálatra alkalmasbakat, miután orrukat levágták, arczukat eldísztelenítették, szolgálatukra alkalmazták. Még a gyermekek sem kerűlték ki vérszomjazó dühöket. Ezeket szintén sorba ültették; azután saját gyermekeiknek bunkós botokat adtak kezeikbe, ösztönözvén őket, vernék agyba-főbe a szánandó kisdedeket. Ők maguk kegyetlen kéjjel, röhögve nézték a mészárlást s meg-megdicsérték azokat, kik egy csapással zuzták össze a szegények fejeit . . . Semmi tisztelet bennök a nőnem iránt, semmi kegyelet a gyermeki kor iránt, semmi könyörűlet a vének iránt; valamennyit egyenlő érzéketlenséggel ölvén le, nem embereknek, hanem ördögöknek lenni látszának [1])."

A kik szerét tehették, a dúló csapatok közeledtére, mit éjente a felgyujtott helységek tűzétől pirosló ég, naponta a füstgomolyok hirdetének, hegyekbe, erdőkbe, hol ezek hiányzának, az alföldön, nádas mocsárokba menekűltek. De még ezek közől is sokan áldozataikká lőnnek, mert a tatárok ott is vadászatot tartának reájok. Vagy városaik, helységeik romjai közt lepték meg őket, midőn színlelt elvonulásuk után, éhségtől kényszerítve, búvóhelyeikből némi eleségmaradványokért visszatértek [2]).

És igy tartott ez mindaddig, mig az aratás ideje közelgett. Mert minthogy a telet is az országban tölteni szándékoztak, nehogy maguk is, lovaik is éhséget szenvedjenek, a gyilkolást végre megszűntették. Ama tatárokká lett magyarokat szerteszéjjel küldözték az erdőkbe, hegyekbe, üzenvén általok az elrejtőzött népnek, hogy a ki bizonyos napig házába, földjeire visszatér, bántalma nem lesz többé. „Az éhségtől haldokló nép hitt szavoknak, s nagy részben visszatért elhagyott, elpusztított lakjaiba. Az igy lassanként ismét valamennyire megnépesedett helységeket a főbb tatárok egymás között felosztották, a velök tartó magyarok közől birákat, kenézeket választottak, kik igazságot szolgáltatnának, vásá-

[1]) Hist. Salonit. Cap. 37.
[2]) Carmen Mis. Cap. 34.

rokat, piaczokat tartatnának. E magyar-tatárok azonban nem ritkán oly módon szolgáltatták az igazságot, hogy az apának vagy férjnek szép leányán vagy nején kellett magát megváltania. E nőket tatár urokhoz vitték ajándokba, s tőle értök lovakat, ökröket, juhokat nyertek jutalmul.

Ekképen több ezer helység lőn ismét népessé, melyeket mintegy száz kenéz igazgatott, kik hetenként összegyűltek tatár uraiknál, ezek parancsait veendők. Mig a mezei munka tartott, az elébbihez képest csak tűrhető lett a nép sorsa. De mihelyt a gabona learatva s kicsépelve, mihelyt a takarmány csűrbe gyűjtve, a bor megszüretelve volt, nehogy azokat a nép télen által maga emészsze föl, a mészárlás ismét mindenfelé napi renddé lett, s a szegény reászedett nép ismét erdőkben, barlangokban, vagy a dunántuli vidéken kénytelenittetett keresni menedéket [1]). Gondjuk volt azonban reá, hogy mindnyájan meg ne szökhessenek, s hogy legyen szolgálatukra elég nép, szoros őrizet alatt kezdték tartani a helységeket [2]).

A dunántuli vidék az egész nyáron és őszön át menten maradt a vad csordáktól. Sőt mintha attól tartottak volna, hogy a folyamontuli részekről megtámadtatnak, hogy ezeket is rettegéssel töltsék el, a Duna partjain a halottakból egész halmokat raktak fel, vagy a leölt gyermekek tetemeit tűzték ki lándzsákra [3]). Mihelyt azonban a tél beállott, — s pedig, mintha az egek is a tatárokhoz szövetkeztek volna, ez évben a szokottnál is hidegebb volt a tél, — e részek szerencsétlenségére, a befagyott folyamon keresztül a dunántuli vármegyékben is eláradtak. De itt az emberekben nem tehettek annyi pusztítást; mert a nép nagy része a szomszéd tartományokba futott előlök [3]). Béla, ki egy ideig a Dráva körül újabb sereget ügyekezett gyűjteni, látván, hogy a bátorságát egészen elvesztett nép nem védelemről, hanem futásról gondolkodik, maga is Spalatóba távozott. Számos későbbi leveleiben panaszosan említi, hogy még azok közől is sokan elhagyták őt, kikben leginkább bízott volt [4]). Annál hívebb

---

[1]) U. o. Cap. 36.

[2]) Histor. Salonit. Cap. 37.

[3]) U. o.

[4]) Miklóst az Obichk fiát megadományozván, mondja egy 1244-ki levelében : Dum nos praesidio fugae ad partes maritimas proficisceremur . . . . omnesque Barones ac multi nobiles regni nostri nos deseruis-

alattvalókat nyert Frangepán János, Fridrik, Bertalan és Guido testvérekben, kik Vegla szigetét Velenczétől birták hűbérül. Miután Zára még a Kálmán herczeggel kötött szerződés szerint Velenczétől ismét elhajolván, visszatért a magyar korona alá, a veglai grófok is Bélától akarták ezentul szigetöket birni hűbérül [1]). Béla viszont megerősíté nekik a még III Bélától és II Endrétől nyert adományt, Vinodol és Modrus birtokára nézve, kötelességökül szabván egyszersmind, hogy midőn a király a tengeri részekre jő, egy gályával s egy sajkával legyenek szolgálatára [2]). A gazdag grófi család mindenben nagy segedelmére volt Bélának, nemcsak számos fegyverest állítván zászlai alá, hanem mintegy huszezer gíra értékű aranyat s ezüstöt is adván neki kölcsön.

Béla birodalmának még e déli végein sem maradt nyugton a tatároktól: Kajdán a befagyott Dunán átkelvén, nagy számu haddal kelt üldözésére. A sokaság, melyet vezérlett, mindent elgázolt utjában. Mindenekelőtt fölégette Buda alját; azután pedig Esztergom alá szállott. A városban menedéket keresett tömérdek nép s a polgárok, kik közt számos franczia és lombardi kereskedő létezett, egy ideig védték ugyan városukat, de miután Kajdán az árkokat számtalan foglyai által rőzsével s földdelteli zsákokkal betöltette, s a falakat harmincz géppel megrongálta, a város megtarthatásához minden remény elenyészett. A polgárok ekkoron kétségbeesvén, felgyujtották a külvárosokat, elégették vagy földbe ásták áruikat s a várszerű palotákba menekültek. De ezek sem állhattak sokáig ellent az ostromlóknak. A tatárok, részint az ellentállás, részint a miatt, hogy a vártnál kevesebb martalék jutott kezökbe, neki bőszülve, az egész népet fölmészárolták. Nem hiszem, ugymond Roger, hogy csak tizenöten is életben maradtak volna közőlök. Dühökben elevenen sütöt-

---

sent, tunc idem Nicolaus nos nullatenus dereliquit. Fejérnél : IV, 1, 333. Egy másik, 1245-ki levelében, mely által Miklóst és Ábrahámot, Miklós föispán fiait, és Tamást és Bertalant, Tamás föispán fiait megjutalmazza, ezt olvassuk : Iidem nobis circa maritima moram trahentibus, multis retro cedentibus, de quibus spem firmam gerebamus, nos secuti, virtutem virtutibus cumularunt. Fejérnél : IV, 1, 385.

[1]) Dandulo, Muratorinál : XII, 355.

[2]) Béla adománylevele 1242-ki marcz. 10. Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 268. Farlatusnál : IV, 115. más adománylevelek 1251 és 1255-röl Fejérnél : IV, 2, 98. 308.

ték meg az embereket, mint a sertéseket. Az urhölgyek mintegy háromszázan ékszereikbe öltözködve, egy palotában várták remegve a dolgok kimenetét, s kivánságuk szerint a vezér elejébe vezettetvén, életökért könyörgének; de a barbár vezér, miután őket kifosztotta, valamennyiöket leölette. A vár mindazáltal, melyet a spanyol származásu Simon főispán számos fegyveressel védelmezett, daczolt az ellenség erőködéseivel, s ez végre is siker nélkül kényteleníttetett alóla elvonulni. Még szerencsésebb volt a maga védelmében Székesfehérvár és Szent-Mártonhegye, melyeknek csak külvárosait gyujthatta fel az ellenség [1]).

A dunántuli vidék, hol hosszabb ideig sehol sem tanyáztak, miként a Tisza vidékén, nem szenvedett annyit, mint emez; a nép pedig idején eltakaradott utjokból. Csak csapásonként, mint a jégeső, pusztították el a vidéket, melyen átvonultak; mert Kajdán, miután Szent-Mártonnál és Székesfehérvárnál visszaveretett, a király üldözésére Dalmátiába vezette hadait. A király kiséretében volt egyebek közt Vancsa István váczi, Bertalan pécsi, István zágrábi püspök, Benedek fehérvári prépost s kanczellár több más főbb egyháziakkal. A világi urak közől Dénes bán, ki sebbel menekült meg a Sajótól, László királyi udvarbiró, Csáki Máté tárnokmester, Roland lovászmester, Sándor, Detrik és Fülep főispánok, s több mások az urak s nemesek közől, többnyire családostul. Spalató város vendégszeretőleg fogadta be a bujdosókat. De Spalatót sem tartá elég biztosnak Béla, s a tatárok közeledtének hirére Trawba vonult, hol a szigetek szomszédsága miatt több védelmet remélt. Kajdán, értesülvén, hogy a király nem rég távozott Zágrábból, hegyen völgyön keresztül nagy sebességgel nyomult utána, mi szerencséjére volt a vidéknek. Csak miután hirét vette, hogy Béla már a tengerparton létezik, lassítá menetét. Egy helyt, a Szirbi patak mellett, tábort ütvén, a foglyokat, kiket eddig magával hurczolt Magyarországból, egy tömegbe állittatá s mind leölette. „Mint aratás után a kévék, ugy lepték el az egész sikot a holtak tetemei," ugymond Tamás főesperes.

Márczius elején Spalató alatt állott egy tatár sereg. A város tele volt menekvőkkel. Szerencséjökre, a tatárok, azt

---

[1]) Roger: Cap. 39. 40. Ld. Béla levelét Simon főispán részére Fejérnél: IV, 1, 272.

hivén, hogy a király Klissza bérczvárába menekült, azt kezdték ostromolni. De nem sokára felhagyván a hasztalan erőködéssel, Traw alá szálltak, általellenben a szigetekkel, hol a király létezett kiséretével. Béla a királynét és István fiát az urak nejeivel hajókra szállíttatá; maga a történendőket várva, egy kisebb hajón gyakran a város közelébe evezett. A tatárok a mély s vizzel teli árku várost is süker nélkül ostromolták egy ideig, mi közben közőlök számosan elestek, Sándor főispán egy Vul nevü hadnagyukat lőtte le nyilával [1]). Látván azonban, hogy erőködésük hasztalan, innen is távoztak. Dalmát s Horvátországban körűlbelül egy hónapig dultak a vadcsapatok. Lekalandoztak egészen Raguzáig s Cattaróig; amazt egy ideig hasztalan ostromolták, emezt néhány más kisebb várossal meglepték s felgyujtották. Innen Bosnyán keresztűl átcsaptak Szerborszagba, mig végre a Dunán átkelvén, Moldvába vonultak, ott várandók be Batu khán többi seregeit. Mert ez is, miután az ország nyugat éjszaki vidékeit is pusztíttatta, Trencsént, Pozsonyt, Bécset és Németujhelyt hasztalan vívatta, értesülvén Ügetáj főkhán haláláról, a nyár vége felé Erdélyen és Moldván keresztül a Volga felé sietett viszsza seregével. A távozók tömérdek zsákmányt és számos foglyot vittek magokkal. Köztök volt történetirónk is, kinek e szomoru részleteket köszönhetjük, az utóbb spalatói érsekké lett Roger kanonok, mint egy magyar-tatár szolgája. Ő észrevévén, hogy a tatárok foglyaikat leölni szándékoznak, Moldvában megszökött, s ezer veszély közt visszatért az országba. Utmutatójául, ugymond, a leégett templomok tornyai szolgáltak; mert az utakat, ösvényeket magas fű és bozót nőtte volt be. Nyolcz nap mulva Gyulafehérvárra érkezett; de ott is csak üszköket s romokat, lakosok helyett holttetemeket talált [2]).

---

[1]) Fejérnél : IV, 1, 419.
[2]) Histor. Salonit. Cap. 39. 40. Carmen Miser. Cap. 40.

MÁSODIK FEJEZET.

IV Béla országlata a tatárjárás után 1242—1270.

I.

Béla a tatárok kivonultáról kémei által értesülvén, a jánosvitézek s Frangepán Fridrik és Bertalan testvérek hadaitól kisértetve, azonnal visszatért az országba, Mária királynét, kit mióta a tengerparton tartózkodott, két leányának, Katalinnak és Margitnak halála is busított, septemberig Klissza várában hagyván. Mielőtt Béla a tengerpartról távozott, a hű Dénes urat, ki őt a sajói ütközet óta el nem hagyta, Dalmát- s Horvátország bánjává nevezte ki, különösen meghagyván neki Zára védelmét; mert miután e város 1241-ben Velenczétől ismét Béla alá hajolt [1]), eleve is várható, hogy Velencze azt nem fogja békében hagyni.

Midőn Béla Ausztria szélein vonult felfelé kisded seregével, Fridrik osztrák herczeg, gaz tetteinek megboszulásától tartván, a Lajtánál egy nagy sereggel szállott táborba. A rabló herczeg, nem elégedvén meg avval, mit a mult évben Béla személyén s országain elkövetett, a tatárok elvonulta után Pozsony vármegyére is kiterjeszté vágyait. Mihelyt ugyanis a tatárok Bécs és Németujhely alól távoztak, országa védelmére gyüjtött hadait Pozsony ostromára vezette. De Kozma főispán a vidéki nép segedelmével vitézül ellentállott, minélfogva Fridrik, elvonulni kénytelen, a határszéleken űzött rablással boszulta meg a kudarczot [2]). A királynak már ekkor is volt volna kedve visszavenni tőle a kierőszakolt három vármegyét, s boszut állni rajta, ki őt szerencsétlenségében oly aláváló módon kifosztotta. E végett Soprony alá ment seregével [3]); de Fridrik is oda sietett sokkal erősebb hadaival; miért Béla, ezekkel megmérkőzni gyönge, boszuállását elhalasztotta s ideiglen békét kötött [4]).

A határszélek, melyeken Béla eddig átvonult, nem so-

---

[1]) Hist. Salonit. Cap. 43.

[2]) Fejérnél : IV, 1, 390.

[3]) Béla levele 1243-ból. Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 289.

[4]) Pernold, Hanthalernál : Fasti Campil. I, 1317. Chron. Austr. Frehernél 1, 458. Peznél : I, 460. 715.

kat szenvedtek a tatároktól; de mily állapotban találta országát, midőn annak belsejébe hatott! „Krisztus születése óta — mond egy német krónika [1]) — ily csapás, ily nyomor egy országot sem ért, mint minő érte most Magyarországot.“ Az ország délszaki részein elterülő síkok, hol a tatárok legtovább tanyáztak, hol a nép, sem hegység sem erdőségben nem talált menhelyet, egészen pusztasággá váltak. „Széltében hosszában tizenöt napi járatra sem találtatott élő ember.“ A nem rég virágzó városok, helységek romjaikban, feldulva, fölégetve feküdtek; düledező falaikon még most is piroslott leggyilkolt lakosaik vére. Az elhagyott utczákat, a szántatlan földeket, mezőket, csonthalmok, rothadó tetemek, s ezeken élődő ragadozó állatok borították; mert a leöltek eltemetéséről, vagy megégetéséről senki sem gondolkodott. A számtalan holttetem bűze a ragadozó állatok tömérdek sokaságát vonta mindenfelől az országba, ugyhogy utóbb, midőn a nép maradványa rejtekeiből lakjainak romjaiba visszatért, minden lépten veszélynek volt kitéve a ragadozó állatoktól: a farkasok seregei lepték meg a helységeket, s még az anyák karjaiból is elragadták a kisdedeket, sőt még a fegyveres embereket is megtámadták.

A nép, a tatárok cselei által annyiszor reászedetvén, csak lassan és remegve, éhség s mindennemü nélkülözésektől kiaszottan, lézengve bujt elő rejtekeiből, jött vissza a külföldről, s kereste fel szétdult, fölégetett lakjait, melyekre a romok között alig ismert rájok. Itt uj, még borzasztóbb nyomor, az éhség nyomora várta őket. Sem a mult 1241-ki őszön, sem ezen év tavaszán nem vethetvén, nem volt mit enniök; marhájokat a tatárok ölték le, vagy hajtották el. Szerencsésnek tarthatá magát, ki vermeiben némi maradványaira talált a két évvel elébb elrejtett gabonának, vagy a ki kutya s macskahussal enyhítheté öldöklő éhségét. Az inség oly fokra hágott, hogy az éhség kínjai közt sokan gyilkosságra vetemedtek, áldozatuk sovány husán tengetendők egy ideig életöket. „Az emberek egymást ették, — ugymond egy krónika [2]) — ugy hogy sem a gyermekek szüleiket, sem a szülék gyermekeiket nem iszonyodtak felfalni az éhség dühében.“ Egy ember, miként később megvallá, nyolcz szerzetest

[1]) Chron. Austr. Peznél u. o.
[2]) Chron. Salisburg. Peznél I, 357.

és hatvan gyermeket vágott le [1]). Volt reá nem egy példa, hogy emberhus áruba bocsáttatott. „A tatárok távozta után, — ugymond honi krónikánk [2]) — sokkal több ember veszett el éhségtől, mint elébb az ellenség fegyvere alatt.“ És mintha még evvel sem telt volna meg az inség s nyomor pohara, az év őszén s a következő nyarán több vidéket sáskák is pusztítottak.

Béla e példátlan nyomor közé visszatérvén, nagyobb erélyt s tevékenységet fejtett ki elpusztult országa helyreállitásában, mint elébb annak védelmében. A szétfutott, elrejtőzött népet, elhagyott lakjaiba visszahívta. A szomszéd országok s megkimélve maradt vidékekből nagy mennyiségü gabonát s igásbarmot hozatott s osztatott ki, hogy a nép éhségét némileg csilapítsa, szántóföldeit bevethesse. — De mennyi nyomort kellett türnie, hány ezeren hullottak el, mig e magból az anyaföld ismét táplálatot nyujtott! — Gondoskodott Béla arról is, hogy a néptelenné lett vidékeket uj telepek szállják meg: visszahivta a Bolgárországba távozott kunokat; a nyugatról is mindenféle kedvezések, szabadságok adományozásával édesgetett be uj lakosokat, kiket aztán néhány évig minden adótól fölmentett [3]). A megyékben gyüléseket tartatott, melyekben a maga birtoka mindenkinek visszaadatnék s általában minden jogviszonyok rendeztetnének [4]). A kiirtott családok földeit érdemes hívei közt osztotta fel, kik e nyomorban neki vagy az országnak hasznos szolgálatokat tettek. Az adás-vevés könnyitése végett réz s apró ezüst pénzt veretett. Számos város ez időben nyerte szabadságait. A királyt e munkában hiven s buzgón támogatta Vancsa István, elébb váczi püspök, most már esztergomi érsek, ki a szertefutott népet visszaterelgetvén, a néptelenül maradt helyekre uj telepeket gyűjtött [5]). Erdélybe a király Lőrincz

---

[1]) Chron. rithmic. Rauchnál: I, 144. Hist. Salonit. Cap. 40.

[2]) Turóczy: II. Cap. 74.

[3]) Cum . . . Hungaria ante plena multis in locis in solitudinem esset redacta, de cunctis mundi partibus homines tam agricolas quam milites ad repopulandum terras depopulatas . . . edicto regio studuimus convocare: Fejérnél: IV, 3, 438.

[4]) Ily gyülés tartatott egyebek közt Váczon, Nógrád, Hont és Gömörvármegyék részére.

[5]) Például igy állitá helyre Kereszturt Barsmegyében. Fejérnél: IV, 1, 440.

urat nevezte ki vajdává, teljesen felhatalmazván őt mind azt végrehajtani, mit a tartomány helyreállitására hasznosnak látand [1]). Valamint pedig Magyarországban a királynak leginkább Vancsa érsek, ugy Erdélyben a vajdának Gál püspök szolgált hasznos segedelmére [2]).

Mi alatt pedig minden erejét s munkásságát elpusztult országának ujjáalkotására fordította, gondoskodott Béla arról is, hogy azt ujabb hasonló nyomortól megóvja; mert e fáradalmak, e nélkülözések és gondok közt 1243-ban mind ujabb híreket vett az orosz földről, hogy a tatárok visszajőni készülnek az országba. Mind e végett, mind hogy országa állapotát a pápával bővebben tudassa, segedelmét kikérje, 1243 folytában több levelet intézett hozzá, majd Bertalan pécsi püspököt és Simon főispánt, Esztergom hősies megvédőjét, követekül küldötte Rómába [3]). Kérelme különösen két pontra vonatkozott. Egyik, hogy ő szentsége büntesse meg azokat, kik minden keresztényi érzelemből annyira kivetkőztek, hogy mig a tatárok az ország bensejében dúltak, ném iszonyodtak annak menten maradt részeit pusztítani; másik kérelme volt, hogy ha a tatárok jöttéről szárnyaló hírek megvalósulnának, ő szentsége kereszthadjárattal gyámolítsa a saját erejéből magát alig védhető országot.

IV Incze pápa szívesen hajlott a király kérelmeire. Ezek elsejét illetőleg két morvaországi apátot bízott meg, tartsanak vizsgálatot, kik azok, kik az ország szenvedéseit betöréseikkel öregbítették [4]). A másodikra nézve Berthold aquileai patriarchának, az egykori kalocsai érseknek már juliusban meghagyta, hogy Németországban mind maga, mind mások által keresztliadat hirdessen a tatárok ellen [5]). A norvegiai herczegnek keresztfogadalmát olyképen módosította, hogy azt Magyarországon a tatárok ellen is leróhassa, ha ezek egy év folyta alatt visszatérnének [6]). Hogy a folytonos remegésben, melyet a tatárok ismételt betöréséről minduntalan megújuló hírek okoztak, azokról bizonyosabb tudósitást szerezzen; őket, ha lehet, békére birja, több prédikátori rendű

[1]) Béla levele 1243-ból. Fejérnél : IV, 1, 275.
[2]) U. o. 414.
[3]) U. o. 298.
[4]) U. o. 302.
[5]) U. o. 299.
[6]) U. o. 303.

szerzetest küldött követségbe a tatárokhoz. E szerzetesek kettejének, Plan Carpin Jánosnak és Ascellinnak érdekes tudósitásokat köszönhetünk a tatárokról. Szerintök a szárnyaló hírek nem is valának vak lárma, mert Kujne, a megmérgezett Okkadaj, vagy Ügetájnak a főkhánságban utóda, mitsem akart tudni a békéről; sőt azt izente a követek által a pápának, hogy mennél elébb végrehajtani szándékozik ősének Dzsingisz khánnak végrendeletét, hogy a keresztény népeket meghóditsa.

Béla azonban nem várta tétlenül e követeknek csak pár év mulva történt visszatértét; ő már 1244 óta, midőn országának népe a nyomorból egy kissé üdűlni kezdett, minden módon oda törekedett, hogy az urak birtokaikban mennél több várat építsenek, a városok uj falakkal s erősitvényekkel öveztessenek, melyekben a nép hasonló veszély idején védelmet találjon. Ugyanezt tette ő maga is a királyi várakkal. Ezeknek bástyáit kiigazíttatá; a várjószágokat ujonnan rendezteté, a hadiszolgálatra köteles várjobbágyokat lajstromba iratta [1]), a földmivelő várnépből és a királyi udvarnokokból is számosokat emelt a várjobbágyak közé, a Szent-István jobbágyainak szabadságaival adományozván meg őket [2]). Számos várnak ezen évek alatt vettetett meg alapja; számos királyi város ez időben nyerte szabadságait, vagy azok gyarapodását [3]). Uj-Buda, a vár mai helyén, szintén neki köszönheti alapitását, mely ezentul kedvencz tartózkodási helyévé lett Bélának, miként számos, okmányának itt kelte bizonyítja. Szóval, oly erélyt s munkásságot fejtett ki ez évek alatt Béla, hogy őt méltán megilleti az ország második alapítójának dicsősége.

E foglalkodásaitól egy időre más felé fordítá figyelmét Tiepolo Jakab, velenczei herczeg, ki nem türhetvén Zára elpártolását, 1243-ki májusban, Zeno Rajner kapitány vezérlete alatt huszonhat gályát s husz más hajót küldött annak visszavételére. Dénes bán még idején megjelent ugyan hadával a város védelmére, de miután a velenczeiek a kikötő lánczát, melylyel az záratott, szétszakasztották s az ostromhoz

---

[1]) Béla levele 1266. Fejérnél : IV, 3, 336. Sicut in regestro nostro iam dudum confecto . . . .

[2]) Igy tett például Trencsény várral. Fejérnél : IV, 1, 295.

[3]) Libertas hospitum de novo monte Pestiensi Endlichernél : Monum. 466.

láttak, a bán pedig sulyosan megsebesíttetvén, a városból magát kivitette : a polgárok bátorságukat vesztették s városukat junius 5-kén feladták. A velenczei had ezután Nona városát kezdé háborgatni. Itt azonban Becsend gróf a seregvezérletet a megsebesült bántól átvevén, Velencze hadát megverte; s most meg ő tért vissza Zára ostromára. De bár itt egy tornyot lerombolt, a várost megvennie nem sikerült [1]).

E veszteség s azon sulyos viszályok miatt, melyek a spalatói és trawi polgárok közt nyilt háboruvá fejlődtek, Béla azon részeken személyes jelenlétét szükségesnek látván, Dalmatiába utazott. A velenczeiek a király ezen utját arra magyarázták, hogy Zárát szándékozik visszavenni, és siettek őt megengesztelni, Dandulo Péter és Justiniano István követeket küldvén hozzá. Előadásukból Béla meggyőződvén, hogy Velencze bármily áldozatra kész Zára megtartásáért, nem akarta még gyönge erejét arra pazarlani s lemondott annak birtokáról. A békepontok szerint Béla esküvel igérte, hogy Zárát sem maga nem fogja, sem azon polgároktól nem engedi háborgattatni, kik városukat odahagyván, az ő birodalmában telepedtek meg; hogy Velencze ellen semmi szövetséget sem köt, ellenségeinek követeit a maga birodalmán át nem bocsátja; sőt felkérve, segedelmére leend a köztársaságnak [2]). A velenczei herczeg ellenben kötelezte magát, hogy Béla s udótai ellenségeit nem segítendi, nem különösen, Beatrixet II Endre özvegyét s annak fiát Istvánt; továbbá, hogy a Zára városi vámpénz (cribittum) két harmadát, a város kapuinál békében engedi szedetni a királynak saját tisztviselői által [3]).

Dalmátiából visszatérvén, ismét erélyesen folytatta Béla az ország helyreállítására irányzott munkálkodását. Hogy a városokba mennél több külföldieket édesgessen, számos városnak, ezek közt Pestnek, Budának, Selmecznek, Zólyomnak, Korponának stb. ujabb kiváltságokat adott [4]).

Nehogy azon igéretéből, melyet II Fridrik császárnak a

---

[1]) Dandulo, Muratorinál : XII, 354. Béla levele Bechend részére Fejérnél : IV, 1, 444.

[2]) A bécsi csász. levéltárban őrzött Codex Trevisanus 334-ik lap. Közli Endlicher is 464.

[3]) Szintazon levéltárban létező velenczei Libri Pactorum. I, 349.

[4]) Ld. az adományleveleket Katonánál : VI, 44 kövv. Bel : Notit. Hung. Nov. II, 412. 474. IV, 573. Wagner : Analecta Scepus. I, 48. 102. 188. stb.

sajói ütközet után, felsőségének elismerése iránt azon feltétel alatt tett volt, ha a császár az országot ellenségeitől megszabadítja, az ország függetlenségére nézve a német birodalomban valamely jogot képezzenek, megkereste a pápát, semmítené meg ezen igéretre tett esküjét, melynek föltételét a császár teljesíteni elmulasztotta. IV Incze pápa, a császárral különben is viszályban lévén, örömmel engedett kérelmének, kijelentvén, hogy miután Fridrik, sem maga személyesen, sem mint igérte volt, fia által, nem segítette meg az országot, s igy a föltételt nem teljesítette, — minden föltételesen mondott eskü pedig magától is érvénytelen, ha a föltétel nem teljesíttetik : annál méltányosabban fölmenti Bélát tett esküjének kötelezése alól, minthogy e segedelmet a császár, mint keresztény fejedelem, minden bér és jutalom nélkül is köteles volt volna megadni a tatárok ellen [1]).

Az ország függetlensége jogának biztositása birhatta Bélát arra is, hogy fiát, az öt éves Istvánt 1245-ben Székesfehérvárott, midőn Szent-István napján, az ország főrendei gyülekezetében szokás szerint törvényszéket tartott, királylyá koronáztassa s Tótország vezérévé nevezze ki [2]).

Mihelyt pedig ekként országa és fia jogait biztosította, amannak megcsorbult épségét is helyreállítani törekedett. Fridrik osztrák herczeg még mindig bitorolta Soprony, Mosony es Vasmegyéket : ezeket tehát visszavenni, szenvedett sérelmét a herczegen megboszulni, fő kötelességének tartá, mihelyt országa erejét annyira megszilárdultnak érzé, hogy a különben harczias Fridriket a győzedelem reményével megtámadhassa. A herczeg saját tartományában zsarnok, kegyetlen, szomszédai irányában nyugtalan, kötekedő, haszonleső lévén [3]), erre különben is gyakran adott okot. Miután vágyait Béla irányában a három vármegyével kielégítette. Venczel cseh királylyal veszett össze, országa határait pusztította. Béla már 1245-ben szövetséget kötött ellene rokonával, a cseh királylyal s a karantán herczeggel [4]). Ezek, különben is többféle okuk lévén a háborúra, Bélát, mig felkészülne, be sem várván, már 1246 elején megtámadták a her-

[1]) Raynald : Annal. Eccl. 1245 évhez Lib. III. n. 81. ep. 58.
[2]) Béla levele 1246-ki jan. 10-ről Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 1, 401
[3]) Chron. August. Frehernél I, 523.
[4]) Pernoldus, Hanthalernál : Fasti Campill. I, 1318.

czeg tartományát. De a harczias Fridrik elébb a cseh királyt, aztán a karantán herczeget egyenként megverte, visszaűzte; emezt el is fogta, amavval megbékült, a maga hugát adván nőül Venczel fiának. Béla e szerint maga maradt; de azért nem mondott le boszujáról. Seregeit még azon év nyarán felkészitvén, a Lajtához sietett, hol őt Fridrik szintén erős haddal várta Németujhely közelében. Az ütközetet a magyar részről szokás szerint az előhadba állított kunok, besnyők és székelyek nyilazva kezdték meg. Fridrik azonban egy hadosztálylyal rájok rohanván, őket megfutamította, s tüzétől elragadtatva oly hevesen üzte, hogy katonái közől csak kevesen követhették. Mig ekként, inkább vitéz katona, mint vezér tisztét teljesítve, a kunokat űzi; ezek egyike futtában nyilat röpít reá, melytől, némelyek szerint a herczeg lova, mások szerint ő maga találva, elesett. Ekkor terem ott nehéz lovasaival Frangepán Bertalan, s a herczeg kiséretét mind egy szálig levágja, magát a herczeget szemén átszurván, megöli. Fridrik halála véget vetett a még alig kezdődött ütközetnek. Béla kielégitve érezte boszuvágyát, s mitsem gondolván avval, hogy az előny eddig az ellenség részére hajólt, a további szükségtelen vérontást megszüntetvén, hadait visszavezette, s a három vármegyét az országhoz visszakapcsolta [1]).

II.

Fridrik, a Babenberg-ház utósó sarjadéka, magtalanul halván el, Bélának már ekkor is volt volna kedve birodalmát Ausztria és Stiriának, vagy legalább e tartományok egyikének elfoglalásával gyarapítani. De épen ez idő tájban tértek vissza Mongolországból a pápa által oda követségbe küldött prédikátori szerzetesek, hírül hozók, hogy a tatárok újabban háborúra készülnek a keresztények ellen [2]). Miután Oroszország, a tatárok fenhatóságát már elismervén, nekik többé ellent nem állott, bizonyosnak látszék, hogy, ha szándékukat végrehajtják, Magyarország lesz az első, melyre támadásukat irányozzák. E körülmények közt tehát Béla, saját

[1]) Pernoldus, Hanthalernál: Fasti Campil. I, 1318. Turóczi II, Cap. 74. Chron. Salisburg. Peznél I, 359. Vitus Arenpeck. U. o. 1218. És Leibnitz: Script. Brunsw. III.

[2]) Relatio Fr. Ascellini Cap. 28. Fejérnél IV, 1, 428.

országát is féltvén, nem akarta erejét ujabb hóditásra vesztegetni. Sőt inkább minden ügyekezetét arra fordította, hogy erejét növeszsze s mennél képesebb legyen ellentállni a vad csordáknak. Ennélfogva, mind maga buzgón erősítteté, az ország keleti részein fekvő várakat, mind az urakat is ösztönözte várdák, kastélyok épitésére [1]. Segedelmére volt ebben IV Incze pápa is, intvén az esztergomi és kalocsai érsekeket, hogy mind magok, mind püspöktársaik által oda működjenek, hogy mennél több alkalmas hely erősíttessék meg a betörését netalán ismétlendő tatár sereg ellen [2]. A jánosvitézeknek pedig s mindazoknak, kik velök a keresztet felvévén, Magyarországot a tatárok ellen védeni akarják, ugyanazon bucsút és bűnbocsánatot biztosította, mely a szentföldre menő kereszteseknek szokott adatni, intvén a rend főnökeit, legyenek ebben buzgalmok által másoknak is jó példát adók [3].

Béla maga megemlékezvén, mily jó szolgálatot tettek neki e rend vitézei mind a tatárok betörésekor, mind az osztrák herczeg ellen, hogy őket szorosabban az ország érdekeihez kapcsolja, Rembold nagy mesterükkel oly szerződést kötött, miszerint átadja a szerzetnek az egész szörényi bánságot s a moldvai kunság nagy részét, minden havasaival, az Olt vizéig, oly módon, hogy a szerzet azt mennél inkább, de ne Magyarországból, hanem a külföldről megnépesitse; ott várakat s városokat építsen; a tartomány jövedelmeinek felét a királynak kiszolgáltassa; s azon esetben, ha az országot ellenség támadná meg, a föld fegyveres népének egy részével a királyi zászlók alá tartozzék sietni. Hogy pedig a szerzet magát a tengeren és a Dunán minden szükségletekkel könnyebben elláthassa, neki adományozta Dalmátországban Scardona városát, mely elébb Kálmán vezér birtokaihoz tartozott és Vojla földét Krassomegyében a Duna mellett. Mindezen adományokért a nagymester viszont kötelezte magát, hogy a szerzetből az ország védelmére a bolgárok s más eretnek népek ellen száz —, a tatárok ellen hatvan —, Pozsony, Mosony, Soprony s más délszakibb várak védelmére ötven jól fegyverzett lovagot ad a király rendelkezése alá. A szerzetnek a

[1]) Ld. Fejérnél, p. o. IV, 2, 49, s másutt.
[2]) A pápa levele az érsekhez 1247 elején. Fejérnél : IV, 1, 462.
[3]) A pápa levele a jánosvitézek mesteréhez. Fejérnél u. o. 465.

magyar birodalom számára kinevezendő mestere, midőn hivatalába igtattatik, köteles legyen az ország és királya iránt hűségesküt mondani stb. [1]).

Miként e szerződésben a jánosvitézekre rótt azon kötelesség mutatja, mely szerint az ország nyugati városainak védelmére is tartoztak ötven lovagot állítani a király zászlai alá, Béla ezen, a tatárok elleni védelemre fordított gondjai közt sem vesztette el szemei elől Ausztriát és Stiriát. E végett ő már 1246 vége felé irt s küldött követet is a pápához, kérvén őt, legyen támasza Ausztria elfoglalásában [2]); mert a tatárokról szárnyalt hírek nem valósulván, ismét minden gondjait Ausztriára fordította. A pápa szándokai eleinte ellenkeztek Béla vágyaival. Tudjuk, hogy IV Incze, szintugy mint elődei, örökös háborúban élt II Fridrik császárral, s elébb a thűringeni Henriket, ennek halála után a hollandi Vilmost pártolta, mint ellenkirályokat. Ő tehát Ausztriát is oly kezekre kivánta volna most szállítani, melyek által Vilmos ellenkirály hatalma növekedjék. Ez volt oka, hogy most Margitot, az elesett osztrák Fridrik nővérét, s a thűringeni Henrik özvegyét, a meisseni határgróffal, Vilmos ellenkirály unokájával kivánta házasságban összekötni, oly módon, hogy Margit kezével Ausztria is a határgróf birtokába jusson. Margit e végett a würzburgi klastromból, melyben özvegysége óta lakott, a pápa kivánsága szerint Haimburgba ment lakni; de a meisseni határgrófnak nem tetszett a házasság, vagy mivel Margit már idős volt, vagy mivel nem reménylé, hogy a magyar és cseh király s a bajor és karantán herczegek ellen, kik mindnyájan törekedtek Ausztria birtokára, ebben magát fentarthassa [3]).

A pápa ezek után nem látszék idegennek Béla igényeinek pártolásától s az 1247-ki január 29-kén kelt levelében fel is szólítá Vilmos ellenkirályt, legyen segedelmére Bélának, ki őt viszont II Fridrik császár ellen támogatandja [4]). Béla tehát, mihelyt némileg biztosabbá lett, hogy a tatárok betöréséről szárnyaló hírek ez évben meg nem valósulnak, szövetséget kötött Otto bajor herczeggel, ki az Ennsen tul fekvő, Felső-

[1]) A szerződvény Katonánál : VI. 45. kövv. Fejérnél IV, 1, 447.
[2]) A pápa levele Fejérnél u. o. 458.
[3]) Pernoldus, Hanthalernál : Fasti Campil. I, 1320.
[4]) A pápa levele Fejérnél : IV, 1, 459.

Ausztriára tartott igényt, s különben rokonságban is volt vele, mióta Henrik, Otto fia, Béla leányát, Erzsébetet birta nőül. A szövetség megköttetvén, Béla Stiriába, Ottó pedig Ausztriába vezette hadait.

De a pápa időközben már megváltoztatta szándokát s Hermann badeni határgrófot kezdé pártolni, ki Gertrudot, Margit unokahugát vette nőül. A pápa ennélfogva meginté Bélát, hagyná Ausztria békés birtokában Hermannt, kit egyébiránt a rendek nagyobb része is óhajtana fejedelméül. De Béla erre nem ügyelt, s 1249-ben ujra sereggel ment a tartományba és Herrmann híveinek javait elpusztitá. Herrmann ezt Béla visszatérte után a magyar végek dulásával viszonozta; miért Béla 1250-ben kegyetlenül boszut állott rajta, Ausztriát és Stiriát egészen Maria-Czellig pusztítván.

Azonban II Fridrik császárnak és Hermannak ez évben történt halála ismét új fordulatot adott az ügyeknek. Az osztrák rendek, jogukkal élve, magok akarták megválasztani fejedelmöket. Eleinte ők is a meisseni határgrófra adták szavokat, kit elébb a pápa Margit férjévé lenni óhajtott. De közbejött nem sokára Venczel cseh király is, ki vesztegetései s még nagyobb igéretei által arra birta az osztrák rendeket, hogy az ő fiát Ottokárt választanák fejedelmökül, ugy hogy ez Margitot nőül vegye. Bélának egyátalában nem volt népszerűsége a tartományban, mióta ott, mult évi betörése alatt a kunok oly kegyetlenül pusztítottak. A stajer rendek ellenben mind Ottokárt, mind Bélát mellőzve, ennek vejét, a bajor Henriket hivták meg tartományukba; ki azonban, látván, hogy ipa, Béla király, minden áron magának és István fiának akarja megszerezni a tartományt, a rendek kivánságára nem hajolt. Igy aztán, sikerűlt végre Bélának reábirni a stajer rendeket, hogy István ifjabb magyar királyt fogadják el fejedelmökül [1]).

De sem Béla Stiriával, sem Ottokár Ausztriával nem elégedett meg, s valamint ez Stiriát, ugy amaz Ausztriát ügyekezett elfoglalni vetélytársától. E viszonyból keserű és hosszas, következményeiben nagy hatásu viszály fejlett ki a magyar és cseh királyi házak közt, melyek csaknem száz év óta egymásnak hű szövetségesei, a kölcsönös házasságok által sokszorosan rokonai voltak.

Béla 1252 elején értesűlvén, hogy Ottokár a sokáig vo-

[1]) Pernoldus i. h. 1319.

nakodó Margitot a házasságra végre reávette, minek következtében a menyekző april 8-kán meg is tartatott, ismét betört Ausztriába s azt kúnjai által púsztittatta. De e hadjárat által még inkább elidegenítette magától az osztrák rendeket. A következő évben tehát, hogy ellenzésöket megtörje, oly tervben egyezett meg a bajor herczeggel, hogy mind a ketten egyszerre —, ez felső, maga alsó Ausztriába vezessen hadakat, s annak belsejében egyesűlvén, a rendeket hódolatra, Ottokárt pedig lemondásra kényszerítsék. De a terv nem sikerűlt egészen : az osztrákok a bajor hadat visszanyomták. Béla ennek folytában junius végén saját országában kereste fel Ottokárt, s Morvát hosszában, széltében dúlatta. Venczel király, Ottokár atyja, már székvárosában is remegni kezdett, s Prágát nagy sietve erősítette. Végre a pápa veté magát közbe s követet küldött a viszálykodó felek kibékitésére. Ettől reábiratva a fejedelmek fegyverszünetet kötöttek; a következő 1254-dik esztendőben pedig Ottokár, miután atyját elvesztette, állandó béke kialkudása végett követet küldött Bélához, majd személyesen is találkoztak a királyok Pozsonyban, mely alkalommal aztán a béke meg is köttetett, oly módon, hogy Stiriát Béla, Ausztriát Ottokár birja, határokul a két tartomány közt a Semmering és Hartberg hegyek tűzetvén ki [1]). Stiriát Béla a még kis koru fia nevében István tótországi bán által kormányoztatta.

De István ifjabb király alig maradhatott egy pár évig a tartomány békés birtokában; Ottokár nem nyugodott, mig azt vissza nem kapcsolhatta Ausztriához. A viszály már 1257-ben megújult, bár eleinte más ürügyből. A saltzburgi érsekség megürűlvén, Ottokár kéz alatt mindent elkövetett, hogy Fülep, a karantán herczeg fia, akkoron vissehradi prépost Csehországban, választassék meg érsekké. István ifjabb király és stájer vezér ellenben Ulrik seckaui püspököt pártolta s helyezte be az érseki székbe. Fülep azonban fegyverrel kezdé támogatni igényeit, s mig maga az Ottokártól nyert segélylyel Stiriába tört, más részről Ottokár Henrik bajor herczeget, Béla vejét támadta meg, ki szintén ellenzé Fülepnek az érseki székre jutását. A szerencse azonban egyik oldalról sem

---

[1]) Pernoldus, i. h. 1322. l. Chron. Mellicens. Salisburgens. és Claustro Neoburgens. Peznél : I, 240. 363. 462. Chron Australe, Frehernél : I, 459. Continuat. Cosmae Pragens. Pertznél : IX, 174.

kedvezett a békeszegőknek: Fülep Saltzburgból kiűzetett, Ottokárt pedig Lajos pfaltzgróf, a bajor Henrik testvére visszavonulásra kényszerítette [1]).

Ottokár itt kudarczot vallván, kéz alatt a stajer rendeket kezdé vesztegetései által bujtogatni a magyar uralom ellen, s István bán, a tartomány kormányzója, 1258-ban egy messze elágazó összeesküvés nyomára akadt, melynek élén a Merenbergi Siegfried állott. A bán tehát, hogy fején sujtsa az összeesküvést, Siegfriedet Merenberg várában ostrom alá fogta. De e lépés még inkább sietteté a kitörést: Siegfried pártfelei, Hartneid pettaui gróftól összegyűjtetvén, az ostromlottnak segedelmére siettek s a vigyázatlan bánt is csaknem elfogták egy kirándulásában Marburg mellett. István bán a veszélyből megmenekűlvén, Magyarországba sietett, s a királyt a tartomány lázongó állapotáról, s annak okairól, különösen az Ottokár által felbujtott pettaui gróf törekvéseiről tudósította. Béla, István fia kiséretében, haladék nélkül Pettau alatt termett seregével, s azt keményen ostromolta; mert a városbeliek egy ideig ellentálltak. Azonban Ulrik, az új saltzburgi érsek nem sokára Béla táborába érkezvén, mind a városiakat hódolatra birta, mind az ellentállás miatt felingerűlt királyt megengesztelte [2]). István ifjabb király ezentul Pettauban telepedett meg a szép kun Erzsébettel, kit atyja pár év előtt adott neki nőül, s maga vette át a tartomány kormányát.

E stajer fondorlatok forrása nem volt titok Béla előtt, s nagy kedve is volt, midőn Stiriából visszatért a béke ezen alattomos megszegéseért boszut állni Ottokáron; de egy tatár követség, mely nála ez időben megjelent, más felé fordítá gondjait. A tatár követ előadá, miképen Nogáj khán, kitől küldetett, szövetségbe kiván lépni a királylyal oly módon, hogy vagy Béla fia vegye nőül az ő leányát, vagy az ő fiának adja nőül Béla leányai egyikét; továbbá, hogy midőn a tatár khán a nyugati keresztények ellen hadat vezetend, Béla fia a magyar haderő negyed részével csatlakozzék táborához, jutalmul ezért az elfoglalandó tartományok és szerzendő zsákmány ötöd részét nyerendő. Ha a király e föltételeket elfogadja, or-

---

[1]) Pernold 1157 évhez i. h. 1323. l.

[2]) Horneck: Reim-Chronik, Peznél III. 23.

szágától tavol marad a tatár sereg; különben a khán boszuját várhatja magára.

Béla egy perczig sem habozott visszautasítani az ajánlatot. De minthogy ennek következtében a tatárok fenyegetésének megvalósultától tarthatott, a pápához nyomban követet küldött, s tudtára adván, mily ajánlatot utasított vissza, követelte tőle, hogy az iszonyu ellenség ellen, kinek egymaga ellentállni nem bir, a szentszék is nagyobb buzgalmat fejtsen ki a keresztény népek egyesitésében, mint 1241-ben, midőn csak üres igéreteket, de segélyt nem nyert a pápától. Kivánta különösen, hogy a pápa a magyar egyházi jövedelmek ötöd részét engedélyezze neki a háboru költségeire, maga pedig ezer kőhágyitó gépészt (ballistarios) küldjön neki segedelmül.

IV Sándor pápát, ugy látszik, nem kevéssé zavarba ejtette Béla követsége. Válaszában buzgó szavakkal s hosszan fejtegeti, mennyire nem illenék egy keresztény királyhoz, kit a szent szék mindig az elsők közt kegyelt, a pogányokkal saját hitfelei ellen szövetkeznie; menti elődét, IX Gergelyt, hogy a nehéz körülmények közt, melyekben II Fridrik császártól megtámadtatva létezett, tényleges segedelmet a királynak 1241-ben nem nyujthatott. Most azonban mindent remélhet Béla a szentszék buzgalmától a keresztény népek egyesitésében, ha fenyegetésöket a tatárok megvalósítanák. A kivánt ezer gépészt ugyan nincs módjában megadnia : az egyházi jövedelmek ötödének beszedésére mindazáltal, — kivéve a cisztercziekeket ésjánoslovagokat, — őt egész készséggel felhatalmazza; egyszersmind azt is igéri, hogy a magyar püspöki székeket ezentul nem fogja idegenekkel betölteni, bár e tekintetben eddig sem lehetett nagy panasza Magyarországnak [1]).

Mig ekként Bélát ama sulyos gond foglalkodtatá, miként biztosítsa országát a tatárok egy újabb betörése ellen, az álnok Ottokár Stiria rendei közt egyre fondorkodott, hogy őket a magyar uralom ellen fellázítsa. István király, hogy az allattomos izgatások következtében mind nagyobbodó elégületlenséget lecsilapítsa, a rendek panaszait meghallgassa, sérelmeiket orvosolja, 1259 vége felé Pettauba országgyülést hirdetett. De mit ő a tartomány javára s uralmának megerősité-

[1]) IV Sándor pápa levele 1259. oct. 14. Raynaldnál : Annal. Eccl. ezen évhez n. 33. ep. 191.

sére válandónak hitt, a cseh ármány azt megbuktatására fordította. Ottokár a maga párthívei által azt híreszteltette a tartományban, hogy István nem más czélból hirdette ki a gyülést mint, hogy a rendeket mind együtt elfogassa s börtönbe vettesse. A hazug hír hitelre talált s oly dühösségre ingerelte a stajereket, hogy fegyvert fogván, a tartományban lévő csekély magyar erőt kiűzték, a várakat s városokat, az egy Pettau kivételével, hatalmukba kerítették, s nyomban követséget küldének Ottokárhoz, jőne a tartomány elfoglalására. Ottokár teljesen felkészülve várta már a tudósitást, és seregével még a télen Stiriába sietett s azt birtokába vette.

Béla ezt megboszulandó, 1260-ban már a tavasz nyiltával a Morva folyamhoz vezette hadait, melynek tul partján Ottokár szintén jól felkészűlve táborozott. Azonban az alkalmatlan időjárás, kivált pedig a lovak eleségének hiánya az urakat mind a két táborban kedvetlenekké tette; némelyek fegyverszünetet hoztak inditványba, mi közönséges kivánattá válván, meg is köttetett [1]). E szerint a hadimunkálatok Szent-Iván napjáig felfüggesztetvén, a királyok haza mentek, de nemhogy utóbb a békéről alkudozzanak, hanem, hogy mennél nagyobb haddal álljanak sikra a fegyverszünet letelte után. Ottokár több német fejedelmet nyert szövetségesül, kiknek segélyével aztán hadait százezerre szaporította; egyedül a vasas, nehéz lovasok száma is többre ment hétezernél. Béla viszont Dániel halicsi és Boleszláv lengyel fejedelmektől nyert némi segedelmet, miáltal aztán szintén mintegy százezerre [2]) emelkedett hadainak száma. A kunok közől negyvenezren szolgáltak táborában Alpra vezérök alatt [3]).

Midőn a fegyverszünet junius 24-kén letelt, Béla már ismét a Morva balpartján táborozott, Pozsonytól mintegy két mérföldnyire. Ottokár ellenben Laa városa táján rendezte hadait, azoknak csak egy részét küldvén a Morva jobb partjára, szemben a magyar táborral. István ifjabb király az ellenség állásáról értesülvén, junius 26-kán virradóra a kunokkal ész-

---

[1]) Contin. Cosmae Prag. Pertznél IX, 176. Dobner: Monum. II, 218.

[2]) Monachus Paduanus Urstisiusnál I, 613. Az Ottokárnak kedvező irók 140, sőt 240 ezerre teszik a magyar hadat. Igy Chron. Leobiens. Oefelénél: I, 681. Arenpeck Peznél I, 1220.

[3]) Chron. August. Frehernél I, 534.

revétlenül átkelt a folyamon, s Ottokár e hadosztályát megtámadta. István maga a kunok nagyobb részével alkalmas helyen lesbe állva, csak egy kisebb csapatot küldött az ellenségre, hogy azt táborából kicsalja. Épen akkor érkeztek meg ott a cseh és morva dandárok, s a kunok jöttének hirére azonnal harczrendbe álltak; de értesülvén, hogy az ellenség nem nagy számu, s már az osztrák dandár előtt is megfutott, ismét visszatértek táborukba. E közben az osztrák dandár a Hardegg és Plaingeni grófok vezérlete alatt nagy hévvel üzőbe fogta a rövid harcz után megfutamlott kuncsapatot, mignem azon helyre értek, hol István király többi kunjaival cselben állott. Itt azonban megfordult a koczka, a németek körülfogatván, vezéreikkel együtt majdnem egy szálig levágattak. Mire pedig veszedelmök híre a cseh táborba jutott, István király már ismét a Morva innenső partján volt kunjaival [1]).

A vereség híre nagy rémülést okozott Ottokár táborában. A király, ki épen étkezésnél volt nagyjaival, a cseh és morva dandárokat rögtön felülteti, s velök az ütközet helyére vágtat. De ekkoron a kunok már az innenső parton voltak, s helyettök a csehek csak holtjaik tetemeit találták a csatamezőn. A veszteséget oly érzékenyen vette Ottokár, hogy bátorságát vesztvén, Bélához békeköveteket küldött [2]). Mig a követek a magyar táborban jártak, a brandenburgi herczeg azonnal viszszavonulni kivánt a sereggel; a sleziai s oppelni herczegek ellenben megvárandónak vélték a követek eljárásának eredményét, miben aztán Ottokár is megegyezett. De a cseh király hihetőleg oly feltétel mellett kivánta a békét, hogy Stiriának birtokában megmaradjon, mire Béla, kivált nyert előnyei után, természetesen nem hajlott [3]). Az alkudozás pár hétig folyt, mi alatt a seregek egymással mindig szemben álltak, csak a Morva folyam által lévén egymástól elválasztva.

Ottokár látván, hogy a békekisérlet nem sikerül, hadai pedig eleségben már is hiányt szenvednek, tovább nem halaszthatta az ütközetet. Minthogy azonban a folyamon a magyar tábor előtt alkalmasan át nem kelhetett, átüzen Bélához,

---

[1]) Chron. Austr. Peznél : I, 463. Chron. Zwetlens. u. o. 533. Ioan. Marignolius, Dobnernél : II, 218.

[2]) „Pro reformanda inter nos et eosdem reges pace . . . utrinque aliquoties attentatum. Ottokár lev. a pápához.

[3]) „Ipsis regibus de die in diem . . . suas in diversas variantibus voluntates — irja Ottokár a pápához. Katonánál : VI, 314.

hogy pár napra köttessék fegyverszünet, s mig ez tart, vagy Béla hátráljon hadával, hogy ő a folyamon átkelhessen, vagy ha Béla akarna átkelni, ő fog visszahuzodni táborával. Béla s a büszke magyar urak, elbizakodván a nyert győzedelemben, s tán mivel nagyobb dicsőségnek tartották, az ütközetet támadva, mint az ellenséget bevárva megkezdeni, arra hajóltak, hogy a magyar had menjen át a folyamon. A fegyverszünet julius 13-kára s a következő nap felére szólott. Béla és István királyok azonban már annyiszor tapasztalták az álnok Ottokár ármányait, hogy szavában többé nem bizhattak. Nehogy tehát Ottokár a magyar tábort a fegyverszünet letelte előtt, átkelése közben megtámadhassa, s mielőtt az harczrendbe állíttatnék megzavarhassa: István király a kunhadat két részre osztván, egyikkel maga, másikkal Alpra kun vezér a tábortól jobbra s balra már 13-ka éjjelén, tehát a fegyverszünet kezdete előtt pár órával, gázlókon titkon átkeltek, hogy a cseheket, ha a magyar tábort átkeltében háborgatnák, oldalba foghassák. Volt-e ez vagy nem szándokában a cseh és német uraknak, bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy ezek, 13-kán reggel észrevévén, miképen a kunok már a jobb parton vannak s fél körben övezik a cseh-német tábort, cselt gyanítottak, s a kikötött visszavonulás helyett azonnal harczrendbe sorakoztak, s a kunokat minden erejökkel megtámadták [1]). Béla erről a tulparton értesülvén, mennyire lehetett, sietteté hadai átkelését s a kunok megsegélyezését; de hasztalan, mert mielőtt a tábor főereje, a magyar nehéz lovasság átkelhetett volna, a kunok, nem birván kiállni az egész cseh-német had súlyát, futásnak eredtek, s megzavarták és magokkal ragadták azon dandárokat is, melyek a folyamon már átkeltek volt. És most teljes világban kitűnt a magyarok választásának eszélytelensége, mely szerint inkább átkelni akartak a folyamon, mint bevárni az ellenséget; a futamlók közől a nyakra-főre rohanásban sokan a folyamba vesztek. Béla, — ki Turóczi krónikása szerint is békés, hadvezérletben szerencsétlen férfiu volt, — látván hadának megfutamlását, s fiát is elesettnek vélvén [2]), a még nála maradt dandárokkal maga is visz-

---

[1]) Hogy a támadást a csehek kezdték, megvallja maga Ottokár a pápához irt levelében.

[2]) Csak később vitte neki hírül Botyz ispán, hogy István király épségben szabadult meg. Comes Botyz . . . ad nos citis veniens gressi-

szavonult. Az ütközetben s a folyamban mintegy tizennégy-ezren vesztek el a magyar hadból. Ottokár az ütközet után Pozsonyig előrenyomult. Itt találta őt Roland nádorispán, Béla követe, békeajánlatot vivén hozzá a királytól. A megkötött béke szerint Béla kénytelen lőn Stiriát a még hatalmában lévő Pettauval együtt Ottokárnak átengedni, hason nevű másod szülött fiának Ottokár nővére s a brandenburgi Ottó leányát nőül eljegyezni[1]), s az ország nagyjai közől egyet kezesül állítani a békeföltételek megtartásának biztositására [2]).

A sulyos béke elfogadására Bélát a tatárok betörésének újabb félelme birta reá; mert mig Béla a Morva folyamnál táborozott, azok ismét Lengyelországban pusztitának. Innen már a magyar határszélek felé közeledtek [3]), midőn hírül vették, hogy a hadakozó királyok egymással békét kötöttek, s Béla nagy haddal készül őket fogadni, minek következtében fel is hagytak szándéklott betörésükkel [4]). Ez volt hihetőleg oka annak is, hogy midőn a békeföltételek végrehajtása körül némi nehézségek támadtak, melyeknél Ottokár, ámbár Stiriát Pettau városával együtt átvette volt, a kezességül nála lévő magyar urat még sem bocsátá szabadon [5]) : a béke szilárdabb megalapitása végett Béla és István királyok 1261-ki aprilban személyes találkozást intéztek Bécsben Ottokárral. Béla nagy fénynyel jelent meg a gyülekezetre, István és Béla fiain kivül, veje, a Galiczíából elűzött Ratiszláv, macsói bán, Servia és Bosnya hűbéres fejedelmei, s más ötven ur, részint hű-

---

bus . . . dixit : ipsum D. Stephanum filium nostrum perdilectum, sanum esse et incolumem, manusque . . . evasisse nostrorum emulorum. Fejérnél : IV, 3, 186.

[1]) Arenpeck, Peznél I, 1221. Monach. Paduan. Urstisiusnál : I, 613. Ottokár lev. a pápához Fejérnél IV, 3, 15.

[2]) Pernoldus, Hanthalernél : Fast. Campil. III, 231.

[3]) Guerrantibus nobis cum rege Boemorum . . . et regnis nostris formidantibus insultus tartarorum, qui huiusmodi dissensionibus auditis, regni nostri fines attigerant, quum aliter pacari non possemus, nisi inter nos et praedictum regem Boemorum ordinassemus parentelam, dando sibi in matrimonium neptem nostram. Katonánál : VI, 378.

[4]) Vannak, kik a magyarok egy nagy győzedelméről is beszélnek. Igy Raynald ezen évhez n. IV. Kerchelich : Not. prael. 508. — Sz. Margit életirója szerint a tatárok Erdélyt háborgatták : Mykoron Béla király és eufia István király, és cseh király sok háboruságoknak utána Erdély határiban, holott vala az tatároknak nagy háborgatása, megbékéltenek.

[5]) Fejérnél : IV, 3, 30.

béresei, részint országnagyok környezték őt. A béke itt megerősíttetvén, a fejedelmek kölcsönösen tizenegyezer ezüst gíra bűndíjt kötöttek ki annak megtartására. Utóbb Ottokár unoka huga, a brandenburgi Otto leánya Béla herczegnek eljegyeztetett. Viszont Ottokár, mivel az ötven éves Babenbergi Margittól, kit csak Ausztria birtoka miatt vett volt el, gyermekeket nemzeni nem reménylett, tőle elválni, s Kunigundát, Bélának Anna leányától és Ratiszláv herczegtől született unokáját óhajtá nőül venni. Béla nem ellenkezett, ha Ottokárnak sikerül a pápától kieszközleni Margittal való házasságának megsemmitését; s az eljegyzés, bár titkon, eleve is megtörtént e föltétel alatt. A pápa utóbb valóban feloldá ama házasságot, minek következtében Ottokár még ez év őszén megülte nászát Béla unokaleányával; s Prágába visszatérvén, mind magát mind nejét megkoronáztatta [1]). Ezen Kunigundának Venczel fiától született hason nevű unokája negyven év mulva magyar királylyá lett.

III.

Bár a béke Ottokárral ekként helyreállott, bár, hihetőleg ennek következtében, a tatárok sem törtek át, mint akartak volt a határokon, az ország még sem élvezhette sokáig a nyugalmat. Már a következő 1262-dik évben sulyos viszályok támadtak Béla és István, apa- és fiu- királyok között.

E viszályok okait eddigelé abban keresték a történetirók, hogy Béla király elsőszülöttét, a már meg is koronázott Istvánt, a trónöröklésből kizárni, s másod szülöttét a kedveltebb Béla herczeget szándékozott utódává tenni [2]). Az öreg királynak, tagadhatatlan, volt ugyan egy ideig ily féle szándoka,

---

[1]) Pulkava, Dobnernél : Monumenta III, 231. Arenpeck, Peznél : I, 1222. Pernold, Hanthalernál : I, 1324.

[2]) Igy vélekedik Szalay László is, hivatkozva IV Lászlónak egy 1273-ki oklevelére (Fejérnél : V, 2, 95) melyben az áll : Cum avus noster patrem nostrum, . . . machinans . . . privare iure geniturae, et regni diademate spoliare.“ Ez azonban nem oka, hanem következménye a már kitört viszálynak. Béla, fiának csak második lázadása után boszankodott meg reá annyira, hogy őt még a trónöröklésből is ki akarná zárni. Mellőzve azt, hogy ily sulyos tettet, csupán előszeretetből a másodszülött iránt magyarázni alig lehet, az alább idézendő okmányból látandjuk, hogy csak a szövegben előadott okból eredtek a viszályok.

de csak a viszályok kitörte, sőt megújulta után, minélfogva ebben nem okát, hanem következményét láthatjuk a viszálynak. Helyesebben, e viszály okai abban fekszenek, hogy miután István ifjabb király Stajerországot elvesztette, s a béke Ottokárral helyreállván, ennek unokája Béla herczegnek nőül adatott, az öreg király Istvánnak Erdélyt s a moldvai kunságot adta, a maga életének idejére osztályrészül; Horvát- és Dalmátországot ellenben, miket István, mint az első szülöttet s ifjabb királyt illető vezérséget, már koronáztatása óta birt volt, tőle elvévén, Béla herczegnek adta át a Dráva vidékével, Baranya, Valkó, Somogy és Szala megyékkel együtt. Béla herczeg kedvencze volt, nem csak Mária anyakirálynénak, hanem atyjának is; s most őt a brandenburgi Katalinnal történt eljegyzése után gazdagabban kivánták ellátni a szülék. Ámde István ifjabb király ugy velekedett, hogy Horvát- s Dalmátország birtoka őt illeti jogszerűleg, nemcsak mivel azt már számos évek óta birta volt, hanem a bevett szokás és az elődök rendelete szerint is: ő tehát visszakövetelte ama tartományokat, miből aztán elébb meghasonlás, majd nyilt háború fejlett ki apa és fiu között [1]). Béla boszuságában ha-

---

[1]) Hogy ez volt a viszály oka, világos V István 1271-ki leveléből, hol igy szól: „Cum nos olim necessitate compulsi, contra D. regem, karissimum patrem nostrum *ius ducatus a progenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissemus*, iustitia mediante, idem Dominus rex *propter hoc* indignationis materiam concipiens, contra nos exercitum regni sui convocavit. Fejérnél: V, 1, 103. — István e viszályt több más okleveleiben is szüleinek igazságtalan üldözéséből származtatja. „Cum graves persecutiones, per nostros parentes extra meritum nostrum pateremur.“ Fejérnél: IV, 3, 407. Hasonló kifejezéseket találunk István több okmányaiban. — Mária, anyakirályné csak átalában, de Istvánt még sem vádolva, mondja: „Quum perfidorum subditorum suasione inter . . . . Belam . . . et . . . Stephanum . . . magna fuisset coorta discordia. Fejérnél: IV, 3, 68. — Béla király, kedvencz másodszülöttének halála után maga is elismerni s megvallani látszik, hogy az erre érdeme fölött halmozott kegyelmek által szította fel a viszályt. „Cum manus Domini, ugymond, ostendentis mundi prospera fore transitoria et caduca afflictionibus in illatis, nos orbans filio carissimo Bela . . . sicque genitorem efficiens infelicem, graviter tetigisset, et per eiusdem exitium, nostris forsitan culpis promerentibus, telis suacciasset amaritudinis sempiternae, discordia, quae inter nos et carissimum nostrum primogenitum, inclitum regem Stephanum . . . exorta, graviter regni nostri fecit diutius gubernacula fluctuare, pacisque optata tranquillitate restituta, ad cor reversi, nostrorum factorum merita teste conscientia rimaremur.“ Fejérnél: IV, 3, 495.

dat küldött fiára, ki meglepetve feketehalmi várába menekült. De Béla hadai Konrádnak, a Kemény fiának vezérlete alatt őt ott is ostromolni kezdték. Az ifju király onnan szökés által megszabadúlván, egy ideig bujdokolni kényszeríttetett [1]); mert atyjának hadai tartományát mintegy elfoglalva tartották, s pártfeleit, alattvalóit, kik közől a borus napokban tőle számosan el is pártoltak, segélyezésében meggátolták.

Azonban nem sokára megfordult a szerencse. Istvánnak sikerült valahára némi hadakat összegyűjtenie, melyekkel Csáki Péter, híveinek egyik legtehetősbike a Béla zászlai alatt szolgáló kunokat Dévánál megverte. Ezóta mind szerencsésebb lőn István fegyvere, s a koczka fordultával elébbi hívei is mind számosabban gyűltek melléje. Az ifju király rövid időn egy hatalmas sereg élén állott, s atyjának hadait, melyeket Kemény Lőrincz vezérlett, megverte, magát Lőrinczet is elfogta. Majd a Tiszához közelítvén, Ernyei bán felett, kit atyja ellene küldött volt, újabb győzedelmet vívott ki, s egyre növekedő hadait a Duna felé vezette [2]).

Az öreg király ennyi vereség után haragjában még Ottokártól is kért fia ellen segedelmet, s végre maga állott hadának élére. Az apa és fiu seregei valahol a Feldunánál találkoztak. De most a főpapok mindent elkövetének, hogy őket egymással kibékítsék. Sikerült is végre ügyekezetök : István, bár ügyét igazságosnak itélte, nem akart fegyvert emelni atyja ellen s kegyelmére bízta magát [3]), s Pozsonyba biztosokat küldött, kik atyjának biztosaival Herrand főlovászmester s trencsényi főispánnal s László honti főesperessel egyezkednének. Az itt megkötött béke okmánya, — melyből pedig e viszályok történetére tán legtöbb világot nyerhetnénk, — mind eddig nem jött napvilágra. Az utóbbi egyezkedésekből mindazáltal látjuk, hogy Béla nem szüntette meg végkép a viszály okát. Béla herczeget azontul is Horvátországban hagyván, István követeléseit csak azáltal akarta kielégíteni,

---

[1]) István egy 1268-ki levelében ezt irja : tempore persecutionis, nostrae et miseriae, quando videlicet dura et crudelis persecutio parentum nostrorum extra terminos terrae nostrae despecta pietate voluit effugare. Fejérnél : IV, 3, 466.

[2]) István több rendű levelei. Fejérnél : IV, 3, 466. 486. 410. 289. 346. 414. stb.

[3]) Mária anyakirályné levele. Katonánál : VI, 358. Fejérnél : IV, 3, 68. —

hogy Erdélyen s a moldvai Kunságon kivül még némely tiszai megyéket, a Duna táján Fülek várát, s az ország összes sójövedelmének felét engedte át neki. Bővebben értesűlünk a békekötés pontjairól s e viszonyokról általában azon oklevélből, mely Béla király részéről Fülep esztergomi —, Istvánéról Smaragd kalocsai érsekek s cancellárok által 1262-ki decemberben Poroszlón készíttetett, s aztán Istvántól esküvel is megerősíttetett. István, ezen okmányban igéri atyjának, hogy megelégszik a pozsonyi békekötés alkalmával megszaporított birtokaival, s ezután nem fog tőle többet követelni, ellene, koronája, országlása ellen, valamint Béla tótországi vezér ellen sem követend el semmiféle sérelmet; sőt atyját minden szükségében segítendi. Visszaadja a Béla híveitől elfoglalt javakat. És minthogy atyjának igéretét vette, hogy ez tőle a kunokat elcsábítani s a maga pártjára vonni nem fogja, viszont ő is igéri, hogy a tótországi vezérség alattvalóit sem csábítani nem fogja a maga pártjára, sem be nem fogadja, ha hozzá maguktól jőnének. Megelégszik a sójövedelem felével, mely neki a pozsonyi szerződésben biztosíttatott. stb. Ha ezekben ő, vagy atyja valamely pont ellen vétene, jogában álljon az esztergomi és kalocsai érsekeknek ugy atyját mint őt egyházi átokkal sujtani. Egyébiránt teljes fiui tiszteletet igér atyjának, hogy méltó legyen áldására [1]).

De e békeszerződés bár a következő 1263-ki május 3-kán Zokolban ismét megujíttatott s némi kölcsönös biztositásokkal bővíttetett, és bár utóbb maga a pápa által is megerősíttetett [2]), a jó egyetértést nem alapithatta meg az apa és fiu királyok közt. Már maga azon körülmény, hogy a szerződést annyiszor meg kellett újítani, világos tanúja, hogy a viszály csak pillanatilag fojtatott el, de okai fenmaradván, alattomban lappangott a kedélyekben, mignem azt valamely újabb alkalom ismét lángra gyujtotta. 1264-ben már ismét nyilt háborúban találjuk egymással a két királyt. Az okot, mely a kedélyek elnyomott keserűségét ujabban kitörésre indította, részletesen nem ismerjük. Ugy látszik mindazáltal, az ismét a másodszülöttét tulságosan kegyelő, s e miatt egynémiben

---

[1]) Belnél : Notit. Hung. nov. I, 118. Katonánál : VI, 360. Fejérnél : IV, 3, 77.

[2]) Ld. ezt Bélnél : U. o. 122. Katonánál u. o. 370. Fejérnél : u. o. 160.

igazságtalan öreg királytól és Mária anyakirálynétól származott [1]). A háboru avval kezdődött, hogy István Mária anyakirályné javait, Beszterczét, Radnát, Szőlőst és Királyit, Erdélyben, melyek különösen királynéi javakul szoktak tekintetni, ugyszinte a maga nővérének, Anna Ratiszláv herczeg s macsói bán özvegyének, s két fiának Mihálynak és Bélának némely várait [2]) lefoglalta. A királyok már ismét hadakat szedtek egymás ellen : Béla Lengyelországban is keresett segélyt; István pedig kunjait fegyverezte. Magok a püspökök is pártokra oszlottak s még inkább öregbítették a bajokat, a királynak még az illő tiszteletet sem adván meg. Béla tekintélye oly annyira lesülyedt e viszályok alatt, hogy még nejének, Mária királynénak javait is a pápának kellett biztosítani erőszakos foglalások ellen [3]). És ez épen oly időben történt, midőn a tatárok betörésének híre ismét minduntalan megmegújult. IV Orbán pápa ennélfogva komolyan megdorgálta az illető feleket: mind Istvánt, ama javak lefoglalása miatt, — a veszprémi püspöknek hatalmat adván őt, ha azokat visszaadni vonakodnék, egyházi átokkal sujtani; mind Bélát, hogy midőn az országot ugyis minduntalan fenyegetik a tatárok, annyi okot ad a viszályra és idegen pogány népeket hí be fia ellen; mind a püspököket, kik „a béke kieszközlése helyett maguk hintik el a viszályok magvát a királyok között s kiknek vakmerősége annyira megy, hogy még a hűségesküt is megsértik, a kellő tiszteletet a királynak meg nem adják [4]).

A pápa feddése most hatékony volt. Az apa és fiu ismét kibékűlt egymással; az esztergomi és kalocsai érsekek közbejöttével az elébbi békekötés megujittatott, s azt Béla IV Kelemen új pápa által is megerősíttette [5]).

---

[1]) Erre mutat a pápa levele Istvánhoz, Fejérnél : IV, 3, 216.

[2]) Talán épen azokat, melyeket Béla ez évben adományozott özvegy leányának, és unokáinak. Hogy ezen adományt még a pápa által is megerősíttette (Ld. Katonánál : VI, 413.) azt látszik bizonyítani, hogy az adományra Bélának nem volt teljes joga, e javak Istvánéi lévén. Különben, minek a pápa megerősitése, ha teljes joggal rendelkezhetett felölök. Az öreg király, mint egyebekből is kitűnik, nagyon gyönge volt Anna és Béla kedvencz gyermekei hizelgéseinek ellenében.

[3]) IV Orbán pápa levele Fejérnél : IV, 3, 237.

[4]) Ugyanannak levelei Bélához, Istvánhoz, a veszprémi püspökhöz. U. o. 210.

[5]) Raynald 1264 évhez Lib. III. 338. Béla lev. a pápához Fejérnél. U. o. 258.

A viszályt s kibékülést nászünnepély váltotta fel. Béla király, másod szülöttének, a kedvencz Béla vezérnek menyekzőjét ülte meg az ősz kezdetén (1264) Ottokár unokahugával, a brandenburgi Kunegunddal. Az ünnepély az ország határszélein sátorok alatt folyt le; Béla király és Ottokár, ki szintén jelen volt, valamint a magyar urak is vetélkedtek egymással fényben, pazarlásban. Egy cseh krónika [1]) az ünnepély leirásában, mint magyar nemzeti szokást említi, hogy miután Béla király a menyasszony jegybérét, annak atyjával és Ottokárral meghatározta, az ifju Béla vezér, a vőlegény, jegyese elébe járulván, egy arany koronát tett annak fejére, melyet egy lovag kivont karddal mindjárt leütött fejéről. E szertartás valószinűleg csak a vezérek menyekzőjénél volt divatban, jelképileg tán azt hirdető, hogy a korona őt, királyfi jegyese után csak akkor fogja megilletni, ha férje az öröködési rendben trónra jutand. A menyekző után Béla vezér fiatal nejével, Mária anyakirályné kiséretében vezérségébe utazott, s annak kormányát, mely eddig egy bán kezében volt, személyesen általvette.

A menyekzői vigasságot néhány hónap mulva ismét remegés váltotta fel. Béla szövetséges éjszaki szomszédjaitól megint azon ijesztő hirt vette, hogy a tatárok 1265 nyarán betörni szándékoznak országába. A király kérelmére Kelemen pápa az esztergomi és kalocsai érsekeket már fel is hatalmazta, hogy Magyar-, Cseh-, Lengyelországban, Ausztria, Karantán és Brandenburg herczegségekben keresztes hadjáratot hirdessenek ellenök [2]); de a nyár szerencsére elmult a nélkül, hogy a hirek megvalósultak volna. Azonban ennyi ijesztő hirek sem valának még képesek a két királyt a belbéke megőrzésére inditani : a tatárjárás helyett egy újabb polgári háború sanyargatta az országot.

István király, miután atyjával 1264-ben másodszor megbékült, Lőrincz szörényi bánnal a bolgárokra vezette hadait, kik a szörényi bánságot háborgatták. A szerencse kedvezett fegyvereinek : Bodont elfoglalta s a tartományt egészen Ternováig meghóditotta [3]). Mig azonban ő ekként az ország

---

[1]) Contin. Cosmae Prag. ezen évhez Pertznél : Scriptores IX. Marignola, Dobnernél : II, 224.

[2]) A pápa levele Fejérnél : U. o. 299.

[3]) Turóczi II. Cap. 77. Béla lev. Fejérnél : IV, 3, 196. István lev. u. o. 525. és V, 1, 55.

védelmében s gyarapitásában fáradozott, az öreg királynak Béla vezérre halmozott tulságos kegyei s tán ennek fondorlatai ujra felszították a viszályokat. A háboruság közelebbi okai bizonytalanok: csak azt tudjuk, hogy az apa s testvérek hadai 1267-ben ismét ellenségesen álltak szemben egymással. Az öreg király most több szerencsétlen csatározások után annyira felbőszült István ellen, hogy annak nejét s gyermekeit, pataki várában meglepetvén, elfogatta, őt magát elsőszülöttségi jogától megfosztottnak nyilvánította, Bélát szándékozván kinevezni utódává. E szándékát végrehajtandó, másodszülött fia, Henrik nádor és Prescellin Henrik osztrák lovag vezérlete alatt egy nagy sereget küldött a Duna felé közeledő István ellenébe. Az ellenséges hadak Pest közelében Ilsvaszegnél, melyet ma Issaszegnek hivunk, s egy ujabbkori ütközet is nevezetessé teszen, találkoztak egymással. A szerencse harmadszor is Istvánnak kedvezett: Béla vezér megfutott, Henrik nádor két fiával együtt fogolylyá lett, Prescellin halálát lelte a csatamezőn [1]).

István győzedelmes fegyvere az apát békére kényszerítette, de melynek föltételeit nem ismerjük. Istvánnak mérsékletére mutat az, hogy bár ezen annyiszor megújult viszályok fő oka öcscsének tulságos kegyeltetése volt apjuk által, Horvát- és Dalmátország ezentul is amannak birtokában maradt, István az erdélyi vezér czimét tartván meg.

E belháboruk ugyanazon eredményt szűlték, mely egykoron Béla és II Endre háboruságaiból származott: egyik fél a másik híveit tulságos adományok által ügyekezett magához édesgetni, mi ismét megcsorbítá a királyi jövedelmeket, elbizottá, féktelenné tette a különben is hatalmas oligarchiát; egyik fél a másik hiveinek, kik a csábitásra nem hajóltak, javait foglalta vagy pusztította el. A nemesség ismét tele volt panaszszal, mint 1222-ben, s hangosan követelte megsértett jogainak helyreállitását. Béla ennélfogva 1267-ben, de bizonytalan, hova országgyülést hirdetett, melyen a két király és Béla vezér közösen egy okmányt adtak ki a nemesség alkotmányos jogainak biztositására. E törvénykönyv főbb rendeletei követ-

---

[1]) István levele Fejérnél: IV, 3, 408. az issaszegi ütközet ebben hibásan tétetik 1259 elöttre, 1269 helyett. Ugyannak levele u. o. V, 2, 95. Chron. Austr. Frehernél: I, 462. Chron. Claustro-Neob. Pertznél: IX.

kezők : A nemesség javai s jobbágyaitól semmiféle kamarai adó ne szedessék; törvényes elitélés előtt a nemes el ne fogathassék; a nemesek a három fejedelem közől annak szolgáljanak, a kinek akarnak s ezért bántalmok ne legyen, javaikban ne háborgattassanak; az elfoglalt nemesi földek adassanak vissza igaz birtokosaiknak; ha valamely nemes egyenes örökös nélkül hal meg, javai el ne adományoztassanak, mig rokonainak jogai meg nem vizsgáltattak. Ha a király foglalás végett vezet hadat a külföldre, a nemesek vele menni ne kényszeríttessenek; menjen a ki akar, s a király költségeire. A harczban magtalanul elhalt nemesek örökös javai rokonaikra szálljanak; szerzett javairól a haldokló szabadon intézkedhetik. A nemesek pörei irásbeli folyamodás nélkül döntessenek el, s e végett a három fejedelem közől valamelyik, ugy a nemesek közől is minden megyéből kettő vagy három mulhatatlanul megjelenjen Székesfehérvárott a szent-istvánnapi gyülésre. Ha e rendeleteket valamelyik fejedelem megsértené, az esztergomi érsek által átokkal sujtassék [1]).

Méltó itt megemlítenünk Bélának egy más, még 1251-ben kelt rendeletét is, melyben a zsidók polgári állapotát, jogviszonyait szabályozza. A számos kül és belháboru szintugy, mint országának helyreállitása a tatárjárás után, sok költségbe verte az öreg királyt, mit hogy fedezhessen, ugyanazon eszközhöz nyult, mely atyja, II Endre alatt annyi zaklatást és nyomort hozott az alsó néposztályra : zsidóknak adta haszonbérbe a királyi jövedelmeket, tőlök kölcsönzött szorult helyzetében [2]). Ebből fejthető meg, miérthogy a zsidók, kik ekkoron más országokban annyi üldözésnek valának kitéve, nálunk rendezett polgári jogoknak s kiváltságoknak örvendhettek. „Akarván — ugymond e kiváltságlevél bevezetésében a király — hogy az országunkban létező minden állapotu emberek érezzék kegyelmünket s jóságunkat, az országunkban

---

[1]) Kovachich : Vestig. Comit. 132 kövv. Endlichernél : Monum. 512.

[2]) A tatárjárás után még Komárom várát is elzálogositá Henuk zsidónak, kit *Comesnek*, ispánnak nevez. Utóbb Mária királyné szintén elzálogositá Henuk fiainak a maga harminczadi jövedelmét; és mivel ezek 800 ezüst girával adósak maradtak, Béla 1268-ban Komáromot a királynénak itélte oda, ki azt a kérdéses 800 gíráért minden hozzá tartozó falvakkal együtt Valter budai várispánnak adta el. Fejérnél : IV, 3, 443.

lévő valamennyi zsidóknak is a következő jogait rendeljük sértetlenül megtartatni.“ A zsidók személye vagy javai ellen indított perekben, keresztény egyedül soha, hanem csak egy más zsidóval együtt lehessen tanu, kivéve, midőn az ügy oly világos, hogy a tanuskodásra s bebizonyitásra semmi szükség. Ha keresztény zsidót arról vádol, hogy a kölcsönért neki adott zálogot eltagadja, vagy a zálogért nagyobb váltságot követel, mint a mennyit kölcsönzött, vagy azt állitja, hogy a zálogba adott jószág tőle ellopatott, vagy elégett : a zsidó igazolására elég, ha esküvel bizonyítja a vád alaptalanságát. A zsidók egymás közti viszályaiban a városbiró nem itélhet; e jogot a király magának vagy cancellárának tartotta fenn. A keresztény, ki valamely zsidót megsebesít, a törvényes birságon felül, mely a közkincstárt illeti, a sértettnek tizenkét ezüst gírát, s gyógyitási költségeit köteles megfizetni; ha csak megveri, de meg nem vérzi, szokás szerint négy gíra birságot fizet; a ki pedig zsidót megöl, méltóképen lakoljon, s minden ingó s ingatlan javai foglaltassanak le a király részére. A zsidók, megfizetvén a törvényes vámot, minden háborgatás nélkül járhassanak, kelhessenek áruikkal, vámul pedig csak annyit fizessenek, mint más polgárai azon városnak, melyben tartózkodnak. Midőn a zsidók halotaikat szokásuk szerint egy helyről másra szállítják, tilos tőlök vámot kizsarolni; a vámos ki ezt teszi, mint a halott megrablója bünhesztessék. A ki a zsidók iskoláit, zsinagógáit háborgatja, másfél gírát köteles fizetni azok birájának. A birságban elmarasztalt zsidó, saját birájának csak tizenkét denárt —, az idézetre meg nem jelenő négyet, harmad izben huszonhat denárt fizessen. A zsidó, ki más zsidót sebesít meg, birájának másfél gírát fizet büntetésül. Ha valamely zsidó gyilkosa ki nem tudatik, az, a kire gyanu esik, párbajjal köteles magát kitisztítani. Ha valamely zsidó az ország nagyjainak kötelezvényére vagy jószágára ad kölcsön, s ezt bebizonyítani is képes, a jószág kezén maradjon, mig azt valamely keresztény a zálogpénzen ki nem váltja; de a zsidó, ki ily jószágot tart, semmi hatóságot nem gyakorolhat az ott lakó keresztények felett. Az egy évnél tovább tartott zálogot, ha a kölcsönzött pénzt értékben meg nem haladja, a zsidó, előleges jelentés után a maga birájánál, eladhatja. Ha a zálogidő eltelvén, a zálogadó a maga jogát óvással fel nem éleszti, a zálogért a zsidó kérdőre többé nem vonathatik. A zsidót a maga ünnepén nem szabad kényszeríteni a zálogbér felvéte-

lére. A ki erőszakosan veszi el zálogát a zsidótól, ugy bűnhödjék, mint a királyi kamara megsértője. Azon városbiró, ki e kiváltságok ellen vét, hivatalát veszítse [1]).

Nem sokára utósó megbékülése után István fiával, még egy háborúja volt Bélának Uróz szerb fejedelem ellen, ki a belviszályok alatt a macsói bánságot háborgatta. Uróz megveretett s veje el is fogatott, ki aztán magát nyolczszáz ezüst gírán váltotta meg, egy drága keresztet adván a váltságdíj fejében [2]).

Az 1269-ki ősz elején Bernát casinói apát, két világi urral, követségben érkezett Anjou Károly siciliai király részéről István ifjabb király udvarába, ennek Mária leányát nőül kérő a siciliai király fiának, Sánta-Károlynak számára, egyszersmind szövetségre is felhíván Istvánt a németek ellen. A követség fényesen fogadtatott, s a királyleány, mint már a nevezett királyfi jegyese, Csáky Agnes, Tamás ur özvegyének kiséretében, küldetett át a követekkel Siciliába [3]). Hihetőleg ezen alkalommal jegyeztetett el Izabella, Károly király leánya is László herczegnek, István elsőszülöttének. Károly király utóbb kétszázezer ezüst gírát rendelt leánya hitbéréül [4]).

Mialatt István udvarában az eljegyzési ünnepélyek tartattak, az öreg Béla királyt nagy csapás sujtotta : Béla tótországi vezér megszünt élni. E kedvencz fiának halála mély bánatba sülyeszté az aggastyánt. Ekkor vallá meg törődött szívvel, hogy az elhunytra halmozott kedvezései tán a kellő mértéket is meghaladták, s okot adtak az elsőszülöttével lefolyt viszályokra [5]). De még e halál sem volt képes teljesen kiirtani szivéből ama keserűséget, melyet abban István lázadásai gerjesztettek : az apa és fiu közt soha sem állott többé helyre az őszintén szivélyes viszony. Az agg királyt bánata nem sokára sulyos betegségbe ejté. Végnapjaiban leginkább Anna leánya forgólodott mellette, s olyakra vette a beteg királyt, mik okaivá lettek a nem sokára kitört háborúknak : a haldokló Béla családi kincseit Anna leányának adta, s őt és többi híveit, kik az Istvánnal lefolyt viszályokban mellette

---

1) Belae IV Regis iura iudeorum 1251. Endlichernél : 471.
2) István és Béla levelei Fejérnél : IV, 3, 465 490. V. 1. 24.
3) Fejérnél : Cod. Dipl. IV, 3. 508. 510. 512. 527.
4) U. o. V, 1, 97.
5) U. o. IV. 3, 495.

állhatatosak maradtak, Ottokár cseh királynak védelmébe ajánlotta; mert, ugy látszik, már Béla végnapjaiban meg volt határozva az utóbb István ellen elkövetett árulás terve [1]). Béla 1270-ki májusban, s kevéssel utóbb neje Mária is megszünt élni. Mind a ketten, valamint Béla vezér is Esztergomba temettettek el a minorita szerzeteseknek a király által nem rég épitett templomában.

Hét leánya közől, kiket életben hagyott, s kik közől már többeket említettünk, Margit, a Nyulakszigetén, mint apáczafejedelem-asszony élt, s halála után a szentek közé vétetett fel.

HARMADIK FEJEZET.

V István király 1270—1272.

V István harmincz éves férfiu volt, midőn atyja halála után az egész ország kormányát átvévén, magát Fehérvárott másodizben is megkoronáztatta [2]). Az ünnepélyre megjelent egyházi s világi uraknak s nemeseknek tömérdek száma azt látszik bizonyítani, hogy az ifju király közszeretetben részesült, s a nemzet most, örömének nyilvánitása által elégtételt akart szolgáltatni azon igazságtalan üldözésekért, melyeket atyjától szenvedett. Ugyanezen alkalommal megkoronáztatott a kun származásu Erzsébet királyné is, s a nemesség kivánságára mind a ketten esküvel kötelezték magokat, hogy a nemesek jogait fentartják, birtokait, melyeket elődeik jogtalanul foglaltak le, visszaadják [3]). Ez arra látszik mutatni, hogy Béla az elpazarlott várjavak visszavételében néha az igazságot is megsértette.

Mig azonban az urak és nemeseknek csaknem összesége nagy örömmel ülte meg a királyi koronázást, néhány ur s Anna özvegy herczegné, a király nénje, árulást követtek el egyaránt az ország, mint a király ellen. Mint mondók, Anna

---

[1]) Ld. Bélának Palaczky által kiadott levelét. Szalay : Magy. Tört. II, 82.

[2]) Pray : Hist. R. H. I, 282.

[3]) Dic appositionis coronae capiti nostro promisimus iuramento, quod iura nobilium per antecessores nostros indebite alienata et iniuste occupata reddi faciemus. Erzsébet lev. Fejérnél : V, 1, 237.

herczegné, Ratiszláv macsói bán özvegye, némely drágaságokat, ugymint, egy koronát, drága kardot, arany lánczokat, drága kövek és gyöngyökből készült csillagot, számos arany s ezüst edényeket s ékszereket haldokló atyjától kicsalván, azokkal vejéhez, Ottokár cseh királyhoz futott. Hasonlókép némely urak, a Béla és István közt támadt viszályok fő szítogatói, névszerint, Németujvári Henrik, Iván és István, Miklós prépost s királyi cancellár, Lőrincz ur, s néhány mások, a király igazságos boszujától tartván, szintén Ottokárhoz futottak, s Kőszeg, Borostyánkő, Zagoria, Strigo, Dobra és Rou váraikat annak védelme alá helyezték [1]).

István, mihelyt erről értesüle, az elidegenített családi kincsek s az áruló urak kiadatását követelte Ottokártól, mit ez annál kevesbbé akart teljesíteni, minthogy Béla maga halálos ágyán ajánlotta volt őket védelmébe [2]). A büszke, heves természetü István, ki még Stajerország elvesztét s az 1260-ban szenvedett vereséget sem tudta megbocsátani Ottokárnak, egyátaljában nem volt hajlandó eltűrni a sérelmet, s háborúra készült. Mindenekelőtt szövetséget kivána kötni sogorával, a lengyel Boleszlávval, kit Ottokár Oppeln elfoglalása által szintén maga ellen haragított. István személyesen felkereste őt Krakóban, színleg mint zarándok sz. Szaniszló sírjához [3]). Onnan visszatérvén szövetséget kötött még Fülep aquileai patriarchával is, kinek szintén panasza volt Ottokár ellen, mert testvérének Ulrik herczegnek halála után Karinthia örökségétől fosztotta meg őt fondorlatai által.

E szövetségesek azonban vagy lassuk, vagy félénkek valának kikötni a hatalmas Ottokárral; s István, mihelyt hadait felkészitette, maga kezdé meg a háborut. Az ütközet Mosony táján, de nem tudjuk mily eredménynyel folyt le [4]). Annyi bizonyos, hogy a két király egymással jul. 25-én, a Duna egy szigetén, Pozsony közelében, nyolcz-nyolcz urtól kisértetve személyesen találkozott; hol aztán a béke is megköttetett. A békeokmány mind máiglan nem került napvilágra, de más em-

---

[1]) Ld. István levelét Fejérnél : V, 1, 99. Ebből látszik, hogy ezen urak Anna herczegnének is segedelmére valának a kincsek elorzásában. Ld. továbbá a békeokmányt István és Ottokár közt. Fejérnél : u. o. 113. 234.

[2]) Ld. Béla levelének töredékét. Szalaynál : Magyar. tört. II, 82.

[3]) Fejérnél : V, 1, 99.

[4]) István lev. Fejérnél u. o. 70.

lékekből tudjuk, miképen a föltételek főbbjei a körül forogtak, hogy Ottokár az elrablott kincseket adja ki, a hozzá futott urak várait ereszsze vissza, magokat pedig ne vegye pártfogásába. Mind a két fél felhatalmazta a maga püspökeit egyházai átok alá helyezni a béke megsértőjét [1]).

Azonban Ottokár, kinek álnokságától István eleve is tartott, a sanctioul kikötött egyházi átok daczára sem tartotta meg a föltételeket; sem a hozzá menekült urakat nem szűnt meg pártolni; — sőt ezeknek még azt is megengedte, hogy Kőszegből s más határszéki váraikból rablásokat üzzenek a vidéken; sem a családi kincseket nem adta vissza [2]). István, ennyi hűtlenségtől indíttatván, szintén nem vélte magát kötelesnek a béke megtartására, s midőn Ottokár 1270 végén hadait Karantánba vezette, hogy azt birtokába vegye, a visszatérőnek a Sömmering hegy alatt ötven ezernyi sereggel útját állá [3]). De korán értesült a veszélyről Ottokár, s erejében nem bizván, a Stajer havasokon keresztül Lilienfeld felé nagy bajjal kerülte ki István hadait. A magyar király tehát e miatti boszuságában Sz. Tamás napja táján Ausztria belsejébe tört, s azt kegyetlenül pusztította, mintegy husz ezer hadi foglyot hozván magával rabságra [4]).

Midőn a magyar had haza takarodott, Wehinger Siegfried több osztrák urral viszont Magyarországra csapott, itt hasonló módon akarván viszonozni Ausztria feldulását. De midőn a befagyott Fertő taván haladnának keresztül, a jég alattok beszakadt s mintegy negyven nemes 300 fegyveressel odaveszett [5]). Ezen előzmények után a háboru 1271-ben egész súlyával kitört. Ottokár a tél folytában mind saját tartományaiból, mind német szövetségeseitől roppant — számszerint mintegy 150 ezernyi hadat gyűjtött, melylyel mindjárt a tavasz nyiltán megkezdte a háborut: a Dunán hidat vert s mindenekelőtt Pozsonyt foglalta el. István, kincstárának kimerültsége miatt, — melyen kereskedőktől kölcsönzött pénz-

[1]) A békeokmány elejét közölte Dobner: Monum. II, 368. de hibásan 1267 évhez. Chron. Austr. Frehernél: I, 463. A püspökök levele Dobnernél: i. h. 369, de az év itt is hibásan áll.

[2]) István lev. Fejérnél: V. 1, 100. Arenpeck, Peznél I, 1223.

[3]) Chron. Austr. Frehernél: i. h.

[4]) Chron. Austr. i. h. Annal. Altahens. Canisiusnál: IV. 199.

[5]) Chron. Austr. Frehernél: I, 463.

zel ügyekezett segíteni [1]), minden iparkodása mellet sem gyüjthetett idején annyi hadat, hogy Ottokár tömérdek seregével nyilt harczra kelhetne, s e miatt a Rábcza mögött védő helyzetet foglalt el seregével. Ottokár ennél fogva ellentállásra nem találván, miután Pozsonyt 1500 bécsi lovas őrizetére bízta, a Duna balpartján haladva, Sz. Györgyöt, Bazint, — és miután a Sándor ur által védett Stomfát egy ideig hasztalan vívta volna [2]), Nagyszombatot vette meg. Ez alatt a vele tartó Miklós és István lázadó magyar urak meg Nyitrát foglalták el [3]). Nagyszombat vidékét elpusztítván, Ottokár, Pozsony mellett, a Duna jobbpartjára tette át seregét; Óvárt és Mosonyt megvette, s emezt, mivel egyideig vitézül ellentállott, iszonyuan feldulta; sőt árulás következtében még Győrt is kezére kerítette; de más részről Sopronyt és Vasvárt sikeretlenül ostromolta [4]).

Midőn Ottokár a Duna jobbpartjára lépett seregével, István, a békét sürgető püspökök kérelmeire hajólva, Lorántbánt, a veszprémi püspököt és Egyed főtárnok-mestert s pozsonyi főispánt, békeajánlatokkal küldé hozzá. De Ottokár, kit a követek Marcheckben találtak [5]), mitsem akart hallani az elfoglaltak visszaadásáról, mit István, az elébbi béke pontjaihoz adván, feltételül tűzött ki, — és táborát Istvánéval szemközt, a Rábcza folyam tul partján ütötte fel. De itt már nemcsak ellentállásra talált a büszke cseh király, hanem midőn a folyamon az átmenetet akarná kierőszakolni, érzékeny veszteséget is szenvedvén [6]), visszavonulni kényteleníttetett. Most meg István adta neki a kölcsönt vissza, 30 ezernyi hadat küldvén üzésére. Minthogy Ottokár serege élelemhiány miatt széjjeloszlott, e had semmi ellentállásra nem találván, Ausztriát és Morvát pusztította. A kunok itt hasonló kegyetlenséggel dúltak, mint elébb Magyarországon a csehek, kikről a német krónikák azt beszélik, hogy még a bölcsőben lévő gyermekeket is lábaiknál fogva csapkodták a falhoz [7]).

---

[1]) IV László lev. 1273-ból Fejérnél : V, 2, 73.
[2]) István lev. 1271-ből. U. o. V, 1, 130.
[3]) U. o. 144.
[4]) István lev. 1272-ből. U. o. V, 2, 215 és 234.
[5]) István lev. U. o. V, 2, 100.
[6]) IV László lev. Fejérnél : V, 2, 95. Cum patri nostro felix cesserat victoria, ut (Ottocarus) vix evasit fugitivus. Turóczi II, Cap. 77. Kézai : II, Cap. 5.
[7]) Chron. Austr. Frehernél : I. 463. köv. Chron. Leobiens. Pez-

Most már meg Ottokár óhajtá a békét. Követei, kiknek élén Bruno olmüczi püspök állott, julius elején találkoztak Pozsonyban István biztosaival, Pál veszprémi püspökkel Egyed főtárnokmesterrel, Loránt bánnal s Benedek aradi prépost és cancellárral, kik aztán a békét főbbpontjaiban következő feltételek alatt kötötték meg : a két birodalom határai azok maradnak, melyek Béla király halála idején voltak; ha ezek fölött kétség támadna, egy részről az esztergami érsek, másról az olmüczi püspök azt megvizsgálván, lelkismeretesen fogják eldönteni. István lemond igényeiről a Stajer, Karantán és Krain-földre; lemond követeléseiről azon kincsekre is, melyeket Anna herczegné Csehországba vitt magával; végre lemond szövetségéről Fülep aquileai patriarchával. Ottokár ellenben azon várakat, melyeket a hűtlen magyar urak vetettek alája, visszaereszti s ezen uraknak nem fogja megengedni, hogy tőle nyert birtokaikból Magyarországot háborgassák; lemond szövetségéről, melyet a számkivetésben lévő István herczeggel, II Endre király és Beatrix fiával kötött volt. Mind a két király befoglalta a békébe a maga szövetséges barátait : István egyebek közt a franczia és siciliai királyokat, a keleti császárt, a lengyel és bajor fejedelmeket, Béla macsói és bosnya vezért stb; Ottokár ellenben, a többi közt, a német császárt, az angol és spanyol királyokat. Végre mind a ketten felhatalmazták a magok püspökeit, egyházi átokkal sujtani a béke megszegőjét. István julius 3-kán, pozsonyi táborában, Ottokár julius 14-kén Prágában irta alá s erősitette meg a békeszerződvényt [1]).

Nem sokára e békekötés után érkezett meg az országba Izabella, Károly siciliai király leánya, kit István még a mult évben jegyzett volt el László fiának [2]).

Mihelyt a béke helyreállott, István nagy gonddal látott országa jóllétének gyarapitásához. A kiváltságlevél, melyet ez év végén a szepesi szászoknak [3]) s a győri polgároknak [4])

---

nél : I, 851. Chron. Altahense Frehernél I, 557. Oefelénél : I, 683. Ottokár lev. Fejérnél : V, 1, 108.

[1]) Raynaldnál : Annal. Eccl. 1271. évhez n. 22. és n. 30. Fejérnél: V, 1, 113. és 124.

[2]) Fejérnél : u o. 159.

[3]) U. o. 132.

[4]) U. o. 146.

adott, eléggé feljogosít hinnünk, hogy ha a végzet neki hoszszabb életet enged, egyike leend vala jelesebb királyainknak. De már a következő év nyarán egy váratlan esemény halált hozott reá : E nyáron István a hűbéres Szerborszägba ment egy sereggel, hogy véget vessen a háborúnak, mely Uroz fejedelem s fia és veje közt támadt volt. Mig ő ott időze, hírül vevé, hogy ifjabb fiát Endrét, Pektári Joachim, horvátországi bán, titkon a német földre Habsburgi Rudolfhoz vitte volt, hihetőleg, hogy a kis herczeg eljegyzését eszközölje Rudolf leányával. A gyermekrablás, melynek körülményeiről s indokáról, ugy látszik, nem volt értesűlve, annyira felindítá Istvánt, hogy táborát nyomban odahagyván, lóhalálában sietett haza, gyermekének visszahozatásáról intézkedendő [1]. A felhevülés azonban a nyári nagy forróságban s az atyai aggodalom már utközben oly beteggé tette, hogy midőn Budára érkezett, minden erejét kimerűlve érzé. A városból a Nyulakszigetére vitette magát, hol Erzsébet leánya apácza volt. De ennek ápolása sem fordíthatott többé baján : rövid napok mulva, aug. 1-jén megszünt élni, László és Endre fiakat hagyván maga után.

NEGYEDIK FEJEZET.

IV László király. 1272—1290.

I.

A gyermekrablás, melyet Pektári Joachim Endre herczeg személyén elkövetett, aligha nem Erzsébet királyné tudtával s megegyeztével történt, kiről tudjuk, hogy Endre fiának eljegyzését Rudolf habsburgi gróf leányával felette óhajtotta. Különben nem lehetne megfejteni, hogy István halála után Erzsébet királyné, midőn a még csak tiz éves László helyett a kormányt átvette, főtanácsosául, ki nélkül azontul semmi sem történt, épen Joachim urat választotta. Ezen urnak intézkedései, melyeket mindjárt István halála után tőn, nagy bel és külzavarokba bonyolították az országot. Erzsébet anyakirályné, az ő tanácsai szerint, azon urakat, kik István

[1] Ottokár lev. U. o. V, 2, 315.

alatt az ország főhivatalait viselték, tisztciktől megfosztván, a maga kedvenczeivel helyettesítette. Pektári maga, a főtárnokmesteri jövedelmes hivatalt tartá meg magának. A méltóságaiktól megfosztott urak, egyebek közt Finta nádorispán és Budaméri Egyed elébbi főtárnokmester és pozsonyi főispán, annyira felbőszültek e miatt a királyné ellen, hogy Fehérvárott fegyveresen palotájára törvén, őt Lászlóval együtt fogságba tették, hihetőleg, hogy rendeleteinek visszavonására, Pektári eltávolitására kényszerítsék [1]. A lázadók szándoka azonban nem sikerült. Miklós erdélyi vajda, s más urak, kik a koronázás végett Fehérvárra siettek, a lazadókat elűzték, s a foglyokat megszabadítván, a gyermek Lászlót augusztus vége táján megkoronázták [2].

Budameri Egyed, czélját ekként nem érhetvén, a lázadást honárulással is tetézte, s újabb magvát hintette el a László és Ottokár közt kitört háborúnak. Ő ugyanis nyomban Ottokárhoz futott s Pozsony várat és vármegyét is az ő védelme alá helyezte. Ottokár, ellenére az 1271-ki békének, melynek egy pontjában nyilván kiköttetett, hogy a szökevények be ne fogadtassanak, nemcsak pártfogása alá vette a honáruló urat, hanem elvesztett javai fejében még Laa, Neuenburg, Stockerau, Greiczin és Stein városok mintegy két ezer gírára menő jövedelmeivel is megadományozta őt; Pozsony várát pedig a maga fegyvereseivel rakta meg.

Azonban, a nagy kegyelem, melyet Ottokár a szökevény urra halmozott, irígységet ébresztett azon többi pártos urakban, kik még 1270-ben futottak volt Ottokárhoz, s tőle szintén, de kevesebbel, megadományoztatván, azóta alattvalói maradtak. Ezek közől Németujvári Henrik, Egyed urnak különben is régi ellensége, oly igen megsértve érzé magát az emerre halmozott kegyek által, hogy Ottokárt azonnal odahagyta; s

---

[1]) Cum quidam infideles . . . regni nostri apud Albam ante tempus coronationis carissimi filii nostri regis Ladislai contra nostram Excellentiam manu armata insurgentes stb. Erzsébet levele Fejérnél : V, 2, 131. és „Cum per Finta palatinum captivati fuissemus. László lev. 1273-ból, u. o. 425. Ugyanezen oklevélből olvassuk, hogy Kaplony Endre, tán nevelője a királynak, őt már megkoronáztatása után megis verte; (cum cambuca percutiens); miért aztán mint felségsértő lakolt. Ezután lett a király nevelőjévé „Mátyus bán, ki vala erdely herczeg, es vala Lázló kyralynak mestere es euryzeuye." Sz. Margit életirója Katonánál : VI, 689.

[2]) László lev. Traw városaihoz. Fejérnél : V, 2, 37.

Magyarországba visszatérvén, a királyné kegye s Pektári barátsága által javainak birtokába visszahelyeztetett. A magyar kormány, Henrik ur ösztönzéseire, mindjárt követeket küldött Ottokárhoz, kik előtte a béke megszegése ellen panaszt emelnének, s Pozsonyt visszakövetelnék. Épen e követség kiküldetésekor történt, hogy Henrik ur Béla herczeggel, a boldogult Ratisztláv macsói bán és Anna herczegasszony fiával, sulyos viszályba keveredett, hihetőleg, mivel, a herczeg Henrik ur némely javait birta volt István király adományából. A viszály a Nyulakszigetén párbajjal végződött, melyben a herczeg halva maradt.

Erzsébet anyakirályné és Pektári, a mindenható tanácsos, és Henrik barátja, ugylátszik, nem fogadták kedvetlenül Béla herczeg halálának hirét; sőt Henrik urat nem sokára egész Tótország bánjává nevezték ki [1]). De annál roszabb néven vette, vagy csak színlelte azt venni Ottokár, a megölt herczeg sógora, — ki a gyermekkirály gyönge, zavaros kormányát rég hasznára óhajtá fordítani. Most tehát kapva az alkalmon, azon ürügy alatt, hogy sógorának, Béla herczegnek halála által a béke megsértetett, a követeket tagadó válaszszal eresztvén vissza, az ország határaira sereget küldött [2]).

Minthogy az 1271-ki békekötés a pápa által is megerősíttetett, a magyar kormány annak tekintélye által kivánta Ottokárt mindenekelőtt megintetni. X Gergely nem is késett őt felszólítani, lenne tekintettel a magyar király gyönge korára, ki épen ezért őt meg sem is sérthette [3]). De Ottokár erre nem hallgatott, s folytatta az ország határainak pusztitását. Ez volt tán oka, hogy Budaméri Egyed, kit a hiuság s önérdek egy pillanatra megvakított, árulását most megbánván, a magyar kormánynyal kibékült, melytől aztán a macsói bánságot nyerte el megtérte jutalmául.

Ottokár pusztitásait a magyar földön, ennek kormánya hasonlóval viszonozta. 1273-ki február közepén egy had Morvába és Ausztriába, egy másik Karantánba két izben is dult és zsákmányolt. De Ottokár sem maradt adós. A tavasz nyiltával ezer fegyverest nagy csöndben Győr alá küldött, s

---

[1]) Igy fordul elő már az 1273-ki okmányokban.
[2]) Chron. Austr. Frehernél : I, 464. Annal. Altahens, u. o. 558.
[3]) Raynaldnál : Annal. Eccl. 1272 évhez n. 49. Fejérnél : V, 2, 64.

azt részint meglepés, részint árulás következtében hatalmába ejtette. Egy másik hadat Morvából Nyitra felé indított, mely e várost megvévén, a templomba menekült lakosok közől sokakat megölt, az egyház kincseit elrabolta, a várost kifosztotta s felégette [1]). Győr azonban nem sokáig maradt Ottokár kezén. György vasi főispán, Németujvári Iván, Henrik fia, soproni főispán, azt néhány hét mulva megint visszavették megyéik dandáraival [2]).

Ezen kölcsönös betörés azonban csak előjátéka volt a komolyabb háborúnak. A magyar kormány értesülvén, hogy Ottokár Sz. Jakab napjára Laa városa körül a Morva mellett táborjárást parancsolt, Németujvári Henrik bán vezérlete alatt harmincz ezernyi sereget küldött az ország határainak védelmére. A bán haladék nélkül átkelt a Morva folyamon, s Ottokárt egy csatában megvervén, Laa falai közé kergette. A győzedelmes magyar sereg két napig pusztítá a vidéket; de aztán sietve visszatért martalékával, mert idő közben Ottokár egyéb hadakat is vonván magához, serege számát hatvan ezerre szaporította. A bán ily nagy erő ellen gyöngének látván seregét, a Vágvonal védelmére huzódott vissza; s igy Ottokár ellentállást nem találván, Pozsonyt és Nagyszombatot meg vette; majd, a Dunán átkelvén, Mosonyt, Óvárt, Sopronyt s a Fertő tava mellett fekvő kisebb várakat is hatalmába ejtette [3]).

Még a várak ostrománál időzött Ottokár, midőn hírül vevé, hogy Habsburgi Rudolf daczára minden akadályoknak, melyeket elejébe vetett volt, római királylyá választatott. Tudtára esett egyszersmind az is, hogy a választófejedelmek többsége azon feltétel alatt adta szavazatát Rudolfra, hogy Ausztriát, Stiriát és Karinthiát, mikre Ottokárnak semmi joga, visszavegye. E hírek vétele után Ottokárnak nem volt többé kedve megküzdeni a magyar haderővel, mely időközben a Rába és Rábcza táján összegyűlt; hanem sietve kitakarodott az országból, aggodalommal várván a lépéseket, me-

---

[1]) Annal. Altahens. Frehernél, i. h. Chron. Austr. u. o 464. Leobiense, Peznél I, 839. László levelei Fejérnél: Cod. Dipl. V, 2, 122. 233.

[2]) László levelei 1273-ból Fejérnél: u. o. 104, 233, 268.

[3]) László lev. Fejérnél: u. o. 268. 275. Chron. Austr. és Leobiens. i. h.

lyeket Rudolf irányában teend. Erre nem kellett sokáig várakoznia. Rudolf néhány hónap mulva oly végzést hozatott a Nürnbergben összegyűlt birodalmi rendekkel, mely szerint Ottokárnak kötelességévé tétetett, 1275 elején a birodalmi törvényszék előtt megjelenni és számot adni, mi joggal tartja Ausztriát s a többi német tartományokat; Cseh és Morvaországra pedig, mint birodalmi hűbérre, miért mulasztotta el megnyerni az uj király megerősitését? Ottokár eleve is tudta, mire dőlend itélete azon törvényszéknek, melyben az egy bajor herczegen kivül csupa ellenségei ülnek: nem jelent meg tehát; minek következtében a birodalom ellenségének, s nemcsak a német, hanem a cseh- morva tartományoktól is megfosztottnak kiáltatott ki.

Ottokár e körulmények közt nemcsak nem folytatta ezentul a háborut Magyarország ellen, hanem inkább minden módon oda törekedett, hogy a magyar királyban ellenségből barátot szerezzen magának. Már 1274 végén követet küldött Lászlóhoz, kérvén őt, küldene hozzá felhatalmazottakat, kikkel a békéről értekeződhessék. A magyar kormány, melynek élén a királyné mellett még mindig Pektári Joachim létezett, kit Rudolf király régóta megnyert a maga érdekeinek, ha nem volt is hajlandó e körülmények közt szorosabb összeköttetésbe lépni Ottokárral, kinek feje fölött Damokles kardja függött, még is hallani akarta szándékait, s e végett, kivánsága szerint nem is késett hozzá követet küldeni. A követnek azonban semmi felhatalmazása sem volt a békealkura, minélfogva Ottokár kénytelen volt arra szorítkozni, hogy a béke tárgyában csak egyszerűen közölje vele a maga kivánságát. Erre válaszolva, utóbb a magyar kormány is tudatta vele a győri püspök által a maga szándékát. László egyebek közt azt üzente neki, hogy kész volna őt atyjává fogadni s vele szövetségre lépni; de a feltételeket, melyekhez ezt kötötte, nem ismerjük [1]).

Bár e szerint az ellenségeskedés megszűnt, de a béke tényleg még sem állott helyre; Ottokár, a reá nézve mind nagyobbodó veszélyben magát mindenkitől elhagyatva látván, legalább a magyarok részéről kivánta volna magát biztosságba helyezni, sőt tőlök segedelmet is nyerni a mind elkerülhetlenebbnek látszó háborúra. Miután a magyar kor-

---

[1]) Ottokár lev. Lászlóhoz, Fejérnél: Cod. Dipl. 5, 2, 280.

mánynál tett léptei czélra nem vezettek, László ipájához, Károly siciliai királyhoz fordult, az ő közbenjárását kérte ki a béke, s ha lehet, a szövetség megkötésére. Károly örömest hajlott kérelmére, s küldött is e végett követet vejéhez [1]); minek következtében a felek megbizottai Budán találkozván, a békeföltételek iránt némileg már meg is egyeztek [2]). De eddig is inkább csak a közbenjáró siciliai király iránt való tiszteletből, mint Ottokár iránti hajlamból ment a dolog. Ottokártól sokkal érzékenyebb sérelmeket vett volt az anyakirályné s maga az ország is, mintsem hogy vele őszintén akartak volna békét kötni most, midőn ama sérelmek megboszulására a legjobb alkalom kinálkozott.

És ha tán végre nem hiányzott volna is szivélyesebb érzelem a magyar udvarnál Ottokár mint rokon iránt, annak felszínre emelkedését, a barátságos viszonyok helyreálltát, minden módon meggátolni ügyekezett Rudolf király. Ő nem csak alattomos szövetségese, Pektári Joachim által működött, hanem hizelgő, szivetnyerő levelek által is ügyekezett megnyerni az ifju király s a főrendek jó indulatát és szövetségét. „. . . Oly annyira szivünkön fekszik, — igy ir egyebek közt Lászlóhoz — hogy ama felséges és híres Magyarország régi dicsőségének fényét visszanyerje, s ellenségének (Ottokárnak) vadsága megtöressék, hogy sem személyünket sem vagyonunkat nem kiméljük, mig Isten segedelmével győzedelmes sasaink lábai alá nem alázzuk ama gőgös ember kevélységét . . . Rajta tehát, felséges fejedelem, ki őseidtől örökölted a nagylelküséget, övezd fel magad az erény és bátorság erejével stb.“ [3]). Még inkább lekötelező, mit az uraknak irt : „Fényesen tanusitottátok, ugymond, feddhetetlen hűségteket; és lelketek változhatlan erényét dicső tettekkel is bebizonyítottátok, midőn a felséges László magyar királyt és Endre tótországi vezért, a mi legkedvesebb fiainkat . . . kiket, miután a végzet az atyai gyámoltól megfosztott, mint testet saját testünkből, mint csontot saját csontjainkból, ugy kivánunk ápolni atyai kebelünkben, — nem szűntök gyámolítani állandó szolgálataitokkal az ország ügyeiben. Ezen dicséretes tetteitekben mi fölötte gyönyörködünk; magasztaljuk ügye-

---

[1]) Károly felhatalmazása, követei számára Fejérnél: U. o. 311. 323.
[2]) Ottokár levele László nénjéhez Fejérnél : U. o. 317.
[3]) U. o. 320.

kezeteiteket, és bőséges kegyelemmel viszonozzuk azokat. S minthogy ezt inkább tettel, mint szóval akarjuk bebizonyítani, kérünk benneteket, ha létezik a római birodalomban oly kiváltság, melynek birtoka titeket megörvendeztetne, folyamodjatok azért hozzánk egész bizodalommal" stb. [1]). Rudolf végre még Károly siciliai királyt is a maga részére vonta.

Miként ezekből látjuk, Rudolf jobban értett a szivek megnyeréséhez, mint a daczos büszke Ottokár, ki még ott is követelt, hol kérnie kell vala. A magyar kormány tehát, midőn Károly érzelmeinek változtáról értesűlt, sőt tőle némi segédhadak küldetése iránt is vett biztositást [2]), szinte nyiltabban kezde bánni Ottokárral. Mindenekelőtt azon feltételekben, melyek iránt a két fél biztosai eddigelé alkudoztak, jelentékeny változtatást tőn [3]), s egyebek közt azt kivánta Ottokártól, hogy fegyveres összejövetelt tartson László királylyal, s ekkoron a megváltoztatott alapon köttessék meg majd a béke. Ottokár jól tudta, hogy a magyar udvar ezen érzelemváltozása leginkább Pektári Joachim műve, ki még egy részről egészen Rudolf érdekeihez szegődött, más részről László királynál s annak anyjánál is legnagyobb befolyással bir, ugyhogy egészen tőle függnek a magyar kormány határozatai.

E szorult helyzetében tehát László nagynénjéhez, Henrik bajor herczeg nejéhez folyamodott, kinek a magyar királyi ház többi rokonaival együtt jelen kell vala lenni azon öszszejövetelnél. Egy levelében kijelenté neki, hogy miután az eddigi egyezkedések pontjai egészen megváltoztattak, s miután tudja, hogy László király mindenben Joachim urtól függ, mig ez oldala mellett marad, nem akar többé találkozni Lászlóval a béke miatt. Elmegy mindazáltal a kitüzött helyre hatalmának egész erejével, hogy, ha Joachim a béke ürügye alatt országaira akarna törni, őt e szándokában meggátolhassa. Figyelmezteti egyszersmind a herczegnét, hogy az álnok Joachim, valamint hűtlen volt István király iránt, s egyenesen ő okozta halálát Endre herczeg elrablásával: László király iránt is hűtlenné fog válni. Végül kijelenti,

---

[1]) Fejérnél: Cod. Dipl. V, 2, 321.
[2]) U. o. 322.
[3]) Jam totum ordinationis est propositum immutatum, — irja Ottokár, László nagynénjéhez. U. o. 316.

hogy ő a békét óhajtván, azt ezután is kész megtartani a már kialkudott feltételek szerint [1]).

Joachim ur Rudolf érdekében czélját érte : miután Ottokár a megváltoztatott feltételeket elfogadni s a találkozásra megjelenni nem akart, most már nyiltan lehetett vele szakasztani, s a szövetséget Rudolffal megkötni; mi ezután meg is történt. Rudolf, mihelyt László segedelméről biztos lett, az 1276-ki septemberben még egyszer felszólitá Ottokárt, bocsátaná ki kezeiből a német tartományokat, s midőn erre, mint eleve is várta, tagadó választ vett, seregét a Duna jobb partján minden ellentállás nélkül Bécs alá vezette; s itt a magyar hadakkal egyesűlvén, a várost körültáborolta. Ottokár a Duna balpartján állott hadaival; de miután német tartományaiból, különösen Stiriából, Karantánból és Krainból senki sem fogott mellette fegyvert, sőt a cseh urak közől is többen nyugtalankodtak, nem mert szembeszállani Rudolf és László egyesűlt hadaival. A bizodalommal önmagában erélye is végkép elhagyta az elébb oly büszke királyt. Megaláztatását elkerűlhetlennek látván, lelkének e miatti hánykódásait és szégyenérzetét zajos vadászatokban ügyekezett elfojtani, mialatt Rudolf Kloster-Neuburgot megvévén, mind nagyobb erélylyel ostromolta Bécs városát. Végre erőt vett rajta a félelem : követe, Bruno olmüczi püspök, békét kért Rudolftól, mely neki aztán oly feltétel alatt meg is adatott, hogy Ausztriát, s a többi német tartományokat, mint birodalmi hűbért, Rudolf kezeire bocsássa, Cseh- és Morvaországot annak kezeiből hübérül vegye át; a Magyarországban elfoglalt várakat, s az anyósa, Anna herczegasszony által hozzá kivitt családi kincseket Lászlónak adja vissza [2]).

De a megaláztatást, hatalmának csökkenését nem tűrhette a büszke király. És sebzett kedélyét még neje, a nem kevésbbé büszke magyar Kunegunda is egyre ingerelte. A békefőltételek közől ennélfogva többeket teljesíttetlenül hagyott. Most Lászlót még inkább gyűlölvén, mint magát Ru-

---

[1]) Ottokár ezen érdekes levelét Fejér Katalinhoz, Dragutin szerb fejedelem nejéhez, László nővéréhez véli irottnak : sokkal valószinűbb, hogy az Erzsébethez, a bajor Henrik nejéhez, IV Béla leányához, tehát László nagynénjéhez iratott. Cod. Dipl. V, 2, 315.

[2]) Marignola, Dobnernél : II, 226. Hist. Austral. pars plenior, Frehernél : I, 471. Kézai : Chron. II, Cap. 5. Endlichernél 120. A béke pontjai Fejérnél : V, 2, 324.

dolfot, azokból, mikkel irányában tartozott, egyátalában semmit sem hajtott végre : a várakat, a családi kincset még mindig kezei közt tartá.

Rudolf, mint jó emberismerő, eleitől fogva nem bízott a béke állandóságában; miért is egy perczig sem szűnt meg oda törekedni, hogy épségben fentartsa, sőt nevelje, öregbítse a magyar udvar barátságát, hogy annak ujabb segedelmét is biztosítsa magának az előre látott háborúra. Nemcsak megújitá a szövetséget, hanem a sógorság kötelékei által is szilárditá a barátságot. Kivánsága szerint Ladomér váradi, Timotheus zágrábi püspökök, Loránt bán, Aladár az anyakirályné étekfogómestere s nográdi főispán, Dömötör fehérvári prépost s alcancellár, és János budai prépost, 1277-ki julius 13-kán Bécsben ujabb szövetséget kötöttek Rudolf biztosaival. Kiköttetett ebben, hogy Rudolf leánya, Clementina, Endre vezérnek jegyeztessék el; hogy Rudolf ujra intse meg Ottokárt a békepontok teljesitésére, a mennyiben ezek a magyar királyt illetik; és ha ezt Ottokár tenni vonakodnék, Rudolf őt fegyverrel is kényszerítse, ugy mindazáltal, hogy segedelmére László is küldjön sereget. Egymás hűtleneit be nem fogadják; a gonosztevőket, kik a határokat háborgatják, kölcsönösen megfékezik. Egymás kereskedőinek szabad közlekedést biztosítanak stb. [1]). Rudolf e föltételek megtartására a magyar követek kezeibe esküt mondott, s hasonló eskü vételére Lászlóhoz is követet küldött.

E szövetséget Rudolf, midőn az őszi hónapokat Ottokár lépteinek szemmel tartása végett Bécsben tölté, még személyes találkozás által is megerősíteni kivánta. Az ifju király Rudolf követeitől meghíva, Mindszent-nap táján (1277) utazott hozzá Haimburgba, hol miután a szövetséget személyesen megerősítették, s annak megtartására, eskü helyett, egymással kezet fogtak, a szövetség pontjait még avval bővítették, hogy Ottokár ellen egymást összes erejökkel segítsék, egymás tudta s megegyezte nélkül békét vele ne kössenek. Végre Rudolf a tizenhat éves Lászlót fiává fogadta, s visszatértében Bruckig kisérte el [2]).

A háborút Ottokár, brandenburgi, meisseni, lengyel és

---

[1]) Fejérnél : U. o. 388.

[2]) Rudolf lev. Katonánál : VI, 739. Hist. Austr. pars plen. i. h. László levele Fejérnél : V, 2, 399. Kézai. II, C. 5.

orosz segélyhadaiban bízva, már 1278-ban, pünkösd táján megkezdé, némely várakat Ausztriában ostrom alá vévén. Neje folytonos ingerléseinek befolyása alatt a büszke ember nem tűrhette tovább megaláztatását : el volt tökélve, győzni vagy meghalni. Rudolf, kinek most a birodalomból némi sváb hadakon kivül semmi segedelme sem érkezett, s egyedül az Ottokártól elfoglalt tartományok hadi erejére kellett támaszkodnia, buzgóan sürgetve kérte Lászlót, jőne mennél elébb segedelmére hadaival. László, igéreteihez hiven, egy hatalmas sereggel [1]), alkalmas időben jelent meg a Dunánál Posony mellett; s ott a folyamon átkelvén, augusztus közepén Marchecknél egyesűlt Rudolffal, ki már epedve, Kézai szerint, „mint Isten segedelmét,“ várta volt megérkeztét [2]).

Ottokár ekkoron Laa várát ostromlá hadaival. Erejének s tábora egyéb viszonyainak kikémlelése végett a szövetséges királyok Sós György urat mintegy kétezer könnyű lovassal küldék ki feléje. György ur emberül megfelelt küldetésének, az ellenséget több csatározásokkal nyugtalanitván [3]). Ottokár ebből látta, hogy a magyar sereg már egyesűlt Rudolffal, s bár minden segélyhadai még nem csatlakoztak hozzá, az ostrommal felhagyván, a szövetségesek felé indult és Stilfrid táján, ütközetre alkalmas helyen, tábort ütött. Sós György visszatérte után Rudolf és László haladék nélkül megindíták hadaikat, s aug. 25-kén Ottokárral szemközt, félmérföldnyi távolságban szálltak táborba. Másnap hajnalban mind a két részen nagy harczvágygyal készülének a válságos ütközetre. A kun lovasság a két szárny szélein nyert állomást, hogy az ellenséget oldalt s hátmögül háborgassa nyilaival. A magyar dandárok két nagy osztályban az előtért foglalták el; utánok a harmadik osztályt a sváb, karantán és kraini hadak és a saltzburgi érsek zászlóalja képezték; a negyedik osztályban Rudolf maga az osztrákokkal állapodott meg, Capelleni Berchtold

---

[1]) Némely kül kronikák, p. o. Chron. Colmar. (Urstisiusnál II, 45.) 14—15 ezerre teszik László hadát; de hibásan. Maga Rudolf azt állítja egy levelében (Bodman; Cod. Epist. Rudolphi, ep. 79) hogy a magyarok 40—, a kunok 16 ezeren voltak. A sereg nagyságát abból is lehet következtetni, hogy, miként László több levelében mondja, az ország derék hadával — cum generali exercitu ment Ottokár ellen.

[2]) Chron. II, Cap. 5. Endlichernél 121.

[3]) László adománylevele György ur részére 1288. Fejérnél : V, 3, 393. Chron. Salisburg. Peznél : I, 376.

alatt némi vasas zászlóaljakat hagyván tartalékul. A magyar had oly erővel csapott össze a morva dandárokkal, melyeknek Milota, a volt stajer kormányzó s Ottokár egyik szárnyának vezére parancsolt, hogy ezek annak rohanását ki nem állhatván, futásnak eredtek. Követték nem sokára példájokat a lengyel zsoldosok is. De Ottokár a középen oroszláni bátorsággal harczolt, s Rudolf dandárát oly keményen szorongatta, hogy harczrende már-már bomladozni s hanyatlani kezdett. A nehézlovasság megérkezte azonban itt is megfordította a szerencsét. Ottokár serege majdnem az egész harczsorban megfutamlott; de ő maga, „bár hadait szétszórva, magát csaknem egészen elhagyatva látta, nem akart tágítani, magát óriási lélekkel, bámulatos bátorsággal védelmezve," nem győzedelemért többé, hanem hősi halálért ernyedetlenül folytatta a küzdelmet, mignem sebektől elborítva, lovával együtt földreteríttetett [1]). A megfutamlás azonban nem sokakat mentett meg a cseh hadból : sokan a Morva folyamban találták halálukat, sokan a futamlók után eredt magyar és kun könnyű lovasság fegyvere alatt hulltak el, vagy fogságba estek [2]).

Rudolfot a győzedelem urává tette Ottokár széles birodalmának; és a győzedelmet ő leginkább a magyar fegyvernek köszönhette : mert mig László mintegy hatvan ezer fegyveressel vett részt az ütközetben, Rudolf abban alig számlált nyolcz vagy tiz ezer embert zászlai alatt. Elismerte ezt maga Rudolf is, midőn nem elégelvén a csatatéren kifejezett háláját, azt nem sokára még egy levélben is megörökíteni kivánta. E levélben, miután az öröm áradozó kifejezéseivel magasztalta Lászlót, ki már ifju korában is ily dicsőnek mutatkozik, igy folytatja hálálkodását : . . . „A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem irhatja véghetetlen örömünket, hogy oly nagylelkűleg s oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására, a római birodalom és Magyarország közös ellensége ellen! Miért is Istent dicsérve, mire csak képesek

---

[1]) Maga Rudolf e szavakban dicséri hősies magaviseletét a pápához irt levelében : Licet autem rex praedictus militum suorum agmina dissipata videret, seque fere ab omnibus derelictum; . . . cedere noluit, sed more et animo giganteo, virtute mirabili se defendit, donec quidam ex nostris ipsum mortaliter vulneratum una cum dextrario deiecerunt. Testén 17 seb találtatott.

[2]) Chron Leobiens. Pe znél : I, 838. Salisburgense u. o. 377. Kézai : Chron. II, Cap. 5. Histor. Austr. pars plenior, Frehernél : I, 472.

vagyunk, a legnagyobb hálát mondjuk királyi Felségednek, s fenhangon igérjük, hogy a nektek fogadott bonthatatlan szövetségtől semmiféle viszontagság nem fog bennünket elhajlítani, hanem a ti ügyeiteket mindig és mindenben saját ügyeinknek fogjuk tekinteni. Ime tehát ünnepélyes követségünket küldjük hozzátok, hogy veletek értekezzék, mit kelljen tennünk a jövőre közös javunk tekintetében: ezt mi egészen a ti rendelkezéstekre hagyjuk, a ti akaratotoknak alája rendelvén saját kivánatainkat; és ha királyi bölcseségteknek ugy tetszik, hogy követeinkkel a magatok részéről is küldjetek hozzánk követeket, azt igen szívesen veszszük, őket teljes jó akarattal fogadandjuk, s kielégitő válaszszal küldendjük vissza hozzátok“ [1]).

II.

De bár ily hálás érzelmeket fejezett ki Rudolf László iránt a legválságosabb perczekben nyujtott segedelméért: a nagy győzedelemből egyéb haszon nem jutott Magyarországnak, mint az Ottokár táborában nyert zsákmány s ama cseh zászlók, melyeket a király a székesfehérvári templomban tűzetett ki, és ama családi ékszerek, melyeket Anna herczegasszony 1270-ben vitt volt Ottokár udvarába. A gondatlan, csak vigadni, élvezni szerető ifju király oldala mellett nem volt férfiu, ki az ország érdekeit szivén hordván, ügyekezete czéljául azt tűzte volna ki, hogy a nagy győzedelem gyümölcseiben a magyar birodalom is osztozzék. A követek, kiket László Rudolf felhivása következtében hozzá utasított, s kik egyszersmind leánya jegyesének, Endre vezérnek kora halálát is hírül vitték, viszont csak Rudolf változhatlan barátságának bizonyítványaival [2]) s azon hírrel tértek vissza, hogy a morva rendek már hűséget esküdtek Rudolfnak, s ugyanazt a csehek is nem sokára megteendik.

László még a nyert győzedelem dicsőségét is elvesztette ama zavarteljes időben, melyet ekkoron a király gyászos

---

[1]) Katonánál: Hist. Crit. VI, 743.

[2]) Licet dilectus nobis quondam Andreas, illustris filiae nostrae sponsus . . . cursu, prohdolor nimis praecipiti viam transiverit brevis vitae; nostrae tamen societatis et amicitiae vobiscum initae fundamentum immobile dum vixerimus, permanebit, — irta Rudolf a követek által Lászlónak. Katonánál: VI, 741.

könnyelmüsége s az urak önzése és viszályai hoztak a hazára. Mert ennek rég nem volt szomorubb képe, mint épen most, midőn Rudolf a magyar vitézség gyümölcseit szedegette. László még csak tizenhat éves lévén, az ország kormányát anyja, a kun Erzsébet, Pektári Joachim főtárnokmester, s még egypár, nálánál semmivel sem jobb, sem gondosabb ur kezelte. Roszabb kormánya még alig volt valaha az országnak. Maga a királyné, s vele együtt Joachim s a többi fő urak, kik a hatalomban osztoztak, adának példát rablásra, fosztogatásra, a gyöngébbek elnyomására. Ezen korbeli emlékeink alig szólnak egyébről, mint a legiszonyubb zavarokról, melyek az országot minden részeiben sanyargatták. A várak, melyek a tatárjárás óta nagy számmal emelkedtek, jobbára rabló várakul szolgáltak féktelen uraiknak [1]). Ha valahol a családapa elhalt, s felnőtt fiai még nem voltak, hátrahagyott birtokait a szomszéd urak jó martalék gyanánt osztották fel egymás között [2]). A Szepességben Loránt és Gergely urak a kezökre kerített Szepesvárból hosszában, széltében pusztíták a vidéket, ugyhogy utóbb hadjáratot kellett intézni megfékezésökre [3]). A dunántul Németujvári Iván, az alvidéken maga Pektári Joachim testvére, István bán fosztogatták, zsarolták a gyöngébbeket. A féktelen urakkal a rablásban vetélkedtek a kunok, kik a királynéban rokonukat tekintvén, s pártfogót birván, csaknem ellenség módjára garázdálkodtak az országban. „E kunok — igy ir egy levelében az olmüczi püspök a pápához — nem csak az idegeneket, hanem az ország lakosait is kegyetlenül háborgatják, . . . hatalmuk oly nagyra nőtt, hogy magát Magyarországot veszélylyel fenyegetik“ [4]). „Lázongó mozgalmak s kegyetlen polgárháború dulnak az országban, ugymond III Miklós pápa egy 1278-ki levelében [5]) — a királyi kormány tekintélye lesülyedve lévén, nem csak a hívek javai pusztíttatnak, hanem az egyházak jogai is megsértetnek . . .“

---

[1]) Particularium castellorum plura dispendia quam commoda nostris temporibus cognoscuntur. László lev. 1278-ból Fejérnél : V, 2, 440.

[2]) Barones regni nostri divisis inter se possessionibus praedictis iuxta suae voluntatis libitum easdem occupassent. László lev. Fejérnél. U. o. 446.

[3]) U. o. 468.

[4]) Raynaldnál : Annal. Eccl. 1273 évhez n. 12.

[5]) U. o. 1278 évhez. n. 32. Katonánál : VI, 771.

A pápa, értesülvén az ország e szomorú állapotáról, 1278 őszén Fülep fermói püspököt szentszéki követül küldé be e bajok, kivált az egyházi sérelmek orvoslása végett. A követ Dalmát- és Horvátországban kezdé meg működését. Pál szebenicoi püspököt, kinek választása körül némi rendetlenségek történtek, székétől megfosztotta. László, környezetének tanácsán indulva, elcinte vonakodott befogadni az erkölcsbirót [1]; utóbb mindazáltal, vagy mivel ez iránt Rudolf német királytól is vett levelet, vagy mivel a püspökök tanácsai jutottak érvényre, 1279-ben egész készséggel fogadta a követet s teljesítette intéseit. Junius 23-kán az egyházi s világi urak gyülekezetében László ünnepélyes esküt tőn le a követ kezébe, igérvén, hogy az egyházat minden jogai s javaiban védeni, a szent királyok törvényeit és jó szokásait s általában mind azt, mire a királyok koronáztatásukkor esküdni szoktak, sértetlenül megtartani s megtartatni fogja, és azon czikkelyeket is végrehajtatja, melyeket Uzák és Tolon, kun nagyok, népök nevében szintén megtartani igérték ezen alkalommal. E czikkelyekben fogadták a kunok, hogy népökből mind azok, kik még nem keresztények, magukat rövid időn megkereszteltetik, s pogány szokásaikkal felhagyva, a kath. egyház kebelébe térnek; hogy nemez sátraik alól a többi országlakosok módjára, állandó házakba költözködnek, minden rablástól, gyilkolástól s erőszaktételtől tartózkodni fognak; az egyházaktól elrablott javakat pedig visszaadják. Mind ezek felett igérte a király, hogy husz nap mulva nyilvános országgyülést tartand, s mi ott a pápai követ tanácsai szerint határoztatni fog, végre is hajtandja [2]).

Az országgyülés aug. 10-kén valóban meg is tartatott. Itt, miután Alpra és Ozur, a kunok vajdái s többi nagyjaik újabban is esküvel fogadták, hogy minden kun megkereszteltessék, s ezen igéret teljesitésének biztositásául mind a hét nemzetségből túszokat állitották, újabban is végeztetett, hogy sátraikat odahagyván, ugyanazon helyeken állandó lakokat építsenek, melyeket nekik egykoron IV Béla király tűzött volt ki, ugymint a Duna és Tisza közt, a Kőrös folyam partjain, s a Maros és Temes között. Továbbá, minthogy a nemesek minden jogaiban részesíttettek, ezeknek honvédelmi köteles-

---

[1]) A pápa lev. Raynaldnál 1279 évhez. Katonánál : VI, 819.
[2]) Katonánál : VI, 790. Endlichernél : Monum. 554.

ségében is egyaránt osztozzanak. Keresztény foglyaikat és szolgáikat, kiket az ország lakosai közől tettek rabjaikká, szabadon bocsássák. Miként a nemesek, ugy ők is a nádor törvényszéke alá tartozzanak, ugy mindazáltal, hogy a nádor mellett nemzetségeik fejei is együtt üljenek a törvényszéken stb. A pápai követ még azt is kivánta, hogy hosszu üstökük és szakállok lenyírassék, s kun kalapjaikat, melyek egyébiránt már a többi országlakosok közt is divattá lettek, elvetvén, a magyarok módjára ruházkodjanak; mi azonban mellőztetett [1].

A pápai követ intései, a jobbak tanácsai, kik most az udvarnál felülkerekedtek, egy időre egyebekben is komolyabbá, az ország kormányára nézve gondosabbá tették az ifju királyt. Pektári, ugy látszik, a kormánytól elmozdíttatott, és Csák Máté, somogyi és sopronyi főispán, még az országgyülés előtt nádorrá neveztetvén, rendeletet vőn az országtanácsból, hogy a király helyett annak képében szigorúbban ügyeljen a közdolgokra; a latrokat, hatalmaskodókat megfenyíteni, az egyházak, vármegyék és nemesek elfoglalt javait igaz birtokosaiknak visszaadni egész tiszti hatalmával ügyekezzék [2].

Az országgyülés után a pápai követ Budán egyházi zsinatot tartott, hogy az egyházi fegyelmet, mely nem kevesbbé meglazult, mint az ország polgári állapota, szintén helyreállítsa. De alig ültek itt pár hétig a főpapok, midőn László, vagy mivel valóban sérelmesek voltak koronája jogaira nézve némely végzések, melyek az egyházi kegyuri jogot s a megürűlt javdalmak jövedelmeit [3]) illették; vagy csak, — mint utóbb maga bűnbánva állitá — mivel „fiatal tüzétől elragadtatva, és némely gonoszok tanácsaitól elcsábítva, a végzéseket a maga kisebbségére irányzottaknak vélte,“ a budai birónak és polgároknak sulyos büntetés alatt megparancsolta, hogy az összegyűlt főpapokat a városból rekeszszék ki, és sem az ő, sem a cselédjeik élelmére való tárgyakat ne engedjék nekik bevásárolni [4]. Mi több, haragjában mind azokat, miket a kö-

---

[1]) Ld. e végzéseket Praynál : Dissert. in Annal. Vet. 117. Endlichernél : 559.

[2]) Fejérnél : Cod Dipl. V, 2, 477.

[3]) Ezekre nézve végeztetett, hogy azokat semminemű világi személy ne merje lefoglalni. 49. pont. Endlichernél.

[4]) Raynald 1280 évhez. n. 8. Katonánál : VI, 835.

vetnek elébb igért volt, visszavonta, s az országgyülés végzéseit sem hajtotta végre. A pápai követ kénytelen lőn a zsinatot sept. 14-kén befejezni, s Pozsonyba vonult; onnan pedig a királyt egyházi átokkal sujtotta, s az isteniszolgálatot az egész országban eltiltotta [1]).

E szigor eleinte csak daczát nevelte Lászlónak. A követtől a pápához fölebbezett, s a magyar püspököket, királyi haragjával fenyegetőzve, minden egyetértéstől eltiltá a követtel. Endre egri püspök, nem vette komolyan e fenyegetést, s nem szűnt meg összeköttetésben maradni a követtel; de ezért súlyosan lakolt. László a püspökségnek az egri völgyben fekvő javait elpusztította, a lakosokat Színhalomra szállíttatta; egyéb jószágait pedig lefoglalván, ledér élete társainak adományozta: mind ezt azon ürügy alatt, mintha a püspök egyetértett volna a Szepességben lázongó urakkal; holott Endre püspök, mint utóbb kisült, csak azért érintkezett velök, hogy őket rendre, nyugalomra bírja [2]).

Azonban a követ által mindenekről értesült pápa is komolyabb hangon kezdett szólani a királylyal. Őt keményen megfeddvén, élénken szeme elébe tartá a következményeket, melyeket csökönössége által vonhatna magára. „Reméljük ugyan, — ugymond 1279-ki december 9-kén kelt levelében [3]) — hogy a mindenek igazgatója visszavezérlend parancsai ösvényére; de ha jelen változékonyságodban megátalkodnál, erősen hiszszük, hogy Isten hatalma győzni fog fölötted. Bizunk abban is, hogy az ország főpapjai s világi nagyjai és népe is őszinte buzgalommal ragaszkodnak az egyházhoz, miszerint téged necsak ne segítsenek hasonló gonoszságban; hanem, a hit és vallás iránti buzgalomtól hevülve, fel is keljenek a te s tieid tetteinek gáncsolására.“ Irt egyszersmind a királynéhoz, az egyházi s világi urakhoz, ösztönözvén őket, keljenek fel a vallás védelmére. Irt továbbá Károly siciliai királyhoz, László ipájához, s Rudolf római királyhoz, kérvén őket, intenék ők is a tévutra csábított királyt. Követét pedig, a fermói püspököt, kitartásra szólította [4]).

---

[1]) Te ex communicatum et regnum tuum. . . interdicto fuisse suppositum. A pápa lev. 1279. dec. 9. Katona : VI, 823.

[2]) Fejérnél : V, 3, 80.

[3]) Raynaldnál ez évhez. Katonánál : VI, 818.

[4]) Raynaldnál u. o. ep. 8—11.

László ennyi felől ostromoltatván, végre bűnbánva fordult a pápai követhez. Királyi szavát elébbi igéreteinek teljesitésére újabban is lekötötte, s vezeklésül a szegények számára évenként száz gíra alamizsnát alapított [1]), s többféle adományokkal gazdagította az egyházat [2]). Megigérte ezen felül a követnek, hogy a melléktartományokban is, különösen Bosnyában végrehajtja mind azon egyházi rendeleteket, melyek az eretnekek ellen hozattak. Ugyanazt fogadta a követnek Erzsébet anya királyné is, a közvetlen kormánya alatt lévő részekre, Bosnyára, a macsói bánságra, Valkó és Pozsega vármegyékre nézve [3]).

A pápai követ törekvéseinek az egyházi viszonyokban végre csak sikerült némileg helyreállítani a rendet, de polgári tekintetben a viszály, zajlongás, belháboru egyre nyomorgatta az országot. Magán életében is csak a régi maradt László. Nejét Erzsébetet elhagyván, kun urakkal, anyjának rokonaival társalkodva, kun ágyasokkal kéjelegve töltötte napjait. Az ezen korból fenmaradt okmányok a legszomorúbb képét ábrázolják a hazának. Erdélyben Gyulafehérvár s több más város végkép elnéptelenedett [4]); a Szepességben Loránt ur, nyilt lázadásra vetemedvén, az egész vármegyét, Gölniczbányát, s a Tiszán tul a Nyirséget egész Erdélyig elfoglalta s kénye szerint zsarolta [5]); a nyugati megyékben Németujvári Iván csaknem függetlenül uralkodott roppant uradalmaiban, megvetve minden törvényt s jogot; a déli részeken Lythen vajda egy egész tartományt elszakasztott az országtól [6]); a kunok, minden fogadalmak daczára büntetlenül garázdálkodtak stb. [7]).

És a mily zavaros volt az ország állapota, oly homályos annnak története is ezen évek alatt. Vannak okmányok, melyek kétségtelenül bizonyítják, hogy ez időben maga a király is elfogatott s elzáratott. De lázadók zárták-e el őt? — vagy mint némelyek állitják, s magunk is hiszszük, a haza jobb fiai

---

[1]) László lev. 1280. aug. 18. Katonánál : VI, 835.
[2]) Ld. Fejérnél : V, 3, 17. 21. stb.
[3]) U. o. 35. 37.
[4]) U. o. 118.
[5]) U. o. 274.
[6]) U. o. 275.
[7]) „Per quos (infideles) regnum nostrum exstitit vastatum" — mondja maga László egy 1283-ki levelében. Fejérnél. u. o. 157.

tették ezt, hogy őt eszére térítsék, bizonytalan. Fogsága helyét szintugy nem tudjuk. Vannak, kik ezt Visegrádra helyezik, s állitják, hogy fogságában adta volna javulásának már fentebb említett jeleit, s ujabb igéreteit a pápai követnek [1]). Ezen véleménynyel azonban ellenkezik az, hogy a királynak 1281 folytában kiadott okmányai, midőn állitólag fogságban volt, több helyekről keltek, Visegrádról egy sem; magok azon levelek, melyekben a pápai követnek javulást igért, Budán adattak ki.

De legyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy a király fogságában magába tért, s javulásával a kunok lázadása is összeköttetésben áll. Midőn tudnillik a kunokat illető végzéseket szigorúbban kezdené végrehajtani, ezek nyilván fellázadtak. Főnökük, Oldamur, már a főhatalom birtokára is vágyva, népének fegyvereseit összegyűjtvén, a Hódos tónál táborba szállott. Ez végre felvillanyozta Lászlót is; hadait gyorsan összeszedte s a kunokat táborukban megtámadta. Szerencséjére, az ütközet előtt támadt nagy záporeső a kunok iveit haszonvehetetlenekké tévén, a győzedelmet megkönnyítette. A megvert kunhad nagyobb része Oldamur alatt Erdélyen keresztül tört magának utat s a Moldvában tanyázó Nogáj-tatárokhoz menekűlt. De oda is utánok eredt László, s őket visszatérésre kényszerítendő, átkelt seregével a havasokon, s egészen a tatárok országának határáig nyomult, hol, mint egy levelében [2]) maga mondja, — még senki sem járt elődei közől. A hadjárat eredményéről nincs tudósitásunk, hi-

---

[1]) Erzsébet anyakirályné egy 1281-ki levelében olvassuk : Et quia dominus rex, filius noster carissimus per saevitiam quorumdam infidelium regni nostri et audaciam temerariam . . . captus detinebatur, nos veluti mater anxia . . . dictas 200 marcas dedimus et expendimus fidelibus regiae maiestatis . . . pro liberatione filii nostri. Fejérnél : U. o. 128. 163. László egy 1278-ki levelében mondja : Cum per Fintha palatinum captivati fuissemus. Fejérnél : V, 2, 426. Ezen okmányra nézve mindenekelőtt azon kérdés támad, valóban 1278-ban kelt-e, mely évre azt Fejér helyezi? s aztán, nem a László koronázása előtti elfogatásról van-e itt szó, mint mi hiszszük? E második kérdésre világot vethet egy harmadik kérdés megfejtése : ki volt 1272-ben és 1281-ben erdélyi vajda és alcancellár, miután ezen okmányban vajdának Miklós ur, alcancellárnak Benedek eszterg. prépost említtetik?

[2]) Fejérnél : V, 3, 410. A kunok lázadását számos okmány említi. A krónikák közöl Turóczié : II, Cap. 78. Kézai : II, Cap. 5. Endlichernél 122.

hetőleg visszahozta őket, legalább egy részben, s velök együtt jöttek be azon tatárok is, kikkel pár év mulva találkozunk a történetben.

E komolyabb foglalkodás szintugy, mint meghasonlása elébbi kicsapongásainak társaival, a kunokkal, jótékonyan hatott az ifju király kedélyére. Ugy látszik, egy ideig mind magán életében több díszt s rendet tartott, mind az ország ügyeiről komolyabban gondoskodott. Egy 1284-ben kelt levele [1]) tanuskodik, hogy még anyját, Erzsébet királynét is szigorúan megintette, hagyna fel az egyház, különösen a zágrábi püspökség javainak pusztitásával s lefoglalásával. „Nem kevéssé megütődött, ugymond, szivünk, hogy kedves anyánk, kinek jó tanácscsal illenék vezetni a mi fiatalságunkat is a kormány ügyeiben, mégis a mennyire kora hanyatlik, annyira öregbedik benne a hajlam az egyházi javak megtámadására.‘ És hihetőleg ezen intés lett oka ama viszálynak is, mely ez időben László s anyja közt létezett [2]). — A megtérés ezen korába esik az is, hogy midőn sógora, Fekete-Leszko, krakói és szadomiri fejedelem, Konrád maszovi herczeg által birtokaiból elűzetvén, segítségért folyamodott Lászlóhoz, ez őt György ur által egy sereg élén tartományába visszahelyeztette [3]).

De bár e jó kezdet után az új pápa, IV Márton is atyailag intette őt, lenne állhatatos az erény ösvényén [4]), javulása nem maradt állandó. A kunokat ismét mindinkább visszafogadta társaságába : ezek pedig rövid idő alatt kiirtották kebeléből a jobb erkölcsöknek alig sarjazó magvát. Nejét ismét elhagyta, s kun ágyasokkal kéjelgett. A kunok által lassanként a tatárok is bejutottak társaságába. S azontul nemcsak hogy semmit sem gondolt az ország ügyeivel, hanem kunjai s tatárai élén még maga is fosztogatni kezdé az egyházakat s klastromokat [5]).

---

[1]) Péterfy : Concilia S. Hung. I, 104. Katona : VI, 895.

[2]) Erről több okmány tesz említést, például Fejérnél : V, 3, 322. 336.

[3]) Fejérnél : U. o. 384 394. 410. Katonánál : VI, 953.

[4]) Raynaldnál 1282 évhez. n. 36. Fejérnél : u. o. 136.

[5]) Igy panaszkodik a szepesi káptalan 1285-ki levelében : „Cum in spoliatione Ecclesiae nostrae per regem Ladislaum et suos neugaros inter damna quam plurima una cum aliis rebus antiquum sigillum nosttrum fuisset . . . ablatum. Fejérnél : V, 3, 306.

A király ezen elveteműlt erkölcsei annál nagyobb veszélyt s nyomort hoztak a hazára, minthogy a tatárok 1285 nyarán, Oldamurtól meghíva, az országba jöttek s azt Pestig tűzzel vassal pusztították. László maga, ugy látszik, nem sokat törődött vele. Legalább sehol sem találunk nyomára, hogy sereget gyűjtött volna ellenök. Csak annyit tudunk, hogy György ur s az erdélyiek, kivált az aranyosi székelyek s némely más egyes urak, velők több izben szerencsésen csatáztak, s midőn a tatárok, a tél beállván, nagy martalékkal és számos fogolylyal kitakarodtak, ezek közől több ezeret megszabadítottak rabságukból [1]).

A jobb hazafiak vérző szivvel látták hazájok e pusztulását, s kérelmeik és sürgetéseikre a király 1286-ban valahára közönséges országgyülést hirdetett a Rákos mezejére [2]). E gyülés végzései nem jutottak el hozzánk. Hihetőleg itt alkottattak azon rendeletek, melyek elszórva találtatnak László ezenkori okmányaiban. Ezeknek egyike szerint Mokány nádorispánnak meghagyatott, hogy az országban eláradt rablásokat s hatalmaskodásokat keményebben fenyítse meg, minélfogva a nádor az egyes megyékben is gyüléseket tartott [3]). Egy másik rendelet szerint, külön királyi emberek küldettek ki, kik a várjavakat megvizsgálnák, s az igazságtalanul elfoglaltakat igaz birtokosaiknak visszaadnák [4]).

Egyébiránt, ha a legjobb törvények alkottattak volna is, haszna azoknak alig lehetett, mert nem volt ki azokat végre hajtsa: a király fülei süketek voltak minden intésre, minden panaszra; ő ismét az elébbi fertőbe merült. Sőt, miután ipája, Károly siciliai király meghalálozott, ki, ugy látszik, őt némileg még is korlátolta kicsapongásaiban, még az elébbinél is feslettebb életre adta magát. Kun ágyasai mellé az országban megtelepedett nogaj-tatár nők közől is többeket fölvett udva-

---

[1]) Turóczi : II, Cap. 79. Hist. Austr. pars plenior Frehernél : I, 476. Annal. Altahens. de hibásan az évre nézve, U. o. 570. László levelei Katonánál : VI, 953. 997. Fejérnél V, 2, 394. V, 3, 399. 452. VII, 2, 110. A pesti révészek is a maguk meggazdagítására fordították a köznyomort, zsarolván a tatárok elől a dunántulra futó népet. Ld. az érsek lev. Katonánál : VI, 919.

[2]) Nyoma van ennek László levelében Fejérnél : V, 3, 317.

[3]) Katonánál : Hist. Crit. VI, 927.

[4]) Fejérnél : Cod. Dipl. VII, 2, 76. 102. Maga a király is helyreállitá néhol a várjobbágyokat. Fejérnél : V, 3, 353.

rába; s az illemnek szintugy mint az erkölcsiségnek minden korlátain tullépvén, velök dorbézolt, velök lakott, kun s tatár viseletet és szokásokat vőn fel; nejét pedig Izabella vagyis Erzsébet királynét, mivel ezek miatt neki talán szemrehányásokat tett, Sz. Margit szigetén elzáratta, és sok ideig nélkülözésekkel sanyargatta börtönében [1]).

IV Honorius pápa ezekről értesülvén, 1287-ki marczius 12-kén kemény, feddő levelet irt Lászlóhoz. „Örvénybe sülyedtél, — ugymond egyebek közt — nem áttallod még hírnevedet is annyira megrontani, hogy már csufjává lettél a népeknek, . . . meggyalázod magadat s a magyar királyi házat, mely gazdag szokott lenni jeles sarjadékokban, . . . isteni s emberi törvények által tiltott bűnben élve, botrányára vagy az embereknek, gyűlölt Isten előtt . . . .“ Tudtára adja egyszersmind, miképen megbízta légyen az esztergomi érseket, hogy őt, ha meg nem javul, egyházi átokkal sujtsa [2]). Az érseknek e felett meghagyta, hogy a királynét, kit férje oly méltatlanul sanyargat, mennél elébb szabadítsa ki börtönéből [3]). De az intés mitsem használt. A pápa nem sokára meghalt; s a bibornokok testülete, a szentszék üressége alatt még augusztus 2-kán is ugyanazon intéseket—, az érseknél, a veszprémi püspöknél, Venczel cseh királynál s Albert osztrák herczegnél ugyanazon sürgetést kényteleníttetett megujítani [4]).

Ladomér esztergomi érseknek sikerült végre oda vinni az ügyet, hogy Esztergomban még 1287 folytában országgyülés tartassék. Ennek czélja, ugy látszik, csak az volt, hogy a királyt rendesebb, méltóságához illőbb életre birják. És miután itt IV Honorius pápa s a cardinálok említett levelei felolvastattak, az ország rendei is szivökre vették az ügyet. Közös kérelmök s intéseiknek lett is némi hatása a királyra. Erzsébet királyné fogságából kibocsáttatott, s végzés alkottatott, hogy minden szokott jövedelmei kiadassanak [5]). A király,

[1]) Erzsébet királyné lev. Fejérnél : V, 3, 462. Ugy szintén a következő jegyzetek alatti okmányok.

[2]) Raynaldnál 1287 évhez n. l. ep. 264. Katonánál. VI, 932. Fejérnél : V, 3, 358.

[3]) U. o. folytatólag.

[4]) U. o.

[5]) Az esztergomi érsek levele az erdélyi püspökhöz Katonánál : VI, 939.

minden jóknak örömére, nyilván bevallotta hibáját, nyilván hirdette javulását [1]).

De ezen javulás is rövid, igen tünékeny volt. A király maga a kunok társaságában, kiktől nem tudott megválni, ismét az előbbi fertőbe merűlt; a bajok pedig az országban annyira meggyökereztek, hogy az ingadozó Lászlóénál erélyesebb akarat sem tudott volna már rajtok könnyen segíteni. A közbátorság annyira elveszett, hogy Tamás váczi püspök a kunok közelében tovább nem maradhatott, s az esztergomi érseknek a Sz. Margit szigetén levő várdáját, több évre bérbe vette, hogy ott biztosságban megvonulhasson, „s megvédhesse magát és javait e háborus időkben . . . a tatárok, kunok és egymással hadakozó magyar urak ellen" [2]). Hasztalan törekvés; a jámbor fő pap, s királyi cancellár 1289-ben, András esztergomi préposttal utaztában egy magyar urtól megöletett [3]). A javaikban megkárosított püspökök ismét a pápához folyamodtak; de IV Miklós új pápa intései siker nélkül hangzottak el. Az eszköz, melyhez a pápa ezután a püspökök javaslatára nyult, még inkább szaporította a bajokat. A kunok és tatárok ellen az esztergomi érsek által keresztes háborút hirdettetett [4]). De a gyülevész had, melyhez némely urak is csatlakozának, a tatárokkal és kunokkal versenyt rabolt és hatalmaskodott. A papság, vele az ország egy része nyilt lázadásban volt a király ellen, ki a kunokat pártolta. Péter erdélyi püspök a keresztesek élén egyebek közt elfogta Árbocz kun urat s két unokáját, a király anyai rokonait. Ezt László avval boszulta meg, hogy a püspök javait pusztította, Gyulafehérvárt és Kolozsvárt tőle elfoglalta [5]). A kereszteseket eleinte szép szóval intette a király, tennék le fegyvereiket, s bűnbocsánatot hirdetett az engedelmeseknek [6]) De midőn látta, hogy evvel nem jut czélra, a kunokat s néhány megye zászlóalját egybegyűjtvén, őket széjjelverte [7]).

E zavargások alatt némely főnemesek oly hatalomra vergődtek, hogy már a nemzet politicai egységét is veszélyeztet-

---

[1]) László levele. U. o. 965.
[2]) Fejér : Cod. Dipl. V, 3, 287.
[3]) Péterffy : Concil. S. Hung. I, 104.
[4]) Katonánál : VI, 970. Fejérnél : V, 3, 490.
[5]) Fejérnél : V, 3, 454.
[6]) U. o. 457. 504. stb.
[7]) Pray : Hist. R. H. I, 304.

ték. Németujvári Iván Albert osztrák herczeggel a király tudta nélkül s akarata ellen nyilt háborút viselt, melyben az ország épségének csorbulására, majdnem egész roppant birtokát, Kőszeget mintegy harmincz helységgel elvesztette [1]). A király nemcsak közbe nem lépett, sőt tán maga is ösztönözte Albertet a féktelen ur megfenyitésére, épen ez időben járatván nála titkos követségben a nyitrai püspököt [2]).

IV Miklós pápa az elnyomott s kifosztott magyar papság sürgető kérelmeire még egy kisérletet kivánt tenni a mélyen sülyedt király javitására, ki nejét magától ismét elűzvén, Edua, Kipcsek és Mandula kun és tatár nőkkel űzte szerelmi kalandjait, Mizse kikeresztelkedett izmaelitára, kit nádorrá nevezett, bizván az ország kormányát. A követnek, utasitása szerint, még egyszer keresztes hadat kell vala gyűjtenie a király társai, a kunok és tatárok ellen [3]). Szerencsére, ez többé nem vétetett foganatba; mert midőn a pápa ezen okmánya kelt (jul. 20), László már nem volt többé életben. Midőn Kőrösszeg várának közelében kunjaival sátorok alatt tanyázna, három kúntól, kiket Arbocz, Törtel és Kemencsnek nevez a krónika [4]), 1290-ki julius 10-kén az éj csöndében, orozva megöletett. Mizse nádor a gyilkosokat elfogván, nemzetségeikkel együtt kegyetlenül kivégeztette.

Igy halt el László életének virágában, — csak 28 éves volt, — nem a természettől, mely őt jeles tulajdonokkal ruházta fel, hanem neveltetésében elhanyagolva. Az ország alatta mondhatatlan zavarba és nyomorba sülyedt. „Ezen László király idejében hanyatlék le Magyarország nagyságos dicsőségéből, — mondja a krónika — [5]). Mert kebelében polgári háboruk támadának, városok elpusztulának, faluk, helységek tűz által megsemmisitteténak; a békes egyetértés teljesen megzavartatott; a gazdagok elszegényedtek, a nemesek nyomoruságukban parasztokká lettek. Azon időben jött divatba a két kerekű taliga, melyet az ország lakosai László szekerének neveztek; mert a folytonos rablások miatt az igás barom megfogyott az országban, s a barmok helyét e szekérbe fogott emberek pótolták.“

[1]) Hist. Austr, pars plenior Frehernél : I, 479. Chron. Leobiens Peznél 1, 862. Albert herczeg levele Fejérnél ; V, 3, 482.

[2]) U. o. 417. — [3]) Katonánál : VI, 1000.

[5]) Turóczi : II, Cap. 81. Chron. Budense 1838-ki kiadás 210.

[4]) Turóczi : u. o.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III Endre király 1290—1301.

I.

A hanyag, rendetlen kormányok átka, — hogy a közéletet megzavarván, az erkölcsi s politicai viszonyokat megrontván, káros következményeikkel az évek hosszu sorára kihatnak, — IV László országlása után is eláradt a hazán, végetlen zavart, viszályt és rendetlenséget hagyván utódára.

Miután László egyetlen fitestvére, Endre, tótországi vezér, 1277 végén, vagy a következő év elején meghalt [1]), csak egyetlen férfiu élt még Árpád nemzetségéből, az ugynevezett velenczei Endre, István herczeg és Morosini Thomasina-Katalin fia. Midőn II Endre király 1235-ben meghalálozott, s harmadik neje, Beatrix, Aldobrandini esztei határgróf leánya, — miként fentebb elbeszéltük, — mostoha fiának, IV Bélának üldözéseitől félvén, az atyai házba visszatére, jó reményben vala, s nem sokára anyjává lett István herczegnek.

IV Béla, nem tudjuk miért, folyton idegenséggel viseltetett féltestvére iránt s őt hazájába visszaereszteni állandóan vonakodott. Anyja, Beatrix s ennek 1245-ben történt halála után István maga is a pápa kegyelemkenyerét ette némely egyházak segedelméből [2]) és Siciliában nyert javakból [3]). A számüzöttség Istvánból kalandor férfiut nevelt. Alig lépett be ifjui korába, már is menekűlni kényteleníttetett anyja nagybátyjának, II Azzo esztei határgrófnak udvarából, ki ellen a főhatalom birtokáért, de szerencsétlen kimenettel, összeesküdött. István ezután Aragoniába menekűlt nővéréhez, Jolánta királynéhoz, szintén II Endrének, de más anyától való leányához. De itt sem találta nyugtát a számüzött, s Olaszországba visszatérvén, podestává lett Ravennában. Innen szintén nem sokára futni kényteleníttetett a polgárok dühe elől, kik ellene szabadságaik sérelme miatt fellázadtak. Ennyi viszontagság után Velenczében telepedett meg István, hol a Morosini patricius család leányát, Thomasina-Katalint vette nőül. E házasságból született aztán Endre herczeg. A fentebb elbeszél-

---

[1]) Rudolf levele Lászlóhoz Katonánál : VI, 741.
[2]) IV Incze pápa lev. Fejérnél : IV, 1, 367.
[3]) U. o. IV, 2, 72.

tekből láttuk, hogy István herczeg, unokaöcsének V István királynak idejében is ügyekezett visszanyerni jogait az országban, s e végett Ottokár cseh királylyal szövetkezett össze; az 1271-ki béke azonban őt e segélytől is megfosztotta, mert a békeföltételek szerint Ottokár lemondani kényszeríttetett a vele kötött szövetségről. A számüzött herczeg nyoma ezentul eltünik az események folyamában; hihetőleg korán elhalt. Fiával, Endrével azonban 1278-ban már mint tótországi vezérrel találkozunk; mi nem hágy bennünket kételkedni, hogy Kun-László, miután egyetlen fivérét, szintén Endre herczeget kora halál által elvesztette, elődei keménységét a számüzött herczeg irányában jóváteendő, s tán mivel rendetlen élete mellett magzat reményéről már akkor lemondott volt, őt Velenczéből behiván, Tótország vezérévé nevezte ki [1]).

Némely külföldi knónikák szerint [2]) Endre, mielőtt királylyá lett, egy ideig Ausztriában Albert herczeg pártfogása alatt élt s még élelmét is töle vette volna. De bár igen feltünő, hogy honi emlékeinkben tizenkét évi vezérségének egy pár okmányon kivül semmi nyomát sem találjuk : mégis legvalószinűbbnek látszik, hogy Endre Lászlónak zavarteljes kormánya alatt visszavonulva, csöndben igazgatta Tótországot. Mihelyt azonban László haláláról értesült, Fennena nejével, Szemovit cujaviai fejedelem leányával, kit vezérsége idejében vett volt nőül, azonnal megindult Székesfehérvár felé, hogy ott magát megkoronáztassa. Kiséretében volt egyebek közt Rumi Tódor, fehérvári prépost, kit aztán arany s ezüst edényeivel és egyéb drágaságaival előre küldött. A pré-

---

[1]) Endre vezérsége korából csak két okmány jött eddigelé napvilágra. Ezek egyike 1278-ban kelt, a veszprémi egyház javára. Fejérnél : V, 2, 471. S hogy e levél valóban tőle, s nem Lászlónak kevéssel elébb meghalt Endre testvérétől adatott ki, kitünik III Endre egy más 1294-ki okmányából, melyben amarra, mint saját levelére hivatkozik. Ld. ezt Fejérnél : VI, 1, 303. A másik okmány szerint Clara Albert görtzi gróf leánya jegyeztetett el Endre vezérnek 1286-ban, (Fejér : VII, 2, 111), mely házasság azonban nem ment végbe, s utóbb Fennenával kelt össze a vezér.

[2]) Hist. Austr, plen. Frehernél : I. 480. és Chron. Claustro-Neoburg. Peznél : I, 471. Nem tagadhatjuk, hogy igen homályos Endre koronázás elötti története. Emlékeink hallgatása mellett igen feltünő az is, hogy bár tizenkét évig volt tótországi herczeg, s mint ilyen, praetensiv örökös, őt még is annyian idegennek, a trónra nem jogosítottnak tekintették.

post ezeket szerencsésen elvitte Székesfehérvárra; de Endre maga alig kelt át a Dráván, midőn Németujvári Iván, némely czinkosaival utját állá s őt foglyává tette. Néhány napi letartoztatása után mindazáltal sikerült a nevezett Tódor prépostnak, Kalotai Gyerő s Ogyoz uraknak, kik részint fiaikat, részint testvéreiket adták kezesül Németujvári Ivánnak, őt ennek kezeiből kiszabadítani [1]).

De még szabadságának visszanyerése után is sok bajon kelle keresztül esnie Endrének, mig a koronát fejére tétethette s az ország biztosabb birtokába jutott. Bár Kemény, baranyai főispán, Lőrincz nádor fia, s ennek példájára mások is többen elejébe mentek [2]), s majd Ladomér esztergomi érsek is üdvezlésére sietett a papsággal [3]) : némely partoskodók nem szűntek meg ellene fondorkodni. Elébb alattomban hánytak neki cseleket, s egyebek közt a koronát is elrejtették; majd nyilván is felléptek ellene, hogy koronázását meggátolják. De a szintoly ügyes, mint hű Tódor prépost a koronát nem sokára előteremtette [4]); s végre mind ennek, mind Ladomér érsek s némely más hívei eszélyes és erélyes működése következtében sikerült magát julius 28-kán 1290-ben megkoronáztatnia [5]).

A koronázás azonban még koránt sem biztosította őt eléggé az ország birtokában; mert egyszerre három vetélytársa támadt : egy kalandor ur, ki magát a még 1277-ben meghalt Endre vezérnek, László király testvérének hazudta, több czinkos társak segedelmével törekedett a trónt elfoglalni; Rudolf római király, ki egy, augusztus 31-kén, Erfurtban kiadott okmányában az országot, mint IV Béla király által a tatárjáráskor II Fridrik császárnak felajánlott birodalmi hűbért, ugyanazon napon fiára, Albert osztrák herczegre ruházta [6]); végre Martell Károly, Sánta Károly siciliai ki-

---

[1]) Endre levele 1292-ből Fejérnél : VI, 1, 236. 201.

[2]) Endre lev. Kovachichnál : Suppl. ad. vestig. Comit. I, 43. Fejérnél : VI, 1, 135.

[3]) Fennena királyné lev. 1291. Katonánál : VI, 1052. Fejérnél : VI, 1, 90.

[4]) Endrének a [3]) jegyzet alatt idézett levele.

[5]) Turóczi II. Cap. 82. Az 1291-ki törvénykönyv előszava szerint azonban csak ezen 1291-ki gyülésen koronáztatott volna meg. Kovachich : Monum. Vet. Legislat. Hung. 14. l. Endlicher 615.

[6]) Rudolf levelei Fejérnél : Cod. Dipl. VI, 1, 47.

rálynak és Máriának V István leányának fia, kit anyja, Nápolyban, mihelyt IV László haláláról értesűlt, a pápa követe által magyar királylyá koronáztatott [1]).

Legelébb s legkönnyebben végzett Endre király az ál-Endrével. Koronáztatása után az ország egyházi s világi főrendeivel tanácsot tartván, György urat egy haddal a csaló ellen küldötte, s őt az országból kiűzette [2]).

Veszélyesebb volt Martell Károly, nem csak mivel rokonságban volt a királyi házzal, hanem kivált azért, mert a pápa pártfogására támaszkodott. Érdekében IV Miklós pápa már 1291-ki január 2-kán követül küldé Magyarországba János esinoi püspököt, szinleg, hogy László halálának körülményeit megvizsgálja s az ország állapotáról általa bővebben értesűljön [3]). Mivel már tudomására esett volt a pápának, hogy Rudolf az országot birodalmi hűbérnek nyilvánitotta, egyszersmind utasitásul adta követének, „hogy mivel ezen ország többféleképen az apostoli székhez tartozónak ismertetnék," ezt Rudolfnak világosan jelentse ki, s tiltsa le őt, hogy ez országot sem ő sem más senki elfoglalni s bitorolni ne merészelje, a szentszék jogainak sérelmére [4]). Ugyanezen értelemben irt magának Rudolfnak is, felszólítván őt, hogy az egyház e jogát királyi tisztének fogva maga is védelmezze [5]). Az esztergomi és kalocsai érsekeket pedig megfeddette, hogy őt az ország állapotáról eddigelé nem tudósították [6]).

Rudolf eleinte mitsem gondolt a szentszék ezen állitólagos jogaival; sőt, de még a pápai követ megérkezte előtt, egyenesen megirta IV Miklósnak, hogy Magyarország birodalmi hűbér, s azt ő Albert fiának adományozta [7]); s valóban készületeket is tőn annak birtokba vételére. Nehogy ezen uj szerzeményben őt és Albert fiát Venczel cseh királynak kedve jőjön háborgatni, — mert Venczel, Annának IV Béla leányá-

---

[1]) Fejérnél : U. o. 75. Muratorinál : VII, 310.

[2]) Erről lehet való az, mit Dlugoss, László valódi testvéréről mond, hogy a krakói herczeghez menekült, s ott az utána küldött kémektől vizbe fojtatott. Hist. Pol. Lib. VII, 856.

[3]) Raynaldnál, ezen évhez n. 45 és 46. Fejérnél : VI, 1, 76. 79.

[4]) Raynaldnál u. o. n. 47. Fejérnél : U. o. 81. 82.

[5]) U. o. 84.

[6]) U. o.

[7]) A pápa levele Alberthez, Dobner : Monum. ined. II, 372. Katona : VI, 1051.

nak, unokája lévén, szintén igényelte az ország örökségét, — oly szerződést kötött vele Rudolf, miszerint, az ország északi részeit neki adja birodalmi hűbérül, ugy hogy a Duna vessen határt Albert és Venczel ujdon birtokának [1]). Mihelyt pedig Venczelt erre hajlandónak találta, Albert fiát egy sereggel Magyarországba küldé megkezdeni annak elfoglalását.

Rudolf és Albert e követeléseinek ellenében Endre, mihelyt a maga ügyeit egy kissé rendbehozta, s az országban eláradt zavart és zajlongást néhány hű ur, kivált Ladomér esztergomi érsek segedelmével lecsöndesítette [2]), követei által kivánta Alberttől, adná vissza az országhoz tartozó ama várakat, melyeket László király végső kormányévében Németujvári Ivántól elfoglalt.

A válasz, miként azt mindenki előre láthatá, tagadó lett s Endrének fegyverhez kellett nyulnia, hogy az ország jogainak tiszteletet szerezzen. Az ország véderejét, a várkatonaságot azonban annyira megfogyva, oly felbomlott állapotban találta, hogy az urak és nemesek közremunkálása nélkül, lehetetlennek látta sükeresebben viselni a háborut. Hogy tehát ezeket megnyerje, s különben is gátot vessen az eláradt rendetlenségeknek, az ország rendeit az 1291-ki februárban közönséges gyülésbe hívta össze Székesfehérvárra. A szabadságlevél, s illetőleg törvénykönyv, melyet itt Endre az említett hónap 22-kén kiadott, világosan láttatja velünk, mennyi visszaélés, mennyi rendetlenség burjányozott, a jog és törvény mennyire megsértve volt, az önkény mily tágas tért nyert a király s a hatalmas urak részéről az országban Kun-László idejében. Endre tehát egyenként biztósítá most a rendeket régi alkotmányos jogaikban. Biztositá az egyházat, hogy azt elődeitől nyert jogai s javaiban fentartja, elfoglalt birtokait viszszaadja. Biztositá az uri osztályt, hogy a főispáni s egyéb méltóságokat sem külföldről bejött idegenekre, sem pogányokra s

---

[1]) Peznél : Cod. Dipl. II, 204. Katonánál : i. h. 1052.

[2]) Hogy nagy zavaroknak és rendetlenségeknek kellett akkoron létezni az országban, melyek magát a királyi udvart is közelebbről érdekelték, kitünik Fennena királyné egy 1291-ki levelének eme szavaiból : Post longarum et immensarum tribulationum inquietissimas tempestates, optatae pacis laetamur . . . quiete potiri. Fejérnél : VI, 1, 90. Hasonló módon nyilatkozik Endre is egy ezen évi levelében : Quum tandem aliquando, ugymond, regnum hoc nostrum post tot clades et desolationes, desideratam pacem nactum . . . U. o. 120.

nemtelenekre, sem azokra nem ruházza, kik az országnak az elmult időben annyi ártalmára voltak; ezeket még tanácsába sem fogja bebocsátani. Biztosítja a nemességet, hogy az ország megyéit nem fogja örökül adni sem egyházi, sem világi uraknak; nem fogja megengedni, hogy az urak méltóságaikat másokra ruházzák, pénzen kibéreljék vagy eladják. IV Béla és V István adományait, s Lászlóéit is, a mennyiben való érdemekért adattak, — mire nézve az egyházi s világi tanácsosok véleményét meg fogja hallgatni, érvényességökben fentartandja; László helytelen adományait pedig Sz. István napja után mind visszaszedi. Nádort, főtárnokmestert, alcancellárt, országbirót a nemesség tanácsa szerint fog kinevezni. A nemesek és szászok javaitól adót nem szedet. De viszont, midőn az országot külhatalom támadja meg, mint most megtámadta Albert herczeg, a nemesek és szászok mindnyájan saját költségeiken tartoznak zászlai alá gyűlni, valahányszor a hadat maga a király vezérlendi. Továbbá, midőn a nádor a megyékben törvényt lát, a főispán s a négy szolgabiró köteles mellette lenni és itéleteire felügyelni. Az egyházi urak népeinek csak a király maga, a városi polgároknak, csak a városbiró mondhat törvényt. A közbátorság tekintetéből, a rablóvárak rontassanak le. A tized körül történt visszaélések szűntessenek meg. Az urak és nemesek kötelesek évenként egyszer Fehérvárra gyűlni s a főispánok hivatalos eljárását megvizsgálni, hogy közőlök az érdemesek jutalmat vegyenek, a bűnösök a királyi tanács itélete szerint lakoljanak. Az egyenes örökös nélkül elhaló nemesek és szászok bárminő javaik felett szabadon rendelkezhetnek. A király a bűnösöknek csak személyeikre nézve adhat kegyelmet; de az általuk megkárosítottaknak köteles elégtételt szolgáltatni. A birák által elmarasztaltak sem a királynál sem az uraknál nem nyerhetnek védelmet az itélet ellen. A javaikban elmarasztaltak birtokait a rokonok magokhoz válthassák [1]).

A törvénykönyv, ugy látszik, mindenkit kielégített, mert az urak s nemesek szétoszolván, buzgóan fegyverkezének s a nyár elején nagy számmal gyülének táborba Székesfehérvár alatt. Ideje is volt, mert Albert már Pozsonyt s Nagyszombatot és vidékeiket majdnem a Vágig elfoglalta. Mih elyta

---

[1]) Andreae regis III. Decretum 1291. Kovachich : Monum. Vet Legisl. Hung. 14. l. Endlichernél. 615.

sereg teljesen összegyűlt, Endre az ország zászlaját a székes egyházban fölemelvén [1]), jelt adott az indulásra. A hadjárat terve helyes volt. Nem az országban elfoglaltak visszavételére mentek, hanem egyenesen Ausztriába törtek be, ott kényszerítendők Albertet foglalásainak visszaeresztésére s a béke elfogadására. Endre ott seregeit megosztván, mig néhány csapattal a tartományt dúlatta, maga a derék haddal Kohrau s némely más kisebb város megvétele után Bécset fogta ostrom alá. Albert herezeg, ki ugy látszik, nem várta, hogy Endre őt ily gyorsan s ily nagy erővel támadhassa meg az imént még oly zavarteljes országból, csekély erejével nem mert ellentállani; s visszahuzódván, a bajor herezegnél s más birodalmi fejedelmeknél sürgetett segítséget [2]). De ez részint megtagadtatott, részint késett; minélfogva, miután idő közben atyja, Rudolf király is meghálálozott, a magyarok betörte után hat hétre békét kért, késznek ajánlkozván teljesíteni a király igazságos követeléseit [3]). Endre sem kivánt mást. A két fél biztosai tehát Haimburgban találkozván, a békét 1291-ki aug. 28-kán következő feltételek alatt kötötték meg: Albert visszaadja mind ujabb, mind régibb foglalásait, Pozsonyt, Nagyszombatot, Kőszeget s a Németujváriak többi erősségeit; de ezek néhányai a határszéli rablások meggátlása végett lerontatnak. A foglyok mind a két részről szabadon eresztetnek. A fejedelmek személyesen fognak egymással találkozni és szövetséget kötni. Endre az osztrákokat, kik Magyarországban —, Albert a magyarokat, kik Ausztriában birtokolnak, védelmök alá fogadják. A két ország kereskedői szabadon közlekedjenek stb. [4]).

Mihelyt a béke helyreállott, Endre mindenekelőtt édes anyját Morosini Katalint hozta be az országba. Azután pedig

---

[1]) Endre lev. In venerabili Albensi Ecclesia nostra elevato vexillo nostro. Fejérnél: VI, 1, 116.

[2]) Albert lev. Peznél: Cod. Dipl. II, 167. Katonánál: VI, 1067.

[3]) Hist. austr. pars plen. Frehernél: I, 480. Chron. Zwetlens. Peznél I, 532. Mellicense u. o. 243. Turóczi II, Cap. 82. és Endre többrendű levelei, melyekben a Bécs alatt magokat kitüntetett vitézeket megjutalmazza. Egy levele aug. 17-kén Bécs alatt kelt, miből világos, hogy a hadjárat, mely az osztrák krónikák szerint hat hétig tartott, a nyár derekán kezdetett meg. Fejér: VI, 1, 141. Egy más levelében mondja: In non parva parte totius Ducatus Austriae necesse habuimus invexisse non modicam vastitatem. Fejér: u. o. 152.

[4]) A békeokmány Fejérnél: u. o. 180.

ismét az ország ügyeinek rendezésére tért vissza a jóakaratu, gondos király. Még ugyanazon 1291-ki évben átrándult Erdélybe, s Gyulafehérvártt e tartomány részére is országgyülést tartott [1]). Az alkotott rendeletek eddigelé nem jöttek napvilágra; ismerünk azonban több okmányt, melyeket Endre egyesek vagy testületek javára bocsátott ki Erdélyben mulatása alatt. Ilyen, például, melyben Ugrin urnak visszaadja Fogaras és Szombathely birtokát; ilyen, mely szerint a Felső-Ausztriából, Eisenwurzelből, a vashámorok mivelésére behitt s Toroczkón megszállott bányásztelep jogait megújitá s gyarapitá [2]); ilyen végre, — hogy egyebeket mellőzünk, a Torda város javára kiadott szabadságlevél [3]).

Erdélyből visszatérvén, Magyarországban folytatta üdvös működését. A pozsonyi polgárok kérelmeire deeember 2-kán kiadott levelében felmenti őket minden más biró alól, mint a kit magoknak Sz. György napján évenként választanak; fölmenti minden adózástól szőleikért, az erdő használatáért, s a vámoktól akár midőn Haimburg felé mennek, akár másfelé utaznak a szőlősi s morvai réveken keresztül áruikkal. Nekik adja a Csallóközön a Csalló torkolatánál létező kikötőt. A többi polgárokéival egyenlő jogokat biztosit a zsidóknak és a halászoknak; de emezeket kötelezi, hogy a nagy hálókkal vagy a jég alatt fogott vizák s más halak harmadát a pozsonyi várispánnak kötelesek adni. Végre, több más rendelkezései közt még a külföldről bejövő posztó-marha- és halkereskedőknek is szabad árulást enged a városban [4]). Meglátszik e rendeleteken, hogy Endre a hatalmát, gazdagságát kereskedésének köszönhető Velenczében nyerte neveltetését.

Az Albert herczeggel létrejött békekötés után még egy vetélytársa maradt Endrének : a nápolyi Martell Károly, ki, bár 1291 folytában semmi ellenséges szándokot nem árult el, igényeiről mégis korántsem volt hajlandó lemondani. Mária, nápolyi királyné, Károly anyja, Kun-László testvére, 1292-ki

---

[1]) Cum nos cum universis nobilibus, saxonibus, siculis et olahis (ime az oláhok még az ország rendei közé tartoztak) in partibus transilvanis apud Albam Julae pro reformatione status eorundem congregationem fecissemus. Dat. ap. Albam Julae in Dom. Invocacit a. 1291. Fejérnél : VI, 1, 118.

[2]) Fejérnél : u. o. 118. 119. Endlichernél : 627.

[3]) U. o. 105. Endlichernél 621.

[4]) Endlichernél : 623.

január 6-kán kelt levelében, ujabban is átruházta reá az ország birtokának jogát, „csupa bőkezűségből, különös kegyelemből és anyai szeretetből, — mint levelében mondja, — akár örökség, akár szokás, akár választás, vagy akármi egyéb módon tartozik az ő hozzá“ [1]). Martell Károly ez óta Dalmatiában ügyekezett magának pártot szerezni, Spalatót s a többi városokat kereskedelmi kedvezményekkel csábítgatván magához [2]). Ugyan e czélból követet is küldött a városokhoz, melyek azonban a törvényes királyhoz hívek maradván, azt elutasították [3]).

Endre, hogy e törekvéseknek a helyszinén könnyebben ellentálhasson, az év egy részét a tótországi részeken töltötte. A tartomány kormányát édes anyjára, és nagybátyjára Morosini Albertre bízta. A tengeri bánságot pedig örök joggal a a brebiri grófokra Pál, György és Mladin testvérekre ruházta oly feltétel alatt, hogy háboruiban ötszáz fegyveressel szolgáljanak zászlai alatt [4]).

Martell Károlyt tulajdonképen csak a pápa pártfogása teheti vala veszélyessé Endrére nézve. Miután tehát IV Miklós pápa 1292-ki april 4-kén meghalt, s a pápai szék ezentul két évnél tovább üresen maradt: Endrének ekkoron nem igen volt ugyan oka félni a trónkövetelőtől; minthogy azonban e kedvező körülményeknek egy új pápaválasztás, mely reá nézve ellenséges indulatu egyéniséget ültetne a trónra, könynyen más fordulatot adhata, hogy magát minden ellenség irányában biztosítsa, 1293-ban Albert osztrák herczeggel, Venczel cseh királylyal és Henrik bajor herczeggel szövetséget kötött. E szerint ezek neki a trónkövetelő —, ő viszont amazoknak Adolf német király ellen kölcsönösen segedelmet igértek [5]). Még nagyobb megnyugtatására vált e tekintetben Endrének az, hogy 1295-ben Martell Károly meghalt, fia pedig, kire igényeit átöröklötte, Robert Károly még kiskoru gyermek vala.

---

[1]) Fejérnél : VI, 1, 191.
[2]) Fejérnél : VI, 1, 193.
[3]) Lucius : Lib. IV. Cap. 10. Katona; VI, 1090.
[4]) Ld. az adománylevelet Fejérnél : VII, 4, 225.
[5]) Histor. Austr. pars plen. Frehernél : I, 481.

II.

Endre ily módon vetélytársától egy időre, miként ő hitte, hosszura, megszabadulván, még nagyobb buzgalommal fogott az ország belügyeinek rendezéséhez. Eddig az urakkal, mivelhogy segedelmökre is szüksége volt, pártoskodásuktól is méltán tart vala, csinnyán kellett bánnia: most, a trón birtokában magát megerősödve érezvén, irányukban is, kiktől a legtöbb zavar és rendetlenség származott, erélyesebben kezdett föllépni. Miként fentebb láttuk, az egyháznak, a nemességnek, a szászoknak s a városi polgároknak már az 1291-ki törvénykönyve által biztosított a hatalmas urak ellen védelmet. Most oda fordítá gondjait, hogy az urak által igazságtalanul elfoglalt javak is visszaadassanak igazi birtokosaiknak. Még mielőtt Horvátországba utazott, meghagyta volt Báldi kamarai és szepesi grófnak, hogy a birtokviszonyokat, ki mit s mi joggal tart kezén, az egész szepesi kerületben vizsgálja meg [1]). Hasonló megbizásokat kétségkivül több híveinek is adott az ország egyéb vidékeire nézve. Midőn pedig Horvátországból visszatért, a felvidéket, Zólyomot, Turóczot, Liptót, a Szepességet stb. személyesen is beutazta [2]), hogy az urak által elfoglalva tartott koronai javakat s más jövedelmeket, mik László gondatlansága miatt igen megcsökkentek, némileg helyreállitsa.

De evvel darázsfészekbe nyult a jó király. Az urak egyáltalában nem akartak megválni igazságtalan birtokaiktól; a szigor sem tetszett nekik, melylyel Endre a féktelen rabló urakat büntetni szokta [3]); miért is ezek közől mind többen ellenségeivé lettek s a trónkövetelő Robert Károlyt kezdék

---

[1]) Quum D. rex omnes terras et possessiones cuiuslibet conditionis hominis in districtu Scepus existentis nobis mensurare praecepisset, quis eorum, quo titulo sua iura possideret. Wagner: Anal. Scep. III, 202. Katona: VI, 1094.

[2]) Ezen utjában keltek több adománylevelei is, melyekkel híveinek hasznos szolgálatait jutalmazta. Ezen levelek egyikében ezt olvassuk: Quod cum nos more maiestatis nostri imperii ad videnda seu habitanda praedia nostra Zoulum scilicet, Turuch et Liptou accessissemus, et in eisdem quae rite acta non fuerant in alienationibus terrarum ... voluissemus emendare ... Fejérnél VI, 1, 242. Más okmányait ld. Wagner i. h. 1, 305. Katona: i. h. 1102. stb.

[3]) Lásd e szigor példáit Fejérnél: VI, 2, 17. s másutt több levelekben.

pártolni. Ilyenek voltak egyebek közt : Loránt, elébb erdélyi vajda, s annak testvérei; ilyen Németujvári Iván, kit az is boszontott, hogy némely várai az Alberttel kötött béke szerint lerontattak. Endre egyszer is másszor is haderőt kénytelteníttetett vezetni a lázongó urak ellen [1]).

Uralmát ellenök szilárditandó, Fennena halála után, kitől csak Erzsébet leánya, az utóbb magyar királylyá lett Venczel jegyese, született, Albert osztrák herczegnek Agnes leányával kelt második házasságra, egyebek közt Pozsony megye jövedelmeit is neki adván hitbérül [2]). E házasság által nem csak a lázongó urak —, hanem szükség esetében Robert Károly ellen is több segedelmet akart magának biztosítani Endre király; mert az új pápa, VIII Bonifácz erélyesen kezdé pártolni a trónkövetelő ügyét. Bonifácz 1297 elején oly módon szabályozta a szentszéktől hűbérileg függő Nápolyban az örökődést, hogy Sánta Károly halála után ne a meghalt elsőszülött Martell Károly fia, Robert Károly, hanem ennek nagybátyja, Sánta Károly második fia, legyen Sicilia királya, kétségkivül azon kilátással, hogy Robert Károlyt nagyanyai jogon Magyarország trónjára emelhesse. Mindenekelőtt a dalmát városokban s Horvátországban ügyekezett a pápa neki pártot szerezni. Ez volt oka, hogy Jakab spalatói választott püspököt, azon ürügy alatt, hogy megerősíttetését a törvényes idő alatt nem szorgalmazta, lemondani kényszerítvén, Mária, siciliai királyné házi káplányát, Péter szerzetest nevezte ki spalatói érsekké [3]). Az uj érsek Mária királyné utasitása szerint buzgó ügynöke lett Dalmát és Horvátországban Robert Károlynak : a dalmát városok, ösztönzései következtében, lassanként valamennyien Károlyhoz pártoltak. S valószinűleg az ő műve volt az is, hogy még a Brebiri grófok is, daczára annak, hogy a tengeri bánságot Endrétől örökül nyerték, Károly pártjára hajóltak.

1298-ki februárban Albert osztrák herczeg számos szomszéd fejedelmet s németországi püspököt hivott meg Bécsbe, hogy velök a nassaui Adolf német király ellen szövetséget kössön s a megkezdendő háborúról tanácskozzék. A vendé-

---

[1]) Hist. Austr. pars plen. Frehernél : I, 483. Katona : VI, 1151. Fejér : VI, 2. 25. Már Csák Máté is az engedetlen urak közé tartozott 1296-ban. Fejér : VI, 2, 82.

[2]) Katonánál : VI, 1177.

[3]) Farlatus : Illyr. Sacr. III, 295. Fejér : VI, 2, 59. 60.

gek közt voltak másokon kivül Endre magyar s Venczel cseh királyok is. Hogy a szövetség annál tartosabb és szorosabb legyen, az összejövetelt házasságkötésekkel kezdék ünnepelni. Endre a maga leányát, Erzsébetet Venczel cseh király hasonnevü fiának, Albert pedig a maga leányát a brandenburgi határgrófnak jegyezte el [1]). A szövetségnél fogva, mely aztán megköttetett, Endre tetemes hadat küldött ipájának segedelmére Dömötör pozsonyi és zólyomi főispán vezérlete alatt [2]); s nagy részben e magyar hadaknak köszönhette Albert a győzedelmet is, melyet Adolfon nyert, s a birodalmi koronát, mely az ütközetben elesett Adolf fejéről az övére szállott.

Kevesebb hasznát vette e szövetségnek Endre, kinek nem annyira külellenséggel, a trónkövetelő Robert Károlylyal, mint inkább a nyiltan vagy alattomban pártjára kelt, lázongó urakkal kellett itthon küzdenie. Ezek közől többen, a Brebiri grófok, Ujlaky Ugrin, a Ladomér halála után az esztergomi székre jutott Gergely érsek s mások nyiltan pártolták a trónkövetelőt; mások azonban, mint a Németujvári Iván, Robert Károly e pártolását csak ürügyül használták, hogy az ekként támasztott zavarban saját önző czéljaik felé annál biztosabban haladhassanak.

Endre aggodalommal látta e belső ellenségek sokasultát s félénkebbé lett, erélyével, melyet kifejteni kezdett volt, felhagyott. De az urakat még vakmerőbbekké, elbizottabbakká tette a király e rögtöni engedékenysége : megvetvén ama törvényeket is, melyek 1291-ben az egyház, a nemesség s a polgárság védelmére alkottattak, a gyöngébbeket még inkább elnyomták, az országot mind nagyobb és nagyobb zavarokba bonyoliták, ugy annyira, hogy az egyház, a nemesek s más lakosok csaknem véginségre jutottak [3]). A mag, mely Kun-László átkos kormánya alatt elvettetett, oly dusan felburjányzott, hogy „Magyarország minden részeiben ingadozni, hanyatlani kezdett;“ s már csak rendkivüli eszközök hozhathattak némi rendet a mind inkább eláradt zavarba.

---

[1]) Hist. Austr. Frehernél: I, 484. Chron. Zwetlense, Peznél: I, 533

[2]) Fejér : VI, 2, 186.

[3]) Tempore coronationis domini Andreae regis . . . quaedam . . . ex libertatibus et conditionibus notabiles et plus nesessariae publico scripto . . . fuerunt declaratae, quae quia iniquis hominibus et cupiditate excoecatis pravitatibus intervenientibus minime fuerunt observatae, et ex trepiditate domini regis fuere penitus postpositae, regnum Hungariae

A jóakaratu, de ily nehéz körülmények legyőzésére nem termett király ekkoron elvégre, hajólván némely jobb hazafiak tanácsára s a mindinkább kifosztott papság sürgetéseire, Pest városába országgyülést hirdetett, melyen a főrendű urak kizáratásával a papság, a nemesség, a szászok és kunok követei tanácskoznának, miként lehetne a királyi tekintélyt helyreállítani s némi rendet alkotni a veszendő hazában? Magok az itt megalkotott törvények leghívebben tükrözik elő, mily sülyedt s nyomorú állapotban volt ekkoron a haza: „Rendeljük, — igy szól a törvénykönyv, hogy a királyi vérből származott Endre urat, mint az ország természetes urát tiszteljük; és hogy személyében a királyi méltóság kellő fényben tündököljön, minden királyi s királynéi, bárki által jogtalanul elfoglalt javak visszaadassanak. Hasonlókép helyreállíttassanak az egyház és nemesség minden jogai s javai; a főurak pedig a rablástól és pusztitástól tartózkodjanak, a király urtól a multakért bocsánatot kérjenek. A ki e rendeletnek három hónap alatt nem engedelmeskedik, átok alá essék, (melytől felmenteni csak a kalocsai érseknek valamennyi püspök megegyeztével s kellő elégtétel után legyen hatalma) s minden javaitól megfosztassék és a nemesség kebeléből kizárassék. Ha pedig ezen urak fellázadnának, s a király őket a nemességgel megfékezni nem birná, szabad legyen neki, megtörésök végett, külsegélyhez folyamodnia. Uj várakat a király engedelme nélkül épiteni tilos; a rablóvárak pedig lerontassanak. Ha e rendeletnek e várak urai nem engedelmeskedné-nek, váraik a király és a nádor által erőhatalommal rontassanak le, s a birtok, melyen azok álltak, a koronára szálljon. E három hónap eltelte alatt minden megkárosított elégtételt nyerjen: a ki azt tenni elmulasztja, átok alá essék s mint hűtlen, minden javaitól fosztassék meg. E végett a király ur embere minden megyében nyomozza ki az elkövetett rablásokat. Ha a mondott okok miatt átok alá esetteket valamely szerzetes feloldaná, egész szerzete fosztassék meg a segélyezéstől. Az ekként átok alá esetteket a király minden további

---

in omni sui parte fluctuare coepit et per astus varios ac plurimos ex potentia baronum et aliorum potentatum provenientes in tantum annullari, ut ecclesiae et nobiles, alii etiam regnicolae in suis rebus et facultatibus fere ad extremam exinanitionem devenerint." Előszava az 1298-ki rendeleteknek. Endlichernél : 630.

törvénylátás nélkül büntesse meg. A királyi udvar dísze és az ország tisztességesebb kormányzása végett, a király ur a püspökök közől minden három hónapban más kettőt s a most választott nemeseket maga mellett tartsa s díjazza; ezek tanácsa nélkül sem javakat, sem méltóságokat ne adományozhasson, sem más fontos dolgokat ne végezhessen érvényesen. A királyné udvarában magyarok viseljék a tisztségeket. A nemesek azon urnak szolgálatába vagy védelme alá mehessenek, kihez akarnak, s ebben semmi kényszerítésnek ne legyen helye. A nádorispány szabad ég alatt s azért az esztendő szelídebb részeiben, ne télen, tartson a megyékben törvényszéket. Az egyházi s világi urak és valamennyi nemesek kötelesek Sz. György napján Rákoson összegyűlni, hogy a koronáskor kiadott királyi levél tartalma szerint intézkedhessenek. Ezeken kivül még több más rendeletek is alkottattak a személy és birtok-szabadság biztositására.

E rendeletek, valamint az égető szükség kifejezései voltak, ugy ha végrehajtást nyertek volna, segíthetnek vala a közbajokon. De, bár azokra az urak nagy része is megyezését adta, csak holt betűk maradtak. A hatalmas urak ezután is csak ugy rablották s fosztogatták váraikból a gyöngébbeket, mint annak előtte. Az egyházi átoktól, melynek a rendeletek sanctiojául kell vala szolgálni, senki sem tartott többé. S ha még is találkozott ezen urak közől, kinek lelkismeretét az tán élénkebben furdalta, mint az elkövetett rablás és népnyomorgatás, Gergely esztergomi választott érsektől, — ki, a többi püspököktől különválva, Ujlaki Ugrinnal, Németujvári Ivánnal s Henrikkel, a Brebiri grófokkal s több másokkal együtt nyiltan Robert Károly pártjára állott, — vagy az érsek által megbizott papoktól minden nehézség nélkül nyert feloldást, mihelyt magát Károly hívének vallotta. A rendelet szerint az átok alá esetteket a királynak minden további törvénylátás nélkül meg kell vala büntetnie; de miután a várkatonaságnak alig volt már némi maradványa, s ezek felett is jobbára azon urak rendelkeztek : a király kezében nem volt erő és hatalom, melylyel ama rendeleteket végrehajtsa. És, mintha tehetetlenségének érzete őt is apathiába sülyesztette —, vagy miről a rendelet előszavában vádoltatik, megfélénkítette volna, — nem is találunk nyomára ezen években, hogy a féktelen urak megbüntetésére, a rendelet szerint akár a nemességet zászlai alá gyűjtötte, akár külsegélyhez folyamodott volna. Ugy lát-

szik, a félénkség mindinkább erőt vett rajta, midőn látta, hogy mind többen hajlanak Károly felé, vagy legalább, hogy ezen ürügy alatt annál bátrabban űzhessék féktelenségöket, mind többen vonulnak tőle vissza s vallják magokat Károly híveinek.

Ezek főbbjei a Brebirek, Németujváriak, Ujlakyak a fölött, hogy magok annyi bajt árasztottak az országra, még azon szemtelenséget is elkövették, hogy Endre kormánybűnei által hirdették ama nyomorba sülyedtnek az országot, melyben, — miként vádoskodásaik nyomán a pápa mondja [1]), — félni lehetett, „hogy mind egyházi mind világi tekintetben nagy veszélynek megy elébe, melyet, ha csak az Isten keze s az apostoli szék gondoskodása nem segít rajta, alig fog kikerülhetni.“ Ezen és hasonló indokokkal sürgették e pártos urak a pápát, küldené be nekik Károlyt királylyá; mert ennek kiskorusága s hálája azon reménynyel kecsegteté őket, hogy alatta ők válnak az ország uraivá.

E pártos urakkal teljesen egyértelmű volt Gergely választott esztergomi érsek; s a pápa, ama vádak és sürgetések következtében, őt nevezte ki követévé az országban, színleg, „hogy az országot békés állapotban fentartsa, az egyház érdekeit támogassa, az eretnekséget, szakadásokat és pogányságot kiirtsa“ [2]). De Gergely utóbbi viselete igazolja ama gyanut, hogy e mellett titkos megbizatása is volt, Károly érdekeit előmozdítani. Erre mutat az is, hogy a pápa Németujvári Ivánt, kit még Ladomér érsek és suffraganeusai terheltek egyházi átokkal, az alól Gergely érsek által mindamellett is feloldoztatta, hogy Endrét, „ki, ugymond [3]), Magyarország királyának neveztetik, el nem ismeri.“ E szerint a pápa maga fosztotta meg sanctiojoktól a pesti rendeleteket.

Csoda-e, ha ezek után az 1299-ki rákosi gyülés ugyanazon, vagy még roszabb állapotban találta a közügyeket, mint a minőben a pesti gyülés előtt léteztek? A főpapság, az urak néhányai s a nemesség összegyűlt ugyan a mult évi rendelet szerint Rákoson; de Gergely választott érsek, a pápai felhatalmazásra támaszkodva, ugyanazon időben Veszprém-

---

[1]) Raynald 1299 évhez n. 12. Katona : VI, 1215.

[2]) A pápa 1299 elején kelt levelének töredékét közli Pray · Hierarh. II. 256. s utána Katona : VI. 1216.

[3]) Raynaldnál, 1299 évhez n. 13 Katonánál : VI. 1217.

ben gyűjté össze a maga czinkos társait s a Rákosra csak követeket küldött, kik által panaszt emelt Endre király és hívei ellen, hogy az esztergomi egyházat zaklatják. Ezen kivül a püspökökhöz levelet intézett, melyben magát szentszéki követté nevezettnek hirdeti, s őket a nélkül, hogy okát adná és határnapot szabna, Veszprémbe magához idézi.

A király most is gyöngének mutatta magát : hallván a maga ellen emelt vádat, kijelenté a gyülésben, hogy ha az érseket és egyházát valamiben megsértette volna, mit egyébiránt megtörténtnek nem vél, kész az ügyet az összes főpapság s más jámbor emberek itéletére bízni. A főpapság ezután a király s a rendek megegyeztével Pál esztergomi prépostot és Henrik urat követekül küldé ki az érsekhez, kik őt jöttének-mentének teljes biztosságáról meggyőzvén, illendő tisztelettel megkérnék, jőne Rákosra, s venne részt a tanácskozásokban, melyek a közjó, az ország s egyház békés állapota érdekében fognak tartatni. De az érsek nemcsak hogy nem hajlott a kérésre, hanem a legkeményebb egyházi s világi büntetésekkel fenyegette a püspököket, ha neki nem engedelmeskednek. Mihelyt azonban a követek távoztak, azt hivén, a király és a rendek erélyesebben találnak fellépni ellene, biztossága végett pártfeleinek védelme alá, a Dráván tul fekvő Szent-Kereszti erősségbe vonult. De több erélyt gyanított mint talált az ellenfélben. Midőn a követek visszatértek, s az érsek válaszát előadták, a király s a rendek megélegedtek azzal, hogy Imre váradi püspök által a Sz. István nagyváradi prépostja s conventje előtt óvást tegyenek s a pápához fölebbezzenek Gergely érsek s pápai követ, mint olyan ellen, „a ki, midőn az ország s egyház java miatt hirdetett gyülésbe bátran eljöhetett volna, e helyett ama hűtlenekhez menekűlt, kik iszonyu bűneik miatt, melyeket az Isten egyházainak kirablása, a szegények elnyomása, papok s világiak meggyilkolása, számtalan és borzasztó rablások és pusztitások miatt, melyeket már négy király országlásának idejében folyton űznek, kiátkoztattak, s ezen dögvészes és száz halált érdemlő gonoszokat rosszaságuk s megátalkodásukban megerősíti s még az átok alul is feloldja“ [1]).

Az országgyülés, melyhez annyi remény csatlakozott,

---

[1]) Jakab prépost s conventjének bizonyítványa Imre püspök fölebbezéséről. Pray : Hierarch. II, 166. Katona : VI. 1219.

ezek után minden eredmény nélkül oszlott szét, legfölebb némi magán ügyekben tévén még intézkedést [1]).

A gyülés eloszlása után Endre, hihetőleg ipájának, Albert német királynak biztatásaira, kissé ismét erélyesebb kezdett lenni s némi hadakat küldött Kőszeg és Sümeg várak megvételére, honan a Németujváriak leginkább garázdálkodtak [2]). De a pártos urak ezt avval viszonozták, hogy 1300 tavaszán Brebiri Györgyöt Apuliába küldték Robert Károly áthozatala végett [3]). Általa vezetve, a gyermek Károly augusztusban Spalatóba érkezett, honnan két hónap mulva Brebiri Pál, tengeri bán által Zágrábba vitetett. Itt Ujlaky Ugrin vette védelme alá, Gergely érsek pedig megkoronázta őt [4]).

Midőn Robert Károly Spalatóba érkezett, a kalocsai érsek, a többi püspökök s a főurak néhányai Budán, a királyi udvarban valának, s ezek tanácsára Endre trevisoi Bonzano Pétert Rómába küldötte. Nem tudjuk megfejteni, hogy Endre, bár tudhatá, hogy az ellene szőtt fondorlatoknak tűzhelye tulajdonképen Rómában létezik, oda még is mind eddig nem küldött követet. Lehet, hogy ezt azért nem tette, mivel meg volt győződve, hogy VIII Bonifaczot ugy sem fogná más irányba terelhetni; lehet, hogy ott már jártak is követei, de rólok semmi tudósitás nem jutott reánk. Most is, a mennyiben a követségről tudomásunk van, megbizása tulajdonképen nem Robert Károlynak, hanem, mint látszik, a Mauroceno család számára általa megvett Brandulo birtokának és Antal választott csanádi püspök s volt alcancellár megerősitésének ügyét illette. Robert Károly megérkezte, ha Bonzano követ levelének hihetünk, a királyt nem igen aggasztá: ő ugyanis

[1]) Nyoma van ezeknek a spanyol Simon fiainak birtokait megerősitő okmányban. Fejér : Cod. Dipl. VI, 2, 229. Kitünik ezen okmányból az is, kik voltak a főurakból hívei Endrének. Az okmány ugyanis a főpapokon kivül Domokos főtárnokmestert, somogyi s nógrádi főispánt, Moys királynéi főtárnokmestert, Omodé nádort, Ernyei István országbirót, Döme pozsonyi és zólyomi főispánt, és Tamás nyitrai és bácsi főispánt említi csak.

[2]) Említi ezt egy 1300-ki levél, melyből azonban nem lehet kivenni, 1299-ben-e, vagy még elébb történt e hadjárat. Katonánál : VI, 1241.

[3]) Farlatusnál : III, 297.

[4]) Madius, Schwandtnernál : Scriptores Rer. Hung. III, 638. Farlatus : V, 387

a követ előtt, mielőtt ez Budáról megindult, ugy nyilatkozott volna, hogy ügyekezni fog őt elfogni s a pápához küldeni [1].

Endrének e bizodalmát, daczára az urak mind inkább növekedő lázadásának, csak abból lehet megfejteni, hogy miután látta, miképen saját ereje által a lázongó urakat meg nem fékezheti, s a nemességben sem talált nagy kedvet ellenök táborba szállani, ipájához, Albert német királyhoz folyamodott segedelemért, s tőle azon igéretet vette, hogy 1301 nyarán tetemes erővel jövend segedelmére, az engedetlen urakat, ha jó szerével nem lehet, fegyverhatalommal kényszerítendő engedelmésségre [2].

Bonzano Péter, 1300-ki october 3-kán érkezett Rómába, s onnan october 25-kén tudósitá a királyt, hogy a reábizott ügyeket rövid időn elvégezhetni reményli a pápánál. Biztositá egyébiránt Endrét, hogy Robert Károlyt nagybátyja, a siciliai király, a pápa s a cardinálok akarata s tanácsa ellenére küldte légyen az országba, s e tényt közönségesen nagy dőreségnek tartják a curiánál. Irja neki azt is, miképen a cardinaloknak igen tetszik Endre szándoka, mely szerint Robert Károlyt, ha elfoghatja, a pápához akarja küldeni [3].

E levél azonban már betegen találta Endre királyt, ki ugy látszik, gyönge egészségű, több idő óta gyakrabban betegeskedett [4]; s pár hónapi sínylődés után 1301-ki január

---

[1]) Bonzano levele Mauroceno Mihály zárai grófhoz, Velenczéből, 1300. sept. 18. A bécsi udvari levéltárból. „Dominus rex sanus erat, et bene sciebat adventum nepotis regis Caroli, et de eo non curabat.

[2]) Rex Alemanniae . . . omnes barones infideles et inobedientes domino regi Ungariae aut vi aut amore, ad eius obedientiam reducere et in aestate futura intendit descendere. Bonzano idézett levele.

[3]) Bonzano Péter követ levele Endre királyhoz. Rómából 1300. octob. 25. A bécsi udv. levéltárból. Sciatis pro certo, quod nepos regis Caroli contra consilium et voluntatem domini papae et cardinalium amicorum suorum (más cardinálok tehát még is akarták Károly beküldetését) missus fuit per dominum regem ad partes illas . . . et omnes de curia reputant stultitiam, quod dictus rex misit eum illuc. De facili potestis habere puerum in manibus vestris, si vultis; et ego dixi pluribus cardinalibus, quod audivi ab Excellentia vestra, quod si haberetis puerum in manibus vestris, quod mitteretis eum ad D. papam et multum eis placuit.

[4]) Erre mutat az is, hogy a követ különösen kiemeli Mauroceno Mihályhoz, a király rokonához irt levelében, hogy Endrét egészségben hagyta, mit bizonyosan csak azert említ, mivel különben gyakran bete geskedett.

14-kén megszűnt élni. Eltemettetett Budán a ferencziek Sz. János templomában [1]). Benne kihalt a honalapító Árpád nemzetségének férfi ága; mert első házasságában Fennenától csak Erzsébet leánya, a másodikban Agnessel egy gyermeke sem született [2]).

---

[1]) Turóczi II Cap. 83.

[2]) A jelen század első tizedeiben élénk vita folyt arról, valjon a Crouy-Chanel nevü franczia grófok nem egyenes ivadékai-e az Árpádok férfi ágának. 1849-ben, ugy látszik, a grófok magok, kik közől pár évtized előtt egy, fiaival együtt Magyarországban települt meg, ki is nyomatták nemzetségök okmányait, azon czélból, hogy azokkal az Árpád nemzetségből különösen III Endrétől való származásukat bebizonyitsák. Nem felesleges tehát a dologról pár szót mondani. A kiadott okmányok közől négy vonja magára leginkább figyelmünket; mert ha ezek valók, hitelesek, ugy származásuk az Árpádoktól kétségtelen, a többi okmányok hitelességén nem lehetvén okunk kételkedni. Lássuk tehát ezen négy okmányt.

1. Az első szerint Crouy-Chanel Felix, állitólag III Endre király fia, 1279-ki marcz. első napján Brastol lakosainak Dalmátországban megengedi, hogy lovaikat Veyga nevü erdejében legeltethessék.

2. A második szerint Crouy-Chanel Felix és Mark testvérek, állitólag III Endre fiai, 1282-ki febr. 9-kén osztakoznak azon francziaországi Crouy és Chanel nevü részbirtokon, melyet nagyatyjok István, II Endre magyar király fia szerzett, és fiának, Veleneczei Andrásnak, ez pedig osztatlanul e két fiának adományozott. — Olvassuk ebben : Cum olim ex venerabili memoria illustris princeps Stephanus in Italiam per gentem gallicam transivisset (midőn Aragoniából jött vissza) antequam Venetias adiret, jura, pactiones, acquisitiones, transactiones per diversas donationes denariorum et actiones acquisivisset supra terram, dominium et castellum Croviaci dictum Crouy, per donationem inter vivos elegisset et instituisset universalem donatarium suum charissimum filium illustrem dominum Andream dictum Venetianum in possessorem omnium suorum bonorum quorumcunque, nunc terris maxime distatis bella diversa agens, pro diversis iuribus, concessionibus sibi ab illustri patre concessis. Hinc est, quod dominus Felicius dictus Crouy Chanelis, condominus Croviacensis natu maior dicti domini Andreae Venetiani, et dominus Marcus Crouy Chanelis frater natu minor dicti domini Felicii Crouy Chanelis, et filius secundus dicti domini Andreae dicti Venetiani, ambo fratres volentes ad divisionem perpetuam iuste pervenire omnium et singulorum bonorum inter eos communium et quae alias fuerunt dicti domini Andreae dicti Venetiani stb.

Ugyanezen okmányban olvassuk : Quod D. Marcus Crouy Chanelis nihil poterit habere in bonis et denariis dicto D. Felicio Crouy Chanelis concessis et relictis fugitiva evasione Petri Crouy Chanelis, filii dicti D. Andreae dicti Venetiani, qui dictus Petrus filius naturalis dicti d. Andreae stb. Ebből látjuk, hogy, állitólag, három fia volt Endrének, kettő : Felix és Mark, törvényes házasságból, Péter pedig házasságon kivüli.

Végre ugyanezen levélből azt is látjuk, hogy ezen osztály idején, 1282-ben, már az ifjabb Marknak is volt János nevű fia.

3. A harmadik okmány, mely még vizsgálatunk alá esik, Guigona asszonynak, Crouy Felix *özvegyének* 1286-ki decemberben kelt levele, mely szerint Dedin Vilmost egy szőlő birtokába iktatja. Ebből tehát világos, hogy Felix 1286-ban már nem létezett életben.

4. Végre a negyedik egy, 1290-ben kelt, itéletlevél, melyből kitetszik, hogy Crouy-Chanel Felixnek, midőn meghalt, már három fia volt légyen : Antal, Endre és János.

Ezen okmányok itészetét, belső jegyeikre nézve, diplomaticusokra bizzuk. Mellőzünk némi más észrevételt is, mely e levelek olvastánál feltünik, p. o. hogy az osztakozó Felix és Mark 1282-ben, bár szemlátomást oda törekednek, hogy megmutassák királyi vérből való eredetöket, azt még sem említik, hogy, állitólag atyjok, a Velenczei Endre, Tótország vezére; az volt pedig már 1278 óta. Mellőzzük azt is, miért nem hozta be fiait Endre midőn tótországi vezérré lett? Miért hagyta őket kis birtokaikban nyomorogni, holott anyai rokonairól, a Maurocenokról nem feledkezett meg? És még inkább miért nem hozta be unokáit, midőn már király volt, holott sem Fennenától sem Agnestől nem született fia? stb.

Csak egy pontra kivánjuk figyelmeztetni az olvasót : az időszámlálásra, s ennélfogva arra, valjon telik-e a kérdéses időből elegendő az öt nemzedékre, melyek e levelekben előfordulnak. Tehát :

II Endre király meghalt 1235-ki nov. Özvegye Beatrix távozott az országból 1236 május vagy juniusban, viselős állapotban. István herczeg születése tehát legfölebb 1236-ki juniusra eshetik.

Meggondolván, mennyi kalandon ment István keresztül, mig Velenczében megtelepedvén, Mauroceno Katalint elvette (összeesküvés nagybátyja Azo határgróf ellen, Aragoniába való utazása, ott mulatása, francziaországi birtokszerzése — ezen okmányok szerint tudnillik —, ravennai podestasága, ottani törekvése a város urává lennie, velenczei megtelepedése, megismerkedése Katalinnal), lehetetlen őt e házassága idején fiatalabbnak mondanunk 24—25 évesnél. Vegyük a 24 évet; s tegyük azt is, hogy már egy évre született Endre fia : Endre születése évéül kijő az (1236+25=) 1261-ki esztendő.

Endre tehát, ki 1261-nél elébb nem születhetett, 1278-ban, midőn tótországi vezérré lett, tehát 17 éves korában, már özvegy és három gyermek atyja volt ezen okmányok szerint (Özvegynek kellett lennie, mert csak behozta volna magával nejét is! Hogy 1286-ban nem volt neje, bizonyítja egy okmány Fejérnél : Cod. Dipl. VII, 2, 111).

Lehet-e pedig 17 éves ifjunak három gyermeke? De tegyük, hogy lehet, s menjük tovább az időszámlálásban.

Crouy-Chanel Felix, állitólag Endre fia, 1286-ban már meghalt, s pedig mint három gyermek atyja. E szerint tehát Endre születése (1261) és állitólagos fiának Felixnek halála közt (1286) csak 25 év esik. És ezen huszonöt év alatt kellett: a) megházasodni és két fiat nemzeni Endrének; b) megházasodni és három fiat nemzeni fiának Felixnek. Ha minden fentebbi állitás valószinű volna is, ez már teljesen lehetetlen, mert Endrének e szerint már huszonöt éves korában három fiu nagy-

atyjának kellett volna lennie. E lehetetlenségek sora szaporodik még avval, hogy 1282-ben az ifjabb Marknak is volt már János nevű fia. 1261, mint Endre születésének s 1282, mint Mark apaságának évei közt lefolyt 21 év. Lehet-e pedig 21 éves férfiunak figyermekétől unokája?

Az említett Crouy-Chanel-féle okmányokat tehát már csak ezeknél fogva sem kételkedünk álműnek állítani.

(Vége az első kötetnek).

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A költözködő s honalkotó magyarok vezéreik alatt.

ELSŐ FEJEZET.

A magyarok Pannonföldre költözésök előtt.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedelem.

reséget szenvedett 89. l. Miért lőn fegyverek általában szerencsétlen a németek ellen? 92. l. Az augsburgi ütközet következményei 94. l. Botond kalandja Görögországban 95. l. Ismételt becsapásaik Görögországba; szerződésök a bolgárokkal; szövetségök az oroszokkal a Görögbirodalom ellen 96. l. Besnyő és bolgár népek megtelepedése Magyarországban 98. l. Taksony halála 100. l.

IV. Gejza fejedelem. Gejza belátván a hadi kalandok káros voltát, népének azokat megtiltotta. Otto császár, evvel meg nem elégedve, a magyar nép megtérését is óhajtja, s e végett Bruno püspököt követségben küldi Gejzához 101. l. Gejza viszon-követséggel üdvözli a császárt, s ennek közbenjártával, első nejének, Saroltának halála után a lengyel Adelhaitot veszi nőül. Adelhait férje szivét birván, őt a keresztény vallás fölvételére is ráveszi. Wolfgang és Piligrin téritései 102. l. De Piligrin működéseit a beállott politikai viszonyok meggátolják, és Sz. Adalbert prágai püspöké a magyarok megtéritésének dicsősége 106. l. Adalbert távozván, Astrikot hagyja Gejza mellett. Gejza bár a hitben ingadozik szükségesnek látja népe megtérését s a német birodalommal szorosabb összeköttetésbe lép; István fiának a császári családból szerez nőt; e házasság záloga a magyarok megtérésének 108. l. Német s más keresztény urak bevándorlása. Gejza halála 110. l.

MÁSODIK KÖNYV

A királyság s a keresztény vallás megalapitása. 997—1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem 997—1000.

I. István rendelete a kereszténység fölvételét illetőleg; a törzs- és nemzetségfők ellenzéke; Koppány fellázad, de legyőzetik 111. l.

II. A kereszténység nem idegenek, hanem István müve a magyar népben. Ő az uj vallás mellett megőrzeni akarja nemzete függetlenségét is; e végett veszi fel a királyságot s kér koronát a pápától 113. l.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király 1000—1038.

I. István, koronáztatása után az alkotmányt is átalakitotta: az örök birtokjog megalapitása, a rendi szerkezet, az országtanács, a vármegyei s a honvédelmi rendszer szabályozása által a törzs- és nemzetségfők hatalmát megszoritotta, a monarchiai elemet szilárditotta 117. l.

II. E reformok Gyula erdélyi vajdát lázadásra ingerelték. István őt és szövetségesét Keán besnyő fejedelmet legyőzte; utóbb a hütlen Ochtumot is megbüntette 124. l.

III. A béke helyreállván, István több országgyülést tartott, melyeken az igazságszolgatást s a közigazgatást szabályozta 127. l. Az uj kereszténység ápolására több apátságot alkotott, iskolákat alapitott 131. l. Bőkezüsége az egyház iránt a külföldre s az ó-hitü vallásra is kiterjedt 133. l.

IV. Nevének hire Európa legtávolabb vidékeire elhatott; a szent földre utazók mindinkább Magyarországon keresztül vették utjokat; ezeket István vendégszeretőleg látta, de a kóbor szerzeteseket nem szivesen fogadta be 135. l.

V. A külhatalmakkal békés viszonyban élt; de II. Henrik császár halála után viszályba keveredett II. Konrad királylyal; egy hadjárat után vele is békét kötött 138. l.

VI A kor s fáradalmak által erejében megfogyott király, Imre fiára akarta ruházni a kormány gondjait; mi végett hozzá egy szép szózatot intézett; de Imre kevéssel a koronáztatására kitüzött idő előtt meghalt 143. l.

VII. Imre halála után István unokaöcsesét Vazult szándékozott kinevezni utódává; de Gizela és Péter fondorlatai Vazult megnyomorították, a többi királyi herczegeket külföldre futni kényszeritették. Aligha nem Pétertől eredt az összeesküvés is István élete ellen. A beteg király nejétől rábiratva, végre Pétert nevezi ki utódjának s nemsokára meghal 147. l.

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság harcza a kereszténységgel. 1038–1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása 1038–1046.

I. Péter zsarnoki kormánya s az idegenek mód feletti kegyelése által a nemzetet magától elidegeniti; s mig ő Bretiszláv szövetségeseként Henrik császár ellen harczol, a magyarok ellene föllázadnak s őt az országból kiüzik 151 l.

II. Az árpádi herczegek az országon kivül lévén, Aba Sámuel magát királylyá kiáltatja Péter Henrik császárhoz fut s őt megengeszteli. Sámuel békét a császártól nem nyerhetvén, Németországba tör. Henrik sereggel hozza be Pétert; de a magyarok őt befogadni nem akarják. Sámuel ujabb követségei által sem birhatja békére a császárt s ez másodszor is bejő; de látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől Sámuellel békét köt Sámuel a népre támaszkodik, miáltal az urakat magától elidegeniti. Ezek ellene összeesküdnek; Sámuel kegyetlenül boszut áll rajtok. Sz. Gellért dorgáló beszéde. A felingerült urak most magok hívják be Pétert s Henriket. Sámuel ütközetet veszt s megöletik 153. l.

III. Pétert a viszontagság sem tette jobbá; mivel az ország függetlenségét Henriknek elárulta, az ellene összeesküdt urak az árpádi herczegeket hívják be. Ezeknek viszontagságos élete a számüzöttségben. Endre és Levente bejövén, a nemzet egy része visszatér az ősvallásra; a papokat üldözi, Sz. Gellértet több másokkal megöli; Pétert elfogván, megvakítja 160 l.

MÁSODIK FEJEZET.

Endre király 1046—1061.

I. Levente halála után Endre magát megkoronáztatván, a keresztény vallást helyreállitja; s mivel Henriket békére nem birhatja, a vitéz Bélát is hazahívja. Ez a betört Henriket megveri s kiüzi. 165 l.

II. Endre most a pápát sürgette közbenjárásáért; IX. Leo személyesen jött a császárhoz, ki kudarczát lemosni vágyván, ismét betört az országba s Pozsonyt ostromlá. Itt ujabb veszteséget szenvedvén már hajlott volna a pápa béketanácsaira; de most meg Endre vonakodott a császár kivánata szerint adót fizetni. Utóbb azonban mégis megköttetett a béke. Endre átengedte Henriknek a Lajta és Szárhegy közti földet: Henrik viszont a maga leányát jegyezte el Endre fiának Salamonnak 169. l.

III. Endre, Salamon fiát megkoronáztatja. Viszály tör ki Endre és Béla közt; korona és kard; Béla Lengyelországba távozik s onnan segélyhadat hozván, Endrét megverte. Endre halála 172. l.

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király 1061—1063.

Béla, Endre híveinek bocsánatot hirdet. Az ország állapotának javitása végett Székesfehérvárra országgyülést hirdet. A meghivottakon kivül erre sokan összegyültek s a kereszténység eltörlését, az ősi vallás helyreállitását követelvén, fellázadtak. Béla a lázadókat szétveréti, s többféle szabályokat alkot. Majd Salamon pártos hívei ellen készül háborura; de e közben meghal 176 l.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király 1063—74.

I. Béla fiai Salamonnak önként átengedik a királyságot. De ő hálátlan, bátyjait vezérségektől megfosztja. Ezek lengyel segélylyel békére kényszerítik öt. Míg Salamon nagybátyjaival békében él, királysága dicső, mert ezek a karantán herczeget, a cseh fejedelmet az országba tört kunokat, besnyőket s a görögöket megverik 180 l.

II. Vid ármányai a békét a rokonok közt megzavarják. Salamon külsegélylyel s árulással legyőzi Gejzát; de László is külsegélyt hoz és Salamont Mogyoródnál megveri s a királyságtól megfosztja 185 l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király 1074—1077.

Salamon Mosonyba vonul s III. Henriket hívja segitségül, de ez kudarczot vall. Gejza végre, midőn a pápát is hajolni látja maga felé, magát megkoronáztatja; de nincs nyugta a trónon, s midőn ennek visszaadása végett Salamonnal alkuba ereszkedett meghalt 190. l.

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a keresztenységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Szent László király 1077—1095.

I A nemzet a kereszténység fölvétele által egy időre meghasonlott önmagával. A forradalmat László fejezte be, egybehangzásba hozván a nemzeti szellemet a kereszténységgel. László a nemzet akarata szerint magát megkoronáztatja, de csak miután Salamon lemondott. László a pápa főnhatósági igényeit eszélyesen mellőzi; a nyugtalan Salamont elzáratja, de midőn Sz. István teste fölemeltetett szabadon bocsátja. Salamon többféle viszontagság után külföldön hal meg 195. l.

II. László a magyar korona jogait Horvátországra föleleveniti, s ezt szorosabban az anyaországhoz kapcsolja; majd a betört kunokat is legyőzi 203. l.

III. A béke mindenfelől helyreállván országgyüléseket tart, s a belügyek rendezése végett uj törvényeket alkot 205. l.

IV. A keresztes háboruk kezdete s okai. Az első keresztes hadjáratra László választatott Európa fejedelmei által fővezérré; de mielőtt a hadjárat megindult, László meghalt 215. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán király 1095—1114.

I. Az egykori krónikások részrehajló itélete Kálmánról. A keresztes hadak átvonulása az országon 216. l.

II. Horvátországot elfoglalja; Roger siciliai király leányát nőül veszi. Oroszországba szerencsétlenül hadakozik. Tarczalon országgyülést tart; törvényei 222. l.

III. Életének fő feladatát, Dalmátiának elfoglalását, végrehajtja, s magát Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatván, e tartományokat szorosabban az országhoz köti; Álmos öcsesét azok kormányáról a vezérségbe helyezi át; ebből viszály támad a testvérek között. Buzila meghalálozván, Predszlavát veszi nőül; de hütlensége miatt hamar elüzi. A fellázadt Dalmatiát engedelmességre szoritja 229. l.

IV. Álmos herczeg ujra lázong; előbb a császárhoz, majd Lengyelországba fut, és haddal tér vissza, de legyőzetik s bátyjával megbékül. Mig Kálmán Dalmatiában foglalkodott, Álmos megint fellázadt s Henrik császárt hívja be, ki azonban kudarczot vall s a testvéreket kibékíti; Álmos a sz. földre utazik; Kálmán Dalmatiát rendezi. A visszatért Álmos ismét lázong, miért a már beteg Kálmántól Béla fiával együtt megvakíttatik. Kálmán meghal 235. l.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyas Az oligarchia hatalmanak növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II. István király. 1114—1131.

I. Kálmán utódai az ő nagyszerü terveit Dalmatiára nézve nem fogták fel, s halála után a tartományt Velencze elfoglalta, mely azonban ismét visszavétetett 243 l.

II. István czéltalan háboruskodásai Csehországgal, Ausztriával, Oroszországgal, a görög birodalommal. Béla életének titka fölfedeztetik; a király őt utódául nevezi s meghal 247. l.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Béla, a vak. 1131—1141.

Ilona királyné az álmospárti urakkal boszut tervez férje vakságának okozói ellen. Az aradi országgyülés. A számüzöttek s megmenekültek Boricsot, Predszlava fiát hívják be; ez Boleszláv lengyel királylyal az országba tör; de süker nélkül kénytelen kivonulni, mert Béla szövetségese a cseh Szobieszláv Lengyelországba tört. Utóbb Boleszláv még egyszer betört Boricscsal az országba, de ismét kiüzetett. Béla azután Lothár császár közbenjárása által állíttatta helyre a békét, mely kormánya alatt többé meg sem zavartatott Béla halála 253. l.

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza király 1141—1161.

I. Gejza kiskorusága alatt, nagybátyja, Belus bán igazgatja a kormányt. Ez hogy az oroszokat Boricstól elfordítsa, orosz nőt ad öcsesének hitvesül. Borics most a nyugaton keres segélyt, s a cseh Wladiszláv által megnyeri Konrád király pártolását. Konrád az osztrák Henriket küldi Borics segélyére, de ez a Lajtánál megveretett 260. l.

II. Ujabb keresztHadak mennek át az országon; a németek rabolva, a francziák jó rendben. Emezek közt volt Borics is, ki fölfedeztetvén, a görög birodalomba szökött. Gejza flamand és szász telepeket szállit Erdélybe s a Szepességbe. Halicsi háboru 265. l.

III. Gejza Szerborszság miatt Mánuel császárral háboruba keveredik. Mánuel Boricsot pártfogásába veszi, és sereggel küldi az országba; de Borics kiüzetett. Fridrik császár hóditási tervei, melyekről azonban nem sokára lemond. Mánuel, hasonló szándokkal ujra háborut kezd. István herczeg, a királynak hozzá futott öcsesét befogadja. Gejza ezt Branizova ostromával boszulja meg, s a város segedelmére jött görög hadat megveri. Ezután béke köttetett; de Mánuel a kifutott László herczeget is befogadta. István herczeg Fridrik császárnál is keresett segélyt; de hasztalan. Egyházi szakadás. Gejza halála 268. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

III. István és II. László s IV. István ellenkirályok 1161—1173.

I. Gejza halála után a fondor Mánuel, felhasználva III. István kiskoruságát, annak nagybátyjait Lászlót, és ennek halála után Istvánt tolja fel a trónra. De IV. István nem sokára kiüzetett 276. l.

II. Mánuel látván a nemzet idegenségét IV. Istvántól, békét köt s Béla herezeget magával viszi, színleg, hogy a maga utódává tegye; de kéz alatt IV. Istvánt is segíti. Ebből uj háboru támad. Mánuel a király szövetségesét a cseh Wladiszlávot fondorlatai által megnyeri, s ennek közbenjárására béke köttetik. A ravasz Mánuel azonban még is segíti IV. Istvánt; s ez ujra megkezdi a háborut; de Zimonyban ostrom alá vétetvén, meghal. Manuel maga is megtöri a békét, s a Szerémséget és Dalmatiát elfoglalja. A háboru e miatt hosszan s változó szerencsével folyt. Békekötés. Mánuel tervei Bélát illetőleg. III. István hirtelen halála 279. lap.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla 1173—1196.

I. Béla Görögországból hazatér s az urak többségétől pártoltatván, daczára a főpapság s más ellenpártiák ellenzésének magát királylyá koronáztatja. Buzgó s értelmes kormánya által mind többek szivét megnyeri. Föllázadt testvérét Gejzát fogságba téteti, anyját számüzi. Mánuel halála után a Szerémséget s Dalmatiát visszaveszi. Görög rokonainak Andronicus Comnenus ellen segélyt nyujt 290. l.

II. A franczia Margittal második házasságra lép. Fiai örökségét rendezi, Imrének Magyarországot, Endrének Haliesot adván. Endre Haliesot nemsokára elveszti. Háboruskodás Velenczével Zára miatt. Fridrik császár keresztes hadakkal vonul át az országon. Barátságosan fogadtatik. Gejza herczeg fogságából megszabadulván, a keresztesekkel Görögországba vándorol. Dalmatiai viszonyok. Béla halála 296. l.

III. Béla igazgatásának jelleme. Adakozása az egyház iránt. A pécsi püspökség kiváltságai 303. l.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László 1196—1205.

I. Az eddigi szokás ellenére Endre herezeg nem vezérséget, hanem kincseket nyert örökségül atyja keresztfogadalmának teljesitésére. De ő a gyüjtött haddal Horvátországot foglalja el. Pártoskodások; pazarlások a király részéről. Imre öcsesét kiüzi Horvátországból; ez Austriába menekül. Dalmatiai viszonyok; patarenusok. A testvérek a pápai követ közbenjárására megbékülnek. Endre visszatér Horvátországba 306. l.

II. Szerbországi viszonyok. Imre ezeket rendezvén Bolgárország egy részét is elfoglalja. Keresztfogadalmának teljesitését különféle

okokból elhalasztja, bár a pápa erre mind őt, mind Endrét sürgeti. A bosnyai paterenusok Imre közbenjárására a pápának engedelmességet fogadnak 312. l.

III. Imre a pápa kivánságára segélyt ad Otto német ellenkirálynak. Ez alatt kettős baj támad az országban. Egy részről Endre ismét fellázad; kit azonban Imre elfog és elzárat. Más részről Ivanics bolgár fejedelem a hűbéres Szerbországot háborgatja. Ivanics miatt Imre egy időre a pápával is meghasonlik, követét elfogatja; a pápa fenyegetései; kibékülés. Imre halála, jelleme 319. l.

IV. Endre a kiskoru III. László helyett kormányoz. A pápa intései sem gátolják meg a viszályt az özvegy királyné és Endre között. Constantia Ausztriába menekül. A készülő háborut László halála elfojtja 326. l.

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatas. Az alkotmány biztositása.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele 1205—1222.

I. Endre igen nagy befolyást enged a kormányra Gertrud nejének, ki rokonait mód felett pártolja, öcsesét Bertholdot kalocsai érsekké nevezteti, majd Tótország bánjává, végre erdélyi vajdává emelteti. Gertrud kedvéért Endre az érdemes hazafiak mellőztével az idegeneket is mód felett kegyeli. Ezek s hasonlók miatt oly gyülölet támadt a nemzetben Gertrud ellen, kivált miután Bank bán nejének meggyaláztatása is neki tulajdonittatott, hogy a király haliesi hadjárata alatt többen rátörnek s őt megölik. Endre panaszai Berthold ellen. Endre Kálmán fiát haliesi királylyá koronáztatja 329. l.

II. Endre keresztháborura készül; hajókat béreltet Velenczétől; szerződése Velenczével. Dalmatiába indul. Spalatóban tengerre kél. Ptolemaisban szárazföldre száll. Három táborozása, Tháborhegy sikeretlen ostroma. Szent zarándoklatai. A vezérek közti meghasonlás, a mirígyhalál, s a hazából érkezett rosz hirek hazatérésre ösztönzik. Utközben kötött házassági szerződései 339. l.

III. Hazatérvén országát nagy zavarban leli. A bajokon maga segíteni nem tudván a pápa segedelméért folyamodik. Hogy a Haliesből elüzött Kálmán fiának visszaállitására hadat gyüjthessen, a koronai javakat oktalanul elpazarolja; az adó- és pénzügyet zsidók és szerecsenek kezébe adja. Kálmán Haliesban helyreállittatván, nem sokára nejével együtt fogságba jutott; Endre, hogy őt megszabaditsa lemond Haliesról. A belbajok nőttön nőnek; a királyság tekintélye, ereje lesülyed 345. l.

IV. Neveli a bajokat az, hogy a féktelen urak az apa és fiu király közt is viszályt támasztanak. Béla a nemességtől gyámolítva végre még is győzött. Endre 1222-ben országgyülést hirdet a közbajok orvoslására. Az arany bulla 352. l.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I. Párvonal az alkotmányt megalapitó Sz. István s az azt helyreállitó Endre között. Endre maga ad példát az alkotott törvények megszegésére. Az urak mindent elkövetnek, hogy a törvényeket erejöktől megfoszszák. Viszályt támasztanak Endre és fia Béla közt. Ez Ausztriába menekül. Kibékülés. Ezután Endre is szigorubban kezdi végrehajtatni a törvényeket. A törvénytelen adományok a papságtól is visszavétetnek. A német lovagok, a pápától pártfogoltatván ellentállnak, de fegyvererővel kiüzetnek. Endre a Bárczaságot a szász földhöz kapcsolja; a szászok kiváltságait megujitja. A reformok erélyesebb keresztülvitele végett Béla Erdély s a tiszai részek kormányára megy át; Horvátországot Kálmánnak engedvén. De a reformok még sem haladnak; mert maga Endre is megszegi a törvényeket. A közjövedelmek kezelését ismét zsidók és izmaeliták kezébe adja. A nemesség és papság hangos panaszaira Endre az arany bullát némi adalékokkal megujitja 360 l.

II. De még ez is elégtelen a rendet helyreállitani. A papság sérelmei. Robert érsek ezek miatt az országot interdictum alá veti, Dénes nádort kiátkozza. E nyilatkozvány hatása. A pápa követet küld, ki uj szerződést köt a király és a papság között. Viszályok az osztrák Fridrikkel. Endre halála. A milkovi püspökség 369. l.

HETEDIK KÖNYV.

A királyság harcza az oligarchiával, az országé a betört miveletlen népekkel.

ELSŐ FEJEZET.

IV. Béla országlata a tatárjárásig. 1235—1242.

I. Nagy buzgalommal és szigorral hajtja végre az arany bulla rendeleteit. De ez által az urak nagyobb részét ellenségeivé teszi. Ezek fondorkodása az osztrák Fridrikkel; ez megveretik s csak nagy öszvegen vásárolhat békét. Béla a prédikátori szerzetesek által az Ázsiában maradt magyarokat fölkeresteti. A pápa sürgetéseire hadjáratot készit Asszán bolgár fejedelem ellen; de Asszán a hüségre visszatér 377. l.

II. A tatár világbirodalom keletkezése. A kunok, legyözetvén a tatárok által kivándorlanak; részök Kuthen királylyal Magyarországba jö s Béla által befogadtatik. A magyarok s kunok közt surlódások, viszályok támadnak; ezeknek elintézésére Béla Kömonostoron gyülést tart; de ez nem segít minden bajon. E közben a tatárok az oroszokat is legyözvén, a Kárpatok aljáig nyomulnak elöre. Béla Dénes nádort küldi a határok védelmére. A tatárok jöttének hire az országban nem talál hitelre. De Béla erről bizonyos hireket vesz, söt Batu khántól hódolatra szólíttatik. Az ország védelmének elökészitésére Budán gyülést tart. Kuthen örizet alá tétetik. A tatárok betörnek, s Dénes nádor hadát

zétverik. Béla a nemzet véderejét fegyverre, a pápát, s Fridrik császárt egedelemre szólitja, maga Pesten táborba száll. A tatárok Pestig kaandoznak; Ugrin érsek velök szerencsétlenül harczol. Az osztrák Fridik csak a zavart növeszti megérkezte által. Kuthen megöletik; a kunok ellázadnak. A magyarok ezen kori erkölcsi sülyedése. A tatárok harzias erkölcsei 386. l.

III. Batu khán mig seregének egy részét Lengyelországra, másiát Moldvára s Erdélyre küldi, maga a vereczkei szoroson az országba ör. A nádort megvervén, hadait szétküldi, s ezek a magyar haderő sszegyülését gátolják, a pesti táborba gyülő urakat egyenkint támadán meg. A magyaroknak nincs alkalmas vezérök. Kálmán herczeg; Csáky érsek. A magyar sereg végre a Sajó mellett száll táborba; ennek gyetlen rendezése. Batu éjjeli támadását Kálmán és Csáky érsek viszzaveri. Hajnalban ujabb általános támadást intéz a tatár, s a magyar íbort körülfogja. A zavar és rendetlenség a magyar táborban, mely e iatt szétveretik. Kálmán Pestre s innen az alvidékre fut, s ott sebéen meghal. A király számtalan veszélyen keresztül menekül Turóczba. ridrik herczeg magához hívja, de kirabolja. Béla Fridrik császártól egedelmet kér, de nem nyervén, a Dráva vidékére, innen Dalmatiába egy 394. l.

IV. A tatárok az egész országot a Dunáig elárasztják; Pestet egveszik, a népet lemészárolják. Hasonló sors éri a többi városokat. A épet állevelekkel nyugalomra intik, hogy annál könnyebben leölhesk. Kegyetlenségök; dulásaik. A tél beállván a dunántuli részeken is áradnak. Esztergam veszedelme. Székesfehérvár, Sz. Márton megmentik. Kajdán Dalmatiába is üzi a királyt. Ugetáj halála hirére a tatárreg Erdélyen keresztül végre kitakarodik 405. l.

MÁSODIK FEJEZET.

IV. Béla országlata a tatárjárás után. 1242—1270.

I. Béla Dalmatiából visszatér. Az iszonyu pusztulásban talált orág helyreállitásában nagy buzgalommal jár el. Gondoskodik jövendő édelméről is. Feloldatja magát az eskü alól, melyet Fridrik császárnak ondott, ha az országot az iszonyu ellenségtől megszabaditja. Uj vára it épittetett. Velenczével békét köt, Zárát neki engedvén át. Az sztrák Fridrik ellen bosszuhadjáratot intéz; Fridrik életével lakol 12 lap.

II. A tatárok isméti bejöttének hire megujulván, az ország védelméről intézkedik. A moldvai kunságot a jános-lovagoknak adományozza teendő szolgálataikért. Ama hírek nem valósulnak, s Béla az osztrák rtományok birtoka végett hosszas háboruba bonyolódik Ottokárral. égre osztoznak felettök, Bélának Stiria jutván, melyet István fiának l. De Ottokár nem nyugszik, míg nem utóbb ezt is hatalmába ejti. A tárok ujra betörni fenyegetőznek. Béla a pápát sükeresebb segélyyujtásra sürgeti. E hírek meghiusulta után a háboru Ottokár ellen jra kitör, de szerencsétlenül végződvén, Béla a békét elfogadni kénylen, mi aztán kölcsönös házasságokkal is megerősíttetik 419. l.

III. A cseh háboru után súlyos viszályok törnek ki Béla és fia

István, ifjabb királyok közt. István eleinte bujdokolni kenytelen, de utóbb legyőzi atyja hadait s vele megbékül. Béla herczeg násza Kunegundával, Ottokár unokahugával. István a kibékülés után Bolgárország egy részét meghódítja; de ismét viszályba keveredik atyjával. Kibékülés. A viszályokból származott bajok, s azokat orvosló törvények. A zsidók kiváltságlevele. Mária, István leánya a siciliai Sánta-Károlynak nöül adatik. Béla herczeg halála, atyjának, az agg Bélának bánata s halála 430. l.

HARMADIK FEJEZET.

V. István király. 1270—1272.

Másodszori koronáztatása. Testvére, Anna a családi kincsekkel Ottokárhoz fut; több ur is elpártol. István kiadatásukat hasztalan sürgetvén, Ottokárnak háborut izen. A béke helyreálltát hamar uj háboru váltja fel. István a Sömmeringnél utját állja Ottokarnak: de ez a veszélyt elkerüli s roppant sereggel tör az országba s Pozsonyt több várral hatalmába ejti; a Rábczánál mindazáltal vereséget szenved. Most viszont István hadai ütöttek be Ausztriába, minek következtében Ottokár békét ajánl; mi meg is köttetik. István a szerb földre intéz hadjáratot. Ez alatt Pektari ellopja fiát, Endre herczeget. István őt üzőbe veszi, de hirtelen meghal 440. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

IV. László király. 1272—1290.

I. László kiskoru lévén, az országot Erzsébet anyakirályné kormányozza Pektarival. Többen fellázadnak, a királynét s fiát fogolylyá teszik. Az összegyült urak öket kiszabadítják s Lászlót megkoronázzák. Budaméri Egyed Ottokárhoz pártól s Pozsonyt is védelme alá helyezi. Ottokár kegyei iránta a nála lévö többi magyar urakat irígységre ingerlik. Németujvári Henrik haza jö; a kormánynyal kibékül; párbajban megöli Béla herczeget. Ebből háboru támad Ottokár s a magyar kormány között. Kölcsönös pusztitások. Habsgurgi Rudolf német királylyá választatik s Ottokárt maga elébe idézi. Ez daczol vele s a magyarok barátságát keresi ellene. De Rudolf ügyesebb, Pektari és saját hizelgő levelei által a maga részére vonja a magyarokat, s Ottokártól elveszi Ausztriát és Stiriát. Ottokár a megaláztatást nem türhetvén ujabban háborut kezd. Rudolf megujitja szövetségét Lászlóval s Ottokárt a magyar had segélyével megveri s megöli. Rudolf hálája László iránt 445. lap.

II. A könnyelmü László élvvadászatba merül; az országban nagy rendetlenség árad el. A pápa követet küld be: s László ennek kezébe megesküszik, hogy a zavargó kunokat megfékezi, királyi kötelességeit teljesíti. Országgyülés. Zsinat. A király rövid javulás után ismét rendetlen életébe merül; a zsinatot széjjelüzi. A pápa törekvései rövid időre megjavitják Lászlót; de a lázongás nöttön nö. Az urak Lászlót elzárják. Oldamur kun fönök föllázad. László kiboesáttatik s a lázadókat megveri. A komolyabb foglalkodás egy időre javulást hoz elő László-

ban. De meg visszatér kicsapongó életére. Az országot kunok s tatárok pusztítják. A rákosi országgyülés sem eszközöl javulást. A király végkép elmerül a fertőbe; a királynét a Nyulak szigetén klastromba záratja. A pápa keresztes háborut hirdetett az országban dúló kunok s tatárok ellen. Ez csak növeli a bajt, s végre is fegyveres erővel kell a kicsapongó kereszteseket megfékezni. A Németujváriak a magok kezére viselnek háborut az osztrák Alberttel; de ez őket birtokaiktól megfosztja, s nagy részt elszakaszt az országtól. A javíthatlan Lászlót, midőn kunokkal tatárokkal az alvidéken kalandozik, három kun megöli 456. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Endre király. 1290—1301.

I. István herczeg, II. Endre méhbenhagyott fia számos viszontagságok után Velenczében nőül vette Morosini Katalint, kitől Endre fia született. Endre 1278-ban tótországi vezér; a király halála után daczára minden ellene szőtt fondorlatoknak, királylyá koronáztatik. Egyszerre három vetélytársa támad, az ál-Endrében, Rudolf német király fiában Albert osztrák herczegben, és a nápolyi Martell Károlyban. Az elsőt legyőzi s kiüzi. Rudolfot a pápa is letiltja az ország trónjának igényléséről. De ő avval eleinte mitsem gondol. Endre haddal szándékozván öt megtámadni országgyülést hirdet, melyen valamennyi rendet biztositja s a zavargás lecsilapitására üdves törvényeket alkot; majd hadait Ausztriába vezetvén Albertet igényeiről lemondani s a békét elfogadni kényszeríti. A béke helyreállván Erdélybe megy s ott, valamint hazatérte után az anyaországban többféle hasznos rendeletet bocsát ki. Martell Károly törekvései: Endre ellenintézkedései 468. l.

II. Martell Károly meghalván, Endre ez oldalról békét remél, s az országot körülutazza; de szigora által, melylyel az urak féktelensége ellen fellépett, magának sok ellenséget szerez, kik a gyermek Robert Károly igényeit pártolják. VIII. Bonifácz pápa is pártolja a trónkövetelőt s pártja szaporitása végett egy nápolyit tesz spalatói érsekké, ki a dalmát urakat s városokat Károly részére csábitja. Endre szövetséget köt Alberttel s Venczellel; emennek a maga leányát is eljegyzi; amannak segélyt nyujt Adolf német király ellen. Károly pártja egyre nő, mi Endrét megfélénkíti. A gyenge kormány alatt a zavar egyre nő. Endre 1298-ban országgyülést tart Pesten az urak kizártával. De ennek rendeletei foganatlanok maradván, a következő évben ismét Rákosra hívja össze a rendeket. Gergely érsek pártoskodása miatt ez is eredménytelenül oszlik szét. Robert Károly Dalmatiába hozatik s megkoronáztatik. Endre készületei a pártoskodás elfojtására: követsége Rómába; halála. Árpád faj-e a Crouy grófok nemzetsége? 477. l.

Nagyobb sajtóhibák.

Lap	sor		e helyett	olvasd
3.	15.	alul	királyjá kiáltotta ki,	királyává kiáltotta, ki
10.	6.	„	felkuttatnak	felkutattatnak
23.	27.	felül	ügyeznek	ügyekeznek
29.	25.	„	Bondvárra	Budvárra
31.	21.	„	Ugvár	Ungvár
45.	21.	„	Kond	Ond
115.	8.	„	Morvába erre	Morvában; erre
166.	5.	alul	Jelentvén	Jelenté
219.	9.	„	polgároktól	polgárok által
260.	9.	felül	kronikának	kronikásunk
321.	14.	alul	kebelére	kebelébe
429.	19.	felül	melyeknél Ottokár	melyeknél fogva Ottokár
430.	6.	felül	Margittól	Margittal
475.	11.	„	mellözünk	mellözzünk

Horváth, Mihály
Magyarország történelm
2. kiad.